

BIBLIOTECA LITERATURII UNIVERSALE

BALZAC
OPERE

★★★★

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURA SI ARTA

HONORÉ DE BALZAC

OPERE

VOLUMUL IV

În românește de *Barbu Brezîanu*

Note de *Theodora Ioachimescu*

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

București 1958

LITURGHIA UNUI ATEU

*Inchinată lui Auguste Berget de către
prietenul său*

DE BALZAC

Un medic căruia știința îi dădorea o frumoasă teorie fiziologică, anume doctorul Bianchon, era socotit încă din tinerețe printre gloriile Școlii din Paris, ale acestui luminat centru îndeobște cinstit ca atare de către medicii întregii Europe. Mai înainte de a se consacra medicinei, Bianchon se îndeletnicise multă vreme cu chirurgia. La începutul studiilor, avusese drept călăuză pe unul dintre cei mai mari chirurgi francezi, pe vestitul Desplein, care a trecut prin știință asemenea unui meteor. Dușmanii lui mărturisesc că acesta ar fi dus cu dînsul în mormînt o metodă intransmisibilă. Ca toate geniile, el nu avea moștenitori; purta și ducea tot cu sine. Faima chirurgilor s-ar putea asemui cu faima actorilor, care dăinuie cît timp trăiesc și al căror talent nu mai are nici un preț după ce s-au prăpădit. Actorii și chirurgii — precum și marii cîntăreți sau virtuozii care prin arta lor fac să se dezvolte inzecit posibilitățile muzicii, — sînt eroii unei singure clipite. Desplein ne dă și el mărturie despre similitudinea destinului tuturor acestor genii vremelnice. Numele lui, ieri atît de vestit și astăzi

aproape uitat, va rămâne zăvoril în specialitatea sa, fără a mai ieși vreodată dintr-însa. Căci nu trebuie să oare împrejurări nemaipomenite pentru ca numele unui savant să poată sparge hotarul științei sale, trecînd în istoria generală a omenirii ? Avea oare Desplein acea universalitate de cunoștințe care fac dintr-un om personalitatea grăitoare a unui veac ? De bună seamă că Desplein era înzestrat cu o putere de pătrundere divină : printr-un dar dobîndit, sau înăscut, intuia dintr-o privire pe bolnav și boala lui, îi stabilea diagnosticul specific și determina momentul precis, ceasul și chiar minutul cînd trebuia făcută operația, ținînd seama și de condițiile atmosferice, și de particularitățile temperamentului fiecăruia. Oare, spre a lucra astfel, mină în mină cu Natura, studiase el neîncetata și întinsa corelație dintre ființe și substanțele elementare cuprinse în atmosferă ? Sau a acelor pe care o dă glia omului, în așa chip încît, asimilîndu-le, să poată trage dintr-insele o nouă și osebită înfățișare ? Proceda el oare prin acea putere de deducție și analogie căreia Cuvier își datorește faima ? Oricum, omul acesta devenise un duhovnic al Trupului ; bîzuindu-se pe prezent, el îi înțelegea atît trecutul cît și viitorul. Dar intruchipa el oare în persoana sa întreaga știință, așa precum o reprezentaseră cîndva un Hippocrat, Galenos sau Aristotel ! ? A condus el oare o școală întreagă spre noi limanuri ? Hotărît, nu. Desigur, acestui veșnic iscoditor al ehimiei umane nu-i putem tăgădui cunoașterea străvechii științe a Magiei, — adică, a principiilor în fuziune, a cauzelor vieții, a vieții mai înainte de a fi, cunoaștere a ceea ce va fi din cele ce premîrg ființei. Iată însă că, din păcate, la Desplein totul era personal ; egoismul, care l-a izolat în timpul vieții lui, ajunge să fie astăzi ucigașul gloriei lui postume. Deasupra mormîntului său n-a fost ridicată statuia care să destăinuie viitorimii tainele pe care geniul le caută, jertfindu-se pe sine. Însă poate că la Desplein talentul făcea una cu credința : era prin urmare muritor ! Pentru Desplein, atmosfera pămîntească părea a fi un sac generator ; el vedea pămîntul întocmai ca pe un

ou în găoacea lui, și, neputându-se dumeri dacă oul sau găina a fost mai întâi, el n-admitea nici cocoșul, nici oul. Nu credea nici în teoria animalului anterior omului și nici în apariția ulterioară a spiritului. Desplein nu avea îndoieli, ci afirma. Ateismul lui curat și sincer se asemăna cu cel al multor savanți — în alte privințe, oameni foarte buni — dar atei înrădăcinați², atei în felul oamenilor evlavioși care nu admit că pot exista atei. Nici nu se putea să aibă o altă părere un ins ca el, deprins, încă din tinerețe, să disce în toată puterea cuvintului ființa înainte, după și în timpul vieții, — un om obișnuit să scormonească prin toate măruntaiele omului fără ca să fi găsit vreodată, acolo, acel suflet unic atât de trebuitor concepțiilor religioase. El admitea în organism un centru cerebral, unul nervos și un altul de reglare a circulației și respirației; dintre acestea, primele două se suplineau atât de bine unul pe celălalt încît, spre sfîrșitul zilelor, Desplein era convins că pentru a auzi, simțul auzului nu este chiar neapărat trebuincios, după cum nici simțul văzului spre a vedea, și că plexul solar le putea prea bine înlocui pe amîndouă, fără ca cineva să poată să-și dea seama de aceasta. Găsind în om două suflete, Desplein își sprijinea ateismul pe acest fapt; deși din aceasta nu se pot trage concluzii asupra lui Dumnezeu. Se spune că ar fi murit nepocăit, așa cum mor, din păcate, multe genii strălucite pe care Dumnezeu le-ar putea izbăvi.

Viața acestui om atât de mare avea — ca să ne folosim de expresia dușmanilor, dornici să-i adumbrească gloria — multe micimi pe care însă ar fi mai nimerit să le numim nepotriviri aparente. Necunoscînd niciodată impulsurile prin care acționează spiritele superioare, pizmuitorii sau nătărăii se bizuie pe unele contradicții superficiale, spre a întocmi astfel un act de acuzare în temeiul căruia judecă pentru moment aceste spirite; chiar dacă mai tirziu iese la iveală corelația între pregătire și rezultat și izbînda înclină planurile atacate, totuși mai rămîne ceva din defăimările dintîi. Astfel, în zilele noastre, Napoleon a fost osîndit de contemporani în momentul cînd își

Întindea aripile sale de vultur asupra Angliei ; a fost nevoie de 1816 pentru a justifica ambarcațiunile de la Boulogne și anul 1804³.

Desplein nu putea fi lovit în gloria și știința sa. De aceea dușmanii săi se agățau de toanele sale ciudate și de firea lui ; de fapt, n-avea nimic alt decît acea însușire pe care englezii o numesc *excentricity*. Il vedeai, de pildă, cînd îmbrăcat chipeș ca poetul tragic Crébillon⁴, cînd arătînd, deodată, o ciudată nepăsare vestimentară ; ba îl zăreai în trăsură, ba pe jos. Rînd pe rînd aspru și bun, părăind avid și zgircit, dar în stare să-și ofere averea dascălilor săi surghiuniți care îi făcură cîntea de a recurge la ea pentru cîteva zile — nici un om n-a inspirat atîtea opinii contradictorii. În ciuda faptului că ar fi fost în stare, pentru a fi decorat cu o panglică neagră⁵ — după care un medic n-ar trebui să umble aliat — să lase să-i cadă din buzunar, cea din întimplare, cînd se afla la Curte, o carte de rugăciuni .. În ciuda acestora, fiți siguri că în sinea lui își bătea joc de toate ; avea pentru oameni un adînc dispreț, după ce îi măsurase în de-amănunt, de sus și de jos, după ce îi surprinsese în adevărata lor înfățișare, în împrejurările vieții cele mai solemne ca și în cele mai josnice. La oamenii mari, calitățile sînt deseori înmănunchate. Dacă unul dintre acești uriași este înzestrat cu mai mult talent decît inteligență, inteligența sa este totuși mai largă decît a celuiia despre care se spune doar : e deștept ! Orice geniu presupune un punct de vedere moral. Această din urmă se poate aplica la o specialitate ; însă cine vede floarea, trebuie neapărat să vadă și soarele. Doctorul — care la întrebarea unui diplomat pe care-l scăpase de la moarte : — „Ce mai face împăratul ?“ i-a răspuns : — „Curteanul văd că și-a revenit ; curînd își va reveni și omul !“ — acela este desigur nu numai chirurg și medic, dar și un om de foarte mult duh. Astfel, răbdătorul și sirguinciosul cercetător al omînității va îndreptăți pretențiile exorbitante ale unui Desplein și-l va socoti — așa cum se socotea el însuși — apt de a fi un tot atît de mare ministru, pe cît era de mare chirurg.

Printre enigmele pe care Desplein le-a slirnit în mintea contemporanilor săi, am ales una dintre cele mai interesante, pentru că dezlegarea ei se află la sfirșitul istorisirii și-l răzbună astfel de cîteva neroade invinuiri.

Dintre toți elevii lui de la spital, il avea cel mai mult la inimă pe Horace Bianchon. Înainte de a deveni intern la Hôtel-Dieu⁶, Horace Bianchon fusese student la medicină, locuind în Cartierul Latin⁷, într-o pensiune sărăcăcioasă, cunoscută sub numele de *Casa Vauquer*. Bietul tinăr se simțea acolo cuprins de acea mizerie mistuitoare ce se aseamănă unui creuzet din care marile talente trebuie să iasă curate și incoruptibile ca diamantele ce nu se mai sfarmă sub nici o lovitură. În vilvălaia patimilor dezlănțuite, dobîndesc cîntea cea mai neclintită și acolo capătă — prin efortul constant cu care își strung dorințele amăgite — obișnuința luptelor și a încheșărilor care il așteaptă pe orice geniu. Horace era un tinăr dintr-o bucată, care n-ar fi stat în cumpănă într-o chestiune de onoare; un tinăr mergînd de-a dreptul la țintă, gata să-și lase totdeauna amanet pînă și haina de pe el pentru a face un bine prietenilor, gata să le jertfească tot timpul și odihna toată. În fine, Horace nu era dintre aceia care să pună în cumpănă gîndul răsplății pentru cele ce făptuise, fiind sigur că la rîndu-i va fi recompensat cu mai mult decît tot ceea ce el a dat. Majoritatea prietenilor aveau lață de dinsul acel respect lăuntric pe care-l impune o virtute austeră; mulți dintre ei se fereau de judecata lui. Însă Horace desfășura aceste calități fără îngîmfare. Nu era nici puritan, nici nu ținea predici; înjura verde atunci cînd da cîte un sfat și, din cînd în cînd, trăgea și cîte un mic cheluleț. Bun tovarăș, fără prefăcătorie în virtute, — nu era mai sfios decît un cavalerist; voios și deschis nu ca un marinăr (căci astăzi marinarii au ajuns să fie niște diplomați șmecheri), ci ca un băiat bun care n-are nimic de ascuns în viața sa; Horace Bianchon mergea cu capul sus și cu eugelul deschis. În fine, pentru a exprima totul într-un cuvînt, Horace era un al doilea Pylade al multor Oreste⁸, iar credi-

torii fiind socotiți în zilele noastre drept cele mai adevărate întruchipări ale anticilor Furii. Își ducea sărăcia cu acea voioșie care este poate una dintre cele mai temeinice însușiri ale curajului; ca toți cei care nu au nimic, nu avea aproape nici o datorie. Cumpătat ca o cămilă, ager ca o căprioară, — Horace era statornic în ideile și în purtările sale. Viața fericită începuse pentru el din clipa în care faimosul chirurg se convinsese de acele calități și cusururi care laolaltă îl făceau pe doctorul Horace Bianchon de două ori scump în ochii prietenilor săi. Cînd un tinăr este luat sub oblăduirea specială a unui șef de clinică, din acea clipă poate fi socotit — cum se spune — c-a pus piciorul în scări. Desplein îl lua întotdeauna cu el la vizitele medicale în casele celor înstăriți; acolo, aproape totdeauna mai pica și în punga internului cite o fără-miță de onorariu; acolo, pe nesimțite, provincialului ~~î~~ se deschideau tainele vieții ~~pariziene~~; în orele de consultații, Desplein îl ținea la el în cabinet și lucrau împreună; uneori îl trimitea să însoțească la băi pe cite un bogătaș suferind. Într-un cuvînt, îi pregătea lui Bianchon o clientelă. În consecință, foarte cîrînd, titanul chirurgiei avu lîngă sine un seid⁹. Aceștia doi — unul pe culmile gloriei și ale științei, bucurîndu-se de o avere și o faimă nemăsurată, iar celălalt, modest omega¹⁰, fără bani și fără glorie — deveniseră prieteni la toartă. Marele Desplein nu ascundea nimic internului său, căruia îi destăinuia pînă și dacă cutare femeie se așezase lîngă el pe scaun sau pe vestifă canapea din cabinet, unde maestrul obișnuia să doarmă. Bianchon cunoștea tainele acestui temperament de leu și taur, care sfîrși prin a lărgi și dezvolta peste poate pieptul marelui om și care, datorită hipertrofiei inimii, îi pricinui și moartea. Internul studie ciudățeniile acestei vieți atît de pline, planurile acestei hide zgîrcenii, speranțele bărbatului politic pitulat în savant și putu să prevadă dezamăgirile ce pîneau singurul simțămînt cuibărit în acea inimă mai mult bronzată decît de bronz.

Într-o zi, Bianchon îi spuse lui Desplein că un biet sacagiu din mahalaua Saint-Jacques se îmbolnăvise,

din oboseală și sărăcie, de o boală grozavă; în tot timpul grăiei ierni a anului 1821, sârmanul auverniaț¹¹ nu mincase nimic alt decît niște cartofi. Desplein părăsi pe toți ceilalți bolnavi și, cu riscul să-i crape calul, zbură, urmat de Bianchon, pînă la acel nenorocit pe care apoi îl transportă el însuși la sanatoriul înființat de vestitul Dubois¹² în cartierul Saint-Denis. Merse după aceasta și-l îngriji, iar după ce se însănătoși îi dăte și bani ca să-și cumpere un cal și o saca. Acest auverniaț mai făcu o altă ispravă. Atunci cînd un prieten de-al său căzu bolnav, îl aduse iute la Desplein, spunind binefăcătorului său: „N-aș fi putut suferi să-l știu că merge la un altul!” Cît era de ursuz, Desplein strinse totuși mina sacagiului și îi zise: „Adii-i la mine pe toți”.

Și-l internă pe acest fiu al Cantal-ului¹³ la Hôtel-Dieu, îngrijindu-l cu cel mai mare zel. Bianchon observase de mai multe ori că șeful său are o slăbiciune pentru auverniați și indeosebi pentru sacagii; însă avînd în vedere că Desplein se fălea cu tratamentele pe care le administra la Hôtel-Dieu, discipolul său nu vedea nimic ciudat în aceasta.

Intr-o zi, traversînd piața Saint-Sulpice, Bianchon zări pe maestrul său intrînd în biserică pe la nouă dimineața. Desplein, care pe vremea aceea nu făcea doi pași fără cabrioletă, mergea de astă dată pe jos și se strecura pe poarta dinspre strada Petit-Lion, — ca și cînd ar fi intrat într-o casă suspectă; împins, firește, de curiozitate, internul, care cunoștea prea bine părerile maestrului său, adept îndrăcit al lui Cabanis,¹⁴ se strecură așadar și el în Saint-Sulpice, unde nu mică-i fu mirarea cînd îl zări pe marele Desplein, pe ateul alît de necruțător pentru ingerii în care bisturiul n-are ce căuta, și care nu pot avea nici fistule și nici gastrite — în sfîrșit, cînd îl zări pe acest năprasnic zellemisitor, ingenuncheat cu smerenie, și încă unde?... În capela Maicii Domnului, în fața altarului, ascultînd o liturghie! Il văzu apoi contribuînd pentru întreținerea bisericii, dînd de pomană, purtîndu-se cu aceeași seriozitate cu care ar fi săvîrșit o operație.

„Fără îndoială, n-o fi venit el aci spre a lămuri chestiuni referitoare la nașterea Fecioarei”, — își spunea Bianchon, a cărui mirare n-avea margini. Dacă l-aș fi văzut purtînd baldachinul la vreo procesiune, ar fi avut desigur haz ; dar să-l vezi la ceasul acesta, singur, și fără martori — lucrul da de gîndit !

Bianchon nu voi să pară că iscodește pe primul chirurg al spitalului — așa că plecă... Din întîmplare, Desplein îl pofti în chiar acea zi să ia masa cu dînsul la un restaurant. Spre sfîrșitul prînzului, după îndemnatice pregătiri, Bianchon aduse vorba despre liturghie, numînd-o maimuțărie și mascaradă.

— Da, o mascaradă care a costat creștinătății mai mult singe decît toate bătăliile lui Napoleon și decît toate lipitorile lui Broussais !¹⁵ spuse Desplein.

Intemeiată pe *Hoc est corpus*,¹⁶ liturghia este o născocire papală care nu dăinuie decît din al VI-lea veac. Cît singe nu s-a vărsat atunci cînd s-a rînduit sărbătoarea Trupul Domnului, al cărei rost a fost să adeverească izbînda lumii romane în chestiunea Prezenței Reale,¹⁷ schismă care a măcinat timp de trei secole Biserica ! Războaiele contelui de Toulouse și albigenzii¹⁸ nu-s decît urmările acestei povești. Fiîndcă valdenezii și albigenzii n-au vrut să primească inovația !

În sfîrșit, Desplein se simțea în apele lui, slobozindu-și toată verva de alen ; era un adevărat potop de glume voltairiene sau, spre a fi mai exacti, o uricioasă contrafacere a *Citatorului*.¹⁹

— Drace — își spunea Bianchon în sinea lui — dă unde mi-e preacuviosul de azi-dimineață ?

Tăcu și începu să se îndoiască de faptul că și-ar fi văzut șeful la biserica Saint-Sulpice. Desplein nu și-ar fi dat osteneala să-l mintă pe Bianchon. Se cunoșteau doar prea bine, își împărtășiseră părerea asupra altor puncte tot atît de grave și cercetaseră împreună diferitele sisteme *de natura rerum*,²⁰ discutîndu-le și disecîndu-le cu cuțitele și cu scalpелul Necredinței.

Trei luni de zile trecură. Deși îi rămase întipărită în minte, Bianchon nu se mai gîndea la această în-

timplare. Intr-o zi a aceluiași an, unul din medicii de la Hôtel-Dieu îl luă pe Desplein de braț în fața lui Bianchon, ca și cum ar fi vrut să-i pună o întrebare.

— Dar ce căutai la Saint-Sulpice, maestre dragă ? îl întrebă el.

— Căutam un preot care și-a fracturat genunchiul și pe care ducesa de Angoulême mi-a făcut cinstea să mi-l recomande, răspunse Desplein.

Medicul se dete bătut, dar nu și Bianchon.

„Ehei ! Dumnealui se duce să consulte genunchi bolnavi în biserică ! Las'că știu eu că mergea s-asculte o liturghie“, își zise internul.

Bianchon hotări atunci să-l pindească pe Desplein ; își aminti exact ziua și ceasul când îl surprinsese intrind la Saint-Sulpice și se decise să vie din nou, la anul, în aceeași zi și la aceeași oră, spre a vedea dacă îl va surprinde încă o dată. În care caz, periodicitatea evlaviei ar îndreptăți o cercetare științifică, fiindcă la un om de talia lui Desplein nu se putea întîlni o asemenea sfruntată contradicție între gindirea și fapta lui.

Anul următor, la ziua și ceasul hotărit, Bianchon — care între timp nu mai era internul lui Desplein — văzu cabrioleta chirurgului oprindu-se iar la colțul străzii Tournon cu strada Petit-Lion ; de acolo, prietenul său merse tiptil, ca un iezuit, de-a lungul zidului bisericii și ascultă liturghia tot la altarul Maicii Domnului. Era Desplein în persoană ! Chirurgul-șef, ateul *in petto*,²¹ cuvios din întimplare ! Ițele se încurcaseră. Perseverența acestui strălucit savant complica totul. După ce plecă Desplein, Bianchon se apropie de paracliser, care tocmai deretica prin biserică, și-l întrebă dacă domnul care tocmai ieșise obișnuiește să vină adesea.

— Sint douăzeci de ani de cînd slujesc aici. Știu că de atunci domnul Desplein vine de patru ori pe an s-asculte această liturghie care e fundația lui.

— O fundație a lui ! exclamă Bianchon, depărtîndu-se. Asta întrece misterul Neprihănitei Zămisliri, care singură ar trebui să facă dintr-un medic un necredincios !

Deși prieten cu Desplein, trecu timp fără ca doctorul Bianchon să aibă prilejul să deschidă vorba asupra acestei ciudățenii din viața prietenului său. Fie că se întâlneau la consultații, fie în lume, era greu de găsit clipa de încredere și singurătate cînd, la gura sobei, cu capul sprijinit pe speteaza jilțului, cei doi oameni să-și poată destăinui gîndurile. În cele din urmă, după șapte ani de zile, după revoluția din 1830, atunci cînd poporul se revărsa în puhoai asupra Arhiepiscopiei, cînd îndemnurile republicane îl imboldeau să nimicească crucile aurite ce scilipeau ca niște fulgere pe nemăsuratul ocean al acoperișurilor, cînd Necredința, cot la cot cu Răscăla, se lăfăiau pe la toate răspintiile — atunci, Bianchon surprinse din nou pe Desplein intrînd în Saint-Sulpice. Doctorul îl urmă, și de astă dată se așeză chiar lîngă el, fără ca amicul său să clintească sau să dea cel mai mic semn de mirare. Ascultară amîndoi liturghia.

— Îmi veți spune, scumpe maestre — întrebă Bianchon pe Desplein cînd ieșiră din biserică — care este pricina acestei cucernicii? Pînă acum v-am surprîns, tocmai pe dumneavoastră, de trei ori la liturghie! Îmi veți desluși oare această taină și veți lămuri flagrantă nepotrivire dintre părerile și purtarea dumneavoastră? În Dumnezeu nu credeți și la biserică totuși mergeți! Scumpe maestre, sinteți ținut să-mi răspundeți.

— Eu semăn cu mulți bisericosi ce pîr foarte evlavioși, fiind de fapt tot atît de ateî ca și tine sau mine.

Și urmă o grindină de săgeți împotriva unor oameni politici, dintre care cel mai cunoscut ne dă în veacul nostru o ediție revăzută a Tartuffe-ului lui Molière.²²

— Nu vă întreb toate acestea — zise Bianchon — vreau numai să știu de ce ați venit aici și ce anume v-a îndemnat să fundați liturghia asta?

— La urma urmei — spuse Desplein — mă aflu cu un picior în groapă, așa că-ți pot vorbi deschis despre începuturile vieții mele.

În clipa aceea — Bianchon și marele om de știință se găseau în strada Quatre-Vents, una dintre cele mai înspăimîntătoare ulițe ale Parisului, — Desplein arătă

spre al șaselea etaj al unui imobil dintre acelea care seamănă c-un obelisc ; o poartă mijlocie dădea pe o alee la capătul căreia se afla o scară întortocheată, luminată doar de niște ferestre oarbe. Eră o casă ver-zulie, la parterul căreia locuia un negustor de imo-bile ; la fiecare cat al acestei locuințe părea că s-a aciuat o altă nefericire.

Ridicînd brațul cu o mișcare plină de vlagă, Des-plein spuse lui Bianchon :

— Uite, acolo sus am locuit doi ani de zile !

— Știām asta ; și d'Arthez²³ tot acolo a stat ; de altfel, în tinerețea mea dintii, veneam aproape zilnic aici ; noi poreclisem casa asta „Borcanul oamenilor mari“ ! Ei, și... ?

— Liturghia pe care am ascultat-o adineauri este legată de o întîmplare din vremea cînd locuiam măn-sarda ; în care-mi spui c-a stat și d'Arthez : mînsarda aceea, la geamul căreia atîrnă o fringhie de rufe deasupra glastrei cu flori... Inceputurile mele au fost atît de afurisite, dragul meu Bianchon, incît pot să mă iau la întrecere cu oricine cînd e vorba de laurii suferințelor pariziene. Am răbdat de toate : și de foame, și de sete, și lipsa de bani, și lipsa de haine, de ghețe, de rufe : am trăit cea mai lucie sărăcie. Ca să mă încălzesc, suflam în degetele-mi amorțite de frig, în acest „Borcan al oamenilor mari“, pe care aș vrea să mergem să-l revedem împreună. Am lucrat o iarnă întreagă suflînd fum prin nări, în picla su-dorii care ieșea din mine așa cum fumegă aburul cailor într-o zi de ger... Nu știu de unde poți avea atîta putere ca să înduri o viață ca asta. Singur, fără de sprijin, fără o para ca să-mi cumpăr cărți sau să-mi pot plăti cheltuielile cerute la facultate, — n-aveam nici un prieten ; lira mea arțăgoasă, bă-nuitoare și mereu îngrijorată, nu mă ajuta la nimic. Țîfnos cum eram, nimeni nu voia să vadă în această atitudine strîmtoarea și truda unui om care, de la cea mai joasă treaptă socială, se zbătea să iasă la liman... Îți pot însă spune, — fiindcă în fața ta n-am nevoie să fac pe grozavul — c-aveam în mine acel noian de simțăminte bune și de sensibilitate vie, pe

care, totdeauna îl au cei în stare să se cațere pe piscuri, după ce îndelung s-au bălăcit prin smîrcurile mizeriei. ~

Nu puteam scoate nimic de la familia mea, afară doar de un peculiu neîndestulător pe care-l trimiteau de acasă. Pe vremea aceea, mîncam dimineața o pîiniță, vindută mai ieftin de brutarul de pe strada Petit-Lion, fiindcă era rece, din ajun sau chiar veche de două zile; dумicam chifla-n lapte; micul dejun mă costa astfel numai doi bani. Prînzul îl luam doar din două în două zile, într-o pensiune unde costa șaisprezece bani. În acest fel nu cheltuiam decît nouă bani pe zi.

Știi tot atît de bine ca și mine ce grijuliu trebuie să fii în ce privește îmbrăcămîntea și încălțămîntea! N-aș putea spune dacă, mai tirziu, trădarea vreunui confrate mi-a cășunat o mai mare mîhnire ca aceea pe care am resimțit-o, atît tu cit și eu, văzînd rinje-tul căscat al unei ghete descusute sau auzînd cum pîrie subsuoara unui gheroc. Nu beam altceva decît apă și aveam cel mai mare respect lață de calenele. „Zoppi” îmi părea o țară a lăgăduinței, unde doar Luculluș-ii²⁴ Cartierului Latin puteau pătrunde. Cîte-odată mă întrebam: „Voi putea oare vreodată să beau și eu acolo o ceașcă de cafea cu lapte și să joc o partidă de domino?” În sfîrșit, îmi vărsam în stu-diile mele tot năduful pe care mi-l pricinuia sărăcia. Căutam să dobîndesc cunoștințe pozitive pentru a putea ajunge la o nemărginită valcare personală și a fi vrednic de locul pe care tindeam să-l cuceresc în ziua cînd voi fi ieșit din nimicnicia mea. Consumam mult mai mult gaz decît pîine; lampa care mă lumina în timpul acestor nopți inverșunate costa mai scump decît hrana. Trînta a fost lungă, dirză, lipsită de orice mîngiere. Nu trezeam în jurul meu nici o bunăvoință. Pentru a avea prieteni, nu trebuie oare să intri în le-gături cu tineri, să ai niscaiva gologani ca să poți chefui cu ei, să poți merge și tu cu ceilalți pe unde hălăduiesc studenții? Dar eu, — eu n-aveam de nici unele!!! Și la Paris nimeni nu-și poate inchipui că *nimic* este chiar *nimic*! Cînd trebuia să-mi arăt mi-

zeria, simţeam în gitlej acea contractare nervoasă ce face pe bolnavii noştri să creadă că au un nod care porneşte din esofag spre laringe. Am intilnit mai tîrziu feciori de bani gata, care n-au ştiut niciodată ce este lipsa, şi care nu cunoşteau problema acestei reguli de trei : Un tînăr este faţă de crimă, în situaţia în care o monedă de cinci franci este faţă de X. Aceşti nătărăi sclivisiţi te-ntreabă : „De ce faci datorii ? pentru ce îţi ieşi sarcini care te depăşesc ?“

Oamenii ăştia îmi aduc în minte de regina aceia care, aflind că poporul duce lipsă de piine, întrebă : „Dar de ce nu-şi cumpără cozonac ?“ ²⁵ Grozav aş vrea să-l văd pe unul dintre bogătaşii ceia care se plîng că le cer prea scump pentru operaţie, — singur în Paris, fără o leţcaie, fără nici un prieten, fără trecere la nimeni şi nevoit să muncească cu braţele pentru a putea trăi ! Cum naiba s-ar descurca ? Unde s-ar duce să-şi astîmpere foamea ? Dragă Bianchon, dacă m-ai văzut cileodată cu o mustră acră şi aspră, să ştii că atunci, peste amintirea primelor mele amărăciuni, se adăuga şi nesimţirea şi egoismul despre care am avut nenumărate dovezi în înalta noastră societate ; ori poate cugetam la toate zăgazurile pe care ura, invidia, pizma şi bîrfeliile lor le-au ridicat între mine şi succesele mele. La Paris, cînd anumiţi indivizi văd că eşti gata să pui picioarele-n scări, încep atunci să te tragă de pulpanele hainei ; alţii îţi slăbesc pe furis chinga de la şea, ca să te dai de-a berbeleacul şi să-ţi fringi gitul ; alţii îţi despotcovesc calul ; alţii îţi şterpelesc cravaşa ; şi cel mai puţin ticălos este cel pe care-l vezi că vine cu pistolul să tragă în tine, la doi paşi. Tu, băiete, ai destul talent ca să-ţi dai seama de lupta cumplită, necurmată, pe care pleava o dă împotriva omului superior. De se-ntimplă să pierzi într-o seară douăzeci şi cinci de napoleoni, a doua zi vei fi învinuit că eşti un cartofor, şi cei mai buni prieteni ai tăi vor zice c-ai pierdut în ajun douăzeci şi cinci de mii de franci ! De te doare capul, or să spună că nu eşti cu mintea întreagă... Fii iute, şi ei vor spune că nu eşti sociabil. Dacă aduni în tine puteri uriaşe pentru a înfrunta şleahtha asta de

pigmei, — cei mai buni prieteni vor începe să strige că ai de gînd să acaparezi totul, că vrei să stăpînești, să terorizezi. În-sfîrșit, însușirile tale se vor prefăce-n cusururi, cusururile vor deveni vicii, iar virtuțile îți vor fi socotite drept crime. Dacă ai scăpat pe cineva — l-ai ucis; iar dacă bolnavul tău se face bine, toți vor zice că ți-ai asigurat prezentul pe socoteala viitorului; dacă n-ai murit încă — atunci neapărat ai să mori. Încearcă să te miști -- și te-ai și prăvălit!

Fă vreo invenție, reclamă-ți drepturile — de îndată vei fi socotit un om care pune bețe-n roate, un viclean ce aține drumul tineretului. Astfel că, dragul meu, îți mărturisesc că dacă nu cred în Dumnezeu, apoi în oameni cred și mai puțin! Nu cunoști tu oare în mine pe un Desplein cu totul altul decît acela pe care toți îl ponegresc? Dar să nu mai scurmăm prin smircurile astea... Cum îți spuneam — locuiam în casa asta; trudeam din greu pentru a putea trece primul examen și-n buzunar n-aveam un chior! Știi — ajunseseam la o așa ananghie, încît îmi venea să spun: „...mă fac frate și cu dracul“. Mai nutream o nădejde: așteptam să-mi trimită de acasă un cufăr cu rufărie, — dar al unor bătrîne mătuși care, n-avînd habar de ce e prin Paris, se gîdeau la lenjerie, închipuindu-și că, cu treizeci de franci pe lună, nepotul lor mănîcă limbi de canar! Cufărul sosi în timp ce eram la facultate; frahtul se ridica la patruzeci de franci; portarul (un cizmar neamț care locuia într-o chițimie) plătise acești bani și păstra zălog cufărul! M-am plimbat atunci pe străzile Fossés-Saint-Germain-des-Près și École-de-Médecine ca să pot găsi un tertip să scot cufărul fără să dau cei patruzeci de franci — bani pe care, firește, i-aș fi plătit după vînzarea rufăriei. Mintea mea strîmtă îmi spunea că n-am altă chemare decît pentru chirurgie. Dragul meu, suflele gingașe, a căror putere se desfășoară în înalte sfere, nu-s înzestrăte cu acel spirit de intrigă, meșter în tot soiul de rodnice slorării; geniul lor este întîmplarea: ele nu caută, ci întîlnesc.

În sfîrșit, pe-nnoptat, mă întorceam acasă, tocmai cînd se înapoia și vecinul meu — un sacagiu pre nume

Bourgeat, de fel din Saint-Flour. Ne cunoşteam așa cum se ştiu doi locatari care-și au odăile la același etaj, care se aud unul pe altul sforăind, tușind, îmbrăcându-se, și care sfirșesc prin a se deprinde unul cu celălalt. Vecinul îmi spuse că proprietarul (cărui îi rămăsesem dator chiria pe trei soroace) mă evacuase. Trebuia așadar să mă cărăbănesc chiar a doua zi. El de asemeni era dat afară din cauza meseriei lui. Petrecui cea mai dureroasă noapte din viața mea. De unde să găsesc un hamal pentru a căra calabalicul și bietele mele cărți? Cum o să-mi plătesc hamalul și portarul? Încotro s-apuc...? Printre lacrimi îmi puneam toate aceste întrebări fără de răspuns, întocmai cum nebunii ingină mereu același refren. Apoi adormii... Mizeria își are somnul ei plin de vise frumoase. A doua zi dimineața, tocmai când îmi mîncam blidul cu piine fărîmată-n lapte, Bourgeat intră și îmi spune în dialectul lui auverniat: „Domnule student, eu-s un om sărman — copil găsit la bolnița din Saint-Flour: făr'de tată, făr'de mamă; n-am fost în stare să mă-nsor. Nici matală nu ești mai procopsit ca mine nici în ce privește părinții, nici cu gologanii... Uite ce-i: am tocmit jos o tărăboanță cu doi bani ora. Cred că toate bulendrele noastre incap în ea; dacă vrei, om căta și-om găsi amîndoi un culcuș, de vreme ce ne-au alungat d-aici... La urma urmei, nici aici nu-i raiul pe pămînt!

— Știu bine, bunul meu Bourgeat, zisei eu acestui om de treabă. Dar iată, sînt într-o mare încurcătură: am jos un cufăr cu niște albituri ce valorează o sută de scuzi, bani cu care îmi-aș putea plăti proprietarul, plus ceea ce datorez portarului; însă eu n-am nici cinci franci în buzunar!

— Eh! las' ă-am eu cîțiva pitaci, îmi răspunse vesel Bourgeat, arătîndu-mi o veche pungă de piele slinoasă. Păstrează-ți rufăria“.

Bourgeat plăti cele trei ciștiuri ale chiriei mele, o plăti și pe a lui, plus datoria la portar. Apoi puse mobila și rufăria în cotigă și o tirî pe străzi, oprindu-se în dreptul fiecărei case unde vedea atîrnate bilete de închiriat. Eu intram înăuntru să văd dacă ne învoim.

La prînz încă mai rătăceam fără căpătii prin Cartierul Latin. Marea piedică era preţul. Bourgeat îmi propuse să prînzim la o cîrciumă la intrarea căreia lăsarăm tărăboanţa. Spre seară, descoperii în curtea Rohan — în pasajul Comerţului — într-o mansardă, două odăi despărţite printr-o scară. Ne venea cîte şaizeci de franci chiria pe an. Şi iată-ne instalaţi, eu şi umilul meu prieten. Cinarăm împreună. Bourgeat, care cîştiga cam la doi franci şi jumătate pe zi, avea economii de aproape o sută de scuzi şi era pe cale să-şi poată împlini visul de a cumpăra un cal şi o saca.

El ştiu însă să mă descoase cu o iscusinţă şi o bunătaie încintătoare care — astăzi chiar — îmi înnoaie inima ; şi, aflînd de starea în care mă găseam, renunţă pentru un timp la ambiţia vieţii lui. Douăzeci şi doi de ani Bourgeat fusese negustor ambulant. Şi el — pentru viitorul meu — îşi jertfi cei o sută de scuzi agonişti.

Aici Desplein strînse cu putere braţul lui Bianchon.

— Mi-ai dat toţi banii ce-mi trebuiau pentru examene! Acest om, prietene, a înţeles că aveam în viaţă o menire, că nevoile inteligenţei mele treceau înaintea nevoilor lui. Se îngriji de mine, mă numi puiul lui, mă împrumută ca să-mi pot cumpăra cărţi ; venea uneori, încetişor, să mă vadă cum lucrez ; în sfîrşit, ca o mamă, luă măsuri de prevedere pentru ca, în locul hranei neindestulătoare şi rele la care eram osîndit, să am o mincare substanţială şi indestulătoare.

Bourgeat era un bărbat la vreo patruzeci de ani, cu înfăţişarea de tirgoveţ medieval : fruntea rotundă, capul pe care un pictor ar fi putut să-l ia drept model pentru bustul lui Licurg.²⁶ Sărmanul ! Suflul lui aproape că-şi revărsa preaplinul dragostei ce ar fi voit s-o împărtăşească. Nu fusese niciodată iubit de nimeni, afară doar de un căţeluş mort nu de mult, şi despre care îmi tot vorbea, întrebîndu-mă dacă biserica ar îngădui să înalţe o liturghie pentru odihna sufletului lui. După cum povestea el, căţeluşul se purtase ca un adevărat creştin ; timp de doisprezece ani îl însoţise la biserică, fără să latre niciodată, ascult-

tind orga fără să nîrîie ; sta ghemuit jos, într-o atitudine care lăsa să se înțeleagă că se ruga alături de el. Acest om revărsa asupra mea preaplinul inimii sale ; mă privea ca pe o ființă singuratică și bolnavă ; deveni pentru mine cea mai grijulie dintre mame, cel mai delicat dintre binefăcători ; într-un cuvînt, idealul virtuții întruchipate în fapte. Cînd îl întîlneam pe stradă, îmi arunca o privire cu înțeles, plină de o nespusă noblețe ; se făcea atunci că merge ca și cînd n-ar fi purtat nici o povară și părea fericit să mă vadă sănătos și bine îmbrăcat. Avea pentru mine devotamentul omului din popor, iubirea unei grizete,²⁷ ridicată însă la cel mai înalt grad. El îmi făcea cumpărăturile, mă deștepta noaptea la ce ceas voiam, îmi curăța lampa, freca podeaua, era tot atît de bun servitor ca și tată, și curat ca o jupîneasă englezoaică. Bourgeat gospodărea casa. Ca Filopemen,²⁸ tăia lemnele și toate faptele sale erau pătrunse de simplitatea cu care le săvîrșea și în care își păstra totuși demnitatea ; părea a înțelege că scopul înobilează orice acțiune. Cînd am părăsit pe acest om atît de cumsecade spre a intra intern la Hôtel-Dieu, Bourgeat a resimțit nu știu ce durere mocnită, gîndindu-se că nu vom mai locui împreună ; dar se bucura că va putea aduna banii ce-mi trebuiau pentru cheltuielile legate de tipărirea tezei mele de doctorat ; mă puse să-i făgăduiesc că voi veni să-l văd în zilele cînd voi fi liber. Bourgeat era mîndru de mine. Mă iubea și pentru mine și pentru el. Dacă ai să te uiți în teza mea de doctorat, ai să vezi că lui îi este închinată. În ultimul an, ca intern, cîștigasem destul ca să pot înapoia acestui vrednic auvernîat tot ceea ce îi datoram ; îi cumpărai atunci un cal și o saca. Văzînd că rup din banii mei, se minie foc ; era totuși încîntat să-și vadă visul cu ochii ; ridea și mă certa ; își privea sacaua, calul, și-și ștergea o lacrimă, spunîndu-mi : „Rău, rău ai făcut ! Ah, ce mai saca frumoasă ! Zău că n-ai făcut bine... Calu-i vinjos ca un auvernîat.“

N-am văzut ceva mai emoționant decît scena asta. Apoi Bourgeat ținu cu tot dinadinsul să-mi cumpere trusa aceea cu instrumente de argint pe care o vezi la

mine-n cabinet și la care, din tot ce am, țin cel mai mult !. Deși îmbătat de primele succese, n-a scăpat niciodată cel mai mic cuvint sau cel mai mic gest care să însemne : „omul ăsta imi datorește totul mie“. Și, fără el, crede-mă, m-ar fi mîncat sărăcia. Sărmanul om se jertfise pentru mine. Nu minca decît piine cu usturoi, pentru ca să am eu cafeaua atît de trebuincioasă veghelor mele. Într-o zi a căzut bolnav. Cum bine îți inchipui, am vegheat nopți întregi la căpăliul lui și prima oară l-am scăpat cu viață ; dar după doi ani iar s-a îmbolnăvit și, în ciuda îngrijirilor mele stăruitoare, în ciuda strădaniilor științei, s-a prăpădit... Nici un rege n-a fost îngrijit ca el. Da, Bianchon, pentru a-l smulge din ghearele morții, am încercat imposibilul. Voiam cu orice preț să-l fac să mai trăiască, ca să-și vadă opera. ca să-i implinesc dorințele, ca să implinesc singura recunoștință care mi-ar fi umplut sufletul, ca să sting un foc care și astăzi mă mistuie !

— Bourgeat — reluă după o pauză Desplein, care era foarte emoțional — acest al doilea al meu tată, a murit în brațele mele, lăsîndu-mi tot ceea ce avea, printr-un testament întocmit în fața unui notar ; actul purta data anului cînd hotărisem să locuim împreună în curtea Rohan. Omul acesta avea o evlavie de cărvunar. Îndrăgea pe Sfînta Fecioară așa cum altul și-ar fi îndrăgit nevasta. Catolic infocat, niciodată nu-mi pomenise vreun cuvint despre necredința mea. Dîndu-mi seama că se prăpădește, mă rugă să nu preocupesc nimic pentru ca să poată primi toată asistența Bisericii. Atunci am hotărit să dau să se spuie zilnic cîte o liturghie pentru sufletul lui. Deseori, în timpul nopții, imi mărturisea temerile sale cu privire la viitor, îi era teamă că n-a dus o viață destul de cucernică. Sărmanul ! Trudea de dimineța pînă seara. Apoi pentru cine oare să fie raiul, — dacă o fi unul... ? A primit ultima cuminecătură ca un adevărat sfînt ; moartea sa a fost la înălțimea vieții. În urma năsăliei, în afară de mine, nu a mai mers nimeni. După ce îngropai pe singurul meu binefăcător, căutai să-mi îndeplinesc îndatoririle față de el. Am constatat că nu

are nici familie, nici prieteni, nici soție, nici copii. Dar omul credea ! Avea evlavie ; nu era în căderea mea s-o discut. Îmi vorbise cu sfială despre liturghiile ce se spun pentru odihna celor răposați ; n-ar fi vrut să-mi impună aceasta, gândindu-se ce ar fi însemnat să-mi ceară în felul acesla o răsplată pentru toate binefacerile lui. Îndată ce am putut, am dat să i se facă la Saint-Sulpice patru parastase pe an. Cum singurul lucru pe care-l mai pot face pentru Bourgeat este împlinirea cucernicelor sale voințe, în ziua cînd se oficiază această liturghie, la începutul fiecărui anotimp, mă duc și eu și spun, în numele lui, rugăciunile cvenite. Le rostesc cu buna-credință a celui care se îndoiește :

„Doamne, dacă există un loc în care tu așezi după moarte pe cei ce au fost desăvîrșiți, amintește-ți de bunul Bourgeat ; iar dacă el are ceva de pățimit, trimite-mi mie suferințele lui, pentru ca să poată el intra mai repede în locul care se numește rai“. Iată, dragul meu, tot ce poate să-și îngăduie un om cu părerile mele. Dumnezeu, care trebuie să fie un băiat bun, nu cred că s-ar putea supăra pe mine.. Ți-o jur, mi-aș da toată averea pentru ca această credință a lui Bourgeat să poată intra în tîrtăcuța asta.

Bianchon, care l-a îngrijit pe Desplein în ultima lui boală, nu îndrăznește să mărturisească astăzi că vestitul chirurg a murit ateu. Credincioșii nu vor fi oare bucuroși la gîndul că smeritul auverniat va fi venit să-i deschidă poarta Cerului, așa cum îi deschisese cîndva poarta templului pămîntesc, pe frontonul căruia se citește :

„Oamenilor mari — Patria recunoscătoare“. ²⁹

Paris, ianuarie 1835

PUNEREA SUB INTERDICȚIE

*Inclinată domnului contraamiral Bazoché,
guvernator al insulei Bourbon
cu recunoștința autorului*

DE BALZAC

I. DOI PRIETENI

Intr-o zi a anului 1828, spre unu din noapte, doi inși ieșeau dintr-o casă pe strada Faubourg Saint-Honoré, lângă Élysée-Bourbon¹; cel dintii era vestitul medic Horace Bianchon, iar celălalt baronul de Rastignac², unul dintre cei mai eleganți bărbați ai Parisului, — amindoi vechi buni prieteni.

Trimiseseră fiecare trăsurile acasă și acum, în drumul lor, nu mai întâlneau nici una. Noaptea era însă senină și căldărîmul uscat.

— Haidem pînă în boulevard pe jos, propuse Eugène de Rastignac lui Bianchon. O să iei o birjă de la Club; acolo le găsești pînă dimineața. O să mă însoțești pînă acasă.

— Cu plăcere.

— Ei! ia spune dragă, ce părere ai?

— Despre femeia aia? întrebă rece doctorul.

— Se putea să vorbești tu altfel, Bianchon! zise Rastignac.

— Ei, și? ce vrei să spui?

— Dar, scumpul meu, vorbești despre marchiza d'Espard ca despre o bolnavă bună de internat la spital.

— Vrei să-mi cunoști părerea, Eugène ? Dacă părăsești pe doamna de Nucingen pentru marchiza asta, atunci chiar că-ți schimbi calul cu o gloabă.

— Doamna de Nucingen are treizeci și șase de ani, Bianchon.

— Iar cealaltă treizeci și trei, se repezi doctorul.

— Nici cele mai neînduplecate vrăjmașe nu-i dau mai mult de douăzeci și șase.

— Dragul meu, de vrei să afli vîrsta unei femei, privește-i tîmplele și vîrfurile nasului. Cît s-ar strădui cu dresurile lor, nu pot face nimic împotriva acestor pecetea necruțătoare a timpului. Acolo, fiecăare an trăiește și-a lăsat urma. Cînd tîmplele încep să se lase, să fie brăzdate și oarecum veștejite, cînd pe vîrfurile nasului se ivesc acele punctișoare asemănătoare firicelilor vărsate la Londra de hornurile din care fumegă funinginea de cărbune, atunci adio, dragul meu, femeia a trecut de treizeci de ani ! Fi-va ea frumoasă, spirituală, fi-va ea iubăreață, fi-va ea tot ce vei voi. — a trecut însă de treizeci de ani : e coaptă ! N-am nimic împotriva acelor care îndrăgesc asemenea femei ; numai că nu se cade unui bărbat ca tine să ia un măr încrețit de iarnă drept unul domnesc care te îmbie din pom să-l muști. Cînd ești îndrăgostit, nu te duci niciodată să purici catastifele Ofițerului Stărilor Civile ; nu îndrăgești o femeie pentru că are cutare sau cutare vîrstă, pentru că-i urîtă sau frumoasă, toantă ori spirituală ; o iubești pur și simplu fiindcă o iubești.

— Ei bine, eu unul o iubesc cu totul pentru altă pricină. Se numește marchiza d'Espard, e născută Blamont-Chauvry, astăzi femeie la modă ; e inimoasă, are un picior tot atît de frumos ca și al ducesei de Berry³, cam o sută de mii de livre venit, și într-o bună zi poate mă voi căsători cu dînsa ! În sfîrșit, e în măsură să mă scape de datornici !

— Te credeam un om bogat, spuse Bianchon, întărîpîndu-l.

— Da' de unde ! Am o rentă de douăzeci de mii de livre ; abia de-mi ajunge să-mi țin caii și trăsura. Am

fost tras pe sfoară în afacerea domnului de Nucingen, — îți voi istorisi și povestea asta. Mi-am măritat surorile, asta-i cea mai însemnată ispravă pe care am făcut-o de cind nu ne-am mai văzut ; sint mai bucuros să le știu pe ele la casa lor, decît dac-aș avea eu însumi o rentă de cinci sute de mii de franci. Acum, ce vrei să fac ? Sint un ambițios. Unde mă poate duce aventura asta cu doamna de Nucingen ? Încă un an și voi fi cotate, etichetat, așa cum e categorisit un om căsătorit. Culeg toate neplăcerile căsătoriei și ale burlăciei, în schimb nu mă bucur de nici unul dintre foloasele lor ; iată situația falsă la care ajung toți cei ce stau agățați prea mult de aceeași fustă !

— Poate crezi c-ai dat peste cine știe ce noroc ? întrebă Bianchon. Marchiza ta, dragul meu, nu-mi place cituși de puțin.

— Opiniile tale liberale au ajuns să-ți întunece mintea. Dacă, de pildă, doamna d'Espard ar fi fost o simplă doamnă Roubourdin⁴.

— Ascultă, dragă — nobilă sau burgheză — femeia asta n-o să aibă niciodată suflet ! Ea va rămîne întruchiparea desăvîrșită a egoismului ! Crede-mă, doctorii sint deprinși să judece oamenii și lucrurile ; cei mai îndemnatîci, spovedind trupul, ajung să spovedească și sufletele. În ciuda frumosului budoar în care ne-am lăfăit astă-seară, în ciuda luxului acestui palat, să nu te mire dacă alți că marchiza ta e înglodată-n datorii.

— Ce te face să crezi asta ?

— Nu afirm nimic, presupun doar ; vorbea despre sufletul ei așa precum răposatul Ludovic al XVIII-lea vorbea despre inima sa. Ascultă-mă : femeia asta firavă, palidă, cu părul ei castaniu și care se plinge doar pentru a fi plinsă — se bucură de o sănătate de fier, are o poftă de mîncare nestăpinită, pulerea și bicisnicia unui tigru. Niciodată mătasea sau mulesina n-au îmbrobodit cu atita dibăcie minciuna. *Ecco*⁵ !

— Mă sperii, Bianchon ! Văd c-ai învățat multe atunci cind locuiam împreună în casa Vauquer !

— Da dragă, de atunci mi-a fost dat să văd o sumedenie de marionete, păpuși și paiețe! Așa că mă pricep și eu un pic la cuconițele astea frumoase cărora tu le îngrijești trupul și ceea ce au ele mai de preț: copilul (dacă și-l iubesc) — și obrazul (pe care și-l adoră în orice caz!) Stai și le veghezi, bunăoară, nopți întregi, te istovești ca să îndepărtezi cea mai mică vătămare a frumuseții lor — oricare ar fi. Să zicem c-ai izbutit; tăinuiești secretul, taci chitic, iar când vii să-ți ceri nota de plată, dumnealor o găsesc grozav de costisitoare. Cine le-a scăpat? Natura! Departe de a-ți aduce vreo laudă, te vor fi birfit, ferindu-se de a te mai recomanda mai departe, ca doctor, prietenelor lor. Dragul meu, femeile astea despre care voi spuneți c-ar fi: „Niște ingeri!“ — eu le-am văzut descotorosite de toate dichisurile sub care-și ascund sufletul, le-am văzut fără toate zorzoanele cu care-și acoperă cusururile, fără fasoane și fără corset! Te asigur că nu-s cituși de puțin atrăgătoare! Începusem să știm cât prundiș și mîl zace sub talașul ăsta al lumii, pe vremea cînd corabia ne zvirlise pe ripa casei Vauquer; dar ce a fost acolo-i fleac! De cînd cunosc societatea asta înaltă, am văzut hidoșenia înveșmîntată în atlas, oameni de teapa lui Michonneau, înmănușați în alb; oameni ca Poiret, acoperiți de decorații; boieri de neam, mai pricepuți la cămătărie decît moș Gobseck! Spre rușinea omenirii, atunci cînd am vrut să strîng mina Virtuții, am aflat-o dirdiind de frig într-o mansardă, trudită și defăimată și tirîndu-și viața cu un biet venit de o mie cinci sute de franci, și fiind socotită drept zurlie, drept zăludă sau toantă... în sfîrșit, dragă, — marchiza dumitale e o femeie la modă și eu nu pot să sufăr soiul ăsta de femei. Vrei să știi de ce? O femeie mare la suflet, blindă, cu gusturi alese, bună la inimă, o femeie ducînd o viață simplă, n-ajunge niciodată să fie la modă! Trage concluzia! Este o oarecare analogie între o femeie la modă și un hărbat în putere, cu singura deosebire că însușirile prin care bărbatul se ridică deasupra celorlalți, îl fac pe acesta să crească și îi măresc gloria; în timp ce

însușirile prin care femeia ajunge la o vremelnică stăpînire, nu-s altceva decît niște îngrozitoare vicii; ea se schimonosește pentru a-și camufla caracterul; și pentru a putea lua parte la virtejul vieții, trebuie să aibă o sănătate strașnică sub o înfățișare plăpindă. Ca medic, știu prea bine că un stomac bun exclude o inimă bună. Femeia dumitale la modă e o nesimțită; setea de plăceri e pricinuită de trebuința de a-și încălzi firea ei rece, însetată după emoții și plăceri, — ca ramoliții cărora li se scurg ochii în avanscena Operei. Avînd mai multă minte decît inimă, pentru a izbîndi, renunță la patimile adevărate, jertfește chiar și pe prietenii cei buni, așa precum un general, spre a putea cîștiga bătălia, trimite în prima linie pe cei mai devotați dintre locotenenții lui. Femeia la modă aproape că nici nu mai e o femeie: ea nu-i nici mamă, nici soție, nici iubită! E doar un sex într-un creier — ca să vorbim în termeni medicali... așa fel încît marchiza dumitale prezintă toate simptomele monstruozității: are ciocul coroiat al pasărilor de pradă, ochiul sticlos și rece, limba catifelată, netedă ca oțelul unei mașini, pune în mișcare orișice, afară de inimă.

— E un dram de adevăr în cele ce spui, Bianchon.

— Numai un dram? reluă Bianchon. Nu, — tot ce spun e adevăr! Crezi poate că n-am fost atins pînă în adîncul inimii de politețea jignitoare cu care mă făcea să măsoar distanța ideală pe care noblețea domniei-sale o pune între mine și ea? Crezi tu că n-am fost cuprins de o adîncă milă față de alintările ei de miță, atunci cînd mă gîndeam unde vroia s-ajungă? Dacă peste un an de zile aş ruga-o să-mi facă cel mai mic serviciu, cred că nu s-ar osteni să scrie un rînd pentru mine; însă în astă-seară n-a încetat să-mi facă ochi dulci, crezînd că am să-l pot înrîuri pe unchiul Popinot, de care atîrnă cîștigarea procesului ei...

— Dar, scumpul meu, oare ți-ar fi plăcut mai bine să te șfichiuiască? Admit catilinara⁶ împotriva femeilor la modă, însă ești alături de subiect. Îmi va

place mai degrabă să am de soție o marchiză d'Espard, decît pe cea mai castă, cea mai modestă și iubitoare făptură de pe pămînt. Însoară-te cu un înger ! Trebuie să te duci să te îngropi cu fericirea undeva departe, la țară... Soția unui bărbat politic trebuie să zbirniie ca un motor de guvernare. E o mașinărie de complementuri frumoase, de temenele : ea trebuie să fie prima și cea mai credincioasă dintre uneltele de care se folosește un ambițios ; în sfîrșit, ea este un prieten care se poate compromite fără primejdie și pe care-l poți renega fără urmărire. Presupune că Mohamed ar descăleca la Paris în veacul al XIX-lea ! Nevasta lui ar fi o Rohan, vicleană și lingușitoare ca o soție de ambasador și șireată ca Figaro⁷... O soție care știe numai să iubească, nu te duce la nimic ; în schimb, o femeie de lume care îți va aduce totul, este ca un diamant cu care un bărbat poate tăia orice geam, dacă nu posedă el acea cheie de aur — descuetoare a tuturor porților. Pentru burghezi, — virtuțile burgheze ; pentru ambițioși, — viciile ambiției ! De altfel, crezi tu, dragă, că dragostea unei ducese de Langeais, sau a unei Maufigneuse, sau a unei Lady Dudley⁸ aduce după sine și năstrușnice plăceri ? De-ai ști cit preț dă ținuta rece și severă a acestor doamne, pînă și celor mai mici mărturii de afecțiune ! Ce bucurie să vezi o pervincă mijind pe sub zăpadă ! Un suris aruncat sub evantaliu dezmințe rezerva unei atitudini impuse și face mai mult decît dezmiertările dezlănțuite ale burghezilor tale, cu tot devotamentul lor îndoielnic ; căci în dragoste devotamentul e foarte aproape de speculație. Și apoi o femeie la modă — o Blamont-Chauvry de pildă — își are totuși virtuțile ei ! Virtuțile ei sînt averea, puterea, fala, un oarecare dispreț pentru tot ceea ce nu-i la înălțimea ei...

— Foarte mulțumesc, zise Bianchon.

— Măi nătăfleață ! răspunse rîzînd Rastignac. Hai, nu fi bătăran — fă și tu ca amicul Desplein⁹ ; caută și tu mai bine s-ajungi baron, cavaler al ordinului Sfîntului Mihail, *pair* al Franței¹⁰ și mărită-ți fetele cu ducii.

— Eu unul, zic că ai naibii...

— Hai, hai ! vād că nu te pricepi decît la medicină ! Zău, să ştii că mă necăjeşti tare mult...

— Urăsc acest soi de oameni, şi aş dori să vină o revoluţie care să ne scape pe veci de ei !

— Aşadar, dragul meu Robespierre cu siringă, n-ai să te duci mîine să-l vezi pe unchiul Păpinot ?

— Cum să nu, cînd e vorba să-ţi fac un serviciu, m-aş duce să-ţi aduc şi apă din iad...

— Mă înduioşezi, scumpul meu ; am promis că marchizul va fi pus sub interdicţie ! Ia te uită, îmi mai picură o bătrînă lacrimă de recunoştinţă.

— Dar să ştii un lucru — zise Horace mergînd mai departe — nu-ţi făgăduiesc că Jean-Jules Popinot îţi va face pe plac ; tu nu-l cunoşti. O să-ţi-l aduc însă poimiine la marchiza dumitale, care o să-ncerce să mi-l vrăjească. Dar mă îndoiesc. Dacă toate trufele, ¹¹ toate ducesele, toate fripturile rumenite, toate cuţitele de ghilotină s-ar năpusti acolo cu farmecul lor ademenitor, dacă însuşi regele i-ar lăgădui că-l va face *pair*, dacă bunul Dumnezeu i-ar da investitura Paradisului şi zestrea Purgatoriului, nici una din aceste momeli nu l-ar putea îndupleca să mute vreun fir de păr de pe un taler al balanţei pe celălalt. Aşa cum moartea e moarte, Popinot e judecător !

Cei doi prieteni ajunseră la colţul Bulevardului Capucines, în faţa Ministerului Afacerilor Străine.

— Iată-te acasă — zise Bianchon rîzînd şi arătîndu-î locuinţa ministrului — uite-ţi şi trăsura, adăugă el arătînd o birjă. La asta se rezumă viitorul fiecăruia dintre noi.

— Vei fi fericit acolo în fundul apei, pe cînd eu mă voi lupta cu furtunile la suprafaţă ; pînă ce, scufundîndu-mă şi eu, voi veni să-ţi cer să mă adăposteşti în peştera ta.

— Atunci, pe sîmbătă.

— Hotărit, şi nu uita de Popinot !

— Voi face tot ceea ce îmi va îngădui conştiinţa. Se prea poate ca această cerere de punere sub interdicţie s-ascundă vreo mică *dramorama* ¹² — ca să

amintim printr-un singur cuvînt de relele noastre timpuri bune de odinioară !

— Săracul Bianchon ! Nu va fi niciodată altceva decît un biet om cîstit, îşi zise Rastignac, uitîndu-se după birja ce se depărta.

II. UN JUDECĂTOR RAU JUDECAT

„Rastignac m-a rugat să încerc ceva foarte greu, îşi spuse Bianchon la deşteptare, amintindu-şi de intervenţia delicată pe care trebuia s-o facă. N-am cerut niciodată unchiului nici cel mai mic serviciu în legătură cu tribunalul, — în schimb eu am dat pentru el mii de consultaţii *pe gratis*. De altfel, noi doi vorbim verde. Imi va spune da sau ba, — şi cu asta gata !”

După acest scurt monolog, vestitul medic porni, încă de la şapte dimineata, spre strada Fouarre, unde locuia domnul Jean-Jules Popinot, judecător la Tribunalul de primă instanţă al Departamentului Senei. Strada Fouarre — cuvînt care însemna altădată strada Paielor ¹³ — era în veacul al XIII-lea cea mai vestită stradă din Paris. Acolo se aflau Facultăţile, pe vremea cînd glasurile lui Abélard şi Gerson ¹⁴ răsunau în lumea ştiinţei. În zilele noastre, însă, ajunsese una dintre cele mai murdare uliţe ale celui de-al doisprezecelea arondisment, ¹⁵ cel mai sărac cartier al Parisului. Iarna, în această mahala, două treimi din populaţie n-are băţ de lemn ; aci se leapădă cei mai mulţi prunci la „Oblonul Copiilor Găsiţi“ ; tot ea dă cel mai ridicat procent de bolnavi la Spitalul Comunal, cei mai mulţi cerşetori ambulanţi, stringători de zdrenţe şi bătrini suferinzi ce-i vezi pirotind pe lingă zidurile însozite, cel mai mare număr de şomeri şi de clienţi ai Poliţiei corecţionale.

Spre inima acestei uliţe pururea jilavă, a cărei rigolă duce spre Sena scursorile negre ale cîtorva boiangerii, se află o casă bătrinească — pesemne restaurată sub Francisc Intîiul ¹⁶ — zidită din cărămizi fixate prin briuri de piatră cioplită. Trăinicia ei era

adeverită de înfățișarea pe care deseori o au imobilele Parisului. Aș îndrăzni să zic că avea un fel de burtă — pricinuită de burdușirea primului cat, turtit sub greutatea celui de-al doilea și celui de-al treilea ; însă, toate acestea bine proptite pe zidul zdravăn și gros al parterului. La prima vedere (cu toate că erau întărite prin chenare de piatră cioplită), părea că spațiile ferestrelor stau gata să se răruie ; însă cercetătorul își dă de îndată seama că, datorită bătrinelor cărămizi și pietrelor roase de vremi, clădirea asta putea, întocmai ca și turnul din Bologna, să-și păstreze, totuși, neclintit, centrul de gravitate... Trainicele temelii gălbejite ale parterului lăsau să se prelingă molcom, în toate anotimpurile, acea umezeală obișnuită a pietrelor. Trecătorul, când pășește pe lângă aceste ziduri, unde bornele ¹⁷ ciobite nu-l mai apără de roțile carbrioletelor, simte o boare de umezeală. Ca la toate casele zidite înainte de apariția trăsuri, golul porții alcătuiește o boltă foarte scundă, asemănătoare intrucitva cu intrarea unei temnițe. La dreapta acestei porți se află trei ferestre, prevăzute pe dinafară cu niște zăbrele atât de dese încît — datorită murdăriei și prafului așternut pe geamuri — curioșilor nu le e cu putință să vadă la ce anume folosesc încăperile igrasioase și întunecate. În partea stîngă mai sînt alte două ferestre ; dintre care una — deschisă cîteodată — lasă să întrevezi pe portar, cu soția și copiii lui, foind, lucrînd, gătînd, mîncînd și zbierînd laolaltă, care mai de care, într-o încăpere pardosită și căptușită cu scinduri, unde totul se năruie și unde trebuie să cobori două trepte, la o adîncime ce pare să indice înălțarea progresivă a nivelului caldarimului parizian. Dacă într-o zi de ploaie vreun trecător s-ar adăposti în acel lung gang — care cu grinzile lui văruițe și ieșite în afară duce de la poartă la scară — îi va fi greu să nu dea ochi cu priveliștea dinăuntrul casei. În stînga se află o grădiniță pătrată, care de oriunde ai măsura-o, nu poți face mai mult de patru pași ; grădinița cu pămînt negru are parmaclicuri, dar fără viță de vie ; la umbra celor doi pomi, în loc de iarbă, dai de hîrtii, drențe, hîrburi și moloz

căzut de pe acoperiș ; pământ sterp peste care vremea a lăsat — ca și asupra zidurilor — trunchiurile copacilor și crengilor, pecetea colbuită asemuitoare unei vechi zgure. Ambele aripi ale imobilului, așezate în unghi drept, își trag lumina zilei doar de la această grădiniță mărginită de două case vecine, case de chirpici, hodorogite, gata să se prăvălească. La fiecare cat alți mătură grotescă a indeletnicirii locatarului : ici vezi câteva prăjini pe care se usucă sculuri mari de lână vopsită ; colo, pe o funie de rufe, se leagă câteva albituri ; mai sus, pe o scindură, brăcuite, niște cărți își arată muchiiile proaspăt tăiate, încondeiate ca marmura. Femeile cîntă, bărbații fluieră, copiii urlă ; timpularul taie scindurile cu ferăstrăul ; un strungar ciocănește arama ; toate meseriile s-au vorbit parcă să scoată, cu cele mai variate unelte, o hărmălaie cu adevărat spăimîntătoare. Acest loc de trecere, — nici curte, nici grădină și nici gang (aducînd totuși puțin din fiecare), — are ca sistem general de decorațiune interioară niște bulumaci de lemn rinduiți în chip de ogive pe lespezi de piatră. Două arcade dau spre grădiniță ; alte două stau față-n față cu poarta mare, lăsînd deschisă priveliștea spre o scară de lemn, ale cărei trepte șubrede tremură sub picior ; rampa acesteia — cu fierul ei întortocheat în năstrușnice forme — fost-a, pe vremuri, minunea vreunui meșter făurar... Fiecare apartament, cu pervazul ușilor cătrănit de jeț, slină și colb, are uși duble, capitonate cu catifea de Utrecht, uși bătute cu piroane (odinioară poleite) în formă de romb. Aste glorioase vestigii dau de bănuît că, sub domnia lui Ludovic al XIV-lea, aci locuise un consilier al Parlamentului, un ecleziast avut sau vreun vistiernic al Părților Cazuale. Însă, prin contrastul dintre prezent și trecut, aceste rămășițe ale luxului de odinioară stîrneau doar un suris.

Domnul Jean-Jules Popinot ocupa primul cat al acestui imobil care, din pricina strîmtimii uliței, era și mai întunecat decît sînt îndeobște întiiele etaje ale celorlalte case pariziene. Bătrînul imobil era vestit pe întreg arondismentul doisprezece, căruia soarta îi hărăzise acest magistrat, — așa precum fiecărei boli

îi este hărăzită o plantă tămăduitoare sau alinătoare...
Iată acum, în câteva trăsături, și omul pe care voia
să-l cucerească scripitoarea marchiză d'Espard.

În calitatea lui de magistrat, domnul Popinot se
îmbrăca numai în haine cernite, port care ajuta să-l
facă ridicol în ochii oamenilor deprinși să judece to-
tul după aparențe. Cei ce doresc să păstreze demni-
tatea impusă de acest veșmînt trebuie să și-l dichi-
sească neîncetat și cu multă migală; în timp ce
onorabilul nostru domn Popinot era incapabil să pă-
streze, în ceea ce îl privea, acea curățenie puritană ce-
rută de culoarea neagră. Pantalonii veșnic uzați semă-
nau cu stofele subțiri din care se fac robele avocaților;
ținuta sa de fiecare zi ajunsese, în cele din urmă, să
imprime țesutului asemenea boțituri încit, pe alocuri,
întîlneai dungi alburii, roșietice sau lucioase, ce tră-
dau fie o nemaipomenită calicie, fie o neîngrijită să-
răcie. Purta niște ciorapi groși de lînă, scîlîmbăiați
în niște ghiete scilciate. Rufăria, din pricină că-i zăcea
prea mult în garderob, ajunsese să bată în ruginiu.
Se vede treaba că răposata doamnă Popinot avusese
o slăbiciune pentru rufărie; și pesemne că, după obi-
ceiul flamand, nu se îndeletnicea decît de două ori pe
an cu corvoada spălatului. Sacoul și jiletca judei
erau în concordanță cu pantalonii, cu ghietele, cu cio-
rapii și cu rufăria. În ceea ce privește halul de neîn-
grijire, Popinot dădea dovadă de o îmbucurătoare sta-
tornicie: în chiar ziua în care se întîmpla să îmbrace
o haină nouă, și-o armoniza pe dată cu ansamblul
vestimentar, pătînd-o cu o uluitoare repeziciune.
Omul acesta aștepta ca bucătăreasa să-l încunoștiîn-
țeze că pălăria i s-a învechit peste măsură, pentru ca
să se hotărască să-și cumpere alta. Cravata-i era le-
gată veșnit șleampăt, iar urma pe care baveta lui de
magistrat o lăsa pe gulerul mototolit al cămășii rămî-
nea mereu așa. Părul cărunt nu și-l pieptăna cu zilele
și se bărbiera doar de două ori pe săptămînă... Ne-
purtînd niciodată mănuși, își vîra de obicei miinile în
buzunarele de la vestă, cu marginile soioase și
aproape totdeauna rupte, ceea ce adăuga o trăsătură
în plus la aspectul răpănos, prăfuit al făpturii sale.

Cine a fost prin Palatul de Justiție din Paris — loc unde forfotesc toate variantele costumului negru — acela își va putea da seama de înfățișarea domnului Popinot. Obișnuința de a sta zile de-a rindul în ședință îi schimbase pînă și conformația mădulelor, așa precum nesfîrșitele, anostele pledoarii influențează asupra fizionomiei magistraților. Închis în săli penibil de înguste, clădite fără nici o maiestate arhitecturală și în care aerul se viciază de îndată, judele parizian ia, vrînd-nevrînd, o iniățişare posacă, crispată de atenție, mahmuriță de atîta plictis. Pielea i se gălbejește, căpătînd — după cum e firea omului — reflexe verzui. În sfîrșit, tînărul cel mai în floare ajunge ca să se prefacă într-un fel de palidă mașină de considerente juridice, într-un robot aplicînd Codul la toate cazurile, cu indiferența cu care se învîrt roțile unui orologiu.

Așadar, dacă natura nu-l inzestrase pe domnul Popinot cu o înfățișare plăcută, nici magistratura nu-i înfrumusețase întru nimic făptura. Silueta sa părea schițată din linii ce se băteau cap în cap. Genunchi noduroși, picioare ciolănoase și mîini lătărețe, contrastau cu o față sacerdotală, care semăna de departe cu un cap de vițel, o față searbăd de blindă, stoarsă de vlagă, prost luminată de niște ochi ceaciri, despărțită de un nas drept și turtit, avînd deasupra o frunte teșită, împodobită cu două urechi clăpăuge, dizgrațios de pleoștite. Părul lui rar și subțire descoperea tivga prin mai multe cărări răzlețe. O singură trăsătură ar fi prețuit fizionomistul în fața lui : gura, pe care se citea o dumnezeiască bunătate. Omul acesta avea niște buze mari, roșii, cu multe crețuri, sinuoase, mobile, expresive, în care natura intruchipase simțăminte frumoase ; niște buze ce vorbeau inimii și vesteau deșteptăciune, cuget limpede, darul unei adinci intuiții și un duh ingeresc. De aceea, l-ai fi judecat greșit dacă te-ai fi luat numai după fruntea ștearsă, după ochii veștezi și jalnica-i înfățișare. Viața lui Popinot se potrivea cu fizionomia sa, ascunzînd o neștiută bogăție intelectuală și virtutea unui sfînt.

Absolvise Facultatea de Drept cu atîta strălucire, încît împăratul Napoleon, între anii 1806 și 1811 — cu prilejul reorganizării justiției, la propunerea lui Campacérès ¹⁸ — îl înscrisese în fruntea celor ce aveau să fie numiți la Curtea Imperială din Paris. Popinot însă nu era de felul lui un intrigant. La fiecare nouă intervenție, la fiecare nouă cerere, ministrul îl retrograda. Popinot nu pusese niciodată piciorul la arhicancelar și nici la ministrul Justiției. De la Curte fu exoflisit la Tribunal; apoi, datorită lucrăturilor unor oameni întreprinzători și înfigăreți, se văzu coborît pe treapta cea mai de jos: fu numit jude-supleant! Ca un singur glas vui tot Tribunalul: Popinot jude-supleant! Nedreptatea strigătoare stirni indignare în toată lumea judiciară; avocații, aprozii, toți erau uluiți, în afară doar de Popinot, care nu se sinchisea. După ce vilva stirnită se potoli, fiecare fu de părere că „totul e cît se poate de bine în cea mai bună lume cu putință“, care hotărit că trebuia să fie lumea judiciară. Popinot rămase așadar supleant, pînă în ziua cînd cel mai vestit ministru de Justiție al Restaurației ¹⁹ răzbună în sfîrșit samavolniciile și nedreptățile făcute acestui om sfios și tăcut de către mai-marii dregători împărătești. Astfel că, după ce timp de doisprezece ani stătuse ca jude-supleant, domnul Popinot era de-acum fără îndoială sortit să moară simplu judecător la Tribunalul Senei.

Spre a înțelege sumbra ursită a unuia dintre oamenii cei mai înzestrați ai tagmei judecătorești, se cuvine să intrăm în unele considerațiuni care vor da în vileag viața și caracterul acestuia. Pe de altă parte, vor ieși la iveală și cîteva din dedesubturile acestei mari mașini numite Justiția. Cei trei președinți sub care — rînd pe rînd — domnul Popinot a slujit la Tribunalul Senei, îi dăduseră atribuții de *judecătoras*, singurul cuvînt în stare să cuprindă ideea de exprimat. Firește că în acest rang nu a putut să-și dea măsura capacității la care l-ar fi îndrituit studiile sale anterioare. Așa după cum un pictor este invariabil trecut de către șleahta artiștilor, cunoscătorilor sau nătărăilor, în categoria peisagiști, portre-

tiști, pictori ce cultivă tematică istorică, marină, sau pictori de gen — tot astfel și Popinot își avu eticheta și fu catagrafiat ca atare. Oamenii aceștia — din ciudă, din atotpulernicie critică sau din vreo prejudecată — mărginesc inteligența persoanei, cu gândul că trebuie să existe în orice creier vreun loc bătătorit; lumea aplică acest șablon atât de strîmt scriitorilor, oamenilor de stat și tuturor acelor care încep printr-o specialitate, înainte de a fi proclamați „universali”. Așa i-a fost scris și lui Popinot, care fu categorisit în genul lui. Magistrații, avocații, portăreii — toți cei ce lorfotesc prin pajistile judiciare — oselesc într-o cauză două elemente: Dreptul și Dreptatea. Dreptatea rezultă din fapte. Dreptul este aplicarea principiilor la fapte. Cineva poate, de bună seamă, să aibă dreptate și, totuși, fără ca judecătorul să poată fi învinuit cu nimic, în fața Justiției, el să piardă. Între conștiință și fapt se despică o prăpastie de rațiuni hotărîtoare, necunoscute judecătorului, rațiuni ce duc la osîndirea sau la legitimarea unui anume fapt. Judecătorul nu e Dumnezeu; datoria lui este să cumpănească faptele cu principiile și să judece (folosindu-se de o unitate de măsură determinată) o serie de spețe infinit de variate. Dacă, spre a putea da sentințe drepte, judele ar avea puterea să scruteze conștiințele și să descurce pricinile, atunci fiecare judecător ar fi un om mare. Franța ar avea nevoie de aproape șase mii de asemenea magistrați; dar nici o generație n-are în slujba ei șase mii de oameni mari; cu atât mai puțin îi va putea avea în corpul judecătoresc. În mijlocul civilizației pariziene, Popinot era foarte iscusit cadu,²⁰ care, după ce prin însușirile inteligenței și după ce frecase îndelung fiecare literă a legii de spiritul faptelor, ajunsese să-și dea seama de greșeala judecăților pripite și violente. Ajutat de o profundă pătrundere judiciară, el străpungea carapacea îndoitei minciuni cu care avocații cocoloșesc adevăratul miez al proceselor. Popinot era judecător în felul în care Desplein era chirurg. El scruta conștiințele, așa cum acest savant sfredelea trupurile. Viața și deprinderile sale îl făceau capabil să dră-

muiască gândurile cele mai tainice — prin cercetarea faptelor. Adîncea procesele așa cum Cuvier²¹ scotea măruntaiele pămîntului. Înainte de a trage vreo concluzie, mergea din deducție-n deducție și reclădea trecutul conștiinței, așa cum Cuvier reconstitua un anoploterium. Cînd, de pildă, avea de redactat un raport, el se trezea descori noaptea, descoperind o diră de adevăr care decodată îi licărea prin minte. Izbît de marile nedreptăți ce încununează îndeobște luptele juridice, unde totul se întîmplă în pofida omului cîstit, Popinot pune deseori concluzii împotriva Dreptului, dar în favoarea Dreptății, în toate procesele în care plana un oarecare dubiu. Colegii lui îl socoteau din această privință un spirit puțin practic; argumentele sale, fructul unor duble deducțiuni, prelungeau astfel deliberările instanței; iar din clipa cînd Popinot simțea că-i ascultat în silă, își dădea părerea foarte pe scurt. Se zicea că în asemenea împrejurări judecă prost; însă avînd în vedere spiritul său de apreciere nemaipomenit, judecata sa limpede și perspicacitatea-i adîncă — el trecea ca fiind înzestrat cu o deosebită aptitudine pentru greaua funcțiune de judecător de instrucție. Și astfel rămăsese, cea mai mare parte a vieții, un simplu judecător de instrucție. Deși însușirile îl făceau eminamente potrivit pentru această anevoioasă carieră și deși avea faima de a fi un încercat criminalist care-și îndrăgea meseria, inima lui bună îl chinuia neîncetat și, prins între conștiință și sentimentul de milă, se perpelea ca într-o menghină. Deși funcția de judecător de instrucție era salarizată mai bine decît cea civilă, nu ispitea însă pe nimeni: era prea absorbantă. Însă Popinot, muncitor neobosit, lipsit de ambiție și care știa ce înseamnă modestia și știința încercată, nu se plîngea de ursita lui; el jertfi binelui obștesc atît înclinațiile lui firești, cît și compătimirea — lăsîndu-se surghiunit în mlaștinile Instrucțiunii criminale, unde știi să fie deopotrivă de aspru și de bun. Uneori, prin mijlocirea grefierului, dădea prevenitului bani, fie pentru tutun, fie pentru o haină călduroasă de iarnă; această milostenie se făcea pe parcursul de la cabinetul ju-

decătorului pînă la Souricière²² — închisoarea temporară în care erau ținuți preveniții la dispoziția instructorului. Popinot știa să fie, deopotrivă, un neînduplecat judecător și om de suflet. Iată de ce nimeni nu izbutea să smulgă cu atîta ușurință mărturisiri fără a recurge la nici unul din obișnuitele tertipuri judecătorești. Avea de altfel agerimea unui adevărat geniu iscoditor. Omul acesta simplu și năuc, cu înfățișarea sa blajină și prostuță, dibuia toate vicleniile Crispinilor²³ ocnași, dădea de gol chiar pe cele mai afurișite infractoare, izbutea să înduplece pe cei mai nemernici. Imprejurări puțin obișnuite îi ascuțiseră mintea. Spre a putea însă istorisi toate acestea, e musai să pătrundem în viața sa intimă; căci calitatea de judecător era doar latura socială a lui Popinot, în care sălășluia un alt ins — mai mare și mai puțin cunoscut.

Cu doisprezece ani înainte de ziua în care începe povestirea noastră, pe foametea aceea cumplită ce a coincis fatal cu șederea aliaților în Franța,²⁴ Popinot a fost numit președinte al Comisiei extraordinare, care avea drept țel distribuirea merindelor pentru nevoiașii din arondismentul doisprezece, aceasta tocmai cînd avea de gînd să părăsească locuința din strada Fouarre, pe care n-o îndrăgea nici el și nici soția lui. Acest mare jurisconsult, acest profund criminalist (a cărui superioritate părea o aberație în ochii colegilor) vedea de vreo cinci ani încoace dezlegarea a tot felul de pricini juridice, fără a înțelege însă și tilcul lor. Urcînd mereu prin mansarde și întîlnind mizeria la tot pasul, studiind chinuitoarele nevoi care duc treptat pe cei săraci la săvîrșirea anumitor fapte blamabile și dîndu-și în sfîrșit seama de greul zbucium al nevoiașilor, judele Popinot fu copleșit de o profundă milă. El deveni atunci ca un sfînt Vincențiu de Paul²⁵ pentru toți acești copii mari, pentru toți acești muncitori obidiți. Schimbarea sa însă nu fu săvîrșită dintr-o dată. Ca și viciile, binefacerea trebuie să-și ia mai întîi avînt. Milostenia usucă punga unui sfînt, așa după cum ruleta macină averea unui cartofor: treptat, Popinot văzu o sărăcie și alta, merse din pomană

în pomană. După ce ridică toate zdrențele ce sînt pentru mizeria obștească ca un soi de oblojeală sub care mustesc răni înveninate, dătătoare de friguri, — pînă într-un an de zile deveni providența mahalalei sale. A ajuns membru în Comitetul de binefacere și în Biroul milosteniilor. De cîte ori se ivea vreo slubă onorifică, o primea și îndeplinea oficiul fără nici o îngîmfare, întocmai ca omul cu surtuc²⁶ care-și petrece viața împărțind supă prin piețele publice, pe oriunde întealnea flămînzi. Popinot avea fericirea să poată acționa pe o arie mai întinsă și într-o sferă mai ridicată. Stătea de veghe, preîntîmpina crimele, dădea de lucru șomerilor, găsea cîte o slujbă pentru neputincioși, împărțea cu chibzuință ajutoare oriunde nevoia o cerea ; era sfetnicul văduvelor, apărătorul copiilor fără căpătii, comanditarul micilor neguțători. Nimeni din Tribunal sau din Paris nu cunoștea această tainică viață a lui Popinot. Există virtuți atît de strălucite încît atrag după sine negura. Oamenii adumbriți se grăbesc să le pună sub obroc. Cît despre clienții magistratului, acești oameni trudiți, muncind zi și noapte, nu mai erau în stare să-i ducă mai departe buna faimă ; aveau ingratitudinea copiilor ce nu-și pot achita niciodată datoria de recunoștință, fiind cu mult prea îndatorați. Există, firește, și ingratitudini forțate ; dar care suflet a putut semăna binele pentru a culege recunoștința și a se crede apoi o inimă mare ?

Încă din al doilea an al tainicului său apostolat, Popinot ajunsese să prefacă acea odaie de la parter, care primea lumină prin cele trei ferestre zăbrelete cu drugi de fier, într-un fel de vorbitor. Pereții și tavanul acestei largi încăperi fuseseră văruiți ; mobilierul era alcătuit din bănci de lemn (ca la școală), dintr-un dulap ordinar, un birou de nuc și un scaun. În dulap se aflau catastifele operelor de filantropie, modele de bonuri pentru pîine, un registru-jurnal. Popinot ținea scriptele negustorește, ca nu care cumva, din milă, să se lase tras pe sîloară. Toate nefericirile mahalalei se aflau consemnate și contabilizate aci, într-un registru unde obida fiecăruia își avea

evidența — întocmai ca datornicii unui comerciant. Dacă uneori avea dubii cu privire la o familie sau la un om, magistratul cerea de la Siguranță fișele polițienești. Aghiotantul său, Lavienne, era un servitor făcut parcă anume pentru Popinot. El scotea amănăturile depuse la Muntele de Pietate sau le prelungea sorocul, alergînd unde se simțea nevoia vreunui grabnic ajutor, în timp ce stăpînul lucra la Tribunal. Vara, de la patru la șapte, iar iarna, de la șase la nouă dimineața, odaia era ticsită de femei și copii săraci, pe care Popinot îi primea în audiență. Iarna acolo nici nu mai trebuia sobă; era așa înghesuală, încît odaia se încălzea de la sine; Lavienne așternea numai niște paie pe dușumeaua umedă. Cu timpul, băncile începuseră să lucească de parcă erau de mahon lustruit; apoi, la înălțimea omului, pe pereți, se așternu un soi de mîzgă provenită din frecușul drențelor și hainelor janghinoase ale acestor ponosiți. Îl iubeau atît de mult pe Popinot încît, chiar în timpul iernii, cînd se adunau în zori, înainte să le deschidă ușa, — femeile, ca să se dezmoștească, se încălzeau cu oale cu cărbuni, iar bărbații își băteau birjărește brațele pe umeri — nu făceau nici cel mai mic zgomoț, nu cumva să-i tulbure somnul. Căutătorii de zdrențe, oamenii nopții, îi știau casa și se uita adesea spre biroul magistratului, luminat pînă la ore tîrzii. În sfîrșit, cînd treceau pe acolo hoții, ziceau: „Asta-i casa lui“! Și i-o respectau. Diminețile le consacra săracilor, după-amiezele criminalilor, iar serile treburilor judecătorești.

Spiritul de observație al lui Popinot era așadar, vrînd-nevrînd, orientat în două direcții: pe de o parte ghicea virtuțile sărăcimii, bunele simțăminte jignite, faptele frumoase (în principiu), devotamentele necunoscute; iar pe de altă izbutea să scruteze în străfundul conștiințelor, urmarea celei mai mici trăsături ale crimei și cele mai subțiri ite ale delictelor. Averele lui Popinot producea o rentă de o mie de scuzi.²⁷ Soția lui — soră cu domnul Bianchon-tatăl, doctorul de la Sancerre — îi mai adusese de două ori pe atît. De cinci ani murise, lăsîndu-i întreaga moștenire.

Cum salariul de jude-suplicant nu era prea mare și cum Popinot fusese numit judecător „plin” abia de patru ani, e lesne de ghicit pricina zgîrceniei în cele ce privește viața și persoana; căci cu puținele lui venituri avea de făcut față la nenumărate binefaceri. De altfel, indiferența asta față de îmbrăcăminte, care arăta că Popinot nu se sinchisea cîtuși de puțin de el, nu era oare semnul unei înalte științe, al unei arte trăite intens, al unui cuget veșnic viu? Pentru a-l desăvîrși portretul, va fi de ajuns să adăugăm că Popinot era printre puținii magistrați ai Tribunalului Senei cărora nu le fusese conferită Legiunea de Onoare.

Acesta era omul pe care președintele Secției a doua a Tribunalului îl delegase să ia interogatoriul marchizului d'Espard, pe baza plîngerii soției care cerea punerea lui sub interdicție. Popinot nu intrase nici de doi ani de zile în tagma judecătorilor civili.

Strada Fouarre, în care viermuiau dis-de-dimineată atîția nenorociți, se golea pe la ora nouă, spre a-și relua obișnuita înfățișare întunecoasă și mizeră. Bianchon dădu bice calului ca să-l mai poată prinde pe unchiu-său în toiul audiențelor. Surîdea la gîndul ciudatului contrast pe care avea să-l facă judecătorul alături de doamna d'Espard; însă avea să-l îndemne să-și schimbe hainele, ca să nu pară atît de caraghios.

Oare o avea unchiul vreun rînd nou de haine? se întrebă Bianchon cînd intră în sala slab luminată de ferestrele vorbitorului. Cred că ar fi bine să mă înțeleg cu Lavienne în privința asta.

La uruiul cabrioletei, vreo zece săraci ieșiră mirați de sub tindă și, recunoscînd pe doctor, îl salutară; căci gloata nevoiașilor nenorociți cunoștea tot atît de bine pe Bianchon, care trata pe gratis bolnavii recomandați de judecător. Bianchon îl zări pe unchiul său în mijlocul vorbitorului. Băncile erau întesate de nevoiași, fiecare îmbrăcat cu niște țoale prezentînd ciudătenii din cele care fac, chiar și pe trecătorii lipsiți de simț artistic, să stea pe loc să privească. Desigur că un desenator (un Rembrandt,

de pildă, de s-ar mai găsi vreunul în zilele noastre), văzînd jelanăia asta smerită și tăcută, ar fi creat una din cele mai admirabile compoziții. Iată fața austeră și zbîrcită a unui bătrîn cu barbă albă, cu fruntea apostolică, înfățișînd privirilor parcă icoana desăvîrșită a sfîntului Petru. Pieptul lui, puțin descoperit, lăsa să se vadă o puternică musculatură, semn al unei sănătăți de fier care-l ajutase să-ndure lungul calvar al nenorocirilor. Colo vedeai o tinără alăptîndu-și pruncul și ținînd totodată între genunchi un puști de vreo cinci ani. Sînul ei dalb, străluminînd printre zdrențe, trupul străveziu al sugarului și chipul copilului în care puteai desluși pe ștregarul de miine, gingășia contrastului între gîtură asta de mutre rebegite și această familie te înduioșau. Ceva mai încolo, o bătrînă femeie, galbenă și zgribulită, întruchipa masca respîngătoare a pauperismului răzvrătit, gata să răzbune într-o zi de răscoală toate suferințele trecutului. Iată și un tînăr muncitor slăbuț și leneș; privirea ageră arăta că are înalte însușiri, sugrumate însă de nevoi zadarnic combătute; nu spunea nimic în legătură cu suferințele lui; dar era pe punctul să se prăpădească, deoarece n-avusese nicicînd prilejul să poată ieși din uriașul smîrc în care îl înglodaseră toate mizeriile, sfîșiindu-se una pe alta. Erau foarte multe femei; bărbații plecați prin ateliere le lăsaseră fără îndoială lor grija de a pleda cauza gospodăriei, cu acel duh specific femeilor din popor, mai totdeauna regine în cocioabele lor. Vedeai acolo basmale hărtănite, poalele rochiilor tivite cu noroi, broboade destrămate, scurteici janghinoase și ciuruite, însă pretutindeni niște ochi care scăpărau ca para focului. Era o îngrozitoare adunare a cărei înfățișare îți făcea dintru început scîrbă dar care, mai apoi, îți pricinuia un soi de spaimă cumplită, atunci cînd îți dădeai seama că resemnarea, întîmplătoare doar, a sufletelor acestea înfruntînd toate nevoile vieții, nu era altceva decît o speculație întemeiată pe binefacere. Cele două lumînări ce luminau vorbitorul pîlpîiau în norii de ceață pricinuiți de puturoșenia acestei odăi prost aerisite.

În toată această adunătură, magistratul își avea farmecul lui pitoresc. Pe cap purta o tichie stacojie de bumbac. Cum nu-și pusese cravată, gîtul lui pungit și roșu de frig răsărea prin gulerul chelboșit al halatului. Fața lui veștedă avea înfățișarea oarecum tîmpă a omului preocupat. Gura, ca la toți cei ce trudesce, era strînsă-n cute ca o pungă cu șireturile trase. Fruntea încruntată părea că s-a încărcat de toate spovezile ce le ascultase; simțea, analiza, judeca. Atent ca un cămătar pe termen scurt, ochii lui părăseau catastifele și fișele spre a sfredeli pînă în adîncul inimilor cercetate cu aceeași rapidă ochire cu care zgîrciții își exprimă îngrijorarea. Lavienne, în picioare, stătea la spatele stăpînului, gata să-i îndeplinească poruncile, făcînd fără îndoială și puțină poliție, primind pe noii veniți, îmbărbătîndu-i, în pofida rușinii lor. Intrarea doctorului stîrni în sală o mișcare printre bănci. Lavienne întoarse capul și fu cît se poate de mirat să-l vadă pe Bianchon.

— Bun sosit, băiete! îl întîmpină Popinot, întinzîndu-i mîinile. Ce vînt mi te aduce la ora asta?

— Mi-era frică să nu începi astăzi o cercetare judiciară, mai înainte să te fi văzut. În legătură cu aceasta, aș dori să stau puțin de vorbă cu matale.

— Uite ce-i — reluă judecătorul, adresîndu-se unei femei mărunte și durdulii ce stătea în picioare înaintea lui — dacă nu-mi spui ce anume te doare, să știi că de unul singur nu am să ghicesc niciodată!

— Grăbește-te — o îndemnă Lavienne — nu vezi că le răpești timpul la ceilalți.

— Sînt precepeață în piața mare, domnul meu, destăinui ea întru slîrșit, potrivindu-și așa fel glasul încît să nu poată fi auzit decît de Popinot și de Lavienne; am un sugar pentru care-s datoare la doica ce mi l-a alăptat; aveam niște bănuți, dar deși-i ascunseseam...

— Ei! și bărbatul ți i-a șterpelit? completă Popinot, ghicind deznodămîntul mărturisirii.

— Chiar așa, domnul meu.

— Cum te numești?

— La Pomiponne.

— Și pe soțul dumitale ?

— Toupinet.

— Strada Petit Banquier ? reluă Popinot, răsfoindu-și catastiful. E la închisoare, adăugă el, după ce se uită la o adnotare scrisă pe marginea rubricii în care găsi înscrisă familia.

— Pentru datorii, scumpul meu domn...

Popinot dete din cap.

— Însă nu mai am ce pune pe teighea, domnul meu ; ieri m-am pomenit cu proprietarul care m-a silit să-i plătesc chiria, că de nu, mă dă afară.

Lavienne se aplecă spre urechea stăpînului și îi șopti ceva.

— Ei, și cit îți trebuie ca să-ți cumperi fructele de la Hală ?

— Păi, domnul meu, mi-ar trebui, ca să merg mai departe cu negoțul... mi-ar trebui, zic... vreo zece franci...

Judecătorul făcu un semn lui Lavienne, care scoase banii dintr-un sac și îi dădu femeii, în timp ce judecătorul însemna în catastif împrumutul. Când văzu cum tresare de bucurie, Bianchon putu să ghicească marea neliniște care desigur că frământase pe această zarzavagioaică pînă să dea ochi cu judecătorul.

— Dar malale ? întrebă Lavienne, pe bătrînul cu barba albă.

Bianchon trase deoparte pe servitor și se interesă cit timp vor mai ține audiențele.

— Azi-dimineață domnul a primit două sute de inși ; mai au rămas vreo optzeci de cercetat, zise Lavienne, așa că domnul doctor are timp să meargă să-și facă primele vizite.

— Băiete — zise judecătorul, întorcîndu-se și apucîndu-l de braț pe Horace — uite, am aci două adrese în apropiere ; una în strada Seine, cealaltă în strada Arbalète. Dă o fugă pînă acolo. În strada Seine o fată tocmai s-a asfixiat, iar pe Arbalète ai să găsești un om pe care trebuie să-l internezi la tine la spital. Te aștept la calea.

Bianchon se întoarce peste un ceas. Strada Fouarre era acum pustie ; începea să se crape de ziuă. Unchiul

se urca la el în odaie, ultimul sărac pe care magistratul îl blagoslovisc, tocmai plecase ; sacul lui Lavienne se deșertase.

— Ei, ce se aude cu bolnavii mei ? întreabă judecătorul pe Bianchon, urcînd treptele.

— Omul a murit, răspunse Bianchon ; fata însă, va scăpa teafără.

De cînd nu se mai simțea ochiul și mîna unei stăpine, apartamentul lui Popinot luase o înfățișare după chipul și asemănarea lui. Incuria omului mînat de un singur gînd stăpînitor pusese o stranie pecete peste tot. Pretutindeni se așternuse un colb străvechi ; pretutindeni se schimbaseră menirea lucrurilor, fapt care te făcea să vezi că te afli în gospodăria unui burlac. În vasele de flori găseai hîrtii, te împiedicai de sticle de cerneală goale lăsate pe mobile, de farfurii uitate sau de brichete cu fosfor prefăcute în sfeșnice, atunci cînd pesemne voise să caute ceva, sau găseai obiecte mutate din loc și lăsate în plata Domnului, în sfîrșit, dădeai de tot soiul de îngrămădiri, sau de goluri, prilejuite mereu de un gînd neîmplinit de a face ordine. Biroul magistratului, răvășit în chip deosebit de acest neîncetat zbucium, arăta însă în chip vădit activitatea făr' de răgaz a lui Popinot ; arăta avîntul omului copleșit de treburi și făr' de încetare hărțuit de obligații ce se întrepătrund. În bibliotecă parcă dăduse cineva iama ; cărțile zăceau vraiste, unele vîrite-n altele deschise, altele căzute cu foile în jos ; dosarele cu procedurile lor, înșiruite de-a lungul bibliotecii, acopereau parchetul care nu mai fusese lustruit de doi ani de zile. Mesele, mobilele erau ticsite cu tot felul de *ex-voto*-uri²⁸ aduse de sărăcimea recunoscătoare. Pe niște ciubuce de sticlă albastră ce împodobeau căminul, vedeai două globuri de sticlă, înăuntrul cărora fuseseră amestecate felurite vopsele ce le dădeau aspectul unui ciudat produs al naturii. Buchețele de flori artificiale, tablouri în care inițialele lui Popinot apăreau în ghirlande cu inimioare și flori de „nu-mă-uita”, ornamentau pereții. Ici găseai cutii de lemn săpate cu migală, dar care nu foloseau la nimic ; colo, presse-papier-uri lucrate în stilul obiecte-

lor ce le fac pușcăriășii prin penitenciare. Aceste capodopere ale răbdării, aceste rebusuri ale recunoștinței,²⁹ aceste buchețele uscate făceau din biroul și odaia judeului un fel de bazar de jucării... Popinot nota toate aceste obiecte în agende, împănindu-le cu însemnări, cu penițe rătăcite și hîrtiuțe. Toate aceste mărturii sublime ale milosteniei sale dumnezeiești erau veștede și colbuite. Cîteva păsări împăiate cu măiestrie, dar ciuruite de molii, se înălțau asupra acestui hățiș de mărunțișuri, peste care domina favorita doamnei Popinot — o pisică din neamul Angora; un naturalist făr'de-o lăscaie i-o dăduse îndărăt, împăiată și purtînd aparențele vieții; îi oferise astfel, pentru o mică pomană, această comoară veșnică. Un artist oarecare din cartier, căruia sentimentul îi zăpăcise penelurile, zugrăvise și el portretele soților Popinot. Pernițe brodate, peisaje lucrate în canava și cruciulițe de hîrtie îndoită (ale căror înflorituri vădeau o muncă nesăbuită), toate acestea năpădiseră pînă și locul din jurul patului, în iatacul lui Popinot. Perdelele de la ferestre erau negre de fum, iar drapelele pierduseră orice urmă de culoare. Între cămin și masa lungă, pătrată; la care lucra magistratul, pe o măsuță, bucătăreasa așezase două cești de cafea cu lapte. Două fotolii de mahon, îmbrăcate în rips, îmbiau pe unchi și pe nepot. Lumina primită de la ferestre, neajungînd pînă acolo, bucătăreasa le lăsase două lumînări cu feștile din cale-afară de lungi ce pîlpîiau în chip de ciupercă. Ele împrăstiau acea lumină roșiatică — găselniță a zgîrciților — care, datorită încetinelii combustiei, prelungește viața lumînării.

— Unchiule, n-ar fi rău să te-mbraci mai gros cînd cobori în vorbitor.

— Nu-mi place să-i las s-aștepte pe toți sărmanii ăștia! Dar ia spune tu ce vînt te-aduce la mine?

— Păi, venisem să te poftesc mîine la masă la marchiza d'Espard.

— E rudă cu noi? întrebă grav judecătorul, cu o nevinovăție atît de sinceră, încît Bianchon pufni în rîs.

— Nu, închiule, marchiza d'Espard este o doamnă cu vază din înalta societate. A făcut o cerere la Tribunal pentru a-și pune sub interdicție soțul; și mamele ai fost delegat...

— Și-ai vrea să prinzesc la dînsa! Ești nebun? zise judecătorul, luînd în mînă codul de procedură civilă. Ia și citește articolul care oprește pe magistrat să bea sau să mănînce cu una din părțile ce are de judecat. Dacă marchiza ta are ceva să-mi comunice, să poștească aci. După ce astă-noapte voi fi cercetat dosarul, va trebui într-adevăr să merg la soțul ei pentru a-i pune cîteva întrebări.

Se sculă, luă un dosar care se afla deasupra, sub un presse-papier și spuse, după citirea titlului:

— Iată actele. Dacă această cucoană mare și cu vază te interesează într-adevăr, hai să-i citim jalba!

Popinot își încheie halatul ale cărui poale se deschideau într-una dezvelindu-i pieptul; muie o bucătică de pîine în cafeaua care se răcise, luă apoi cererea și o citi, îngăduindu-și unele parafeze și comentarii la care luă parte și nepotul.

III. CEREREA

„Către Domnul Președinte al Tribunalului Civil de Primă Instanță al Departamentului Sena, cu reședința în Palatul Justiției.

„Doamna Jeanne-Clémentine-Athénaïs de Blamont-Chauvry, soția domnului Charles-Maurice-Marie Andoche, conte de Nègrepelisse, marchiz de Espard (noblețe de soi), proprietar; sus-numita doamna d'Espard, domiciliată în strada Faubourg Saint-Honoré Nr. 104 și sus-numitul domn d'Espard, în strada Montagne Sainte-Geneviève Nr. 22 («Da, da, președintele îmi spusese că locuiește în mahalaua mea!»), avînd ca avocat pe domnul Desroches... («Desroches, un mic șperțar, prost văzut și de Tribunal și de confrăți, un om care dăunează clienților săi».)

— Săracul, zise Bianchon, din păcate n-are nici un ban și se zbate ca dracu-n aghiazmă. Ce să-i faci !

„...are onoarea să vă aducă la cunoștință, Domnule Președinte, că în ultimul an, facultățile morale și mintale ale domnului d'Espard, soțul domniei-sale, au suferit o atît de mare alterare încît a ajuns, astăzi, la o stare de demență și imbecilitate ce se încadrează în prevederile articolului 486 ale Codului Civil ; de aceea, în interesul salvării averii și persoanei sale și în interesul copiilor săi, pe care îi ține la dînsul, este necesar a se face aplicațiunea dispozițiunilor cerute de sus-numitul articol.

„Că într-adevăr starea sufletească a domnului d'Espard, care de cîtiva ani stîrnea îngrijorări datorită sistemului adoptat de dînsul în ceea ce privește administrarea afacerilor, mai ales în ultimul an, a atins o lamentabilă stare de depresiune. Ca primă facultate care s-a resmințit în urma acestui neajuns a fost voința sa, și că această smintire l-a lăsat pe domnul marchiz d'Espard pradă tuturor primejdiilor unei incapacități care se manifestă prin următoarele fapte :

„Încă de mult, toate veniturile domeniilor marchizului d'Espard au început să treacă, fără cauze plauzibile și fără avantaje — nici măcar temporare pentru el — în mîna unei bătrîne a cărei respingătoare slujenie este îndeobște cunoscută : o anume doamnă Jeanrenaud, domiciliată fie la Paris, în strada La Vrillière Nr. 8, fie la Villeparisis, lingă Claye, în departamentul Seine-et-Marne ; aceste venituri au început să treacă de asemenea și la fiul ei, în vîrstă de treizeci și șase de ani, ofițer în fosta gardă imperială pe care domnul marchiz d'Espard — prin relațiile de care se bucură — l-a numit șef de escadron la regimentul 1 cavalerie al Gărzii Regale. Aceste persoane, care se aflau în 1814 în cea mai neagră sărăcie, au dobîndit rînd pe rînd imobile de o mare valoare, între altele, și de curînd, o casă pe Grande rue Verte, unde domnul Jeanrenaud face actualmente cheltuieli exorbitante în vederea instalării sale cu mama sa, doamna

Jeanrenaud și în vederea căsătoriei pe care sus-numitul vrea s-o contracteze ; cheltuielile se ridică pînă în prezent la peste una sută mii de franci. Proiectul matrimonial este înlesnit prin bunele oficii ale marchizului d'Espard pe lingă bancherul său, domnul Mongenod, a cărui nepoată a fost cerută în căsătorie pentru sus-numitul domn Jeanrenaud, promițindu-i-se și credite adecvate, în vederea dobîndirii demnității de baron. Această înnobilare s-a și făcut acum un an, prin decretul regal datat din 29 decembrie, în urma intervenției marchizului d'Espard, astfel după cun poate adevăra și excelența sa domnul ministru al Justiției, în cazul cînd Tribunalul ar judeca nimerit să recurgă la mărturia domniei-sale.

„Că nici o rațiune, *nici măcar ceea ce legea și morala deopotrivă osîndește* — nu poate îndreptăți înriurirea pe care văduva doamnă Jeanrenaud o exercită asupra marchizului d'Espard cu care, de altfel, se vede destul de rar ; că de asemenea nici o rațiune nu poate justifica ciudata lui afecțiune față de sus-numitul baron Jeanrenaud, cu care are legături foarte sporadice. Dar cu toate acestea, influența lor este atît de mare, încît ori de cîte ori au nevoie de bani, chiar de n-ar fi decît pentru împlinirea unor fan-tezii, această doamnă sau fiul ei...”

— Ei, i-auzi : *rațiunea pe care legea și morala deopotrivă le osîndește !* Ce vrea oare să insinueze maestrul ?

Bianchon începu să rîdă.

„...această doamnă sau fiul domniei-sale capătă fără nici o discuție orișice sumă de la marchizul d'Espard ; dacă se întîmplă ca marchizul să nu aibă bani peșin, atunci domnul d'Espard semnează polițe prin mijlocirea domnului Mongenod, care a propus subsemnatei să vină să depună în acest sens ca martor.

„Că, de altfel, în sprijinul acestora, s-au întîmplat de curînd următoarele fapte : cu prilejul reînnoirii contractelor de arendă ale moșiilor d'Espard, fermierii au plătit o sumă destul de importantă pentru pre-

lângierea convențiilor ; iar numitul Jeanrenaud și-a însușit de îndată acest cîștig.

„Că gîndul marchizului d'Espard este atît de departe de aceste sume de bani, încît atunci cînd i s-a pomenit de pierderea lor, nici măcar n-a părut a-și mai aduce aminte ; că ori de cîte ori persoane onorabile i-au pus întrebări cu privire la devotamentul său față de aceste două persoane, răspunsurile sale dădeau dovadă de un simțămînt de abnegație față de ideile și propriile sale interese, încît fără îndoială că această afacere ascunde o taină asupra căreia subsemnata cheamă într-ajutor Justiția ; deoarece e cu neputință ca această cauză să nu fie criminală, abuzivă, silnică, ori de o speță care trebuie să fie lămurită de medicina legală ; afară doar de cazul cînd această obsesie ar fi dintre cele ce intră în categoria abuzului de forță morală și care nu poate fi calificată decît prin noțiunea neobișnuită de *posedat*...”

— Drace, reluă Popinot, ce zici de asta, doctore ? Faptele acestea sînt cît se poate de ciudate.

— N-o fi vreun efect al puterii magnetice ? opină Bianchon.

— Ce ? Tu crezi în prostiile lui Mesmer,³⁰ în hîr-dăul lui ? în vederea care străbate prin ziduri ?

— Da, unchiule, spuse cu tot seriosul doctorul. Adineauri, pe cînd te ascultam cum citești, mă gîndeam tocmai la asta. Îți pot spune că am verificat, într-altă sferă de aplicație, mai multe fapte asemănătoare relative la puterea de stăpînire nelimitată pe care o poate exercita un om asupra altuia. Contrar părerii unor confrăți, eu sînt cu desăvîrșire convins de puterea voinței cu putere motrice. Lăsînd deoparte orice coțcărie sau complicitate, eu am putut vedea efectele unei atari posesiuni. Acțiuni ce au fost făgăduite magnetizatorului de către cel magnetizat, în timpul somnului, au fost apoi riguros îndeplinite de acesta din urmă, în stare de veghe. Voința unuia ajunsese să se substituie voinței celui alt.

— Și îndeplinea orișice faptă ?

— Orișice !

— Chiar și fapte criminale ?

— Chiar și criminale.

— Dacă n-ai fi tu, să știi că nici nu te-aș asculta.

— Pot să-ți dovedesc, spuse Bianchon.

— Hh! hm! mormăi judecătorul. Presupunînd că pricina acestei captări ar ține de amintita ordine de fapte, cred că ar fi greu de dovedit și de admis posesiunea asta în fața Justiției.

— Dacă numita doamnă Jeanrenaud e bătrină și urită ca o ciumă, nu văd, ce alt mijloc de seducțiune ar putea avea? zise Bianchon.

— Însă — reluă judecătorul — în 1814, atunci cînd se pretinde că ar fi avut loc seducțiunea, femeia avea și ea patrusprezece ani mai puțin decît azi; dacă acum zece ani ea a fost legată de marchizul d'Espard, aceste socoteli ne duc cu douăzeci și patru de ani în urmă, vreme cînd putea fi și tînără și frumoasă; îl va fi cucerit atunci, cu ajutorul unor mijloace mai firești, exercitînd asupra domnului d'Espard o putere de stăpînire în folosul ei și a fiului său; mulți bărbați nu știu să se sustragă unor asemenea subjugări. Dacă pricina ei pare vrednică de mustrare în ochii Justiției, în fața naturii însă ea poate părea îndreptățită. Doamna Jeanrenaud se va fi putut supăra din pricina căsătoriei marchizului d'Espard cu domnișoara de Blamont-Chauvry, care probabil s-a celebrat cam în vremea aceea; și s-ar mai putea să nu fie aci decît o rivalitate de femei, de vreme ce marchiza nu mai locuiește de mult cu marchizul d'Espard.

— Dar cum rămîne cu urîtenia ei respingătoare, unchiule?

— Puterea seducțiunilor — reluă judecătorul — este direct proporțională cu urîtenia; asta-i o veche socoteală! De altfel, doctore, mai e și vărsatul care de obicei lasă urme. Dar să citim mai departe:

„Că încă din anul 1815, spre a putea face față sumelor solicitate de aceste două persoane, domnul marchiz d'Espard s-a mutat cu cei doi copii ai săi în strada Montagne Sainte-Geneviève, într-un apartament a cărui lucie sărăcie este nevrednică de numele și demnitatea soțului subsemnatei («Fiecare locuiește

unde-i place») ...că el obligă pe acești doi copii — pe contele Clément d'Espard și pe vicontele Camille d'Espard — să ducă o viață nevrednică de numele, starea și viitorul lor ; că deseori ei sînt într-o așa mare lipsă de bani, încît, nu de mult, proprietarul, un anume Mariast, a pus sechestru pe mobilierul din casă. Acest lucru fiind îndeplinit în prezența marchizului d'Espard, acesta l-a ajutat pe portărel, purtîndu-se ca și cum ar fi fost un om de teapa lui, dîndu-i totodată dovezi de curtenie și de atenție ce s-ar fi cuvenit unei persoane de un rang mai ridicat decît dînsul...

Unchiul și nepotul se uită rîzînd unul la altul.

„Că, de altfel, în afara împrejurărilor aci relatate cu privire la văduva Jeanrenaud și la fiul acesteia, domnul baron Jeanrenaud, toate celelalte fapte ale vieții sale poartă pecetea smintelii ; că de aproape zece ani de zile marchizul se ocupă într-un mod atît de asiduu de China, de obiceiurile, moravurile și istoria ei, încît a ajuns să reducă totul în viață la chinezării ; că, întrebînd asupra acestui punct, el încurcă treburile de azi, chiar întîmplările din ajun, cu fapte avînd legătură cu China ; că făcînd comparație cu ocîrmuirea Chinei, critică acțiunile guvernului și purtarea regelui — cu toate că, pe de altă parte, are toată evlavia pentru Maiestatea Sa.

„Că această monomanie l-a împins pe marchiz la fapte necugetate ; în polida datelor cerute de rangul său și a ideilor pe care le propăvăduia în legătură cu îndatoririle aristocrației, a purces în ultimul timp la o afacere comercială pentru care subscie zilnic «obligațiuni cu termen» ; acestea îi amenință astăzi afît cîntea cît și averea ; avînd în vedere că sus-numitele îndeletniciri îi dau calitatea de neguțător și, în cazul cînd debitul ar deveni insolubil, ar putea să-l ducă la faliment ; că aceste obligațiuni contractate cu o serie de comercianți de hîrtie, cu tipografi, cu litografi și graficieni — furnizorii celor necesare lucrării intitulate «Istoria pitorească a Chinei», care a început să apară în fascicule — sînt atît de mari, încît acești furnizori, spre a-și asigura creanțele, au rugat

că stăruință pe subsemnata să ceară punerea sub interdicție a marchizului d'Espard...

— Omului ăstuia îi lipsește o doagă, exclamă Bianchon.

— Crezi tu ? întrebă judecătorul. Trebuie să vedem ce spune și el. Cine n-ascultă decît un clopot, n-aude decît un singur sunet.

— Dar mi se pare... zise Bianchon.

— Dar mi se pare — reluă Popinot — că dacă vreo rudă de-a mea ar dori să-mi înhațe bunurile, iar eu, în loc să fiu un judecător despre care colegii mei pot zilnic să-și dea seama cît prețuiesc, aș fi un duce sau un *pair*, atunci un șmêcher de avocat ca Desroches ar putea lesne să facă o jalbă asemănătoare și în ce mă privește.

„Că educația copiilor a avut de suferit pe urma acestei monomanii, deoarece el îi învață, contrar tuturor normelor de învățămînt, fapte din istoria Chinei, care vin în contrazicere cu învățăturile religiei romano-catolice ; de asemenea, el s-a apucat să-i învețe unele dialecte chinezești.

— Aci Desroches mi se pare caraghios, zise Bianchon.

— Cererea a fost ticluită de vreun conțopist care nu-i prea chinez, zise judecătorul.

„Că deseori își lasă copiii făr'de cele trebuincioase traiului ; că subsemnata, în pofida tuturor stăruințelor, nu-i pot vedea ; că domnul marchiz d'Espard îmi aduce copiii doar o dată pe an ; că știind de lipsurile pe care aceștia le îndură, am făcut zadarnice demersuri pentru a le procura cele necesare traiului, precum și lucrurile de care au nevoie...

— Oh, doamna mea, astea-s curate caraghios-licuri ! Cine vrea să dovedească prea multe, nu dovedește nimic... Dragul meu — spuse judecătorul, lăsînd dosarul pe genunchi — te întreb ce mamă a avut vreodată atît de puțină tragere de inimă, atît de puțin suflet și a fost așa de făr'de milă, încît să rămînă mai prejos decît inșeși indemnurile instinctului animal ? O mamă, dacă vrea să ajungă la copiii ei, de-

vine tot atît de şireată pe cit o fată poate fi pentru a izbîndi în dragoste. Dacă marchiza ta ar fi vrut cu adevărat să-şi hrănească sau să-şi îmbrace copiii, nici dracul n-ar fi putut-o împiedica ! Aşa-i ? E cam prea gogonată pentru un judecător bătrîn ! Hai să citim mai departe.

„Că la etatea la care au ajuns aceşti copii, se cuvine a se lua imediate măsuri în vederea sustragerii lor de sub înfriurirea nenorocită a educaţiei ce li se dă ; că se cade să se ia asemenea măsuri, în conformitate cu rangul lor, şi că nu trebuie să mai aibă sub ochi pilda pe care le-o dă purtarea tatălui lor.

„În sprijinul amintitelor fapte există şi mărturii ce vor putea fi lesne obţinute de Tribunal. De multe ori domnul d'Espard a numit pe judecătorul de pace al ocolului doisprezece : un mandarin de al treilea rang ; alteori, pe profesorii liceului Henric IV, *cărturari*. («Şi ei se supără !») Chiar despre întîmplările cele mai banale, zice într-una că în China s-ar petrece într-alt fel decît la noi ; în cursul unei convorbiri obişnuite, face tam-nesam aluzie, fie la doamna Jeanrenaud, fie la evenimente petrecute sub domnia lui Ludovic al XIV-lea, şi rămîne apoi adîncit într-un întunecat alean. Din cînd în cînd îşi închipuie că s-ar afla în China. Mulţi dintre vecinii marchizului, bunăoară domnii Erne Beker, student în medicină, şi Jean Baptiste Frémiot, profesor, domiciliaţi în acelaşi imobil, sînt de părere, cunoscîndu-l pe marchiz, că în toate cele ce privesc China se vede o urmare a unui plan ticluit de domnul baron Jeanrenaud şi de văduva — doamna mamă a acestuia — întru ţelul de a-i desăvîrşi nimicirea facultăţilor sale morale, deoarece singurul serviciu pe care doamna Jeanrenaud pare că i-l face, este acela de a-i pune la îndemîină absolut tot ce află în legătură cu China.

„Că, în sfîrşit, petiţionara se oferă să dovedească Tribunalului că sumele înghiţite de domnul Jeanrenaud, din anul 1814 şi pînă în 1828, se ridică, nici mai mult, nici mai puţin, la cifra de un milion de franci,

„Spre conformarea tuturor acestor spuse, subsemnata poate aduce Domnului Președinte mărturia persoanelor care văd și cunosc pe domnul marchiz d'Espard, și ale căror nume și calități sînt consemnate mai jos ; dintre acestea, unele au rugat cu multă stăruință pe subsemnata să ceară și să caute să întărească punerea sub interdicție a domnului marchiz d'Espard, acesta fiind singurul mijloc de a-i feri averea de o dezastruoasă administrație și de a ține copiii departe de o influență nefastă.

„Avînd în vedere probele aci alăturate și luînd în considerație toate aceste fapte, dat fiind că sus-amințitele stări de lucruri arată limpede starea de sminteață și de imbecilitate a numitului domn marchiz d'Espard, cu domiciliul sus-arătat, — spre a ajunge la punerea acestuia sub interdicție, subsemnata cere Domnului Președinte să aibă bunăvoința de a ordona comunicarea cererii aci anexate domnului procuror regal și să însărcineze pe un judecător al Tribunalului cu întocmirea raportului, pentru termenul pe care veți binevoi a-l fixa, în așa fel încît Tribunalul să hotărască în deplină cunoștință de cauză și să facă dreptate etc., etc.“

— Iată — zise Popinot — și ordonanța președintelui, prin care sînt investit. Ei, și acum ce-o mai vrea de la mine marchiza d'Espard ? Știu doar totul. Mîine mă voi duce cu grefierul meu la domnul marchiz, căci treaba nu mi se pare a fi tocmai curată.

— Ascultă, dragă unchiule, știi că nu ți-am cerut niciodată nici cel mai mic serviciu care să fi fost în legătură cu meseria de judecător ; ei bine, te rog acum să ai pentru doamna d'Espard bunăvoința pe care o îndreptățește situația ei. Spune, dacă ar veni ea aci, ai asculta-o ?

— Firește.

— Atunci, uite cel Mergi de o ascultă la dînsa acasă. Doamna d'Espard e bolnăvicioasă, e nervoasă și are o fire gingașă, și nu cred că s-ar simți prea bine în cocioaba matală. Du-te pe seară, în loc să mergi

la cină, de vreme ce legea te oprește să bei și să măninci cu împiricinații.

— Dar legea nu te oprește și pe tine să primești moștenirile ce ți-ar lăsa clienții tăi? întrebă Popinot, căruia i se părea că simțise în glasul nepotului său o ușoară ironie.

— Hai, unchiule, chiar de n-ar fi decit faptul de a putea descoperi adevărul de pe urma acestei vizite, te rog să nu mă refuzi. Vei veni acolo ca jude-instructor, de vreme ce lucrurile nu ți se par linpezi... Ce naiba! Interogatoriul marchizei e oare mai puțin folositor decit al soțului ei?

— Ai dreptate — încuviință magistratul — s-ar putea ca ea să fie partea bună. Voi veni!

— Trec să te iau; scrie pe agendă: „*Mîine seară la nouă, la doamna d'Espard.*“ Bun! zise Bianchon, văzînd pe unchiul că își notează întîlnirea.

A doua zi la nouă, doctorul Bianchon urcă scara plină de praf a unchiului său și-l găsi lucrînd la redactarea unei hotărîri spinoase.

Croitorul nu trimisese costumul cerut de Lavienne, așa încît Popinot era îmbrăcat tot cu vechiul său gheroc plin de pete și rămăsese același *incomptus*³¹ la vederea căruia cei ce nu-i cunoșteau viața lăuntrică pîlneau în ris. Bianchon îl convinse totuși să-și aranjeze cravata și să se incheie la haină; camuflă apoi petele, butonîndu-i invers reverele de la dreapta spre stînga și descoperînd astfel partea neuzată a postavului. Însă după cîteva clipe, virîndu-și mîinile în buzunarele vestei, așa cum era deprins, judecătorul își suflecă haina pînă în piept.

Foarte mototolit în față și la spate, costumul făcea o gheabă tocmai în mijlocul spinării, lăsînd să iasă afară cămașa printr-o despicătură care se isca tot mereu între jiletcă și pantalon. Spre nenorocul său, Bianchon nu-și dădea seama de acest caraghioslîc suplimentar decît în clipa în care unchiul se afla în fața marchizei.

Este neapărată nevoie să facem o scurtă schiță a vieții acesteia, pentru a înțelege mai bine convorbirea pe care doctorul și judecătorul aveau s-o aibă cu dînsa.

Doamna d'Espard era de vreo șapte ani de zile foarte la modă în acel Paris unde Moda înaltă și doboară rind pe rind oamenii. Aceștia, cînd mari, cînd mici, cînd obiectul atenției tuturor, cînd cu desăvîrșire dați uitării, ajung să fie mai tirziu niște nesuferiți, așa cum sint toți miniștrii exoflișiți și toate maiestățile prăvălite. Supărători prin ifosele lor matofite, lingușilorii aceștia ai trecutului știu totul, vorbesc de rău pe toți și, ca niște risipitori scăpătați, sint prieteni cu toții. De ținem seama de faptul că soțul o părăsise prin 1815, de bună seamă că doamna d'Espard trebuie să se fi măritat pe la începutul anului 1812 ; fără îndoială deci, că cei doi copii ai săi aveau acum cincisprezece și treisprezece ani. Prin ce întîmplare această mamă, în vîrstă de vreo treizeci și trei de ani, ajunsese să fie astăzi la modă ? Deși Moda aceasta are hachițe și nimeni nu-i poate desemna dinainte aleșii ; deși deseori ea ridică în slăvi pe soția unui bancher sau vreo altă femeie de o indoielnică frumusețe și eleganță, pare de necrezut ca Moda să fi luat apucături oarecum constituționale, prin ratificarea alegerii unui *președinte de vîrstă*. Aci Moda făcuse ca toată lumea : ea socotea și acum pe doamna d'Espard drept o femeie tînără. În registrele Stării Civile, marchiza era trecută cu treizeci și trei de ani ; uneori seara, într-un salon, avea douăzeci și doi. Dar cită meștereală și cite viclesuguri ! Niște zuluși de imprumut, bine potriviți, îi ascundeau tîmplele. Acasă se ostenea să stea într-o lumină foarte pală ; făcea pe bolnava spre a rămîne în binevoitoarea penumbră a razelor cernute prin perdele de voal. Ca și Diana de Poitiers,³² se scălda zilnic în apă rece ; tot ca ea, marchiza se culca pe o saltea de păr de cal și dormea cu capul pe perne de saftian ca să-și păstreze frumusețea părului ; minca puțin, nu bea decît apă, își cum-păta fiecă mișcare pentru a nu se obosi, și îndeplinea cu exactitudine călugărească pină și cel mai mic punct al programului ei de viață. Această strașnică rețetă —

spun unii — o practică și o vestită poloneză,³³ care folosește gheața în locul apei și mănincă doar bucate reci. Poloneza aceasta întrunea în persoana ei o experiență seculară și deprinderile și obiceiurile unei cochete din secolul al XVIII-lea. Hărăzită să trăiască cît Marion de Lorme³⁴ — căreia biografii îi dădeau o sută treizeci de ani — fosta viceregină a Poloniei, la aproape o sută de ani, avea un spirit și o inimă tinăra, o înfățișare gingașă și o făptură fermecătoare ; în conversația sa, în care vorbele-i scăpărau ca și curpenii pe foc, știa să facă asemuiri între cărțile și oamenii literaturii de astăzi și oamenii și cărțile veacului al XVIII-lea. Ea își comanda coafurile la casa Herbault din Varșovia. Doamnă din lumea mare, era totodată evlavioasă ca o fetiță ; știa să inoate, să zburde ca un băiat, precum știa să se așeze într-o *causeuse* întocmai ca o tinăra cochetă. Suduia moartea și-și bătea joc de ea. Uluiise odinioară pe împăratul Alexandru, iar acum, prin fastul recepțiilor ce le dădea, ar fi uimit chiar pe țarul Nicolae.³⁵ Mai făcea încă să suspine cite un tinăr căruia i se aprindeau călcieile, căci ea avea darul s-arate vîrsta care îi plăcea s-o aibă. În sfîrșit, era un adevărat basm cu zîne, dacă nu cumva era ea însăși zîna ieșită din vreun basm.

Doamna d'Espard o fi cunoscut oare pe această doamnă Zavonsek ? A vrut s-o reintrupeze în totul ? Oricum, marchiza era o reclamă vie pentru regimul pe care-l ținea : avea tenul proaspăt, fruntea făr'de zbircitură, trupul — ca și al iubitei lui Henric al II-lea — mlădios și fraged. Avea acei tainici nuri ce prind și te leagă de o femeie... Prescripțiile atît de ușoare ale acestui regim în care își dădeau întîlnire și arta și natura, poate și experiența, găseau de altfel în organismul marchizei un tărîm prielnic și potrivit. Marchiza arăta o adîncă nepăsare pentru tot ceea ce o privea ; bărbații o amuzau, dar nici unul nu-i stîrnise acel mare freamăt care să cutremure două firi și să facă praf una din ele. Nu purta pică nimănui, dar nici dragoste. Dacă o jigneau careva, se răzbuna cu răceală, liniștită, în toată tihna, pîndind prilejul de

a-și împlini gîndul mocnit împotriva orișicui îi lăsase o amintire proastă. Nu se frămînta, nici nu se zbu-
ciuma. Vorbea, căci știa că rostind cîteva vorbe, o fe-
meie poate ucide trei bărbați. Simțise o deosebită
plăcere atunci cînd fusese părăsită de domnul d'Es-
pard : o dată cu el oare nu plecau și cei doi băieți care
începuseră s-o plictisească și care, mai tîrziu, i-ar fi
putut chiar dăuna ifoselor ei ? Prietenii cei mai intimi,
precum și adoratorii ei cei mai flușturatici, socoteau
că e o femeie tină, fiindcă n-o vedeau — aidoma Cor-
neliei ³⁶ — însoțită de acele „odrasle” care ar fi dat
de gol etatea mamei lor. Lumea nu cunoștea pe cei
doi copii de care marchiza părea atît de îngrijorată
în jalba sa, așa cum nu-l cunoștea nici pe tatăl lor,
după cum nici marinarii habar n-aveau de trecătoarea
nord-est... ³⁷ Domnul d'Espard trecă drept un zurliu
care-și părăsise nevasta, fără a avea împotriva-i nici
cea mai mică pricină de nemulțumire. Astfel că, la
douăzeci și doi de ani, doamna d'Espard era deopo-
trivă stăpină pe sine și pe averea sa ce-i aducea
douăzeci și șase de mii de livre rentă ; de aceea șo-
văise mult înainte de a-și alege alt fel de viață sau
de a se hotări să-și schimbe soarta. Deși stăpinea toate
bunurile cumpărate de soțul ei și îi păstra mobila,
echipajele, caii, în fine o casă întreagă cu tot ce putea
cuprinde, marchiza duse la început o viață retrasă ;
era în timpul anilor 1816—1817—1818, ³⁸ cînd fami-
liile se refăceau din nenorocirile cășunate de viltoarea
politică. Aparținînd, de bună seamă, uneia dintre cele
mai mari și vestite case din cartierul Saint-Germain, ³⁹
părinții o sfătuiră să trăiască în familie, după despăr-
țirea silită la care o condamnase neînțeleasa ciudă-
țenie a soțului ei.

În anul 1820, marchiza ieși din sihăstria ei și începu
să se arate la Curte, să participe la serate și să dea
recepții la ea acasă. Între 1821 și 1827 porni să chel-
tuiască mult, distingîndu-se prin gustul și toaletele
sale ; își avea zilele și orele sale de primire ; curînd
apoi, se urcă pe tronul unde străluciseră mai înainte
vicontesa de Beauséant, ducesa de Langeais și doamna
Firmiani ; aceasta din urmă — după căsătoria cu

domnul de Camps — trecuse sceptrul în mîinile ducesei de Maufrigneuse, căreia i-l smulsese marchiza d'Espard. Lumea nu ştia nimic mai mult despre viaţa intimă a doamnei d'Espard. Asemenea unui soare gata de asfinţit, dar care nu apune niciodată, ea părea sortită să mai dăinuie multă vreme deasupra orizontului parizian. Marchiza era bună prietenă cu o ducasă, vestită nu numai prin frumuseţea ei, dar şi prin devotamentul pe care îl avea faţă de un prinţ, pe atunci în dizgraţie, dar totdeauna gata să intre ca un stăpin într-unul din guvernele viitoare.⁴⁰ Doamna d'Espard era totodată prietenă cu o străină, care era în relaţii cu un vestit şi viclean diplomat rus, obişnuit să canalizeze viaţa noastră publică. În sfîrşit, mai avea strînse legături cu o bătrînă contesă care aproape o înfiase şi care obişnuia să amestece cărţile marilor pasienţe politice. Pentru lumea ce ştia să privească viitorul, doamna d'Espard se pregătea să treacă de la o surdă, dar adevărată înriurire, la acea publică şi uşuratică domnie pe care o impune Moda. Salonul ei căpătase un aspect politic. Cuvintele: „*Ce se spune despre asta la doamna d'Espard? Oare salonul doamnei d'Espard e sau nu împotriva acestei măsuri?*” — începeau să fie murmurale de tot mai mulţi nătărăi care dădeau autoritate unei clii — turmă credincioasă marchizei. Cîţiva politicieni scăpătaţi, oblojiţi şi măguliţi de dinsa, printre care şi un favorit al lui Ludovic al XVIII-lea⁴¹, ce nu mai avea nici o trecere, sau mulţi alţi foşti miniştri (gata să pună iar mîna pe putere) povesteau că marchiza e tot atît de iscusită în ale diplomaţiei ca soţia ambasadorului rus din Londra. Marchiza împărtăşise, fie unor deputaţi, fie unor *pairs*, citeva idei şi vorbe de duh, care apoi fuseseră vînturate, de la tribună, în întreaga Europă. Deseori enunţase anumite judecăţi bune cu privire la unele evenimente despre care prietenii ei nici nu cutezau să-şi spună părerea. Dregători de seamă ai Curţii veneau seara la ea să joace whist. Marchiza avea de altfel însuşirile cusurilor sale. Era pe drept cuvînt socotită o femeie discretă. Prietenia ei părea statornică şi neclintită. Işi ajuta protejaţii cu o rîvnă care

dovedea că ține mai mult să-și mărească creditul, decît să-și cucerească simpatiile. Această purtare era determinată de patima ei majoră, de vanitate. Cuceririle și plăcerile la care femeile țin atîtă i se păreau doar niște simple mijloace : ea năzuia să trăiască în toate punctele cercului celui mai larg pe care-l poate cuprinde viața. Printre bărbații încă tineri și de viitor, care la zile mari dădeau ghes prin saloanele ei, întâlneai pe domnii de Marsay, de Ronquerolles, de Montriveau, de la Roche-Hugon, de Sérizy, Ferraud, Maxime de Trailles, de Listomère, pe cei doi Vandenesse, du Châtelet ⁴² etc. Deseori marchiza invita cîte un bărbat fără de soția lui. Avea însă destul de mare autoritate spre a putea impune aceste grele derogări unor ambițioși de teapa, bunăoară, a vestiților bancheri de Nucingen și Ferdinand du Tillet. Cunoștea atît de bine punctele tari și cele slabe ale vieții pariziene, încît prin purtarea ei nu îngăduia niciodată unui bărbat să poată exercita nici cea mai mică înrîurire asupra ei. Să fi dat orișicît și n-ai fi putut nicăieri afla vreun răvaș sau vreo scrisoare compromițătoare. Dacă răceala inimii îi îngăduia să-și joace rolul cu multă naturalitate, înfățișarea o slujea tot atît de bine. Avea un aspect tineresc. Glasu-i se nălădia după voie, proaspăt, limpede și dur. Poseda la perfecție toate tainele acelei atitudini aristocratice, prin care o femeie își poate da trecutul uitării... Marchiza poseda cu măiestrie arta de a pune nesfîrșite stavile între ea și bărbatul care — după o fericire trecătoare — s-ar fi crezut îndreptățit la o anumită familiaritate. Privirea-i împăratească știa să nege totul. În conversația ei, simțămintele cele mai mari și frumoase și hotăririle-i nobile păreau a decurge în chipul cel mai firesc dintr-o stare sufletească și dintr-o inimă curată ; de fapt, însă, totul era calculat ; putea oricînd să-și bată joc și să-l facă de ris pe bărbatul care nu s-ar fi priceput la afaceri. În timp ce, atunci cînd era vorba de interesele ei, ar fi fost în stare să facă cele mai necinstite lucruri, cu cea mai sfruntată nerușinare. Dacă și-ar fi putut-o apropia, așa cum năzuia, Rastignac ar fi avut cea mai strașnică unealtă ; dar aceasta nu numai că nu se

Întimplase, cu dimpotrivă, pe nesimțite, începuse el însuși să fie dus de nas de dînsa. Acest tinăr *condottiere* ⁴³ al minții se vedea osîndit — ca și Napoleon — să infrunte băătăia, știind însă că prima înfringere ar fi însemnat totodată mormîntul norocului său ; de aceea, această ocrotitoare era pentru el o foarte primejdioasă adversară. Pentru prima dată în viața-i zbuciumată, Rastignac juca o partidă serioasă cu un partener de talia lui. Prin cucerirea doamnei d'Espard, el întrezărea un post de ministru ; de aceea, o servea el, înainte de a se servi de ea. Primejdios preț.

Trena casei d'Espard cerea un personal numeros, căci viața pe care o ducea marchiza era fastuoasă. Marile recepții se desfășurau la parter, — dar marchiza locuia la primul etaj al imobilului. Intrarea prin scara principală, minunat împodobită, apartamentele în care simțeai acel bun și nobil gust care strălucise pe vremuri la Versailles, toate acestea adevereau că ne găseam în fața unei uriașe averi. Cînd judecătorul, la apariția cabrioletei nepotului său, văzu cum se deschide poarta de intrare, iscodi cu luare-amînte, dintr-o privire, cușca portarului gătit în livrea de paradă ; apoi curtea, grajdurile, felul cum era împărțită casa, florile ce împodobeau scara, desăvîrșita curățenie a rampelor ei, a pereților, a covoarelor ; numără lacheii costumați care, la clinchetul soneriei, se aliniaseră în pragul scării principale. Ochii judecătorului, care în ajun sfredeleau din fundul vorbitorului măreția mizeriilor, pitulate pe sub hainele colbuite ale poporului, iscodeau acum cu aceeași agerime mobilierul și decorul ce împodobeau încăperile prin care trecea, spre a descoperi de astă dată mizeriile măreției.

— Domnul Popinot, domnul Bianchon.

Aceste două nume fură rostite la intrarea budoarului ei — o frumoasă odaie de curînd remobilată și care dădea spre grădină. Doamna d'Espard sta așezată într-unul din acele vechi jilțuri *rococo*, a căror modă fusese statornicită de *Madame*. ⁴⁴ La stînga ei, pe un scăunel, era Rastignac, ca un fel de *primo* * al

* Favorit.

vreunei nobile italiene. La colțul căminului, în picioare, se afla un al treilea ins. După cum bine intuise învățatul medic, marchiza avea un temperament sec și nervos. Dacă n-ar fi ținut un regim special, pielea ei ar fi luat culoarea roșiatică pe care ți-o dă un neîncetat năduf; însă albul prefăcut al carnației și-l punea în valoare cu nuanțele și tonurile puternice ale stofelor ce-o înconjurau sau ale celor ce îmbrăca. Brunul roșiatic, cafeniul, fumuriul cu scinteieri aurii, i se potriveau cum nu se poate mai bine. Copiat după cel al unei vestite *lady*, la modă atunci la Londra, budoarul ei era tapisat în catifea castanie, peste care adăugase nenumărate zorzoane și podoabe a căror înfățișare atrăgătoare atenua din fastul excesiv al acestei regeștii culori. Marchiza era pieptănată tinerește, cu părul tras pe temple; coafura se termina cu niște zuluți ce-i accentuau ovalul puțin lungăreț; fiindcă pe cit este de hîd un obraz durduliu, pe atit unul prelung este de maiestuos. Oglinzile duble, cu mai multe fețe, care subțiază sau teșesc chipul, adevăresc această regulă aplicabilă în fizionomie.

Cînd îl zări pe Popinot oprindu-se în ușă ca o vită speriată, intinzînd gîtul, cu mîna stingă în buzunarul de la vestă, ținînd în cea dreaptă pălăria cu căptușeala-i soioasă, marchiza d'Espard aruncă lui Rastignac o privire în care simțea zeflemeaua. Ținuta stîngace a bătrînului se brodea atit de bine cu înfățișarea sa grotescă și fisticită, încît Rastignac, cînd întîlni și privirea întristată a lui Bianchon — rușinat de unchiul său — nu-și putu stăpîni rîsul și întoarce capul. Marchiza salută și schiță, cu mare greutate, gestul să se ridice din jilțul în care — nu fără grație — recăzu, pîrînd că-și scuză, printr-o prefăcută slăbiciune, necuviința.

În clipa aceea, un personaj care ședea între cămin și ușă se înclină ușor, oferind două scaune pe care le arătă doctorului și judecătorului; apoi, cînd îi văzu pe aceștia așezați, își reluă locul sprijinindu-și spatele de tapet și încrucișîndu-și brațele.

Cîteva cuvinte despre omul acesta :

În zilele noastre trăiește un pictor, pe nume Decamps,⁴⁵ înzestrat cu marea însușire de a stirni interesul în legătură cu tot ceea ce înfățișează privirii, fie că e o piatră, fie că e vorba de un om. Din acest punct de vedere, creionul lui pare mai iscusit decît penelul. Dacă desenează o odaie goală, unde stă rezemat de perete, și dacă dînsul vrea, atunci te va face să te înfiori : vei crede poate că mătura a fost, adineauri, părtașă la o crimă, fiind minjită de sînge ; că este chiar mătura de care s-a folosit văduva Bancal ca să curețe încăperea în care a fost asasinat Fualdès.⁴⁶ Da, pictorul va zburli tîrnul întocmai ca pe un om minios, va înfoia firele de mătură ca și cînd ar fi niște țepi de păr ce ți se face măciucă ; va face din ea un soi de tîlmaci al poeziei tainice care se desfășoară în închipuire. După ce te va fi înfricoșat cu măturoiul ăsta, miine îți va zugrăvi un tîrn așezat, de astă dată, lingă o miță ațipită (cam ciudat) și îți va spune că e al nevestei unui cizmar neamț și că se folosește de el pentru a se duce pe Brocken.⁴⁷ Sau va putea fi una din acele pașnice mături de coada căreia atîrnă haina vreunui funcționar de la Visterie. Ceea ce avea arcușul lui Paganini, avea și penelul acestui Decamps : o putere magnetică de comunicare. Ei bine, ar fi trebuit să ai acel surprinzător geniu, acea măiestrie a creionului, ca să poți transpune stilul, ca să poți înfățișa icoana acestui ins rigid, uscățiv și înalt, îmbrăcat într-un costum cernit, cu părul lung, negru, așa cum stătea acolo în picioare, fără a spune o vorbă. Acest senior avea fața ca lama unui cuțit : rece și tăioasă. Tenul lui te făcea să te gîndești la apele Senei, cînd gîrla tulbure duce de-a rostogolul cărbunii vreunei luntri scufundate. Privea la pămînt, asculta și judeca. Felul cum sta în picioare, te înfiora. Părea vestita mătură pe care Decamps o înzestrase cu puterea de a da în vileag o crimă... Din cînd în cînd, marchiza încercă — în timpul conversației — să dobîndească încuviințarea lui tacită, țintindu-și o clipă privirile asupra acestui personaj. Dar oricît de vie ar fi fost

întrebarea mută a marchizei, el rămânea împietrit și rece ca și statuia Comandorului. ⁴⁸

Așezat pe muchia scăunului, în fața focului din cămin, cu pălăria pe genunchi, sărmanul Popinot privea candelabrele poleite cu aur, orologiul, mărunțișurile grămadite deasupra căminului, mătasea tapetului în-îlțorât, în sfârșit, toate acele zorzoane și bibelouri scumpe cu care se înconjură o femeie la modă. Fu scos din contemplația sa burgheză de doamna d'Espard, care-i șuieră cu un glas dulce, ca din nai :

— Domnul meu, vă datorez un milion de mulțumiri...

„Un milion de mulțumiri ? — își zise Popinot în sinea lui — e prea mult ; nici măcar una.“

— ...Pentru osteneala pe care ați binevoit...

„Binevoit... ?“ gîndi el. „Își bate joc de mine.“

— ...binevoit să v-o dați, ostenindu-vă să stați de vorbă cu o prea suferindă solicitatoare, care nu era în măsură să părăsească apartamentul...

Aci judecătorul curmă vorba marchizei, aruncîndu-i o privire pătrunzătoare și scrutînd starea sanitară a sărmanei solicitatoare.

„E sănătoasă tun !“ își zise Popinot.

— Doamna mea — răspunse el, luînd un ton respectuos — nu-mi datorăți nimic. Deși această deplasare nu stă în obiceiurile Tribunalului, totuși, cînd se pun asemenea probleme, nu trebuie să precupețim nimic pentru a ajunge la descoperirea adevărului. Judecata noastră va fi atunci determinată mai puțin de litera legii, decît de inspirațiile conștiinței noastre. Oriunde aș căuta adevărul, fie în camera noastră de chibzuire, fie aci, important este să-l găsim. Și atunci totu-i în regulă.

Pe cînd Popinot vorbea, Rastignac dădea mina cu Bianchon, iar marchiza — plină de grațioasă bunăvoință — făcea doctorului un semn din cap.

— Cine e domnul ăsta ? întrebă Bianchon în șoaptă pe Rastignac, arătînd spre omul cernit.

— Cavalerul d'Espard, fratele marchizului.

— Nepotul dumneavoastră mi-a spus — răspunse marchiza lui Popinot — cît de ocupat sînteți ; și mai

știu că sînteți atît de bun încît, spre a scuti de cunoștință pe cei ce vă sînt îndatorați, nu doriți să se știe nimic despre binefacerile domniei voastre. Se pare că Tribunalul acesta vă obosește peste măsură. De ce oare nu se sporește numărul judecătorilor ?

— Vai, doamna mea, nu asta-i greu, zise Popinot. Firește că n-ar fi rău să se sporească. Dar asta o să se întimplă cînd o face plopul mere și răchita micșunele.

Auzind această frază, care se potrivea atît de bine cu fizionomia judecătorului, cavalerul d'Espard îl măsură dintr-o privire și păru a-și spune : „Îl dăm noi repede pe brazdă !“

Marchiza își aruncă ochii spre Rastignac care se aplecă spre dînsa.

— Iată oamenii care hotărăsc de soarta și de interesele noastre, șopti tînărul elegant către marchiză.

Ca majoritatea celor îmbătrîniți într-o meserie, Popinot se lăsa ușor în voia deprinderilor dobîndite, deprinderi care, de altfel, formau și felul lui de a gîndi. Convorbirea lui dădea în vileag pe judecătorul de instrucție. Îi plăcea să pună întrebări interlocutorilor, să-i incolțească, iscînd astfel unele neașteptate consecințe și făcîndu-i să vorbească mai mult decît ar fi dorit ei. Se povestește că lui Pozzo di Borgo⁴⁹ îi plăcea să afle secretele interlocutorilor săi și să-i prindă în capcane diplomatice ; el desfășura în acest fel, cu o obișnuință mai tare decît el, duhul său călit în viclenie. Îndată ce Popinot își dădea seama, ca să zicem așa, în ce ape se scaldă, socoti că pentru aflarea adevărului va fi silit să recurgă la cele mai iscușite vicleșuguri, la cele mai prefăcute și mai întortocheate căi practicate în Tribunal. Bianchon rămînea rece și sever, ca un om hotărit să îndure chinurile în tăcere ; însă, în sinea lui, dorea ca unchiul său să poată strivi această femeie, așa cum calci o năpîrcă, metaforă inspirată de lungă-i rochie, de atitudinea-i șerpuitoare, de gîtul prea lung, de capul mic și de mișcările unduioase ale marchizei.

— Ei bine, domnul meu — reluă doamna d'Espard, — oricît de mult mă scirbește egoismul, să credeți că

sufăr de prea multă vreme ca să nu doresc să termină cit de repede. Putea-voi oare avea în curind dezlegarea fericită a pricinei ?

— Doamna mea, voi face tot ce-mi va sta în putință pentru a termina, zise Popinot, plin de simplitate. Ce anume a determinat despărțirea dumneavoastră de marchizul d'Espard ? întrebă judecătorul, privind spre marchiză.

— Da, domnul meu, începu marchiza, pregătindu-se cu gândul să-i depene povestea dinainte pregătită : la începutul anului 1816, domnul d'Espard, care de trei luni își schimbase cu desăvîrșire firea, îmi propuse să ne mutăm la una din moșiile lui, lângă Briançon ; aceasta, fără a ține cituși de puțin seama de sănătatea mea, căreia clima de acolo nu i-ar fi priit, fără să țină seama nici de felul meu de viață ; de aceea eu nu am voit să-l urmez. Refuzul meu l-a făcut să rostească unele vorbe atît de nedrepte, încît chiar din acea clipă am început să mă îndoiesc dacă este în toate mințile... A doua zi mă părăsi, lăsîndu-mi casa și liberă poziție asupra veniturilor lui ; luînd cu sine pe cei doi copii se mută pe strada Montagne Sainte-Geneviève.

— Îmi dați voie doamnă — întrerupse judecătorul — cam la cit se cifrau aceste venituri ?

— O rentă de douăzeci și șase de mii de livre, completă marchiza. M-am sfătuit de îndată cu bătrînul domn Bordin, pentru a ști ce e de făcut, reluă ea ; dar se pare că nu e de loc ușor să iei din mîna tatălui copiii, pentru a-i crește ; astfel că m-am văzut nevoită să rămîn, la etatea de douăzeci și doi de ani, singură, în timp ce alte femei tinere s-ar fi ținut de năzbîtii... Desigur că mi-ați citit plingerea, domnule judecător ; așadar cunoașteți faptele principale pe care-mi întemeiez cererea de punere sub interdicție, împotriva domnului d'Espard ?

— Ați făcut, doamnă, demersuri pentru a lua de la dînsul copiii ? întrebă judecătorul.

— Da, domnul meu, dar totul a fost zadarnic ! E groaznic pentru o mamă să se vadă lipsită de afecțiunea propriilor săi copii, mai cu seamă cînd i-ar

putea da acele bucurii decare duce lipsă și la care orice femeie ține...

— Cel mare trebuie să fi împlinit șaisprezece ani ? întrebă judecătorul.

— Cincisprezece, rectifică repede marchiza.

Bianchon se uită atunci la Rastignac.

Doamna d'Espard își mușcă buzele.

— Dar de ce vă interesează etatea copiilor mei ?

— Ei, doamnă — zise judecătorul, fără a părea că dă vreo greutate cuvintelor sale — un băiat de cincisprezece ani, și fratele lui, fără îndoială în etate de vreo treisprezece ani, socot că au picioare și minte ; ar putea așadar veni să vă vadă pe ascuns ; iar dacă nu vin, înseamnă că ei ascultă de tatăl lor ; și dacă-l ascultă, asta înseamnă că trebuie să-l și iubească mult...

— Nu vă înțeleg, zise marchiza.

— Pesemne nu aveți cunoștință de faptul că în cerere avocatul dumneavoastră pretinde că scumpul dumneavoastră copii sînt cît se poate de nenorociți la tatăl lor...

Doamna d'Espard răspunse cu o fermecătoare nevinovăție :

— Nici nu știu ce mi-a dat avocatul să iscălesc.

— Îmi iertați aceste presupuneri, dar Justiția cîntărește totul. Ceea ce vă întreb eu, doamnă, e inspirat doar de dorința de a cunoaște bine problema. După părerea dumneavoastră, domnul d'Espard v-ar fi părăsit pentru o prietenă oarecare. În loc să plece la Briançon, unde voia să vă ducă, dinsul a rămas la Paris. Pentru mine, punctul acesta nu e de loc limpede. Oare, înainte de căsătorie cunoștea pe această doamnă Jeanrenaud ?

— Nu, domnul meu, răspunse marchiza, cu un soi de neplăcere pe care doar Rastignac și cavalerul d'Espard o puteau percepe.

Se simțea jignită să fie supusă unui interogatoriu tocmai de acest judecător, pe care își pusese în gînd să-l păcălească ; însă acum — datorită preocupării lui, Popinot afișa aceeași atitudine năvingă — ea sfîrși prin a pune pe socoteala geniului „iscoditor“

al acelui jude rural al lui Voltaire,⁵⁰ toate aceste întrebări.

— La şaisprezece ani — continuă marchiza — părinţii m-au măritat cu domnul d'Espard ; numele, averea şi caracterul său erau potrivite cu ceea ce gândea familia mea că trebuie să fie. Domnul d'Espard, atunci de douăzeci şi şase de ani, era un gentilom în accepţia britanică a cuvântului ; purtarea lui îmi plăcea ; părea să aibă multă ambiţie, şi mie îmi plăcea bărbaţii ambiţioşi, zise ea, uitându-se la Rastignac. Dacă domnul d'Espard n-ar fi întâlnit-o pe doamna Jeanrenaud, însuşirile, educaţia şi cunoştinţele sale l-ar fi dus — după părerea prietenilor lui de atunci — la treburile statului. Regele Carol al X-lea, pe atunci prinţ moştenitor, îl preţuia foarte mult şi un loc în Parlament, o slujbă la Curte, o înaltă dregătorie, îi erau de bună seamă hărăzite. Femeia asta însă l-a scos din minţi, nenorocind viitorul întregii noastre familii.

— Care erau pe vremea aceea părerile religioase ale domnului d'Espard ?

— Era, ca şi acum, tare evlavios !

— Nu credeţi că doamna Jeanrenaud l-ar fi acaparat folosindu-se de misticism ?

— Nu, domnule.

— Aveţi o casă frumoasă, doamnă, zise deodată Popinot, scoţându-şi minile din buzunarele de la vestă, scutindu-se ca să-şi deslăcă pulpanele redingotei şi să se încălzească. Acest budoar e tare plăcut : iată nişte jilţuri minunate ! Apartamentul dumneavoastră este foarte somptuos ; trebuie să vă simţiţi prost aci, gândindu-vă cât de prost o duc copiii dumneavoastră şi ce prost sînt îmbrăcaţi şi hrăniţi. Pentru o mamă, nu-ri pot închipui nimic mai îngrozitor !

— Da, domnul meu. De-aţi şti cât de mult aş dori să le pot face şi eu puţină plăcere bieţilor mei copilaşi, pe care tatăl lor îi pune să trudească de dimineaţa pînă seara, din pricina acelei nenorocite lucrări despre China !

— Dumneavoastră daţi recepţii frumoase şi ei s-ar distra bine aci, deşi ar putea prinde gustul mondeni-

tăților ; oricum însă, tatăl lor vi i-ar putea trimite de două-trei ori pe iarnă.

— Mi-i aduce de Anul Nou și de ziua mea. De două ori pe an, domnul d'Espard îmi face plăcerea de-a lua masa la mine, împreună cu copiii.

— Ce ciudată purtare ! zise Popinot, cu mutra unui om convins. Dar ați văzut-o vreodată pe doamna asta Jeanrenaud ?

— Într-o zi, cumnatul meu, care avea treabă cu fratele său...

— Cum ? ! domnul este fratele domnului d'Espard ? zise judecătorul, tăindu-i vorba.

Cavalerul făcu o mică plecăciune, fără a spune o vorbă.

— Domnul d'Espard, care era la curent cu această afacere, m-a dus la Oratoire,⁵¹ unde dînsa merge s-asculte predicile, — fiindcă e protestantă. Am văzut-o ; n-are nimic atrăgător : seamănă cu o măcelăreasă, e puhavă, ciupită toată de vărsat ; are niște miini și niște picioare butucănoase, e șpanchie — în fine, parc-ar fi o dihanie !

— De necrezut ! zise judecătorul ca și cum ar fi fost cel mai ageamiu năîng dintre toți judecătorii Regatului. Și făptura asta locuiește nu departe de aci, pe rue Verte, într-o casă boierească ! Care va să zică nu mai există burghezi !⁵²

— O casă boierească în care fiul ei face niște cheltuieli nesăbuite !

— Doamnă, zise judecătorul, eu locuiesc în cartierul Saint-Marceau și nu știu ce sînt aceste cheltuieli. Ce înțelegeți dumneavoastră prin cheltuieli nesăbuite ?

— Păi, zise marchiza : un grajd, cinci cai, trei trăsură ; adică o caleașcă, un cupeu, o cabrioletă.

— Va să zică toate astea costă bani grei, nu glumă ? făcu Popinot, mirat.

— Grozav de mult, interveni Rastignac. Grajdul, îngrijirea trăsurilor și livrelele camenilor cer laolaltă între cincisprezece și șaisprezece mii de franci anual.

— Chiar așa de mult, doamnă ? întrebă judecătorul, mirat.

— Pe puțin atita, răspunse marchiza.

— Și pesemne că amenajarea casei a trebuit să coste și ea bani grei.

— Peste o sută de mii de franci, răspunse marchiza, care nu-și putea ascunde surîsul, văzînd vulgaritatea judecătorului.

— Judecătorii, doamnă, reluă Popinot, sînt îndeobște neîncrezători ; ba chiar sînt plătiți să fie astfel ; și eu unul sînt neîncrezător. Se pare deci că domnul baron Jeanrenaud, împreună cu mama sa, l-ar fi spoliat pe domnul d'Espard într-un chip destul de ciudat. Iată un grajd care, după socoteala dumneavoastră, ar costa șaisprezece mii de franci pe an. Coșnița, simbria servitorilor, cheltuielile mari ale casei ar reveni, cred, la de două ori pe atît. Ceea ce face cam vreo cincizeci-șaizeci de mii de franci anual. Credeți dumneavoastră că oamenii aceștia — odinioară atît de săraci — ar putea avea astăzi o avere atît de mare ? Un milion produce doar un venit de patruzeci de mii de livre.

— Domnul meu, fiul și mama au investit fondurile date de domnul d'Espard în rente de stat, atunci cînd acestea cotaу între șaizeci și optzeci... Cred că astăzi veniturile lor trebuie să se ridice la peste șaizeci de mii de franci. De altfel, băiatul are și el o leafă foarte frumoasă.

— Dacă ei cheltuiesc șaizeci de mii de franci, atunci dumneavoastră cit cheltuiți ?

— Păi — răspunse doamna d'Espard — cam tot atita !

Cavalerul tresări, marchiza se roși la față, Bianchon privi spre Rastignac ; însă judecătorul făcu o mutră caraghioasă care înșelă pe doamna d'Espard. Cavalerul nu se mai amestecă în conversație, văzînd că totul e pierdut.

— Oamenii aceștia, zise Popinot, ar trebui trimiși în fața judecătorului extraordinar, doamnă.

— Aceasta era și părerea mea, reluă marchiza încintată. Dacă ar fi fost amenințați cu poliția corecțională, atunci ar fi acceptat o tranzacție.

— Cînd domnul d'Espard v-a părăsit, oare nu v-a dat o procură pentru a gira și administra bunurile dumneavoastră, doamnă ?

— Nu înțeleg rostul acestei întrebări, zise iute marchiza. Dacă ați ține seama de starea în care mă aflu, datorită demenței soțului meu, s-ar cuveni, cred, să vă ocupați mai degrabă de dînsul decît de mine.

— Ajungem noi și acolo, doamnă, o liniști judecătorul. Înainte de a încredința domniei-voastre, sau altora, administrarea bunurilor domnului d'Espard — în ipoteza că ar fi pus sub interdicție — Tribunalul trebuie să știe cum v-ați administrat propriul dumneavoastră avut. Dacă domnul d'Espard v-ar fi dat o procură, aceasta ar fi dovedit că are încredere și Tribunalul ar aprecia ca atare acest fapt. Ați avut procură de la dînsul ? Ați cumpărat, ați vîndut din averea imobilă, ați investit bani în ceva ?

— Nu, domnul meu ! Comerțul nu intră în deprinderile familiei Blamont-Chauvry, răspunse marchiza jignită în mindria ei aristocratică, uitînd de plîngerea făcută. Bunurile mele au rămas neatînse și domnul d'Espard nu mi-a dat nici o procură.

Cavalerul își acoperi ochii cu mina spre a-și ascunde vădita nemulțumire, datorată lipsei de prevedere a cumnatei ; o vedea cum prin răspunsurile ei își tăia singură craca de sub picioare. În ciuda ocolurilor interogatoriului său, Popinot mergea drept la țintă.

— Domnia-sa — zise Popinot, arătînd spre cavalier — este rudă de singe, nu-i așa ? putem deci vorbi deschis în fața-dumnealui.

— Vorbiți, zise marchiza, surprinsă de această măsură de prevedere.

— Ei bine, doamnă, admit că nu cheltuiți anual decît șaiszeci de mii de franci ; această sumă va părea c-a fost foarte bine folosită, pentru oricine ar vedea grajdurile, acareturile, numerosul personal cum și trena casei dumneavoastră, al cărui lux îmi pare a fi mai presus de cel al casei Jeanrenaud.

Marchiza făcu un semn de încuviințare.

— Or, reluă judecătorul, dacă n-aveți decît o rentă de douăzeci și șase de mii de franci pe an, atunci — între noi fie vorba — ne-am putea aștepta să aveți datorii de vreo sută de mii de franci. Tribunalul, așadar, ar putea fi în drept să creadă că există, între motivele care vă împing să cereți punerea sub interdicție a soțului dumneavoastră, un interes personal, nevoia de-a achita anumite datorii, în ipoteza cînd dumneavoastră... ați... avea... datorii... Felul în care am fost sesizat m-a făcut să mă interesez de situația dumneavoastră; chibzuiți așadar bine și mărturisiți-mi sincer. În cazul cînd presupunerile mele ar fi întemeiate, încă ar mai fi timp pentru a evita scandalul unei dezavuări pe care Tribunalul ar trebui s-o exprime în considerentele judecății sale, firește, dacă nu vă veți clarifica pînă atunci poziția. Noi sîntem obligați să cercetăm motivele invocate de reclamanti, tot așa precum facem și cu apărările omului a cărui punere sub interdicție se cere: trebuie dar să cercetăm dacă cei care fac plingerea nu cumva sînt minți de patimi, nu cumva sînt purtați de acea lăcomie, din păcate atît de des întîlnită...

Marchiza se perpelea de parcă era pe grătarul sfîntului Laurentiu.⁵³

— Aș avea nevoie de unele lămuriri în această privință, urmă judecătorul. Eu nu cer, doamnă, să fac împreună cu dumneavoastră socotelile; doresc doar să știu cum ați încropit-o în acești ultimi ani cu cheltuielile, avînd doar șaiszeci de mii de livre rentă? Sînt multe femei care săvîrșesc minuni în gospodăria lor, dar dumneavoastră nu păreți a fi dintre acelea. Vorbiți-mi! S-ar putea să aveți mijloace foarte oneste, favoruri acordate de Curte, niscaiva bani proveniți din recente indemnizații; însă, în acest caz, autorizația soțului dumneavoastră ar fi fost necesară pentru ridicarea sumelor respective.

Marchiza amuțise.

— Gîndiți-vă — urma Popinot — că poate domnul d'Espard vrea să se apere; că atunci avocatul lui va fi îndrituit să știe dacă aveți sau nu creditori. Acest budoar a fost de curînd mobilat; apartamen-

tele dumneavoastră nu mai au mobilierul pe care domnul marchiz vi l-a lăsat în 1816. După cum mi-ați făcut onoarea de a mă informa, mobilatul unei locuințe este un lucru foarte costisitor pentru oameni de teapa unui Jeanrenaud; cu atît mai virtos pentru dumneavoastră, care sînteți o mare doamnă. Dacă sînt judecător, sînt însă și om: mă pot înșela. Lămuriți-mă așadar! Gîndiți-vă la îndatoririle pe care legea mi le impune, la cercelările migăloase pe care trebuie să le întreprind, atunci cînd este vorba de a hotări punerea sub interdicție a unui cap de familie în floarea vîrstei. Așadar, doamnă, îmi veți ierta întrebările pe care am onoarea să vi le pun și asupra cărora vă este ușor să-mi dați răspunsuri. Cînd cineva e pus sub interdicție pentru demență, e nevoie de un epitrop; pe cine anume ați desemna?

— Pe fratele marchizului, răspunse marchiza.

Cavalerul se înclină... Urmă o clipă de tăcere stîngeritoare pentru toate cele cinci persoane aflate față în față. Aproape jucîndu-se, judecătorul descoperise care e taina acestei femei. Înfațișarea de burghez nătăflet a lui Popinot — pe care marchiza, cavalerul și Rastignac erau gata să-l ia peste picior — dezvăluia abia acum adevărata-i fizionomie. Privindu-l cu coada ochiului, tustrei pricepeau nenumăratele valori expresive ale acestei figuri elocvente. Caraghiosul devenise un strașnic judecător. Curiozitatea pe care o arătase în evaluarea budoarului se adevăra a fi îndreptățită; pornise de la acel elefant poleit care susținea orologiul, pentru a explica tot luxul înconjurător, și ajunsese să iscodească pînă în străfundul inimii acestei femei.

— Dacă marchizul d'Espard are pasiunea lucrurilor chinezești — zise Popinot arătînd orologiul de pe cămin — îmi pare bine să văd că produsele acestei țări vă plac deopotrivă și dumneavoastră. Și s-ar putea să aveți chiar de la domnul marchiz aceste gingașe *chinoiseries*, adăugă judecătorul, arătînd cu mîna niște prețioase bibelouri.

Ușoara zeflemea făcută cu bun-gust îl făcū pe Bianchon să zimbească, pe Rastignac să înmărmurească, iar pe marchiză să-și muște buzele subțiri.

— În loc ca dumneavoastră să fiți apărătorul unei femei aflată la grea ananghie și amenințată să-și vadă avutul și copiii pierduți, să treacă drept inamica soțului ei, dumneavoastră, domnule, mă învinovațiți ! Aveți bănuiele pînă și asupra gîndurilor mele ! Trebuie să recunoașteți că purtarea dumneavoastră este stranie...

— Doamnă — răspunse repede judecătorul — avînd în vedere grija pe care Tribunalul o arată unor atari probleme, s-ar fi putut întîmpla să cădeți peste un judecător mai puțin îngăduitor și mai aspru decît mine. De altfel, credeți oare că avocatul domnului d'Espard va fi deosebit de binevoitor ? Nu va ști el oare să vă vestejească intențiile, care ar putea fi curate și dezinteresate ? Viața dumneavoastră îi aparține ; o va scotoci toată, fără a pune în cercetările sale respectuoasă deferență pe care eu o am față de domnia-voastră.

— Vă mulțumesc, domnule, răspunse marchiza ironic. Să admitem că aș datora acum treizeci sau cincizeci de mii de franci, ceea ce ar fi, în primul rînd, o nimica toată pentru casa d'Espard sau casa de Blamont-Chauvry. Dacă însă soțul meu nu se bucură de facultățile sale mintale, ar fi oare aceasta o piedică pentru a-l pune sub interdicție ?

— Nicidecum, doamnă, zise Popinot.

— Deși m-ați interogat cu o șiretenie pe care n-aș fi putut-o bănuie la un magistrat, într-o împrejurare în care ar fi fost de ajuns sinceritatea pentru a afla totul — reluă marchiza — consider că pot să nu vă mai spun nimic. Vă voi răspunde totuși, fără înconjur, că situația mea în lume, în ciuda strădaniilor de a-mi păstra anumite relații, nu este cea dorită de mine. Am trăit la început, mult timp, de una singură ; însă am pus mai presus de orice interesul copiilor, am simțit că trebuie să înlocuiesc pe tatăl lor. Primindu-mi prietenii, întrețin relații, contractînd datorii, le-am asigurat astfel viitorul, le-am pregătit strălu-

cite cariere, în care vor găsi sprijin și ajutor. Pentru a dobîndi tot ceea ce am agonisit în chipul acesta, cred că mulți oameni calculați — magistrați sau bancheri — ar plăti bucuroși tot ceea ce am investit eu pînă aci.

— Apreciez, doamnă, devotamentul dumneavoastră. Vă face cinste și nu condamn cituși de puțin purtarea dumneavoastră. Magistratul însă aparține tuturor. El trebuie așadar să cunoască și să cumpănească totul.

Instinctul marchizei și deprinderea ei de a judeca pe oameni o făcuseră să înțeleagă că domnul Popinot nu putea fi înrîurit de nici un considerent. Nădăjduise să aibă de-a face cu un magistrat ambițios, dar întîlnise un om de caracter.

Deodată îi trecură prin minte alte mijloace spre a izbîndi.

Servitorii erau pe punctul să servească ceaiul.

— Doamna mai are ceva de spus ? întrebă Popinot, văzînd aceste pregătiri.

— Făceți-vă meseria, domnule, îi răspunse marchiza cu dispreț. Interogați pe domnul d'Espard și sînt sigură că mă veți plînge. Își înălță capul, privindu-l pe Popinot cu o semeție în care era și un dram de obrăznicie. Popinot o salută respectuos.

— Drăgălaș unchi mai ai, zise Rastignac lui Bianchon. Pesemne nu vrea să înțeleagă nimic ; habar n-are cine e marchiza d'Espard, ce trecere are, ce tainică putere exercită ea asupra lumii. Nici nu știe că mîine vine s-o vadă ministrul de Justiție...

— Ce vrei, dragă, răspunse Bianchon, doar te-am prevenit. E un om sucit...

— Nu — zise Rastignac — e un om căruia o să i se sucească gîtul...

Doctorul fu nevoit să-și ia rămas bun de la marchiză și de la taciturnul ei cavalier ca s-alerge după Popinot ; acesta, nefiînd omul care să se complacă în situații stingheritoare, pornise de unul singur prin saloane.

— Femeia asta e daloare 'cu o sută de mii de scuzi, zise judecătorul, urcîndu-se în cabrioleta nepotului său.

— Ce părere ai despre cazul ăsta ?

— Nu pot avea nici una mai înainte de a fi cercetat tot dosarul. Miine, dis-de-dimineață, voi cita pe doamna Jeanrenaud la Cabinetul de instrucție, pentru ora patru după-amiază, ca să răspundă în legătură cu faptele ce-o privesc — căci n-o văd prea bine. Tare sînt curios să știu cum se va termina povestea asta.

— Ei, Doamne, dar nu-ți dai seama că marchiza a ajuns să fie unealta uscățivului ăla care a tăcut cliitic !

— Omul ăsta are într-insul ceva din Cain, dar un Cain care-și caută bîta prin tribunale, acolo unde, din păcate, mai păstrăm cîteva săbii ale lui Samson.⁵⁴

— Ah, Rastignac ! exclamă Bianchon. De ce te-ai virit tu în peștera asta cu tilhari ?

— Noi sîntem deprinși să vedem punîndu-se la cale tot soiul de uneltiri prin unele familii ; nu e an în care să nu fim nevoiți să respingem asemenea cereri de punere sub interdicție. Dar cu morala de astăzi, asemenea încercări nu aduc nici un oprobriu reclamanților... Și asta, în timp ce noi trimitem la ocnă cite un nenorocit pentru c-a spart un geam care îl despărțea de o pușculiță plină cu galbeni... Codul nostru nu e fără prihană !

— Dar faptele invocate în cerere ?

— Băiete, se vede treaba că tu nu cunoști încă romanele judiciare pe care clienții le dau cu de-a sila avocaților ! Dacă aceștia s-ar mărgini să ne prezinte numai adevărul, ei n-ar mai cîștiga un ban cu meseria pentru care-s plătiți.

A doua zi după-amiază, o cucoană corpulentă, care semăna destul de bine cu un poloboc gătit cu rochie și încins cu un brîu, asuda și gîfîia urcînd scările spre cabinetul judecătorului Popinot. Ieșise anevoie dintr-o caleașcă verde, — și într-adevăr se brodea de minune : nu-ți puteai închipui femeia fără de caleașca asta, dar nici caleașca fără o asemenea femeie.

— Dragă domnule — gifii ea, deschizind ușa lui Popinot — eu sint doamna Jeanrenaud, pe care ați chemat-o aci, ca și cînd n-aș fi nici mai mult nici mai puțin decît o hoțomancă.

Cuvintele acestea vulgare fură rostite c-un glas vulgar, scandat de un șuier astmatic ce se poticnea de fiecare dată într-un acces de tuse.

— Cînd trec prin locuri igrasioase, nici nu vă puteți închipui cît sufăr, domnul meu. N-o s-o mai duc mult. Mă scuzați, nu-i așa? În sfîrșit, am sosit; iacă-mă!...

Judecătorul rămase gură-cască văzînd cum arată această așa-zisă mareșală d'Ancre.⁵⁵ Doamna Jeanrenaud avea obrazul stacojiu și cu desăvîrșire mincat de vărsat; fruntea îngustă, nasul cîrn și o mutră rotundă cît o lună. La femeia aceasta totul era rotofei. Avea ochi neastimpărați de țărancă, înfățișare deschisă, vorba hazlie, părul castaniu adunat într-o scufiță, sub o pălăriuță verde împopoțonată cu un vechi buchet de ciuboțica cucului. Sinii ei voluminoși stîrneau risul, amenințînd la fiecare acces de tuse cu o explozie grotescă. Picioarele-i butucănoase erau dintr-acelea care fac pe ștengarii Parisului să spună despre o femeie că „stă pe butuci”. Văduva îmbrăcase o rochie verde, împodobită cu blană de *chinchilla*, care se potrivea ca un strop de păcură pe un vâl de mireasă. În sfîrșit, la dinsa totul se potrivea de minune cu ultimul ei cuvînt:

— Iacă-mă!

— Doamnă — îi zise Popinot — sînteți bănuită a fi folosit mijloace de seducțiune pentru a-l cuceri pe marchizul d'Espard și a-i smulge sume considerabile...

— De a fi folosit ce? Ce anume? întrebă ea: mijloace de seducțiune? !... dar, dragă domnule, sînteți un om respectabil, și de altfel, ca magistrat, s-ar cuveni s-aveți un pic de bun-simț; ia uitați-vă numai la mine! Spuneți-mi, pot fi eu femeia care să mai seducă pe cîneva? Nu pot nici să-mi leg șireturile la pantofi, nici să mă aplec. De douăzeci de ani, slavă Domnului, nu-mi mai pot pune corsetul, cred că aș plesni pe loc. La șaptesprezece ani — pot astăzi să v-o spun —

eram și eu o fetică frumușică și ca un fir de sparanghel de subțirică. Atunci m-am măritat cu Jeanrenaud, un bărbat de treabă, conductor al unor corăbii care făceau transporturi de sare. Am avut un fiu care s-a făcut un băiat tare frumos; e mindria vieții mele și, fără să mă laud, cea mai izbutită ispravă a mea! Micuțul Jeanrenaud era un soldat tare chipeș în oastea lui Napoleon: servea în garda lui imperială. Dar vai! moartea soțului meu, care a pierit înecat, m-a zdruncinat în așa măsură, încît m-am îmbolnăvit de vărsat și am zăcut în casă nemișcată timp de doi ani de zile; am ieșit din boala asta, grasă cum mă vedeți, pocită pe veci și grozav de nenorocită... Iată mijloacele mele de seducție!

— Dar, doamna mea, atunci care-s motivele ce-l îndemneau pe domnul d'Espard să vă dea aceste sume?...

— Considerabile, domnul meu, spuneți verde, că nu mă supăr; însă în ceea ce privește motivele, astea nu vi le pot destăinui.

— Ați face o greșeală... În clipa de față, familia lui, pe drept cuvînt îngrijorată, a făcut o plîngere împotriva...

— Doamne-Dumnezeule! exclamă femeia, ar putea avea neplăceri din pricina mea? El, piînea lui Dumnezeu, el, omul fără de pereche! Decît să i se întîmple cel mai mic neajuns lui, îndrăznesc chiar să spun: decît să se atingă cineva de un firicel din capul lui, mai bine dăm totul înapoi, domnule judecător. Vă rog să scrieți asta în hîrtoagele dumneavoastră. Doamne-Dumnezeule! Alerg să-i spun lui Jeanrenaud ce se întîmplă! Zău, că asta-i bună!

Și bătrînica se sculă, ieși, coborî la repezeală scările — și dusă a fost!

„Femeia asta nu minte, își zise judecătorul. Așadar miine voi ști totul, căci miine mă duc la marchizul d'Espard.“

Cei ce au trecut de vîrsta la care omul își irosește viața alandala, cunosc înrîurirea pe care o pot uneori exercita întîmplări, în aparență anodine, asupra unor evenimente importante; aceștia nu se vor mira de însemnătatea dată micului fapt care urmează. A doua

zi, Popinot fu picnit de o ușoară răceală, cunoscută sub caraghiosul nume de *răceală la cap*. Netrecându-i prin minte ce însemnătate ar putea avea o întârziere, judecătorul, avind și puțină febră, n-a ieșit din casă și nu s-a mai dus la interogatoriul marchizului d'Espard. Această zi pierdută a fost în afacerea noastră — întocmai ca-n ziua păcăliților ⁵⁶ — supa Mariei de Medicis, care a zădărnicit întrevvedereă ce trebuia s-o aibă Ludovic al XIII-lea, îngăduind astfel lui Richelieu s-ajungă înaintea ei la Saint-Germain și să pună iar mina pe regescul zălog.

Înainte însă de a-l urma pe magistrat și pe grefierul său pînă la marchizul d'Espard, ar fi, credem, ni-merit, să aruncăm o privire asupra clădirii, asupra locuinței și a felului de viață al acestui tată pe care, în cererea ei, soția îl considera drept un smintit.

V. NEBUNUL

În vechile cartiere ale Parisului, întâlnești uneori unele case care pentru un arheolog trădează o oarecare dorință de înfrumusețare a orașului și o anumită iubire de proprietate — însușiri care îndeamnă pe om să-și dureze clădiri trainice. Locuința de atunci a domnului d'Espard, pe strada Montagne Sainte-Genève, era o asemenea clădire, zidită din piatră cioplită și înfățișînd o oarecare bogăție arhitectonică; de bună seamă însă că timpul afumase piatra, iar revoluțiile prin care trecuse orașul dăunaseră atît interiorului cît și exteriorului ei. Protipendada care locuia odinioară în cartierul Universității, pierind o dată cu marile instituții bisericești, casa aceasta ajunsese și ea să adăpostească niște industrii și locatari pentru care nu fusese niciodată hărăzită. În veacul trecut se instalase acolo o tiparniță care stricase dușumelele, murdărise lemnăria, înnegrise zidurile și stricase împărțirea interioară. Altădată locuită de un cardinal, în zilele noastre această nobilă clădire încăpuse pe mîna unor chiriași de rînd.

Stilul arhitecturii arăta că fusese durată sub domnia lui Henric al III-lea, a lui Henric al IV-lea și a lui Ludovic al XIII-lea, într-o vreme cînd în împrejurimi se clădeau casele Mignon, Serpente, palatul principesei Palatine și Sorbona.⁵⁷ Un bătrîn își amîntea a fi auzit, în veacul trecut, că era numită Casa Duperron.

Se prea poate ca însuși ilustrul cardinal⁵⁸ s-o fi zidit, sau măcar s-o fi locuit. Intr-adevăr, există într-un ungher al curții un peron alcătuit din mai multe trepte prin care se intră în casă; în grădină se coboară printr-un alt peron, așezat în mijlocul fațadei interioare. Cu toate stricăciunile suferite, luxul de amănunte, pe care arhitectul l-a dovedit în construcția balustradelor și a palierelor celor două peroane, vădește naiva intenție de a evoca numele proprietarului. Strămoșii noștri își îngăduiau deseori acest soi de calambururi săpate în piatră. În sprijinul acestora, arheologul poate vedea cîteva urme ale șnururilor de la pălăria cardinalului, cioplite în timpanele⁵⁹ celor două intrări. Marchizul d'Espard locuia la parter, desigur spre a se putea bucura de plăcerile grădinii; aceasta era destul de mare și îndreptată cu fața la miazăzi, însușiri neapărat necesare pentru buna sănătate a copiilor. După cum arăta și numele, strada era situată pe un pîvîrniș, astfel că, prin chiar așezarea ei, casa era ferită de umezeală, și igrasia nu atîngea nici măcar parterul. Domnul d'Espard închiriasse acest apartament pe un preț de nimic, căci pe vremea cînd el se mutase, chiriiile erau foarte scăzute în cartierul acela, unde venise pentru a fi într-un centru școlăresc și pentru a supraveghea mai bine educația copiilor săi. De altfel, clădirile fiind într-un hal făr' de hal și totul avînd nevoie de reparații — proprietarul însuși s-a arătat dintru început tare îngăduitor. În asemenea împrejurări, domnul d'Espard putuse să facă în casă cîteva cheltuieli de amenajare, fără ca să fie taxat pentru aceasta drept nebun. Înălțimea încăperilor, așezarea lor, lambriurile — din care nu mai rămăseseră decît niște cadre — modul cum erau construite tavanurile, totul respira acea măreție pe care sacerdoțiul îl

ăsterne pe orice își pune pecetea, pe orice făurește și pe care artistul de astăzi o regăsește pînă și în cele mai mici rămășițe ce s-au păstrat: un ceaslov, un veșmînt, latura unei biblioteci ori vreun jilț... Tablourile aduse de marchiz erau toate pictate în acele nuanțe de culoarea iascăi, atît de dragi școalei olandeze și vechii burghezii pariziene, nuanțe ce prilejuiesc și astăzi succese frumoase celor care practică pictura de gen. Tapisaiți cu hîrtie de o singură culoare, pereții se armonizau cu tablourile. Ferestrele erau perdeluite ieftin, totul ales însă în așa chip încît să dea un efect potrivit cu ansamblul încăperii. Mobilele erau puține la număr și bine orinduite. Oricine intra în casă era cuprins de un dulce și pașnic simțămînt care venea din tăcerea și liniștea, din cumpătarea și din unitatea de culoare ce domnea — înțelegînd prin culoare ceea ce îndeobște înțeleg pictorii. O oarecare noblețe în amănunte, o încîntătoare curățenie a mobilelor, o desăvîrșită proporție între obiecte și oameni, totul te făcea să te gîndești la cuvîntul *suavitate*. Puțini erau cei primiți în apartamentele locuite de marchiz și cei doi fii ai săi, al căror fel de viață ar fi putut părea ciudat vecinilor.

Intr-o aripă a clădirii ce da spre stradă, la al treilea etaj, se aflau trei mari odăi care rămăseseră în starea de paragină și de caraghioasă goliciune în care le lăsase tipografia. Aceste trei încăperi — destinate sediului întreprinderii *Istoria pitorească a Chinei* — erau așezate în așa fel încît să poată cuprinde un birou, un depozit și un cabinet de lucru, în care domnul d'Espard își petrecea o bună parte din zi; căci după prînz și pînă la patru după-amiază, marchizul se instala în cabinetul de la al treilea cat, pentru a supraveghea mersul publicației. Persoanele care doreau să-l vadă îl găseau de obicei acolo. Cînd se întorceau de la școală, cei doi copii se duceau deseori în biroul acela. Așadar, apartamentul de la parter alcătuia un fel de sanctuar, unde tatăl și fiii săi ședeau de la cină pînă a doua zi. Viața de familie a marchizului era ascunsă cu grijă privirilor. În afară de o bătrînă bucătăreasă credincioasă și legată de casă și

de un fecior de patruzeci de ani, care-l slujise încă dinainte de căsătoria sa cu domnișoara Blamont, el nu avea alți servitori. Guvernanta copiilor rămăsese și ea cu ei. Grija migăloasă cu care era ținută casa adevărea spiritul de ordine și dragostea maternă pe care această femeie o desfășura în gospodăria casei și în îndrumarea copiilor, pentru ca să-și mulțumească stăpînul. Posaci și puțin vorbăreți, cei trei inși păreau a fi înțeles gîndul care cîrmuia viața lăuntrică a marchizului. Acest contrast între obiceiurile lor și moravurile celor mai mulți dintre servitori era o ciudățenie ce dădea casei un aspect tainic și care dădea multă apă la moară calomniei — alimentată, de altfel, din plin, de însăși persoana marchizului.

Motive vrednice de laudă îl determinaseră să nu lege prietenie cu nici unul dintre chiriașii imobilului. Marchizul înțelegea să-și crească copiii ferindu-i de orice contact străin. Poate că dorea să nu dea nici prilej la frecuşurile care, vrei nu vrei, se ivesc între vecini. La un bărbat cu însușirile sale, în acea vreme cînd liberalismul stîrnea patimi, mai cu osebire în Cartierul Latin, era și firesc ca felul lui de a fi să dezlănțuie unele pasiuni și simțăminte a căror stupiditate era întrecută doar de josnicia lor, și care iscau tot felul de clevetiri și palavre purtate din poartă-n poartă, și de care domnul d'Espard și ai lui habar nu aveau.

Punînd în cumpănă succesul lucrării despre China, bîrfitorii sfîrșiseră prin a convinge pe proprietarul casei că domnul d'Espard n-avea bani; aceasta se petrecea chiar în clipa cînd, printr-o scăpare din vedere normală la anumiți oameni ocupați, marchizul dăduse prilej perceptorului să-i trimită o somație pentru neplata impozitelor restante. Atunci, chiar la 1 ianuarie, proprietarul reclamase plata cîștiului prin trimiterea unei chitanțe, pe care însă portăreasa o făcu uitată. La 15 ale lunii, urmă o notificare; portăreasa o înmină însă cu zăbavă domnului d'Espard, care socoti aceasta drept o neînțelegere, fără să-i treacă prin minte că ar putea fi vorba de o urîță uneltire din partea proprietarului la care locuia de peste

doisprezece ani. Marchizului i se puse sechestru de către un portărel tocmai în clipa cînd valetul plecase să plătească proprietarului chiria. Acest sechestru, comunicat cu rea-voință unor inși cu care marchizul avea de-a face în legătură cu lucrarea sa — neliniștise pe unii dintre ei, care începură să se îndoiască de solvabilitatea domnului d'Espard; aceasta din pricina uriașelor sume pe care, chipurile, baronul Jeanrenaud și mama lui i le extorcau. De altfel, bănuielile locatarilor, ale datornicilor și ale proprietarului erau aproape îndreptățite, din pricina economiei excesive cu care marchizul își drămuia cheltuielile. Se purta ca un om scăpătat. La prăvăliile din cartier, servitorii lui plăteau pe loc pînă și cele mai mărunte cumpărături pentru coșniță și se comportau întocmai ca niște oameni care se feresc să aibă credite; dacă s-ar fi întîmplat să ceară ceva pe datorie, desigur c-ar fi fost refuzați, atîta temei prinseseră în cartier clevetirile bîrlitoare.

Există o anumită teapă de negustori care stau bine cu mușteriii lor, chiar dacă ei sînt răi platnici, numai fiindcă aceștia au cu dînșii anumite legături zi de zi; în schimb, nu pot suferi pe unii clienți, buni și cinstiți, fiindcă aceștia stau pe o treaptă prea ridicată ca să-și poată îngădui cîrdășia cu ei — cuvînt vulgar, dar expresiv. Așa-s oamenii. Aproape în orice clasă socială ei fac cumetrilor, sau sufletelor josnice care-i linguesc, toate înlesnirile și hatîrurile, refuzate însă celor ce le sînt superiori, căci aceștia din urmă li se pare că îi jignesc, oricare ar fi felul lor de a se manifesta. Negustorul care vorbește de rău pe cei din curte își are la rîndu-i curtenii lui.

În sfîrșit, felul de a se purta al marchizului și al copiilor determina pe vecini să aibă sentimente neprietenoase care, pe nesimțite, îi duceau la un fel de răutate. O dată ajunși aci, ei nu mai puteau da înapoi în fața nici unei mișelii, cînd aceasta ar fi dăunat dușmanului pe care și-l făuriseră.

Domnul d'Espard era un aristocrat, așa precum soția lui era o doamnă din înalta societate; două falnice figuri care au ajuns în Franța să fie atît de singulare, încît cercetătorul poate număra pe degete pe cei

care intruchipează perfect asemenea figuri. Aceia își reazimă personalitatea pe idei străvechi, pe credințe oarecum înnăscute, pe obiceiuri dobândite încă din copilărie și cu care astăzi arar te mai întâlnești. Penru a crede în singele albastru, în stirpea aleasă, pentru a te așeza în gând deasupra celorlalți — oare nu trebuie să fi măsurat distanța care desparte pe patricieni de popor? Pentru a putea porunci, nu trebuie oare să fi cunoscut oameni deopotrivă cu tine? În sfârșit, nu trebuie oare ca prin educație să ți se întipărească în minte ideile pe care natura le inspiră oamenilor mari, născuți încoronati? Fruntea acestora este încununată cu o coroană mai înainte ca mama să le-o fi sărutat. Asemenea idei și asemenea educație nu mai sînt astăzi cu puțință în Franța, unde de patruzeci de ani hazardul este acela care înobilează pe unii oameni, ungîndu-i cu singele de pe cîmpurile de luptă, nimbîndu-i cu glorie, împodobindu-i cu aureola geniului. În Franța, desființarea substituțiilor și a majoratelor,⁶⁰ fărîmițînd drepturile de moștenire, a silit pe aristocrați să-și vadă ei înșiși de afacerile lor, în loc să se îndeletnicească cu treburile statului, unde gloria personală nu mai poate fi decît o glorie dobîndită printr-o lungă și stăruitoare trudă: cu alte cuvinte, sîntem într-o eră cu totul nouă. Considerat ca o rămășiță a acestui mare organism numit Feudalitate, domnul d'Espard merita ca atare o respectuoasă admirație. Dacă prin sînge se credea într-adevăr mai presus de ceilalți, el credea și în toate obligațiile ce decurg din rangul său; avea și virtuțile și fermitatea pe care o cerea noblețea. Își crescuse copiii în aceste principii și le împărtășise încă din leagăn evlavie pentru casta sa. Un adînc simțămînt al demnității lor, vanitatea numelui, siguranța de a fi mari prin ei înșiși zămislise în aceștia o mîndrie regească, acea vitejie a voinicilor din povești, și oblăduitoarea bunătate a seniorilor castelani le insuflase o purtare în armonie cu ideile lor, ce ar fi fost de bună seamă pe placul unor prinți; ele jigneau însă pe cei din strada Montagne Sainte-Geneviève, meleag al egalității (mai mult ca oricare), unde toată lumea îl socotea pe domnul

d'Espard un om ruinat, unde toți, de la cel mai mic pînă la cel mai mare, refuzau să acorde privilegiile aristocrației unui nobil scăpătat, pentru pricina că astăzi toată lumea îi lasă pe burghezii îmbogățiți să pună mîna pe ele. Astfel că izolarea dintre această familie și ceilalți inși exista atît din punct de vedere fizic, cît și din punct de vedere moral.

Atît în ce privește tatăl cît și copiii, înfățișarea era în concordanță cu sufletul. Domnul d'Espard — pe atunci în vîrstă de vreo cincizeci de ani — ar fi putut sluji de model reprezentativ pentru aristocrația nobiliară a veacului al XIX-lea. Era subțiratic și blond. Croiala feței lui avea o distincție naturală care vestește simțăminte înalte, însă purta pecetea unei răceli calculate care impunea cam prea mult respect. Avea un nas coroiat, puțin strimbat la vîrf și ușor adus de la stînga la dreapta — mic cusur care nu era lipsit de farmec; ochii săi albaștri, fruntea înaltă, destul de boltită spre sprîncene, unde se făcea un desiş care oprea lumina, adumbrindu-i privirea, îl arăta a fi un om drept, înzestrat cu perseverență și capabil de o mare loialitate, dar dădea totodată ceva straniu fizionomiei sale. Această boltitură a frunții ar fi putut face pe cineva să creadă că poartă un germen de nebunie; și sprîncenele sale stufoase, îmbinate, subliniau acest ciudat aspect. Avea mîini boierești, albe și îngrijite, iar picioarele-i erau subțiri și înalte. Vorbirea lui șovăielnică, nu numai în rostire — uneori aducea cu aceea a unui bilbîit — dar și în modul de exprimare a gîndurilor, a ideilor, făcea asupra ascultătorului efectul unui om agitat care dibuie, se leagă de una și de alta, fără a putea duce nimic la bun sfîrșit. Acest cusur, cu totul aparent, contrasta cu gura sa dirză pe buzele căreia se citea tărie, cum și cu caracterul deosebit al fizionomiei sale. Mersul său, cam sacadat, se brodea cu felul lui de a vorbi. Aceste mici ciudățenii contribuiau la renumele așa-zisei lui nebunii. În ciuda eleganței sale, era pentru sine foarte chibzuit și purta cîte trei-patru ani de-a rîndul aceeași redingotă neagră, periată cu mult zel de vechiul său valet de cameră.

Copiii erau amîndoi chipeși, de o frumusețe care nu excludea expresia unui oarecare dispreț aristocratic. Aveau culori trandafirii, o privire proaspătă și acea carnație străvezie — semn al unei curățenii sufletești și al unei vieți disciplinate, atît în ce privește munca cît și distracțiile. Aveau amîndoi părul negru, ochii albaștri și nasul puțin strîmb, ca al tatălui lor. De la mama lor poate moșteniseră o demnitate în grai, în privire și ținută, care ținea de ramura Blamont-Chauvry. Glasul lor, cristalin ca un izvor, avea darul de a mișca, precum și o moliciune care farmecă atît de mult, — acea voce pe care femeile vor s-o asculte după ce sînt vrăjite de flacăra privirii. Purtau mai cu seamă sfiala mîndriei lor, o cumpătare feciorelnică, un *noli me tangere* ⁶¹ care mai tîrziu ar fi putut părea lucru chibzuît, atît de mult această rezervă te îmbia să-i cunoști. Cel mai mare, contele Clément de Nègrepelisse, mergea pe șaisprezece ani. De doi ani de zile părăsise micuța haină englezească pe care o purta încă fratele său, vicontele Camille d'Espard. De vreo șase luni, de cînd nu mai mergea la Colegiul Henric al IV-lea, contele umbla îmbrăcat ca un june care se bucură de primele plăceri ale eleganței. Tatăl nu voise să-l lase să facă zadarnic un an de filozofie, și acum el se străduia să dea cunoștințelor sale mai mult temei, prin studiul matematicilor superioare. În același timp, marchizul căuta să-i deprindă cu limbile orientale, cu dreptul diplomatic european, heraldica și istoria învățată de la marii istorici ai vremii — istoria după hrisoave, după documente autentice și vechi pravili regești. Iar Camille intrase de curînd în anul de retorică. ⁶²

Ziua sorocită de Popinot pentru interogatoriul domnului d'Espard cădea într-o joi, zi cînd n-aveau școală. Înainte ca tatăl lor să se fi deșteptat, cei doi frați se jucau în grădină. Clément se împotrivea fără convingere fratelui său care voia, cu tot dinadinsul, să-l ducă pentru prima oară la tir și să obțină pentru aceasta încuviințarea marchizului. Vicontele abuza adesea de slăbiciunea sa și-i plăcea să se bată cu fratele său. Așadar amîndoi se sfădeau și se luaseră la

trîntă, jucîndu-se ca niște școlari. Tot zburdînd prin grădină, ei făcură atîta larmă încît treziră pe tatăl lor care se uita acum de la fereastră, fără a fi văzut însă de cei doi, încheștați în toiul luptei. Marchizul se bucura să-i privească încolăciți ca doi șerpi, cu capetele îmbujorate, în plină desfășurare a puterii lor. Fețele erau dalbe și trandafirii, ochii scăpărau fulgere, mădularele li se întortocheau ca niște frînghii ce ard; cădeau, se ridicau, se luau din nou la trîntă, ca doi atleți într-un circ; toate acestea pricinuiau tatălui o bucurie ce venea oarecum să răsplătească apri-gile neajunsuri ale vieții sale zbuciumate.

Însă în același timp doi inși — unul de la catul al doilea, altul de la cel dintîi — se uitau și ei în grădină și pe dată scorniră vorba că bătrînul nebun se distrează punîndu-și copiii să se bată unul cu altul. Îndată se mai iviră și alți curioși pe la ferestre. Marchizul îi zări; spuse doar o vorbă fiilor săi care, cățărîndu-se, săriră numaidecît pe geam, în odaie, iar Clément căpătă pe loc învoirea cerută de Camille. Toată casa vuia acum despre noua năzdrăvănie a marchizului.

Cînd, pe la amiază, Popinot apăru în pragul porții, însoțit de grefier, și întrebă de domnul d'Espard, portăreasa îl duse la etajul al treilea, povestindu-i cum, chiar azi-dimineață, domnul d'Espard își îndemnase copiii să se bată; și cum el hohotea ca o fiară ce este, văzîndu-l pe cel mic cum îl mușcă pînă la sînge pe cel mare și cum, fără îndoială, marchizul voia să-i vadă sfișiindu-se unul pe altul.

— Și întrebați-mă, de ce!? adăugă ea. Nici el nu știe!

În timp ce portăreasa îndruga judecătorului aceste acuzații, ajunseseră la cel de-al treilea etaj, în dreptul unei uși acoperite cu afișe ce anunțau apariția viitoarelor fascicule din *Istoria pitorească a Chinei*. Tinda aceea îmbîcsită, rampa jengoasă, ușa pe care imprimăria își lăsase urmele, ferestrele dărăpănate și tavanul pe care ucenicii se jucaseră cu flacăra fumegîndă a lămpilor, zîmgălindu-l cu tot soiul de drăcii; maldărele de hîrtie și de gunoaie adunate prin un-

ghere — în sfârșit, nenumărate alte amănunte ce-ți săreau în ochi, totul se potrivea în așa chip cu faptele invocate de marchiză, încît judecătorul, în ciuda imparțialității sale, nu se putu împiedica să n-o creadă.

— Ați ajuns, domnilor, zise portăreasa. Iată și *manufactura* în care chinezii ăștia halesc atîta, că s-ar putea sătura mahalaua toată!

Grefierul privi rîzînd pe judecător și Popinot cu greu își putu păstra seriozitatea. Amîndoi intrară în prima cameră, unde găsiră un unchiaș care era, chipurile, totodată și portar, magazioner și casier. Moșul era un fel de jupîn Jak al Chinei. Pe pereții odăii, pe niște lavițe, stăteau grămădite fasciculele pînă atunci apărute. În fund, o despărțitură de lemn zăbrelită, împodobită pe dinăuntru cu niște perdele verzi, servea drept birou. Un ghișeu — pentru dat sau primit banii — arăta că acolo este casieria.

— Domnul d'Espard? întrebă Popinot, către cel îmbrăcat într-o bluză sură.

Magazionerul deschise ușa celei de-a doua încăperi unde magistratul și grefierul zăriră un bătrîn venerabil, cu părul nins, îmbrăcat modest, purtînd însemnele crucii sfîntului Ludovic⁶⁴ și care încetă să mai pună față-n față niște coli colorate. Se opri și privi spre vizitatori. Încăperea era un simplu birou, ticsit cu cărți și cu corecturi; se mai afla acolo o masă de lemn negru, se vedea limpede locul de lucru obișnuit al cuiva, absent în această clipă.

— Dumneavoastră sînteți marchizul d'Espard? întrebă Popinot.

— Nu, domnul meu, răspuse bătrînul, sculîndu-se. Ce doriți? adăugă el, îndreptîndu-se spre ei și vădînd prin toată ținuta sa purtarea aleasă și bunele deprinderi datorite unei educații aristocratice.

— Am dori să-i vorbim ceva în legătură cu unele afaceri ce-l privesc strict personal, răspuse Popinot.

— D'Espard, uite, te caută niște domni, zise atunci acest personaj intrînd în ultima încăpere unde marchizul, lingă cămin, se îndeletnicea cu citirea ziarelor.

Pardoseala încăperii era acoperită cu un covor răpănos, la ferestre atîrnau niște perdele de stambă

cenușie ; mobilierul cuprindea doar cîteva scaune de mahon, două jilțuri, un scrin cu oblon, un birou „à la Tronchin“,⁶⁵ apoi — pe cămin — un orologiu ordinar și două sfeșnice antice. Bătrînul porni înaintea lui Popinot și a grefierului, le puse în față două jilțuri — ca și cînd ar fi fost el stăpînul casei — iar domnul d'Espard îl lăsă în voia lui. După salutările de rigoare — în timpul cărora judecătorul iscodi pe pretinsul nebun — marchizul întrebă, firește, care e scopul acestei vizite. Atunci Popinot privi pe bătrîn și pe marchiz într-un chip destul de semnificativ.

— Cred că specificul slujbei mele, ca și ancheta pe care o întreprind la dumneavoastră, cere, domnule marchiz, să rămînem singuri — deși este în spiritul legii ca, în împrejurările actuale, interogatoriul să primească un soi de publicitate domestică. Sînt judecător la Tribunalul Primei Instanțe a Departamentului Sena și am primit de la domnul președinte însărcinarea să vă iau un interogatoriu, în legătură cu anumite fapte ce fac obiectul unei cereri de punere sub interdicție solicitată de doamna marchiză d'Espard.

VI. INTEROGATORIUL

Bătrînul ieși din odaie.

Cînd judecătorul și pîrîtul rămaseră singuri, grefierul închise ușa și se instală în chipul cel mai firesc la acel birou „à la Tronchin“, unde își întinse hîrțoagele, pregătindu-se să ticluiască procesul-verbal. Popinot nu încetase să-l privească pe domnul d'Espard ; cerceta efectul stîrnit de această atît de cumplită declarație, asupra unui om cu mintea întregă. Marchizul d'Espard, care avea fața îndeobște pală — ca aceea a persoanelor blonde — se făcu dintr-o dată roșu de minie, tresări ușor, se așeză, puse gazeta pe marmura căminului și-și plecă ochii. Îndată însă își reluă atitudinea demnă de gentilom și se uită drept în ochii judecătorului, pentru a-i ghici trăsăturile caracterului.

— Cum se face, domnul meu, că nu am fost încunoștințat de această reclamație?

— Domnule marchiz, persoanele cărora li se cere punerea sub interdicție nu sînt socotite ca fiind în toate mințile; aducerea la cunoștință a reclamației e socotită așadar drept zadarnică. Datoria Tribunalului este să verifice în primul rînd temeinicia faptelor reclamate.

— E perfect adevărat. Ei bine! atunci aveți bună-tatea, domnule judecător, să-mi spuneți ce trebuie să fac...

— N-aveți decît să răspundeți la întrebările mele, fără a pierde nimic din vedere. Oricît de delicate ar fi motivele care v-au împins să procedați în așa fel încît să dați prilej plîngerii doamnei d'Espard, vă rog să vorbiți fără frică. E de prisos, cred, să vă spun că magistratura își cunoaște datoria și că în asemenea împrejurări știe să păstreze secretul...

— Domnule — întrerupse marchizul, al cărui chip vădea o sinceră durere — dacă explicațiile ce le voi da ar arunca un blam asupra purtării doamnei d'Espard, ce anume s-ar putea întîmpla?

— Tribunalul, în motivarea sentinței, ar putea formula o critică.

— Această critică este facultativă? Dacă, înainte de a vă răspunde, m-aș înțelege cu dumneavoastră ca să nu fie consemnat absolut nimic jignitor în legătură cu doamna d'Espard, în cazul cînd raportul mi-ar fi mie favorabil, oare Tribunalul ar ține seama de această rugămintă?

Judecătorul se uită la marchiz și cei doi bărbați schimbă între ei gânduri deopotrivă de nobile.

— Te rog, Noël — zise Popinot grefierului său — fii bun și treci o clipă în cealaltă odaie. De va fi nevoie, te voi chema.

— Dacă, așa cum în clipa de față, sînt dispus a crede, se vor isca în acest proces unele neînțelegeri, vă făgăduiesc, domnul meu, că la cererea dumneavoastră, Tribunalul o să procedeze cu toată politețea, adăugă Popinot după plecarea grefierului. Există în primul rînd un fapt, și anume cel mai grav, invocat

de doamna d'Espard, fapt pe care aş vrea să vă rog să mi-l lămuriţi, zise judecătorul după o pauză. E vorba despre felul cum risipiţi averea dumneavoastră în beneficiul văduvei unui antreprenor de bărci, o anume doamnă Jeanrenaud; sau, mai bine-zis, în folosul fiului ei, colonelul, pe care l-aţi pus într-o slujbă pentru care v-aţi fi irosit creditul de care vă bucuraţi pe lângă rege, — şi, în fine, pe care l-aţi protejat pînă-ntr-atîta încît i-aţi mijlocit o bună căsătorie. Reclamaţia lasă să se întrevadă că această amicitie depăşeşte orice simţămînt, chiar cel osîndit de morală...

Deodată o roşeaţă împurpură obrazul şi fruntea marchizului; îl podidiră lacrimile şi genele i se umeziră; apoi o legitimă mîndrie sugrumă această emoţie care la un bărbat e socotită drept slăbiciune.

— Într-adevăr, domnul meu — răspunse marchizul cu glasul schimbat — mă puneţi într-o mare încurcătură. Faptul care mă îndemna să mă port astfel trebuia să piară o dată cu mine... Ca să vă pot vorbi deschis, va fi nevoie să descopăr nişte tainice rani, să vă încredinţez onoarea întregii mele familii şi — lucru gingaş, pe care-l veţi avea în vedere — să vă vorbesc despre mine însumi. Nădărduiesc, domnul meu, că totul va rămîne între noi. Veţi şti să găsiţi în procedura judecătorească o formulă care să îngăduie redactarea sentinţei dumneavoastră, fără ca să menţionaţi nimic din destăinuirile ce vi le voi face.

— Din acest punct de vedere să n-aveţi, domnule marchiz, absolut nici o grijă.

— Domnule, cîtva timp după căsătoria noastră, soţia mea făcuse nişte cheltuieli atît de nesăbuite, încît am fost silit să recurg la un împrumut. Ştiţi care era situaţia aristocraţiei în timpul Revoluţiei. Nu-mi puteam îngădui s-angajez un intendent şi nici un om care să se îngrijească de interesele mele. Astăzi, aproape toată nobilimea este nevoită să se chivernisească singură. Cele mai multe din titlurile mele de proprietate fuseseră aduse la Paris din Languedoc, din Provenţa sau Comitat ⁶⁶ de către tatăl meu care

însă, se tînea, pe bună dreptate, de cercetările la care ar fi putut fi supuși deținătorii acestor titluri de familie și a ceea ce se numea pe atunci „patalamalele privilegiaților”. Ne tragem obîrșia din neamul Nègrepelisse — d'Espard fiind un titlu dobîndit sub domnia lui Henric al IV-lea, printr-o căsătorie care ne-a adus averea și titlurile casei d'Espard, sub condiția însă de a pune drept în inima blazonului nostru pajura familiei d'Espard (veche stirpă din Béarn, înrudită prin căsătorie cu casa d'Albert) : *pe un cîmp de aur hașurat cu trei rînduri de smalț negru, scarlelate în săltuitor azuriu, două labe argintii de zgrițor cu gheare porfirii, cu vestita emblemă: DES PARTEM LEO-NIS.*⁶⁷ Pe vremea acestei încuscrii, familia noastră pierdu micul orășel Nègrepelisse,⁶⁸ vestit pentru războaiele confesionale, în aceeași măsură ca strămoșul meu, care purta același nume. Căpitanul de Nègrepelisse s-a văzut ruinat atunci cînd i-a ars tot avutul, căci protestanții nu cruțară pe nici unul dintre prietenii lui Montluc.⁶⁹ Coroana nedreptățise pe domnul de Nègrepelisse, căruia nu i-a acordat nici baston de mareșal, nici guvernămînt, nici indemnizații. Regele Carol al IX-lea, care ținea la el, se prăpădi fără a-l mai fi putut răsplăti. Prin mijlocirea lui Henric al IV-lea, căpitanul făcu o excelentă căsătorie cu domnișoara d'Espard, dobîndind moșiile care aparțineau acesteia ; însă toate bunurile casei Nègrepelisse trecuseră între timp în miinile creditorilor. Ca și mine, străbunul meu, marchizul d'Espard, ajunsese foarte de tînăr să-și conducă propria avere, după moartea tatălui său ; acestuia, după ce risipise zestrea nevestei, nu-i mai rămăseseră decît fostele moșii ale casei d'Espard, însă nici pe acestea nu le putuse dobîndi în întregime căci, parte, erau imobile dotale ale marchizei. Tînărul marchiz d'Espard se găsi cu atît mai strîmătorat, cu cît avea la Curte anumite obligațiuni. Era cît se poate de bine văzut de către Ludovic al XIV-lea ; favoarea regală fu pentru dînsul începutul norocului său. Ei bine, domnul meu, acum fu întinat blazonul nostru de o pată neștiută pînă azi, o hîdă pată de noroi și de sînge pe care tocmai încerc s-o spăl. Am dat peste

această taină în actele de proprietate ale moșiei de Nègrepelisse, răscolind un teanc de scrisori.

În acest moment solemn, marchizul vorbea fără să se mai bilbâie, nu mai îngîna obișnuita-i bolboroseală ; de altfel, oricine și-a putut da seama că oamenii care de obicei au aceste două ticuri se dezbară de ele în clipa cînd vreo patimă vine să le însuflețească rosti-rea.

— A urmat revocarea edictului din Nantes,⁷⁰ reluă marchizul. Dumneavoastră nu știți poate că, pentru mulți favoriți ai regimului, această revocare a fost prilej de îmbogățire. Ludovic al XIV-lea împărți camarilei sale moșiile confiscate de la protestanții care nu putuseră rostui vînzarea bunurilor lor. Mulți dintre acești favoriți porniră — cum ziceau ei — la vînătoare de protestanți. Mi-am făcut atunci convingerea că averea celor două familii ducale fusese alcătuită din moșiile luate cu japca de la niște bieți negustori. De prisos să vă mai spun dumneavoastră, care sînteți de meserie judecător, toate tertipurile folosite pentru a întinde capcane băjenarilor ce aveau de cărat averi considerabile ; e de ajuns să vă spun că moșia Nègrepelisse, pe care se găseau douăzeci și două de sate (bașca veniturile ce le avea de la oraș și moșia Gravenes, care fusese pe vremuri a noastră), aparținea acum unei familii protestante. Grație unei donații făcute de Ludovic al XIV-lea, bunicul meu redobîndi pămînturile. Această danie se întemeia pe niște hrisoave întinate de o cumplită nelegiuire. Nutrind iluzia că se va putea înapoia în Franța, proprietarul acestor două moșii simulase o vînzare și o plecare în Svițera, unde își trimisese mai întîi familia. Voia firește să încerce să se bucure de toate păsuirile acordate, spre a-și putea astfel aranja treburile lui negustorești. El fu însă arestat, în temeiul unui ordin al guvernatorului ; omul de paie mărturisi adevărul ; bietul negustor fu spînzurat, iar părintele meu dobîndi astfel cele două moșii. Aș fi vrut să încerc să nu iau în seamă partea pe care străbunicul a avut-o în afacerea asta ; însă guvernatorul era chiar unchiul lui după mamă și am mai citit, din păcate, și o scrisoare în

care îi cerea să se adreseze lui Deodatus — poreclă cu care curtenii se înțeleseseră să desemneze pe suveran. Această scrisoare avea față de victimă un ton zeflemitor, care pe mine m-a înspăimîntat. În sfîrșit, domnul meu, sumele trimise de familia surghiunită, spre a cumpăra viața acestui nefericit, fură păstrate de guvernator, care nu șovăi să facă seama neguțătorului.

Marchizul d'Espard se opri, ca și cum aceste amintiri îl copleșeau.

— Nenorocitul se numea Jeanrenaud — reluă el — nume care trebuie să vă facă să înțelegeți purtarea mea de azi. N-am încercat să mă gîndesc cu nespusă durere la tainica rușine ce apasă asupra neamului meu. Averea aceasta i-a dat bunicului puțința să ia de soție o mlădiță a casei Navarreins-Lansac, moștenitoare a bunurilor ramurii noi, pe atunci mult mai bogată decît spița mai veche a Navarreins-ilor. Astfel încît taică-meu se pomeni ajuns printre cei mai mari proprietari din Regat. Se putu astfel căsători cu mama mea, care se trăgea din stirpa mai mică a familiei Grandlieu. Deși dobîndite mișelește — numai foloase după urma acestor bunuri ! Hotărît să îndrept degrabă nelegiuirea, am scris în Elveția și nu am avut pace pînă ce nu am dat de urmă moștenitorilor protestanțului. În cele din urmă am aflat că familia Jeanrenaud, ajunsă la sapă de lemn, părăsise Fribourgul și se stabilise iar în Franța. În sfîrșit, am descoperit în făptura lui Jeanrenaud — simplu locotenent de cavalerie sub Bonaparte — pe moștenitorul acestei năpăstuite familii. Pentru mine, drepturile urmașilor lui Jeanrenaud erau neîndoie!nice. Pentru ca prescripția să poată opera, nu trebuie oare ca cei ce dețin averea să poată fi reclamați ? Cărei puteri s-ar putea plînge acești băjenari ? Tribunalul lor era colo sus, sau, mai degrabă, domnul meu, tribunalul era aci, zise marchizul, punîndu-și mîna pe inimă. N-am vrut ca fiii mei să poată gîndi despre mine ceea ce am gîndit eu despre tatăl și despre strămoșii mei ; am năzuit să le las o moștenire și un blazon neîntinat ; n-am vrut ca noblețea să fie dezmințită în persoana mea. În sfîrșit,

politicește vorbind, — emigranții care se ridică împotriva exproprierilor, trebuie ei oare să păstreze mai departe rodul unei confiscări samavolnice? Am întâlnit la domnul Jeanrenaud și la mama lui o cinste neînduplecată. Să-i fi ascultat, ai fi zis că ei m-ar fi spoliat. În ciuda stăruințelor mele, n-au vrut să primească decît contravaloarea pămîntului, socotită la data cînd familia mea îl primise de la rege. Ne-am învoit la prețul de unsprezece sute de mii de franci, pe care urma să-i plătesc cum o să pot și fără nici o dobîndă. Pentru a ajunge să sting această datorie, a trebuit să mă lipsesc vreme îndelungată de veniturile mele. Aicea, domnul meu, am început să-mi pierd cele cîteva iluzii pe care mi le făurisem în legătură cu caracterul doamnei d'Espard. Cînd i-am propus să părăsim Parisul și să mergem la țară, unde cu jumătate din veniturile ei am fi putut trăi în chip cuviincios, ajungînd astfel mai repede să restituim sumele de care îi vorbeam (fără însă a-i spune toată gravitatea faptelor) — ea mă făcu nebun. Atunci am descoperit adevărata fire a soției mele. Ar fi incuviințat, cred, fără nici o mustrare de conștiință, purtarea bunicului meu și și-ar fi bătut joc de hughenoți. Inspăimîntat de răceala ei, de puțina dragoste față de copiii ei, pe care mi-i lăsa fără vreo părere de rău, m-am hotărît — după plata datoriilor noastre comune — să nu mă ating de averea sa. Spunea, de altfel, că nu-i treaba ei să plătească boacănele altora. Nemaiavînd destui bani pentru a trăi astfel și a plăti educația copiilor, m-am hotărît să-i iau și să-i cresc eu însumi, pentru a face dintr-însii niște oameni nobili și inimoși. Investindu-mi veniturile în rente de stat, m-am putut achita mai degrabă decît aș fi crezut, căci am beneficiat de urcarea acțiunilor. Păstrînd pentru copii și pentru mine patru mii de livre, n-aș fi putut plăti decît douăzeci de mii de scuzi anual, ceea ce ar fi însemnat un răstimp de vreo optsprezece ani spre a mă putea achita. Însă, în felul acesta, nu de mult am achitat cele unsprezece sute de mii de franci. Și astfel am bucuria de a fi stins toată datoria, fără a fi pricinuit nici cea mai mică pagubă urmașilor mei. Iată,

domnul meu, care era rostul plășilor făcute doamnei Jeanrenaud și fiului ei.

— Care va să zică — spuse judecătorul, stăpînindu-și emoția pe care i-o stîrnise povestirea — doamna d'Espard cunoștea motivele plecării dumneavoastră ?

— Firește, domnule.

Popinot avu o tresărire destul de expresivă, se sculă deodată și deschise ușa cabinetului.

— Nöel, poți pleca, zise el grefierului. Domnule, reluă judecătorul, deși ceea ce mi-ați spus este de ajuns spre a mă lămuri, aș dori să-mi mai răspundeți în legătură cu alte fapte de care sînteți învinuit. Astfel, se zice că ați fi întreprins o afacere comercială în afara deprinderilor unui om de rangul dumneavoastră.

— Nu putem vorbi aci despre aceasta, zise marchizul, făcînd semn judecătorului să iasă. Nouvion — reluă el, adresîndu-se bătrînului — eu cobor la mine, copiii trebuie să se întoarcă ; dacă vrei, vino să iei masa cu noi.

— Va să zică nu acesta este apartamentul dumneavoastră ? întrebă Popinot pe marchiz, în timp ce coborau.

— Nu, domnul meu. Am închiriat aceste odăi doar ca să instalez aci birourile întreprinderii. Uitați-vă, reluă el, arătînd spre un afiș : Istoria aceasta e publicată sub egida unuia dintre cei mai onorabili librari din Paris, iar nicidecum sub numele meu.

Marchizul îl pofti pe judecător să intre în apartamentul de la parter și îi spuse :

— Iată căminul meu !

Popinot fu cît se poate de mișcat să găsească o atmosferă de poezie firească, nu căutată, care emana din această încăpere. Vremea era minunată, geamurile deschise și aerul din grădină răspîndea în salon miresme vegetale ; razele soarelui înveseleau și însuflețeau parcă lemnăria pereților care bătea în castaniu. În fața acestei priveliști, Popinot socoti că un smintit n-ar fi fost în stare să creeze acea suavă atmosferă de armonie care îl cuprinse și pe el în acele clipe. „Un asemenea apartament mi-ar trebui și mie !“ gîndea el.

— O să vă mutați în curînd de aci? întrebă el cu glas tare.

— Nădăjduiesc, răspunse marchizul; însă nu înaintea ca băiatul cel mic să-și termine studiile și caracterul amîndurora să se fi format în întregime, ca să-i pot duce în lume și lingă mama lor. De altfel, aș vrea să completez educația serioasă pe care au primit-o, ducîndu-i prin capitalele Europei ca să vadă și ei oamenii, lucrurile, și să se obișnuiască astfel să vorbească bine limbile pe care le-au învățat. Domnul meu — zise marchizul, poftindu-l pe judecător să ia loc în salon — nu puteam vorbi cu dumneavoastră despre publicația în legătură cu China de față fiind un vechi prieten al familiei, contele de Novion, care s-a reîntors din surghiun sărac lipit și cu care am făcut această afacere — mai degrabă pentru el decît pentru mine. Fără a-i mărturisi de ce duc o astfel de viață, i-am spus că eram și eu, ca și el, un scăpătat, dar că mai aveam destule parale pentru a întreprinde o afacere din care și el ar putea trage anumite foloase. Fostul meu învățător, părintele Corozier, care a fost numit la stăruința mea, de Carol al X-lea, bibliotecar al bibliotecii Arsenalului, restituită pe vremea cînd regele era principe moștenitor, avea serioase cunoștințe în ce privește China, moravurile și datinile poporului chinez; el mă făcuse legatarul științei sale la o etate cînd e greu să nu ai patima celor învățate. La douăzeci și cinci de ani cunoșteam limba chineză și mărturisesc că totdeauna am avut o neprecupețită și deosebită admirație pentru acest popor care a izbutit să-și cucerească cuceritorii, ale cărui hronice urcă, fără îndoială, pînă la o epocă cu mult mai veche decît timpurile mitologice sau biblice; care, prin statornicia instituțiilor, și-a păstrat teritoriul neștirbit; ale cărui monumente sînt uriașe; a cărui administrație este desăvîrșită; la care revoluțiile nu sînt cu puțință,⁷¹ care folosește frumusețea ideală ca pe un sterp principiu de artă și care a mers cu luxul și cu industria la un grad atît de înalt, încît nu-l putem ajunge în nici un fel, în timp ce el ne egalează acolo unde noi ne credeam a fi mai tari. Însă, domnul meu, dacă mi

se întîmplă uneori să glumesc asemănînd unele împrejurări din China cu cele din Europa, nu sînt cîtuși de puțin chinez, ci rămîn un aristocrat francez. Dacă ați avea vreo îndoială cu privire la rentabilitatea acestei întreprinderi, — vă pot dovedi că avem un număr de două mii cinci sute de subscriitori pentru acest monument literar, iconografic, statistic și religios, a cărui însemnătate a fost unanim prețuită; avem subscriitori în toate țările Europei; numai o mie două sute sînt din Franța. Lucrarea va costa circa trei sute de franci și contele de Novion va culege un veniț de șase-șapte mii de livre, — căci bunăstarea sa materială a fost tainicul motiv al acestei întreprinderi. În ceea ce mă privește, n-am dorit nimic decît să le pot da copiilor mei cîteva mărunte plăceri. Cu cei o sută de mii de franci pe care, vrînd-nevrînd, i-am cîștigat, plătesc lecțiile de scrimă, de călărie, veșmintele lor, spectacolele, profesorii de desen, pînzele pe care le vor mîzgăli, cărțile pe care doresc să le cumpere, — în sfîrșit, banii sînt destinați tuturor acelor mici gusturi pe care un părinte găsește atîta plăcere să le satisfacă. De n-aș fi putut să plătesc nici măcar aceste bucurii bieților mei copii, atît de vrednici și vajnici în muncă, atunci jertfa pe care o fac în numele nostru mi-ar fi fost îndoit de grea. Căci într-adevăr, domnul meu, în ultimii doisprezece ani — de cînd m-am retras din lume, spre a mă consacra creșterii lor — am dat cu totul uitării viața de Curte. Mi-am sacrificat cariera politică, s-a dus și faima strămoșească și noua strălucire pe care aș fi putut-o lăsa drept moștenire copiilor mei; însă bunul renume al casei noastre n-a fost cu nimic adumbrît; fiii mei vor fi niște adevărați bărbați. Dacă eu n-am avut rangul de *pair*, ei îl vor dobîndi cu toată demnitatea, consacîndu-se treburilor țării, aducîndu-i servicii care nu se uită. Spălînd această pată a trecutului casei noastre, le-am lăurit totodată un viitor strălucit. Oare nu se numește aceasta să-ți fi îndeplinit o menire frumoasă, deși secretă și lipsită de glorie? Spuneți-mi dacă mai aveți și alte lămuriri de cerut?

În clipa aceea răsună în curte un ropot de cai.

— Iată-i că vin, zise marchizul.

Îndată cei doi tineri, a căror ținută era totodată simplă și elegantă, intrară în salon, înmănușați, împintenați, spintecînd vesel aerul cu cravașa. Fețele lor îmbujorate aduceau o boare proaspătă și curată; străluceau de sănătate. Amîndoi veniră să strîngă mîna tatălui lor; ca între prieteni, schimbăru cu dînsul o privire plină de afecțiune tăcută și salutară cu răceală pe judecător. Popinot socoti de prisos să-l mai întrebe pe marchiz despre relațiile cu copiii săi.

— V-ați distrat bine? îi întrebă marchizul.

— Da, tată, pentru prima oară am doborît șase păpuși, din douăsprezece cartușe, zise Camille.

— Unde v-ați plimbat?

— La Șosea, unde am văzut-o și pe mama.

— A oprit?

— Galopam atît de iute, încît sigur că nu ne-a văzut, răspunse tînărul conte.

— Dar atunci, de ce n-ați oprit voi s-o salutați?

— Am observat că o stînjenim atunci cînd mergem la dînsa, în public, zise Clément în șoaptă. Sîntem nițeluș cam mari.

Judecătorul avea urechea destul de ageră ca să audă aceste cuvinte, care adumbriră o clipă fruntea marchizului. Popinot se bucură să vadă pe tatăl și pe cei doi copii. Privirea lui înduioșată stăruia asupra figurii domnului d'Espard, ale cărui trăsături, a cărui ținută și purtare întruchipau cîntecul sub forma ei cea mai înaltă, etica și noblețea cavalerescă în toată frumusețea ei.

— Ve-vedeți domnule — îi zise marchizul, bilbîindu-se iară — vedeți că justiția... că justiția poate intra aici... aici — oricînd; da, oricînd; da, oricînd; și dacă există nebuni... dacă există nebuni, aceștia nu pot fi alții decît copiii care sînt un pic nebuni după tatăl lor — ca și tata care e tare nebun după copiii săi; dar asta-i o nebunie ce nu dăunează nimănui.

În clipa aceasta se auzi în anticameră vocea doamnei Jeanrenaud și femeia dădu buzna în salon, în ciuda opreliștii valetului.

— Eu nu umblu pe mai multe cărări ! strigă doamna Jeanrenaud. Da, domnule marchiz, zise ea, salutînd în stînga și în dreapta, trebuie să vă vorbesc chiar acum. Ia te uită ! Am picat chiar prea tîrziu : judecătorul de instrucție mi-a luat-o înainte !

— Judecătorul de instrucție ! ? îngăimară copiii.

— Acum știu de ce nu erați acasă cînd v-am căutat, de vreme ce sînteți aci. Dă-o încolo ! Justiția e mereu la fața locului cînd e vorba să facă rele. Domnule marchiz, am venit să vă spun că m-am înțeles cu fiul meu să vă dăm înapoi totul, de vreme ce e în joc onoarea dumneavoastră ! Decît să vă cășunăm cel mai mic neajuns, fiul meu și cu mine sîntem hotărîți să vă dăm înapoi totul. Ce naiba, trebuie să fie cineva ca noaptea de prost, ca să vrea să vă pună sub interdicție...

— Tata pus sub interdicție ? strigară copiii, lipindu-se de marchiz ! Dar ce oare s-a-ntîmplat ?

— Sst, doamnă ! zise Popinot.

— Lăsați-ne singuri, copii, zise marchizul.

Cei doi tineri plecără în grădină.

— Doamnă — zise judecătorul — sumele pe care domnul marchiz vi le-a dat vă sînt pe drept datorate, deși ele v-au fost vărsate în virtutea unui principiu de probitate foarte largă. Dacă acei oameni care posedă bunuri confiscate într-un fel sau altul, chiar prin unele viclene tertipuri, ar fi siliți după o sută cincizeci de ani să le restituie, atunci în Franța s-ar mai găsi foarte puțini proprietari legitimi. Averea lui Jacques Coeur⁷² a îmbogățit douăzeci de familii nobile ; confiscările abuzive făcute de englezi, în profitul partizanilor lor, pe vremea cînd ei stăpîneau o parte din Franța, au constituit averea multor familii princiare. Legislația noastră îngăduie domnului marchiz d'Espard să dispună de veniturile sale într-un chip absolut, fără ca dînsul să poată fi învinuit c-ar face vreo risipă. Punerea unui om sub interdicție e determinată de totală lipsă de discernămint în actele sale ; aci, însă, plățile care vi se fac sînt dictate de cele mai sfinte și mai onorabile considerente. Astfel încît puteți păstra totul fără nici o remușcare și puteți lăsa lumea

să interpreteze greșit această frumoasă acțiune. La Paris, virtuții celei mai curate i se răspunde cu mir-save calomnii. E păcat că felul cum se comportă astăzi societatea noastră face purtarea marchizului sublimă. Pentru onoarea țării noastre, aş dori ca asemenea fapte să fie socotite ca firești; moravurile sînt însă de așa natură, încît, privind în jur, mă văd silit să socotesc pe domnul d'Espard ca pe un om căruia mai degrabă ar trebui să i se dea o cunună, decît să fie amenințat cu punerea sub interdicție. În lunga mea carieră de vechi judecător, n-am văzut și nici n-am pomenit ceva care să mă fi emoționat mai mult decît ceea ce mi-a fost dat să văd și să aud adineauri. Dar nu-i nimic extraordinar să găsești virtutea sub cea mai frumoasă formă, atunci cînd e intruchipată de oamenii care fac parte din clasa cea mai înaltă. După ce v-am vorbit în felul acesta, nădăjduiesc, domnule marchiz, că nu vă îndoiiți de discreția mea și că nu veți fi cîtuși de puțin îngrijorat cu privire la judecată — dacă ar fi să se ajungă la o judecată.

— Ei, bravo! Așa da, spuse doamna Jeanrenaud. Asta zic și eu judecător! Uite, dragă domnule, te-aș pupa, dacă n-aș fi așa pocită — parcă vorbești din carte!

Marchizul întinse mina lui Popinot și Popinot o strînse încetîșor, aruncînd acestui mare om al vieții private o privire plină de adînci înțelesuri, la care marchizul răspunse printr-un suris plin de gingășie. Aceste două caractere atît de pline și de bogate — unul burghez și dumnezeiesc, celălalt aristocrat și sublim — se înțeleseseră pe tăcute, fără să se înfrunte, fără să se fi iscat vreo patimă — ca două izvoare curate de lumină ce s-ar fi întîlnit dintr-o dată. Părintele unei mahalale întregi era mindru să strîngă mina acestui bărbat de două ori nobil, iar marchizul simțea, în fundul sufletului, ceva care îi spunea că mina acestui judecător este una dintre acelea din care necontenit pornește un șirag nesfîrșit de binefaceri.

— Domnule marchiz — adăugă Popinot, luîndu-și rămas bun — sînt bucuros să vă spun că, încă de la

primele cuvinte ale acestui interogatoriu, am socotit că grelierul n-avea nici un rost.

Apoi se apropie de marchiz, îl duse în dreptul unei ferestre și îi vorbi :

— E timpul să vă reîntoarceți la dumneavoastră acasă ; cred că, în treaba aceasta, marchiza d'Espard a suferit anumite înrîuriri împotriva cărora, de azi înainte, trebuie să luptați.

Popinot plecă ; se întoarse de mai multe ori în curte și pe stradă, înduioșat de amintirea celor petrecute. Fuseseră clipe dintre acelea care se întipăresc în minte, spre a înflori din nou în anumite ceasuri, atunci cînd sufletul are nevoie de mîngiere.

„Apartamentul acela mi-ar conveni de minune !“ își spuse el sosind acasă.

A doua zi, pe la zece dimineața, Popinot, care în ajun redactase raportul, o apucă spre Tribunal cu gîndul de a face cît de repede dreptate. În clipa în care intra la garderobă ca să-și îmbrace roba și să-și pună baveta, aprodul din sală îl vesti că președintele îl roagă să treacă pe la cabinet, unde e așteptat. Popinot se duse de îndată.

— Bună ziua, dragă Popinot, îi zise magistratul, ducîndu-l în dreptul ferestrei.

— E vorba de ceva serios, domnule președinte ?

— Un fleac, zise președintele. Ministrul de Justiție, cu care am avut ieri onoarea de a cina, m-a luat la o parte, într-un colț. Aflase că ați fost să luați ceaiul la doamna d'Espard, în legătură cu afacerea pe care aveți sarcina s-o rezolvați. Mi-a dat a înțelege că nu se mai cade să luați parte la judecarea acestui proces...

— Ah ! Domnule președinte, vă pot afirma că, tocmai în clipa în care se servea ceaiul, am părăsit casa doamnei d'Espard ; de altfel, conștiința mea...

— Bine, bine — zise președintele — tot Tribunalul, Curtea și Palatul vă cunosc. Nu vă voi repeta ce i-am spus excelenței sale despre dumneavoastră ; însă știți vorba : soția lui Cezar nu trebuie să fie bănuită ! De aceea nici nu facem din acest nimic o chestie disci-

plină, ci doar o chestie de conveniență. Între noi fie spus, e vorba mai mult de Tribunal decât de dumneavoastră.

— Dar, domnule președinte, dacă ați cunoaște speța... spuse judecătorul, vrînd să scoată raportul din buzunar.

— Sînt convins că ați fost călăuzit în această afacere de cea mai strictă obiectivitate. De altfel, eu însumi, pe cînd eram un simplu judecător de pace în provincie, am băut deseori mai mult decât o ceașcă de ceai cu imprecizații; însă e de ajuns ca ministrului să știe despre aceasta, ca lumea să poată flecări despre dumneavoastră, pentru ca Tribunalul să evite orice discuții cu privire la acest subiect. Chiar cînd are dreptate, un corp constituit nu poate intra în conflict cu opinia publică, deoarece armele nu sînt egale.

Gazetarii pot spune și presupune orice, dar nouă, demnitatea nu ne îngăduie nici măcar să răspundem. De altfel, în urma întrevederii avute cu președintele dumneavoastră în legătură cu acest dosar, domnul Camusot a fost însărcinat să se ocupe el de această chestiune — avînd în vedere recuzarea pe care singur o veți cere. E o treabă aranjată în familie, căci vă solicit această recuzare ca pe un serviciu personal; în schimb, veți avea „Crucea Legiunii de Onoare“ care vă este datorată de atîta vreme. Eu vă asigur că o veți avea.

Văzîndu-l pe domnul Camusot, un judecător de cîrînd transferat de la un tribunal provincial la Tribunalul din Paris, și care înainte ca să-l salute — Popinot nu-și putu stăpîni un surîs ironic. Tînrul acesta blond și pal, plin de ambiții ascunse, părea gata să spînzure sau să scoată de la spînzurătoare, după bunul plac al domnilor stăpîni, pe cei nevinovați tot atît de bine ca și pe cei vinovați, gata să urmeze mai degrabă pilda lui Laubardemont, decât pe a lui Molé⁷³. Popinot se retrase salutînd pe președinte și pe judecător și socoti că învinovățirea mincinoasă ce i se aducea nu merită măcar o dezmințire.

Paris, februarie 1836

SALONUL CU VECHITURI

*Domnului baron de Hammer-Purgstall,
Consilier aulic, autor al Istoriei Imperiului Otoman*

Scumpul meu baron,

V-ați interesat cu atîta căldură de vasta și amănunțita Istorie a moravurilor franceze din veacul al XIX-lea, pe care vreau s-o scriu, și într-atît ați încurajat încercarea mea, — încît mă simt îndreptățit să vă leg numele de unul din capitolele ei. Nu sînteți oare dumneavoastră unul din cei mai serioși reprezentanți ai conștiințioasei și studioasei Germanii? Și încuviințarea dumneavoastră nu-i oare un îndemn și un scut pentru încercarea mea? Am fost atît de mîndru că am obținut-o, încît m-am străduit să o și merit, continuîndu-mi lucrarea cu dirzenia ce a caracterizat studiile dumneavoastră și căutarea tuturor documentelor fără de care lumea literelor ar fi fost lipsită de monumentul ce l-ați înălțat.

Interesul arătat unei munci pe care o cunoașteți — fiindcă o dăruiserăți cîndva celei mai strălucite societăți occidentale, — a susținut adesea truda mea, captivată de manifestările societății noastre moderne. Nu sînteți oare bucuros să aflați acest lucru, dumneavoastră, a cărui senină mărinimie poate fi asemuită cu a marelui nostru La Fontaine?

Aș dori, scumpul meu baron, ca această mărturie a venerației ce o port deopotrivă și operei ce ați realizat, să vă găsească la Dobling, și să vă amintească — dumneavoastră și familiei, — de unul din cei mai sinceri admiratori și prieteni.

DE BALZAC

Intr-una din cele mai pricăjite capitale de provincie ale Franței, în mijlocul tirgului, la colțul unei străzi, se află o casă ; dar numele străzii și orașului nu pot fi date în vileag aici. Va înțelege oricine înțeleptele motive ale discreției pe care împrejurările o impun. Când pornește la drum să cerceteze lumea în care trăiește, scriitorul atinge multe răni...

Casa noastră era palatul Esgrignon, dar trebuie să aflați că Esgrignon este un nume convențional, cu nimic mai real decât Belval, Floricour, Derville din *Comedia umană*, sau Adalbert ori Monbreuse din roman. Numele principalelor personaje vor fi de asemenea schimbate. Autorul ar dori să adune aci elemente contradictorii și să îngrămădească unele anacronisme, pentru a acoperi adevărul cu un vâl de absurdități și lucruri de necrezut ; dar își dă seama că orișice ar face, acest adevăr va încolți neconținut, așa cum vița prost smulsă răzbate cu vlagă în podgoria destelenită.

Palatul Esgrignon era nimic alt decât locuința unui nobil bătrîn, pe nume Charles-Marie-Victor-Ange-Carol, marchiz d'Esgrignon, sau des Grignons potrivit unor mai vechi titluri. Negustorimea și burghezia ora-

șului îi decretase casa „palat“ mai mult în deridere ; și, de vreo douăzeci de ani, cei mai mulți dintre localnici sfârșiseră prin a pronunța cu seriozitate „palatul Esgrignon“, ori de câte ori vorbeau despre reședința marchizului.

Carol (frații Thierry ar fi scris Karawl) ¹ era numele glorios al uneia din cele mai de vază căpetenii venite pe vremuri din nord pentru a cucerii și feudaliza pe gali. Purtătorii acestui nume nu plecaseră niciodată capul, nici în fața Comunelor ², nici în fața Regalității, nici în fața Bisericii, nici în fața mării finanțe. Chemați în alte vremi să apere o provincie franceză, titlul de marchiz reprezenta pentru ei în același timp o datorie și o onoare, și nicidecum simulacrul presupuselor împuterniciri : iar feuda Esgrignon fusese din totdeauna un bun al lor.

Adevărată nobilime de provincie, neluată în seamă la curtea regală timp de două secole, dar neprihănită de orice mezalianțe, atotputernică în împrejurimi, respectată de oamenii locului ca un crez, familia aceasta — precum o binefăcătoare fecioară ce tămăduiește durerile de dinți — se conservase în străfundul provinciei, așa cum în adîncul unui fluviu se păstrează pilonii carbonizați ai vreunui pod din vremea lui Cezar. Timp de treisprezece veacuri — fără să se abată o singură dată — domnișoarele fuseseră căsătorite fără zestre, sau trimise la mănăstire ; mezinii acceptaseră supuși succesiunea maternă, se făcuseră ostași, preoți, sau se căsătoriseră la Curte. Un mezin al casei d'Esgrignon, fost amiral, e făcut duce și *pair*, dar moare fără urmași. Marchizul d'Esgrignon, șeful ramurii principale, n-a acceptat niciodată titlul de duce.

— Eu stăpinesc marchizatul d'Esgrignon în aceleași condiții în care regele stăpînește Statul Francez, spunea el conetabilului Luynes ³ care în timpul acela apărea în ochii săi ca un partener neînsemnat. În timpul tulburărilor, cițiva din familia Esgrignon fuseseră decapitați. Singele lor frînc s-a păstrat nobil și mîndru pînă la 1789. Actualul marchiz d'Esgrignon nu a emigrat : el trebuia să-și apere moșia. Datorită respectului pe care i-l purtau țărani, capul lui a fost

cruțat de eșafod ; dar ura adevăraților „Sans-Culottes“⁴ atât a fost de aprigă, încît l-au considerat emigrat, cînd de fapt el fusese silit doar să se ascundă. În numele poporului suveran, districtul a cotropit pămîntul familiei d'Esgrignon, iar pădurile au fost vîndute ca bunuri naționale, în pofida împotrivirii marchizului care, pe atunci, avea patruzeci de ani.

Sora sa, domnișoara d'Esgrignon, fiind minoră, a salvat o parte a feudei prin mijlocirea unui tînăr administrator al familiei care, în numele clientei sale, a cerut împărțirea presuccesorală ; cu prilejul lichidării efectuate de Republică, i-au fost atribuite cîteva ferme și castelul. Devotatul Chesnel a trebuit să cumpere pe numele său (cu bani pe care îi dădu marchizul) anumite părți ale domeniului, la care stăpînul său ținea în chip deosebit, precum biserica, presbiteriul și grădinile castelului.

Sfîrșindu-se cu anii cei iuți, dar trecători, ai teroarei, marchizul d'Esgrignon, al cărui caracter impusesese respect în regiune, voi să-și reia reședința în castel, împreună cu sora sa, domnișoara d'Esgrignon, pentru a repune în picioare ce putuse fi salvat datorită strădaniilor lui Chesnel, fostul său intendent, devenit acum notar. Dar vai ! Castelul jeuit, rămas fără mobilă, nu eră oare prea mare, prea costisitor pentru un proprietar ale cărui drepturi la dijmă fuseseră suprimate, ale cărui păduri fuseseră parcelate, care deocamdată nu putea scoate mai mult de nouă mii de franci de pe pămînturile fostelor sale domenii ?

Cînd notarul readuse pe vechiul său stăpîn, în octombrie 1800, în bătrînul castel feudal, nu-și putea stăpîni o adîncă emoție văzînd pe marchiz cum sta înmărmurit, în mijlocul curții, în fața șanțurilor pline, privind turnurile năruite pînă la nivelul acoperișurilor. Urmașul francilor contempla tăcut cînd cerul, cînd locul unde pe vremuri se-nvîrteau elegantele moriști de vînt ale turlor gotice, întrebînd parcă pe Dumnezeu ce rost a avut toată această răsturnare socială.

Doar Chesnel putea cuprinde adîncă mîhnire a marchizului, care se numea atunci cetățeanul Carol. Ma-

rele d'Esgrignon, rămas multă vreme mut, sorbind parcă adînc mireasma strămoșească a acelor meleaguri, i se adresează cu o adîncă melancolie :

— Chesnel, vom reveni aci mai tirziu, cînd vor înceta tulburările ; intrucît nu-mi dau voie să-mi refac blazonul, pînă la edictul de pacificare n-aș mai putea locui aici.

Arată castelul, se întoarce și, încălecînd, își petrecu sora care venise în șubreda trăsurică de răchită a notarului.

În oraș nu mai exista palatul d'Esgrignon. Măreața casă fusese dărimată ; pe locul ei se ridicaseră două fabrici de manufactură.

Cu ultima pungă de galbeni a marchizului, maestrul Chesnel îi cumpără, într-un colț al pieței, o veche casă cu stîlpi, cu moriști, cu turnulețe, cu hulubărie, care fusese pe vremuri un tribunal seniorial, apoi Președenția, și care aparținuse odinioară marchizului d'Esgrignon. Contra sumei de cinci sute de galbeni, achizitorul național înapoie vechiul edificiu proprietarului său legitim.

De atunci, mai în batjocură, mai în serios, casa a fost poreclită „palatul” d'Esgrignon. În 1800, cînd ștergerea numelor din listele negre ale proscrisilor se obținea destul de ușor, — cîțiva emigranți se întoarseră în Franța. Printre nobilii care cei dintîi se înapoiară în oraș, se aflau baronul de Nouastre cu fiica sa ; erau cu desăvîrșire scăpătați. Domnul d'Esgrignon le oferi cu mîrinimie un adăpost, unde baronul muri după două luni de amărăciune. Domnișoara de Nouastre avea douăzeci și doi de ani. Familia Nouastre era de cea mai nobilă viță și marchizul d'Esgrignon, pentru ca să nu i se stingă stirpea — o luă în căsătorie ; dar ea muri atunci cînd avea să nască, ucisă de nepriceperea medicului, lăsînd — din fericire — familiei d'Esgrignon un fiu.

Bietul bătrîn (cu toate că marchizul n-avea atunci decît cincizeci și trei de ani, necazurile și chinuitoarele dureri ale vieții sale făcuseră ca anii săi să fie mai lungi), pierdu și bucuria ultimelor zile, văzînd cum s-a dus cea mai frumoasă dintre fături, femeia no-

bilă în care retrăiau grațiile — azi asfințite — ale figurilor de femei din al XVI-lea veac... A fost una din acele lovituri care nu se uită, care lasă urme adânci în tot restul vieții.

După ce rămase cîteva clipe în picioare lingă ca-tafalc, marchizul sărută fruntea soției sale, culcată ca o sfîntă, cu miințele împreunate, își scoase ceasul, îi sfărîmă roțița și se duse să-l atirne deasupra cămi-nului. Era unsprezece înainte de amiază.

— Domnișoară d'Esgrignon, să rugăm pe Dumne-zeu ca această oră să înceteze a mai fi năpasta casei noastre. Unchiul meu, arhiepiscopul, a fost căsăpît la această oră și tot la aceeași oră s-a prăpădit și ta-tăl meu.

Ingenunche, rezemîndu-și capul pe pat; tot astfel făcu și sora sa. Apoi, după un timp, amîndoi se ri-dicară; domnișoara d'Esgrignon izbucni în plîns, bătrînul marchiz privi cu ochii uscați copilul, odaia și pe moartă. La încăpățînarea sa de frînc se adăuga un zel creșlinesc. Întîmplarea aceasta avea loc în al doilea an al veacului nostru.

Domnișoara d'Esgrignon avea atunci douăzeci și șapte de ani. Era frumoasă. Un parvenit, furnizor al armatelor Republicii născut în acel ținut, avînd o rentă de o mie de scuzi⁵, obținu de la maestrul Chesnel — după ce izbuti să-i induplece împotrivirea — să in-tervină în favoarea căsătoriei cu domnișoara d'Es-grignon. Și fratele și sora se miniară de această ne-maipomenită îndrăzneală. Chesnel nu-și ierta faptul că se lăsase induplecat de jupînul du Croisier. Din ziua aceea, el n-a mai găsit mîngîietoarea bunăvoință, care putea fi socotită prietenie, nici în felul de a se purta, nici în vorbele marchizului d'Esgrignon. Mar-chizul nu-i mai păstra decît recunoștință. Dar această recunoștință, deși nobilă și adevărată, a rămas pen-tru notar o pricină de nesfirșită amărăciune. Sînt unele inimi deosebite cărora recunoștința li se pare o prea mare răsplată și care preferă monotonia unor sentimente prietenești, pe care ți-o dă comuniunea unor gînduri și o voită fuziune sufletească. Maestrul Chesnel gustase din bucuria acestei prețioase amici-

ții; marchizul îl ridicase pînă la el. Pentru nobilul bătrîn, personajul acesta era mai puțin decît un copil și mai mult decît un servitor; un șerb supus de bună voie, un vasal legat cu tot sufletul de suzeranul său. Nu mai putea fi vorba de socoteli cu acest notar, ci totul se cumpănea printr-un neîncetat schimb de afecțiune. În ochii marchizului, caracterul oficial pe care notariatul îl conferea lui Chesnel nu mai însemna nimic, i se părea că servitorul său este doar deghizat în notar.

În ochii lui Chesnel, marchizul rămăsese o ființă de obîrșie dumnezeiască; el credea în aristocrație și își amintea, fără umilință, că tatăl lui deschidea porțile salonului, vestind: — „Masa este servită, domnule marchiz!”

Devotamentul său pentru nobila familie scăpătată nu pornea însă numai dintr-o evlavie, ci dintr-un fel de egoism; se socotea ca făcînd parte dintre ai casei. Adîncă i-a fost dar milnirea cînd a îndrăznit să vorbească de eroarea sa marchizului, cu toate că marchizul îi interzisese.

— Chesnel — îi răspunse bătrînul nobil pe un ton grav — înainte de Tulburări ⁶ cred că nu ți-ar fi trecut prin cap să ai năluciri atît de jignitoare. Cum sînt oare aceste noi doctrine de ți-au putut strica în așa hal mintea?

Maestrul Chesnel era prețuit, se bucura de încrederea întregului oraș. Cîntea sa desăvîrșită și marea sa avere îi sporeau prestigiul. Din ziua aceea nenorocită descoperi că avea o adevărată silă pentru jupin du Croisier. Cu toate că notarul nu purta nimănui pică, făcu în așa fel ca această silă să fie împărtășită de un număr destul de însemnat de familii. Du Croisier, om afurisit și în stare să clocească o război timp de douăzeci de ani, prinse o ură de moarte împotriva notarului și a familiei d'Esgrignon, o ură din acelea mocnite, cum numai în provincie se mai întîlnesc.

Refuzul disprețuitor al marchizului îl desființa în ochii răutăcioșilor provinciali printre care venise să-și petreacă zilele și pe care voia să-i domine. A fost o

adevărată catastrofă, încît urmările ei n-au întirziat să se facă simțite. Du Croisier, în desperare de cauză, se adresează unei fete bătrîne, care de asemenea îl respinse. Și astfel ambițioasele planuri pe care le făcuse s-au năruit, întîi datorită refuzului domnișoarei d'Esgrignon, care i-ar fi deschis porțile acestui provincial „Faubourg Saint-Germain“, apoi datorită celui de-al doilea refuz care îl umiliă atît de mult, încît abia se putea menține în societatea de mină a doua a orașului.

În 1805, domnul de la Roché-Guyon, primul născut al uneia dintre cele mai vechi familii din regiune, care se înrudise pe vremuri cu d'Esgrignon — peți, tot prin maestrul Chesnel, mină domnișoarei d'Esgrignon. Dar domnișoara Marie-Armande-Claire d'Esgrignon nu voi să asculte pe notar.

— Ar fi trebuit să ghicești că sînt mamă, dragul meu Chesnel, îi zise ea adormindu-și nepotul, un copil frumos de cinci ani.

Bătrînul marchiz se ridică pentru a-și întîmpina sora care se întorcea de lingă leagăn; plin de respect, îi sărută mină apoi, așezîndu-se din nou, își regăsi graiul pentru a-i spune :

— Ești o adevărată d'Esgrignon, scumpa mea soră !

Nobila-fată tresări și plinse. La bătrînețe, domnul d'Esgrignon, tatăl marchizului, se căsătorise cu nepoata unui mic birtaș, innobilat sub Ludovic al XIV-lea. Această căsătorie a fost socotită în familie o îngrozitoare mezalianță, dar fără importanță, deoarece din ea nu rezultase decît o fată. Armande știa aceasta, cu toate că fratele său era atît de bun cu ea. O privise întotdeauna ca pe o străină; acum însă cuvintele lui o repuneau în drepturi. Dar și răspunsul ei nu era oare o deplină încoronare a purtării nobile pe care o avusese timp de unsprezece ani de cînd, după majorat, fiece faptă a sa purta pecetea celui mai desăvîrșit devotament ? Avea un soi de cult pentru fratele ei.

— Voi muri domnișoară d'Esgrignon ! spuse ea cu simplitate notarului.

— Nu există pentru dumneavoastră un titlu mai frumos, răspunse Chesnel, crezînd că-i face un compliment.

Sărmana fată se îmbujoră.

— Ai spus o prostie, Chesnel, replică bătrînul mar-chiz, în același timp măgulit de vorbele fostului său servitor, dar necăjit de mîhnirea pricinuită sorei sale. O d'Esgrignon se poate căsători cu un Montmorency : sîngele nostru nu este atît de amestecat cum a fost al lor. Pajura Esgrignonilor cuprinde *pe un cîmp de aur, două benzi roșii*. Nimic alt, de nouă sute de ani încoace, n-a fost schimbat în blazonul nostru. El este același ca și în prima zi.

Blondet, căruia literatura contemporană îi este îndatorată, printre altele, și pentru această povestire, istorisește următoarele :

„Nu-mi amintesc să fi întîlnit vreo femeie care să-mi stimuleze mai mult imaginația ca domnișoara d'Esgrignon. Eram într-adevăr foarte tînăr copil și poate că imaginea care mi-a rămas stăruitoare în minte, cu strălucirea și coloritul ei, se datorește în bună parte și acelei porniri ce presupunea în copilăria noastră predispoziția pentru supranatural. Cînd o vedeam de departe venind pe Promenadă, unde mă jucam cu alți copii, însoțită de Victurnien, nepotul său, simțeam o emoție asemănătoare reflexelor produse de curenții galvanici asupra morților. Cît eram de tînăr, mă simțeam totuși însuflețit de o nouă vlață. Domnișoara Armande avea părul de un blond roșcat, obrajii acoperiți de puf foarte fin, cu reflexe argintii, pe care îmi plăcea să-i văd, așezîndu-mă astfel încît chipul ei să fie scăldat în plină lumină — și mă lăsam dus în voia farmecului ochilor săi visători de smarald, care scăpărau parcă scînteii... Prefăcîndu-mă că mă rostogolesc prin iarbă, din joacă, în fața ei, căutam să ajung la picioarele ei micuțe, pentru a i le admira mai de aproape. Aibuț blind al tenului, finețea trăsăturilor, puritatea liniei frunții, eleganța taliei subțiri mă uluiau — fără să fiu conștient încă nici de frumusețea frunții, nici de ovalul perfect al obrazului. O admiram așa cum la vîrsta aceasta te închini, fără să

știi prea bine pentru ce. Cînd prîvirea mea slăruitoare o atrăgea în sfîrșit pe a ei și cînd îmi spunea cu o voce melodioasă care îmi părea mai amplă decît toate celelalte : — „Ce faci acolo, micuțule, de ce mă privești?“ veneam, mă răsuceam, îmi mușcam degetele, mă îmbujoram și spuneam : — „Nu știu.“ Dacă din întîmplare îmi trecea mîna-i albă prin păr, întrebîndu-mă cîți ani am, fugeam și răspundeam de departe : „Unsprezece !“ Cînd, citînd cele „O mie și una de nopți“, vedeam apărînd o regină sau vreo zîină, îi atribuiam întocmai trăsăturile și mersul domnișoarei d'Esgrignon ; cînd profesorul meu de desen îmi dădea să copiez capete din Antichitate, băgam de seacă că toate purtau pieptănătura domnișoarei d'Esgrignon. Mai tîrziu, cînd aceste gînduri nebune s-au spulberat unul cîte unul, domnișoara Armande, dinaintea căreia bărbații se dădeau deoparte cu respect pe Promenadă, pentru a-i face loc, privind la mlădirea rochiei sale lungi de culoare cernită, pînă o pierdeau din vedere — făptura ei a dăinuit mai departe, vag, în mintea mea, ca un tip reprezentativ. Contururile-i minunate, ale căror rotunjimi erau arareori dezvăluite de vreo involburare a vîntului și pe care le ghiceam în ciuda lărgimii rochiei, contururile acestea au revenit în visurile mele de adolescent. Mai tîrziu, cînd cugetam cu seriozitate la tainele gîndirii omenești, se pare că sentimentul respectului îmi fusese inspirat tot de simțămintele zugrăvite pe fața și în atitudinea domnișoarei d'Esgrignon. Neprețuita liniște a acestui cap, doar lăuntric înflăcărat, demnitatea mișcărilor ei, sfînțenia cu care își îndeplinea îndatoririle, mă emoționau și îmi impuneau. Copiii sînt mai receptivi decît s-ar crede pentru nevăzutul efect al gîndului ; ei nu iau niciodată în zeflema o persoană cu adevărat impunătoare. Grația autentică îi mișcă, frumusețea îi atrage, pentru că ei înșiși sînt frumoși și pentru că există legături tainice între făpturile de aceeași natură. Domnișoara d'Esgrignon a fost una din evlaviile mele. Azi chiar, neînfrîната mea imaginație nu urcă niciodată scara de melc a vreunei străvechi turle, fără să zugrăvească acolo sus pe domnișoara Armande, în

chip de geniu al Feudalității. Când citesc vechi hronici, ea îmi apare sub chipul unor femei vestite, devenind pe rînd Agnès Marie Touchet sau Gabrielle⁷, și îmi închipui toată dragostea tainică, dar zadarnică, din inima sa.

Această figură cerească, întrezărită în nebuloasele închipuiri ale copilăriei, îmi revine acum în vălmășagul visurilor mele.“

Amintiți-vă de acest portret asemănător atît sub înfățișarea lui fizică, cît și sub înfățișarea lui morală ! Domnișoara d'Esgrignon este una din figurile cele mai instructive ale acestei istorii ; ea vă va învăța cît de răufăcătoare pot fi calitățile cele mai mari, atunci cînd sînt lipsite de inteligență.

Între anii 1804 și 1805, două treimi din familiile băjenarilor se înapoiaseră în Franța și aproape toate cele din provincia în care locuia domnul marchiz d'Esgrignon se așezară iar pe moșia lor strămoșească. Dar se iviră și unele defecțiuni. Cîțiva gentilomi intrară în slujbă, fie în armata lui Napoleon, fie la Curtea sa ; alții se căsătoriră în familii de parveniți. Toți cei care au intrat în mișcarea imperială și-au refăcut averile, și-au recăpătat pădurile, datorită mărinimiei împăratului, iar mulți s-au statornicit la Paris ; doar opt sau nouă familii nobile au rămas credincioase aristocrației proscrise și ideilor lor despre monarhia prăbușită. Familiile Roche-Guyon, Nonâtre, Gordon, Castéran, Troisville și altele, mai sărace, sau mai avute, se numărau printre acestea ; dar aurul, mult sau puțin, n-avea importanță, căci vechimea și păstrarea cît mai pură a stirpei lor era pentru ele totul, așa precum pentru un numismat greutatea medaliei este de mai puțin preț decît puritatea literelor și a profilului, sau vechimea pajurei. Aceste familii aleseseră drept șef pe marchizul d'Esgrignon ; căminul lui deveni sălașul lor. Acolo împăratul n-a fost niciodată decît „domnul“ Bonaparte, iar suveranul care se afla atunci la Mittau, era regele Ludovic al XVIII-lea⁸ ; acolo „Departamentului“ i s-a zis totdeauna Provincia, iar „Prefecturii“ — Intendență⁹. Purtarea admirabilă, cîntea de gentilom, curajul neclintit al mar-

chizului d'Esgrignon îi atraseră sincere omagii, iar nenorocirile sale, statornicia, credința nezdruccinată în opinii îi aduseră în întregul oraș respectul tuturor. Această falnică ruină păstra grandoarea marilor lucruri năruite.

Tactul său cavaleresc era atât de bine cunoscut, încît în multe împrejurări împricinății îl luau drept unic arbitru. Toți oamenii bine crescuți, aparținînd regimului imperial, chiar și autoritățile, aveau pentru prejudecățile sale tot atîta bunăvoință, pe cît respect nutreau pentru persoana lui.

Dar o mare parte a noii societăți — oameni care sub Restaurație se vor chema *liberali*, și-n fruntea cărora se afla într-ascuns du Croisier — își bătea joc de această oază a vechii aristocrații, în care nimănui nu-i era îngăduit să intre dacă nu era un adevărat gentilom fără de prihană. Și aceștia erau cu atât mai înclinați, cu cît mulți oameni cunoscute, boieruși respectabili și persoane din înalta administrație, se încăpățîneau să privească salonul marchizului d'Esgrignon drept singurul loc de întîlnire al societății bune. Prefectul, ofițer de ordonanță al împăratului, făcea tot soiul de demersuri pentru a fi primit : o trimitea cu mullă smerenie pe soția sa, care era o Grand-lieu. Din pică pentru acest mic Faubourg Saint-Germain provincial, cei excluși îi dădură numele de „Salonul cu vechituri“, salonul marchizului d'Esgrignon pe care îl numeau „domnul Carol“ și căruia perceptorul îi adresa somațiile de plată cu paranteza : (ci-devant des Grignons).¹⁰ Această veche manieră de a scrie numele era și ea o tachinărie, deoarece se stabilise ortografia d'Esgrignon pentru numele său.

„În ceea ce mă privește, spunea Emile Blondet, dacă îmi adun amintirile din copilărie, mărturisesc că această denunțare «Salonul cu vechituri» mă făcea toldeauna să rîd, cu tot respectul, sau — mai trebuie să spun ? — cu toată dragostea ce-o nutream pentru domnișoara Armande. Palatul d'Esgrignon se găsea la întretăierea a două ulițe, fiind așezat pe colț ; salonul avea două ferestre pe una și două pe cealaltă parte a acestor străzi ce erau dintre cele mai umblate

din oraș. Piața du Marché se afla la cinci sute de metri de palat. Salonul era ca o colivie de sticlă și nimeni nu se ducea sau nu venea în oraș, fără să n-arunce o privire înăuntru. Încăperea aceea mi s-a părut întotdeauna mie — puști de doisprezece ani — una din rarele ciudățenii care se află, dacă te gîndești la ele mai tîrziu, la hotarul realului cu fantasticul, fără să poți spune dacă atîrnă mai mult de o parte decît de cealaltă. Salonul, fostă sală de audiențe, era clădit pe un cat, deasupra unor hrube cu gratii la geamuri; în aceste hrube, unde odinioară zăceau închiși criminalii provinciei, era acum bucătăria marchizului. Nu știu dacă splendidul și înaltul cămin de la Louvre, atît de minunat sculptat, mi-a pricinuit o mai mare uimire ca aceea pe care am simțit-o văzînd pentru prima oară uriașa vatră a acestui salon, bombată ca un cantalup și deasupra căreia, lucrat în relief (*ronde-bosse*) și încadrat într-o ramă poleită, se găsea un mare portret ecvestru reprezentînd pe Henric al III-lea (sub care, această provincie — vechi ducat de apanaj — fusese redată Coroanei). Tavanul, construit din bîrne din lemn de castan, forma despărțituri împodobite înăuntru cu arabescuri. Minunatul tavan fusese aurit pe muchii, dar poleiala de-abia se mai vedea... Pereții, împodobiți cu tapiserii flamande, reprezentau judecata lui Solomon în șase tablouri încadrate în aurituri, pe care se zbenguiau amorași și satiri. Marchizul pusese pardosea de parchet în acest salon. Printre rămășițele mobilierului castelelor care se vindeau la mezat între anii 1793 și 1795, notarul procurase console în stilul Ludovic al XIV-lea, scaune tapisate, mese, pendule de perete, candelabre, sfeșnice — care completau de minune acest salon disproportionat de mare față de restul casei, dar care din fericire avea o anticameră pe același etaj: fosta sală a «pașilor pierduți» a Tribunalului de odinioară, care dădea în camera de chibzuire — transformată azi în sufragerie. Printre toate aceste vechi podoabe — zorzoane ale unor asfințite timpuri — se foiau, căutînd să iasă în evidență, vreo opt sau zece văduve de nobili, unele bîîind din cap, altele stafidite și cătră-

nite ca niște momii ; unele țepene, altele cu spinarea cocîrjată, toate împopoțonate în rochii mai mult sau mai puțin stranii, de-a curmezișul modei, capete pudrate, cu păr buclat, scufe cu funde, horboțele roșcate... Picturile cele mai bufe sau cele mai serioase, n-au atins nicicînd poezia delirantă a acestor femei ce îmi revin în minte și îmi umplu amintirile cu schimonoselile lor, ori de cîte ori întîlnesc vreo matracucă al cărei chip sau îmbrăcăminte îmi amintește vreo trăsătură a lor. Și cu toate că nenorocul m-a împlîntat pînă-n adîncul necazurilor și mi-a fost dat să cunosc toate simțămintele omenеști, mai cu seamă părerile de rău, sau cele caracteristice bătrînești — mărturisesc că n-am mai putut nicăieri găsi (nici la muribunzi), nici la cei vii, paloarea ștersă a anumitor ochi suri sau înspăimîntătoarea vioiciune a cîtorva ochi negri.

În sfîrșit, nici Maturin și nici Hoffmann¹¹ — care ne-au dat cele mai sinistre zămisliuri ale timpului — nu mi-au inspirat groaza pe care mi-au stîrnit-o mișcările de automat ale acestor făpturi încovrigate. Sulimanul de pe fața actorilor, înainte de a intra în scenă, nu m-a mai surprins, căci văzusem acolo o boială țipătoare, un roșu în stare născîndă — spunea unul dintre prietenii mei, mucalit ca și mine. Și se mai și mișcau acele mutre turtite, dar brăzdate de zbîrcituri, care semănau cu capetele de pe spărgătoarele de nuci ale cioplitorilor nemți. Vedeam printre geamuri trupuri gheboase, cu mădulare deznodate — care nicicînd n-am cugetat să le aflu rostul și alcătuirea — fălci pătrate și peste măsură de proeminente, oase care străpungeau pielea, șolduri balcize. Tot atît de stranii mi se păreau acele muieri, fie că se mișcau, fie că, jucînd cărți, păstrau o imobilitate de hoit. Bărbații acestui salon căpătaseră culorile șterse și veștede ale vechilor tapișerii ; viața lor purta pecetea nehotărîrii ; hainele lor se apropiiau îndeajuns de mult de cele obișnuite, — dar părul lor alb, fețele trecute, tenul de ceară, frunțile pleoștite, ochii stinși, îi făceau să semene cu femeile, nimicînd caracterul de realitate al veșmintelor lor. Certitudinea de a găsi

aceste personaje invariabil așezate la partida lor de cărți — totdeauna la aceeași oră — contribuia mai virtos ca ele să capete în ochii mei ceva teatral, bombastic, suprafiresc. Nu mi s-a întâmplat niciodată să intru în celebrele muzee de mobilă veche din Paris, Londra, Viena sau München, unde bătrânii paznici îți arată splendorile timpurilor apuse, fără ca să le însușesc cu chipuri din acest «Salon cu vechituri». Pentru noi, școlari de opt sau zece ani, era o adevărată distracție să ne ducem și să privim raritățile din această cușcă de sticlă. Dar îndată ce o zăream pe suava domnișoară Armande, tresăream, apoi ne uitam cu jind la Victurnien, copilul drăgălaș pe care îl simțeam că ne este superior. Făptura aceea tinăra și fragedă, în mijlocul unui cimitir trezit înainte de vreme, ne izbea în chip straniu. Fără să ne dăm prea bine seama, ne simțeam burghezi și mici în fața acelei tru-fașe Curți.“

Dezastrele din 1813 și 1814, care au doborât pe Napoleon, au dat oaspeților „Salonului cu vechituri” o nouă viață și mai ales nădejdea că vor regăsi însemnătatea lor de odinioară; dar evenimentele din 1815, nenorocirile ocupației străine, în sfârșit,¹² șovăielile guvernului, amânară pînă la căderea domnului Decazes, nădejtile personajelor atît de bine zugrăvite de Blondet.

Așadar, această povestire nu-și are temeiul decît de prin anul 1822.

În 1822, cu toate binefacerile pe care Restaurația le revărsase asupra emigraților, averea marchizului d'Esgrignon nu sporește. Dintre toți nobilii atinși de legile revoluționare, nici unul n-a fost mai lovit. Înainte de 1789, cea mai mare parte a veniturilor sale consta în drepturile domeniiale rezultînd — ca și la alte familii mari — din putința de a se transmite feudele pe care seniorii încercau să le îmbucătățească, pentru a spori dijma asupra moștenitorilor. Nobilii care se aflau în această situație au fost ruinați, fără speranță de schimbare, căci ordonanța prin care Ludovic al XVIII-lea restituia emigraților bunurile nepierdute, nu le putea da nimic; iar mai tîr-

ziu, legea de indemnizație nu-i atingea și deci nu puteau fi despăgubiți. Se știe că drepturile lor suprimate au fost restabilite în folosul statului, chiar sub numele de „Domenii”. Marchizul făcea parte din acea fracțiune a partidului regalist care nu admitea nici o tranzacție cu aceia pe care îi numea nu revoluționari, ci revoltați — mai parlamentar denumiți Liberali sau Constituționali. Acești regaliști, supranumiți de opoziție *ultras*, aveau ca șefi și eroi pe vajnicii oratori de dreapta, care de la prima ședință regală încercară (ca domnul Polignac)¹³ să protesteze împotriva Chartei lui Ludovic al XVIII-lea, privind-o ca pe un edict dăunător, smuls de necesitatea momentului și asupra căruia Regalitatea urma să revină. Astfel că, deparle de a lua parte la reinnoirea moravurilor pe care năzuia să le înlăptuiască Ludovic al XVIII-lea, el rămase liniștit, stegarul celor mai puri de Dreapta, așteptînd întregirea mării sale averi, neadmițînd nici măcar cu gîndul acea indemnizație pe care o acordase guvernul domnului de Villèle¹⁴, și care trebuia să consolideze Tronul, punînd capăt fatalei discuții asupra proprietăților, prelungită pînă atunci în pofida legilor. Miracolele Restaurației din 1814 și cele și mai mari ale întoarcerii lui Napoleon în 1815, minunile noii fugi a Bourbon-ilor ca și întoarcerea lor de-a doua — acea fază aproape fabuloasă a istoriei contemporane — îl găsiră pe marchiz în etate de șaizeci și șapte de ani.

La această vîrstă, cele mai neînflicate caractere ale timpului nostru, nu atît doborîte, cît măcinate de evenimentele petrecute în vremea Revoluției și a Imperiului, își transformaseră acolo, în fundul provinciilor, activitatea lor în simple atitudini și idei fanatice, de neclintit; aproape toți se mărginiseră la sîcîitoarea și domoala monotonie a vieții locale. Nu este oare cea mai mare nenorocire pentru un partid să fie reprezentat numai de moșnegi, cu atît mai mult cu cît chiar ideologia lui este socotită ruginită? De altfel, chiar cînd în 1818 Tronul legitim părea bine consolidat, marchizul se întreba ce ar mai căuta la Curte un bătrîn de șaptezeci de ani, ce însărcinare, ce dregătorie ar mai putea el îndeplini? Nobilul și mîndrul

d'Esgrignon se mulțumi deci cu triumful Monarhiei și al Religiei, așteptînd roadele acestei nesperate biruințe smulse și care n-a fost în realitate decît un simplu armistițiu.¹⁵ Continuă deci să troneze în salonul său atît de bine poreclit „Salonul cu vechituri“. În timpul Restaurației, această ironică dar blîndă poreclă se învenină, cînd ajunseră să fie biruitori învinșii în 1793.

Acest oraș n-a fost nici el cruțat (ca și multe alte din provincie) de învrăjbirea și rivalitatea pe care le generează spiritul de partid. Contrar tuturor așteptărilor, du Croisier luase în căsătorie pe acea bogată fată bătrînă¹⁶ care îl refuzase înainte, cu toate că avea ca rival pe copilul răsflătat al aristocrației orașului, un anumit cavaler al cărui ilustru nume va li ținut îndeajuns de ascuns, dacă îl vom numi doar — după obiceiul luat pe vremuri — numai cu titlul său ; căci aici, toată lumea îi spunea „Cavalerul“, după cum la Curte contele d'Artois era „Monseniorul“. Nu numai că această căsătorie stîrnise o vrajbă dintre acelea ce sînt purtate cu toate armele — așa cum se întîmplă în provincie — dar grăbise ruptura între înalta și mica aristocrație, între elementele burgheze și cele nobiliare, unite o clipă sub imboldul mării autorități napoleoniene — despărțire bruscă, atît de dăunătoare țării. Ceea ce este mai caracteristic național în Franța, e vanitatea. Puzderia vanităților jignite a stîrpit acea sete de egalitate, pe care mai tîrziu, cei mai aprigi inovatori o vor găsi de nesuferit. Regaliștii au știut să străpungă inima liberalilor în punctele cele mai vulnerabile. În provincie, mai ales, ambele partide se învinuiau reciproc. Se comiteau atunci în politică cele mai mîrșave fapte și acțiuni, în dorința de a cîștiga opinia publică și a cuceri păturile acelei turme năroade ce își oferă brațele la cei care sînt destul de isteți ca să le înarmeze. Cîțiva inși au devenit protagoniștii acestor lupte. Acești indivizi, care se urau ca adversari politici, au devenit în scurt timp și dușmani personali. În provincie e foarte greu să nu se ajungă la lupte corp la corp, în chestiuni sau interese care, în capitală, iau forme ge-

nerale, teoretice — permițînd așadar campionilor (de pildă, domnului Lafitte, sau lui Cazimir Périer) să respecte cu destulă eleganță *omul* din domnul de Villèle sau din domnul de Peyronnet.¹⁷ Domnul Lafitte, care a dat ordin să se tragă în miniștri, i-ar fi ascuns în casa lui, dacă ei s-ar fi refugiat acolo în ziua de 29 iulie 1830. Benjamin Constant trimise cartea sa despre religie vicontelui de Châteaubriand,¹⁸ însoțită de o scrisoare măgulitoare în care mărturisește că ar fi tras oarecare foloase de pe urma ministrului lui Ludovic al XVIII-lea. La Paris oamenii constituiesc sisteme; în provincie sistemele se întrupează în oameni, și oameni dintre acei cu patimi mereu aprinse, mereu prezente, pîndindu-se pînă și în casele lor, defăimîndu-și discursurile, observîndu-se ca doi spada-sini gata să-și înfigă spanga de trei șchioape-ntr-o coastă la cea mai mică nebăgare de seamă și încercînd să-și provoace asemenea nebăgări de seamă — în sfîrșit preocupați de ura lor ca niște neînduplecați jucători.

Sub pretextul că vizează partidul — epigramele și calomniile atingeau direct omul. În această sîadă purtată cu oarecare curtenie și fără ură în „Salonul cu vechituri”, dar împinsă în casa lui du Croisier pînă la uzul armelor otrăvite ale sălbaticilor, ironia fină și avantajele inteligenței erau de partea nobililor. Și luați aminte: dintre toate rănile, acelea pe care le pricinuieste limba și ochii, prin ironie și prin dispreț, sînt fără de leac. Din clipa în care se retrase pe muntele sacru al aristocrației, părăsind saloanele mixte, Cavalerul își îndreptă vorbele sale de duh spre salonul lui du Croisier; el înteeți focul luptei, neștiind pînă unde poate duce spiritul de răzbunare al acestuia împotriva „Salonului cu vechituri”. În palatul d'Esgrignon nu intrau decît juri gentilomi cinstiți și femei sigure una de alta. Nu se făceau indiscreții. Discursurile, ideile bune sau proaste, juste sau greșite, frumoase sau ridicule, nu dădeau prilej de glume. Pentru a ridiculiza pe nobili, liberalii erau nevoiți să-i atace numai în acțiunile lor politice; în timp ce intermediarii, oamenii din administrație, toți cei ce făceau

curte acestor înalte figuri, le raportau din tabăra liberală acele fapte și vorbe vrednice de luat în zeflemea. Această inferioritate, atât de viu simțită, sporea mai mult setea de răzbunare la cei ce erau de partea lui du Croisier.

În anul 1822, acesta ajunsese în fruntea industriei Departamentului, după cum marchizul d'Esgrignon se afla în fruntea nobilimii. Fiecare reprezenta deci un partid. În loc să spună verde că e un om de stînga, du Croisier adoptase în mod ostentativ opiniile pe care aveau să le formuleze într-o zi cei 221.¹⁹ Putea astfel primi la el magistratura, administrația și finanțele Departamentului.

Salonul du Croisier, de forță cel puțin egală cu „Salonul cu vechituri“, mai numeros însă, mai tînăr, mai activ, învîrtea Departamentul; pe cînd celălalt, liniștit, părea a fi o anexă a guvernului pe care acest partid venea să-l stingherească adesea, evidențiindu-i greșelile, provocînd chiar unele ce au fost fatale monarhiei. Liberalii care nu reușiseră niciodată să facă să se aleagă vreunul din candidații lor în acest departament rebel poruncilor pe care ei le dădeau, știau că o dată ales, du Croisier își va ocupa locul în stînga de mijloc, cît mai aproape posibil de extrema stîngă. Corespondenții lui du Croisier erau frații Keller, trei bancheri, dintre care cel mai în vîrstă strălucea printre cei nouăsprezece ai stîngii — falanga preamărită de toate ziarele liberale — și care prin căsătorie se înrudea cu contele de Gondreville, *pair* constituțional care-și păstrase favorurile lui Ludovic al XVIII-lea. Prin aceasta, opoziția constituțională era toldeauna gata să-i dea în ultimul moment lui du Croisier voturile, acordate în mod vizibil unui candidat de paie, dacă acesta ar fi avut destule voturi din partea regaliștilor pentru a obține majoritatea. Orice alegere în care monarhiștii respingeau pe du Croisier — candidat a cărui conduită era foarte bine ghicită, analizată, judecată de către fruntașii regaliști și relevată de către marchizul d'Esgrignon — sporea încă mai mult această ură împotriva omului și a partidului din care făcea parte.

Cel mai mult se înversunau însă taberele atunci cînd le ratau capcanele ce și le întindeau cu atîta trudă, una împotriva celeilalte.

În 1822, luptele atît de aprinse în primii patru ani ai Restaurației păreau a se fi domolit; salonul lui du Croisier și „Salonul cu vechituri” — după ce-și recunoscuseră fiecare laturile lor tari cît și pe cele slabe — stăteau acum în expectativă așteptînd indicațiile hazardului — acea Providență a partidelor politice. Inteligențele de mijloc erau mulțumite de calmul aparent care înșela și Tronul; dar cei care trăiau mai aproape de du Croisier știau că la el, ca la toți cerebralii, patima răzbunării este necruțătoare, mai ales cînd ea este ațîtată de ambiții politice.

În această perioadă, du Croisier (care pe vremuri roșea sau pălea de mînie la auzul numelui lui d'Esgrignon sau al Cavalerului, care tresărea cînd pronunța sau auzea rostindu-se cuvintele „Salonul cu vechituri”) — simula seriozitatea unui sălbatic. Zîmbea dușmanilor săi pe care îi ura din ce în ce mai vîrtos. Părea că se hotărîse să trăiască tihnit, ca și cum ar fi pierdut nădejdea victoriei. Unul dintre cei ce sprijineau calculele acestei uri mocnite era președintele Tribunalului, domnul du Ronceret, un boier-naș care tînjise zadarnic la onorurile „Salonului cu vechituri”.

Administrată cu grijă de maestrul Chesnel, mica avere a d'Esgrignon-ilor ajungea cu greu la întreținerea acestui demn gentilom care trăia ca un senior, dar fără cel mai mic fast. Cu toate că preceptorul contelui Victurnien²⁰ d'Esgrignon — nădejdea familiei — era un fost oratorian recomandat de arhiepiscop și care locuia în palat, îi trebuia totuși cît de cît și lui un salariu. Simbria unei bucătărese, aceea a unei jupînese pentru domnișoara Armande, a bătrînului fecior al domnului marchiz și a altor doi argați, hrana a patru profesori, cheltuielile unei educații pentru care nu se precupețea nimic, sorbeau toate veniturile, în ciuda economiei domnișoarei Armande și a înțeleptei chiverniseli a lui Chesnel și în ciuda afecțiunii slugilor. Bătrînul notar nu putea porni încă nici

o reparație a castelului dărăpănat; așteptă expirarea contractelor pentru a găsi o soluție în vederea sporirii veniturilor, fie prin noi metode în agricultură, fie prin scăderea valorilor monetare; toate acestea puteau fi făcute însă numai la expirarea contractelor încheiate în 1809. Marchizul n-avea habar nici de mărunțișurile gospodăriei, nici de administrația bunurilor sale. Dacă ar fi aflat de precauțiile excesive luate pentru ca s-o poate *scoate la capăt* — cum spun gospodinele — pentru el ar fi fost ca o lovitură de trăsnet. Văzîndu-l că se apropie de sfîrșitul zilelor, toți se codeau să-i spună adevărul. Măreția familiei d'Esgrignon, la care nimeni nu se mai gîdea nici la Curte, nici în Parlament și care dincolo de zidurile orașului și de cîteva localități din Departament era cu desăvîrșire necunoscută, recăpătase în ochii marchizului și ai prietenilor săi toată splendoarea. Familia d'Esgrignon avea să urce o nouă treaptă a strălucirii în persoana lui Victurnien, în momentul în care nobilii spoliați ar fi fost repuși în drepturile lor și cînd acest frumos moștenitor ar fi putut apare la Curte pentru a intra în serviciul monarhului și a lua apoi în căsătorie (cum făceau pe vremuri cei din familia d'Esgrignon) o Montmorency, o Rohan, o Crillon, o Fesenzac, o Bouillon — în sfîrșit, o fată care să întrunească toate distincțiile nobleții, ale bogăției, frumuseții, inteligenței și ale caracterului. Persoanele care veneau să-și facă tabietul în fiecare seară — Cavalerul, domnii Troisville (pronunțați Tréville) la Roche-Guyon, Castéran (pronunțați Catéran), ducele de Gordon — obișnuiți de vreme îndelungată să-l considere pe marchiz ca pe un personaj fabulos, îi întrețineau asemenea idei.

Nu era nimic greșit în această credință care ar fi fost îndreptățită de s-ar fi putut șterge ultimii patruzeci de ani din istoria Franței.

Dar și consacrările cele mai vrednice de respect și cele mai autentice ale Dreptului, așa cum Ludovic al XVIII-lea încercase să le înscrie, dîndu-și Charta cu al douăzeci și unulea an al domniei sale, nu pot dăinui decît atunci cînd recunoașterea lor poartă sem-

nele unei adeziuni obștești. Le lipsea d'Esgrignon-ilor elementul de bază al limbajului politic actual : banii — acest atribut al aristocrației moderne ; le mai lipsea și continuitatea *istorică*, întreținută de acel renume care se capătă atît la Curte cît și pe cîmpul de luptă, în saloanele diplomatice ca și la Tribună, printr-o carte sau o aventură, și care este ca sfîntul Mir ce unge fruntea fiecărei noi generații. O familie nobilă, inactivă și uitată, este ca o fată proastă, urîță, săracă și cuminte — cele patru puncte cardinale ale nenorocului. Căsătoria unei domnișoare de Troisville cu generalul Montcornet, departe de a fi privită ca un eveniment fericit, era cît pe-aci să pricinuiască o ruptură între familia Troisville și salonul d'Esgrignon, care declara că *Troisville-li se înjosec*.

Dintre toți, un singur om nu împărtășea aceste iluzii : bătrînul notar Chesnel. Cu toate că devotamentul său — dovedit cu prisosință în povestea noastră — era nemărginit față de această mare familie, redusă acum la trei personaje ; și cu toate că le accepta toate ideile, găsindu-le de bun gust, avea suficient simț și conducea prea bine afacerile celor mai multe familii din Departament, pentru ca să nu-și dea seama de adîncă transformare a spiritelor și pentru ca să nu recunoască marea schimbare adusă de industrie și de moravurile moderne. Fostul intendent vedea Revoluția trecînd de la faza acțiunii mistuitoare din 1793, cînd înarmase bărbați, femei, copii, cînd înălțase eșafoduri, tăiasse capete și cîștigase bătălii europene, la faza liniștită a ideilor care consacră evenimentele... După destelenire și după semănat — acum venea recolta... Pentru el, Revoluția făurise spiritul noii generații care, în contact strîns cu faptele, le socotea definitiv și irevocabil împlinite. În ochii notarului, regele decapitat, regina schingiuită, împărțirea bunurilor nobiliare, apăreau drept fapte care legau prea multe interese pentru ca interesații să mai îngăduie ca rezultatele obținute să fie atacate. Chesnel vedea limpede. Fanatismul său pentru d'Esgrignon rămînea întreg, fără a fi orb însă, făcîndu-l astfel, prin această luciditate, încă mai frumos. Credința că-

lugărului tânăr, care îl face să vadă îngerii Paradisului, este mult inferioară puterii de credință a călugărului bătrîn care îi arată...

Fostul intendent era asemeni bătrînului călugăr ; și-ar fi dat viața pentru o raclă roasă de carii. Ori de cîte ori se străduia să explice, cu mii de menajamente, fostului său stăpîn, *noutățile*, întrebuițind forma batjocoritoare, ba prefăcîndu-se mirat sau îndurerat — întîlnea pe buzele marchizului un zîmbet de profet și în sufletul său convingerea că aceste năzbitii vor trece, ca toate celelalte... Nimeni n-a băgat de seamă cît de mult au ajutat evenimentele pe acești nobili campioni ai ruinelor să stăruie în credința lor. Ce putea răspunde Chesnel cînd marchizul făcea un gest măreț și spunea : — „Dumnezeu a măturat pe Buonaparte, armiiile sale și noii săi puternici vasali, tronul său și vastele sale concepții ! Dumnezeu ne va izbăvi și de rest !” Chesnel lăsa cu tristețe capul în jos, neîndrăznind să răspundă : — „Dumnezeu nu va voi să măture și Franța”. Erau demni de admirație amîndoi : unul ridicîndu-se împotriva vîltoarei faptelor, ca o bătrînă și semeață stîncă de granit acoperită de mușchi, într-o prăpastie alpină ; celălalt, cercetînd cursul apelor și gîndindu-se cum e mai cuminte să le folosească. Bunul și venerabilul notar, gema văzînd ravagiile adînci pe care aceste idei le făceau în mintea, obiceiurile, în gîndurile viitoare ale contelui Victorien d'Esgrignon. Idolatrizat de mătușa și tatăl lui, tînărul moștenitor era, în toată puterea cuvîntului, un copil rîzgîiat, care de altfel îndreptătea iluziile paterne și materne — mătușa sa fiind într-adevăr ca o mamă pentru el. Dar oricît de afectuoasă și de prevenitoare ar fi o fată nemăritată, îi va lipsi totuși imponderabilul maternității autentice. Al șaselea simț al unei mame nu se dobîndește. O mătușă, atît de feciorelnic legată de copil cum era Armande de Victorien, îl poate iubi cît l-ar iubi o mamă ; poate desigur fi tot atît de atentă, de bună, de delicată și de îngăduitoare, dar nu va fi severă cu pricepere și la timpul potrivit — așa cum trebuie să fie o mamă ; inima ei nu va avea acele presimțiri spontane, acele halu-

cinații îngrijorate ale mamelor la care, deși rupte, legăturile nervoase și morale prin care copilul a fost înălțuit — încă mai vibrează ; și care, fiind în veșnică comunicare cu el, primește loviturile, îndură orice durere, tresare la fiecă bucurie, întocmai ca la un eveniment din propria lor viață. Dacă, privind lucrurile din punct de vedere fizic, natura a considerat femeia ca un teren neutru, ea nu i-a interzis ca în anumite cazuri să se identifice întru totul cu înfăptuirea ei ; cînd „maternitatea morală“ se înfrățește cu „maternitatea naturală“, atunci puteți vedea acele admirabile fenomene — mai degrabă neexplicate decît inexplicabile — care dau naștere preferințelor materne. Catastrofa din această poveste va dovedi o dată mai mult cunoscutul adevăr : o mamă nu poate fi niciodată înlocuită. O mamă prevede răul cu mult timp înaintea unei fete ca domnișoara Armande care nu-l putea realiza nici atunci cînd el era fapt împlinit. Una poate numai să prevadă dezastrul, cealaltă îl îndreaptă. Maternitatea imaginară a unei fete comportă, de altfel, o adorație prea oarbă pentru a putea dojeni un băiat frumos.

Bătrînul notar era singurul care s-ar fi apropiat întrucîtva de presimțirea maternă despre care am vorbit, fiindcă practica vieții și experiența afacerilor îi ascuțiseră simțul observației și perspicacitatea. Dar el însemna prea puțin în această casă, mai ales de cînd își atrăsese dizgrația, cu ocazia proiectului său matrimonial între o d'Esgrignon și du Croisier și de cînd se hotărîse, — drept penitență — să urmeze orbește directivele familiei. Simplu ostaș, credincios la postul său și gata să-și dea viața, părerea lui nu putea fi ascultată nici chiar în mijlocul celor mai mari furtuni, în afară de cazul în care hazardul l-ar fi așezat — cum spune Cronicarul — ca pe cerșetorul regelui, la malul mării, tocmai cînd stăpînul și fiii săi erau să fie prinși de flux.

După Croisier zărise posibilitatea unei groaznice răzbunări, tocmai în proasta creștere ce se da acestui tînăr nobil. Spera, după expresia autorului citat, să înecă mielul în laptele propriei sale mame. Această

nădejde îl făcea să aibă o resemnare tăcută și să afișeze un rînjit de sălbatic. Dogma supremației fusese sădită în mintea copilului de la vîrsta la care el putea pricepe ceva. În afară de nobilime, nu existau pentru dînsul decît inferiori față de care el n-avea nici o obligație, oameni cu care nu avea nimic comun, dușmani învinși și cucerîți de care n-avea a ține seama și ale căror opinii trebuiau să rămînă indiferente unui gentilom căruia toți îi datorau respect.

Aceste idei, Victurnien le împingea din nefericire pînă la extrema limită, însuflețit de logica riguroasă care mină copiii și tineretul pînă la ultimele consecințe ale binelui ca și ale răului. Împrejurările exterioare îl îmbiau de altfel la aceste porniri. Copil de o rară frumusețe, el deveni tinărul cel mai desăvîrșit pe care un tată și-l putea dori. De statură mijlocie însă bine legat, era subțire, plătînd în aparență, dar musculos. Avea strălucitorii ochi albaștri ai d'Esgrignon-ilor, nasul lor acvil, modelat cu finețe, ovalul perfect al feței, părul lor blond-sur, albeața tenului, mersul elegant, mîinile și picioarele grațioase, degetele prelungi cu vîrfurile puțin întoarse în sus, subțirimea gleznelor și a încheieturilor mîinii, liniile armonioase și mlădioase care și la oameni și la animale indică „rasa”. Indemînatic și sprinten în mișcări, trăgea minunat cu pistolul, mînuia spada ca sfîntul Gheorghe și încăleca asemeni unui cavaler medieval. Într-un cuvînt, frumusețea lui măgulea pe deplin orgoliul părinților, care privesc îndeobște înfățișarea copiilor lor bizuindu-se pe dreapta împrejurare a înrîuririi excesive a frumuseții. Privilegiu asemănător nobleței, frumusețea nu se poate dobîndi ; este recunoscută pretutindeni și valorează adeseori mai mult decît averea și talentul ; n-are nevoie decît să se arate, pentru a izbîndi. Nu i se cere decît să existe. În afară de cele două mari privilegii : noblețea și frumusețea, natura înzestrase pe Victurnien d'Esgrignon cu un spirit înflăcărat, cu o remarcabilă putere de înțelegere și o memorie deosebită. Instruirea lui se putuse face deci în cele mai bune condițiuni. Era mult mai cult decît sînt îndeobște tinerii nobili de

provincie, care rămân de obicei vînători, fumători și proprietari foarte distinși, privind cu dezinteres și superficialitate orice preocupare în legătură cu știința și literatura, arta și poezia, simțindu-se parcă jigniți de superioritatea talentelor.

Aceste daruri ale naturii și educației trebuiau să fie suficiente pentru a împlini într-o zi ambițiile marchizului d'Esgrignon; el își vedea fiul mareșal al Franței (dacă Victurnien ar fi voit să intre în armată), ambasador (dacă l-ar fi ispitit diplomația), ministru (dacă administrația i-ar fi surîs); toate înaltele funcțiuni de stat îi stăteau la îndemînă. În sfîrșit — gîndea măgulit părintele său — contele, chiar de n-ar fi fost un d'Esgrignon, tot ar fi reușit prin propriile sale merite. De-a lungul acestei copilării fericite și a unei adolescențe aurii, dorințele lui n-au cunoscut nici o împotrivire. Victurnien era regele răsfățat al casei; nimeni nu îngrădea faptele acestui prințisor care, firește, deveni egoist ca un prinț, dîrz ca cel mai zelos cardinal al Evului Mediu, obraznic și cutezător — cusururi pe care toți le lăudau, văzînd în ele calitățile esențiale ale unui nobil.

Cavalerul era un om al vremurilor cînd mușchetari beți tulburau teatrele din Paris, cînd băteau pe paznici și pe aprozi, făceau mii de șotii și, dacă lucrurile fuseseră făcute cu haz, găseau un zîmbet pe buzele regelui. Acest strălucit seducător, erou al budoarelor, a contribuit mult la tristul deznodămînt al povestirii noastre. Amabilul bătrîn, care nu găsea pe nimeni să-l înțeleagă, a fost foarte fericit să întîlnească această încîntătoare figură de viitor Faublas²¹ care îi amintea de propria-i tinerețe. Fără să ia în seamă faptul că timpurile se schimbaseră, el sădi principiile șireților enciclopediști în acest suflet tînăr, povestindu-i anecdote din timpul domniei lui Ludovic al XV-lea, ridicînd în slăvi moravurile de la 1750, istorisind orgiile micilor familii, nebuniile făcute pentru unele curtezane, strașnicele feste jucate creditorilor, în sfîrșit, toată morala care a deschis drum comicului lui Dancourt și epigramei lui Beaumarchais.²² Din nefericire, această corupție, ascunsă sub o ele-

ganță excesivă, se împodobeau cu pretenția de a ține de spiritul voltairian. Dacă mergea cîteodată prea departe, Cavalerul atenua efectele, invocînd argumentele înaltei societăți căreia un gentilom trebuie totdeauna să i se supună. Victurnien nu alegea din aceste discursuri decît ceea ce îi convenea. Vădea pe bătrînul său tată rîzînd împreună cu Cavalerul. Cei doi bătrîni socoteau mîndria înnăscută a tînărului d'Esgrignon ca o stavilă suficient de puternică împotriva lucrurilor care nu se cuvin, și nimeni din casă nu și-ar fi închipuit că un d'Esgrignon și-ar fi permis să calce legile onoarei.

Onoarea — acest înalt principiu monarhic, adînc împlîntat în inimile tuturor membrilor familiei — dădea o deosebită strălucire celor mai mărunte fapte, însuflețea cele mai neînsemnate gînduri ale d'Esgrignon-ilor. Frumoasa învățătură, singura care putea face să subziste nobilimea: „Un d'Esgrignon nu-și poate îngădui cutare sau cutare lucru, el are un nume care face viitorul solidar cu trecutul“ — suna ca un refren cu care bătrînul marchiz, domnișoara Armande, Chesnel și obișnuiții palatului legănaseră copilăria lui Victurnien. Iată cum binele și răul coexistau, cumpănindu-se în sufletul acestui tînăr.

Cînd, la optsprezece ani, Victurnien ieși în lume, el observă în această societate dinafară unele contradicții cu lumea din palatul d'Esgrignon; el nu mai cercetă faptele. Cauzele erau la Paris. El încă nu știa că unele persoane atît de îndrăznețe în gînduri și vorbe, pe care le întâlnea serile în casa părintească, deveneau foarte circumspecte în fața dușmanilor cu care interesele îi sileau să aibă de-a face. Tatăl său putea spune lucrurilor pe nume. Nimeni nu se gîndea să supere un bătrîn de șaptezeci de ani și, mai ales, toți erau îngăduitori cu credința neclintită în vechea așezare a lucrurilor, pe care o păstra acest om, care fusese despuiat atît de violent de bunurile sale. Amăgit și crescut în aceste aparențe, Victurnien se comporta în așa fel încît își puse în cap toată burghezia orașului. La vînaătoare avusese unele încurcături duse prea departe de aroganța lui

și care se sfârșiră cu procese penibile, mușamalizate cu bani grei de Chesnel; despre aceste întimplări nu îndrăznea nimeni să vorbească marchizului.

Inchipuiți-vă uimirea marchizului d'Esgrignon, dacă ar fi aflat că fiul său a fost dat în judecată pentru faptul că a vînat pe pămîntul său, pe domeniile sale, în pădurile sale, sub domnia unui urmaș al sfîntului Ludovic I. Urmările ar fi putut fi mult prea grave pentru ca fleacurile astea să-i fie aduse la cunoștință, zicea Chesnel. Tînărul conte își permise în oraș și alte cîteva escapade, socotite mici aventuri de dragoste de către Cavaler, sfîrșite însă prin înzestrarea de către Chesnel a cîtorva fete seduse în urma unor ușuratec promisiuni de căsătorie; alte procese deci avînd, după Cod, calificarea de *seducțiuni de minore* și care, datorită brutalității noii justiții, ar fi dus cine știe unde, fără prudenta intervenție a lui Chesnel. Asemenea victorii asupra justiției burgheze dădeau curaj lui Victurnien. Obișnuit să iasă din încurcături, tînărul conte nu se da înapoi de la nici o glumă. În Tribunal vedea o sperietoare pentru popor, care nu avea nici o putere asupra lui. Ceea ce ar fi fost înfierat la un om de rînd, era pentru el o distracție scuzabilă.

Purtarea aceasta, caracterul său, înclinarea spre disprețul legilor noi — pentru a nu da ascultare decît maximelor codului nobilimii — au fost îndelung studiate, analizate, cercetate de cîteva persoane iscusite din partidul lui du Croisier, cărora le-au slujit drept argumente pentru a convinge poporul că toate calomniile aduse liberalismului erau indicii că, în fond, politica ministerială urmărea revenirea la vechea stare de lucruri, în toată deplinătatea ei. Ce bucurie pentru ei să poată avea la îndemîină oarecare dovezi pentru a ilustra afirmațiile lor!

Președintele du Ronceret, ca și procurorul regal de altfel, îndeplinea de minune toate condițiile compatibile cu îndatoririle unui magistrat; ba, din calcul, mergeau uneori chiar dincolo de limite, pentru a stîrni protestele indignate ale partidului liberal față de vreo prea mare îngăduință. În acest fel, ațița

patimile împotriva casei d'Esgrignon, avînd aerul că o servește. Acest trădător nutrea gînduri ascunse și aștepta prilejul s-o lovească, făcînd pe incoruptibilul, în momentul cînd se va ivi un fapt grav și cînd va putea fi bine susținut de opinia publică. Predispozițiile rele ale contelui erau cu perfidie încurajate de doi-trei tineri care îi formau suita și care îi cîștigaseră bunăvoința, lingușindu-l sau măgulindu-l ; ascultîndu-i părerile, aceștia încercau să-i întărească mai mult credința în supremația aristocrației, și asta tocmai într-o epocă în care nobilul nu și-ar fi putut păstra puterea decît conducîndu-se timp de o jumătate de veac cu o extremă prudență. Du Croisier spera să aducă pe d'Esgrignon la sapă de lemn, să vadă castelul dărîmat, pămînturile scoase la licitație sau vîndute cu bucata, în urma slăbiciunii lor pentru acest zănatic ale cărui nebunii trebuiau să compromită tot. El nu mergea cu gîndul mai departe, adică nu credea — ca președintele du Ronceret — că Victurnien va cădea într-alt fel în ghearele justiției. Răzbunarea acestor doi oameni era ajutată chiar de excesivul amor propriu al lui Victurnien și de setea lui de plăceri. Fiul președintelui du Ronceret, un tînăr de șaptesprezece ani căruia rolul de agent provocator i se brodea de minune, făcea parte din șleahta contelui și era cel mai viclean curtean al său. Du Croisier plătea acest nou tip de spion, îl dresa minunat pentru vînătoarea virtuților nobilului și frumosului copil, îl înarma cu perfidie în arta de a stimula metehnele pradei sale. Félicien du Ronceret era o natură invidioasă și spirituală, un tînăr sofist încîntat să joace o asemenea farsă, găsind în ea acea rafinată distracție de care duc lipsă în provincie oamenii de spirit. De la optsprezece la douăzeci și unu de ani, Victurnien costase pe bietul notar aproape optzeci de mii de franci, aceasta fără știrea domnișoarei Armande sau a marchizului. Procesele „închise” înghițiseră mai bine de jumătate din această sumă și risipa tînărului consumase restul. Din renta marchizului de zece mii de livre — cinci mii de livre erau necesare pentru nevoile casei ; întreținerea domnișoarei

Armande, în ciuda zgîrceniei sale, și aceea a marchizului, cerea peste două mii de franci, iar lista civilă a frumosului moștenitor prezumtiv nu se urca deci la o sută de galbeni. Ce erau două mii de franci pentru a te prezenta în mod convenabil? Numai croitorii înghițeau această rentă. Victurnien își comanda rufăria, hainele, mănușile, obiectele de toaletă, la Paris. El mai voise un frumos cal englezesc de călărie, un altul pentru cabrioletă și o cabrioletă. Domnul du Croisier avea cabrioletă și cal englezesc. S-ar fi putut ca nobilimea să se lase depășită de burghezie? Tînărul conte dori apoi un groom, în livreaua casei sale. Măgulit că el era cel care dă tonul în oraș, în Departament și în rîndurile tineretului, — Victurnien se simțea dus în lumea fanteziei și a luxului care prind atît de bine pe un tînăr frumos și spiritual. Chesnel procura tot, nu fără a uza — ca vechile parlamente — de dreptul de a face observații, dar cu o îngerească blîndețe.

„Ce păcat că un om atît de bun e atît de plicticos!” își zicea Victurnien ori de cîte ori notarul aplica vreo sumă pe cîte o rană deschisă.

Văduv și fără copii, Chesnel adoptase în adîncul inimii sale pe fiul fostului său stăpîn și se bucura să-l vadă trecînd pe strada principală a orașului, așezat pe dubla pernă a cabrioletei, cu biciul în mînă și un trandafir la butonieră, frumos, bine îmbrăcat, invidiat de toți. Cînd la vreo ananghie (o datorie de cărți, la Troisville, la ducele de Gordon, la Prefectură sau la perceptorul-șef) — Victurnien venea cu vocea lui calmă, cu privirea îngrijorată, cu gestul lingușitor, să-și găsească Providența : pe bătrînul notar, în modesta lui casă din strada du Bercail — el știa să are porțile dinainte deschise.

— Ei bine, domnule conte, dar ce e cu dumneavoastră? Ce vi s-a întîmplat? întreba bătrînul cu glasul schimbat.

În zilele lui de ananghie — Victurnien se așeza și, luînd un aer melancolic, visător, se lăsa întrebat, făcînd nazuri. După ce neliniștea la culme pe bietul om, care începea să se teamă de urmările unei risipe

din ce-în ce mai nestăvilite, îi mărturisea un fleac, care se solda cu o hîrtie de o mie de franci. Chesnel, în afară de biroul său notarial, mai avea o rentă de vreo douăsprezece mii de livre. Aceste fonduri nu erau însă nici ele nesecate. Cei optzeci de mii de franci cheltuiți constituiau economiile puse deoparte pentru timpul cînd marchizul își va trimite fiul la Paris, sau pentru a mijloci vreo frumoasă căsătorie. Clarvăzător, atunci cînd Victurnien nu era de față — Chesnel pierdea una cîte una iluziile pe care le nutreau marchizul și sora sa. Observînd la acest copil o totală lipsă de spirit de conduită, el dorea să-l căsătorească cu o nobilă cuminte și prudentă. Se întreba adesea, văzînd că a doua zi face tocmai contrariul de ceea ce făgăduise cu o zi înainte, cum se poate ca un tînăr să gîndească atît de bine și să se poarte atît de prost. Nu te poți aștepta niciodată la nimic bun de la tinerii care-și mărturisesc greșelile, se căiesc, apoi o iau de la capăt. Oamenii de caracter nu-și mărturisesc greșelile decît lor înșiși și se pedepsesc tot singuri.

Cît despre cei slabi, ei cad pe vechiul făgaș socotînd că e greu de mers pe culmi. Victurnien, cu astfel de tutori, cu prietenii pe care-i avea și cu obiceiurile sale — care slăbiseră resortul secret specific marilor caractere — ajunsese dintr-o dată la slăbiciunea voluptuoșilor, adică la acea răscruce a vieții cînd, pentru a-ți căli forțele, ai nevoie de un regim de mizerie și greutate, regim care a format de altfel oameni ca prințul Eugen, Frederic al II-lea sau Napoleon. Chesnel observa dezlănțuindu-se la Victurnien acea frenezie pentru plăceri care trebuie să fie apanajul oamenilor înzestrați cu înalte calități și care simt nevoia de a cumpăni oboseala pe care acestea o provoacă, printr-o egală compensație în plăceri — frenezie ce rostogolește spre prăpastie pe cei ce se pierd numai în voluptăți. Bietul om se înspăimînta cîteodată; alteori însă, spiritul ascuțit și mintea limpede care făceau din acest tînăr un om remarcabil, îl linișteau. Își spunea și el ceea ce repeta și marchizul ori de cîte ori vreo ispravă îi ajungea la urechi: tinerețea

își cere drepturile ! Cînd Chesnel se plîngea Cavalerului de tendința tinărului conte de a face datorii, Cavalerul îl asculta, pregătindu-și o priză de tabac, cu un aer batjocoritor.

— Explică-mi dară, ce anume este datoria publică, dragul meu Chesnel ? îi răspundea el. Ei, drace ! Dacă Franța are datorii, de ce nu ar avea și Victurnien ? Și astăzi, ca întotdeauna, principii și toți gentilomii au datorii. Ai vrea cumva ca Victurnien să-ți aducă economii ? Știi ce a făcut marele nostru Richelieu, nu cardinalul (aceia era un mizerabil care ucidea nobilimea), ci mareșalul, cînd nepotul său, principele de Chinon, ultimul Richelieu, îi arătă că nu cheltuise la universitate banii săi de buzunar ?

— Nu, domnule Cavaler.

— Ei bine, a aruncat punga pe fereastră unui măturător din curte, grăind către nepotul său : „Oare n-ai să te înveți odată să te porți ca un principe ?“

Chesnel lăsa capul în jos, fără nici o vorbă. Și seara, înainte de a adormi, cîstitul bătrîn cugeta că asemenea teorii sînt dăunătoare într-o epocă în care poliția corecțională există deopotrivă pentru toată lumea : întrevedea aici germenele ruinei marii familii d'Esgrignon.

Fără aceste explicații care zugrăvesc o întreagă latură a istoriei vicții de provincie sub Imperiu și Restaurație, ar fi fost greu de înțeles scena cu care începe această aventură și care a avut loc către sfîrșitul lunii octombrie a anului 1822, în „Salonul cu vechituri“, într-o seară, după joc, cînd nobilii obișnuiți, bătrînele contese, tinerele marchize, simplele baronese își încheiaseră socotelile. Bătrînul gentilom se plimba în lung și în lat prin salonul unde domnișoara d'Esgrignon trecea stingînd ea însăși candelabrele de la mesele de joc ; și marchizul nu se plimba singur, ci însoțit de Cavaler — cele două epave ale veacului trecut — discutînd despre Victurnien. Cavalerul fusese rugat să aducă vorba despre el.

— Da, scumpul meu marchiz — spunea Cavalerul — fiul dumneavoastră își irosește aici timpul și tine-rețea. Trebuie, în sfîrșit, să-l trimiteți la Curte.

— M-am gândit întotdeauna că dacă vîrsta mea atît de înaintată nu m-ar împiedica să merg la Curte, unde, între noi fie zis, nu ştiu ce aş face, văzînd cele ce se petrec — şi mai ales în mijlocul oamenilor aceştia noi pe care regele îi primeşte — ar fi nimerit să trimit cel puţin pe fiul meu ca să prezinte omagiile mele maiestăţii sale. Suveranul trebuie să dea contelui ceva, de pildă o funcţie în Casa sa, sau un regiment, în sfîrşit, să-i dea prilejul să-şi dobîndească o tresă. Unchiul meu, arhiepiscopul, a suferit un crud martiriu, iar eu m-am războit, fără să părăsesc cîmpul de luptă, împreună cu cei care au crezut că-şi fac datoria urmînd pe principii; după părerea mea, de vreme ce regele era în Franţa, nobilimea trebuia să se strîngă în jurul lui. Ei bine, acum nimeni nu se mai gîndeşte la noi; un Henric al IV-lea ar fi scris de mult d'Esgrignon-ilor: „*Veniţi, prieteni! Am cîştigat partida*“! În sfîrşit, sîntem ceva mai de seamă decît Troisville-ii şi iată doi Troisville făcuţi *pairi* ai Franţei, iar un altul deputat al nobilimii. (Marchizul lua marile colegii electorale drept adunări ale Ordinului său.) Intr-adevăr, nimeni nu se gîndeşte la noi, ca şi cum nici n-am mai exista! Aşteptam călătoria pe care suveranii trebuiau s-o facă pe aici. Dar ei nu vin la noi; trebuie aşadar noi să mergem la ei.

— Sînt încîntat să ştiu că vă gîndiţi să-l scoateţi în lume pe scumpul nostru Victurnien, spuse cu abilitate Cavalerul. Oraşul nostru este o gaură în care nu trebuie să-şi înmormînteze talentele. Tot ce ar putea întîlni aici, ar fi vreo normandă destul de toantă, destul de prost crescută şi bogată. Ce să facă cu ea? S-o ia de soţie? A! Doamne sfinte!

— Imi place să cred că nu se va căsători decît după ce va fi dobîndit un post bun conferit de Coroană sau Regat, spuse bătrînul marchiz. Dar, sînt greutăţi mari.

Iată singurele greutăţi pe care marchizul le întrezărea la deschiderea carierei fiului său.

— Fiul meu, contele d'Esgrignon — reluă el după o pauză subliniată de un suspin — nu se poate prezenta ca un coate-goale. Trebuie echipat. Din păcate

nu mai avem, ca acum două veacuri, gentilomii noștri de suită. Ah, Cavalerule! năruirea asta, de sus pînă jos, mă găsește și astăzi tot ca a doua zi după prima lovitură de măciucă dată de domnul Mirabeau.²³ Astăzi nu se mai pune decît chestiunea de a avea bani; este singurul lucru limpede pe care îl văd în binefacerile Restaurației. Regele nu te mai întreabă dacă te tragi din Valois, sau dacă ești unul din cuceritorii Galiei, — te întreabă doar dacă îți plătești birul de una mie franci. N-aș putea deci să trimit pe conte la Curte fără vreo douăzeci de mii de scuzi.²⁴

— Da, cu această bagatelă ar putea să se prezinte în mod onorabil, zise Cavalerul.

— Ei bine — adăugă domnișoara Armande — am rugat pe Chesnel să vină și el în astă seară. N-ai să crezi poate, scumpul meu Cavaler, că din ziua în care Chesnel mi-a propus să mă căsătoresc cu acel ticălos du Croisier...

— O! ceva nedemn, domnișoară! exclamă Cavalerul.

— Abject, întări marchizul.

— Ei bine — reluă domnișoara Armande — de atunci fratele meu nu s-a mai putut holări niciodată să ceară ceva lui Chesnel.

— Fostului dumneavoastră servitor? întrebă Cavalerul. O! marchize, dar ați face lui Chesnel o onoare pentru care v-ar fi recunoscător pînă la ultima suflare.

— Nu, răspunse gentilomul, nu găsesc acest lucru de demnitatea mea.

— Dar nu e vorba de demnitate. Lucrul e necesar, reluă Cavalerul cu o ușoară tresărire.

— Niciodată! strigă marchizul, făcînd un gest care hotări pe Cavaler să încerce a-l lămuri.

— Ei bine — spuse Cavalerul — dacă nu știți, vă voi spune eu că Chesnel a și dat ceva fiului dumneavoastră. O sumă cam de...

— Nu-l cred pe fiul meu în stare să fi primit, exclamă bătrînul, intrerupînd pe Cavaler și ridicîndu-se țănoș. A putut să vă ceară dumneavoastră douăzeci și cinci de galbeni...

— ...cam de vreo sută de mii de livre, își continuă Cavalerul fraza.

— Conte d'Esgrignon datorează o sută de mii de livre unui Chesnel? strigă bătrînul, dînd semne de adîncă mîhnire. O! dacă n-ar fi singurul meu fiu, ar pleca în chiar seara asta în insule cu un brevet de căpitan! Să fiu dator unor cămătari fa   de care te achi i cu dobânzi mari, fie! Dar Chesnel, un om de care s nt m lega i!

— Da, drăgălașul nostru Victurnien a m ncat o sută de mii de livre, scumpul meu marchiz, reluă Cavalerul, scutur ndu- i citeva fire de tabac de pe vestă. E pu  n,  tiu. Eu, la v rsta lui!...  n sf r it, să lăsăm aceste amintiri, marchize. Conte este în provincie. P str nd propor ia, nu-i rău. Va ajunge departe. Văd în el neor nduiele oamenilor care mai t rziu împlinesc fapte mari...

—  i doarme liniștit, fără să fi spus nimic tatălui său! exclamă marchizul.

— Doarme cu nevinovăția copilului care n-a nenorocit dec t cinci- ase mic-burgheze  i căruia acum  i trebuie să ducese, răspunse Cavalerul.

— Dar va atrage asupra capului lui un ordin regal de  ntemni are.

— S-au desfiin at ordinele regale de  ntemni are, răspunse Cavalerul.  ti i c t s-a urlat atunci când au încercat să creeze o justiție excep ional . Nu am putut păstra acele tribunale speciale pe care domnul de Buonaparte le numea *Comisii militare*.

— Ei bine, dar ce ne vom face când vom avea copii zănatici sau prea strica i — nu-i vom mai putea încarcera? ²⁵ întrebă marchizul.

Cavalerul privea la dezn d jduitul tată  i nu îndrăznea să-i răspundă:

— Vom fi obliga i să-i cre tem bine...

— Nu mi-ai spus nimic despre toate acestea, domni oar  d'Esgrignon, continuă marchizul interpell ndu- i sora. Cuv ntele acestea subliniau totdeauna o nemul umire, căci de obicei o numea simplu *soră*.

— Dar bine, când un t n r viori  i pl n de via   l nceze te într-un ora  ca acesta, ce vrei să facă? ex-

clamă domnișoara d'Esgrignon, care nu înțelegea suferința fratelui ei.

— Ei, drace ! Datorii... — reluă Cavalerul. Joacă, are mici aventuri, vinează, toate astea costă înspăimântător de mult în ziua de azi.

— Ei bine, reluă marchizul, e timpul să-l trimitem regelui. Miine dimineață voi scrie rudelor noastre.

— Cunosc oarecum pe ducii de Navarre, de Lenoncourt, de Maufrigneuse, de Chelieu, spuse Cavalerul, care știa că marchizul fusese cam uitat.

— Scumpul meu Cavaler, nu e nevoie de atâtea forme pentru a prezenta pe un d'Esgrignon la Curte, îl întrerupsese marchizul. — „O sută de mii de livre ! își zise el. Acest Chesnel e îndejuns de îndrăzneț.“ — Iată rezultatele blestematelor astea de tulburări. Maestrul Chesnel a ajuns să-mi ocrotească fiul ! Și eu trebuie să-l consult... Nu, soră, tu vei face asta. Chesnel își va constitui o ipotecă asupra bunurilor noastre. Apoi, trage-i o săpuneală zăpăcitului aceluia. Are să scape pînă la urmă.

Cavalerul și domnișoara d'Esgrignon găseau simple și firești aceste cuvinte, oricît de comice ar fi părut altcuiva care le-ar fi auzit. Ba mai mult chiar, amîndoi au fost foarte mișcați de expresia aproape dureroasă pe care o luase chipul bătrînului. În clipa aceea, domnul d'Esgrignon era sub povara unei sinistre presimțiri ; întrezărea, aproape, epoca în care trăia. Ridicîndu-se, se duse să se așeze într-un jilț, lângă foc, uitînd de Chesnel care trebuia să vină și căruia nu voia să-i ceară nimic. Marchizul d'Esgrignon avea atunci fizionomia pe care i-ar dori-o imaginațiile cît de cît poetice. Aproape pleșuv, mai avea doar la ceafă puțin păr alb și mățos care cădea în șuvițe sărace, buclate la vîrf. Frumoasa lui frunte, plină de măreție, avea frunte pe care o admirăm în imaginile lui Ludovic al XV-lea, ale lui Beaumarchais și ale mareșalului de Richelieu, nu mai oferea privirii nici amplexarea pătrată a mareșalului de Saxa, nici cercul mic, dur, strîns, prea plin al lui Voltaire, — ci o grațioasă formă convexă, modelată cu finețe, cu tîmple moi și aurii. Ochii lui strălucitori păstrau acel

foc, acel curaj pe care vîrsta nu-l înfringe. Avea nasul lui Condé și amabila gură a Bourbonilor, prin care nu ies decît cuvinte spirituale sau bune și despre care amintea contele d'Artois. Obrajii, mai degrabă supti decît cu naive rotunjimi, erau în armonie cu trupul lui uscat, picioarele fine și miinile plinuțe. Avea gitul strîns într-o cravată ca a marchizilor zugrăviți în gravurile ce împodobesc cărțile veacului trecut și pe care le vezi la Saint-Preux ca și la Lovelace,²⁶ la eroii burghezului Diderot ca și la cei ai elegantului Montesquieu (vezi primele ediții ale operelor lor). Marchizul purta veșnic aceeași vestă, mare, albă, brodată cu fir, pe care strălucea panglica de Comandor a Sfîntului Ludovic; o haină albastră cu pulpane mari, colțurile răsfrînte și împodobite cu floarea de crin — costum ciudat pe care-l adoptase regele; dar marchizul nu părăsise pantalonul franțuzesc,²⁷ nici ciorapii de mătase albă, nici calaramele. De la ora șase seara apărea în această ținută. Nu citea decît *Quotidienne* și *Gazette de France*, două ziare pe care presa constituțională le acuza de obscurantisim, de mii de enormități monarhice și religioase, dar pe care marchizul le găsea totuși pline de erezii și idei revoluționare. Oricît ar fi de exagerate oficioasele unei anumite opinii, ele sînt totdeauna mai prejos de „purii” partidului lor; așa cum și portretistul acestui strălucit personaj va fi desigur învinuit că a depășit cu exagerare adevărul, cînd în realitate el a indulcit anumite tonuri prea crude, sau a atenuat părțile prea tipătoare ale modelului său.

Marchizul d'Esgrignon își pusese coatele pe genunchi, ținîndu-și capul în miini. Tot timpul cîl rămase astfel, meditînd, domnișoara d'Esgrignon și Cavalerul se uitară unul la altul, fără a-și comunica gîndurile.

Oare marchizul suferea pentru că datora viitorul fiului său, fostului administrator? Se indoia de primirea de care va avea parte tinăru! conte? Ii părea rău că nu pregătise cu nimic intrarea moștenitorului său în strălucita lume a Curții, locuind în provincie unde îl reținuse sărăcia — căci cum oare s-ar fi putut

prezenta la Curte? Suspină adînc, ridicîndu-și capul. Suspinul său era dintre acelea pe care le scoate adevărata și cinstita aristocrație, aceea a gentilomilor provinciali, atît de neluați în seamă, ca de altfel toți cei care puseseră cîndva mîna pe spadă și înfruntaseră furtuna. „Ce s-a făcut pentru Montauroni sau pentru Ferdinandii care s-au prăpădit sau care nu s-au supus niciodată?” își zise el încet. „Celor care au luptat cu cel mai înalt curaj, li s-a aruncat o pensie nenorocită, cite o locotenență regală într-o fortăreață, la graniță!” Era evident că marchizul se îndoia de virtuțile monarhiei.

Domnișoara d'Esgrignon tocmai încerca să-și liniștească fratele cu privire la viitorul acelei călătorii, cînd se auzi pe caldarimul uscat al străzii, de-a lungul ferestrelor salonului, pasul caracteristic al lui Chesnel. Curînd se ivi notarul în ușa pe care Josephin, bătrînul lacheu al contelui, o deschise fără să anunțe.

— Chesnel, băiatule...

Notarul avea șazeci și nouă de ani, capul alb și o venerabilă față pătrată; purta niște pantaloni a căror lărgime era demnă de o descriere epică a lui Sterne,²⁸ ciorapi încrețiți, pantofii cu catarame de argint, haina în chip de anieriu și o mare vestă, ca a unui tutore.

— ...ai fost cu totul neprevăzător atunci cînd ai dat bani cu împrumut contelui d'Esgrignon! S-ar cuveni să ți-i înapoiez în clipa asta și să nu te mai vedem niciodată, fiindcă ai dat aripi viciilor lui.

Urmă un moment de tăcere, ca la Curte, cînd regele muștra în public pe vreun curtean. Bătrînul notar avea o atitudine umilă și smerită.

— Chesnel, copilul ăsta mă îngrijorează, reluă marchizul cu bunătate. Aș vrea să-l trimit la Paris să slujească pe rege. Te vei înțelege cu sora mea pentru ca el să se prezinte în mod onorabil. Vom face socotelile...

Marchizul se retrase cu gravitate, salutînd pe Chesnel cu un gest familiar.

— Mulțumesc domnului marchiz pentru bunătatea sa, răspunse bătrînul care sta în picioare.

Domnișoara Armande se ridică pentru a-și însoți fratele; sună și lacheul veni la ușă cu sfeșnicul în mână pentru a-și duce stăpînul la culcare.

— Stai jos, Chesnel, spuse bătrîna domnișoară cînd se înapoie.

Cu gingășia ei femeiască, ea izbutea să înlătore orice asprime între marchiz și fostul său intendent, cu toate că sub aceste asprimi Chesnel ghicea totdeauna o splendidă afecțiune.

Simpatia marchizului pentru fostul său servitor se aseamănă cu dragostea pe care stăpînul o nutrește pentru ciinele său și care, la nevoie, l-ar bate pe cel ce-ar da cu piciorul în animal; îl privea ca pe o parte integrantă a existenței sale, pe ceva care, fără să facă parte din el, îl reprezenta totuși în ceea ce avea mai scump, în simțămintele sale.

— Era și timpul ca domnul conte să părăsească orașul ăsta, domnișoară, rosti sentențios notarul.

— Da, răspunse ea. Iar a mai făcut vreo năzbitie?

— Nu, domnișoară.

— Ei bine, atunci de ce-l acuzi?

— Nu-l acuz, domnișoară. Nu, nu îl invinovățesc. Sînt departe de aceasta. Eu nu l-aș invinui niciodată — orice-ar face.

Conversația lincezea. Cavalerul, ființă foarte înțelegătoare, începu să caște ca un om toropit de somn. Se scuză frumuseț și părăsi salonul, avînd chef de somn tot atît cît ar fi avut chef să se inee. Demonul curiozității îi ținea ochii mari deschiși și cu degetele sale delicate își scotea vata din urechi.

— Ei, Chesnel, este ceva nou? întrebă, de data asta cu îngrijorare, domnișoara Armande.

— Da — răspunse Chesnel — sînt lucruri despre care e cu neputință să-i vorbim marchizului: ar cădea lovit de apoplexie.

— Povestește dar, spuse ea, apropiindu-și frumosul său cap de spătarul jilțului și lăsîndu-și brațele să lunece de-a lungul trupului, ca cineva care așteaptă lovitura de moarte fără să se apere.

— Domnișoară, domnul conte, care e atît de inteligent, a ajuns jucăria unor oameni de rînd ce urzesc

o răzbunare : ar voi să vă vadă ruinați, îi miliți ! Președintele Tribunalului, jupînul du Ronceret are, după cum știți, înalte pretenții nobiliare...

— Bunicul său era procuror, spuse domnișoara Armande.

— Știu, continuă notarul ; și nici nu l-ați primit în casa dumneavoastră. Nu se duce nici la familia de Troisville, nici la ducele de Gordon, nici la marchizul de Castéran, dar este unul dintre stîlpii salonului du Croisier. Domnul Félicien du Ronceret, cu care nepotul dumneavoastră poate avea legături fără să se compromită prea mult (îi trebuiesc totuși și lui tovarăși), ei bine, acest tînăr este geniul rău al tuturor nebuniilor sale ; el și alți doi-trei care fac parte din clica dușmanilor dumneavoastră, a dușmanului domnului Cavaler, a aceluia care nu nutrește decît gînduri de răzbunare asupra dumneavoastră și asupra întregii nobilimi ! Toți speră să vă ruineze prin nepotul dumneavoastră, iar pe el să-l vadă prăbușindu-se în mocirlă. Această conspirație este condusă de șarlatanul acela de du Croisier care face pe regalitul. Biata lui soție nu știe nimic despre asta, o cunoașteți. Dacă ea ar fi avut urechi să audă — aș fi aflat ceva mai devreme. Cîtva timp, tinerii zănatici din jurul lor nu cunoșteau secretul și așadar nu spuneau nimănui nimic : dar în șaga lor, capii grupului s-au dat în vileag ; nătăfleții aceia au început să-și dea seama și cu prilejul ultimelor escapade ale contelui, beți fiind, au scăpat cîteva vorbe. Aceste vorbe mi-au fost reproduse de către cineva căruia îi părea rău să vadă cum un băiat atît de frumos, atît de nobil, atît de fermecător, se duce de bună voie spre pierzanie. Azi mai este compătimit, mîine va fi... nici nu îndrăznesc...

— Disprețuit, spune, spune, Chesnel ! exclamă cu durere domnișoara Armande.

— Din păcate ! Cum vreți să împiedicați, chiar pe oamenii cei mai cumsecade din oraș, care nu știu cum să-și omoare timpul de dimineață pînă seara, să nu pîndească faptele semenilor lor ! Așa, de pildă, se știe exact cît a pierdut la cărți domnul conte. Iată, în

ultimele două luni : treizeci de mii de franci aruncați pe fereastră — și fiecare se întreabă de unde îi ia ! Cînd se discută în fața mea, îi chem la ordine. O, dar... Credeți-mă, le-am spus zilele trecute, că dacă li s-au luat familiei d'Esgrignon drepturile asupra unor venituri și pămînturile, li s-a luat și averea ? Tînărul conte se poate purta cum pofteste, și atîta timp cît el nu vă datorează vreun ban, n-aveți nici un cuvînt de spus.

Domnișoara Armande îi întinse mîna pe care bătrînul notar o sărută respectuos.

— Bunule Chesnel ! Prietene, spune cum ai să găsești fonduri pentru o asemenea călătorie ? Victurnien nu poate merge la Curte fără să-și țină rangul.

— O, domnișoară, m-am împrumutat în contul Jard-ului.

— Cum, nu mai avem nimic ? strigă ea. Doamne ! Cum o să te putem răsplăti ?

— Acceptînd o sută de mii de franci pe care o țin la dispoziția dumneavoastră. Vă închipuiți că împrumutul a fost făcut în mod secret, ca să nu vă aducă vreun prejudiciu. În ochii lumii din oraș, eu fac parte din casa d'Esgrignon.

Pe domnișoara Armande o podidîră lacrimile. Chesnel, văzîndu-le, luă un fald al rochiei nobilei fete și îl sărută.

— Nu face nimic — reluă el — tinerii trebuie să facă ștreqării. Ambianța frumoaselor saloane din Paris va schimba gîndurile băiatului. Aici, zău, bătrînii dumneavoastră prieteni, deși sînt inimile cele mai nobile, persoanele cele mai respectabile din lume, nu sînt cîtuși de puțin amuzanți. Domnul conte, ca să-și omoare plictisul, este obligat să se înjosească și va sfîrși prin a se înhăita cu pușlamale.

A doua zi, vechea butcă de călătorii a casei d'Esgrignon văzu lumina soarelui și fu trimisă la fierar pentru a fi pusă la punct. Tînărul conte a fost incuștințat în mod solemn de către tatăl său, după prînz, de intențiile pe care le are în ceea ce-l privește. Va merge la Curte să ceară un post regelui ; în timpul călătoriei va trebui să se hotărască pentru o carieră

oarecare: marina, armata de uscat, ministerul sau ambasadele, Casa Regelui nu avea decît să aleagă; toate uşile îi vor fi deschise. Suveranul va fi desigur mulţumit că d'Esgrignon-ii nu-i ceruseră pină atunci nimic, rezervînd favorurile tronului pentru moştenitorul numelui lor.

De cînd cu nebuniile lui, tinărul d'Esgrignon adălmecase lumea pariziană şi pricepuse adevărata viaţă. Fiind acuma vorba să părăsească provincia şi căminul părintesc, ascultă cu seriozitate alocuţiunea respectabilului său tată, fără a spune că nu se mai intra în marină sau în armată ca pe vremuri; că pentru a deveni sublocotenent de cavalerie, fără a trece prin şcolile speciale, trebuia să fi fost copil de trupă; în acele zile, fiii familiilor celor mai ilustre intrau la Saint-Cyr sau la Şcoala Politehnică, la fel ca fiii de burghezi, în urma concursurilor publice în care gentilomii au toate şansele să fie depăşiţi de cei de rînd. Dacă l-ar fi lămurit pe tatăl său, atunci n-ar mai fi putut căpăta fondurile necesare unei călătorii la Paris; lăsa deci pe marchiz şi pe mătuşa Armande să creadă că se va urca în caleştile regelui, că va apare cu rangul ce se dădea d'Esgrignon-ilor şi că va avea legături cu personalităţile cele mai înalte.

Necăjit că nu poate da fiului său decît un servitor care să-l întovărăşească, marchizul îi oferi pe Josephin, bătrînul său valet, om de încredere care va avea grijă de el, va veghea cu credinţă asupra bunurilor sale şi de care bietul părinte se despărţea, sperînd să-l înlocuiască cu un mai tînăr slujitor.

— Aminteşte-ţi, fiul meu, că eşti un descendent al lui Carol, că singele tău este curat, neîmpovărat de nici o mezalianţă, că deviza blazonului tău — „*Este al nostru*“! — îţi îngăduie să mergi cu capul sus şi să pretinzi posturi de comandă. Mulţumesc tatălui tău, cum mulţumesc şi eu tatălui meu. Datorăm onoarei strămoşilor noştri, păstrată cu sfinţenie, faptul că n-avem nimic de ascuns şi că nu sîntem siliţi să plecăm genunchii decît înaintea unei amante, a regelui şi a lui Dumnezeu. Iată privilegiul cel mai mare!

Bunul Chesnel, care luase parte la prînz, nu se

amestecase în aceste îndrumări heraldice, nici în epistolele către mai-marii zilei, dar își petrecuse noaptea scriind unuia dintre bătrînii săi prieteni și dintre cei mai vechi notari ai Parisului. Sentimentele părintești pe care Chesnel le purta lui Victurnien nu ar putea fi înțelese dacă nu am reda această scrisoare, comparabilă poate discursului lui Dedal către Icar ²⁹. Nu este oare firesc, în asemenea împrejurări, să ne întoarcem pînă la mitologie ca să aflăm o paralelă demnă de acest om de structură antică ?

„Scumpul și respectabilul meu Sorbier,

Îmi aduc cu plăcere aminte că, biet mic învățăcel ce eram, mi-am făcut ucenicia pentru onorabila noastră carieră în casa tatălui tău, unde m-ai îndrăgit. Acestor amintiri din ucenicie, atît de scumpe inimilor noastre, mă adresez pentru a-ți cere singurul serviciu pe care ți-l voi fi cerut în lunga noastră viață, străbătută de catastrofele politice cărora poate le datoriez onoarea de a fi devenit colegul tău. Acest serviciu, prietene, ți-l cer de pe marginea mormîntului și pentru părul meu alb, care ar cădea de durere dacă nu ai da ascultare rugilor mele. Sorbier, nu este vorba de mine și nici de ai mei. Am pierdut-o pe biata doamnă Chesnel și nu am nici copii. Vai ! este vorba de ceva mai mult decît de neamul meu, dacă aș avea unul ; este vorba de unicul fiu al domnului marchiz d'Esgrignon, al cărui administrator am avut cîntea să fiu, de cînd am ieșit din biroul de notariat, unde tatăl său mă trînisese pe socoteala sa, cu gîndul de a mă ajuta să mă căpătuiesc. Această familie care m-a omenit a avut de suferit nenorocirile Revoluției. I-am putut salva parte din bunuri ; dar ce reprezintă aceasta pe lingă strălucirea lor apusă ? Sorbier, nu-ți pot mărturisi cît de legăt mă simt de această familie pe care am văzut-o aproape prăbușindu-se în prăpastia timpurilor — i-am văzut proscrierea, confiscarea, bătrînețea fără alți copii... Cîte nenorociri ! Domnul marchiz s-a căsătorit, soția sa a murit la nașterea tinărului conte ; nu rămîne azi într-adevăr decît acest nobil, drag și prețios băiat. Soarta acestei

familiei depinde de el ; a făcut oarecare datorii, distrându-se pe aici. Ce poți face în provincie cu o sută de galbeni prăpădiți ? Da, prietene, o sută de galbeni, iată unde a ajuns marea familie a d'Esgrignon-ilor. În aceste împrejurări extreme, tatăl s-a văzut silit să-l trimeată la Paris, să ceară la Curte o favoare regelui. Parisul este un loc destul de primejdios pentru tineret. Se cere acel dram de rațiune, care ne face să redevenim notari, pentru a trăi acolo cumpătat. Aș fi nespus de mîhnit dacă aș ști pe acest biet copil în lipsurile pe care noi le-am îndurat. Îți amintești cu cită bucurie am împărțit împreună o chiflă, în stalul din «Théâtre-Français», cînd am adăstat acolo o zi și o noapte ca să vedem *Nunta lui Figaro* ? Ce orbi eram ! Eram săraci și fericiți, dar un nobil în mizerie nu poate fi fericit. Sărăcia unui nobil este ceva împotriva firii. Ah ! Sorbier, cînd ai avut fericirea să oprești cu mîna ta prăvălirea unuia dintre cei mai frumoși arbori genealogici ai țării, este atît de natural să te simți legat, să-l iubești, să-l îngrijești, să vrei să-l vezi înflorind din nou, așa că, desigur, nu te vei mira de precauțiunile pe care le iau și de faptul că apelez la iscusința ta pentru a vedea pe băiatul nostru ieșit la liman. Familia d'Esgrignon a fixat suma de o sută de mii de livre pentru cheltuielile călătoriei întreprinse de domnul conte. Îl vei vedea ; nu există la Paris un tinăr cu care să poată fi asemuit. Te vei interesa de el ca de un fiu unic. În sfîrșit, sînt sigur că doamna Sorbier nu va șovăi să te ajute în tutela morală cu care te investesc. Pensia domnului conte Victurnien este fixată la două mii de franci pe lună ; dar îi vei da la început zece mii, pentru primele sale cheltuieli. Familia a hotărît astfel, pentru doi ani de ședere, în afară de cazul unei călătorii în străinătate, pentru care vom avea grijă să luăm alte măsuri. Alătură-te, vechiul meu prieten, acestei opere și ține barierele pungii destul de strînse. Fără să-l admonestezi pe tinărul conte, fă-l să ia în seamă anumite considerente, strunește-l pe cît poți și fă în așa chip încît, fără motive valabile, să nu depășească de pe o lună pe alta cheltuielile, căci nu trebuie împins nici la dez-

nădejde, în cazurile cînd onoarea sa ar fi în joc. Înformează-te de demersurile lui, de ceea ce face, de oamenii pe care îi frecventează ; supraveghează-i legăturile. Domnul Cavaler mi-a spus adesea că o dansatoare de la Operă este mai puțin costisitoare decît o femeie de la Curte. Ia-ți informații în această privință și răspunde-mi. Dacă tu ești prea ocupat, ar putea doamna Sorbier să vadă ce se întîmplă cu băiatul, pe unde se duce. Poate că ideea de a se face ingeurul păzitor al unui copil atît de fermecător, atît de nobil, i-ar surîde ! Dumnezeu ar răsplăti-o dacă ar primi această sfîntă misiune. Poate că inima ei se va înfiora știind cîte primejdii îl pîndesc pe domnul conte la Paris. Il veți vedea. Este pe cit de frumos, pe atît de tînăr și pe cit de spiritual, pe atît de increzător. Dacă s-ar împrieteni cu vreo femeie ușoară, doamna Sorbier ar putea, mai bine ca tine, să-i arate ce primejdii îl pîndesc. Este întovărășit de un vechi servitor care ar putea să-ți povestească multe. Iscodește-l pe Joséphin, căruia i-am spus să-ți ceară statul în orice împrejurări delicate. Dar ce să-ți spun mai mult ? Am fost și noi zvăpăiați ; adu-ți aminte de ștregăriile noastre și întoarce-te cu gîndul la tinerețea ta, bătrînul meu prieten.

Cei șazeci de mii de franci îți vor fi dați în bonuri de stat, de către un domn din orașul nostru care pleacă anume la Paris..."

Dacă bătrîna pereche ar fi urmat instrucțiunile lui Chesnel, ar fi trebuit să plătească trei spioni ca să supravegheze pe contele d'Esgrignon. Totuși, alegerea depozitarului fusese făcută cu multă înțelepciune. Atît timp cit un creditor are bani în bancă, bancherul îi eliberează la cerere ; pe cită vreme tînărul conte, ori de cîte ori va avea nevoie de bani, va fi obligat să-l viziteze pe notar care, firește, va face uz de dreptul de a-l dojeni. Victurnien fu cit pe-acî să-și trădeze bucuria, aflînd că va avea două mii de franci pe lună. Nu știa nimic despre Paris. Credea că va duce cu această sumă o viață de prinț.

Tînărul conte plecă a treia zi, însoțit de binecu-

vintărilor tuturor obișnuiților „Salonului cu vechituri”, sărutat de bătrinele văduve, încărcat de urări, urmat pînă afară din oraș de bătrînul său tată, de sora acestuia și de Chesnel, care aveau citeșitrei ochii plini de lacrimi. Plecarea aceasta grăbită a alcătuit cîteva seri de-a rîndul subiectul de discuție al orașului și mai ales a răscolit minia plină de ură a lui du Croisier. După ce juraseră pierzarea d'Esgrignon-ilor, fostul furnizor comercial, președintele și aliații lor vedeau cu toții prada scăpîndu-le. Setea lor de răzbunare se bizuia pe viciile aceluia zănatîc la care acum nu mai puteau ajunge.

O inclinare naturală spiritului omenesc, care adesea face din fiica unei femei credincioase o stricăță și din fiica unei femei ușoare o credincioasă — potrivit legii contrastelor, corolar firesc al legii asemănărilor — îl mina și pe Victurnien spre Paris, stăpînit de unele porniri cărora mai curînd sau mai tîrziu le-ar fi căzut pradă. Crescut într-o veche casă de provincie, inconjurat de chipuri blinde și liniștite, de oameni serioși, credincioși stăpînitorilor lor, în armonie de altfel cu obiceiurile de odinioară ale căminului, acest copil nu văzuse decît prieteni respectabili. În afară de prea-lumescul Cavalier, toți cei din jur aveau purtări potolite, vorba cuviincioasă și plină de cumințenie. Fusesse mîngîiat de femei cu rochii cenușii, cu mînuși cu horboțele, pe care Blondel ni le-a zugrăvit atît de bine. Căminul părintesc era împodobit cu acel lux bătrînesc care nu inspiră decît gînduri cît se poate de puțin nebunești. În sfîrșit, instruit de un abate fără falsă credință, plin de blîndețea bătrînilor crescuți și formați în cele două veacuri care au adus într-al nostru trandafirii uscați ai experienței și floarea vestejită a obiceiurilor tinereții lor, Victurnien — pe care totul ar fi trebuit să-l îndemne să ducă mai departe faima unei familii istorice, luînd viața în mare și frumos, și căruia toate împrejurările, cum și educația primită, trebuiau să-l facă să aibă apucături serioase — asculta dinpotrivă glasurile cele mai primejdioase. În titlul său de noblețe, Victurnien nu vedea altceva decît treapta care îl va ridica deasupra

celorlalți oameni. Năruindu-se acest tămâiat idol al căminului părintesc, el simțea un gol. Devenise un egoist feroce, adică cel mai înspăimântător tip omenesc și cel mai des întilnit.

Împins de aristocratica religie a *eului* să-și împlinească poftele încurajate de cei care îl îngrijiseră în copilărie și de primii tovarăși ai nebuniilor sale de tinerețe, se deprinsese să nu prețuiască un lucru decât în măsura în care îi plăcea și să vadă pe oamenii de suflet din jurul său cocoloșindu-i toate neroziile. Îngăduința vinovată a acestora din urmă era și ea menită să-l piardă. Educația aleasă și cucernică pe care o primise păcătuia prin aceea că îl izolase de adevărata viață a epocii, care nu putea fi cuprinsă în hotarele unui oraș de provincie ; de altfel și destinul său îl purta mai sus de aceste limite. Luase de asemenea obiceiul să nu prețuiască faptele la valoarea lor socială, ci la valoarea relativă ; găsea bune acțiunile sale în măsura utilității lor. Intocmai ca tiranii, construia legea după împrejurare, sistem care pentru viciu echivalează cu ceea ce reprezintă pentru opera de artă „fantezia“ — cauză de veșnică neregulă. Inzestrat cu o înțelegere ageră și pătrunzătoare, judeca bine și just, dar acționa pripit și rău. Ceva nedesăvârșit, care nu se poate explica, dar care se întilnește la mulți tineri, îi scrîntea purtarea. Cu toată mintea-i ageră care se dovedea atât de iute în unele manifestări, creierul i se întuneca de îndată ce-l stăpîneau simțurile. Ar fi impresionat pe înțelepți, dar era în stare, în același timp, să uimească și pe nebuni. Poftele lui năpădeau, ca o izbucnire de furtună, spațiile limpezi și luminoase ale minții sale. Și după destrăbălările în fața cărora se simțea neputincios, cădea pradă unei depresiuni morale și fizice, unui soi de prostrație totală, vecină cu imbecilizarea. Un atare caracter poate tîri în mocirlă omul abandonat propriilor sale porniri, sau îl poate ridica și salva cînd este susținut de mina dîră a unui prieten. Nici Chesnel, nici tatăl său, nici mătușa sa, nu putuseră pătrunde tainele acestui suflet plin de poezie, dar ros în chiar miezul său de îngrozitoare slăbiciuni. Ajuns

abia la cîteva leghe de oraşul său de baştină, Victurnien nu mai păstra nici un sentiment de părere de rău şi nici un gînd pentru bătrînul său tată, care îl iubea cit zece copii, nici pentru mătuşa sa, al cărei devotament atinsese aproape forme de nebunie. Dorea Parisul cu o înfrigurare de nestăpînit. Adesea îl purta gîndul în această lume de basm din care îşi urzea cele mai frumoase vise. Credea că şi acolo va fi printre cei dintii, aşa precum era în oraş şi provincie, unde domnea numele tatălui său. Aţîţat nu numai de orgoliu, ci de un fel de vanitate, setea sa de plăceri creştea pe măsura Parisului.

Distanţa fu parcursă repede. Asemeni gîndului său, caleaşa nici ea pare că nu făcea nici o diferenţă de la orizontul mărginit al provinciei, la forfota uriaşă a capitalei. Victurnien trase pe strada Richelieu, într-un frumos palat de lingă boulevard, şi se grăbi să ia în stăpînire Parisul, repezindu-se precum un cal flămînd se năpusteşte asupra păşunii. În curînd văzu deosebirea dintre cele două ţărîmuri. Mai mult surprins decît intimidat de schimbare, înţelese de îndată, cu isteţimea minţii sale, cit de mică însemnătate avea el în mijlocul acestei babilonii şi cit de nebunesc lucru ar fi fost să te aşezi în curmezişul şuvoiului de idei şi obiceiuri noi. O singură pildă i-a fost de ajuns. În ajun, dăduse scrisoarea tatălui său ducelui de Lenoncourt, unul dintre seniorii francezi cei mai de vază pe lingă rege; îl găsise în minunatul său palat, în mijlocul splendorilor aristocraţiei. A doua zi îl întîlni pe boulevard, pe jos, cu umbrela în mînă, plimbîndu-se fără nici o distincţie arborată, fără eşarfa lui albastră pe care, altădată, un cavaler al Ordinului regelui n-ar fi părăsit-o nicicînd. Acest duce şi *pair*, primul gentilom al Camerei regelui, nu putuse, în ciuda desăvirşitei sale politeţi, să-şi stăpînească un zîmbet, citînd scrisoarea rudei sale. Acest zîmbet i-a spus lui Victurnien că între „Salonul cu vechituri” şi Tuileries³⁰ erau mai mult decît şaizeci de leghe; era o depărtare de cîteva veacuri. În toate timpurile, Troml şi Regele se înconjuraseră de familii favorite, dar de fiecare dată altele, diferite cu totul ca nume şi ca-

racter de acelea ale domniilor dinainte. În acest domeniu se pare că nu individul, ci faptele lui se bucurau de trecere. Dacă istoria n-ar fi mărturie a acestor afirmații, ele ar părea poate de necrezut. Curtea lui Ludovic al XVIII-lea ridicase pe prim plan oameni cu totul străini de cei ce o împodobiseră pe aceea a lui Ludovic al XV-lea : Rivièrè, Blacas, d'Avaray, Dambray, Vaublanc, Vitrolles, d'Autichamp, Larochejaquelein, Pasquier, Decazes, Lainé, de Villèle, la Bourdonnaye³¹ etc. Dacă asemuiți Curtea lui Henric al IV-lea cu cea a lui Ludovic al XIV-lea, nu veți mai regăsi nici cinci din familiile mai importante. Favoritul lui Ludovic al XIV-lea, Villeroy, era strănepotul unui secretar ridicat sub Carol al IX-lea, în timp ce nepotul lui Richelieu nu mai însemna aproape nimic. D'Esgrignon-ii, atotputernici sub Henric al IV-lea, aproape princiari sub Valois, nu aveau nici o trecere la Curtea lui Ludovic al XVIII-lea, care nici măcar nu se gindea la ei. Astăzi, nume tot atât de strălucile ca acele ale familiilor domnitoare ca, de pildă, Foix-Grailly, sint, datorită lipsei de bani — singura putere a timpului — lăsate în umbră, ca și cum ar fi asfințit. De îndată ce Victurnien cumpănise lumea pariziană — și nu o cîntărea decît sub acest aspect, simțindu-se jignit de egalitatea din Paris, această fiară care sub Restaurație sfișiasc ultima rămășiță a Statului social — el voi să-și cucerească un loc folosind armele tocite, dar primejdioase, pe care veacul le mai lăsase nobilimii ; imită ifosele celor cărora Parisul le acorda costisitoarea lui atenție ; simți nevoia să aibă cai, trăsuri frumoase, toate accesoriile luxului modern. Făcu aidoma după cum îi spusese de Marsay, primul dandy pe care îl întîlni în cel dintîi salon unde intră : „Trebuie să fii la înălțimea epocii tale !“ Spre nenorocul său, dădu peste destrăbălății Parisului, de Marsay, Ronquerolles, Maxim de Trailles, des Lupeaulx, Rastignac, Vandenesse, Adjuda-Pinto, Beaudenord și Manerville, pe care îi găsi la marchiza d'Espard, la ducesele de Grandlieu, de Carigliano, la marchizele d'Aiglemont și Listomère, la doamna de Sérisy, la Operă, la ambasade, peste tot unde îl purta frumosul

său nume și averea sa aparentă. La Paris, un nume de viță veche, recunoscut și adoptat de Faubourgul Saint-Germain care cunoaște provincia pe degele, este un pașaport care deschide chiar ușile cele mai greu de urnit din țitini pentru necunoscuți sau figurile societății de mina a doua. Victurnien își găsi toate rudele, amabile și primitoare, atit timp cit nu venea să le ceară ceva; văzuse imediat că mijlocul de a nu obține nimic, era să ceri ceva. La Paris, dacă prima mișcare este aceea de a te arăta protector, a doua, și mult mai stăruitoare, va fi să-ți disprețuiești protejatul. Mindria, vanitatea, trufia, — toate simțămintele bune ca și cele rele ale tinărului conte — îl împinseră să ia o atitudine agresivă. Ducii de Lenoncourt, de Chaulieu, de Navarreins, de Grandlieu, de Maufrigneuse, principele de Blamont-Chauvry, își făcură atunci o plăcere să prezinte regelui pe acest fermecător vlăstar al unei ilustre familii. Victurnien sosi la Tuileries într-o superbă caleașcă, purtînd stema familiei; dar prezentarea lui dovedi că poporul da prea multe griji regelui pentru ca să mai aibă timp să se ocupe și de nobilime. Își dădu seama dintr-o dată la ce servitute era sortită tinăra nobilime de către Restaurația care fusese năpădită de o seamă de bătrîni eligibili și de vechi curteni. Înțelese că locul lui nu era nici la Curte, nici în aparatul de stat, nici în armată, în sfîrșit nicăieri. Se azvirli deci în lumea plăcerilor. Prezentat la Elysée-Bourbon, la ducesa d'Angoulême,³² la pavilionul Marsan, întilni peste tot mărturiile unei politeți superficiale, datorate moștenitorului unei vechi familii de care, văzîndu-l, toți își amintiră. Chiar o amintire însemna mult. În stima care se arăta lui Victurnien, cîntărea faptul că era *pair* și că putea reprezenta o strălucită partidă pentru căsătorie. Dar mindria sa, împiedicîndu-l să dea pe față adevărata sa poziție, rămase la adăpostul falsei sale bogății. În același timp era atit de bine privit pentru ținuta sa, se simțea atit de fericit de primul său succes, încit un fel de rușine, încercată de mulți tineri, rușinea de a abdica, îl făcu să nu-și schimbe atitudinea aceasta. Își luă un mic apartament în strada du

Bac, cu grajd, remiză și toate angaralele vieții elegante la care era condamnat. Această punere în scenă îl costa vreo cincizeci de mii de franci pe care tinărul conte îi obținuse — împotriva prevederilor înțeleptului Chesnel — datorită unor împrejurări neașteptate. Serisoarea lui Chesnel ajunsese la Biroul de notariat, dar bătrînul său prieten murise. Văzînd că e vorba de o scrisoare de afaceri, doamna Sorbier, o văduvă cu totul lipsită de simț poetic, o dădu urmașului defunctului. Maestrul Cardot, noul notar, spuse tinărului conte că mandatul către Bancă era nul, intrucît fusese adresat predecesorului său, iar drept răspuns la serisoarea îndelung chibzuită a bătrînului notar de provincie, maestrul Cardot scrisese o scrisoare de patru rînduri, nu pentru a înduioșa pe Chesnel, ci pentru a pune mina pe bani. Chesnel făcu mandatul pe numele tinărului notar care, puțin dispus să împărtășească sentimentalismul corespondentului său și încîntat să se pună la dispoziția contelui d'Esgrignon, dădu lui Victurnien tot ce acesta poștea. Cei ce cunosc viața pariziană știu că, pentru a toca cincizeci de mii de franci, nu este nevoie de prea multă mobilă, trăsuri, cai și îmbrăcăminte, fără să mai socotim și faptul că Victurnien se îndatorase încă dintru început cu vreo alți douăzeci de mii la furnizorii săi, care în primul moment nu i-au cerut bani, averea lui fiind repede sporită în imaginația opiniei publice și de către Joséphin, un fel de Chesnel în livrea.

După o lună de la sosire, Victurnien fu silit să mai ceară zece mii de franci de la notarul său. Jucase whist la ducii de Navarreins, de Chaulieu, de Lenoncourt — și la Club. După ce la început cîștigase cîteva mii de franci, pierdu după aceea cinci-șase mii și se văzu nevoit să-și facă un fond pentru joc. Victurnien avea caracterul care place lumii și care permite tinerilor de familie bună să se pună la nivelul rangului lor. Nu numai că fusese admis ca un personaj osebit în banda tineretului la modă, dar era chiar foarte pizmuț. Cînd a văzut că începe să fie invidiat, beția bucuriei resimțite nu l-a mai îmbiat să se îndrepte. În aceste împrejurări și într-o astfel de stare, nu a

mai stat să judece și nici n-a mai voit să țină seama de mijloacele de care dispune. Zvirlea banii din pungă ca și cum ar fi trebuit să se umple ea singură la loc și refuza să se mai gîndească la urmările acestui sistem.

În lumea destrăbălată și în vârtejul serbărilor, personajele sînt primite pe scenă în costumele lor strălucitoare, fără să se întrebe nimeni despre mijloacele pe care le au; ar fi de altfel de cel mai prost gust. Fiecare trebuie să-și perpetueze bogățiile, întocmai ca natura pe ale sale, în chip tacit. Lumea discută despre nenorocirile întîmplate, se îngrijorează batjocoritor despre îmbogățirile recente ale necunoscuților de pînă acum, dar se oprește aici. Un tînăr ca Victurnien, sprijinit de puternicii Faubourg-ului Saint-Germain, a cărui avere chiar protectorii săi o cred mai mare decît e, chiar dacă în sinea lor ei ar dori să se descotorosească de el, aceasta cu toată delicatețea și eleganța printr-o vorbă, printr-o frază; în fine, un conte bun de înșurat, cu o conversație plăcută, frumos, spiritual, al cărui tată este încă proprietarul pămînturilor și castelului strămoșesc — un astfel de tînăr este cît se poate de bine primit în toate casele cu tînere femei plictisite, mame cu fete de măritat sau frumoase balerine fără de zestre. Lumea îl atrase deci zîbind, în primele rînduri ale teatrului ei. Băncile pe care marchizii de odinioară le ocupau pe scenă mai există și azi la Paris, unde numele se schimbă, dar lucrurile rămîn la locul lor. Victurnien găsi în societatea din Faubourg-ul Saint-Germain o replică a Cavalerului, în persoana vidamului³³ de Pamiers. Vidamul era un cavaler de Valois ridicat la treapta a zecea, înconjurat de tot prestigiul averii și bucurîndu-se de privilegiul unei poziții înalte. Acest mult iubit vidam era centrul tuturor confidențelor, gazeta Faubourg-ului; totuși discret, difuzînd — ca orișice gazetă — numai ceea ce se poate publica. Victurnien auzi din nou teoriile transcendente ale Cavalerului. Vidamul îi spuse lui d'Esgrignon, fără cel mai mic înconjur, că trebuie să aibă femei cumsecade și îi povesti ce făcea la

vîrsta lui. Ceea ce vidamul de Pamiers își îngăduia atunci era atît de departe de apucăturile moderne, și pasiunea juca un rol atît de important, încît nu are rost să povestim lucruri pe care oamenii nu le-ar mai crede. Dar neprețuitul vidam merse mai departe, spunînd în chip de concluzie lui Victurnien: „Vă invit la masă mîine la Cabaret. După operă, unde ne vom face digestia, vă voi duce într-o casă unde veți găsi persoane foarte dornice să vă cunoască.“ Vidamul i-a oferit o masă delicioasă la „Rocher de Cancale“ la care n-au participat decît trei invitați: de Marsay, Rastignac și Blondet. Émile Blondet era un compatriot de-al contelui; scriitor, el ținea de înalta societate prin legătura sa cu o tînără femeie fermecătoare venită din provincia lui Victurnien, o anume domnișoară de Troisville, căsătorită cu contele de Montcornet, unul dintre generalii lui Napoleon, care trecuse de partea Bourbonilor. Vidamului nu-i plăceau mesele la care numărul musafirilor trecea de șase. În aceste cazuri, după părerea lui, nici conversația, nici bucatele, nici vinurile nu puteau fi prețuite după cuviință.

— Încă nu ți-am spus unde te voi duce în astă-seară, copil drag, îi șopti el lui Victurnien, luîndu-i mîinile și mîngîindu-i-le. Vei merge la domnișoara des Touches, unde vor fi, în cerc restrîns, toate femeile frumoase cu pretenții de inteligență. Literatura, arta, poezia, în sfîrșit toate artele sînt acolo la loc de cinste. Este unul dintre vechile noastre cenacle intelectuale, poleite cu morala monarhică — emblema timpurilor noastre.

— Uneori e plictisitor și obositor ca o pereche de botfori noi, dar sînt unele femei pe care nu le poți înțilni decît acolo, spuse de Marsay.

— Dacă toți poeții ce vin acolo să-și pieptene muza ar semăna cu amicul nostru — spuse Rastignac bătîndu-l prietenește pe umăr pe Blondet — atunci ar fi amuzant. Dar oda, balada, meditațiile asupra sentimentelor minore și romanele de mare amploare au năpădit cam prea mult și mințile și canăpelele.

— N-am nimic împotriva, cu condiția să nu strice femeile și să nu corupă fetele, adăugă de Marsay.

— Domnilor — interveni zîbind Blondet — înălțați domeniul meu literar.

— Taci, ne-ai furat pe cea mai încântătoare femeie din lume, norocos cum ești, năstrușnicule, exclamă Rastignac. Putem și noi să-ți luăm mai puțin reușitele tale idei.

— Da, e fericită secătura — zise vidamul, luîndu-l ușor pe Blondet de ureche și răsucindu-i-o — dar Victurnien va fi poate și mai fericit în noaptea asta...

— Atît de curînd!? strigă de Marsay. A venit de o lună, abia a avut timp să-și scuture colbul vechiului său castel și să se spele de saramura în care l-a ținut mătușă-sa; abia și-a luat un cal englezesc mai curățel, o cabrioletă la modă, un groom...

— Nu, nu, n-are groom — întrerupse Rastignac — ci un soi de țărănoi adus de acasă și despre care Buisson, croitorul, om ce se pricepe în materie de livree, spune că nu știe să poarte nici măcar o vestă.

— Adevărul este — rosti cu seriozitate vidamul — c-ar fi trebuit să luați cu toții exemplu de la Beaude-nord care și-a cîștigat superioritatea asupra noastră a tuturor, dragii mei prieteni, prin faptul că posedă un adevărat groom englezesc... ³⁴

— Iată deci, domnilor, unde au ajuns gentilomii Franței! strigă Victurnien. Pentru ei chestiunea importantă este aceea de a avea un groom, un cal englezesc și diferite fleacuri...

— Măăă! făcu Blondet arătînd spre Victurnien:

„Bunul-simț al acestui domn, uneori mă-nspăimîntă!”

— Ei bine, da, tinere moralist, aici ați ajuns! Și n-aveți nici măcar, ca scumpul nostru vidam, gloria favorurilor îmbelșugate care l-a făcut de pomină acum cincizeci de ani! Noi chefuim la etajul doi, în strada Montorgueil. Nu mai sîntem în război cu cardinalul și nici în tabăra de la *Drap d'or*. ³⁵ În sfîrșit dumneala, contele d'Esgrignon, stai la masă cu jupin Blondet, fiul mezin al unui biet judecătoraș de pro-

vincie căruia acolo nici nu i-ai întinde mîna și care peste zece ani va putea lua loc lîngă dumneavoastră printre *pairii* Regatului. Acum mai credeți în dumneavoastră, dacă puteți !

— Ei bine — spuse Rastignac — am trecut de la *Faptă* la *Idee*, de la forța brută la cea intelectuală, dar să vorbim...

— Să nu vorbim de nenorocirile noastre, întrerupse vidamul. Am hotărît să mor vesel. Chiar dacă amicul nostru n-are un asemenea groom, nici nu-i trebuie — falnica lui înfățișare e de ajuns.

— Nu se poate lipsi de el, prea e de curînd venit, fu de părere Blondet.

— Cu toate că eleganța lui e încă recentă, îl adoptăm, interveni de Marsay. E demn de noi, își înțelege epoca, e deștept, e nobil, e drăguț, îl iubim, îl vom servi, îl vom împinge...

— Unde ? întrebă Blondet.

— Curiosule ! replică Rastignac.

— Cu cine îl încurcăm astă-noapte ? întrebă de Marsay.

— Cu întreg seraiul, zise vidamul.

— La naiba — reluă Marsay — să nu-l zgîndărim pe scumpul nostru vidam, c-apoi nu ne mai prezintă infantei ! Aș fi tare amărît de nu aș cunoaște-o...

— Altădată eram și eu îngîmfat ca el, spuse vidamul, arătînd spre de Marsay.

După masa care a fost foarte plăcută și în timpul căreia conversația s-a desfășurat pe un ton de bîrlă glumeată și de desfriu poleit, Rastignac și de Marsay întovărășiră pe vidam și pe Victurnien la Operă, pentru a-i putea urma apoi la domnișoara des Touches. Cei doi șmecheri apărură acolo la ora cînd socoteau că luase sfîrșit lectura unei tragedii, socotită ca lucrul cel mai greu de înghițit între orele unsprezece și douăsprezece noaptea. Ei veneau ca să-l iscodească pe Victurnien, să-l stingherească cu prezența lor ; adevărată glumă de școlar, acrită și cu răutatea dandy-ului invidios. Victurnien avea însă o îndrăzneală de paj, care-i ajuta să se simtă oriunde în largul său ; observînd pe noul-venit cum își făcea intrarea,

Rastignac se miră chiar cît de repede se deprinsese tînărul cu manierele elegante ale timpului.

— Micul d'Esgrignon va ajunge departe, nu crezi ?
îl întrebă pe tovarăşul său.

— Depinde — răspunse de Marsay — dar oricum, merge strună.

Vidamul prezintă pe tînărul conte uneia dintre ducesele cele mai amabile şi mai uşuratele ale timpului şi ale cărei aventuri avură mare răsunet abia cinci ani mai tîrziu. Arătîndu-i-se în toată splendoarea strălucirii sale, bănuită încă de pe atunci (deşi nu existau dovezi) de oarecare lipsă de seriozitate, ea dobîndise faima pe care o pot da unei femei, dar şi unui bărbat, calomniile Parisului. Calomnia nu atinge niciodată mediocrităţile, care mor de ciudă că trăiesc ignorate. Această femeie era ducesa de Maufrigneuse — fostă domnişoară d'Uxelles — al cărei socru încă mai trăia, şi care avea să devină mai tîrziu prinţesă de Cadignan. Prietenă cu ducesa de Langeais şi cu vicontesa de Beauséant — două splendori apuse — era în strînse legături cu marchiza d'Espard, cu care îşi disputa în acel moment nestatornicul tron al modei. Rubedenii destul de sus-puse o ţinuseră multă vreme la adăpost de orice griji ; dar făcea parte din acea tagmă de femei care, nu se ştie încă pe ce teme, nici cum, sînt în stare să înghită veniturile Pămîntului întreg şi chiar cele din Lună, dacă le-ar putea dobîndi... Caracterul ei abia începea să se dea în vileag ; singur de Marsay îl cunoscuse cu adevărat. Cînd văzu că vidamul îl prezintă pe Victurnien acestei delicioase fiinţe, temutul dandy se plecă la urechea lui Rastignac :

— Dragul meu, va fi băgat în cofă cît ai clipi din ochi.

Se potriveau de minune asemenea vorbe vulgare cu desfăşurarea acestei aventuri. Ducesa de Maufrigneuse se îndrăgosti nebuneşte de Victurnien, după ce îl studie bine. Dacă ar fi văzut privirea îngerească prin care îi mulţumea vidamului de Pamiers, un îndrăgostit ar fi fost gelos pe expresia galeşă a acestei priviri. În prezenţa vidamului — ce nu mai constituia

pentru ele o primejdie — femeile păreau niște căluți de stepă lăsați să zburde în voia lor : erau naturale și le plăcea să-și dea frîu liber sensibilităților lor ascunse.

Ocheada ei directă a fost însă discretă, neprefăcută, nestudiată la oglindă și de nimenea surprinsă.

— Ce s-a mai gătit ! șopti Raslignac lui de Marsay. Ce toaletă de fecioară, ce gingășie de lebădă și ce gît de zăpadă, ce priviri de neprihănită madonă, ce rochie albă și centură de fetiță ! Cine ar zice că ai trecut și tu pe acolo ?

— Dar tocmai de asta e așa, răspunse de Marsay cu un aer triumfător.

Cei doi tineri schimbă un zîmbet. Doamna de Maufrigneuse surprinse acest surîs și bănuî conversația. Ea aruncă celor doi șmecheri afemeiați una din acele priviri pe care franțuzoaicele nu le cunoșteau înainte de pace și care au fost importate de la englezoaice, o dată cu modelul argintăriei, al hamurilor, cu caili și cu oglinzile lor britanice care înviorează un salon populat cu un număr oarecare de *ladies*.³⁶ Cei doi tineri deveniră îndată serioși ca doi funcționari în așteptarea gratificației, după ce directorul i-a muștruluit.

Indrăgostindu-se de Victurnien, ducesa se hotărîse să joace rolul romanticei Agnès,³⁷ imitată de mai multe femei — spre nenorocirea tineretului de azi... Doamna de Maufrigneuse simula deocamdată a fi un înger, reflectînd că, atunci cînd va avea patruzeci de ani, va fi nimerit să se îndrepte mai degrabă spre literatură și știință, decît spre biserică. Ținea să nu se mene cu nimeni. Născocea roluri și rochii, pălării și păreri, toalete și maniere originale. După căsătoria sa, cînd mai era aproape o fetiță, pozase un timp în femeie cultă și aproape perversă : își permitea răspunsuri îndrăznețe față de anumiți oameni superficiali, dar care în fața adevăraților cunoscători i-ar fi dezvăluit ignoranța. Cum de la căsătoria sa nu mai putea ascunde nici un singur an — și de curînd împlinise douăzeci și șase — hotărî să facă pe ingenua. Părea că abia mai ține de cele pămîntești ; își flutura mine-

cile largi ca pe niște aripioare. Ridica ochii spre cer la orice vorbă, părere, sau privire mai îndrăzneță. În asemenea clipe, madona lui Piola — marele pictor genovez asasinat din gelozie, în momentul în care era pe cale să devină un nou Rafael — madona cea mai pură dintre toate, a cărei icoană abia se întrezărește sub geamul ei, într-o stradă din Genova, aceea madonă cerească părea o mesalină,³⁷ pe lângă ducesa de Maufrigneuse. Femeile se întrebau cum putuse deveni această tânără zvăpăiată, numai cu ajutorul unei toalete, o frumusețe serafică și pală, ce părea să aibă — dacă folosim o expresie la modă — un suflet alb ca ultima zăpadă fulguită pe cea mai înaltă creastă a Alpilor ; cum rezolvase atât de ușor problema vicleană de a-și arăta decolteul, mai alb decât sufletul, ascunzându-l totuși cu un văl ; cum putea fi atât de imaterială, aruncînd în același timp priviri atât de ucigătoare. Lăsa să se întrevadă parcă toate voluptățile, cu privirea-i aproape lascivă, cu suspinele sale ascetice și pline de speranță într-o lume mai bună — chiar în timp ce gura sa părea a spune că nu le va împlini niciodată. Unii tineri naivi — mai erau cîțiva atunci în Garda Regală — se întrebau dacă putea fi oare tuluită în momentele de mare intimitate această Albă Doamnă, abur sideral căzut din Calea Lactee. De sistemul acesta, care a triumfat timp de cîțiva ani, s-au folosit din plin femeile care tănuiau, ocrotind-o la sînul lor gingaș, o filozofie cutezătoare, învăluind năzuințe din cele mai exigente, cu asemenea pioase maniere. Toate aceste cerești fapte cunoșteau prea bine tot ce le putea oferi în dragoste pofta nestăvilită a oricărui bărbat de bună familie, pentru a le readuce pe pămînt. Această modă le permitea să sălășluiască în împărăția lor, jumătate catolică, jumătate lumească ; voiau și își puteau îngădui să nesocotească amănuntele vulgare ale vieții, ceea ce împăca multe lucruri. În practica acestui sistem ghicit de Marsay, se găsea și explicația ultimelor sale cuvinte către Rastignac care devenise aproape gelos de Victornien.

— Micule — îi spuse — stai liniștit ; acest Nucingen³⁸ va fi mîntuirea ta, căci ducesa te-ar fi ruinat ;

este o femeie prea costisitoare. Rastignac îl lăasă pe de Marsay să plece, fără a-l mai întreba ceva ; cunoştea prea bine Parisul. Ştia că cea mai pretenţioasă, cea mai nobilă, cea mai dezinteresată femeie din lume, pe care n-ai putea-o face să primească altceva decît flori, devine pentru un tînăr tot atît de primejdioasă ca şi balerinele de operă de odinioară. Într-adevăr, nu mai existau acum actriţe de operă ; ele deveniseră un mit. Actualele moravuri au făcut din dansatoare şi actriţe ceva amuzant, cam ceea ce a izbutit şi Declaraţia privind drepturile femeii : nişte păpuşi care se arată dimineaţa în chip de mame respectabile şi pline de virtuţi, pentru ca seara să-şi arate picioarele, în pantaloni strîmţi, în travestiuri bărbăteşti.

Din fundul biroului său de provincie, bătrînul Cheshnel presimţise bine stîncă de care avea să se zdrobească tînărul conte. Nimbul plin de poezie cu care se încununa doamna de Maufrigneuse luă ochii lui Victurnien, subjugat din prima clipă, înlănţuit de cingătoarea ei de fetiţă, prins în mreaja zuluilor aceia răsuciţi de nişte degete de zîină. Băiatul acesta atît de corupt, în ciuda nevîrstniciei lui, s-a lăsat dus, s-a pierdut în noianul de horbote şi amăgiri feciorelnice, furat de acea expresie aparent suavă, dar dinainte chibzuită — ca o lege trecută prin Cameră şi Senat ! Nu sînt oare acestea de ajuns pentru a-l face să creadă, pe cel ce trebuie să creadă, minciuna unei femei ? Pentru doi îndrăgostiţi, restul lumii apare doar aidoma personajelor de pe o tapiserie. Ducea era, fără a fi nevoie s-o măgulim, una din primele zece femei frumoase recunoscute ale Parisului. Ştiţi că în lumea îndrăgostiţilor se găsesc pe puţin tot atîtea femei socotite „*cele mai frumoase din lume*” cite cărţi trec în literatură drept „*cele mai bune cărţi ale epocii*”. La vîrsta lui Victurnien, conversaţia pe care a purtat-o cu ducea nu cerea prea multă osteneală. Destul de tînăr şi de puţin format pentru viaţa pariziană, el nu-şi putea face încă prea multă grijă, nici lua seama la cele mai mărunte cuvinte sau priviri. Sentimentalismul acesta religios, sub care se ascundeau, la fiecare dintre interlocutori, gînduri destul de poznaşe,

exclde familiaritatea blîndă, încrederea spirituală a vechilor convorbiri intime franceze: dragostea își găsea clipele-i de răgaz între umbra a doi nori. Victurnien avea exact acea doză de nevinovăție provincială necesară ca să cadă într-un extaz convenabil și neprefăcut, care să placă ducesei, căci femeile nu se lasă mai mult amăgite de comedia pe care o joacă bărbații, decît de propria lor comedie. Doamna de Maufrigneuse drămui, nu fără spaimă, rătăcirea tînărului conte, evaluînd-o la șase luni pline de adevărată dragoste. Era atît de galeșă în chip de porumbiță, adumbrind sclipirile privirilor cu franjurile aurii ale genelor, încît venind să-și ia rămas bun, marchiza d'Espard îi șopti la ureche : „Bine ! Foarte bine, draga mea !“ după aceasta, frumoasa marchiză își lăsă rivala să hălăduiască pe meleagurile de azi ale Dragostei — ceea ce nu-i ceva atît de ridicol pe cît socotesc unii... Este un meleag care apare pe hartă din veac în veac, cu alte nume, dar care duce totdeauna la aceeași țintă.

Într-o oră de conversație în doi, în văzul tuturor, așezați într-un colț de divan, ducesa stîrni în d'Esgrignon generozități scipioniene, devotamente amadisiene⁴⁰ și abnegații medievale, cu tot decorul acela de pumnale, metereze, zale, coifuri, conduri și alte accesorii de mucava zugrăvită. Cu un rafinament deosebit, ea lăsa să se întrezărească gînduri nerostite, pe care le înfigea distrată și discretă în inima lui Victurnien, ca pe niște ace într-o perniță.

S-a arătat, cu subtilă artă, plină de reticențe, de o încîntătoare ipocrizie, darnică pînă la risipă cu promisiuni subtile, care — privite de aproape — se topeau ca gheața la soare, după ce reîmprospătaseră speranțele ; în sfîrșit, perfidă în dorințele pe care le trezea în ea și în el.

Această frumoasă întîlnire s-a încheiat cu lațul unei invitații acasă, zvîrlit cu gestul îmbietor al unei mîțe blînde pe care cuvintele scrise nu-l vor putea nicîcînd descrie.

— Mă vei uita, îi spuse ea. Vei vedea atîtea femei care se vor grăbi să-ți facă curte, în loc să te lumi-

neze... Vei veni poate la mine blazat... Ai să vii înainte de asta?... Nu. Vei face cum crezi că e mai bine. Eu îți spun cu toată naivitatea că vizitele dumitale îmi vor face multă plăcere. Oameni de suflet sînt atît de puțini, dar cred că ești unul dintre aceștia. În sfîrșit, adio! — căci s-ar putea să se vorbească pe socoteala noastră, dacă mai zăbovim împreună.

Își luă apoi zborul. Victurnien n-a mai rămas mult după plecarea ducesei; îndeajuns totuși ca să se poată observa încîntarea sa trădată prin atitudinea obișnuită a oamenilor fericiți care păstrează ceva din discreția liniștită a inchizitorului sau din beatitudinea credincioșilor ce ies absolviți din confesional.

— Doamna de Maufrigneuse a mers la țintă destul de repede în astă-seară, spuse ducesa de Grandlieu cînd rămaseră numai vreo șase persoane în salonașul domnișoarei des Touches: des Lupeaulx, un raportor al Consiliului de Stat care se bucura de simpatia ducesei, Vandenesse, vicontesa de Grandlieu și doamna de Sérisy.

— Maufrigneuse și d'Esgrignon sînt două nume care trebuiau să se-nțilnească, replică doamna de Sérisy cu pretenție de glumă.

— De cîteva zile s-a retras în platonism, adăugă des Lupeaulx.

— Are să-l ruineze pe acest guguștiuc, spuse Charles de Vandenesse.

— Cum adică? întrebă domnișoara des Touches.

— O! și din punct de vedere moral și financiar; nici nu încapе îndoială, răspunse contesa ridicîndu-se.

Și într-adevăr aceste crude cuvinte s-au dovedit a fi o crudă realitate pentru tînărul conte. A doua zi de dimineață, el scrisese o scrisoare mătușii sale, în care îi zugrăvea debuturile sale în lumea strălucită a Faubourg-ului Saint-Germain în niște culori pe care numai dragostea te face să le vezi. Primirea care i se făcea peste tot o explica în chip măgulitor pentru orgoliul tatălui său. Marchizul puse să i se citească scrisoarea de două ori, și își frecă miinile la pasajul care povestea masa oferită de vidamul de

Pamiers — o veche cunoștință de a sa de altfel — și la cel care descria prezentarea fiului său ducesei; dar se pierdu apoi în comentarii asupra prezenței inexplicabile a fiului mezin al unui judecător, jupînul Blondet, care fusese acuzator public în timpul Revoluției. Seara aceea a fost o adevărată sărbătoare în „Salonul cu vechituri“, unde s-a vorbit numai despre succesele tînărului conte. Au fost însă rezervați și discreți cu privire la doamna de Maufrigneuse și numai Cavalerului i s-au destăinuit. Scrisoarea era fără *post-scriptum* financiar, fără concluzia neplăcută referitoare la nevoia de bani pe care orice tînăr o adaugă de obicei. Domnișoara Armande încunoștință pe Chesnel, care rămase și el mulțumit, fără să ridice nici o obiecție în ce privește scrisoarea. Era limpede, susțineau Cavalerul și marchizul, că un tînăr iubit de ducesa de Maufrigneuse va fi unul dintre eroii Curții unde, ca și în alte vremuri, se ajunge la orice prin femei.

Tînărul conte nu alesese greșit. Bătrînele văduve au istorisit toate poveștile galante ale familiei Maufrigneuse, de la Ludovic al XIII-lea pînă la Ludovic al XVI-lea. Pentru domniile anterioare i-au cruțat. În sfîrșit, erau încîntate; doamna de Maufrigneuse a fost foarte lăudată pentru interesul ce-l purta lui Victurnien. Cenaclul „Salonului cu vechituri“ merita să fie cunoscut de vreun autor dramatic care ar fi voit să scrie o comedie reușită. Victurnien primi încîntătoare scrisori de la tatăl său, de la mătușă, de la Cavaler, care-l rugă să-i reamintească vidamului că fuseseră împreună la Spa, cu prilejul călătoriei unei celebre principese ungare, în anul 1778. Chesnel îi scrisese și el. Și din toate paginile acestor scrisori țîșnea adulația cu care fusese obișnuit nefericitul copil. Domnișoara Armande părea chiar că împărtășește plăcerile doamnei de Maufrigneuse.

Fericit de aprobările familiei, tînărul conte se avîntă pe drumul primejdios și costisitor al dandy-ismului. Își luă cinci cai — și era cumpătat: de Marsay avea patrușprezece. La rîndul său, invită la masă pe vidam, pe de Marsay, pe Rastignac și chiar pe Blon-

det. Această cină îl costă cinci sute de franci. Provincialul a fost sărbătorit apoi de acești domni, cu măreție și în același stil. Juca mult și, din nefericire, jocul la modă : whist. Își organiza trîndăvia în așa fel, încît să fie fără încetare ocupat. În fiecare zi, între ora douăsprezece și trei, se ducea la ducesă ; apoi o revedea la Bois de Boulogne, el fiind călare, ea în trăsură. Dacă cei doi fermecători parteneri făceau vreo partidă de călărie împreună, aceasta se întîmpla în diminețile frumoase. Seara, tînărul conte se împărțea între baluri, petreceri și spectacole. Victurnien scliepa peste tot, căci pretutindeni împrăștiat scînteile minții sale agere, judeca oamenii, lucrurile, faptele cu vorbe cumpătate : era ca un pom roditor care nu făcea decît flori. Incepu să ducă acea viață obositoare în care se irosește mai mult suflet, poate, decît bani, în care se înmormîntează talentele cele mai frumoase, în care se prăpădește cîntecul cea mai de nezdruccinat, în care slăbește voința cea mai călită. Ducesei, făptură atît de albă, de plăpîndă, de cuminte, îi plăcea viața zvăpăiată a băieților, îi plăcea să asiste la premiere, îi plăcea tot ce era ciudat și neprevăzut. Nu cunoștea cabaretul ; d'Esgrignon îi aranjă o masă încîntătoare la „Rocher de Cancale“, în tovărășia simpaticilor zvăpăiați cu care avea relații — deși le făcea morală. Și au fost pe cît de veseli, de amuzanți și de spirituali, pe cît de sărat a fost și prețul cînei. Și, după acest chef, urmară altele. Pentru Victurnien, ea era o pasiune înge-rească. Căci doamna de Maufrigneuse rămînea un înger pe care corupția pămîntească nu ajungea să-l întîneze ; un înger la varieteu, în fața farselor aproape obscene și grosolane care o făceau să rîdă, un înger în scăpărarea focurilor încrucișate ale glumelor pline de haz și ale cronicilor scandaloase care se făceau la asemenea petreceri, un înger în extaz la Vaudeville, în loji zăbrelite ; un înger cît timp observa doar pozițiile dansatoarelor de la Operă, spre a le critica apoi cu priceperea unui bătrîn din anturajul reginei ; un înger la Port-Saint-Martin⁴¹, un înger în micile teatre bulevardiere ; un înger la balurile mascate, unde se

amūza ca un școlar ; un înger care voia ca dragostea să trăiască din sărăcie, eroism și jertfe, dar care punea pe d'Esgrignon să schimbe un cal a cărei culoare nu-i era pe plac, care-l voia în ținută de lord englez cu rentă de un milion. Era un înger la joc. Firește, nici o burgheză nu putea spune îngerește ca dinsa lui d'Esgrignon : „Mizează pentru mine“. Era atît de divin de zvăpăiată cînd săvîrșea vreo nebunie, încît făcea să-ți vinzi sufletul diavolului pentru a întreține acest înger în gustul plăcerilor pămîntești. La sfîrșitul primei ierni, tînărul conte luase de la Cardot — care se ferea cu grijă să facă uz de dreptul de dojană — un fleac de treizeci de mii de franci peste suma pe care i-o trimisese Chesnel. Un refuz nespus de politicos al notarului, la o nouă cerere de bani, îl încunoștință pe Victurnien de acest debit ; și se simți cu atît mai jignit de acest refuz, cîc tocmai pierduse la Club șase mii de franci, de care avea nevoie neapărat pentru a-și achita datoria. După ce se formaliză de refuzul maestrului Cardot, care avusese pentru treizeci de mii de franci încredere în el — și îi scrisese totuși lui Chesnel — dar care exagera această pretinsă încredere în fața favoritului frumoasei ducese de Maufrigneuse, d'Esgrignon se văzu silit să-l întrebe ce anume trebuie să facă, deoarece era vorba de o datorie de onoare.

— Luați cîteva polițe de la bancherul tatălui dumneavoastră, duceți-le la corespondentul său, care fără îndoială vi le va plăti, — apoi scrieți familiei dumneavoastră să restituie fondurile acelu bancher.

În deznădejdea în care se afla, tînărul conte auzi o voce lăuntrică strigîndu-i numele lui du Croisier, ale cărui sentimente pentru aristocrația la picioarele căreia îl văzuse, îi erau cu desăvîrșire necunoscute. Adresă deci acelu bancher o scrisoare foarte degajată, prin care îi cerea o poliță de zece mii de franci — fonduri ce aveau să-i fie înmîinate, la primirea scrisorii sale de către maestrul Chesnel sau domnișoara Armande d'Esgrignon. Apoi trimise două scrisori înduioșătoare lui Chesnel și mătușii sale. Cînd e vorba să se arunce în prăpastie, tinerii dau dovadă de o

prîcepere și o îscusință deosebită ; le face chiar plăcere. Victurnien găsi în cursul dimineții numele și adresa bancherilor parizieni cu care du Croisier era în legătură : frații Keller, spre care de Marsay îl îndrumă. De Marsay cunoștea orice în Paris. Frații Keller îi dădură lui d'Esgrignon — fără să obiecteze ceva — suma arătată în poliță. Acum devenise debitorul lui du Croisier. Această datorie era un îleac pe lingă starea de lucruri de acasă. La Victurnien ploua cu facturi.

— Ia te uită ! Te ocupi cu de-astea ! **M** spuse rîzînd într-o dimineață Rastignac. Le așezi în ordine, dragul meu ? Nu te credeam atît de burghez.

— Dragul meu, trebuie să mă gîndesc și la asta. S-au adunat aici vreo douăzeci și ceva de mii de franci.

De Marsay, care venise să-l ia pe d'Esgrignon pentru o plimbare, scoase din buzunar un mic portofel elegant din care scoase douăzeci de mii de franci și-i oferi :

— Iată — zise el — singurul mijloc de a nu-i pierde ; sînt astăzi de două ori fericit că i-am cîștigat ieri de la lordul Dudley.

Această grație tipic franțuzească îl cuceri cu desăvîrșire pe d'Esgrignon, care începu să creadă în prietenie, dar care în loc să-și achite conturile, folosi banii pentru alte plăceri. De Marsay — după o expresie din limbajul acestor domnișori, — vedea cu nespusă satisfacție pe d'Esgrignon „înfundîndu-se“ ; îi făcea plăcere să-și sprijine brațul de umărul lui cu o lingușitoare falsă prietenie, împingîndu-l spre o cît mai rapidă pieire — căci era gelos de sfruntarea cu care ducesa înțelegea să se afișeze cu d'Esgrignon, în timp ce lui îi pretinsese cea mai desăvîrșită taină. Era de altfel unul din acei netrebnci care se complac în atmosfera de stricăciune, ca turcoaicele în baie. Astfel că, după ce cîștigă cursa, cînd toți cei care pariaseră erau adunați la un hangiu unde luau masa și unde totdeauna se găseau cîteva șipuri de vin bun, de Marsay spuse rîzînd lui d'Esgrignon :

— Facturile acelea pentru care te îngrijorezi atîta, desigur că nu sînt ale tale ?

— Și se îngrijorează pentru ele ? întrebă Rastignac.
— Dar ale cui vrei să fie ? răspunse d'Esgrignon.
— Nu cunoști oare situația ducesei ? reluă de Marsay, ambalându-se din nou.

— Nu, răspunse d'Esgrignon intrigat.

— Ei bine, dragul meu, iată : treizeci de mii de franci datorii la Victorine, optsprezece mii la Houbigant, un cont la Herbault, la Nattier, la Nourtier, la fetele Latour, în total cam o sută de mii de franci.

— Un înger ! spuse d'Esgrignon, ridicînd ochii la cer.

— Iată costul aripilor ei, exclamă rîzînd Rastignac.

— Are atîtea datorii, scumpul meu — răspunse de Marsay — tocmai pentru că este un înger. Toți am întîlnit îngeri în situații asemănătoare, adăugă el, privind spre Rastignac. Femeile sînt sublime fiindcă nu se pricep la bani ; asta nu le privește, sînt invitate la „banchetul vieții“, spunea nu știu ce poet mort la spital.

— Cum de le știți toate astea, și eu nu ? întrebă cu naivitate d'Esgrignon.

— Vei fi ultimul care vei ști, după cum și ea va fi ultima care va afla că tu ai datorii.

— Credeam că are o rentă de o sută de mii de franci, spuse d'Esgrignon.

— Soțul ei — reluă de Marsay — s-a despărțit de ea și trăiește la regimentul său, unde face economii, căci și el, scumpul nostru duce, are ceva datorii ! Pe ce lume trăiți ? Învățați să faceți, ca noi, socotelile prietenilor dumneavoastră. Domnișoara Diane (am iubit-o pentru numele ei), Diane d'Axelles, s-a căsătorit cu o rentă de șaiszeci de mii de livre ale ei. De opt ani încoace, trena casei sale s-a urcat simțitor, la două sute de mii ; firește că pămînturile sale sînt ipotecate peste valoarea lor. Într-o bună dimineață se va termina afacerea și îngerul va fi gonit de către... — s-o spunem ? — de către portărei, care vor avea neobrăzarea să înhațe un înger, ca și cum l-ar înșfăcă pe unul din noi.

— Sărman înger !

— Ei, dragul meu, costă scump să locuiești în Pa-

radisul parizian. Trebuie să-ți speli fața și aripile în fiecare dimineață, spuse Rastignac.

Cum avea de gând să mărturisească iubitei sale Diane în ce strîmtoare se afla? d'Esgrignon simți un fior la gândul că are pînă acum șaizeci de mii de franci datorii, plus alte facturi — care erau pe drum — totalizînd alți zece mii. Se întoarse acasă îndeajuns de abătut. Îngindurarea lui, ascunsă cu stîngăcie, a fost observată de prietenii săi care au discutat-o în timpul prînzului.

— Micul d'Esgrignon se înfundă rău! Nu-i mai priește Parisul. Are să-și zboare creierii. E un prostănac!...

Și alte asemenea comentarii.

Tinărul conte se consolă îndată. Feciorul îi aduse două scrisori. Prima, o scrisoare de la Chesnel, avea desigur izul rînced al dojanii din dragoste și credință și al frazelor turnate în tiparele cinstei; o respectă și o păstră pentru seară. Deschise a doua scrisoare în care citi cu multă plăcere frazele ciceroniene prin care du Croisier, cu genunchiul la pămînt — ca Sganarelle în fața lui Gêronte⁴² — îl implora ca în viitor să nu-i mai aducă jignirea de a depune dinainte banii polițelor pe care ar binevoi să le emită prin el. Scrisoarea sfîrșea printr-o frază care semăna foarte bine cu un sipet deschis, plin de scuzi, la dispoziția nobilei familii d'Esgrignon, încît Victurnien făcu gestul lui Sganarelle, lui Mascarille și al tuturor celor care simt mîncărimi de conștiință la vîrfurile degetelor.

Știind că are credit nelimitat la Keller, desfăcu vesel și scrisoarea lui Chesnel. Se aștepta ca cele patru pagini ale scrisorii să fie pînă la marginile hîrtiei ticsite de morală și dojană; vedea parcă dinainte obișnuitele cuvinte: prudență, onoare, spirit de conduită etc., etc. Ii veni însă amețală cînd, în locul lor, citi următoarele:

„Domnule conte,

Nu-mi mai rămîn din toată averea mea decît două sute de mii de franci; vă implor să nu treceți de această sumă — dacă faceți onoarea de a o primi,

celui mai devotat servitor al familiei dumneavoastră, care vă prezintă respectele sale.

Chesnel"

„Acest om descinde din Plutarh!“ își zise Victurnien, zvîrlind scrisoarea pe masă. Ii fu ciudă și se simți mărunț în fața unei asemenea măreții sufletești. „Haide, trebuie să ne îndreptăm“, hotărî el.

În loc să ia masa la restaurant, unde cheltuia între cincizeci și șaiszeci de franci de fiecare dată, făcu economia de a se duce la ducesa de Maufrigneuse, căreia îi povesti întîmplarea cu scrisoarea.

— Tare aș vrea să cunosc pe acest om, zise ea, lăsînd să-i lucească ochii ca două stele nemișcate.

— Ce-ai face cu el?

— L-aș ruga să se ocupe de afacerile mele.

Diana era îmbrăcată dumnezeiește de frumos, fiindcă voia să-l cîntească cu această toaletă pe oaspetele său Victurnien, care o privea fascinat de ușurința cu care ea își trata afacerile, sau, mai bine-zis, datoriile. Chipeșa pereche se duse apoi la „Théâtre des Italiens“. Nicicînd această superbă și cuceritoare femeie nu se arătase mai angelică și eterată. Nimeni din sală n-ar fi crezut că are angaralele despre care pomenise chiar în dimineața aceea de Marsay. Nici una din grijile pămîntești nu atingeau seninătatea acelei splendide frunți, pline de mîndrie femeiască. Aerul său visător părea că reflectă o dragoste pămîntească, tăinuită cu mîndrie. Cei mai mulți dintre bărbați puneau rămașag că frumosul Victurnien se va alege cu banii pierduți — împotriva femeilor, convingîndu-se de înfrîngerea rivalilor și care în petto⁴³ o admirau așa cum Michel Angelo admira pe Raphael.

Victurnien o iubea pe Diana, după părerea unora, pentru părul ei, căci avea cel mai frumos păr bălai din Franța; după alții, pentru albul carnației, căci nu era bine făcută, ci numai bine îmbrăcată; în sfîrșit, unii socoteau că d'Esgrignon o iubea pentru picioarele ei, singurul lucru frumos pe care îl avea, căci figura-i era prea comună. Dar ceea ce zugrăvea și mai bine moravurile Parisului în acea vreme era faptul că, pe de o parte, bărbații pretindeau că ducesa pro-

cură lui Victurnien luxul, iar pe de altă parte, femeile dădeau a înțelege că Victurnien plătește — cum spusese Rastignac — aripile acestui înger.

Întorcându-se împreună acasă, Victurnien, pe care datoriile ducesei îl copleșeau mai mult chiar decât propriile sale datorii, avu de douăzeci de ori pe buze o întrebare în legătură cu acest delicat capitol; dar, de tot atâtea ori, întrebarea se stinse pe buze, față de atitudinea acestei fapturi ce apărea de-a dreptul divină în lumina felinarelor cupeului și care te îmbia prin niște voluptăți ce trebuiau parcă mereu smulse purității ei de madonă. Ducesa nu făcea niciodată greșeala de a vorbi despre virtutea sau despre starea ei îngerească, așa cum obișnuiau femeile de provincie care voiau s-o imite; era cu mult mai iscusită; îl lăsa să întrevadă aceasta pe cel pentru care făcea atât de mari sacrificii. După șase luni, încă mai simula că săvârșește un păcat de moarte acordînd cel mai nevinovat sărut al mîinii, și lăsa, cu o artă atât de rafinată să i se smulgă bunele sale grații, încît era cu reputință s-o crezi mai înger înainte, decât după. Numai parizienele sînt atât de iscusite în arta de a da mereu o altă înfățișare lunii și a face stelele mai romantice; sau în arta de a se rostogoli mereu pe același sac cu cărbuni și a ieși totdeauna mai albe. În aceasta stă cea mai înaltă treaptă a rafinamentului parizian. Femeile de peste Rin, sau cele de peste Marea Mîneei, cred în astfel de mofturi cînd le săvîrșesc, în timp ce parizienele fac pe amantii lor să le creadă, pentru a-i vedea fericiți și pentru a le măguli orgoliul. Unele persoane au voit să micșoreze în această privință meritul ducesei, pretinzînd că ea ar fi prima înșelată a propriilor sale farmece de care se lăsase purtată. Este o infamă calomnie. Ducesa nu se putea lăsa înșelată de nimic, fiindcă nu credea decât în ea.

La începutul iernii dintre anii 1823 și 1824, Victurnien avea la Keller un debit de două sute de mii de franci, despre care nici Chesnel, nici domnișoara Armande nu știau. Pentru ca să ascundă mai bine izvorul de la care se îndestula, punea pe Chesnel, din timp în timp, să-i trimită cite două mii de scuzi. Scria

scrisori mincinoase tatălui și mălușii sale, care trăiau tihniți și amăgiți, ca de altfel cei mai mulți dintre oamenii fericiți. Un singur om cunoștea taina groaznicei nenorociri pe care o pregătea, acestei mari și nobile familii, șuvoiul fascinant al vieții pariziene. Tre-cînd seara prin fața „Salonului cu vechituri“, du Croisier își frecă mîinile de bucurie; spera să-și atingă ținta. Dar ținta lui nu mai era doar ruina, ci și dezonoarea familiei d'Esgrignon. Avea în aceste clipe sentimentul răzbunării pe care o adulmeca. În sfîrșit, avu certitudinea, cînd află că tînărul conte are datorii a căror greutate îl copleșea. Incepu prin a ucide pe acela dintre dușmanii săi care îi era cel mai anti-patic: pe venerabilul Chesnel. Bătrînul locuia în strada du Bercail, într-o casă cu coperiș înalt și curte pietruită, în lungul pereților căreia se cățarau trandafirii pînă la primul cat. În spate, împrejmuată de ziduri umede și întunecate, era o grădiniță de provincie împărțită în răzoare, despărțite de șiruri de merișor. Poarta cenușie, curățică, avea un grilaj cu zăbrele împodobit cu clopoței, care vestea, ca și tăblița de la poartă, că în acea casă trăiește un notar. Era cinci și jumătate, oră la care bătrînul își făcea tocmai siesta. Chesnel ședea în jilțul său de piele neagră, în fața focului. Încălțase un picior de armură din carton vopsit, cu care se ferea de dogoarea focului, căci obișnuia să-și sprijine picioarele pe bara vetrei, ba chiar să scormonească jarul în timp ce-și făcea digestia; mînca întotdeauna prea mult: îi plăceau lucrurile bune. Fără acest mic cusur, vai, n-ar fi fost el mai desăvîrșit decît este îngăduit unui om să fie? Tocmai sorbise o ceașcă de cafea și bătrîna menajeră luase tava care de douăzeci de ani sluja la asta. Înainte să iasă ca să-și facă partida, își aștepta secretarii. Se gîndea — nu întrebați la ce sau la cine? Rar trecea cîte o zi în care să nu-și spună: „Unde o fi? Ce-o fi făcînd?“ Il credea în Italia, cu frumoasa Maufigneuse.

Una dintre dulcile bucurii ale unui om care are o avere cîștigată, nu moștenită, este, de bună seamă, să-și amintească greutățile cu care a făcut-o și să fău-

rească planuri ce va face cu banii săi : se bucura de acest lucru la toate timpurile verbului. Așadar, acest om ale cărui simțăminte se concentră asupra unei singure afecțiuni, avea o îndoită bucurie gândindu-se că pământurile sale atât de bine alese, atât de bine îngrijite, cumpărate cu atîta trudă, vor mări domeniul familiei d'Esgrignon. Stînd tihnit în jilțul său, se mîngîia cu aceste nădejdi. Asemuia în gînd construcția de jeratic pe care o clădea cu vătraiul și edificiul familiei d'Esgrignon clădit prin truda lui. Se felicita de rostul pe care îl dăduse vieții sale, imaginîndu-și că tînărul conte este fericit.

Chesnel nu era lipsit de inteligență, căci nu numai sufletul său activa în acest mare devotament ; avea și el mîndria lui. Semăna cu acei nobili care reclădesc stilpii unei catedrale, gravindu-și pe ei numele ; el își săpase numele în memoria familiei d'Esgrignon. Se va vorbi cîndva de maestrul Chesnel. În acel moment, bătrîna menajeră intră în cameră, dînd semne de mare spaimă.

— Ce-i, a luat casa foc, Brigitte ? întrebă Chesnel.

— Cam așa ceva, răspunse ea. Domnul du Croisier vrea să vă vorbească.

— Domnul du Croisier ? repetă bătrînul, scăpînd vătraiul din mînă, străfulgerat pînă în adîncul inimii de cuțitul rece al bănuielii. Du Croisier aici ? Dușmanul nostru de moarte !

Du Croisier intră cu aerul unui motan căruia îi miroase a lapte. Salută, luă fotoliul pe care i-l împinse notarul, se așază încetîșor și prezintă un cont de două sute douăzeci și șapte de mii de franci, cu dobîndă cu tot — totalul banilor avansați domnului Victurnien contra polițe și a căror plată o cerea imediat ; altfel va urmări pînă în pînzele albe pe moștenitorul prezumtiv al casei d'Esgrignon. Chesnel cercetă hîrțile fatale una cîte una și ceru dușmanului familiei să păstreze secretul. Dușmanul promise că va păstra tăcerea, dacă i se va plăti în patruzeci și opt de ore ; avea urgentă nevoie de bani, căci se îndatorase la niște fabricanți. Și du Croisier continuă cu un șir de palavre pe care nu le cred nici cei ce se împrumută,

nici notarii. Bietul om avea ochii tulburi, abia își stăpînea lacrimile; nu putea plăti decît ipotecîndu-și averea. Aflînd de greutățile pe care le întîmpină rambursarea sumelor, du Croisier, dintr-o dată, nu mai avu nevoie de bani și propuse notarului să-i cumpere proprietățile. Vînzarea s-a perfectat și s-a semnat în două zile. Bietul Chesnel nu putea îndura gîndul că singurul fiu al familiei d'Esgrignon ar putea fi închis cinci ani pentru datorii. Cîteva zile după această întîmplare, notarului nu-i mai rămîneau decît casa și biroul notarial. Despuiat de bunurile sale, Chesnel se plimba de-a lungul pereților căptușiți cu tăblii de stejar ai biroului său, uitîndu-se la grinzile de castan sculptate, ale tavanului, sau privind pe fereastră, bolta de viță, fără să se mai poată gîndi nici la fermele sale, nici la moșia sa de la Jard.

„Ce se va întîmpla cu dînsul? Trebuie neapărat să se întoarcă și cu orice preț trebuie însurat cu o moștenitoare bogată“, își spunea el cu ochii tulburi și capul năpădit de gînduri. Nu știa cum să înceapă cu domnișoara Armande, nici cu ce vorbe să-i aducă la cunoștință știrea. El, care plătise datoriile familiei, tremura la gîndul că e silit să vorbească despre aceste lucruri. Plecînd din strada du Bercail spre palatul d'Esgrignon, bătrînul notar era tulburat ca o fecioară care fuge din casa părintească pentru a nu se mai întoarce decît deznădăjduită, în chip de mamă. Domnișoara Armande tocmai primise o epistolă de o încîntătoare prefăcătorie, după care s-ar fi părut că nepotul ei este omul cel mai fericit. După ce fusese la băi și în Italia cu doamna de Maufrigneuse, Victurnien trimitea mătușii jurnalul său de călătorie. Dragostea străbătea fiecăre frază. Cînd o minunată descriere a Veneției și fermecătoare aprecieri asupra capodoperelor artei italiene; cînd pagini divine despre Domul din Milano sau despre Florența; aci descrierea Apeninilor în comparație cu Alpii, dincolo descrierea unor sate cum ar fi Chiavari, unde găseai fericirea pretutindeni în jurul tău. Toate acestea fascinau pe biata mătușă care vedea plutind, peste plaiuri de vis, un înger a cărui iubire împrumuta tuturor

frumuseților acelora ceva din înflăcăarea lui. Domnișoara Armande gusta această scrisoare din plin, ca o fată cuminte, pîrguită la focul patimilor înăbușite, sugrumate — victimă a jertfelor consimțite cu nesfîrșită bucurie și aduse pe altarul familiei. Ea nu avea ca ducesa chip de înger, dar semăna cu acele statuete drepte, delicate, zvelte, îngălbenite de vreme, pe care artiștii catedralelor le-au așezat în cîte un ungher și la picioarele cărora unezeala permite zorelelor să crească și să le îmbrățișeze într-o zi, cu frumoșii lor clopoței albaștrui. Era tocmai clipa cînd floarea își deschidea clopoțelul și pentru această sfîntă. Domnișoara Armande iubea din toată inima frumoasa pereche, fără să găsească vinovată dragostea unei femei căsătorite pentru Victurnien; în orice alt caz ar fi osîndit-o, dar în împrejurarea de față socotea că păcatul ar fi fost tocmai faptul de a nu-l iubi. Mătușile, mamele, surorile au o jurisprudență specială pentru nepoții, fiii și frații lor. Se vedea deci într-un palat clădit de zine, pe marginea marelui canal din Veneția. Era și ea în gondola lui Victurnien, care îi spunea cît fusese de fericit să simtă în mîinile sale frumoasa mînă a ducesei și să călătorească la sînul unei asemenea regine îndrăgostită a mărilor italiene. În această clipă de îngerească beatitudine apăru Chesnel la capătul aleii. Vai! Nisipul scîrțîia sub pașii lui ca acel care cade din clepsidra morții și pe care ea îl zărobește sub picioarele-i descărnate. Zgomotul și apariția lui Chesnel, într-un hal de groaznică mihnire, dădură bătrinei fete tulburarea pe care o pricinuieste reintoarcerea simțurilor ce-și luaseră zborul, purtate de undele sufletești, în ținuturi imagine.

— Dar ce s-a întîmplat? exclamă ea, ca și cum ar fi primit o lovitură în inimă.

— Totu-i pierdut! spuse Chesnel. Domnul conte va dezonora familia dacă nu luăm măsuri.

Arată polițele, povesti în cuvinte puține, dar energice și înduioșătoare, chinurile prin care trecuse în ultimele patru zile.

— Nefericitul, ne înșală! exclamă domnișoara Ar-

mande, a cărei inimă băteacă puternic sub impulsul singelui care năvălea în valuri.

— Să facem *mea culpa*, domnișoară, reluă bătrînul cu o voce puternică. Prea l-am învățat să-și facă toate mendrele. Fiindcă n-a avut mamă, i-ar fi trebuit o mină de fier. Dar aceasta n-o puteați avea nici dumneavoastră, care sinteți necăsătorită, nici eu, pe care nu m-ar fi ascultat.

— Sint nenorociri năprasnice pentru familiile nobile care decad, spuse domnișoara Armande cu ochii înlăcrimați.

În clipa aceea se ivi marchizul. Bătrînul venea de la plimbare, citind scrisoarea pe care fiul său i-o trimisese la întoarcere, zugrăvind-i călătoria sa sub aspectul ei aristocratic. Victurnien fusese primit de cele mai nobile familii italiene la Genova, Torino, Florența, Veneția, Roma, Neapole. Primirea măgulitoare care i se făcuse o datora numelui pe care îl purta, dar poate și ducesei. În sfîrșit, se arătase în toată strălucirea, cum se cuvine unui d'Esgrignon.

— Ei, ce-ai mai născocit, Chesnel? întrebă el pe bătrînul notar.

Domnișoara Armande aruncă lui Chesnel o privire fulgerătoare și cumplită, pe care acesta o înțelese tot atît de bine. Bietul părinte — floare întîrziată a feudalității — trebuie cruțat, ca să moară cu iluziile sale. Printr-o simplă înclinare din cap, între nobilul notar și nobila fată s-a încheiat un pact de devotament și de tăcere.

— Ei, Chesnel, nu în același chip au călătorit d'Esgrignon-ii în Italia veacului al XV-lea, cînd mareșalul Trivulce,⁴⁴ în serviciul Franței, servea sub un d'Esgrignon, care avea pe Bayard⁴⁵ sub ordinele sale: alte timpuri, alte plăceri! De altfel, ducesa de Maugirgneuse prețuiește cît și marchiza de Spinola⁴⁶.

Bătrînul se legăna cu un aer de îngîmfare, ca și cum ar fi avut-o pe marchiza de Spinola, sau ca și cum ducesa de astăzi ar fi fost a lui.

Cînd cei doi năpăstuiți rămaseră singuri, așezați pe aceeași bancă, legați de aceleași gînduri, își spuseră multă vreme unul altuia cuvinte la întîmplare, fără

însemnătate, privind la părintele fericit care se depărta gesticulînd, ca omul care vorbește singur.

— Ce are să i se întîmple? întrebă domnișoara Armande.

— Du Croisier a dat ordin domnilor Keller să nu-i mai dea nici o sumă fără acoperire, răspunse Chesnel.

— Are datorii? reluă domnișoara Armande.

— Mă tem că da.

— Dacă rămîne fără bani, ce are să facă?

— Nu cutez să-mi răspund nici mie.

— Dar trebuie să-l smulgem din viața aceea și să-l aducem aici. Are să ajungă să nu mai aibă de nici unele.

— Și să-și piardă onoarea, continuă Chesnel cu ton lugubru.

Domnișoara Armande nu înțelese încă, nu putea înțelege sensul acestor cuvinte.

— Cum să-l scăpăm de femeia aceea, de ducesă, care poate îl împinge-n prăpastie? întrebă ea.

— Va săvîrși crime pentru a rămîne lîngă ea, răspunse Chesnel, încercînd să ajungă în etape suportabile la ideea insuportabilă care îl frămînta.

— Crime? repetă domnișoara Armande. Ah! Chesnel, gîndul acesta nu-ți poate veni decît dumitale, adăugă ea, aruncîndu-i o privire plină de învinuiri, o privire cu care femeia poate trăsni și pe zei. Gentilomii nu comit alte crime decît cele zise de înaltă trădare, și atunci li se taie capul pe o pînză neagră, ca unor regi.

— Vremurile s-au schimbat destul de mult, spuse el, clătîndu-și capul de pe care Victurnien făcuse să cadă și ultimul fir alb. Regele nostru martir n-a murit ca Charles d'Angleterre.⁴⁷

Această considerație liniști falnica mînie a nobilei fete, pe care — fără să creadă încă în ideea lui Chesnel — începuseră s-o treacă fiorii.

— Vom lua o hotărîre mîine, încheie ea. Trebuie să chibzuim bine. În caz de nenorocire, mai avem încă averea noastră.

— Da, reluă Chesnel, sînteți în indiviziune cu domnul marchiz. Partea dumneavoastră e cea mai mare, o puteți ipoteca fără să-i spuneți.

În timpul serii, jucătorii și jucătoarele de whist, reversis, boston sau table, observară oarecare involburare în trăsăturile de obicei atât de potolite și senine ale domnișoarei Armande.

— Biata copilă, cât e de sublimă ! exclamă bătrîna marchiză de Castéran : încă mai suferă. O femeie nu știe niciodată la ce se obligă, făcînd toate jertfele pe care le-a făcut ea pentru familie.

A doua zi, în prezența lui Chesnel, domnișoara Armande luă hotărîrea să plece la Paris să-și smulgă nepotul din ghearele pierzării. Dacă cineva putea să-l răpească pe Victurnien, nu era oare ea aceea, ea care îi fusese ca o mamă ? Domnișoara Armande era hotărîtă să se ducă s-o vadă pe ducesa de Maufrigneuse și să-i povestească totul. Dar avea nevoie de un pretext pentru a justifica această călătorie în fața marchizului și a orașului. De aceea, trecînd peste pudoarea ei de fată virtuoasă, lăsă să se creadă că suferă de o afecțiune deosebită și că are nevoie de consultarea unor medici iscusiți și vestiți. Numai Dumnezeu știe cit s-a vorbit de asta. Domnișoara Armande știa însă că este în joc altă onoare, mult mai prețioasă decît a ei. Plecă. Chesnel îi aduse ultima sa pungă cu galbeni, pe care ea o luă fără să-i dea nici o importanță, ca și cum și-ar fi luat boneta albă sau mănușile de filet.

„Generoasă fată ! Ce grație !” își spuse Chesnel așezînd-o în trăsură, cu camerista ei îmbrăcată în cenușiu ca o călugăriță.

Du Croisier își drămuise răzbunarea așa cum numai oamenii de provincie știu s-o facă. Nu există nimeni care să-și calculeze mai bine afacerile sub toate aspectele decît sălbaticii, țărani și provincialii ; de aceea, cînd trec de la gînd la faptă, lucrurile sînt desăvîrșite. Diplomații sînt niște copii pe lingă aceste trei categorii de mamifere care au în fața lor timpul, element ce lipsește oamenilor obligați să gîndească la mai multe lucruri dintr-o dată, să conducă sau să se preocupe de marile probleme ale omenirii.

Cunoscuse oare du Croisier inima sărmanului Victurnien atât de bine încît să fi prevăzut cu cîtă ușu-

rință îl va ajuta în răzbumarea lui, sau profita de o împrejurare pîndită ani de-a rîndul? Există un amănunt care dovedește oarecare dibăcie în felul de a concepe lovitura. Cine îl ținea la curent pe du Croisier? Keller? Fiul președintelui Ronceret care își termina dreptul la Paris? Du Croisier scrisese lui Victurnien o scrisoare prin care îl înștiință că interzisese lui Keller să-i mai avanseze vreo sumă, tocmai în momentul cînd o știa pe ducesa de Maufrigneuse în cea mai mare ananghie, iar pe contele d'Esgrignon într-o strimloare pe cit de groaznică, pe atît de bine ascunsă. Nefericitul băiat se frămînta pentru a simula bogăția. În scrisoarea care îl anunța că nu va mai primi nici un ban de la Keller, rămînea — între formulele de un respect exagerat și semnătură — un spațiu destul de mare. Tăind bucata aceea, era ușor de plăsmuit o poliță pentru o sumă importantă. Internala scrisoare mergea pînă la mijlocul foi a doua, în așa fel ca pe verso hîrtia să fie nescrisă. Cînd primi această scrisoare, Victurnien era în cea mai cumplită desperare. După doi ani, în care dusesese o viață dintre cele mai fericite, mai senzuale, mai lipsite de preocupări și gînduri, mai luxoase, se vedea deodată în fața mizeriei de neînlăturat, fără nici o putință de a-și procura bani. Călătoria nu se sfîrșise fără oarecare încurcături pecuniare. Cu ajutorul ducesei, dar cu foarte multă greutate, contele storsese de la niște bancheri oarecare sume. Acești bani, pentru care dăduse polițe, aveau să se întoarcă împotriva lui, în toată grozăvia lor, cu neîndurătoarele somații de plată ale Băncii și ale Jurisprudenței comerciale. În toată ultimelor sale desfătări, bietul băiat simțea în coaste vîrfurile săbiei Comandorului,⁴⁸ iar în timpul suferințelor auzea, ca Don Juan, huruitul surd al Statuei urcînd scările. Il treceau acum nespunșii fiori ce-i dau *sirocco*-ul⁴⁹ datornicilor. Se bizuia însă pe noroc. În cinci ani, cîștigase mereu la loterie; buzunarele sale se umpluseră într-una. Își zicea că după Chesnel apăruse du Croisier, și că după du Croisier va găsi el o altă mină de aur. Cîștiga la joc sume importante. Jocul îl scosese din multe încurcături. Adesea, cu spe-

ranțe nesăbuite, se ducea să piardă la „Salonul străinilor“ câștigul de la Club sau din lumea whistului. De două luni încoace, viața lui semăna cu nemuritorul final al operei *Don Juan* de Mozart. Această muzică ar trebui să cutremure mulți tineri ajunși în situația în care se zbătea Victurnien. Ce poate dovedi mai bine puterea muzicii decît această sublimă evocare a frămîntării chinuitoare la care te poate duce viața de desfrîu, această frescă înspăimîntătoare a unei existențe de dueluri, datorii, înșelătorii și nenoroc? În opera sa, Mozart este rivalul fericit inspirat al lui Molière. Acest cumplit final, înflăcărat, puternic, deznădăduit, intens, plin de năprasnice vedenii și femei-uoare, și care este de fapt ultima și inversunata apărare ce-o mai încearcă — stîrnit de aburul vinurilor — tot acest infernal poem Victurnien îl cînta de unul singur!... Se vedea acum stingher, părăsit, fără prieteni, în fața unei pietre cu inscripția din finalul basmelor: SFÎRȘIT. Da! Totul avea să se sfîrșească pentru el. Vedea dinainte privirea rece și batjocoritoare, zîmbetul cu care prietenii lui vor primi știrea nenorocirii sale. Știa că dintre acei ce riscă sume importante pe covorul verde pe care Parisul îl întinde la Bursă, în saloane, în cluburi, peste tot, nici unul n-ar sacrifica un singur bilet de bancă pentru a ajuta un prieten. Chesnel trebuie să fi fost curățat — și el îl ruinasă pe Chesnel. În inima lui Victurnien palpitau toate furiile cînd zîmbea ducesei, la „Théâtre des Italiens“, în loja aceea în care fericirea lui era rîvnită de toată sala. Pentru a-și da seama cît de mult se afundase în prăpastia deznădejdiei, a îndoielii, a neîncrederii, el care iubea viața pînă la punctul de a deveni un laș, numai pentru a-și păstra îngerul care i-o înfrumusețase, încît — ei bine! ajunsese să-și pregătească pistoalele; ajunsese pînă acolo încît să se gîndească la sinucidere, el, răsfățata secătură, nedemnă de numele ce-l purta. El, care nu răbdase nici umbra unei jigniri, își făcea acum cele mai cumplite muștrări; acelea ce nu poți să le primești decît de la tine însuși. Lăsa scrisoarea lui du Croisier deschisă pe pat (era ora nouă cînd Joséphin i-o adusese). Se culcase după

ce se întorsese de la Operă, cu toate că i se pusese sechestru pe mobile. Trecuse înainte prin voluptoasa odăiță unde ducsa și el se întâlneau pentru câteva ceasuri, după serbările de la Curte, după balurile răsunătoare sau seratele strălucite. Aparențele erau salvate cu multă îndemînare. Această odăiță părea o mansardă obișnuită, în care, ca să intre, doamna de Maufrigneuse trebuia să-și plece capul încărcat de pene și flori; dar decorarea odăiței fusese desăvîrșită de niște maeștri ai ornamentelor indiene. Cu o zi înainte de a dispărea, contele voise să-și ia rămas bun de la cuibușorul elegant pe care îl făurise pentru a fi un cadru poetic demn de ingerul său și unde acele minunate zămisliri ale închipuirii, pe care nenorocul le spulberase, n-aveau să mai odrăslească albe porumbițe, strălucitoare păsăruici de Bengal, flamingi trandafirii și alte mii de păsări fantastice care ne mai învăluie, foșnind din aripi deasupra capetelor noastre pînă în ultimele clipe ale vieții... Vai! Peste trei zile trebuia să fugă; polițele date cămătarilor ajunseseră la soroc. Ii trecu atunci prin minte un gînd nesăbuit: să fugă cu ducsa, să se retragă cu ea într-un colț necunoscut, pierdut undeva în America de Nord sau de Sud, dar să fugă cu bani mulți și să lase pe creditori cu hîrțiile lor. Pentru a aduce la îndeplinire acest plan, era de ajuns să taie partea de jos a scrisorii lui du Croisier, s-o prefacă în poliță și s-o ducă la Keller. A urmat o luptă înverșunată, cu lacrimi vărsate, în care onoarea rasei a biruit, dar în care i s-au pus și condiții.

Victurnien voia să fie sigur de frumoasa lui Diană. Avea să-și pună în aplicare planul, numai dacă ea era de acord ca ei să fugă împreună. Se duse la ducsa în strada Faubourg Saint-Honoré și o găsi într-unul din acele cochete *déshabillé*-uri care cer tot atîta gust cît cheltuială și care îi îngăduiau să-și joace rolul de înger, începînd chiar de la unsprezece dimineța.

Doamna de Maufrigneuse era oarecum gînditoare: aceleași îngrijorări o frămîntau, dar le îndura cu mult curaj. Printre feluritele însușiri pe care fiziologii le-au observat la femeie, există uneori și o însușire cum-

plită, care comportă o deosebită tărie a sufletului: aceea a înțelegerii lucide, a iuțelii în hotăriri, a nepăsării sau mai curînd a unei socolite chibzuiri asupra anumitor lucruri care ar înspăimînta pe un bărbat. Această însușire stă tănuită sub masca celei mai grațioase slăbiciuni. Asemenea femei — și nu sînt multe asemenea firi — întruchipează contopirea, sau mai degrabă lupta a două ființe deosebite, fapt pe care Buffon⁵⁰ îl socotea posibil numai la bărbați. Celelalte, care nu aparțin acestui tip, sînt pe de-a-ntregul femei: pătrunse de afecțiune, întru totul mame, întru totul devotate, plicticoase sau inexistente; nervii lor potoliți sînt totdeauna în acord deplin cu sîngele, iar acesta în acord cu capul.

Femei ca ducesa pot ajunge la cele mai înalte trepte ale sensibilității, după cum pot da dovadă și de cea mai egoistă lipsă de sensibilitate. Una din gloriile lui Molière este de a fi zugrăvit cu artă nemuritoare natura a acestor femei, în cea mai mare figură pe care el a cioplit-o în marmură: Célimène. Célimène, femeia care reprezintă tipul aristocratei, după cum Figaro — această a doua ediție a lui Panurge⁵¹ — reprezintă lumea de jos.

Ducesa noastră, copleșită sub noianul uriașelor sale datorii, își poruncise — înțocmai ca Napoleon care uita sau relua după voință povara gîndurilor — să nu se mai frămînte sub năvala grijilor decît pentru o clipă, adică pentru a lua o hotărîre. Avea puterea de a se dedubla cu totul și de a privi dinafară dezastrul, pentru a nu se lăsa îngropată sub povara lui. Era, fără îndoială, ceva măreț, dar groaznic pentru o femeie. De la ora la care se trezise și își regăsise toate gîndurile, pînă la ora cînd începuse să-și facă toaleta, cumpănise primejdia pe toată întinderea ei, deci și posibilitatea unei năprasnice prăbușiri. Medită: să fugă în altă țară? să se ducă la rege și să-i mărturisească datoriile? — sau să cucerească vreun bancher bogat și să plătească jucînd la Bursă? Ovreiul ar fi destul de deștept ca să-i acopere paguba și, cu aurul pe care i l-ar procura, ar ieși basma curată. Toate aceste mijloace și perspectivele acestor catastrofe fu-

seseră examinate la rece, cu calm, fără tulburare. Așa cum entomologul înțeapă fluturile cel mai frumos pentru a-l fixa cu acul, ca să-l poată studia, doamna de Maufrigneuse își desprinsese din inimă dragostea, fixînd-o în afară de ea, pentru a o studia potrivit necesităților momentului, gata să-și reia pasiunea numai după ce-și va fi fost salvat coroana de ducesă. Fără să cadă pradă șovăielilor, pe care odinicară Richelieu nu le mărturisea decît părintelui Joseph,⁵² sau pe care Napoleon le ascundea la început lumii întregi — ea își fixase de la început o atitudine hotărîtă : sau într-un fel, sau într-altul. Cînd Victurnien intră, o găsi așezată lingă foc ; ceruse tocmai să i se aducă toaleta pentru Bois de Boulogne, unde dorea să iasă de va fi timp frumos.

În ciuda inteligenței sale vii și a puterii sale de stăpînire, contele era în starea în care ar fi fost de așteptat mai curînd s-o găsească pe ea ; inima îi bătea cu putere și, sub masca înfățișării lui de dandy, îl treceau toate sudorile ; nu îndrăznea încă să întindă mîna spre piatra de boltă pe care, o dată scoasă, avea să facă să se năruie piramida existenței lor mutuale. Îi venea atît de greu să știe ceva cu certitudine ! Cei mai tari oameni au uneori beția de a se amăgi, atunci cînd adevărul privit în față i-ar face să se simtă umiliți și mici în propriii lor ochi. Victurnien încercă să iasă din propria sa incertitudine, zvîrlind o frază compromițătoare.

— Ce ai ? fu primul cuvînt al Diane de Maufrigneuse, văzînd înfățișarea lui Victurnien.

— Sînt, scumpa mea Diana, într-o atît de mare încurcătură, încît un înecat la fundul apei și aproape de ultima suflare ar fi mai fericit ca mine.

— Ei ! făcu ea. Fleacuri ! Ești un copil. Haide, spune !

— Sînt copleșit de datorii și a ajuns funia la par.

— Numai asta ? întrebă ea zîmbind. Toate afacerile de bani se aranjează într-un fel sau altul ; numai nenorocirile de dragoste sînt iremediabile.

Ușurat de această neașteptată înțelegere a situației, Victurnien începu să depene cu talent și mai ales cu

dibăcie, firul strălucit al vieții pe care o dusesse în ultimele treizeci de luni. Povestirea lui se desfășura învăluită în poezia momentului, aceea care inspiră întotdeauna în clipele de mare tensiune; știa de altfel să poleiască aceste mărturisiri cu un elegant dispreț pentru lucruri și oameni. Explicația a fost cât se poate de aristocratică. Ducea asculta așa cum totdeauna știa să asculte, cu cotul sprijinit pe genunchiul ridicat foarte sus. Ținea piciorul pe un scăunel. Degetele-i erau arcuite cu gingășie în jurul frumoasei sale bărbii, cu ochii pironiți în ochii contelui, dar străbătuți de fulgerele feluritelor simțăminte care treceau prin albastrul lor, ca luminile furtunii între doi nori. Fruntea îi rămăsese liniștită și gura serioasă; serioasă de atenție încordată, dar și din dragoste, cu buzele parcă legate de ale lui Victurnien.

Cînd ești ascultat astfel, ai putea crede că dintr-o asemenea inimă izvorăște o dragoste divină. De aceea, îmbiind acest suflet, atît de strîns legat de al său, să fugă împreună, el exclamă fără să aștepte răspunsul:

— Ești un inger!

Ținărul avea certitudinea că frumoasa Maufrigneuse răspunsese fără să fi vorbit încă.

— Bine, bine — spuse ducea, care departe de a fi stăpînită de dragostea pe care o exprima chipul ei, era muncită de combinații pe care le păstra tainuite — nu e vorba de asta, dragul meu. (*Acesta era ingerul...*) Să ne gîndim întîi la tine. Da, vom pleca și cu cît mai curînd, cu atît mai bine. Aranjează totul: te voi urma! E frumos totuși să lași Parisul și lumea mondenă. Îmi voi face pregătirile în așa chip încît nimeni să nu bănuiască nimic.

Această frază: *Te voi urma!* a fost spusă exact cum o spunea atunci marea actriță Mars,⁵³ pentru a face să tresară două mii de spectatori. Cînd o ducea de Maufrigneuse oferă într-o singură frază o astfel de jertfă dragostei, și-a plătit datoria. S-ar putea oare să-i mai pomenești de amănunte meschine? Lui Victurnien îi veni cu atît mai ușor să-i ascundă mijloacele pe care avea de gînd să le întrebuițeze, cu cît Diana n-avea de gînd să-i pună întrebări: rămăsese,

cum spunea de Marsay, poftită la banchetul încununat cu trandaliri, pe care orice bărbat trebuia să i-l pregătească. Victurnien nu voi să plece fără ca promisiunea să fi fost pecetluită: simțea nevoia să-și stimuleze prin dragoste curajul de a trece la o acțiune care — își spunea el — ar putea fi greșit interpretată. Dar se bizuia — și acesta a fost argumentul său hotărîtor — pe mătușa și pe tatăl său pentru a înăbuși scandalul. Se mai bizuia și pe Chesnel, care să născocască vreo tranzacție. De altfel, această *afacere* era singurul mijloc de a face un împrumut asupra pămînturilor familiei. Cu trei sute de mii de franci, contele și ducesa puteau să plece și să trăiască fericiți, ascunși într-un palat din Veneția — și acolo să uite de lume! Și-au povestit dinainte noul lor roman. A doua zi, Victurnien plăsmui o poliță de trei sute de mii de franci și o duse la Keller. Keller plăti, căci avea în acel moment fonduri de ale lui du Croisier, dar îl preveni printr-o scrisoare să nu mai facă plăți prin el, fără aviz prealabil. Du Croisier, foarte mirat, își ceru contul, care îi fu trimis. Acest cont explica totul: răzbunarea lui era împlinită.

Cînd Victurnien avu banii în mînă, îi duse doamnei de Maufrigneuse care, după ce încuie bannotele într-un scrin, hotări — spre a-și lua rămas bun de la lume — să meargă pentru ultima dată la Operă. Victurnien era visător, distrat, îngrijorat; începea să judece că locul său în loja ducesei ar putea să-l coste scump; că ar face mai bine, după ce a pus banii în siguranță, să cadă cît mai grabnic la picioarele lui Chesnel și să-i mărturisească strîmtorarea în care se afla. Înainte de a ieși, ducesa nu se putu stăpîni să nu-i arunce lui Victurnien o privire plină de înțeles, în care sclișea dorința de a merge în doi la cuibul care le era atît de drag, ca să-și ia rămas bun. Contele pierdu o noapte. A doua zi, la ora trei, era la palatul Maufrigneuse, spre a pune la punct cu ducesa plecarea către miezul nopții.

— Ce să mai plecăm? spuse ducesa. M-am gîndit bine la acest proiect. Vicontesa de Beauséant și ducesa de Langeais s-au făcut nevăzute. Fuga mea ar avea

ceva foarte banal. Vom înfrunta furtuna. Va fi cu mult mai frumos. Sint sigură de succes.

Lui Victurnien îi veni ameţală ; i se păru că-i crapă pielea şi că singele îi ţişneşte în toate părţile.

— Ce ai ? exclamă frumoasa Diana, băgînd de seamă şovăiala pe care femeile n-o iartă niciodată.

Un om dibaci ar trebui să răspundă mai întîi *da* la toate fanteziile femeilor şi să le sugereze doar motivele unui *nu*, lăsîndu-le lor privilegiul de a-şi schimba gîndurile, hotărîrile şi sentimentele. Pentru prima oară Victurnien se minie ; minia oamenilor slabi şi visători, furtună cu ploaie şi cu fulgere, dar fără tunete. Se purtă foarte aspru cu îngerul pe a cărui încredere mizase mai mult decît viaţa lui — onoarea familiei sale.

— Iată dar — exclamă ea — ce găsim să ne spunem după optsprezece luni de dragoste ! Mă jigneşti. Mă jigneşti adînc. Pleacă ! Nu vreau să te mai văd ! Credeam că mă iubeşti, dar văd că nu mă iubeşti.

— Nu te iubesc ? întrebă el, fulgerat de această învinuire.

— Nu, domnule !

— Şi totuşi, strigă el. Ah ! dacă ai ştii ce-am făcut pentru tine.

— Ce ai făcut atît de mult pentru mine, domnule ? Vorbeşti ca şi cum un bărbat n-ar trebui să facă totul pentru o femeie care a făcut atîtea pentru dumneata !

— Nu eşti demnă să ştii, strigă Victurnien, scos din minţi.

— Daa !

După acest sublim „daa“ ! Diana îşi lăsă capul în mîini şi rămase rece, nemişcată, neînduplecată, aşa cum trebuie să rămînă îngerii ce nu împărtăşesc nici unul din simţămîntele omeneşti. Cînd Victurnien o văzu în această ipostază, uită orice primejdie. Nu se purtase oare urît cu fiinţa cea mai angelică din lume ? Voia acum să-i dobîndească iertarea. Se aruncă la picioarele Dianei de Maufrigneuse, i le sărută, o imploră, plînsese. Nenorocitul rămase acolo două ceasuri, făcînd toate nebuniile, dar întîlnea încontinuu o figură rece şi nişte ochi în care din cînd în cînd se

iveau lacrimi; lacrimi mari, tăcute, îndată șterse, pentru ca nedemnul amant să nu le poată culege. Ducea juca o dramă dintre acelea care fac pe femei auguste și sacre.

Mai trecură încă alte două ore. Contele obținut în sfârșit mîna Dianeî, dar o regăsi rece și fără viață. Mina aceea frumoasă, plină de tainice comori, era parcă acuma de lemn, doar ceva mai mlădie, însă ea nu exprima nimic; de altfel el o luase, — nu i-o întinsese ea. Victurnien nu mai trăia, nu mai gîndea. N-ar fi văzut în clipele acelea nici soarele. Ce să facă? Ce să hotărască? În împrejurări de felul acesta, ca să-ți păstrezi singele rece, trebuie să ai firea ocnașului, care după ce a furat noaptea medalii de aur din Biblioteca regală, vine a doua zi la fratele său, om de treabă, ca să i le topească; și auzind pe acesta că-l întrebă: „Ce să fac?“ îi răspunde calm: „Fă-mi o cafea!“ Victurnien era însă atît de năucit, încît negurile îi învăluiau mîntea. Peste aceste neguri cenușii — aidoma chipurilor pe care Raphael le zugrăvea pe fundaluri negre — se perindau imaginile voluptăților de la care trebuia să-și ia rămas bun. Neînduplecată și disprețuitoare, ducesa se juca acum cu un capăt de eșarfă, aruncînd priviri îndîrjite lui Victurnien; cocheta cu amintirile ei mondene, îi vorbea despre rivalii lui, ca și cînd mînia ar fi hotărît-o să înlocuiască cu unul din ei pe acest om care fusese în stare să spulbere într-o singură clipă atîtea luni de dragoste.

— O! — zicea ea — încîntătorul Félix de Vandenesse, atît de credincios doamnei de Mortsauf; n-ar fi cutezat să-i facă o asemenea scenă. El știe să iubească! De Marsay, teribilul de Marsay, pe care toți îl privesc ca pe un tigr, este unul din acei oameni tari, care bruftuiesc pe bărbați, dar pentru femei au toate gingășiile... Montriveau a călcat-o în picioare pe ducesa de Langeais, așa cum Othello a ucis-o pe Desdemonă într-un acces de furie care, cel puțin, dovedea tăria dragostei lui: n-a fost meschin la o sladă! Îți face plăcere să fii zdrobită astfel! Plăcerea bărbaților blonzi, subțiri și plăpînzi, este să chinuiască femeile; ei nu pot doîni decît peste aceste

biete făpturi slabe; iubesc numai pentru a avea motiv să se creadă bărbați. Tirania dragostei este singura lor putere. Nu-și explica de ce se pusese sub stăpînireă unui bărbat blond. De Marsay, Montriveau, Vandenesse, toți acești bruni frumoși, aveau raze de soare în ochi. A fost un adevărat potop de invective care suierau ca gloanțele. Diana arunca dintr-o vorbă trei săgeți: umilea, înțepa și jignea ea singură, cît puteau răni zece sălbatici ce ar fi vrut să-și schingiuiască dușmanul legat de stîlp.

Pierzînd răbdarea, contele îi strigă:

— Ești nebună!

Ieși din încăpere, numai Dumnezeu știe în ce hal. Iși mîină calul cum nu-l mînase niciodată... Se agăță de trăsura. Se lovi de un stîlp în piața Ludovic al XV-lea, mergînd brambura. Calul, nemaisimțîndu-se ținut în frîu, galopa prin Quai d'Orsay spre grajd. Luînd colțul, pe strada Universității, cabrioleta fu oprită de Joséphin:

— Domnule conte, spuse bătrînul speriat, nu puteți merge acasă, căci poliția a venit să vă aresteze...

Victurnien crezu că motivul arestării este documentul plăsmuit (care n-avusese încă timp să fie înmînat procurorului regal) și nicidecum adevăratele sale polițe care, de cîteva zile, prinseseră viață în chip de procese, după toată regula și care, ajunse în mîna ipistaților, erau aduse acum în scenă, cu toată recuzita și decorul de agenți, portărei, judecători, zece comisari de poliție, jandarmi și alți reprezentanți ai Ordinei publice.

Ca de altfel cei mai mulți dintre criminali, Victurnien nu se gîdea decît la crima lui.

— Sînt pierdut! exclamă el.

— Nu, domnule conte, nu vă opriți: duceți-vă la hotelul „Du Bon Lafontaine“ din strada Grenelle. Acolo o veți găsi pe domnișoara Armande care a sosit acum; caii sînt puși la trăsura, vă așteaptă să plecați cu dînsa.

În tulburarea sa, Victurnien apuca ramura întinsă, ca un om care se îneacă. Alergă la hotel, o găsi și o îmbrățișă pe mătușă-sa care plîngea ca o fîntînă:

s-ar fi zis că este complice la greșelile nepotului ei. Amândoi se urcară în caleașcă și după puțin timp erau în afara Parisului, pe drumul care duce la Brest. Victurnien, doborât, păstra o tăcere adincă. Cînd mătușa și nepotul au început să-și vorbească, s-a vădit confuzia care aruncase pe Victurnien în brațele domnișoarei Armande : nepotul se gîndea la falsul pe care-l comisese, iar mătușa la datorii și la poște.

— Știi tot, mătușă ?... îi spuse el.

— Da, bietul meu copil, dar ne ai pe noi. În aceste clipe nu vreau să te cert. Liniștește-te.

— Trebuie să mă ascund.

— S-ar putea. Da, ideea e minunată.

— Dacă am face în așa fel încît să ajungem noaptea, aș intra la Chesnel fără să fiu văzut.

— Ar fi mai bine, căci am putea ascunde totul fratelui meu. Bietul ingeraș ! Cît suferă, se căina ea, mîngiînd pe mirșavul copil.

— O ! acum înțeleg ce înseamnă dezonoarea. Ea mi-a răcit dragostea.

— Sărman copil ! Atîta fericire și atîta amărăciune !

Domnișoara Armande ținea capul înfierbîntat al nepotului la pieptul ei, îi săruta fruntea îmbrobodată de sudoare, în ciuda frigului de afară, așa cum mirosițele trebuie să fi sărutat fruntea lui Crist cînd l-au înfășurat în giulgiu.

După foarte înțeleapta lui chibzuială, acest fiu risipitor ajunsese în puterea nopții la casa liniștită din strada du Bercail ; dar întîmplarea voi ca, venind acolo, să se arunce — vorba zicalei — în gura lupului. Cu o zi înainte, Chesnel predase biroul de notariat primului ajutor de notar al lui Lepressoir, notarul liberalilor, după cum el fusese notarul aristocrației. Tinărul aparținea unei familii destul de înstărite pentru a-i putea da lui Chesnel un acout de o sută de mii de franci, sumă destul de importantă.

„Cu o sută de mii de franci — își zicea notarul, frecîndu-și miinile — voi putea acoperi multe creanțe. Băiatul are datorii cămătărești ; o să-l încuiem aici, iar eu mă voi duce la Paris să astup gurile dulăilor ăloră.”

Chesnel, cinstitul Chesnel, nepătatul Chesnel, deimnul Chesnel numea dulăi pe creditorii lui Victurnien, copilul inimii sale. Viitorul notar ieșea tocmai din strada du Bercail, cînd intra caleașca domnișoarei Armande. Curiozitatea firească a oricărui tînăr la vederea unei calești oprindu-se în acel oraș, la o asemenea oră, la ușa bătrînului notar, îl făcu să se oprească în umbra unui gang, de unde o zări pe domnișoara Armande.

„Domnișoara Armande d'Esgrignon la ora asta ? Oare ce s-o fi petrecînd la ei ?” își zise.

Văzînd-o pe domnișoară, Chesnel o primi în mod îndeajuns de misterios, trăgînd înapoi lampa pe care o ținea în mînă. Văzîndu-l și pe Victurnien, înțelese totul, de la primă vorbă pe care domnișoara Armande i-o șopti la ureche ; privi în lungul străzii pe care o văzu pustie și tăcută ; îi făcu semn și tînărul sări din caleașcă în curte. Dar zadarnic, căci ascunzătoarea lui Victurnien era de acum cunoscută de către succesorul lui Chesnel.

— Ah ! domnule conte ! exclamă fostul notar cînd Victurnien se află instalat într-o cameră ce dădea în biroul lui Chesnel și în care nu se putea pătrunde decît trecînd peste trupul acestuia.

— Da, domnule Chesnel — răspunse tînărul, înțelegînd exclamația bătrînului său prieten — nu te-am ascultat și acum iată-mă prăbușit în fundul unei prăpastii, unde voi pieri.

— Nu, nu ! răspunse moșneagul privind triumfător spre domnișoara Armande și spre conte. Mi-am vîndut biroul de notariat. Am muncit destul și am hotărît să mă retrag. Mîine la prînz voi avea o sută de mii de franci cu care se pot aranja multe. Domnișoară, adăugă el, sînteți obosită. Urcăți-vă în trăsură și duceți-vă să vă culcați. Afacerile, pe mîine.

— E în siguranță aci ? întrebă ea, arătînd spre Victurnien.

— Firește ! răspunse bătrînul.

Își sărută nepotul pe fruntea căruia s-au prelins cîteva lacrimi și plecă.

— Dragul meu Chesnel, la ce folosesc cei o sută de mii de franci ai duminale, în situația în care mă aflu ? se adresează contele bătrînului cînd rămaseră singuri. Cred că nu-mi cunoști toată nenorocirea.

Victurnien îi povestește totul din fir în păr. Chesnel rămase înmărmurit. Fără puterea devotamentului său, n-ar fi îndurat lovitura. Două șiruri de lacrimi se prelingeau din ochii lui, care s-ar fi părut că uilaseră să mai plîngă. Redevenise copil pentru cîteva clipe. Cîteva clipe își pierdu și mințile, ca un om care și-ar găsi casa în flăcări și printr-un geam ar vedea focul cuprinzînd leagănul copiilor și ar auzi cum le sfîrșie părul arzînd. Se ridică în picioare, înălță miinile sale bătrîne și le flutură plin de deznădejde, cu gesturi de nebun.

— Mai bine ar muri pe loc tatăl duminale, decît să aștepte așa ceva, tinere ! E destul că ești falsificator, ca să mai fii și paricid. Să fugi ? Nu, căci ai fi osîndit în lipsă. Nenorocit copil, de ce nu mi-ai falsificat semnătura mea ? Eu aș fi plătit, n-aș fi dus polița la procuror. Acum nu mai pot face nimic. M-ai aruncat în străfundurile iadului ! Du Croisier ! Ce ne facem cu el ? Dacă ai fi ucis pe cineva, asta încă s-ar mai fi putut ierta ! Dar un fals ! un fals ! Și timpul, timpul care zboară, făcu el arătînd cu un gest amenințător spre vechea sa pendulă. Acum ne trebuie un pașaport fals ; o crimă atrage altă crimă. Trebuie — spuse el, făcînd o pauză — trebuie înainte de orice să salvăm familia d'Esgrignon.

— Dar banii sînt încă la doamna de Maufrigneuse, strigă Victurnien.

— Ah ! exclamă Chesnel. Ei bine, mai avem un pic de speranță. Vom putea oare să-l înduplecăm pe du Croisier, să-l cumpărăm ? Îi vom da, de va voi, toată averea familiei. Mă duc la el, mă duc să-l trezesc, să-i ofer orice. De altfel nu dumneata, ci eu voi fi acela care a comis falsul. Voi merge la galere. Am depășit vîrsta pentru galere ; nu vor putea decît să mă închidă.

— Dar am scris cu propria mea mină tot documentul, mărturisii Victurnien, fără să pară impresionat de acest nesfîrșit devotament.

— Imbecil ! — mă iertați, domnule conte. Trebuia să fi pus pe Joséphin să-l scrie, urlă bătrînul notar ca turbat. E un om bun, ar fi luat totul asupra lui. S-a sfîrșit ! Se năruie lumea, reluă bătrînul, istovit, așezîndu-se. Du Croisier este un tigru : să ne ferim să-l trezim... Cît e ceasul ? Unde e polița ? La Paris am răscumpăra-o de la Keller ; s-ar învoi. Ah ! este o afacere în care orice devine o primejdie ; cel mai mic demers greșit ne poate pierde. În tot cazul, ne trebuie banii. Nimeni nu vă știe aici. Dacă trebuie, veți trăi îngropat ca într-o hrubă. Eu plec imediat la Paris. Aud venind poștalionul de Brest.

Într-o clipă, bătrînul își regăsi toate puterile tinereții sale, sprinteneala, vigoarea ; își făcu o desagă de călătorie, luă ceva bani și aduse o pîine de șase livre în odaia mică, unde își închise copilul de suflet.

— Nici un zgomot ! îi spuse el. Rămîneți aici pînă la întoarcerea mea, fără să aprindeți lumina noaptea ; dacă nu, intrați la ocnă ! Mă înțelegeți, domnule conte ? Da, la ocnă — dacă într-un oraș ca al nostru v-ar ști cineva aici.

Apoi Chesnel plecă, după ce dădu cîteva dispoziții menajerei : să spună că e bolnav, să nu primească pe nimeni, să trimită pe toți la plimbare, să amîne cu trei zile orice afaceri. Se duse să-l încînte pe directorul poștei, îi povesti un roman, căci avea talentul unui romancier iscusit : obținu, dacă va mai fi vreun loc, să fie luat fără autorizație de călătorie ; și mai obținu să fie păstrat secretul acestei plecări grăbite.

Poștalionul sosi — din fericire gol. Ajuns a doua zi, în zori, la Paris, notarul se prezintă la nouă dimineața la Keller, — care îi spuse că afurisitul document fusese retrimis încă în urmă cu trei zile lui du Croisier ; dar, în afară de aceste informații, încă nimic compromițător. Înainte de a se despărți de bancher, Chesnel îl întrebă dacă — în cazul în care s-ar depune banii — ar putea căpăta înapoi hirtia. François Keller răspunse că hirtia aparținea acum lui du Croisier, — singur stăpîn s-o păstreze sau să o înapoieze.

În culmea desperării, bătrînul se duse la ducesă. La ora aceea, doamna de Maufrigneuse nu primea pe

nimeni. Chesnel își dădea seama cit prețuia timpul ; de aceea se așază în anticameră și scrisese cîteva rînduri pe care le făcu să ajungă la doamna de Maufrigneuse, seducînd, incîntînd, interesînd și chiar poruncind slujitorilor celor mai obraznici și celor mai neînduplecați din lume. Cu toate că era încă în pat, ducesa, spre mirarea întregii case, primi în iatacul ei pe bătrînul în pantaloni negri, cu ciorapii încrețiți și pantofi cu cataramă.

— Ce este, domnule ? i se adresă ea, căutînd să apară cit mai bine în mijlocul neorînduiei în care se afla ; ce vrea de la mine ingraturul ?

— Este, doamnă — exclamă moșneagul — faptul că aveți la dumneavoastră o sută de mii de scuzi ai noștri.

— Da — răspunse ea — dar ce înseamnă...

— Această sumă este rezultatul unui fals care ne poate duce la galere și pe care l-a făcut din dragoste pentru dumneavoastră, spuse Chesnel cu înflăcărare. Cum de n-ați ghicit, dumneavoastră, care sînteți alit de înțeleaptă ? În loc să certați băiatul, trebuia să-l întrebați și să-l salvați, oprindu-l la timp. Acum, dea Domnul ca nenorocirea să nu fie de neînlăturat. Vom avea nevoie de toată trecerea dumneavoastră pe lingă rege.

De la primele vorbe care îi explicau întîmplarea, ducesa — rușinată de purtarea ei față de un îndrăgostit alit de pătimaș — fu cuprinsă de teama să nu fie bănuită de complicitate. În dorința de a arăta că a păstrat banii fără să se atingă de ei, uită de conveniențe și încetă să-l mai considere pe notar ca bărbat ; zvirli la o parte plapuma cu o mișcare violentă și se repezi la scrin, trecînd pe dinaintea notarului ca unul din acei îngeri care străbat vignetele lui Lamartine, reinstalîndu-se apoi tulburată în pat, după ce întinsese lui Chesnel cei o sută de mii de scuzi.

— Sînteți un inger, doamnă ! exclamă el. (De bună seamă, trebuia să fie inger pentru toată lumea !) Dar asta nu e tot — reluă notarul — mă bizui pe sprijinul dumneavoastră ca să ne salvați.

— Să vă salvez ! Voi reuși sau voi pieri ! Trebuie să iubești într-adevăr mult, pentru ca să nu te dai înapoi de la o nelegiuire. Pentru care femeie s-a mai făcut o atare faptă ? Bietul copil ! Duceți-vă și nu pierdeți timpul, domnule Chesnel. Aveți încredere în mine ca în dumneavoastră.

— Doamnă ducasă ! Doamnă ducasă ! Bătrînul nostru abia putu să mai articuleze aceste cuvinte, atît era de mișcat... Plîngea ; îi veni să țopăie, dar de frică să nu innebunească, se stăpîni.

— Noi îl vom salva, noi amîndoi, spuse el depărtîndu-se.

Chesnel se duse de îndată să-l vadă pe Joséphin, care îi deschise scrinul și sertarul în care tînărul conte își ținea hîrțile și găsi, din fericire, cîteva din scrisorile lui du Croisier și Keller, care le puteau fi de folos. Apoi se sui într-o diligență care tocmai pleca. Plăti pe vizitii ca să mîne diligența greoaie tot atît de repede ca poștalionul ; din fericire, întîlni alți doi călători, tot atît de zoriți ca el și cu care se înțelese să ia masa chiar în diligență, fără să mai facă vreun alt popas. Căii parcă înghițeau pămîntul. Notarul reveni în strada du Bercail, după o lipsă de trei zile. Cu toate că era unsprezece înainte de miezul nopții, ajunsese prea tîrziu. Chesnel zări jandarmii în fața porții și, cînd ajunse în prag, văzu în curte pe tînărul conte arestat. Hotărit lucru, dacă ar fi avut putere, i-ar fi omorît pe toți oamenii justiției și pe soldați ; dar nu putu decît să se arunce de gitul lui Victurnien.

— Dacă nu izbutesc să înăbuș afacerea, va trebui să vă împușcați, înainte ca să fie emis actul de acuzare, îi șopti la ureche.

Victurnien era alit de înmărmurit, încît îl privi pe notar fără să-l înțeleagă.

— Să mă omor ? înghină el.

— Da. Dacă nu vei avea curajul s-o faci, biziue-te pe mine, copilul meu, îi spuse Chesnel stringîndu-i mina.

În ciuda durerii pe care i-o pricinuia acest sfișietor spectacol, el rămase infipt pe picioarele-i tremurînde, ca să-și mai privească fiul inimii sale, pe contele

d'Esgrignon, pe moștenitorul acestei mari familii, dus între jandarmi, înconjurat de comisarul de poliție al orașului, judecătorul de pace și portărelul parchetului. Bătrînul nu-și regăsi cumpătul și prezența de spirit decît după ce grupul dispăru, cînd nu mai auzi zgomotul pașilor și liniștea se așternu din nou.

— O să răciți, domnule, îi spuse Brigitte.

— Să te ia dracu ! strigă notarul înfuriat.

Brigitte, care n-aurise asemenea cuvinte de douăzeci și nouă de ani, de cînd slujca la Chesnel, scăpă lumînarea din mîină; dar, fără să bage de seamă spaima femeii, stăpînul, care nu mai auzi exclamația menajerei, o luă la fugă spre Val-Noble.

„E nebun ! își spuse ea. De fapt, are și de ce. Dar unde s-o duce ? Mi-e cu neputință să mă iau după el. Ce are să se întîmple ? S-o fi dus să se înece ?”

Brigitte dădu fuga și trezi pe primul secretar și-l trimise să vegheze pe malurile riului ce dobîndise o tristă faimă, de cînd cu sinuciderea unui tînăr plin de viitor și moartea recentă a unei tinere fete seduse.

Chesnel se duse la du Croisier — nu mai avea altă nădejde. Falsul nu era urmărit decît pe bază de plingere prealabilă. Dacă du Croisier s-ar fi învoit, era încă posibil de a face să treacă plingerea drept o neînțelegere. Chesnel spera să-l poată cumpăra.

În seara aceasta, venise mai multă lume ca de obicei la domnul și doamna du Croisier. Cu toate că afacerea aceasta fusese ținută secret între președintele Tribunalului, domnul du Ronceret, domnul Sauvager, primul substitut de procuror și domnul du Coudrai, fostul păstrător de ipoteci, destituit pentru malversațiuni, doamnele du Ronceret și du Coudrai împărțaseră secretul la cite una sau două prietene intime. Știrea se răspîndise deci în societatea burgheză și nobilă care-și dădea intîlnire în casa lui du Croisier. Fiecare simțea gravitatea unei asemenea afaceri și nici unul nu îndrăznea să vorbească deschis. Legăturile doamnei du Croisier cu marea nobilime erau de altfel atît de cunoscute, încît abia îndrăzniră unii să șoptească ceva despre nenorocirea întîmplată familiei d'Esgrignon și să ceară lămuriri. Cei care erau

îndeosebi interesați așteptară, pentru a vorbi despre această chestiune, ora la care doamna du Croisier se retrăgea în camera de dormit, unde își făcea rugăciunile, departe de privirile soțului său. În clipa în care stăpîna casei dispăru, aliații lui du Croisier, care cunoșteau tainele și planurile marelui industriaș, se nădăruiră din ochi și constatînd că în salon rămăseseră încă persoane ale căror opinii și interese le făceau suspecte, continuară să joace. Către ora unsprezece și jumătate, nu mai rămăseseră decît intimii : domnul Sauvager, domnul Camusot, judecătorul de instrucție cu soția sa, domnul și doamna du Ronceret, fiul lor Félicien, domnul și doamna du Coudrai, Joseph Blondet, fiul cel mare al unui bătrîn judecător, în totul vreo zece inși.

Se povestește că Talleyrand, într-o noapte de poimîni, la ora trei dimineată, jucînd cărți la ducesa de Luynes, întrerupse jocul, își puse ceasul pe masă și întrebă pe cei din jur dacă prințul de Condé avea alți copii afară de ducele d'Enghien.⁵⁴

— De ce oare întrebați un lucru pe care-l știți atît de bine ? replică doamna Luynes.

— Fiindcă dacă prințul nu are alți copii, atunci familia de Condé s-a stins !

După o clipă de tăcere, jocul fu reluat. Printr-un gest asemănător procedă și președintele du Ronceret, fie că știa acest episod al istoriei contemporane, fie că mințile mărunte se aseamănă poate cu cele mari, în expresiile vieții politice. Își privi ceasul și întărîpînd bostonul, spuse :

— În acest moment se procedează la arestarea conțelui d'Esgrignon și această familie atît de înfumurată va fi în veci dezonorată.

— Ai pus mina pe băiat ? întrebă vesel du Coudrai.

Toți cei de față, în afară de președinte, de substitut și du Croisier rămăseră uluiți.

— Este arestat în casa lui Chesnel, unde se ascunsese, adăugă substitutul cu aerul unui om foarte capabil, dar necunoscut, care ar merita s-ajungă ministru al Poliției.

Acest Sauvager, prim-substitut, era un tânăr de douăzeci și cinci de ani, slab și deșirat, cu fața prelungă și măslinie, cu părul negru și creț, ochii duși în fundul capului, cu cearcăne mari și pleoape zbircite și cătrănite. A avea un nas de pasăre de pradă, o gură strînsă și obrații supti de ambiție. Era tipul ființelor de mîna a doua, pîndind împrejurările, hotărît la orice pentru a ajunge, dar rîminînd în limitele posibilului și în hotarul legalităților. Aerul său important anunța în chip strălucit limbuția sa slugarnică. Taina ascunzătorii lui Victurnien îi fusese dezvăluită de succesorul lui Chesnel și privea cu admirație istețimea acestuia. Știrea pîru să surprindă peste măsură pe judecătorul de instrucție Camusot care, în urma rechizitoriului lui Sauvager, emisese mandatul de arestare, executat atît de repede. Camusot era în vîrstă de vreo treizeci de ani, mic, bondoc, blond, cu trupul moale și chipul palid ca aproape toți magistrații ce trăiesc închiși în cabinetele sau în sălile lor de chibzuință. În ochii lui, de un galben deschis, se citea aceea neîncredere care trece drept șiretenie.

Doamna Camusot își privi soțul ca și cum i-ar fi spus: „N-am avut eu dreptate?”

— Va să zică procesul va avea loc? întrebă judecătorul de instrucție.

— Te îndoiai? reluă du Coudrai. Totul s-a terminat, de vreme ce am pus mina pe conte.

— Mai este juriul, spuse Camusot. Și în privința aceasta, domnul prefect va avea grijă, cu recuzările ordonate de Parchet și cu cele ale acuzatului, să nu rămînă decît oameni favorabili achitării. Părerea mea ar fi să tranzacționăm, spuse el adresîndu-se lui du Croisier.

— Să tranzacționăm, spuse președintele, dar Justiția este sezisată.

— Achitat sau condamnat, contele d'Esgrignon nu va ieși mai puțin dezonorat din această afacere, declară substitutul.

— Sînt parte civilă, adăugă du Croisier. Il voi angaja pe unul din frații Dupin, pe cel mai mare.

Vom vedea cum va scăpa familia d'Esgrignon din ghearele lui.

— Va ști și ea să se apere, să-și aleagă un avocat de la Paris. Îți va da ca adversar pe Berryer,⁵⁵ spuse doamna Camusot. La așa pisică, așa șoareci!

Du Croisier, Sauvager și președintele priviră pe judecător stăpîniți de același gînd. Tonul și maniera cu care tinăra femeie zvîrlise proverbul în obrazul celor opt inși care puneau la cale pierzania familiei d'Esgrignon, le pricinuia neliniști pe care însă fiecare dintre ei știa să și le ascundă, așa cum știau să ascundă provincialii, obișnuiți cu vicleniile vieții lor monahale. Doamna Camusot observă schimbarea de pe fețele lor, îndată ce au început să miroasă că judecătorul s-ar putea opune planurilor lui du Croisier. Văzînd că soțul ei își dezvăluie gîndurile, ea încerca să măsoare adîncimea acestor sentimente de ură și să ghicească prin ce interese du Croisier și-a asociat pe primul substitut, care activase cu atîta grabă și atît de vizibil împotriva vederilor celor de la putere.

— În orice caz — spuse ea — dacă în această afacere vor veni avocați celebri de la Paris, vom avea cîteva foarte interesante ședințe ale Curții cu juri. Cred însă că afacerea se va stinge între Tribunal și Curtea regală. Se poate lesne închipui că guvernul va face în ascuns tot ce va putea pentru a salva pe tinărul care aparține unei ilustre familii și a. cărui prietenă este ducesa de Maufrigneuse. Așa că nu cred să putem avea un scandal de felul Landernau.⁵⁶

— Cu cită ușurință vorbiți, doamnă! spuse cu severitate președintele. Credeți că Tribunalul, care va instrui afacerea și o va judeca, se va lăsa influențat de considerente străine de justiție?

— Împrejurările au dovedit contrariul, răspunse ea răutăcioasă, uitîndu-se la președinte și la substitut, care îi aruncară o privire rece.

— Explicați-vă, doamnă, o somă substitutul. Vorbiți ca și cum nu ne-am fi făcut datoria.

— Cuvintele doamnei n-au nici o valoare, spuse Camusot.

— Dar cele ale președintelui n-au preîntîmpinat oare o chestiune pîndite de instrucție — zise ea — mai înainte ca instrucția să fie măcar începută și Tribunalul să se fi pronunțat ?

— Aci nu sîntem la Palatul de Justiție, îi răspunse substitutul acru ; și, de altfel, le știu toate astea.

— Nici procurorul regal nu știe încă nimic, îi replică ea privindu-l cu ironie. Se va întoarce cu toată graba de la Camera deputaților. I-ați dat de lucru ; va face probabil chiar el personal concluziile.

Substitutul își încruntă sprîncenele stufoase și cei interesați observară zugrăvile pe fruntea sa unele scrîpule tirzii.

Se lăsă o liniște adîncă, în timpul căreia nu se mai auzi decît foșnetul cărților de joc. Domnul și doamna Camusot, văzîndu-se tratați cu răceală, plecară pentru a lăsa pe conspiratori să discute în voie.

— Camusot — i se adresă soția sa cînd ajunseră în stradă — te-ai pripit mult prea mult. De ce să lași pe oamenii aceștia să creadă că nu ești de acord cu planurile lor ? Îți pot juca vreo farsă.

— Ce-mi pot face ? Sînt singurul judecător de instrucție.

— Nu pot oare să te vorbească de rău în ascuns și să te trezești destituit ?

În aceeași clipă, perechea se ciocni de Chesnel. Bătrînul notar recunoscu pe judecător. Cu luciditatea celor care au obișnuința afacerilor, el își dădu seama că soarta familiei d'Esgrignon se află în miinile acestui om.

— Ah ! Domnule, exclamă bătrînul, ce mare nevoie vom avea de dumneavoastră. Aș vrea să vă spun doar două vorbe. Mă scuzați, doamnă, se adresă el soției judecătorului, trăgîndu-l deoparte.

Ca o perfectă conspiratoare, doamna Camusot își întoarse privirile spre casa lui du Croisier, pentru a întrerupe convorbirea celor doi, în cazul cînd cineva ar ieși ; dar bănuia — și pe bună dreptate — că dușmanii erau ocupați cu discutarea incidentului pe care ea îl aruncase de-a curmezișul planurilor lor. Chesnel

trase pe judecător într-un colț întunecos, lingă zid, să se apropie de urechea lui.

— Dacă veți ajuta familia d'Esgrignon, vă veți câștiga tot creditul ducesei de Maufrigneuse, al prințului de Cadignan, al ducelui de Navarreins, de Lenoncourt, al ministrului de Justiție, al cancelarului și al regelui. Vin de la Paris, știam tot și am alergat să explic totul la Curte. Ne biziim pe dumneavoastră și voi păstra secretul. Dacă ne sînteți dușman, plec înapoi la Paris miine și depun în mîinile excelenței sale o plingere de legitimă suspiciune împotriva Tribunalului, dintre membrii căruia mai mulți au fost, fără îndoială, ohiar astă-seară în casa lui du Croisier, unde au băut, au mincat, — ceea ce este împotriva legilor — și care de altfel sînt prietenii săi.

Dacă ar fi putut, Chesnel ar fi pus și pe Tatăl Ceres să intervină; părăsi pe judecător fără să mai aștepte răspunsul și se repezi gonind ca un căprior spre casa lui du Croisier.

Somat de soția sa să-i spună ce vorbise cu Chesnel, judecătorul se supuse și fu întîmpinat de eternul: „N-aveam eu dreptate, dragă?” pe care femeile îl spun și cînd nu au dreptate, dar atunci cu mai puțină blîndețe. Ajuns acasă, Camusot trebui să recunoască superioritatea soției sale și norocul ce i-o hărăzise, mărturisire care a pricinuit fără îndoială o noapte fericită celor doi soți.

Chesnel întîlni grupul inamicilor săi care ieșeau de la du Croisier și se temu să nu-l găsească culcat, ceea ce ar fi fost o adevărată nenorocire, căci se găsea într-una din acele împrejurări care cer, înainte de orice, iușteală în acțiune.

— Deschideți, în numele regelui! strigă el servitorului care tocmai închidea vestibulul.

Își îngăduise să pună pe rege alături de un mic judecător ambițios și cuvîntul îi rămăsese pe buze; se fistici, aiura. Ușa se deschise. Notarul se repezi ca un fulger în anticameră.

— Băiete — zise el servitorului — ai o sută de scuzi dacă poți deștepta pe doamna du Croisier și mi-o poți trimite numaidecît aci. Spune-î ce vrei...

Chesnel deveni cald și rece în momentul în care deschise ușa strălucitului salon unde du Croisier, singur, se plimba cu pași mari. Cei doi bărbați se măsurară o clipă, cu o privire în adâncul căreia mocneau douăzeci de ani de ură și dușmănie. Unul pusese piciorul pe inima familiei d'Esgrignon, celălalt înainta spre el cu o forță de leu, pentru a i-o smulge.

— Vă salut cu umilință, domnule, spuse Chesnel. Ați depus plîngerea ?

— Da, domnule.

— De cînd ?

— De ieri.

— În afară de mandatul de arestare, n-a mai fost înaintat nici un act ?

— Bănuiesc că nu, răspunse du Croisier.

— Vin ca să tratăm.

— Justiția este sezisată, acțiunea publică își va urma cursul, nimic n-o poate opri.

— Să nu ne ocupăm de asta. Sînt la ordinele dumneavoastră, la picioarele dumneavoastră.

Bătrînul Chesnel căzu în genunchi, întinzînd miinile rugătoare spre du Croisier.

— Ce vreți ? Moșiile noastre, castelul nostru ? Luați tot, dar retrageți plîngerea ; nu ne lăsați decît viața și onoarea. Pe lingă tot ce vă ofer, voi fi sluga dumneavoastră, veți putea dispune de mine.

Du Croisier lăsă pe bătrîn în genunchi și se așeză într-un fotoliu.

— Nu sînteți răzbunător, sînteți bun. Nu ne puteți uri într-atît încît să nu ne înțelegem. Pînă în zori băiatul ar fi liber.

— Tot orașul știe de arestarea lui, spuse du Croisier, savurîndu-și răzbunarea.

— Este o mare nenorocire, dar dacă nu sînt nici dovezi, nici judecată, toate se vor aranja.

Du Croisier reflecta. Chesnel credea că în el se dă lupta cu interesele sale și nutri speranța să-și înfrîngă dușmanul cu ajutorul acestui puternic mobil al acțiunilor omenești. În acest moment hotărîtor, se ivi doamna du Croisier.

— Veniți, doamnă, și ajutați-mi să vă înduplec soțul, i se adresă Chesnel, tot în genunchi.

Uimită peste măsură, doamna du Croisier ridică pe bătrîn. Chesnel îi povestește întreaga afacere. Cînd nobila fiică a slujitorului ducilor d'Alençon află despre ce este vorba, se întoarce cu ochii plini de lacrimi către du Croisier.

— Ah! poți oare șovăi? D'Esgrignon-ii, onoarea provinciei! i se adresă ea.

— Nu despre asta este vorba, exclamă du Croisier ridicîndu-se și reluîndu-și agitat plimbarea.

— Cum? Despre ce poate fi atunci vorba? întrebă mirat Chesnel.

— Domnule Chesnel, e vorba de Franța! E vorba de țară, e vorba de popor, e vorba de a învăța pe nobilii dumitale domni că există o Justiție, o lege, o burghezie, o mică nobleță, care nu valorează mai puțin decît ei, și care îi va învinge! Nu calci în picioare zece lanuri de grîu pentru un iepure, nu aduci dezonoarea în familii seducînd niște biete fete, nu disprețuiești niște oameni care îți sînt egali, nu-ți bați joc de ei timp de zece ani, fără ca aceste fapte să nu crească, să nu devină avalanșe și aceste avalanșe să se rostogolească, să strivească și să îngroape pe acești domni nobili. Vreți să se revină la vechea stare de lucruri, vreți să rupeți în bucăți pactul social, această chartă unde sînt înscrise drepturile noastre...

— Mai departe! spuse Chesnel.

— Nu este oare o sfîntă datorie să luminăm poporul? strigă du Croisier. În sfîrșit, el va deschide ochii asupra moralității partidului dumneavoastră, cînd va vedea pe un nobil mergînd ca orice individ de rînd în fața Juraților. Se va spune că oamenii mărunți care-și păstrează onoarea prețuiesc mai mult decît cei mari care și-o pierd. Curlea cu juri strălucește pentru toată lumea. Eu sînt aici apărătorul poporului, prietenul legilor. Chiar dumneavoastră m-ați aruncat de partea poporului, în două rînduri: o dată refuzînd să vă înrudiți cu mine și a doua oară așezîndu-mă în marginea societății dumneavoastră. Acum culegeți ce-ați semănat.

Acest început avu darul să sperie atît pe Chesnel cit şi pe doamna du Croisier. Femeia întrevădea pentru prima dată caracterul afurisit al soţului ei ; a fost o adevărată lumină care a căzut şi asupra trecutului şi asupra viitorului. Părea cu neputinţă ca acest colos să poată fi înduplecat, dar Chesnel nu se dădu înapoi în faţa imposibilului.

— Cum se poate ? Nu eşti în stare să ierţi, n-ai inimă de creştin ? interveni doamna du Croisier.

— Iert cum iartă şi Dumnezeu, doamnă : condiţionat.

— Ce condiţii ? întrebă Chesnel, începînd să întrezească o speranţă.

— Se apropie alegerile ; vreau să-mi daţi voturile de care dispuneţi.

— Le veţi avea, făgădui Chesnel.

— Vreau — continuă du Croisier — să fim priimiţi, soţia mea şi cu mine, în chip familiar, în fiecare seară, cu o prietenie cel puţin aparentă, de către marchizul d'Esgrignon şi de către ai săi.

— Nu ştiu cum voi aranja aceasta, dar veţi fi primiţi.

— Aş dori o ipotecă de patru sute de mii de franci, bazată pe o tranzacţie scrisă cu privire la această afacere, pentru a vă avea întotdeauna la mînă.

— Consimţim, aprobă Chesnel, fără să mărturisească încă faptul că are la el cei o sută de mii de scuzi. Dar hîrtia va fi în mîna unei terţe persoane şi va fi înapoiată familiei după alegerea dumneavoastră şi după plata sumei.

— Nu ! După căsătoria nepoatei mele, domnişoara Duval, care va avea poate într-o zi o avere de patru milioane. Această fată va fi instituită moştenitoarea mea şi a soţiei mele prin acte scrise. Vei face în aşa fel ca să fie luată în căsătorie de tînărul conte.

— Niciodată ! strigă Chesnel.

— Niciodată, repetă du Croisier, îmbătat de triumf. Atunci, bună seara !

„Dobitoc ce sînt, — îşi spuse Chesnel — de ce să nu pot minţi, faţă de un asemenea om !“

Du Croisier plecă, savurînd plăcerea de a anula totul în numele orgoliului său jignit, după ce se bucurase de umilirea lui Chesnel, după ce pusese în cumpănă soarta acestei superbe familii care era întruchiparea aristocrației provinciei și își lăsase împlintată urma ghearelor în inima d'Esgrignon-ilor.

Se urcă în camera lui, iar soția rămase cu Chesnel. În beția sa, nu mai vedea nici o piedică în calea victoriei; credea că cei o sută de mii de scuzi fuseseră cheltuiți și pentru a-i găsi, familia d'Esgrignon va fi nevoită să-și ipotecheze sau să-și vîndă pămînturile. În ochii săi, Curtea cu juri era deci de neînlăturat. Afacerile de falsuri, însă, se pot aranja totdeauna, dacă suma este restituită. Îndeobște, victimele acestor delikte sînt oameni bogați, care n-au intenția să dez-onoreze un imprudent. Dar du Croisier nu voia să renunțe la drepturile sale decît știind bine pentru ce. Se culcă deci, visînd la fericita realizare a speranțelor lui, fie cu ajutorul Curții cu juri, fie prin această căsătorie; și jubila de bucurie, auzînd glasul lui Chesnel care se tîrguia cu doamna du Croisier. Foarte evlavioasă și catolică, regalistă și legată de nobilime, doamna du Croisier împărtășea părerile lui Chesnel în ceea ce privește pe d'Esgrignon. Simțămintele ei fuseseră crunt lovite. Această bună regalistă auzise urletele liberalismului care, după opinia confesorului său, dorea nimicirea catolicismului. Pentru ea, „stînga“ echivala cu 1793, cu rebeliunea și eșafodul.

— Ce ar spune unchiul dumneavoastră,⁵⁷ acest sfînt care ne ascultă? o întrebă Chesnel.

Doamna du Croisier nu răspunse decît prin lacrimi grele care i se prelingeau pe obraji.

— Ați fost pricina morții unui biet băiat și a doliului veșnic al unei mame, spuse Chesnel, care văzînd cît de bine lovește, ar fi lovit în această inimă pînă ce ar fi sfărîmat-o, numai să-l poată salva pe Victurnien. Vreți să ucideți acum pe sărmana domnișoară Armande care n-ar supraviețui nici o săptămînă dacă numele familiei lor ar fi pătat. Vreți să-l ucideți pe bătrînul Chesnel, fostul dumneavoastră notar, care se va duce să-l omoare în închisoare pe tînărul conte

înainte de a fi acuzat și se va sinucide apoi, ca să nu îneargă în fața Curții cu juri, învinuit de omor !

— Prietene, ajunge ! Ajunge ! Sint gata la orice pentru a înăbuși o afacere ca asta, dar nu-l cunosc pe du Croisier cu adevărat decît de acum cîteva clipe. Dumitale îți pot mărturisi ! Nu văd nici un mijloc.

— Și dacă totuși ar fi unul ? întrebă Chesnel.

— Mi-aș da jumătate din viață ca să existe vreo posibilitate, zise ea, subliniindu-și vorbele cu un gest energic din cap, care trăda dorința ei fierbinte de a izbîndi.

Asemeni primului Consul care, învins pe cîmpul de la Marengo pînă la orele cinci ale serii, izbuti la ora șase să fie victorios, datorită atacului desperat al lui Desaix și înspăimîntătoarei șarje a lui Kellermann, Chesnel întrezări și el în noianul ruinelor elementele victoriei. Trebuia să fii Chesnel, trebuia să fii bătrîn notar, vechi intendent, trebuia să fi fost micul ajutor de notar de odinioară al maestrului Sorbier-tatăl, trebuiau străfulgerările care foarte adesea brăz-dează cu o dîră de lumină desperarea, pentru a fi tot atît de mare ca un Napoleon, ba chiar mai mare poate, căci bătălia aceasta nu mai reprezenta un Marengo, ci un adevărat Waterloo în care Chesnel voia să-și înfrîngă prusacii pe care îi și avea înaintea sa.

— Doamnă, v-am condus timp de douăzeci de ani treburile ; dumneavoastră sinteți în fruntea burgheziei, așa după cum d'Esgrignon-ii sint fruntea nobilimii din această provincie, și trebuie să vă spun că în această clipă atîrnă numai de dumneavoastră mîntuirea familiei d'Esgrignon. Răspundeți deci. Veți lăsa să fie dezonorate spiritele protectoare ale unchiului dumneavoastră, pe cei d'Esgrignon și pe sărmanul Chesnel ? Voiți oare să uicideți pe domnișoara Armande care e atît de nenorocită ? Voiți să vă răscumparați greșelile făcînd această bucurie strămoșilor dumneavoastră, intențînd ai ducilor d'Alençon și aducînd o alinare sufletului neuitatului nostru abate care, dacă ar putea ieși din mormînt, v-ar porunci să faceți ceea ce eu în genunchi vă implor ?

— Ce anume ? exclamă doamna du Croisier.

— Ei bine, iată cei o sută de mii de scuzi, spuse el scoțînd din buzunar pachetele cu bilete de bancă. Primiți-i și totul se va rezolva.

— Dacă e numai atît, și dacă din asta nu poate rezulta nimic rău pentru soțul meu...

— Numai bine, o asigură Chesnel. Îl scutiți de eterna răzbunare a iadului, cu prețul unei mici dezamăgiri în lumea asta.

— Nu va fi compromis? întrebă ea privind pe Chesnel.

Chesnel citi atunci în adîncul sufletului bieteii femei. Doamna du Croisier șovăia între două porunci: între îndatoririle pe care Biserica le impune soțiilor — și comandamentele față de Tron și Altar; își găsea bărbatul nevrednic, dar nu îndrăznea să-l osîndească și ar fi voit în același timp să poată mîntui pe d'Esgrignon, fără ca să săvîrșească nimic împotriva intereselor soțului ei.

— Intru nimic, doamnă, spuse Chesnel. Vechiul dumneavoastră notar v-o jură pe Sfînta Evanghelie...

Chesnel nu mai avea de oferit familiei d'Esgrignon decît fericirea vieții sale de apoi. O puse și pe aceasta la bătaie, cu o minciună îngrozitoare; trebuia să înșele pe doamna du Croisier, sau să piară. Numaidecît îi dictă o chitanță, pentru o sută de mii de scuzi, pe care o dată cinci zile mai înainte de fatalul document, zile cînd își amintea că du Croisier era tocmai plecat din oraș la moșiile soției sale, unde-l chemau niște treburi.

— Imi jurați — spuse el după ce dădu doamnei du Croisier banii și puse mîna pe chitanță — că veți declara și în fața judecătorului de instrucție că ați primit suma la data stabilită în chitanță?

— Dar asta nu este o minciună?

— Oficială, spuse Chesnel.

— N-aș putea-o face fără să cer sfatul duhovnicului meu, abatele Couturier.

— Ei bine — încuviință Chesnel — nu vă conduceți în această chestiune decît după sfaturile sale.

— Făgăduiesc.

— Nu înmînați suma domnului du Croisier decît după ce veți fi apărut în fața judecătorului de instrucție.

— Bine, spuse ea. Vai! Dumnezeu să-mi dea putere ca să apar dinaintea justiției omenești pentru a susține un neadevăr.

După ce sărută mina doamnei du Croisier, Chesnel se ridică cu toată mărirea, ca unul dintre profeții pictați de Raphael la Vatican.

— Sufletul unchiului dumneavoastră tresaltă de bucurie. Ați răscumpărat pe veci greșeala de a fi luat în căsătorie pe un dușman al Tronului și al Altarului.

Aceste cuvinte au atins adînc sufletul înfricoșat al doamnei du Croisier. Chesnel se gîndi din primul moment să se asigure de abatele Couturier, îndrumătorul conștiinței doamnei du Croisier. Știa cită stăruință pun oamenii credincioși în triumful ideilor lor, o dată ce s-au așezat pe o poziție; ținu deci să angajeze cit mai curînd Biserica în această luptă, situînd-o de partea lui. Se duse deci la palatul d'Esgrignon, o trezi pe domnișoara Armande, o încunoștință de întîmplările de peste noapte și o trimise la Episcopie pentru a aduce pe prelat însuși pe cîmpul de bătaie.

„Doamne! Trebuie să salvez casa d'Esgrignon!“ își spuse Chesnel întorcîndu-se acasă cu pași rari. „Afacerea aceasta a devenit acum o luptă judiciară. Avem în față oameni roși de palimi și interese, de la care se poate obține orișice. Acest du Croisier a profitat de absența procurorului regal, care ne este devotat, dar care e plecat la Paris, la deschiderea Camerei. Ce-au făcut ca să-l hotărască pe primul substitut să dea curs plingerii, fără să-și consulte șeful? Mîine dimineată va trebui să aflăm și această taină, să studiez terenul și poate că după ce voi fi dat de firul urzelii, mă voi întoarce la Paris pentru a pune în mișcare puterile din înaltele sfere prin mijlocirea doamnei de Maufrigneuse.“

Cam acestea erau gîndurile bietului atlet vîrstnic, care vedea just situația acum, cînd se culca, aproape zdrobit de povara atîtor emoții și oboseli. Totuși, înainte de a adormi, supuse din nou unui examen

alent pe magistrații care alcătuiau Tribunalul, încercînd să le surprindă gîndurile, să deslușească ambițiile lor ascunse, pentru a vedea ce perspective are în această luptă și în ce fel i-ar putea înfriuri. Rezumînd lungul examen de conștiință pe care și-l făcu Chesnel, ne vom putea forma o imagine a magistraturii de provincie. Judecătorii și funcționarii regelui, siliți să-și înceapă cariera în provincie, unde clocotesc ambițiile, nu văd la început altceva decît Parisul; toți doresc să strălucească pe această importantă scenă, unde se dezbat marile cauze politice, unde magistratura vine în contact cu interesele arzătoare ale societății. Dar acest rai al slujitorilor Justiției primește în simul lui prea puțini aleși și nouă zecimi dintre magistrați trebuie, mai curînd sau mai tirziu, să-și găsească un rost definitiv în provincie.

Astfel orice Tribunal sau orice Curte de provincie cuprinde două categorii bine conturate: cea a ambițioșilor care au încetat să mai nădăjduiască și se mulțumesc cu exagerata considerație care se acordă în provincie magistraturii, sau pe care îi toropește o viață tihnită — și, cealaltă parte, cea a tinerilor cu real talent, a căror voință de a se împlini nu este micșorată de nici o dezamăgire, sau pe care setea de a parveni îi stimulează neîncetat, dîndu-le un fel de fanatism al sacerdoțiului lor. În acea vreme, regalismul însuflețea pe tinerii magistrați împotriva dușmanilor casei de Bourbon. Cel mai mărunț substitut visa rechizitorii, năzuia din toată inima la un proces politic din acelea care scot în relief zelul, atrag atenția Ministerului și ajută la avansarea oamenilor regelui. Care dintre parchete, de pildă, nu invidia Curtea în resortul căreia izbucnea o conspirație bonapartistă? Cine nu-și dorea un Caron, un Berton,⁵⁸ o ciocnire de scuturi? Aceste ambiții înfierbîtate, întăritate de luptele de partid, susținute de rațiunea de stat și de necesitatea de a monarhiza Franța, erau lucide, prevăzătoare, perspicace, făceau cu rigurozitate poliția, spionau populația și o îndrumau pe calea supunerii din care nu trebuia să iasă. Justiția — pe atunci fanatizată de crezul monarhic — îndrepta relele Parlamentului și

mergea poate cu prea multă ostentație mînă în mînă cu Religia. Ea a fost, în acea perioadă, mai plină de zel decît de îndeminare, păcătuiind mai puțin prin machiavelism decît prin sinceritatea vederilor ei ce păreau ostile intereselor țării, pe care încerca s-o pună la adăpost de revoluție. Dar luată în întregul ei. Justiția cuprindea încă prea multe elemente burgheze : era încă prea accesibilă patinilor meschine ale liberalismului, trebuia mai curînd sau mai tîrziu să devină constituțională, să se orînduiască de partea burgheziei în ziua luptei. Și în acest mare corp, ca și în administrație, domnea multă ipocrizie sau, mai bine zis, un anumit spirit de imitație care făcea ca întreaga Franță să se modeleze totdeauna după cerințele Curții și s-o înșele astfel, în chipul cel mai nevinovat.

Cele două fețe ale lumii judiciare se întîlneau și în Tribunalul care avea să hotărască soarta tinărului d'Esgrignon. Președintele du Ronceret și un bătrîn jude, pre nume Blondet, reprezentau tagma magistratilor resemnați să continue a fi ceea ce sînt, pentru totdeauna legați de orașul lor. Categoria celor tineri și ambițioși număra pe Camusot, judecătorul de instrucție și pe Michu, numit judecător-supleant prin protecția familiei de Cinq-Cygne și care la prima mișcare urma să intre în corpul Curții regale din Paris.

Pus la adăpost de destituire prin efectele inamovibilității judiciare și văzîndu-se respins de aristocrație, potrivit importanței ce-și dădea, președintele du Ronceret optase pentru burghezie, dînd dezamăgirii sale o poleială de independență, fără să știe că părerile sale îl condamnau să rămînă pe viață președinte de tribunal. O dată intrat pe acest făgaș, se văzu silit, prin logica lucrurilor, să-și pună speranțele de avansare în reușita lui du Croisier și a stîngii. Nu era simpatizat nici la Prefectură, nici la Curtea regală. Silit să păstreze totuși bune relații cu cei de la putere, era suspectat și de liberali. Nu-și avea deci loc în nici un partid. Obligat să lase lui du Croisier candidatura electorală, nu i se dădea o prea mare considerație și juca un rol secundar. Falsitatea poziției sale îi influența caracterul ; de aceea era mereu acrit și nemul-

țumit. Obosit de ambiguitatea poziției sale politice, își puse în gând, într-ascuns, să ia șefia partidului liberal și să-l domine astfel pe du Croisier. Conduita sa în afacerea contelui d'Esgrignon fu primul pas în această carieră. El reprezenta în chip admirabil esența acelei burghezii care jignește cu patimile ei meschine marile interese ale țării: capricioasă în politică, azi pentru și miine împotriva puterii care compromite tot și nu salvează nimic, desperată de tot răul pe care l-a săvârșit și continuînd să-i dea naștere, nevoind să-și recunoască micimea și hărțuînd conducerea a cărei slujitoare se pretindea a fi — în același timp umilă și arogantă, cerînd poporului o subordonare pe care ea nu o acorda regalității, îngrijorată totdeauna de superiorități și de talente pe care ar vrea să le coboare la nivelul ei, ca și cum măreția ar putea fi mărunță, ca și cum puterea ar fi posibilă fără de o forță.

Președintele acesta era un om deșirat, costeliv și subțire, cu fruntea teșită, cu părul castaniu și rar, cu ochii gălbui, tenul roșcovan, buzele înguste. Vocea lui stinsă avea un șuier greoi de astmatic. Soția lui era o făptură lungă și solemnă, care se împopoțona cu cele mai caraghioase rochii și se purta peste măsură de gătită.

Președinta își dădea aere de regină, îmbrăcată în culori fisticii; ea nu mergea niciodată la bal fără a-și împodobi capul cu turbane din acelea atît de dragi englezoaicelor și foarte prețuite în provincie. Avînd laolaltă o rentă de patru sau cinci mii de livre, soții du Ronceret totalizau, cu salariul lui de președinte, cam douăsprezece mii de franci. Cu toată înclinarea lor spre zgircenie, pentru a-și satisface orgoliul, o dată pe săptămînă aveau ziua lor de primire. Credincioși vechilor moravuri ale orașului, unde du Croisier introdusese luxul modern, domnul și doamna du Ronceret nu făcuseră, de la căsătoria lor, nici cea mai mică schimbare în bătrîna lor locuință, proprietatea doamnei. Casa avea o fațadă spre curte, o alta spre o mică grădină și prezenta către stradă o coamă de zid sură și triumghiulară, cu cîte o fereastră la fiecare

etaj. Curtea și grădina erau împrejmuite cu un zid înalt, de-a lungul căruia se afla o alee de castani; în curte, atenansele. Spre stradă, în dreptul grădinii, se ridica un vechi grilaj de fier, ros de rugină, iar în dreptul curții — între două porțiuni de zid — o poartă mare, terminată printr-un uriaș ornament în chip de scoică. Aceași scoică reapărea deasupra ușii de la fațadă. Acolo totul era întunecos, îmbăcsit, neaerisit. Pe peretele din mijloc, ferestrele erau zăbrelete, ca de închisoare. Florile aveau aerul că nu se simt bine în micile răzoare ale grădiniței, în care trecătorii puteau zări, prin grilaj, tot ce se petrece. La parter, dintr-o mare anticameră orientată spre grădină, se intra în salonul unde una din ferestre dădea în stradă; salonul avea un fel de terasă a cărei ușă, cu ochiuri de geam, răspundea în grădină. Sufrageria, deopotrivă de mare ca salonul, era de cealaltă parte a anticamerei. Cele trei încăperi se armonizau de minune cu acest ansamblu melancolic. Tavanele tăiate de grinzi masive, vopsite, împodobite la mijloc cu câteva sărăcăcioase romburi sculptate, izbeau privirea. Zugrăvelile în tonuri țipătoare erau vechi și afumate. Salonul, cu perdele grele de mătase roșie, arse de soare, fusese garnisit cu o mobilă vopsită în alb și acoperită cu vechi tapiserii de Beauvais în nuanțe șterse. Pe cămin ticăia o pendulă din timpul lui Ludovic al XV-lea, așezată între două sfeșnice extravagante, ale căror luminări galbene nu se aprindeau decît în zilele în care soția președintelui scotea, din învelitoarea lui verde, un vechi lustru cu țurțuri din cristal de stîncă. Trei mese de joc cu postav verde slinos, un joc de table, erau de ajuns pentru distracția musafirilor, căroro doamna du Ronceret le servea cidru, biscuiți, castane și un sirop de migdale — toate pregătite de ea în casă. De cîtva timp luară obiceiul ca, la fiecare două săptămîni, să ofere cîte un ceai cu niște prăjituri destul de pricajite. Trimestrial, soții du Ronceret ofereau o mare cină cu cîte trei feluri de mincare, trimbițată în tot orașul, servită în farfurii respingătoare, dar gătită cu îndeminarea ce caracterizează bucătăresele de provincie. Acest ospăț demn de

Gargantua dura cîte şase ceasuri. Preşedintele încerca atunci, printr-un belsug de avar, să se ia la întrecere cu eleganţa lui du Croisier. Astfel, în căminul preşedintelui, viaţa şi manifestările ei erau în concordanţă cu caracterul acestuia şi cu falsa lui poziţie. Se simţea prost la el, fără să ştie de ce ; nu îndrăznea să facă însă nici o cheltuială ca să schimbe această staro de lucruri, fericit fiind că poate pune deoparte, în fiecare an, cîte şapte sau opt mii de franci pentru a-l putea inzestra pe fiul său Félicien ; acesta nu voise să se facă nici magistrat, nici avocat, nici să intre în administraţie şi trindăvia lui îl umplea de deznădejde. Asupra acestui punct, preşedintele era în rivalitate cu vicepreşedintele său, domnul Blondet, vechi judecător, al cărui fiu legase o strinsă prietenie cu familia Blandureau. Aceşti bogaţi neguţători de postav aveau o singură fiică, cu care preşedintele voia să-l căpătuiască pe Félicien. Cum căsătoria lui Joseph Blondet depindea de numirea lui ca jude-supleant — numire pe care bătrînul Blondet spera s-o obţină dîndu-şi demisia — preşedintele du Ronceret zădărnicea în taină demersurile lui Blondet şi îl lucra în ascuns pe Blandureau. Şi poate că de n-ar fi survenit întimplarea tinărului conte d'Esgrignon, vicleanul preşedinte, a cărui avere era mult mai mare decît a rivalului său, ar fi putut submina familia Blondet.

Victima manevrelor acestui machiavelic preşedinte, domnul Blondet, una dintre acele ciudate figuri cuibărite în provincie ca nişte vechi medalii ascunse într-o criptă, număra atunci cam şaizeci şi cinci de ani şi se ţinea destul de bine pentru vîrsta lui ; era înalt de statură şi grumazul său amintea pe al canonicilor de altădată. Faţa sa ciupită de vărsat — boala îi deforma se şi nasul, răsucindu-l în chip de şurub — nu era lipsită de caracter ; era uniform colorată într-o nuanţă roşcată şi luminată de doi mici ochi, de obicei batjocoritori şi de o uşoară mişcare ironică a buzelor sale vineţii. Avocat înainte de Revoluţie, fusese numit apoi acuzator public, fiind cel mai blind dintre aceşti cumpliţi funcţionari. Moş Blondet, cum i se spunea, domolise acţiunea revoluţionară, consimţind la orice, dar

neexecutînd nimic. Silit să aresteze niște nobili, atîta a tîrăgănat procesul lor, cu o îndeminare care i-a atras stima tuturor, încît l-a dus pînă în ziua a 9 thermidor.⁵⁹ Firește, moș Blondet ar fi trebuit să ajungă președinte de tribunal; dar, la reorganizarea tribunalelor, fu îndepărtat de Napoleon, a cărui antipație pentru republicani se manifesta pînă în cele mai mici amănunte ale guvernării.

Calificarea de fost acuzator public, înscrisă în cazierul lui Blondet, făcu pe împărat să întrebe pe Cambacérès⁶⁰ dacă nu cumva mai știe prin țară un urmaș al vreunei vechi familii de parlamentari care să fie pus în locul judeului și, cu acest prilej, fu numit du Ronce-RET, al cărui tată fusese consilier în Parlament.⁶¹ În ciuda aversiunii împăratului, marele cancelar, avînd în vedere interesul Justiției, îl menținu pe Blondet ca judecător, spunînd că bătrînul magistrat era unul din cei mai tari jurisconsulți ai Franței. Talentul de judecător, cunoștințele sale în vechiul drept și, mai tîrziu, în noua legislație, ar fi trebuit să-l ducă departe; dar asemănător în această privință cîtorva minți luminate, el disprețuia cu mîrinimie cunoștințele sale juridice și se ocupa în schimb aproape exclusiv de o știință cu totul străină de profesiunea sa, căreia îi jertfea timpul, rîvna și capacitățile sale.

Moșul iubea cu patimă horticultura, era în corespondență cu cei mai renumiți amatori, avea ambiția de a crea specii noi, se interesa de noile descoperiri în botanică — în sfîrșit, trăia în lumea florilor. Ca orice florar, avea predilecție pentru o anumită plantă aleasă între toate, și favorita lui era *Pelargonium*. Tribunalul cu procesele lui, viața sa reală, nu însemnau nimic pe lîngă viața fantastică și plină de emoții pe care bătrînul o ducea, din ce în ce mai absorbit de nevinovatele sale sultane. Grija deosebită pentru grădină, viața pașnică de horticultor, l-au ținut pe bătrîn în sera lui. Fără această patimă, ar fi putut ajunge deputat în timpul Imperiului, ar fi strălucit fără îndoială în corpul legislativ. Altă pricină a vieții retrase pe care o ducea a fost și căsnicia lui. La patruzeci de ani, făcuse nerozia să se căsătorească cu o fată de optspre-

zece, de la care, după primul an, a avut un fiu numit Joseph. Trei ani mai târziu, doamna Blondet, pe atunci cea mai frumoasă femeie din oraș, inspiră prefectului o pasiune ce nu se sfârși decît o dată cu moartea sa. De la prefect a avut — cu știința întregului oraș și însuși a bătrînului Blondet — un al doilea fiu botezat Émile. Doamna Blondet, care ar fi putut stimula ambiția soțului ei și s-ar fi putut strădui să treacă înaintea florilor, încurajă pornirea judecătorului pentru botanică și nu voi să părăsească orașul; după cum nici prefectul nu voi să preia altă prefectură, atît timp cît i-a trăit iubita. La etatea lui, magistratul, neputînd susține lupta cu o tînără femeie, se consolă cu sera lui, luîndu-și o foarte chipeșă slujnică ce avea menirea să-i îngrijească acest serai plin de frumuseți mereu reinnoite. În timp ce judecătorul răsădea, stropea, plivea, altoia, încrucișa și varia nuanțele florilor, doamna Blondet își cheltuia banii în toalete și mode, pentru a străluci în saloanele prefecturii. O singură grijă, educația lui Émile, ce desigur ținea și ea tot de marea ei pasiune, o mai putea smulge din mrejele acestei frumoase iubiri care, pînă în cele din urmă, stîrni admirația întregului oraș. Acest copil al dragostei era pe atît de frumos și de deștept, pe cît era celălalt de urît și bătărănos. Orbit de dragostea lui de tată, bătrînul jude iubea pe Joseph tot atît pe cît soția lui ținea la Émile. Timp de doisprezece ani, domnul Blondet a fost de o desăvîrșită resemnare și a închis ochii cu bună știință la amorurile soției sale, păstrînd o atitudine demnă și nobilă, asemenea marilor seniori ai veacului al optsprezecelea; dar, ca toți oamenii cu apucături liniștite, nutrea o înverșunată ură împotriva fiului său mezin. În 1818, la moartea soției sale, el alungă pe intrus, trimițîndu-l să facă dreptul la Paris, fără alt sprijin decît un peculiu de o mie două sute de franci, la care nici un strigăt de deznădejde nu-l făcu să mai adauge vreun sfanț. Fără protecția adevăratului său tată, Émile Blondet ar fi fost pierdut.

Casa judecătorului este una din cele mai frumoase din oraș. Situată aproape în fața Prefecturii, pe strada principală, are o curticică despărțită de uliță prin-

tr-un vechi grilaj de fier, susținut de doi stâlpi de cărămidă. Între fiecare din acești stâlpi, și imobilul vecin, se găsesc alte două grilaje, așezate pe ziduri joase, tot din cărămidă. Această curte, lată de zece și lungă de douăzeci de stinjeni, este împodobită cu două straturi masive de flori, despărțite printr-o cărare pietruită care duce de la stradă la ușa casei. Aceste două straturi, cu minunatele lor inflorescențe mereu înmăpșate, stîrnesc în orice anotimp admirația trecătorilor. De la poalele celor două movile de flori se ridică, pe pereții caselor vecine, un minunat covor de plante agățătoare. Imbrăcați cu caprifoliu, stâlpii sînt împodobiți cu două vase de teracotă în care cactuși aclimatizați oferă privirilor uimite ale celor mai puțin cunoscători, frunzele lor monstruoase, zburlite de țepi, urmare parcă a unei boale botanice. Casa, construită din cărămidă și ale cărei ferestre sînt înfrumusețate cu o bordură rotunjită, tot din cărămizi, își arată fațada simplă, înveselită cu obloane de un verde viu. Ușa cu ochiuri de geam permite să se întrevadă un lung coridor, la capătul căruia se află o altă ușă cu geamuri, ce dă pe aleea principală a unei grădini de vreo două pogoane. Răzoarele stufoase ale grădinii interioare se văd adesea, prin geamurile salonului și ale sufrageriei care corespund și ele, situate în linie directă, ca și cele de pe coridor. Spre stradă, cărămida a prins, în decurs de două veacuri, o mantie de rugină și de mușchi, ce îmbină tonuri verzulii, în perfectă armonie cu prospețimea boschetelor de flori și a arbuștilor. E cu neputință să nu-i placă unui călător, care trece prin oraș, această casă cuibărită cu atîta grație între flori și năpădită de mușchi pînă la acoperișul împodobit cu doi porumbei de ceramică.

În afară de casă, al cărei aspect nu se schimbase de un veac, judecătorul mai avea și o rentă de vreo patru mii de livre, provenită din moșii. Răzbunarea lui, destul de legitimă, consta în intenția de a lăsa moștenire această casă, locul de judecător și pămînturile, fiului său Joseph; intențiile sale erau cunoscute de tot orașul. Făcuse un testament în favoarea acestui fiu, pe care îl înzestra cu tot ceea ce legea permițe

unui tată să dea unuia dintre copii, depozitându-l pe celălalt. Pe lângă aceasta, bătrînul agonisea de cincisprezece ani (pentru a le lăsa acestui prostănac), sumele necesare spre a răscumpara de la fratele său Emile partea care nu-i putea fi luată. Izgonit din casa părintească, Emile Blondet ştiuse să-şi facă la Paris o situaţie deosebită, dar mai mult morală decît materială. Lenea lui, lipsa de tenacitate, nepăsarea l-ar fi adus la desperare pe adevăratul său tată (destituit cu ocazia unei schimbări ministeriale atît de frecvente în timpul Restauraţiei şi care a murit complet ruinat), care se îndoia de viitorul acestui copil, inzestrat de natură cu cele mai strălucite însuşiri. Emile Blondet era susţinut de prietenia unei domnişoare de Troisville, căsătorită cu contele de Montcornet, care îl cunoscuse înainte de a se căsători. Mama lui trăia încă în momentul în care familia de Troisville se întorcea din emigrare. Doamna Blondet era puţin înrudită cu această familie, dar totuşi îndeajuns ca să-l poată introduce în mediul acesta pe Emile. Biata femeie presimţea viitorul fiului ei, îi vedea orfan (lucru care face ca sfîrşitul unei mame să fie cu atît mai dureros) şi îi căuta protectori. A reuşit astfel să împrietenească pe Emile cu cea mai mare dintre domnişoarele de Troisville care, deşi îi arăta multă simpatie, nu-l putea lua de soţ. Legătura lor amintea întrucitva de Paul şi Virginia.¹²⁸ Doamna Blondet încercă să facă să dureze această afecţiune reciprocă, menită să se curme aşa cum sfîrşesc de obicei asemenea copilării din care se întrupează pe furiş dragostea, arătînd lui Emile că familia Troisville ar fi un sprijin pentru el. Cînd, în preajma morţii, doamna Blondet află de căsătoria domnişoarei de Troisville cu generalul Montcornet, veni s-o roage în chip solemn să nu-l părăsească niciodată pe Emile şi să-i fi călăuză în lumea pariziană, unde norocul îl chema pe general spre o glorioasă carieră. Din fericire pentru el, Emile ştiu să se descurce şi singur. La douăzeci de ani se remarcă printr-un strălucit debut în lumea literară. Succesul său nu rămase mai prejos nici în înalta societate, unde fusese introdus de tatăl său, care la început a putut

să-l ajute. Celebritatea-i precoce și înfățișarea lui chipeșă au strâns poate și mai mult legătura de prietenie ce-l apropia de contesă. Poate că doamna de Montcornet (care avea și sînge rusesc în vine, căci mama ei era fiica unei prințese Șerbellof) și-ar fi renegat prietenul din copilărie, sărac și luptînd din răsuputeri cu piedicile vieții pariziene și literare ; dar cînd începură strimtorările datorite traiului aventuros al lui Émile, prietenia lor căpătă o statornicie de nezdruncinat — și de o parte și de cealaltă. Blondet, pe care tinărul d'Esgrignon îl întîlni cu ocazia primului său ospăț, trecea drept una din gloriile gazetăriei. Era la mare preț în lumea politică și își merita cu prisosință reputația. Bătrînul Blondet n-avea nici cea mai mică idee despre puterea pe care guvernul constituțional o dăduse ziarelor ; nimeni nu se gîdea să-i vorbească despre un fiu de care el nici nu voia să audă ; nu știa deci nimic despre acest blestemat vlăstar și nici despre puterea lui. Integritatea judecătorului era deopotrivă de mare ca și patima lui pentru flori ; el nu cunoștea decît Dreptul. Primea pe împricinați, îi asculta, sta de vorbă cu ei, le arăta florile, primea în dar de la ei semințe prețioase ; dar în jîltul său de judecător, devenea omul cel mai nepărtinitor din lume. Felul lui de a proceda era atît de bine cunoscut, încît părțile nu veneau la el decît pentru a-i înfățișa probele ce puteau aduce o lumină în sacerdoțiul pe care-l exercita. Nimeni nu încerca să-l înșele. Știința sa, priceperea și indiferența sa față de propriile sale însușiri, îl făceau atît de indispensabil lui Roncetet încît, chiar fără considerente de ordin matrimonial, acesta tot ar fi stîmjenit în ascuns demersurile bătrînului judecător în favoarea fiului său ; căci dacă bătrînul ar fi părăsit Tribunalul, președintele n-ar mai fi fost în stare să pronunțe o sentință. Blondet nu știa că fiul său Émile i-ar fi putut împlini dorințele în cîteva ore. Trăia cu o simplitate demnă de eroii lui Plutarh. Seara studia procesele, dimineața își îngrijea florile, iar în timpul zilei judeca în instanță. Frumoașa-i slujitoare, coaptă acum și zbîrcită ca un măr ajuns la Paști, îngrijea de acest cămin, ținut după

legile și obiceiurile celei mai strașnice zgîrcenii. Domnișoara Cadot avea veșnic la ea cheile dulapurilor și ale cămării cu fructe ; era neobosită, mergea ea însăși în piață, deretica prin casă, gătea și nu lipsea niciodată de la liturghia de dimineață. Pentru a da o idee despre viața intimă a acestei gospodării, ar fi de ajuns să spunem că tatăl și fiul nu mâncau niciodată decît fructele puțin atinse, după deprinderea domnișoarei Cadot de a nu servi la desert decît pe cele culese mai de mult ; nu cunoșteau bucuria pîinii proaspete și țineau toate posturile prescrise de Biserică. Grădinarul își avea rația lui, ca un soldat, și era mereu supraviețuit de această bătrînă Validé *, tratată de stăpîni cu atîta deferență, încît o așezau cu ei la masă. În tot timpul meselor, trebăluia între sufragerie și bucătărie.

Căsătoria lui Joseph Blondet cu domnișoara Blandureau fusese condiționată, de către părinții fetei, de numirea bietului avocat fără procese în postul de judecător supleant. În dorința de a ajuta fiului său să-și exercite această profesiune, tatăl nu înceta să-i bata capul cu tot felul de lecții, doar-doar să capete rutina meseriei. Tînărul Blondet își petrecea serile în casa Blandureau, unde fusese admis și Félicien du Ronceret de cînd se întorsese de la Paris, fără ca bătrînul sau tînărul Blondet să fie cîtuși de puțin îngrijorați. Principiile economice după care se conducea viața lor — măsurată cu o exactitate demnă de Cîntarul pentru aur al lui Gérard Dow ⁶³ — unde nu se trecea nici un grăunte de sare de prisos și unde nici cel mai mic profit nu era nesocotit, aceste principii economice alît de rigide cedau totuși în fața cerințelor grădinii și ale serei. Grădina era nebunia „domnului“, admitea domnișoara Cadot, care nu considera dragostea lui oarbă pentru Joseph o nebunie. Cu privire la acest copil, ea împărtășea preferințele tatălui ; îl iubea, îi cîrpea cio-rapii și ar fi vrut ca toți banii băgați în horticultură să fie cheltuiți cu el. Aleile grădinii, ținută în chip de-săvîrșit de un singur grădinar, erau presărate cu

* Sultănă autoritară.

nisip fin de rîu și mereu greblate, iar de-a lungul lor creșteau cele mai rare flori. Aci toate miresmele, toate culorile, miile de ghivece mici ce dormitau la soare ca șopirlele pe pereți, nenumărate săpăligi și prăși-toare așezate în șir — în sfîrșit, toate uneltele și tot dichisul pentru gîngașa producție erau îndreptățite de această nevinovată patimă. La capătul serei din gră-dină, judecătorul construisese un fel de amfiteatru, pe treptele căruia își aveau locul cinci sau șase mii de ghivece de *pelargonium* — splendidă și renumită colec-ție pe care tot tirgul și cîteva persoane din departa-mentele învecinate veneau s-o admire la vremea cînd plantele înfloreau. În trecerea sa prin oraș, împără-teasa Marie-Louise onorase cu vizita sa această cu-rioasă seră și fusese atît de impresionată încît vorbise lui Napoleon despre ea ; iar împăratul îl decorase pe bătrînul judecător. Cum acest savant horticultor nu trecventa nici un fel de societate în afară de casa Blandureau, habar n-avea de toate demersurile făcute în surdină de către președinte. Cei care pătrunseseră intențiile lui du Ronceret se temeau prea mult de el pentru a-l înștiința pe inofensivul Blondet.

Cît despre Michu, acest tinăr cu atîtea proptele, era mult mai preocupat să placă femeilor din înalta socie-tate, unde recomandările familiei de Cinq-Cygne ⁶⁴ îl ajutaseră să fie primit, decît să vadă de procesele cu totul neînsemnate ale unui tribunal provincial. Avînd o rentă de două mii de franci, era căutat de mame și ducea o viață de huzur. Își „făcea“ tribunalul, ca să fie cu cugetul împăcat, așa cum îți faci temele la școală ; la toate el da din cap, spunînd : „Bine, dom-nule președinte!“ Dar sub aparenta-i nepăsare, se ascundea inteligența superioară a unui om ce-și făcuse studiile la Paris și care se distingea de pe acum ca substitut. Obișnuit să studieze cu îndemînare orice problemă, el rezolva cu repezițiune pricini care preșe-dintelui și lui Blondet le luau un timp îndelungat — și de multe ori el rezuma acestora chestiunile mai dificile.

În împrejurări delicate, președintele și vicepreședin-tele consultau pe judecătorul lor supleant, îi încredin-

tau deliberările cele mai spinoase, minunându-se întotdeauna de iuțea cu care cuprindea lucrurile, în așa măsură încît bătrînul Blondet nu mai găsea nimic de adăugat sau de refăcut. Oblădui de aristocrația cea mai pretențioasă, tînăr și bogat, judecătorul supleant trăia în afara intrigilor și meschinăriilor districtului, lua deseori parte la petrecerile cîmpenești, zburda cu tineretul, făcea curte mamelor, dănuia pe la baluri și juca la cărți ca un adevărat om de finanțe. Pe scurt, se achita în chip desăvîrșit de rolul său de magistrat la modă, fără să-și compromită demnitatea pe care știa — ca orice om de duh — să și-o afirme ori de cite ori se cerea. Inspira simpatie prin felul sincer în care adoptase moravurile de provincie, fără să le critice. Și toți își dădeau osteneala să-i facă tînărului cît mai plăcut acest răstimp de restriște.

Procurorul regal, magistrat de mare talent, dar care era vîrît în politică, impunea președintelui. Dacă nu s-ar fi întîmplat să lipsească din oraș, nu s-ar fi iscat toată alacerea d'Esgrignon. Iscusința, îndemînarea lui în asemenea împrejurări, ar fi aranjat lucrurile. Președintele și du Croisier profitaseră de faptul că el se afla tocmai atunci în Parlament — unde trecea drept unul din cei mai străluciți oratori guvernamentali — pentru a-și urzi intrigile, socotind cu destulă violenție că Justiția, o dată sezisată și totul fiind dat în vileag, nu va mai fi nimic de făcut. Intr-adevăr, în timpul acela, la nici un tribunal Parchetul n-ar fi primit, fără o îndelungă cercetare și fără să refere procurorului general, o plîngere pentru fals împotriva primului născut al uneia din cele mai nobile familii ale Regatului. În asemenea împrejurări, oamenii justiției, de acord cu guvernul, ar fi încercat mii de tranzacții pentru a înăbuși o plîngere care putea trimite la galere un tînăr imprudent. Ar fi făcut de altfel același lucru și în cazul unei familii liberale onorabile, bineînțeles, cu condiția ca să nu fie prea fățiș potrivnică Tronului și Altarului. Primirea reclamației lui du Croisier și arestarea tînărului conte nu s-ar fi produs, în mod normal, cu atîta ușurință. Iată deci cum proce-

daseră președintele și du Croisier pentru a-și atinge țelul.

Domnul Sauvager, tânăr avocat regalist, ajuns la gradul de prim-substitut, datorită servilismului față de guvern, domnea la Parchet în lipsa șefului său. De el depindea lansarea rechizitoriului care să dea curs plingerii lui du Croisier Sauvager, om de nimic și fără nici o avere, trăia numai din leafă. Guvernul se biziua pe de-a-ntregul pe un om de la care aștepta totul. Președintele a vrut să profite de această situație. De îndată ce falsul fu în mâinile lui du Croisier, chiar în aceeași seară, doamna du Ronceret, împinsă de soțul ei, avu o lungă convorbire cu Sauvager, atrăgându-i atenția cât de nesigură este cariera de magistrat în Parchet: o simplă toană ministerială, o singură greșeală și viitorul unui om se poate năruia.

— Fii un om conștiincios și pune-ți concluziile chiar împotriva guvernului, dacă n-are dreptate. Tot ești pierdut. Poți profita în momentul de față — adăugă ea — de situația dumitale, pentru a face o căsătorie frumoasă care să te pună pentru totdeauna la adăpost de orice neajuns, procurîndu-ți o avere care să-ți îngăduie să te faci judecător de ședință. Prilejul e cum nu se poate mai binevenit. Domnul du Croisier nu va avea niciodată copii, toată lumea știe de ce; averea lui și a nevestei sale va trece așadar asupra nepoatei lor, domnișoara Duval. Domnul Duval, ale cărui buzunare sînt doldora, este cineva în industria metalurgică, iar tatăl său, care încă trăiește, mai are și el avere. Laolaltă, tatăl și fiul au un milion ce va fi dublat cu ajutorul lui du Croisier, care e acum în legătură cu marile bănci și industrii din Paris. Domnul și doamna Duval vor acorda, firește, mîna fetei lor, unui bărbat ce le va fi prezentat de către unchiul lor du Croisier, avînd în vedere cele două averi ce vor rămîne nepoatei, căci du Croisier va da, fără îndoială, domnișoarei Duval și averea soției lui care nu are moștenitori. Cunoști ura pe care du Croisier o poartă familiei d'Esgrignon; servește-l așadar, fii bărbat, primește plingerea pentru fals pe care o va depune împotriva tinărului d'Esgrignon, urmărește imediat

pe conte, fără să mai consulți pe procurorul regal. Apoi roagă-te lui Dumnezeu să fii destituit pentru c-ai fost un magistrat imparțial și ai judecat împotriva dorinței guvernului și viitorul îți e asigurat! Vei avea o soție încântătoare și zestre — o rentă de treizeci de mii de livre, fără să mai socotești cele patru milioane la care poți spera peste vreo zece ani.

În două seri, primul substitut fu cu totul cîștigat. Președintele și domnul Sauvager ținuseră afacerea secretă față de bătrînul judecător, față de supleant și de al doilea substitut. Sigur de imparțialitatea lui Blondet în fața faptelor, președintele avea majoritatea, fără să mai pună la socoteală pe Camusot. Dar totul avea să dea greș din pricina defecțiunii neprevăzute a judecătorului de instrucție. Președintele dorea o punere sub acuzare înainte ca procurorul regal să fie încunoștințat. Nu cumva Camusot sau cel de-al doilea substitut îl vor încunoștința?

Acum, explicînd viața intimă a judecătorului de instrucție Camusot, se vor vedea poate motivele care îndrituiau pe Chesnel să considere pe acest tînăr magistrat drept prieten al d'Esgrignonilor — ceea ce îl făcuse să aibă curajul de a-l opri în plină stradă. Camusot, fiul primei soții a unui negustor de mătăsuri din strada Bourdonais, obiect al ambițiilor tatălui său, fusese hărăzit magistraturii. Căsătorindu-se, obținuse protecția unui aprod de la cabinetul regelui (protecție ascunsă, dar elicace), fapt căruia îi datora numirea sa ca judecător și mai tîrziu ca judecător de instrucție. La moartea părinților săi, nu avusese altă avere decît o rentă de trei mii de scuzi; domnișoara Thirion nu-i adusese decît o zestre de douăzeci de mii de franci, deci gospodăria lui era destul de săracă, deoarece leafa de judecător în provincie nu trecea peste o mie cinci sute de franci. Judecătorii de instrucție mai au un supliment de o mie de franci pentru cheltuieli și lucrări neprevăzute. Cu toate că îți dau multă bătaie de cap, acestea sînt posturi destul de căutate, dar sînt revocabile; de aceea, doamna Camusot își muștrase soțul pentru că își dezvăluise gîndurile în fața președintelui. După trei ani de căsnicie, Marie-Cécile-Amé-

lie Thirion primi binecuvîntarea cerească prin două fericite nașteri : a unei fete și a unui băiat ; dar ea se ruga lui Dumnezeu să n-o mai binecuvînteze atît... Încă asemenea citeva binecuvîntări și strîmtoarea ar fi devenit mizerie. Averea domnului Camusot-tatăl avea să se facă așteptată încă multă vreme. De altfel, această frumoasă moștenire nu putea să asigure un venit mai mare decît opt sau zece mii de franci rentă copiilor negustorului, în număr de patru. Și apoi, pînă să se întîmple ceea ce, acei ce se îndeletnicesc cu pețitul, numesc „*speranțe*” — judecătorul nu va avea și el copii de înzestrat? Oricine va pricepe deci situația unei femeiști pline de cumințenie și hotărîre, cum era doamna Camusot ; ea își dăduse prea bine seama cîtă importanță putea avea pentru soțul ei orice pas greșit și de aceea se amesteca în treburile lui judiciare.

Copilă unică a unui fost slujitor al regelui Ludovic al XVIII-lea, un valet ce-l însoțise pe rege în Italia, în Curlanda, în Anglia și pe care suveranul îl răsplătise, dîndu-i singurul post pe care-l putea ocupa — aprod la cabinetul său de lucru — Amélie cunoscuse în căminul părintesc un fel de reflex al vieții de la Curte. Thirion îi descria nobilimea, miniștrii, personalitățile de vază pe care el le anunța, le introducea și le vedea intrînd și ieșînd. Crescută oarecum la ușa palatului Tuileries, tinăra prinsese ceva din principiile practicate acolo și adoptase dogma supunerii absolute față de putere. Iată de ce socotise, cu înțelepciune, că așezîndu-se de partea d'Esgrignon-ilor, soțul ei ar fi pe placul doamnei ducese de Maufrigneuse, așadar pe placul a două familii puternice, pe care tatăl ei s-ar putea bizui la nevoie pentru a mijloci pe lîngă rege. La cel dintîi prilej, Camusot ar fi putut fi numit judecător la Paris. Această mult visată și fără încetare dorită avansare avea să le aducă un salariu de șase mii de franci, la care se adăuga bucuria de a locui la tatăl ei, sau la Camusot, cu toate avantajele celor două averi părintești. Dacă proverbul „*ochii care nu se văd, se uită*” se adeverește cu privire la cele mai multe dintre femei, el se dovedește cu atît mai adevărat cînd e vorba de sentimente de familie și de protec-

ții ministeriale sau regale. În toate timpurile, oamenii aflați în serviciul personal al regelui își conduc foarte bine corabia; te interesezi de un om, fie el chiar un valet, cînd îl vezi zilnic.

Doamna Camusot, care se considera „în trecere“ aci, închiriasse o căsuță în strada du Cygne. Orașul nu era destul de populat pentru ca să se fi împămîntenit obiceiul de a închiria locuințe mobilate, iar familia, nu de ajuns de înstărită pentru a-și permite să locuiască un palat, ca Michu de pildă. Pariziana se resemnase așadar să accepte un mobilier de provincie. Veniturile modeste au silit-o să ia o casă foarte urîță, dar care se remarcă totuși printr-o oarecare naivă inventivitate în unele amănunte. Lipită de imobilul vecin în așa fel încît fațada privea spre curte, nu avea spre stradă decît o singură lereastră la fiecare etaj. În fundul curții (împrejmuită de două ziduri împodobite cu trandafiri și verdeață), cu fața spre casă, se înălța un hambar sprijinit pe două arcade de cărămidă. O ușă mică te conducea în acest imobil întunecos, umbril de un nuc mare crescut în mijlocul ogrăzii. La parter, unde te ducea o scară cu rampă dublă și balustrada de fier împodobită, dar roasă de rugină, se afla sufrageria ce da spre stradă, iar de partea cealaltă bucătăria. Din capătul coridorului care despărțea cele două camere, pornea o scară de lemn. Etajul întîi se compunea numai din două camere, dintre care una slujea de cabinet magistratului, cealaltă fiind dormitorul soților. Al doilea cat, mansardat, cuprindea, de asemenea, două odăi, una pentru bucătăreasă, cealaltă pentru jupîneasa care avea în grijă și copiii. Nici una din aceste camere n-avea plafon, ci doar grinzi vărute, cu spațiul dintre ele bulgărit. Cele două odăi de la primul etaj, cum și sala de jos, aveau pereții căptușiți cu tăblii de forme complicate, pe care migăliseră cu răbdare dulgherii veacului trecut. Această lemnărie, vopsită într-un cenușiu murdar, avea cea mai tristă înfățișare. Cabinetul judecătorului semăna cu al unui avocat de provincie: un birou mare și un fotoliu de mahon, biblioteca de student în drept și un mobilier săracăcios adus de la Paris. Camera doamnei purta

pecetea gustului provincial; ornamente albastre și albe, un covor și o mobilă dispartă, fără stil, care părea modernă, deși ceva asemănător nu fusese nicicând adoptat la Paris. Cît despre sufrageria de la parter, era o odaie de provincie, goală, rece, cu tapet igrasios și șters. În acest cadru — fără a avea altă priveliște decît nukul, zidurile negre acoperite cu frunziș și strada aproape pustie — își petrecea zilele o femeie destul de vioaie și plină de viață, obișnuită cu distracțiile și agitația Parisului, singură în cea mai mare parte a timpului sau primind vizite plicticoase și stupide, care o făceau să prefere singurătatea în locul sporovăielilor fără de rost, mai ales că cea mai ușoară glumă ce și-ar fi îngăduit-o ar fi stirnit nesfârșite comentarii, înveninându-i astfel zilele. Ocupată cu copiii, nu atît din plăcere, cît mai ales pentru a-și umple viața solitară, nu găsea alte perspective gîndurilor sale decît intrigile care se țeseau în jurul ei și uneltirile unor provinciali prinși în cercul strîmt al ambițiilor. De aceea pătrundea cu ușurință unele taine la care soțul ei nici nu se gîdea. Nu șopronul plin cu lemne în care jupîneasa spăla rufe îi atrăgea privirile atunci cînd, așezată la fereastra odăii ei, se întrerupea din lucrul vreunei broderii; în acele clipe vedea Parisul, unde totul era plăcut, plin de viață; visa la serbări și plîngea la gîndul că se afla surghiunită în închisoarea aceea rece de provincie. Regreta că trăia într-un ținut liniștit, unde nu se întîmpla nici o conspirație, nici o afacere răsunătoare. Se vedea lincezind vreme îndelungată la umbra nukului din curte.

Doamna Camusot era o femeie mică, durdulie, proaspătă, blondă, cu fruntea bombată, gura nu prea cărnoasă și bărbia proeminentă — trăsături pe care tinerețea le făcea suportabile, dar menite s-o îmbătrînească de timpuriu. Ochii săi vii și șăgalnici trădau însă excesiva și nevinovata ei dorință de a parveni și invidia pe care i-o pricinuia actuala ei inferioritate; ei aprindeau două lumini pe fața sa comună și o înfrumusețau cu o anumită putere a simțămîntului acesta pe care mai tîrziu avea să-l ostoiască succesul. Punea

multă grijă în dichisirea toaletelor și inventa tot soiul de garnituri pe care și le broda singură; chibzuia îndelung asupra gătelilor, împreună cu jupîneasă adusă de la Paris, menținînd astfel în provincie buna faimă a parizienelor. Causticitatea ei o făcea să fie temută; nu era cîtuși de puțin iubită. Cu spiritul ei fin, iscoditor, propriu femeilor lipsite de ocupație, silite astfel să-și umple zilele cu fel de fel de preocupări, ea descoperise gîndurile tainice ale președintelui. De aceea îl sfătuisese în ultimul timp pe Camusot să-l înfrunte. Afacerea în care era implicat tînărul conte era o excelentă ocazie. Înainte de a veni la serata lui du Croisier, nu-i fusese greu să demonstreze soțului ei că, în această afacere, primul substitut merge împotriva intențiilor șefilor săi. Datoria lui Camusot era să-și facă o trambulină din acest proces criminal, favorizînd familia d'Esgrignon, cu mult mai puternică decît tabăra lui du Croisier.

— Sauvager n-are să se însoare niciodată cu domnișoara Duval, deși i s-a fluturat înaintea ochilor această perspectivă; are să fie în schimb păcălit de către machiavellii de la Val-Noble, cărora le va jertfi cariera. Camusot, afacerea asta, atît de nenorocită pentru d'Esgrignon și atît de perfid pormită de către președinte în favoarea lui du Croisier, nu-ți va fi de folos decît ție, îi zise ea pe cînd se întorceau acasă.

Șireata pariziană dibuise de asemenea uneltirile ascunse ale președintelui pe lingă Blandureau și motivele pe care le avea ca să zădărnicească strădaniile bătrînului Blondet; dar nu vedea nici un profit în faptul de a-l fi lămurit pe tată sau pe fiu asupra primejdiei situației lor; se bucura de această comedie începută, fără să bănuiască ce mare însemnătate putea avea secretul pe care ea îl aflase, în privința cererii făcute familiei Blandureau, de către succesorul lui Chesnel, în favoarea lui Félicien Ronceret. În cazul în care poziția soțului ei ar fi amenințată de către președinte, doamna Camusot îl putea amenința la rîndul ei, atrăgînd atenția horticultorului că i se fură floarea pe care el voia s-o transplanteze în grădina lui.

Fără să poată pătrunde, ca doamna Camusot, dedesubturile prin care președintele și du Croisier îl cîștigaseră pe primul substitut, — examinînd diferitele interese grupate în jurul florilor de crin ale Tribunalului, Chesnel văzu că se poate bizui pe procurorul regal, pe Camusot și pe Michu. Doi judecători ce erau pentru d' Esgrignon, ar fi zădărnicit toată uneltirea. În sfîrșit, notarul cunoștea prea bine dorințele bătrînului Blondet ca să știe că imparțialitatea lui s-ar fi lăsat înduplecată doar pentru a realiza țelul întregii sale vieți : numirea fiului său în postul de supleant. Chesnel adormi plin de speranțe, cu gîndul să se ducă la domnul Blondet, spre a-i oferi posibilitatea realizării vechilor sale năzuințe și spre a-i dezvălui perfidia președintelui du Ronceret. După ce va fi cîștigat de partea sa pe bătrînul judecător, va vizita pe judecătorul de instrucție, căruia nădăjduia să-i dovedească, dacă nu nevinovăția, cel puțin imprudența lui Victurnien și să reducă astfel toată afacerea la o tînească nechibzuință.

Chesnel n-apucă să doarmă nici prea mult, nici prea liniștit căci, înainte de zorii zilei, menajera îl trezi ca să-i prezinte pe cel mai fermecător personaj al acestei povestiri, pe cel mai drăguț tînăr din lume, pe doamna ducasă de Maufrigneuse, îmbrăcată bărbătește și venită singură cu caleașca.

— Țin să-l salvez sau să mor cu el, se adresă ea notarului, căruia i se părea că visează. Am o sută de mii de franci pe care regele mi i-a dat din caseta lui personală, pentru a cumpăra dovada nevinovăției lui Victurnien, dacă adversarul său este coruptibil. Dacă dăm greș, am otravă, pentru a-l pune la adăpost de orice, chiar pentru a-l sustrage acuzației. Dar nu vom da greș. Procurorul regal, căruia i-am dat de știre tot ceea ce se petrece, mă urmează : n-a putut veni cu mine, căci a vrut să ia cu el și ordinele ministrului de Justiție.

Chesnel povesti ducesei, scenă cu scenă, toate cele întîmplate ; se înfășură apoi în halatul său de casă și căzu la picioarele ei pe care începu să le sărute, ce-

rîndu-și scuze pentru necuviința pe care bucuria îl încumeta s-o facă.

— Sîntem salvați! strigă el, poruncind Brigittei să pregătească tot ce ar avea nevoie ducesa, după o noapte petrecută pe drum.

Făcu apel la curajul frumoasei Diana, demonstrîndu-i necesitatea de a se duce la judecătorul de instrucție dis-de-dimineață, pentru ca nimeni să nu afle taina acestui demers, nici să bănuiască măcar sosirea ei.

— Dar ce, crezi că n-am pașaport în regulă? spuse ea, arătînd o foaie în care era trecută drept domnul viconte Félix de Vandenesse, secretar particular al regelui. Nu știu eu să-mi joc bine rolul de bărbat? reluă ducesa, trecîndu-și degetele prin peruca ei *à la Titus* și jucîndu-se cu cravașa.

— Ah, doamnă ducasă, sînteți un înger! strigă Chesnel și-l podidiră lacrimile. (Ea rămînea desigur un înger, chiar și-n straie bărbătești.) Încheiați-vă redingota, înfășurați-vă pînă la ochi în mantie, luați-mă de braț și să alergăm la Camusot, înainte ca cineva să ne poată întîlni.

— Voi vedea pe un om care se numește Camusot?

— Și care are nasul precum numele,⁶⁵ răspunse Chesnel.

Cu toate că bătrînului notar numai de glumă nu-i ardea, socotea că se cuvine s-asculte de capriciile ducesei, să ridă o dată cu ea, să plîngă o dată cu ea; îl înfiora însă lipsa de seriozitate a unei femei care chiar atunci cînd face o faptă mare, găsește prilej de glumă. Dar ce n-ar fi făcut pentru a salva băiatul!

În timp ce Chesnel se înbrăca, doamna de Maufrigneuse luă o ceașcă de cafea cu lapte cu frișcă, pe care i-o servi Brigitte, recunoscînd superioritatea bucătăreselor de provincie asupra maiștrilor bucătari de la Paris, care neglijează mici amănunte atît de importante pentru cunoscători. Datorită gusturilor stăpînului ei, amator de mîncăruri alese, Brigitte îi putu oferi o gustare de soi, după care ducesa, însoțită de Chesnel, porni spre casa doamnei și domnului Camusot.

— Ah! Mai există și o doamnă Camusot! exclamă ducesa. Atunci afacerea s-ar putea aranja.

— Cu atât mai mult cu cât doamna — care este pariziană — pare a se plictisi groaznic printre noi, provincialii.

— Deci nu trebuie să avem nici un secret față de ea.

— Veți putea judeca singură ce trebuie să ascundeți și ce nu, adăugă cu supunere Chesnel. Cred că va fi foarte măgulită să primească în casa ei pe ducesa de Maufrigneuse. Pentru a nu compromite nimic, va trebui, desigur, să rămâneți la ea pînă diseară, bineînțeles dacă nu vedeți în asta vreun inconvenient.

— E o persoană bine, doamna Camusot? întrebă ducesa cu un aer îngîmfat.

— Cam face pe stăpîna la ea acasă, răspunse Chesnel.

— Atunci probabil că se amestecă și-n afacerile Tribunalului, reluă ducesa. Numai în Franța, domnule Chesnel, se întîlnesc femei care devin soții atât de conștiincioase, încît se căsătoresc și cu funcțiile, comerțul sau lucrările soților lor. În Italia, în Anglia, în Spania, femeile își fac un punct de onoare din a-și lăsa bărbații să se zbată singuri, în toate chestiunile de afaceri; își dau tot atîta osteneală să le ignoreze, pe cît se străduiesc burghezele noastre franceze să fie la curent cu ele. De o gelozie de necrezut în politica conjugală, franțuzoaicele vor să le știe pe toate. De aceea, în cele mai mărunte greutăți ale vieții, se simte în Franța mîna femeii care sfătuiește, îndrumază, luminează pe soțul ei. Cei mai mulți bărbați n-au a se plînge în această privință. În Anglia, dimpotrivă, lipsa de interes pentru afacerile soțului este atât de perfectă, încît dacă un bărbat ar fi băgat la închisoare pentru datorii timp de douăzeci și patru de ore, la întoarcere, soția lui, neinformată, ar fi în stare să-i facă o scenă de gelozie.

— Am ajuns cu bine, fără să fi întîlnit pe nimeni, spuse Chesnel. Doamnă ducasă, veți avea cu atât mai multă trecere aici, cu cît tatăl doamnei Camusot, pe numele său Thirion, este apod la cabinetul maiestății sale.

— Și regele nu s-a gîndit la asta! Nu se gîndește la nimic! exclamă ea. Thirion e acela care ne-a intro-

dus, pe prințul de Cadignan, pe domnul de Vandenesse și pe mine! Sîntem deci stăpîni în această casă. Pune totul la cale cu soțul, în timp ce eu voi vorbi cu soția lui.

Jupîneasă, care tocmai spăla și îmbrăca copiii, introduse pe cei doi străini în sălița neîncălzită.

— Du-te și prezintă această carte de vizită stăpînei dumitale, șopti ducesa la urechea servitoarei — dar nimeni să n-o citească în afară de ea. Dacă ești discretă, te voi răsplăti, micuța mea.

Jupîneasă rămase înmărmurită, auzind glas de femeie sub această încîntătoare înfățișare de bărbat.

— Trezește-l pe domnul Camusot — i se adresează și Chesnel — și spune-i că-l aștept pentru o chestiune importantă.

Jupîneasă urcă scările. Peste cîteva clipe, doamna Camusot, în capod, se repezi pe scări și pofti înăuntru pe frumosul străin, după ce împinse pe Camusot, dezbrăcat, în cabinetul său, cu toate catrafusele, poruncindu-i să se îmbrace și s-o aștepte acolo. Atîta vîlvă și emoție fusese provocată de cartea de vizită pe care era gravat :

Doamna ducesă de Maufrigneuse

Fiica aprodului de la cabinetul regelui înțelesese totul.

— Domnule Chesnel, parc-a căzut trăsnetul aici, spuse Jupîneasă în șoaptă, la întoarcere. Domnul se îmbracă în cabinet ; poftiți, puteți urca.

— Nici un cuvînt despre toate astea, îi porunci notarul.

Chesnel, simțindu-se sprijinit de înalta doamnă care avea și consimțămîntul verbal al regelui în privința măsurilor de luat pentru salvarea contelui d'Esgrignon, luă un aer autoritar, care i-a servit mult mai mult în întîlnirea cu Camusot, decît aerul umil cu care i-ar fi vorbit dacă ar fi fost singur, fără ajutoare.

— Cuvintele mele de ieri seară — i se adresează el lui Camusot — v-au putut mira, dar sînt cît se poate de serioase. Familia d'Esgrignon se bizuie pe dumneavoastră pentru bună instruire a unei afaceri din care trebuie să iasă neîntinată.

— Domnule Chesnel, nu vreau să relev ceea ce este supărător pentru mine și jignitor la adresa Justiției în cuvintele dumneavoastră. Poziția pe care o aveți pe lângă familia d'Esgrignon o scuză îndeajuns, dar...

— Scuzați-mă că vă întrerup. Vin să vă spun lucruri pe care superiorii dumneavoastră le gîndesc, dar n-au curajul să le mărturisească, și pe care oamenii deștepți le ghicesc; și dumneavoastră sinteți un om deștept. Să presupunem că tînărul a acționat cu imprudență; credeți că Regele, Curtea, Cabinetul ministerial sînt măguliți să vadă un nume vechi ca al d'Esgrignon-ilor tîrît la Curtea cu juri? Este oare în interesul nu numai al regalității, dar al țării, ca familiile istorice să se prăbușească? Egalitatea, astăzi cuvîntul magic al opoziției, nu-și află oare cheazășia în existența unei înalte aristocrații consacrate de timp? Ei bine, în cazul nostru nu numai că n-a fost nici cea mai mică imprudență, dar sîntem chiar niște nevino-vați căzuți într-o capcană.

— Sînt curios să știu cum! răspunse judecătorul.

— Domnule Camusot — reluă Chesnel — de doi ani de zile, du Croisier a lăsat mereu să se ridice, pe numele lui, sume importante de către contele d'Esgrignon. Voi produce polițe pentru peste o sută de mii de scuzi, mereu achitate de el, sume ce i-au fost restituite prin mine. Notăți bine acest lucru, fie înainte, fie după scadență. Domnul conte d'Esgrignon este în măsură să vă prezinte o chitanță pentru suma ridicată de dînsul, anterior așa-zisului fals! În acest caz, nu vedeți în această plîngere un act de ură de partid? Nu este această acuzație o odioasă calomnie adusă moștenitorului uneia dintre cele mai vechi familii, de către cei mai înverșunați dușmani ai Tronului și ai Altarului? Așadar n-a existat fals în această afacere, după cum nu este în expunerea ce v-o fac. Întrebați-o pe doamna du Croisier, care încă nu știe de plîngerea pentru fals; vă va declara că eu i-am înmînat suma, pe care a păstrat-o pentru a o da soțului, care atunci era absent și care nu i-a cerut-o. Întrebați-l și pe du Croisier, probabil că nici nu știe că am plătit doamnei du Croisier acești bani.

— Domnule, răspunse judecătorul de instrucție, puteți face asemenea afirmații în salonul domnului d'Esgrignon, sau cuiva care n-are habar de această afacere și veți fi crezut; dar un judecător de instrucție, în afară doar dacă nu este un dobitoc, nu poate crede că o soție supusă, ca doamna du Croisier, poate păstra în scrinul ei o sută de mii de scuzi, fără să spună o vorbă soțului ei; sau că un bătrîn notar n-a informat numai decît pe domnul du Croisier de plata sumei.

— Bătrînul notar s-a dus la Paris să pună capăt destrăbălărilor băiatului.

— N-ăm interogat încă pe contele d'Esgrignon, reluă judecătorul; răspunsurile sale mă vor lămuri.

— E la secret? întrebă notarul.

— Da, răspunse Camusot.

— Domnule judecător — exclamă Chesnel, care văzu primejdia — instrucția poate fi condusă fie pentru, fie împotriva noastră; veți alege între a constata — după declarațiile doamnei du Croisier — restituirea sumei, anterior poliței, și între a interoga pe un biet învinovățit care în tulburarea lui nu-și va mai aminti desigur nimic și care va compromite tot. Veți alege ce vi se pare mai verosimil: sau faptul că o femeie nepricepută în afaceri poate uita ceva, sau că un d'Esgrignon poate săvîrși un fals.

— Nu e vorba de toate astea, răspunse judecătorul. E vorba să știm dacă domnul conte d'Esgrignon a făcut o poliță din partea de jos a unei scrisori trimise lui de către du Croisier.

— Ei! putea s-o facă, strigă doamna Camusot, care tocmai intra, urmată de frumosul necunoscut.

Domnul Chesnel restituise doar suma...

Și se aplecă spre soțul ei șoptindu-i:

— La primul loc vacant, vei fi numit judecător supleant. Servești de-a dreptul pe rege în această afacere și sînt sigură că n-au să te uite. Acest tînăr este ducesa de Maufrigneuse, vezi, nu care cumva să spui c-ai văzut-o, dar fă orice pentru tînărul conte — hai, curaj.

— Chiar dacă instrucția — replică judecătorul — ar fi condusă favorabil, în sensul că ar pune în evi-

dență nevinovăția tinărului conte, pot eu oare să răspund de judecata care va urma? Domnul Chesnel și tu, draga mea, cunoașteți dispozițiunile președintelui...

— Ia mai lasă! îl întrerupse doamna Camusot. Du-te chiar azi dimineață la domnul Michu, spune-i de arestarea domnului conte și veți fi doi contra doi, îți garantez eu. Michu e parizian și știi cât de devotat este nobilimii. Un câine bun aleargă după vînat de soi.

În aceeași clipă se auzi la ușă glasul domnișoarei Cadot, anunțînd că aduce o scrisoare urgentă. Judecătorul ieși și se întoarse citind aceste rînduri :

Domnul vicepreședinte al Tribunalului roagă pe domnul Camusot să ia parte la audieri azi și în zilele următoare, pentru ca Tribunalul să fie complet în timpul lipsei domnului președinte care îi trimite salutărilor sale.

— S-a isprăvit cu instrucția afacerii d'Esgrignon! exclamă doamna Camusot. Nu ți-am spus eu c-au să-ți joace o festă urîță? Președintele s-a dus să te vorbească de rău la procurorul general și la președintele Curții. Înainte ca să poți instrui afacerea, vei fi schimbat. E limpede!

— Veți rămîne, domnule Camusot, spuse ducesa. Procurorul regal va sosi, nădăjduiesc, la timp.

— Cînd sosește procurorul regal, trebuie să găsească totul pus la punct, spuse cu avînt doamna Camusot. Da, dragul meu, da, întări ea, uitîndu-se hotărît la soțul ei care încremenisise. Președinte bătrîn și ipocrit! Vrei să faci pe șiretul cu noi; ai să-ți mai aduci aminte de asta! Vrei să jucăm după cum ne cînti tu, ei, lasă, că o să-ți arate ea ție, Cécile-Amélie Thirion. Bietul moș Blondet! Cu atît mai bine pentru el că președintele a plecat în călătorie; nătărăul ăla de fiu-său are să se însoare cu domnișoara Blandureau. Mă duc să-i deschid ochii lui Blondet-tatăl. Tu, Camusot, du-te la Michu, în timp ce doamna ducese și cu mine alergăm să vorbim cu bătrînul Blondet. Și așteaptă-te să auzi tot orașul vuind că m-am plimbat cu un amant în dimineața asta.

Doamna Camusot dădu brațul ducesei și o conduse pe străzi lăturalnice, pînă ce ajunseră la ușa bătrînului judecător, fără să întîlnească vreo persoană primejdioasă. Între timp, Chesnel se duse să se sfătuiască cu tînărul conte la închisoare, unde Camusot îl lăsă să pătrundă într-ascuns.

Bucătăresele, servitoarele și alți oameni sculați de dimineață, care au văzut-o pe doamna Camusot și pe ducesa pe ulițe dosnice, l-au luat pe tînăr drept un amant sosit de la Paris. După cum bine prevăzuse Cécile-Amélie, pînă seara știrea despre abaterile ei conjugale se împrăștiase în tot tîrgul și bîrfeala era în toi. Doamna Camusot și pretinsul amant l-au găsit pe bătrînul Blondet în seră. După ce salută pe soția colegului său și pe tovarășul ei, aruncă tînărului încîntător o privire cercetătoare, plină de neîncredere.

— Vă prezint un văr de-al soțului meu — se adresă ea domnului Blondet, arătînd spre ducesa — unul dintre cei mai distinși horticultori din Paris, care se întoarce din Bretagne și nu poate petrece decît o singură zi cu noi. Domnul a auzit vorbindu-se de florile și arbuștii dumneavoastră, și ne-am permis să venim de dimineață.

— Ah ! Domnul este horticultor ? întrebă bătrînul judecător.

Ducesa dădu din cap fără să scoată o vorbă.

— Iată — spuse judecătorul — arborele meu de cafea și arborele de ceai.

— De ce oare a plecat domnul președinte ? întrebă doamna Camusot. Fac prinsoare că absența lui e în legătură cu Camusot.

— Întocmai. Iată, domnule, cel mai rar cactus din lume, continuă el arătînd într-un ghiveci o plantă ce semăna cu un bambus mîncat de lepră. Vine din Noua-Olandă. Dar sînteți cam tînăr, domnule, pentru un horticultor.

— Lasă florile, dragă domnule Blondet, întrerupse doamna Camusot. E vorba de dumneata, de speranțele dumitale, de căsătoria fiului dumitale cu domnișoara Blandureau. Președintele te păcălește.

— Ei așa ! exclamă judecătorul neîncrezător.

— Da, reluă ea. Dacă te-ai ocupa mai mult de oameni și mai puțin de flori, ai vedea că zestrea și speranțele pe care le-ai sădit, le-ai stropit, le-ai plivit și le-ai crescut, sînt azi pe cale de a fi culese de alte mîini viclene.

— Doamnă!...

— O! Nimeni din tîrg nu va avea curajul să se strice cu președintele, spunîndu-ți adevărul. Eu, care nu sînt din partea locului și care, datorită acestui tînăr cumsecade voi merge în curînd la Paris, te anunț că succesorul lui Chesnel a cerut în mod formal mîna domnișoarei Claire Blandureau, pentru tînărul du Ronceret, căruia părinții lui îi dau cincizeci de mii de scuzi. Cît despre Félicien, promite să accepte să fie avocat, pentru a fi numit judecător.

Bătrînul magistrat scăpă din mînă ghiveciul pe care-l luase, vrînd să-l arate ducesei.

— Ah! cactusul meu! Ah! fiul meu! Domnișoara Blandureau! Uite, s-a rupt floarea cactusului.

— Dar toate se pot aranja, spuse rîzînd doamna Camusot. Dacă vrei să-ți vezi fiul judecător de azi într-o lună, îți vom spune ce trebuie să faci...

— Domnule, treceți dincolo, veți vedea pelargoniiile mele, o priveliște feerică atunci cînd ele sînt înflorite. De ce, se adresează el doamnei Camusot, îmi vorbiți de aceste afaceri în fața vărului dumneavoastră?

— Totul depinde de el, răspunse doamna Camusot. Numirea fiului dumitale este pierdută pe vecie dacă vorbești cuiva despre acest tînăr.

— Ei, asta-i!

— Tînărul acesta este o floare.

— Ah!

— Este ducesa de Maufrigneuse, trimisă de rege pentru a salva pe tînărul d'Esgrignon, arestat ieri în urma unei plingeri pentru fals, depusă de du Croisier. Doamna ducasă are cuvîntul ministrului de Justiție, care va ratifica promisiunile pe care dînsa vi le va face.

— Cactusul meu este salvat! spuse judecătorul, examinînd prețioasa plantă. Haideți, vă ascult.

— Consultă-te cu Camusot și cu Michu, pentru ca afacerea să fie cocoloșită cât mai repede și fiul dumitale va fi numit. Numirea lui va sosi destul de repede pentru a-ți îngădui să împiedici manevrele celor doi Ronceret pe lângă familia Blandureau. Fiul dumitale va fi mai mult decât judecător supleant, va prelua în cursul acestui an succesiunea domnului Camusot. Procurorul regal sosește azi; domnul Sauvager va fi, fără îndoială, silit să-și dea demisia, din cauza comportării sale în această afacere. Soțul meu vă va arăta la Tribunal acte care dovedesc nevinovăția contelui d'Esgrignon și din care rezultă că falsul a fost o cursă întinsă de du Croisier.

Bătrînul judecător intră în cercul olimpic al celor șase mii de pelargonii și salută pe ducesa cu cuvintele:

— Domnule, dacă ceea ce doriți este legal, lucrul se poate face.

— Înminați-mi demisia dumneavoastră domnului Chesnel și vă promit că în cursul săptămînii vă voi trimite numirea fiului dumneavoastră, răspunsul ducesa. Dar nu o înaintați decît după ce procurorul regal vă va confirma cele spuse de mine. Vă înțelegeți mai bine între dumneavoastră, oamenii de drept. Spuneți-i numai că ducesa de Maufrigneuse v-a dat cuvîntul ei. Și nici un cuvînt asupra călătoriei mele aici, adăugă ea.

Bătrînul judecător îi sărută mîna și începu să culeagă, fără milă, florile cele mai frumoase, pe care i le oferi în dar.

— Nici nu vă gîndiți! îl opri ea. Oferiți-le doamnei. Nu este normal să vezi flori în mîna unui bărbat care merge la brațul unei femei frumoase.

— Înainte de a pleca la Tribunal — vorbi doamna Camusot — duceți-vă la succesorul lui Chesnel și informați-vă de propunerile pe care le-a făcut în numele domnului și doamnei du Ronceret.

Bătrînul judecător, uluit de duplicitatea președintelui, rămase în picioare, lângă poartă, privind după cele două femei care se depărtau pe străzi lăturalnice. Vedeă prăbușindu-se edificiul pe care-l clădise cu atîta

osteneală timp de zece ani, pentru copilul său iubit. Să fie oare cu putință? Bănuî un vicleșug și alergă la succesorul lui Chesnel. La ora nouă și jumătate, înainte de audieri, vicepreședintele Blondet, judecătorul Camusot și Michu se aflau cu o remarcabilă exactitate în camera de consiliu, a cărei ușă o închise cu grijă bătrînul judecător, văzînd pe Camusot și pe Michu venind împreună.

— Ei bine, domnule vicepreședinte — i se adresă Michu — domnul Sauvager a cerut un mandat împotriva unui conte d'Esgrignon, fără să consulte pe procurorul regal, pentru a fi astfel pe placul unui du Croisier, dușman al guvernului regelui. Este o adevărată anarhie. Pe de altă parte, președintele pleacă pentru ca să zădărnicească instrucția! Și noi nu știm nimic de acest proces. Oare au voit să ne forțeze mîna?

— Este prima dată că aud despre această afacere, zise bătrînul judecător, furios de demersul făcut de președinte pe lîngă familia Blandureau.

Succesorul lui Chesnel, omul lui du Ronceret, printr-un vicleșug al bătrînului judecător, dezvăluise secretul.

— Noroc că v-am vorbit eu, scumpe maestre — spuse Camusot lui Blondet — căci altfel ați fi renunțat pe veci de a vă mai vedea fiul așezat sub însemnele florilor de crin ale Tribunalului și de a-l mai căsători cu domnișoara Blandureau.

— Dar nu e vorba nici de fiul meu, nici de căsătoria lui, spuse judecătorul. Se pune întrebarea dacă tînărul conte d'Esgrignon este sau nu vinovat?

— Se pare — interveni domnul Michu — că banii au fost dați doamnei du Croisier de către Chesnel; s-a făcut o nelegiuire, dintr-un simplu fleac nereglementar. Băiatul ar fi luat, spune plîngerea, partea de jos a unei scrisori, unde era semnătura lui du Croisier, și a făcut din ea o poliță către Keller.

— O imprudență! adăugă Camusot.

— Dar dacă du Croisier a încasat banii, de ce s-a mai plîns? întrebă Blondet.

— Încă nu știe că suma a fost dată soției sale — sau se face că nu știe, spuse Camusot.

— Răzbunări de provinciali ! adăugă Michu.

— Mi se pare totuși că e un fals, replică bătrînul Blondet.

— Vi se pare, zise Camusot. Dar mai întîi, presupunînd că tînărul conte n-ar fi avut dreptul să ridice bani în numele lui du Croisier, n-ar fi în nici un caz contrafacere de semnătură. Dar din moment ce fusese înștiințat că Chesnel vărsase acea sumă, a crezut că are acest drept.

— Ei bine, unde vedeți falsul ? întrebă bătrînul judecător. Esența delictului, în materie de drept civil, este să pricinuiești o pagubă cuiva.

— E limpede. Luînd drept bună versiunea lui du Croisier, semnătura a fost deturnată de la destinația ei, pentru a încasa banii, împotriva interzicerii formale pe care du Croisier a făcut-o bancherului său, spuse Camusot.

— Aceasta, domnilor, mi se pare un fleac, un lucru de nimic. Aveai suma, trebuia să aștept o poliță de la dumneata ; dar eu, conte d'Esgrignon, aveam nevoie urgentă de bani și am... Haida-de ! Plîngerea e pătimașă, miroase a răzbunare. Pentru ca să existe fals, legiuitorul prevede intenția de a sustrage o sumă, de a-ți atribui un profit la care n-ai avea dreptul. Nu există fals nici după conceptul dreptului roman, nici după actuala jurisprudență — asta în civil — căci nu sînt în cauză nici acte publice, nici acte autentice.

În materie privată, un fals presupune intenția de a fura, dar aici, unde e furtul ? În ce timpuri trăim, domnilor ? Președintele pleacă pentru a stînjiți o instrucție care ar fi trebuit să fie terminată ! Nu-l cunosc pe domnul președinte decît de azi, dar îi voi plăti arieratele erorii mele ; de-acum înainte își va face singur ciornele pentru deciziile ce le dă. În chestiunea asta, trebuie să acționați cu cea mai mare grabă, domnule Camusot.

— După părerea mea — interveni Michu — ar trebui nu să obținem punerea în libertate pe cauțiune, ci să-l scoatem pe băiat imediat din afacerea asta. Totul

depinde de interogatoriul ce-l vom lua lui du Croisier și soției sale. Ii puteți chema în timpul audierii, domnule Camusot, le puteți lua depozițiile înainte de ora patru, întocmiți raportul la noapte și mâine judecăm afacerea asta înainte de audieri.

— În timp ce avocații vor pleda, vom conveni asupra procedurii de urmat, spuse Blondet lui Camusot.

Cei trei judecători își îmbrăcară robele și intrară în ședință.

La ora douăsprezece, monseniorul și domnișoara Armande sosiseră la palatul d'Esgrignon, unde se si aflau Chesnel și abatele Couturier. După o destul de scurtă conferință între duhovnicul doamnei du Croisier și prelat, acesta se duse în grabă la penitența sa.

La unsprezece dimineața, du Croisier primise un mandat de aducere care-l chema între orele unu și două la Cabinetul judecătorului de instrucție. Ajunse acolo pradă unor bănuieli destul de întemeiate. Neputînd să prevadă sosirea ducesei de Maufrigneuse și a procurorului regal, nici grabnica confederare a celor trei magistrați, președintele uitase să traseze lui du Croisier un plan de conduită pentru cazul cînd ar începe instruirea. Nici unul, nici celălalt nu crezuseră că lucrurile se vor desfășura atît de repede. Du Croisier se grăbi să se supună mandatului, pentru a cunoaște cît mai curînd dispozițiile domnului Camusot. Fu deci silit să se înfățișeze. Judecătorul i-a pus, pe scurt, următoarele șase întrebări: — Așa-zisul act fals purta sau nu adevărata lui semnătură? — Avusese, înainte de acest act, afaceri cu domnul conte d'Esgrignon? — Domnul d'Esgrignon nu scosese în diferite rînduri polițe pe numele lui, cu sau fără aviz? — Nu scrisese el o scrisoare domnului d'Esgrignon, prin care îl autoriza să ridice bani în contul lui? — Îi plătise Chesnel de mai multe ori diferite solduri? — Nu lipsise din oraș la cutare dată?

La toate aceste întrebări, du Croisier răspunsese afirmativ. În ciuda explicațiilor sale prelungite, judecătorul aducea mereu pe bancher la alternativa între *da* și *nu*. După ce întrebările și răspunsurile au fost

consemnate în procesul-verbal, judecătorul sfârși prin această zdrobitoare întrebare :

— Știa du Croisier că banii de pe polița zisă falsă erau depuși la el — conform declarației lui Chesnel — și că domnul conte d'Esgrignon avea o scrisoare de la numitul Chesnel anterioară cu cinci zile poliței ?

Această ultimă întrebare îl îngrozi pe du Croisier. Căru să i se spună ce înseamnă acest interogatoriu, dacă el era vinovatul și contele d'Esgrignon intimatul ? Atrase apoi atenția că, dacă banii ar fi fost la el, n-ar fi făcut plîngerea.

— Justiția vrea să fie lămurită, spuse judecătorul, concediindu-l, nu fără a lua în seamă această ultimă observație a lui du Croisier.

— Dar domnule, banii...

— Banii sînt la dumneavoastră, zise judecătorul.

Chesnel, de asemenea citat, apăru pentru a explica afacerea. Veracitatea aserțiunilor sale a fost întărită de depozitia doamnei du Croisier. Judecătorul interogase pe contele d'Esgrignon care, învățat de Chesnel, arătă prima scrisoare în care du Croisier îi spunea că poate ridica fonduri în numele lui, fără să-i facă jig-nirea de a-i depune banii anticipat. Apoi mai depuse o scrisoare a lui Chesnel, prin care notarul îl înștiințase că a vărsat cei o sută de mii de scuzi domnului du Croisier. Cu asemenea dovezi, nevinovăția tînărului conte trebuia să învingă în fața Tribunalului. Cînd du Croisier se întoarse acasă, fața lui era albă de mînie și pe buze-i stăruia o ușoară spumă a furiei sale mocnite. Își găsi soția în salon, lîngă cămin, tricotîndu-i o pereche de țirlici ; cînd ridică ochii asupra lui, tremura toată, dar se resemnase.

— Ce-ai declarat în fața judecătorului, doamnă, strigă du Croisier, bilbiindu-se. M-ai dezonorat, m-ai pierdut, m-ai trădat !

— Te-am salvat, răspunse ea. Dacă vreodată te vei înrudi cu familia d'Esgrignon, prin căsătoria nepoatei dumitale cu tînărul conte, aceasta o vei datora purtării mele de azi

— Minune ! A grăit Măgărița lui Balaam ! ⁶⁶ urlă el ; nu mă mai mir de nimic ! Și unde sînt cei o sută

de mii de scuzi despre care Chesnel spune c-ar fi la mine ?

— Iată-i, răspunse ea, scoțind de sub perna fotoliului pachetul cu bancnote. N-am făcut un păcat de moarte declarînd că domnul Chesnel mi i-a dat.

— În lipsa mea ?

— Nu erai aici.

— Mi-o juri pe fericirea vieții tale viitoare ?

— Jur, spuse ea cu voce liniștită.

— De ce nu mi-ai spus nimic ?

— Aici am făcut rău — răspunse femeia — dar greșeala mea se întoarce spre binele vostru. Nepoata ta va fi într-o zi o marchiză d'Esgrignon și poate vei fi și tu deputat, dacă te porți bine în afacerea asta nenorocită. Ai mers prea departe ; încearcă să-ți revii.

Du Croisier se plimba prin salon în prada celei mai mari tulburări și soția sa aștepta, tot atît de tulburată, rezultatul plimbării. În sfîrșit, du Croisier sună :

— Nu primesc pe nimeni astă-seară, porunci el feciorului. Să închideți poarta. Tuturor celor care vor veni, să le spui că doamna și cu mine sîntem la țară. Vom pleca imediat după masa pe care o vei servi cu jumătate de oră mai devreme.

În cursul serii, în toate saloanele, la micii negustori, ba chiar printre săraci sau cerșetori, în sfîrșit, în tot orașul, se vorbea despre marea știre : arestarea contelui d'Esgrignon, bănuît de fals. Contele va merge la Curtea cu juri, va fi osîndit, înfierat pe viață. Cea mai mare parte dintre cei ce țineau la onoarea familiei d'Esgrignon negau faptul.

Cînd se întunecă, Chesnel veni să ia de la doamna Camusot pe tînărul necunoscut pe care îl conduse la palatul d'Esgrignon, unde îl aștepta domnișoara Armande. Biata fată conduse la ea în cameră pe ducesa de Maufrigneuse, căreia îi dădu apartamentul său. Episcopul îl ocupa pe al lui Victurnien. Cînd nobila Armande rămase singură cu ducesa, îi spuse cu o privire jalnică :

— Erați într-adevăr datoare să veniți în ajutorul acestui nefericit copil care s-a aruncat în prăpastie

pentru dumneavoastră ; un copil — pentru care se jertesc toți cei de aici.

Ducesa își și aruncase privirea ei de femeie prin camera domnișoarei d'Esgrignon și văzuse aici icoana vieții acestei minunate fete : privind încăperea goală, rece și lipsită de lux, ai fi zis că te afli în chilia unei călugărițe. Ducesa era emoționată de clipa care-i dezvăluia trecutul, prezentul și viitorul acestei vieți — dându-și seama totodată de marele contrast ce-l stîrnea prezența sa — și nu-și putu reține lacrimile care-i alunecau pe obraji.

— O ! am făcut rău, iertați-mă, doamnă ducesă ! vorbi creștina din ea, biruind pe mătușa lui Victurnien. Nu cunoșteam neajunsurile noastre ; nepotul meu nu a avut puterea să vi le mărturisească. De altfel, privindu-vă, totul capătă un înțeles — chiar și neglijuirea.

Domnișoara Armande, uscată și slabă, palidă, dar frumoasă ca unul din acele chipuri firave și severe pe care numai pictorii germani știu să le zugrăvească, avea și ea ochii înlăcrimați.

— Liniștește-te, înger drag, spuse ducesa. E salvat !

— Da, dar onoarea, dar viitorul lui ? Chesnel mi-a spus că regele știe adevărul.

— Ne vom gândi să îndreptăm răul, răspunse ducesa.

Domnișoara Armande coborî în salon și găsi „Salonul cu vechituri“ în plenul său. Venise toată lumea, pe de o parte pentru a sărbători pe monsenior, dar pe de alta pentru a fi în jurul marchizului d'Esgrignon. Chesnel, postat în anticameră, recomanda fiecăruia în parte secretul cel mai desăvîrșit asupra mării ataceri, pentru ca nu care cumva venerabilul marchiz să afle vreodată ceva. Severul frînc ar fi fost în stare să-și sugrume fiul sau să-l ucidă pe du Croisier. În această împrejurare ar fi trebuit un criminal, fie de o parte, fie de alta.

Printr-o ciudată întîmplare, marchizul, fericit de întoarcerea fiului său la Paris, vorbi de Victurnien mai mult ca de obicei. Victurnien va căpăta în curînd un post de la rege. Monarhul se va ocupa, în sfîrșit, de

familia d'Esgrignon. Fiecare dintre cei de față, cu inima cătrănită, lăuda frumoasa purtare a lui Victurnien. Domnișoara Armande pregătea terenul pentru apariția subită a nepotului, spunînd fratelui ei că Victurnien va veni fără îndoială să-i vadă și că probabil e pe drum.

— Ei bine! spuse marchizul — în picioare în fața căminului — dacă își vede de treabă, să stea mai degrabă acolo unde se află, să nu se gîndească la bucuria pe care bătrînul său tată ar simți-o revăzîndu-l. Mai presus de orice, serviciul regelui!

Mulți dintre cei care au auzit aceste cuvinte s-au înfiorat. Procesul putea pune umărul unui d'Esgrignon sub fierul roșu al călăului. A fost o clipă de tăcere apăsătoare. Bătrîna marchiză de Castéran nu-și putu stăpîni o lacrimă pe care o lăsă să se prelingă peste fard, întorcînd capul.

A doua zi la amiază, pe o zi senină, toată populația în fierbere era împrăștiată pe străzi în grupuri și nu vorbea decît de marea întîmplare. Tînărul conte era sau nu la închisoare? În clipa aceea fu văzută binecunoscuta cabrioletă a contelui d'Esgrignon coborînd strada Saint-Blaise, dinspre Prefectură. Cabrioleta era condusă de însuși contele, întovărășit de un încîntător tînăr necunoscut, amindoi veseli, rîzînd, stînd de vorbă, purtînd trandafiri de Bengal la butonieră. A fost una din loviturile de teatru care nu se pot descrie! La ora zece, o sentință de „nul și neavenit“ — perfect de bine motivată — redase libertatea tînărului conte. Du Croisier, în schimb, putea fi dat în judecată pentru calomnie. Bătrînul Chesnel, ca din întîmplare, urca Strada Mare și spunea cui voia să-l audă că du Croisier întinsese o mîrșavă cursă pentru a compromite onoarea casei d'Esgrignon; și că dacă nu era urmărit pentru calomnie, datoră această mărînimie nobilei de sentimente care însuflețea pe d'Esgrignon. În seara acestei faimoase zile, după ce marchizul d'Esgrignon se dusesese la culcare, tînărul conte, domnișoara Armande și frumosul paj care trebuia să plece, rămaseră singuri cu Cavalerul, căruia nu i se putuse ascunde nici o clipă identitatea încîntătorului tînăr

și care a fost singurul (în afară de cei trei judecători și doamna Camusot) care a știut de prezența ducesei în oraș.

— Familia d'Esgrignon este salvată — zise Chesnel — dar după această lovitură nici într-o sută de ani nu se va mai ridica. Acum trebuiesc plătite datoriile și nu aveți altceva de făcut, domnule conte, decît să vă însurați cu o moștenitoare bogată.

— Și s-o iei de oriunde ai găsi-o, întări ducesa.

— A doua mezialianță! exclamă domnișoara Armande.

Ducesa începu să ridă.

— E mai bine să te căsătorești decît să mori, spuse ea, scoțînd din buzunarul hainei sticluța cu otravă dată de spițerul palatului Tuileries.

Domnișoara Armande făcu un gest de spaimă, în timp ce Chesnel luă mina frumoasei Maufrigneuse și i-o sărută fără să-i ceară voie.

— Ce nebuni sînteți voi aceștia de aici — spuse ducesa — ați vrea să încremeniți într-al cincisprezecelea veac, cînd sîntem în cel de-al nouăsprezecelea! Dragi copii, nu mai există nobile, nu mai există aristocrație! Codul civil al lui Napoleon a desființat pergamentele, așa cum tunul a ucis Feudalitatea... Veți fi cu mult mai nobili decît sînteți, atunci cînd o să aveți bani! Însoară-te cu cine vrei, Victurnien; îți vei înnobila soția. Iată cel mai zdravăn dintre privilegiile ce rămîn nobilemii franceze. Oare, domnul de Talleyrand nu s-a căsătorit cu o doamnă Grandt, fără a se compromite? Amintiți-vă de Ludovic al XIV-lea, însoarat cu văduva lui Scarron.⁶⁷

— Dar n-o luase în căsătorie pentru banii ei, întrepruse domnișoara Armande.

— Ați primi-o pe contesa d'Esgrignon, dacă ar fi nepoata lui du Croisier? întrebă Chesnel.

— Poate, răspunse ducesa. Regele, fără îndoială că ar vedea-o cu plăcere. Desigur că nu știți ce se petrece, adăugă ea, văzînd uimirea zugrăvită pe toate fețele. Victurnien a fost la Paris. El știe cum merg lucrurile acolo. Eram mai puternici sub Napoleon. Victurnien, căsătorește-te cu domnișoara Duval, căsăto-

rește-te cu cine vrei ; ea va fi marchiză d'Esgrignon tot așa de bine cum eu sînt ducesă de Maufrigneuse.

— Totul e pierdut ; chiar onoarea, suspină Cavalerul, făcînd un gest.

— Adio, Victurnien, șopti ducesa sărutîndu-l pe frunte. Nu ne vom mai vedea. Tot ce ai mai bun de făcut este să trăiești pe domeniile dumitale. Aerul Parisului nu ți-a priit.

— Diana ! strigă băiatul cu desperare.

— Domnule ! Este cu puțință ? Mă miră atitudinea dumitale, îl întrerupse cu răceală ducesa, părăsind rolul de bărbat și pe acela de ibovnică și redevenind nu numai înger, dar și ducesă ; nu numai ducesă, dar și Célimena lui Molière.

Ducesa de Maufrigneuse, plină de demnitate, salută pe cele patru personaje și stoarse cea de pe urină lacrimă de admirație pe care Cavalerul a mai vărsat-o pentru sexul frumos.

— Cum seamănă cu prințesa Goritza ! exclamă el cu glasul scăzut.

Diana dispăruse. Biciul poștalionului l-a șfichiuit și pe Victurnien, vestindu-l că frumoasa poveste a primei sale iubiri se sfîrșise. Cît a fost în primejdie, Diana îl privise încă pe tinărul conte ca pe un amant ; dar o dată salvat, ducesa disprețuia pe omul slab ce se arătase a fi.

După șase luni, Camusot fu numit judecător supleant la Paris, și mai tîrziu judecător de instrucție. Michu a devenit procuror regal. Moș Blondet a fost numit consilier de Curte, ca să aibă timp să-și aranjeze pensionarea, și s-a întors cu multă bucurie să locuiască în frumoasa lui căsuță. Joseph Blondet obținu scaunul de judecător al tatălui său, fără perspective de avansare pentru tot restul zilelor sale, și a devenit soțul domnișoarei Blandureau, care se plictisește în casa de cărămizi și trandafiri, ca un crap într-un bazin de marmură. În sfîrșit, Michu și Camusot au primit crucea Legiunii de Onoare, iar bătrînul Blondet pe cea de cavaler. Cît despre primul substitut al procurorului regal, domnul Sauvager, a

fost trimis în Corsica, spre marea bucurie a lui du Croisier, care nu voia să-i dea în căsătorie nepoata.

Du Croisier, ațîțat de președinte, atacă sentința de „nul și neavenit” și pierdu.

În întregul Departament, liberalii susțineau că tînărul d'Esgrignon săvîrșise un fals. Regaliștii, pe de altă parte, povesteau despre îngrozitoarea uneltire de răzbunare pusă la cale de inlamul du Croisier.

Un duel a avut loc între Victurnien și du Croisier. Norocul a fost de partea fostului furnizor, care a rănit destul de grav pe tînărul conte, menținîndu-și mai departe afirmațiile. Lupta dintre cele două partide se înverșuna mai mult, prin aceea că liberalii aduceau mereu afacerea pe tapet.

Du Croisier, încontinuu respins în alegeri, nu mai vedea cum și-ar mai fi putut căsători nepoata cu tînărul conte — mai ales după acest duel.

O lună de la confirmarea sentinței de către Curtea Superioară, Chesnel, istovit de această luptă îndîrjită care îi slăbise puterile fizice și morale — asfinți în culmea gloriei, ca un cîine credincios care a primit o mușcătură de mistreț în pîntec. A murit fericit cît mai putea fi el, lăsînd familia d'Esgrignon aproape ruinată și un tînăr în mizerie, într-un lînced plictis și fără nici o perspectivă de căpătuială. Acest gînd nemilos, adăugit la amărăciunile lui, îl doborîse pe bietul moșneag. În mijlocul atitor prăbușiri, covîrșit de griji, avu totuși o mare mulțumire: bătrînul marchiz, în urma sfaturilor sorei sale — îi acordase întreaga lui prietenie. Acest înalt personaj veni în căsuța din strada du Bercail și se așeză la căpătuială fostului său servitor, ale cărui sacrificii nu-i erau cunoscute. Chesnel se ridică în capul oaselor și recită cîntarea lui Simion. Marchizul îngădui să fie înmormîntat în capela castelului, de-a curmezișul locului unde el însuși, aproape ultimul d'Esgrignon, avea să se odihnească.

Așa s-a stins cel din urmă reprezentant al acestei frumoase și mărețe clase de slujitori — cîvînt adesea

luat într-un sens nefavorabil, dar noi aici îi restituim adevăratul său înțeles, care exemplifică atașamentul feudal de la slujitor la stăpîn. Simțămîntul acesta, care mai exista doar în fundul provinciei, la cîțiva dintre vechii slujitori ai Regalității, cinstește în egală măsură nobilimea care inspira asemenea sentimente și burghezia care le purta și le manifesta. Acest adînc și splendid devotament nu mai este cu puțință în ziua de azi. Casele nobile nu mai au slujitori, după cum nici Franța nu mai are rege, nici *pairi* din tată în fiu,⁶⁸ nici averi legate pe veci de casele istorice, pentru a le perpetua măreția. Deci Chesnel nu mai era unul din marii oameni necunoscuți ai vieții particulare, devenise și el ceva măreț. Neîncetata-i putere de jertfă nu-i dă oare ceva uriaș și sublim? Nu întrece ea eroismul trecător al faptelor bune, care nu sînt decît niște izbucniri de moment? Oameni ca Chesnel fac parte din clasa de mijloc, situată între mizeria poporului și măreția aristocrației și care pot îmbina astfel modestele calități ale burghezului cu înalta gîndire a nobilului, luminîndu-le pe amîndouă cu facla unei înțelepte învățăături.

Victurnien, judecat nefavorabil la Curte, n-a putut să-și găsească nici slujbă și nici fată cu zestre. Regele refuză neconținut să-i facă *pairi* pe cei d'Esgrignon — singura favoare care l-ar fi scos din sărăcie pe Victurnien. Cît trăia tatăl său, nu ar fi fost cu puțință să se căsătorească cu vreo burgheză bogată și astfel a fost silit să ducă o viață meschină în casa părintească, cu amintirea celor doi ani de splendoare pariziană și dragoste aristocratică. Trist și posac, lîncezea între un tată deznădăjduit care atribuia starea în care-și vedea fiul, vreunei boli — și o mătușă măcinată de griji. Chesnel nu mai era. Marchizul se prăpădi și el în anul 1830, după ce văzu pe regele Carol al X-lea trecînd pe la Nonancourt unde, întru întîmpinarea lui, se duse și marele d'Esgrignon, urmat de nobilimea din „Salonul cu vechituri“. Bătrînul mai fu în stare să meargă pentru a-i prezenta omagiile sale

și pentru a se alătura sărăcăciosului cortegiu al monarhiei învinse — act de curaj care astăzi pare atît de mărunț, dar care atunci, în vîltoarea Revoluției, îl făcea temerar, umplîndu-l de măreție.

— Galii sînt biruitori ! au fost ultimele cuvinte ale marchizului.

Victoria lui du Croisier a devenit atunci completă ; o săptămînă după moartea tatălui său, noul marchiz d'Esgrignon acceptă ca soție pe domnișoara Duval, obținînd trei milioane zestre ; du Croisier și soția sa îi mai asigurau nepoatei și averea lor, printr-un act scris. În timpul ceremoniei, du Croisier afirma că, desigur, casa d'Esgrignon este cea mai onorabilă dintre familiile nobile ale Franței.

Marchizul d'Esgrignon (care are peste o sută de mii de scuzi rentă), poate fi văzut în fiecare iarnă la Paris, unde duce viața plină de veselie a holteilor, nemaiavînd din atitudinea marilor seniori de altădată decît indiferența față de soția sa, de care nici nu se sinchisește.

«Cît despre domnișoara d'Esgrignon — scria Émile Blondet, căruia îi datorăm amănuntele acestei povestiri — dacă nu mai seamănă cu acel chip ceresc întrevăzut în copilărie, hotărît că este, la șaizeci și șapte de ani, cea mai dureroasă și mai interesantă figură din „Salonul cu vechituri” unde încă mai tronează. Am văzut-o cu prilejul ultimei mele călătorii acasă, unde m-am dus să scot actele necesare căsătoriei mele. Cînd tatăl meu a aflat cu cine mă căsătoresc, a rămas înmărmurit și nu și-a regăsit glasul decît cînd i-am spus că sînt prefect.

„Te-ai născut prefect !” mi-a răspuns el zîbind. Făcînd o plimbare prin oraș, am întîlnit-o pe domnișoara Armande, care mi s-a părut mai înaltă ca oricînd. Mi s-a părut că-l zăresc pe Marius pe ruinele Cartaginei.⁶⁹ N-a supraviețuit ea tuturor credințelor și tuturor idealurilor ei spulberate ? Nu mai crede decît

în Dumnezeu. De obicei tristă, tăcută, nu mai păstrează din frumusețea-i de odinioară decît ochii săi cu sclipiri supranaturale. Cînd am văzut-o mergînd la biserică cu cartea de rugăciuni în mînă, nu m-am putut împiedica să gîndesc că ea se roagă lui Dumnezeu ca s-o ia din astă lume.»

Septembrie, 1838

FATA BĂTRÎNĂ

Domnului Eugène-Georges-Louis Midy de la Gre-
neray Surville
Inginer al Corpului regal de Poduri și Șosele
această afectuoasă mărturie din partea cumnatului
său

DE BALZAC

Desigur că mulți vor fi întâlnit prin provinciile Franței, câte un nobil cavaler — sau poate chiar mai mulți — purtând numele de Valois : unul în Normandia, altul la Bourges, un al treilea trăia în 1816 prin orașul Alençon, poate și prin ținuturile de miazăzi să mai fi fost vreunul... Dar catagrafierea acestei seminții valesiene n-ar avea prea mare însemnătate. Toți acești cavaleri — printre care unii sînt, desigur, tot atît de Valois, precît și Ludovic al XIV-lea este un Bourbon¹ — se cunoșteau atît de puțin între ei, încît zadarnic ai fi vorbit unora despre ceilalți ; de altfel, cu toții lăsau pe Bourboni să domnească în deplină tihnă pe tronul Franței, fiind îndeobște cunoscut faptul că Henric al IV-lea a ajuns rege numai fiindcă prima ramură de Orleans, zisă de Valois, n-avea moștenitori în linie bărbătească. Cît timp nu se dovedește contrariul, cît timp încă mai dăinuiesc vlăstare din familia de Valois, ele se trag din spița lui Charles de Valois, duce de Angoulême, fiul lui Carol al IX-lea și al Mariei Touchet², ai căror coborîtori masculini s-au stins. De aceea, la drept vorbind, nu s-a atribuit

niciodată această ilustră obîrșie soțului veselei Lamothe-Valois, — implicată în afacerea colierului³.

Acești cavaleri — dacă informațiile sînt cinstite — arătau fiecare aida celui din Alençon, un bătrîn gentilom deșirat, uscățiv și fără nici o avere ; cel din Bourges emigrase, cel din Touraine se ascundea, iar cel din Alençon se războise prin Vendeea, alăturîndu-se, într-o oarecare măsură, mișcării chouans-ilor⁴. Acesta din urmă își petrecuse cea mai mare parte a tinereții la Paris, unde, la treizeci de ani, fusese surprins de Revoluție, în toiul cuceririlor amoroase. Considerat de înalta aristocrație provincială drept un veritabil Valois, cavalerul din Alençon avea, ca și toți purtătorii numelui Valois, unele maniere osebite, arăta ca un bărbat din înalta aristocrație, iar în ce privește deprinderile lui, se știa că nu cîna niciodată acasă ; seară de seară juca partide de cărți și-și făcuse faima unui om foarte spiritual. Cusur de căpetenie avea pe acela de a povesti o multitudine de anecdote (toate în legătură cu domnia lui Ludovic al XV-lea și începuturile Revoluției) ; persoanele care-l auzeau prima oară găseau că le istorisește destul de bine și, dacă avea înțelepciunea de a nu-și repeta propriile vorbe de duh și de a nu se lăuda cu amorurile, fasoanele și surîsurile lui dădeau uneori în vileag cele mai delicate indiscreții. Acest om cumsecade uza de avantajul de care se bucură bătrînii gentilomi voltairieni, anume acela de a nu merge la liturghie. Lumea privea cu excesivă bunăvoință această lacună, care era de altfel compensată prin evlavie sa pentru cauza monarhică. Tabietul său de căpetenie consta în a priza tutunul dintr-o veche tabacheră de aur, împodobită cu portretul unei principese Goritza. Spre sfîrșitul domniei lui Ludovic al XV-lea, această fermecătoare ungueroaică fusese vestită prin nurii ei și tînărul cavaler, care tînjise atunci mult timp îndrăgostit, nu vorbea niciodată fără emoție de dînsa ; mai mult încă, se și bătuse în duel pentru ea. Cavalerul, care număra atunci aproape cincizeci și opt de ani, nu arăta mai mult de cincizeci. Privilegiu hărăzit oamenilor uscățivi și blonzi — el își putea îngădui nevinovata amă-

gire de a avea acea tinerească siluetă ce nu dă încă de gol (nici la bărbați, nici la femei), semnele bătrâneții. E bine să știți că toată viața, sau toată eleganța (care de altfel este o expresie a vieții), constă în statura omului. Însă de vreme ce am ajuns la virtuțile cavalerului, se cade să spunem că fața lui era împodobită cu un nas impunător. Nasul îi împărțea în chip hotărît palidul obraz în două secțiuni ce păreau a nu ști una de alta; dintre acestea, doar una se îmbujora în timpul digestiei... Fapt demn de relevat astăzi, când fiziologia se ocupă atât de mult de inima omului. Această incandescență apărea pe obrazul lui stîng. Deși picioarele lungi și subțiri, trupul pirpiriu și tenul gălbejit al cavalerului nu vedeau o prea viguroasă sănătate, el mîncea totuși cît șapte și se plîngea că suferă de o boală de ficat numită gălbinare — de bună seamă, spre a-și putea ascunde nemăsurata lăcomie. Îmbujorarea feței venea și ea într-ajutorul spuselor sale; dar într-o regiune unde o masă ține îndeobște patru ceasuri și se întinde uneori pînă la treizeci-patruzeci de feluri de mîncare, stomacul cavalerului era ca o binefacere a Providenței pentru acest onorabil oraș. După unii doctori, roșeața așternută de-a stînga chipului vădea o inimă darnică. Viața de curtezan a cavalerului confirma aceste aserțiuni științifice, a căror răspundere, din fericire, nu apasă asupra istoricului. În polida acestor semne, domnul de Valois avea un sistem nervos de o neobosită vioiciune. Dacă ficatul lui ardea — pentru a întrebuița o vorbă veche — nu mai puțin îi ardea și inima. Dacă pe obrazul lui se iviseră cîteva zbîrcituri, dacă părul îi era argintiu, un observator priceput ar fi întrezărit aci simptomele pasiunii și urmele plăcerilor. Într-adevăr, avea acele riduri atât de caracteristice care vin dinspre coada ochiului ca o labă de gîscă și acele cute de pe frunte care la curtea din Cythera⁵ erau considerate drept foarte elegante. Totul trăda în el moravurile unui muieratic (*ladie's man*). Cochetul cavalier își săvîrșea cu atîta minuțiozitate abluțiunile, încît era o adevărată plăcere să te uiți la obrazii lui; păreau să

fi fost lustruiți cu o apă miraculoasă. Acea parte a capului (pe care părul nu izbutea s-o mai acopere) lucea precum fildeşul. Sprâncenele și firele lui de păr, pieptănate linciurit, îi dădeau o notă de tinerețe. Carnația sa, atât de albă, părea încă mai dalbă datorită unui dres oarecare. Fără a folosi loțiuni parumate, cavalerul avea un aer juvenil care-i împrespăta făptura. Mîinile sale de gentilom — îngrijite ca acelea ale unei mici cochete — și unghiile trandafirii, bine manichiurate, atrăgeau de asemenea privirile. În sfîrșit, de n-ar fi avut un nas magistral și superlativ, ar fi putut chiar trece drept un om drăguț... Trebuie însă să ne hotărîm să stricăm frumusețea acestui portret prin denunțarea unor meștehne: cavalerul își punea vată în urechi și se lăndosea cu niște mici cercei de diamant — de altfel admirabil făuriți — înfățișînd două capete de arapi, pe care-i îndrăgea nespus; iar pentru a justifica aceste ciudate apendice, istorisea că, de cînd își găurise urechile, îi pieriseră durerile de cap de care suferea. Noi nu tindem să înfățișăm pe cavaler drept un bărbat desăvîrșit, dar nu trebuie oare iertat bătrînilor celibatari — a căror inimă încă le mai poate trimite atîta sînge în obraji — unele adorabile caraghioslîcuri care poate au drept obîrșie niște mărețe taine? De altfel, cavalerul de Valois răscumpăra capetele sale de arapi prin atîtea alte drăgălășenii, încît lumea se declara pe deplin mulțumită. Într-adevăr, își dădea nesfîrșită osteneală pentru a-și măslui adevărata etate și pentru a fi pe placul cunoscătorilor săi. Mai întîi, trebuie semnalată grija extremă cu care-și purta lenjeria, singura distincție pe care și-o mai poate îngădui astăzi protipendada în materie de îmbrăcăminte; cămășile cavalerului erau totdeauna de o finețe și de o albeață aristocratică. Cît despre hainele sale, deși de o curățenie exemplară — erau veșnic uzate, dar fără vreo pată ori boțitură. Pentru cei ce observau eleganța indiferentă a cavalerului, măiestria cu care își păstra el îmbrăcăminteă putea fi considerată o adevărată minune; nu mergea pînă a le rade cu sticlă — modă născocită de prințul de

Galles — dar domnul de Valois urma rudimentele acelei mari eleganțe britanice cu o îngîmfare personală ce nu prea era pe placul concetățenilor din Alençon. Oare, lumea nu datorește nici un pic de considerație celor care-și dau atîta osteneală? Nu stă în această îndeplinirea celui mai greu precept al Evangheliei, care poruncește să răspunzi la rău cu bine? Această spilcuială vestimentară, acest deosebit dichis se brodea de minune cu ochii săi albaștri, cu dinții ca de fildeș ai cavalerului și cu spălăceala întregii sale făpturi. Numai că Adonisul nostru în retragere n-avea nimic viril în făptura sa și căuta prin toate aceste artificii de toaletă s-ascundă urmările ravagiilor unei vieți de aprig curtezan. Pentru a spune tot, vocea cavalerului era în contradicție cu smeada și candida sa făptură. Doar alăturîndu-ne părerii ce și-o fac unii cunoscători ai sufletului omenesc, am fi putut găsi că glasul era pe măsura nasului său, altminteri rămîneai surprins s-auzi prea amplele și înfumuratele sale intonații. Fără să stăpînească impresionantul registru al baritonilor, timbrul vocii sale plăcea printr-un volum amplu, asemuitor accentelor cornului englez, rezistent și blînd, puternic și catifelat. Cavalerul se descotorosise definitiv de ridicolul costum pe care îl mai purtau încă unii partizani ai monarhiei, și se modernizase cu simplitate: apărea totdeauna gătit într-o haină cafenie cu bumbii aurii, cu pantalonul croit pe picior, dintr-o mătase mată, încheiat cu catarama aurii, cu o vestă albă fără broderii și o cravată înfășurată în jurul gîtului, deoarece el nu purta guler la cămăși; la această ultimă rămășiță a vechii eleganțe franceze, știuse să renunțe foarte lesne, pentru a-și putea arăta în schimb gîtul de stareț înstărit. Pantofii lui de lac erau încheiați cu două catarama de aur pătrate, pe care generația de azi nu le-a mai apucat. Cavalerul mai exhiba o altă rămășiță a modei secolului al XVII-lea, pe care *Les Incroyables*⁶ n-au disprețuit-o în timpul Directoratului; două lanțuri de ceas ce atîrnau paralel la fiece buzunărel al jiletcii. Acest veșmînt de tranziție, care unea cele două veacuri, era purtat de cavaler cu

o grație de marchiz, al cărei secret s-a pierdut pe scena franceză din ziua cînd murise și Fleury, acest ultim elev al lui Molé⁷. Aparent deschisă tuturor privirilor, viața sa particulară era de fapt o viață tăinuită. El avea o locuință modestă — ca să nu zicem altfel — pe strada du Cours, la al doilea cat al unui imobil aparținînd doamnei Lardot, cea mai bună și căutată spălătoreasă din oraș. Această împrejurare explica excesiva albeață a lenjeriei cavalerului. Intr-o zi, soarta a vrut ca Alençon-ul să înceapă să pună la îndoială purtarea lui de gentilom, de vreme ce pe furîș, spre bătrînețe, el se căsătorise cu o oarecare Césarine, mama unui copil care avusese obrăznicia să vină pe lume nechemat.

„A oferit — clevea atunci un oarecare domn du Bousquier — mîna sa aceleia care-i pusese atîta timp la-ndemîna fierul său de călcat.“

Mîrșava ponegrire îndureră cu atît mai mult bătrînețele gingașului gentilom, cu cît istorisirea noastră ne va arăta cum a pierdut o speranță îndelung nutrită și pentru care făcuse o seamă de sacrificii. De fapt, doamna Lardot, pentru neînsemnata sumă de o sută de franci pe an, închiriase domnului de Valois două odăi la al doilea cat al locuinței sale. Demnul gentilom, care cina în fiecare zi în oraș, nu se întorcea acasă decît spre a dormi. Singura sa cheltuială era așadar prînzul, invariabil compus dintr-o ceașcă de ciocolată însoțită, după sezon, fie de unt, fie de fructe. Nu aprindea focul decît în iernile cele mai aspre și numai cît timp se îmbrăca; între orele unsprezece și patru se plimba, se ducea să citească jurnalele sau făcea vizite. Încă din ziua așezării sale în Alençon, își mărturisise cu noblețe mizeria, spunînd că toată averea sa constă într-o rentă viageră de șase sute livre, rămasită a belșugului de odinioară — sumă ce i se vărsa în cîteva ciștiuri de către vechiul său om de afaceri, căruia îi încredințase dreptul de proprietate. Într-adevăr, un bancher din oraș îi număra o sută cincizeci de livre, trimise din trei în trei luni de un anume Bordin din Paris. Fiecare putea să afle amănuntul de la prima persoană căreia dom-

nul de Valois îi încredințase această taină pentru a o păstra cu cea mai mare strictețe. El culesese roadele neajunsurilor sale : își avea tacîmul în casele cele mai distinse din Alençon și era invitat la toate soarelele. Talentele sale de jucător, de povestitor, de om plăcut în societate, amabilitatea sa — erau atît de prețuite, încît totul părea searbăd atunci cînd el lipsea. Stăpînii casei, doamnele aveau nevoie de mica sa schimonoseală aprobatoare. Cînd o tînără femeie auzea la un bal pe bătrînul cavaler spunîndu-i : „Ești încîntător de bine îmbrăcată !“ — era mai fericită de acest compliment decît de toată deznădejdea rivalei sale. Singur domnul de Valois își mai putea îngădui să rostească unele fraze demodate. Cuvinte ca : *inimioara mea, giuvaerul meu, puicuța mea, regina mea* — toate giuguilele amoroase ale anului 1770 — ieșite din gura lui, căpătau o irezistibilă grație. În sfîrșit, avea privilegiul superlativelor. Prin complimentele sale (pe care le împărțea de altfel cu zgîrceanie) dobîndea favorurile femeilor bătrîne ; el măgulea pe toată lumea, chiar pe oamenii din administrație, de care n-avea nevoie. La joc era de o distincție care ar fi făcut să fie oriunde remarcat ; nu se plîngea niciodată, își lăuda adversarii atunci cînd pierdeau ; nu-și dădăcea partenerii, explicîndu-le cum ar fi trebuit jucată lovitură. Atunci cînd în timpul împărțirii cărților se iscau obișnuitele anoste ciorovăieli, cavalerul, cu un gest demn de Molé, scotea tabachera, privea imaginea principesei Goritza, ridica demn capacul, lua o priză de tabac, îl pîlveriza, îl vîntura, îl fasona ; iar cînd jocurile erau făcute și falnicele-i nări bine garnisite de tutun, își puneă „principesa“ la loc în jiletcă — totdeauna în buzunarul stîng ! Doar un gentilom al *bunului* secol (în opoziție cu *marele* secol) ⁸ ar fi putut născoci acest compromis între o disprețuitoare tăcere și un cuvînt de spirit care n-ar fi fost înțeles. Accepta pe ageamii și știa să tragă foloase de pe urma lor. Caracterul său încîntător, mereu același, făcea pe oameni să zică : „Admir pe cavalerul de Valois !“ Conversația sa, manierele sale, totu-n el părea bălai, senin, aidoma

cu făptura lui. Se străduia să nu jignească nici pe bărbați, nici pe femei. Indulgent pentru viciile din naștere ca și pentru slăbiciunile minții, asculta răbdător — cu ajutorul principesei Goritza — pe cei ce veneau să-și depene micile neajunsuri ale vieții lor de provincie, vorbindu-i despre oul nefiert de la prînz, despre cafeaua cu lapte care „se tăiase“, sau dîndu-i amănunte hazlii cu privire la sănătatea lor, somnul lor neliniștit, visele, vizitele. Cavalerul avea priviri languroase, atitudini clasice pentru a stimula mila, care făceau din el un foarte plăcut interlocutor; plasa aci un „*ah!*“, aci un „*ei și!*“ sau „*cum de s-a întîmplat*“...? — cu o încîntătoare spontaneitate. A murit fără ca nimeni să fi bănuit că, în timpul unui asemenea potop de neghiobii, el își amintea de obicei de capitolele cele mai dulci ale romanului său cu principesa Goritza. V-ați gîndit vreodată la serviciile pe care un simțămînt care a asfințit îl mai poate aduce societății? V-ați gîndit oare cît este amorul de sociabil și de util? Aceasta poate explica și faptul că, în ciuda cîștigurilor lui constante la cărți, cavalerul rămînea copilul răsfațat al orașului, căci el nu părăsea niciodată jocul fără a lua pe puțin șase livre. Iar ori de cîte ori pierdea — ceea ce se întîmpla foarte rar — el trîmbița aceasta în gura mare. Toți cei care l-au cunoscut mărturisesc că n-au întîlnit niciodată, nicăieri, nici chiar în muzeul de Egiptologie din Turin, o mumie atît de gingașă ca dumnealui. Nicăieri pe lume parazitismul nu înflorise în chip atît de grațios. Niciodată egoismul cel mai feroce nu se arătase mai îndatoritor și mai puțin jignitor ca la acest gentilom; el făcea cît o prietenie devotată. Chiar dacă venea careva să-l roage pe domnul de Valois să-i facă un mic serviciu care nu prea era pe placul lui, nu pleca de la bunul cavaler fără să fie încîntat de el și mai ales fără să se fi convins că nu l-ar fi putut cu nimic ajuta, ba chiar că i-ar fi stricat treaba dacă s-ar fi amestecat cumva.

Pentru a explica problematica viață a acestui cavaler, istoricul, căruia acest crud desfrînat — Ade-

vărul — i-ar pune călușu-n gură, ar trebui să constate că, după tristele și glorioasele zile de iulie⁹, Alençon-ul aflate, în sfârșit, că banii cîștigați trimestrial la cărți, de domnul de Valois, însumau aproximativ cincizeci de scuzi¹⁰ și că spiritualul cavalier avusese sfruntarea să-și trimită sie însuși renta viageră, pentru a nu părea lipsit de venituri într-o țară unde se ținea seama de realități. Mulți dintre prietenii săi susțineau însă morțiș (după moartea sa, notați acest amănunt) că astea-s născociri și basme, considerînd pe cavalerul de Valois drept un respectabil și demn gentilom, astăzi calomniat de liberali. Din fericire pentru acei cartofori rafinați, la galerie există totdeauna oameni care să-i susțină. Rușinați că ar trebui să-și recunoască o greșeală, admiratorii neagă aceasta cu înverșunare. Nu-i învinuiți de a fi îndărătnici; acești oameni au simțămîntul demnității lor, iar guvernele dau tocmai exemplul acelei virtuți care constă în a-și înmormînta morții în taină, fără a le cînta *Te-Dum*-ul înfringerilor. Dacă și cavalerul și-a îngăduit asemenea subtilă iscusință — care de altfel i-ar fi adus stima cavalerului de Gramont, surîsul baronului de Foeneste, o stringere de mînă din partea marchizului de Moncade¹¹ — oare n-a rămas totuși același amabil musafir și om de duh, neobositul jucător, minunatul povestitor care constituia un mic punct de atracție al Alençon-ului? Și de altfel, fapta aceasta, considerată sub aspectul liberului său arbitru, era ea oare contrară moravurilor elegante ale unui gentilom? Cînd atîția oameni sînt constrînși să dea rente viagere altora, ce poate fi mai natural decît să dai de bună voie una celui mai bun prieten al tău? Însă Laïus a murit...¹² După cincisprezece ani de viață, cavalerul adunase în felul acesta peste zece mii de franci. La revenirea Bourbonilor¹³, unul din vechii săi prieteni, domnul marchiz Pombretton, fost locotenent în compania mușchetarilor negri, îi restituise — zicea cavalerul — două sute de pistoli¹⁴ pe care-i împrumutase pentru a emigra. Acest eveniment stîrni vîlvă și mai tîrziu dezminți zeflemelile inventate de ziarul *Le Constitu-*

tionnel ¹⁵ asupra felului cum emigranții înțelegeau să-și plătească datoriile. Când cineva vorbea în fața cavalerului despre nobilul gest al marchizului de Pombreton, bietul om se-nroșea pînă-n vîrfurile urechilor. Atunci toată lumea se bucura pentru domnul de Valois, care consulta oameni de afaceri cu privire la felul în care ar putea să investească restul său de avere. Avînd încredere în regimul Restaurației, el își plasă banii în rente de stat, în momentul în care acestea valorau cincizeci și șase de franci și douăzeci și cinci centime. Domnii de Lenoncourt și de Navarreins, care — spunea el — îl cunoșteau, înlesniră obținerea unei pensii de o sută de taleri din caseta particulară a regelui, onorîndu-l și cu crucea Sfîntului Ludovic. Niciodată nu s-a știut în ce fel bătrînul cavaler obținuse aceste solemne consfințiri ale titlului și ale calității sale; sigur este că decretul crucii Sfîntului Ludovic îl îndrituia să poarte gradul de colonel în retragere, pe baza serviciilor prestate în armata catolică din apus. În afară de basmul cu renta viageră, de care astăzi nimeni nu se mai sinchisea, cavalerul avea deci într-adevăr un venit de una mie de franci. În ciuda acestei ameliorări, nu schimbaseră întru nimic felul său de trai și nici obiceiurile; panglica roșie însă stătea de minune pe haina sa cafenie, completînd oarecum fizionomia gentilomului. Începînd din 1802, cavalerul își pecetluia scrisorile cu un străvechi sigiliu de aur, destul de prost gravat, dar pe care Castéranii, d'Esgrignonii, Troisivilii ¹⁶ puteau desluși *un scut împărțit de culorile Franței, tăiate transversal de o fișie roșie; pe acest cîmp purpuriu, cinci rombi aurii avînd în creștet cîte o cruce. În fruntea blazonului se afla o cruce pe cîmp negru-argintiu. Totul încununat de o chivără de cavaler. Iar drept de viză: VALEO* ¹⁷. Înarmat cu această nobilă pajură el ar fi trebuit, și ar fi putut, să se urce în toate trăsurile regale din lume.

Mulți invidiau tihnită existență a bătrînului celibatar, existență plină de partide de boston, trictrac, reversi, whist și pichet, bine jucate, existență alcătuită din dineuri bine mistuite, din tabac prizat cu grație

sau din liniștite promenade. Aproape tot Alençon-ul credea că viața lui era lipsită de ambiții și interese serioase. Dar nimeni nu duce o viață atât de simplă, pe cât ar voi invidioșii s-o înfățișeze. Veți descoperi uneori în satele cele mai îndepărtate molusce umane, rotatori, în aparență morți, dar care au pasiunea lepidopterelor sau a conchyliologiei și-și dau o nesfârșită osteneală pentru cine știe ce fluturi sau pentru o *Concha Veneris* ¹⁸. Cavalerul nu numai că-și avea scoicile sale, dar mai nutrea cu ambiție o dorință pe care o urmărea cu o perseverență demnă de Sixt al cincilea ¹⁹. Cavalerul năzuia să se însoare cu o fată bătrină și bogată, pentru a-și croi astfel drumul spre sferele înalte ale Palatului. Aici era tot tîlcul ținutei sale maiestuoase și al șederii sale în Alençon.

Într-o miercuri, dimineață devreme, în toiul primăverii anului 16 ²⁰ (acesta era felul lui de a vorbi), în clipa cînd cavalerul își îmbrăca halatul din vechi damasc verde, înflorat, auzi pe scară — deși avea vată-n urechi — pasul ușor al unei fetișcane care urca. Urmară îndată trei discrete bătăi la ușă ; apoi, fără să mai aștepte răspuns, o ființă frumoasă se strecură ca un țipar în odaia bătrînului celibatar.

— Ah ! tu erai, Suzanne ? exclamă cavalerul de Valois, fără a înceta să-și ascută briciul pe o curea. Ce mi te aduce aici, odraslă scumpă, mică și șăgalnică ?

— Veneam să vă spun ceva care vă va face poate tot atîta plăcere cît și supărare.

— E vorba de Céсарine ?

— Mult îmi pasă mie de Céсарine a dumitale ! răspunse ea cu un aer vioi, grav și totodată nepăsător.

Această fermecătoare Suzanne — a cărei nostimă aventură era menită să aibă o atît de mare înrîurire asupra destinului eroilor acestei povestiri — era lucrătoare la doamna Lardot.

Un cuvînt acum asupra topografiei locului. Atelierele ocupau tot catul de jos. Curtea cea mică era folosită pentru a întinde pe frînghii din pîr de cal

batiste brodate, gulerașe, corsaje cu horboțele, manșete, cămăși cu jabou, cravate, dantele, rochiile brodate — în sfârșit, toată lenjeria fină a celor mai bune case din oraș. Cavalerul pretindea a ști — după numărul corsajelor de dantelă ale nevestei percepătorului general — din fir în păr, intrigile sale; căci se găseau cămăși cu jabou și cravate într-o anumită legătură cu corsajele de dantelă și gulerașele. Deși această împrejurare îi dădea posibilitatea să fie la curent cu toate dedesubturile întâlnirilor din oraș, cavalerul nu săvârșise niciodată vreo indiscreție, și (deși avea spirit!) nu făcuse vreo epigramă care ar fi avut drept urmare să se închidă ușa vreunei case. Tocmai de aceea veți considera poate pe domnul de Valois ca pe un om cu ținută aleasă, dar ale cărui talente — ca ale altor mulți — s-au irosit într-un cerc închis. De bună seamă, căci doar era bărbat, cavalerul își îngăduia numai anumite ocheade fulgerătoare care făceau pe femei să se înfioare; totuși el era îndrăgit, fiindcă toate se convinseseră de marea discreție și simpatia pe care o avea față de slăbiciunile frumoaselor. Prima lucrătoare, mîna dreaptă a doamnei Lardot (o fată bătrînă de vreo patruzeci și cinci de ani, urîtă foc) locuia ușă-n ușă cu cavalerul. Deasupra nu mai erau decît niște mansarde, unde se uscau rufele iarna. Ca și apartamentul cavalerului, fiecare era alcătuit din două odăi luminoase: una da spre stradă, cealaltă spre curte. Dedesubt locuia un bătrîn paralytic, un vechi corsar numit Grévin, bunicul doamnei Lardot, care servise sub amiralul Simeuse în Indii și acum surzise. Cît despre doamna Lardot, care ocupa cealaltă aripă de la primul etaj, marea ei slăbiciune pentru oamenii cu vază o făcea să nu observe defectele cavalerului. Pentru ea, domnul de Valois era ca un monarh absolut și tot ce făcea el era bine. Dacă vreuna din lucrările ei s-ar fi îndurat să ferească pe cavalier, ea ar fi spus: „*E atât de amabil!*” Așadar, în pofida faptului că această casă era ca un felinar, așa cum sînt toate casele din provincie, odaia domnului de Valois era ferită ca o tainică de hoți. Confident al

măruntelor combinații din atelier, cavalerul nu trecea niciodată prin dreptul ușii (care era mai totdeauna deschisă), fără să dea cîte ceva micuțelor sale simpatii : ciocolată, bomboane, panglicuțe, dantele, o cruciuliță de aur, tot soiul de nimicuri care plac grozav de mult acestor grizete. Astfel că fetișcanele îl ridicau în slăvi pe bunul nostru cavaler. Femeile simt prin instinct pe bărbații care le îndrăgesc pentru simplul fapt că ele poartă fustă, pe aceia care sînt fericiți să trăiască lîngă ele, fără a se gîndi să le ceară, prosteste, răsplata galanteriei lor. În această privință femeile au exact instinctul cîinelui care, aflat în fața unui grup, merge drept la omul care iubește animalele. Sărmanul cavaler de Valois păstra, din prima parte a vieții sale, nevoia acestei ocrotitoare curtenii care osebea înainte vreme pe marele senior. Veșnic credincios sistemului micii gospodării, îi plăcea să umple de daruri femeile, singurele care știu să primească bine, fiindcă la rîndul lor pot oricînd răsplăti. Într-o epocă în care liceenii căutau, la ieșirea din clasă, să descopere simboluri sau să deslușească legende, nu este oare extraordinar ca nimeni să nu fi dat încă o explicație în legătură cu mentalitatea fetelor din veacul al optsprezecelea ? Nu era acesta ca un turnir din veacul al cincisprezecelea ? În 1550, cavalerii se băteau în duel pentru doamne ; în 1750, își exhibau amantele la Longchamps ²¹ ; astăzi se iau la întrecere cu cai de curse ; în orișice epocă, gentilomul a căutat să-și facă un fel de viață proprie. Încălțările cu vîrfurile răsucite din veacul al patrusprezecelea s-au prefăcut în pantofii cu tocuri înalte, roșii, ai secolului al optsprezecelea ²², iar luxul afișat de țitoarele din anul 1750 a devenit tot atît de ostentativ ca simțămintele manifestate de Cavaleria Erantă ? ²³ (Numai că în aceste zile cavalerul nu se mai putea ruina pentru o ibovnică.) În locul bomboanelor învelite-n bilete de bancă, el oferea amabil, pur și simplu, o punguță cu cofeturi. Să presupunem, pentru fala Alençon-ului, că aceste cofeturi erau primite cu mai multă bucurie decît ar fi acceptat, pe vremuri, vestita Duthé ²⁴, o garnitură

de toaletă din argint aurit, sau vreun echipaj, venit ca dar din partea contelui d'Arlois. Toate aceste grizete înțelegeau măreția scăpătată a cavalerului de Valois și-i ascundeau cu grijă gândurile lor tainice. Iar când încerca cineva să le iscodească, prin casele pe unde se vînturau, despre cavalerul de Valois, ele vorbeau cu seriozitate despre gentilom și-l îmbătrîneau ; devenea atunci un domn respectabil care ducea o viață sfîntă ; acasă însă ele s-ar fi cocoțat pe umerii lui ca niște papagali. Știau că îi plăcea să afle secretele pe care le iscodeau spălătoresele în intimitatea căsniciilor și alergau dis-de-dimineată să-i istorisească bîrfele din Alençon ; le poreclise „gazetele lui cu fuste“ — „foiletoanele sale vii“ ; niciodată domnul de Sartines²⁵ n-ar fi putut avea iscoade atît de inteligente și avantajoase, care să fi păstrat atîta onestitate în timp ce gîndeau la cele mai șăgalnice lucruri. Țineți seamă că în timpul prînzului cavalerul se desfăta ca un preafericit.

Suzanne, una din favoritele sale, spirituală și ambițioasă, era de teapa Sophiei Arnould²⁶ ; de ar fi voit Tizian s-o zugrăvească pe Venus și ar fi poftit o curtezană să pozeze în fața unei catifele negre, desigur că n-ar fi putut găsi nici una ca Suzanne ; atîta doar că fața ei, deși fin modelată în trăsăturile frunții și ale ochilor, păcătuia prin liniile vulgare ce se conturau spre bărbie. Avea acea frumusețe normandă, proaspătă, strălucitoare și durdulie — carnația lui Rubens înfrățită cu musculatura lui Hercule-Farnese — iar nicidecum frumusețea grațioasei Venus de Medicis, soția lui Apollo.

— Ei bine ! fetițo, ia s-auzim ce mare sau mică poveste vii să-mi istorisești !

Ceea ce distingea pe cavaler de toți bărbații, de la Pekin și pînă la Paris, era tocmai purtarea lui blajină, pîrintească, față de orice grizetă. Aceste fete i-aminteau de ilustrele nimfe ale Operei de odinioară, a căror faimă umpluse Europa o bună parte a veacului XVIII. Gentilomul nostru trăise înainte vreme în tovărășia acestui soi de femei, astăzi date uitării, așa precum date uitării sînt toate mărețele înfăptuiri

— iezuiții ca și flibustierii, stareții ca și otcupcii ²⁷ ; dobândise astfel faima unei irezistibile bonomii, a unei grațioase ușurințe, a unui lasă-mă să te las lipsit de egoism, desăvirșitul *incognito* al lui Jupiter la Alcmena ²⁸ — al zeului care se lasă păcălit, lepădându-se de toată atotputernicia trăsnetelor, dornic doar de desfătare, cât mai departe de Junona, într-un Olimp de nebunii, de mici ospete cu belșug de fete...

Le primea îmbrăcat în halatul lui de damasc verde, în camera-i golașă ; pe jos, o tapiserie urâtă ținea loc de covor, vechile fotolii erau jerpelite, pereții tapisați cu o hîrtie care n-o mai întîlneai decît pe la unele hanuri și pe care apărea chipul lui Ludovic al XVI-lea — cu toată dinastia — zugrăvit între niște ramuri de salcie plîngătoare ; sublimul lor testament era înfățișat în chip de urnă, împreună cu alte sentimentalități născocite de Regalitate în timpul Teroarei. Dar în ciuda decrepitudinii în care trăia cavalerul, bărbierindu-se în fața unei vechi măsute de toaletă împodobită cu dantele olilite, întreaga-i făptură emana acel aer al secolului al optsprezecelea. Tot grațiosul desfrîu al tinereții sale reapărea dintr-o dată ; ai fi spus că e un bogătaș înavuțit, cu trei sute de mii de livre datorii, care-și ține partenera la ușă. Părea mare ca Berthier ²⁹, în timpul retragerii de la Moscova, în timp ce porunceă batalioanelor unei armate spulberate.

— Domnule cavalier — zise șăgalnic Suzanne — mi se pare că nici nu trebuie să vă povestesc nimic : n-aveți decît să vă dați singur seama.

Și Suzanne se așeza de profil, pentru a întări cuvintele sale cu un argument avocățesc. Cavalerul care, credeți-mă, era un viclean, trăgea cu coada ochiului la pîntecul fetișcanei și ținînd mai departe briciul oblic aproape de gît, se prefăcu a înțelege.

— Bine, bine, fetica mea, vom sta numaidecît de vorbă. Dar nu ți se pare c-o iei cam repede ?

— Ce crezi, domnule cavalier, că trebuie s-aștept pe mama să mă bată și doamna Lardot să mă dea aia ? Dacă nu plec numaidecît la Paris, aci, în tîr-

gul ăsta, unde oamenii-s atît de caraghioși, n-am să mă mai pot mărita niciodată.

— Ce vrei, copila mea, societatea se schimbă ; femeile, ca și noblețea, sînt victimele unei groaznice neorînduiri ce se pregătește. După tulburările politice, urmează destrăbălarea moravurilor. Din păcate, nu va trece mult și femeia nu va mai exista (își scoase vata pentru a-și curăța urechile), va pierde nespus de mult lăsîndu-se prada simțămintelor ei ; femeia își va toci nervii ; nu va mai putea gusta micile plăceri ale zilelor noastre, pe care le poftea fără rușine și le accepta fără nazuri, în timpul cînd frumoasele leșinau la comandă (își șterse de săpun micii cercei cu capete de arapi) doar pentru a-și atinge țelul. De acum încolo ele vor suferi de o boală de care se vor lecu printr-o infuzie de flori de portocal (începu să rîdă). În fine, căsătoria, care era un lucru așa de vesel pe vremea mea, va deveni ceva (își luă cimbistra pentru a se epila) — ceva foarte plictisitor ! Ține minte, copila mea : domnia lui Ludovic al XIV-lea și a lui Ludovic al XV-lea a însemnat asfințitul celor mai frumoase moravuri din lume.

— Dar, domnule cavalier — zise fetișcana — aci e vorba de moravurile și de onoarea micii dumneavoastră Suzanne, și sper că n-o s-o părăsiți.

— Vai de mine ! strigă cavalierul, terminîndu-și coafura — dar mai degrabă-mi pierd numele.

— Ah ! făcu Suzanne.

— Ascultă-mă, codană caraghioasă ! spuse cavalierul întinzîndu-se pe o mare canapea numită odinioară „*duchesse*” (și pe care, cu destulă greutate, i-o putuse procura doamna Lardot).

O atrase lîngă el pe splendida Suzanne, cuprinzîndu-i picioarele între genunchi. Și frumoasa se lăsa — ea care se ținea atît de mîndră pe stradă, ea care de zeci de ori refuzase, fie din cinste, fie din dispreț față de meschinăria lor, toate avantajele cu care o îmbiau unii bărbați din Alençon. Și Suzanne se gudură pe lîngă cavalier, exhibînd cu atîta neobrăzare așa-zisul ei păcat, încît acest ticălos bătrîn, care

scrutase existențe mult mai pline de viclenie și de mister, se zise dintr-o singură privire toată tevatura. Știa prea bine că nici o fată nu glumește cu adevărata dezonoare; însă nu catadicsi să se atingă de această frumoasă minciună și s-o spulbere.

— Zadarnic ne calomniem — o alintă cavalerul, surizînd cu deosebită finețe — sîntem cuminți precum fata al cărui nume-l purtăm, putem să ne căsătorim fără de frică; numai că nouă nu ne prea place să ne uscăm aici, nouă ne este dor de Parisul unde ființele fermecătoare, cînd sînt spirituale, devin și bogate; iar noi nu sîntem proaste. Așadar, vrem să mergem să vedem dacă în capitala plăcerilor nu cumva ne așteaptă niște tineri cavaleri de Valois, o caleașcă, diamante, o lojă la Operă... rușii, englezii, austriecii au de zvîrlit acolo milioane — averi pentru care mama ne-a dat zestrea frumuseții. În fine, mai sîntem și patrioate și vrem să ajutorăm Franța să-și recapete banii din buzunarul acestor domni. Hei! hei, oiță pîrdalnică, toate astea nu-s rele! Chiar dacă lumea în care trăiești va să clevețească puțin, dar succesul tău va îndreptăți totul... Ceea ce însă e tare rău, e atunci cînd nu ai bani — și asta-i boala noastră a amîndurora. Avînd însă imaginație, am pus la cale să tragem un folos din mica noastră onoare, prinzînd în laț pe un holtei bătrîn; dar burlacul ăsta — vezi comoara mea — cunoaște pe de rost toate vicleșugurile femeiești, ceea ce înseamnă că mai degrabă pui un bob de sare pe coada unui vrăbioi, decît să mă faci să cred că sînt amestecat cît de cît în sforăriile tale. Du-te la Paris, micuța mea, du-te pe socoteala vanității unui celibatar — nu eu am să te împiedic, dimpotrivă, eu te voi ajuta, căci bătrînii burlaci, Suzanne, sînt pavezele firești ale fetișcanelor. Eu unul nu vreau să mă vîr însă în treaba asta! Ascultă, regina mea, tu care înțelegi atît de bine viața, ai putea să-mi faci mult rău și amar: rău?... ai putea să zădărnicești căsătoria mea, într-o lume unde morala contează; amar... — chiar dacă ai fi la ananghie (ceea ce nu cred), știi, drăguța mea, că eu n-am lețcaie, sînt sărac lipit pă-

mîntului. Ah ! Dacă aş lua o domnişoară Cormon, dacă m-aş îmbogăţi, de bună seamă c-atunci te-aş prefera Césarinei. Mi-ai părut totdeauna fină ca aurul cu care se poleieşte plumbul şi croită spre a deveni iubita unui mare domn. Te cunosc atît de bine, încît renghiul pe care ai vrut să mi-l joci nu mă surprinde de fel. Îl aşteptam. Pentru o fată, e ca şi cînd ai zvîrli teaca unei săbii ! Pentru a acţiona în felul acesta, îngerăşul meu, e nevoie de idei. Iată de ce ai toată stima mea !

Şi o bătu uşor pe obraz, ca un episcop ce miruieşte.

— Dar, domnule cavalier, v-asigur că vă înşelaţi şi că...

Se înroşi fără să îndrăznească să continue, căci cavalerul ghicise şi-i dăduse-n vileag, dintr-o singură privire, tot gîndul.

— Da, te aud. Vrei să te cred ? Ei bine ! hai să te cred. Dar urmează-mi sfatul : du-te la domniul du Bousquier. Nu eşti tu aceea care duce lenjeria domnului Bousquier de vreo cinci-şase luni de zile ? Ei bine ! nu te întreb ce se petrece între voi, dar pe el îl cunosc : are amor propriu, e un flăcău tomnatic, e putred de bogat, are o rentă de două mii cinci sute de livre şi nu cheltuieşte nici măcar opt sute. Dacă eşti îndemînică şi ai atîta minte precum bănuiesc, cu siguranţă că vei vedea Parisul pe spezele lui. Hai, du-te, căprioara mea, du-te de mi-l zăpăceşte şi mai ales fii mlădioasă ca mătasea, cumpăneşte şi răscumpăneşte fiecare cuvînt ; du Bousquier moare de frică de scandal şi dacă ţi-a dat prilejul, atunci fă-l de ocară... În fine, înţelegei tu ! Ameninţă-l că-l vei face de rîs pe lîngă doamnele de la biroul de binefaceri. În afară de asta, el e un ambiţios. Şi de altfel, un bărbat poate ajunge la orice prin femeia sa. Nu eşti tu oare destul de frumoasă şi de spirituală ca să faci norocul soţului tău ? Impielită ce eşti ! tu ai fi în stare să-nfrunţi chiar şi pe o doamnă de la Curte !

Fremătînd de bucurie la ultimele cuvinte ale cavalerului, Suzanne abia aştepta s-o tulească la domnul

du Bousquier. Dar ca să nu plece chiar așa brusc, în timp ce-l ajuta să se îmbrace, îi mai puse cîteva întrebări în legătură cu Parisul. Cavalerul ghici efectul sfaturilor sale și înlesni ieșirea Suzannei, rugînd-o să-i spună Căsarinei să-i aducă ciocolata pe care doamna Lardot i-o pregătea în liece dimineată. Suzanne porni glonț la victima ei, a cărei biografie iat-o :

Urmaș al unei vechi familii din Alençon, du Bousquier deținea în societate un rang cam între boiernaș și burghez. Tatăl său ocupase dregătoria juridică de Locotenent-Criminolog. După moartea lui, rămas fără venituri, du Bousquier — ca toți scăpătații din provincie — se dusesese să se căpătuiască la Paris. La începutul Revoluției se apucă de afaceri. În ciuda republicanilor care făceau mare caz de cinstea revoluționară, treburile pe atunci nu prea mergeau pe roate. Mișunau tot soiul de afaceriști : spioni politici, samsari, slujbași însărcinați cu aprovizionarea armatei, emisari de-ai Sindicului Comunei pentru confiscarea și valorificarea bunurilor celor emigrați, miniștri și generali. Între 1793 și 1799, du Bousquier fusese însărcinat cu aprovizionarea armatelor franceze. Locuia pe atunci într-o casă somptuoasă, un adevărat palat, și devenise unul din matadorii finanțelor ; făcu afaceri în cîrdășie cu faimosul Ouvrard.³⁰ Avea mereu musafiri, ducînd viața scandalooasă obișnuită a vremurilor, o viață de Cincinnatus,³¹ înfruptîndu-se din delapidări și sustrageri de rații ; ținea mai multe ibovnice și dădea frumoase serbări în cinstea directorilor Republicii... Cetățeanul du Bousquier, care fusese unul dintre intimii lui Barras, era prieten la toartă cu Fouché și cu Bernadotte.³² În speranța de a deveni ministru, se avînta însă orbește în partida care uneltea în taină împotriva lui Bonaparte — aceasta pînă la Marengo. Șarja lui Kellermann și moartea lui Dessaix³³ au însemnat pentru du Bousquier năruirea aspirațiilor lui de mare om de stat. Du Bousquier era chiar pe punctul să devină unul din înalții demnitari ai guvernului în perspectivă pe care-l anihilă norocul lui Napoleon, în 1793. Neașteptata

izbîndă, cucerită prin încheștarea de la Marengo, a însemnat înfrîngerea acestei fracțiuni ce avea gata tipărite pînă și proclamațiile către țară, spre a reveni la sistemul Montagnard, ³⁴ în cazul cînd Primul Consul ar fi fost înfrînt. Convins acum de imposibilitatea unui triumf, du Bousquier își speculase cea mai mare parte a averii la Bursă, păstrînd însă legătură cu două ștafete pe cîmpul de luptă : cea dintîi părăsi cîmpul de luptă în clipa cînd Mélas ³⁵ biruia, dar în timpul nopții, la un interval numai de patru ore, cea de-a doua iscoadă sosi să vestească înfrîngerea austriecilor. Du Bousquier blestemă pe Kellermann și pe Dessaix, neîndrăznind însă să afurisească și pe Primul Consul care-i datora milioane. Alternativa între un câștig de milioane de franci și o ruină totală îl țîmpi pe furnizor cu desăvîrșire timp de cîteva zile ; atîta abuzase de viață, încît lovitura îl găsi gata vlăguit. Lichidarea creanțelor sale de stat îndreptățea totuși oarecare speranțe ; dar, în ciuda șperțurilor, du Bousquier trebui să înfrunte ura lui Napoleon împotriva furnizorilor care mizaseră pe înfrîngerea lui. Domnul de Fermon (poreclit în glumă *Fermon-Pușculiță*) lăsă pe du Bousquier făr' de sfanț. Imoralitatea vieții sale particulare, legăturile cu Barras și Bernadotte displăcură Primului Consul mai mult chiar decît speculațiile la Bursă ; îl șterse așadar de pe lista perceptorilor generali unde, datorită faimei lui de odinioară, ajunsese să fie numit la Alençon. Din tot avutul lui du Bousquier nu-i mai rămăsese decît o rentă viageră de una mie două sute franci înscrisă pe Marea Carte, — plasament făcut într-o doară, dar care-l scăpase acum din mizerie. Ignorînd rezultatul lichidării, creditorii nu-i lăsară decît o mie de franci rentă, dar toți banii fură plătiți, prin lichidarea proprietăților, prin recuperări și prin vinderea hotelului de Beauséant, care era al lui du Bousquier. Astfel încît speculantul, deși-ajuns aproape în pragul falimentului, își păstră totuși numele neîntinat. Un om ruinat de Primul Consul și cunoscut prin covîrșitoarea reputație pe care i-o făcuseră relațiile cu șefii guvernelor trecute, prin felul

său de viață și vremelnica sa atotputernicie, era de natură să intereseze orașul Alençon unde, într-ascuns, domnea regalismul. Furios împotriva lui Bonaparte, du Bousquier povesti neajunsurile din viața de alcov a Primului Consul, destrăbălarea Josefinei și câteva anecdote secrete din timpul celor zece ani de revoluție; în consecință, fu foarte bine primit. În acea epocă, du Bousquier, în ciuda faptului că avea patruzeci de ani bătuți pe muchie, făcea pe tinerelul de treizeci și șase; de statură mijlocie, oacheș, gras ca un negustor, fălindu-se cu pulpele sale durdulii, avea trăsături bine marcate, nasul teșit, cu nările păroase, sprâncene stufoase și ochi ce trimiteau priviri pătrunzătoare, ca ale domnului Talleyrand, — dar puțin mai șterse; păstra haina cu reverurile în chip de „aripi“ (caracteristice modei republicane), iar părul său negru îl purta foarte lung. Mîinile, garnisite cu mici smocuri de peri pe fiecare deget, adevereau, prin vinele vînjoase și albastre, o puternică musculatură. În sfîrșit, avea pieptul lui Hercule-Farnese³⁶ și niște umeri solizi ca să-și ducă renta. Astăzi nu se mai văd asemenea umeri decît pe la Tortoni.³⁷ Acest exces de vitalitate masculină e caracterizat admirabil într-o expresie folosită în secolul trecut — astăzi abia dacă i se mai înțelege tîlcul; în stilul galant al epocii de odinioară, du Bousquier ar fi trecut drept un așa-zis „*plătitor de amenzi*“. Dar întocmai ca la cavalerul de Valois, se observau și la du Bousquier unele simptome care contrastau cu aspectul general al persoanei sale. Bunăoară, fostul furnizor n-avea vocea corespunzătoare mușchilor săi; însă aceasta nu fiindcă vocea lui ar fi fost doar firișorul subțire ce iese cîteodată din gura acestor foci bipede; dimpotrivă, avea un glas puternic, dar înăbușit, cu un timbru ce nu s-ar putea asemui decît cu zgomotul stirnit de un ferăstrău ce se opintește într-un lemn jilav și moale; într-un cuvînt, avea glasul unui speculant ostoit.

Du Bousquier păstrase costumul la modă, așa cum o apucase el, în zilele lui bune: cizme cu manșetă, ciorapi de mătase albă, pantalon de postav cu dungi

de culoare cafenie, jiletcă *à la Robespierre* și haină albastră. În pofida titlurilor cu care disprețul Primului Consul îl recomandase regaliștilor, domnul du Bousquier nu fu primit în cele șapte-opt familii care alcătuiau cercul aristocrației din Alençon, frecventat în schimb de cavalerul de Valois.

Năzuise mai întâi să se însoare cu o fată nobilă, dar fără avere, domnișoara Armande de Gordes; la remorca ei, du Bousquier gîndea să-și poată croi un drum strălucit și să-și ia mult visata revanșă. Însă cavalerul fu refuzat. Se consolă atunci, despăgubindu-se cu ce-i oferă cîteva familii bogate, pe vremuri producătoare renumitelor dantele de Alençon; acum ele stăpîneau pășuni sau cirezi și făceau comerț „en gros” de pînzeturi; aici întîmplarea i-ar fi putut hărăzi lui du Bousquier o partidă bună. Intr-adevăr, bătrînul holtei trăgea nădejde să aibă parte de o căsnicie norocoasă; multiplele sale calități păreau de bună seamă să i-o garanteze, căci printre altele, se bucura de o destoinicie financiară foarte prețuită. Asemenea cartoforului ruinat care dă sfaturi noilor inițiați, du Bousquier indica speculațiile, deducea mijloacele, șansele, precum și atitudinea ce trebuie luată. Trecea drept un bun gospodar și fusese adesea vorba de numirea lui ca primar al orașului Alençon; dar amintirea matrapazlicurilor sale sub guvernele republicane i-a fost fatală, astfel că nu fu niciodată acceptat de prefec-tură. Guvernele care se perindară — chiar și acela al Sutei de zile³⁸ — nu l-au vrut ca primar. Du Bousquier rîvnea la postul acesta cu atît mai mult, cu cît, prin mijlocirea lui, ar fi putut să ajungă să ia de nevastă o fată bătrînă asupra căreia, în cele din urmă, își ațintise el gîndurile. Aversiunea ce o nutrea împotriva guvernului imperial îl împinse să se înscrie în partidul regalist, în ale cărui rînduri a rămas, în ciuda injuriilor primite; dar cînd se văzu ostracizat de la prefec-tură, chiar și după revenirea Bourbonilor, acest ultim afront îi însuflă față de Bourboni o cumplită ură, pe cît de adîncă, pe atît de tăinuită; și rămase credincios mai departe opi-

niilor sale. Deveni șeful partidului liberal din Alençon și sufletul invizibil al alegerilor; făcu un rău nespus Restaurației prin istețimea sforărilor și prin perfidia uneltirilor sale tenebroase. Ca toți oamenii conduși în viață de rațiune, du Bousquier păstra în simțămintele sale de ură, pașnicele aparențe ale unui rîuleț mic, care însă nu seacă niciodată. Știa să urască întocmai ca negrii: cu atîta liniște și răbdare, încît ajunsesse să înșele pe dușman; o răzbunare mocnită timp de cincisprezece ani nu putea fi istovită de nici o izbîndă, nici măcar de triumful zilelor din iulie una mie opt sute cincizeci. Așadar, nu degeaba trimitea acum cavalerul de Valois pe Suzanne la du Bousquier. Liberalul și regalistul își ghiciseră unul altuia gîndurile, cu toată acea savantă fățărnicie prin care ei ascundeau de mult, în fața orașului, năzuințele lor comune. Acești doi bur-laci erau cu adevărat rivali. Amîndoi își pusese în gînd să se însoare cu domnișoara Cormon, persoana despre care domnul de Valois îi vorbise Suzannei. Închiși în cugetul lor ca într-o platoșă de indiferență, ei așteptau, amîndoi, clipa prielnică în care fata bătrînă avea să le pice-n brațe. Așa fel încît chiar dacă holteii nu s-ar fi aflat despărțiți prin cele două doctrine a căror expresie vie erau, potrivit aceasta i-ar fi făcut totuși vrăjmași. Epocile își lasă pecetea asupra contemporanilor. Prin caracteristicile istorice diferite întipărite în fizionomia lor, prin felul lor de a vorbi, de a se îmbrăca, de a gîndi, aceste două figuri dovedeau adevărul axiomei. Unul abrupt, energic, cu gesturi largi și sacadate, cu cuvinte pripite și aspre, neguros pînă și în priviri, strașnic în aparență, neputincios în realitate, întocmai ca o răscoală, era întruchiparea desăvîrșită a Republicii. Celălalt, blînd și amabil, elegant și îngrijit, credincios bunului-gust, atingîndu-și țelul prin mijloace diplomatice încete dar sigure, era întruchiparea craiului de curte veche. Acești doi vrăjmași se întîlneau aproape în fiecare seară sub același acoperiș. Războiul era politicoș și blajin la cavaler; în schimb, du Bousquier punea mai puțin preț pe

forme, păstrînd totuși conveniențele cerute de societate, ca să nu fie zvîrlit și de-acolo. Singuri ei știau țelul pe care voiau să-l atingă. Cu tot acel spirit fin de observație cu care lumea din provincie privește micile interese în mijlocul cărora viețuiește, nimeni nu bănuia măcar adversitatea acestor doi inși. Căci domnul cavaler de Valois avea de partea lui privilegiul de a nu fi cerut niciodată mîna domnișoarei Cormon; în timp ce du Bousquier — care, după înfrîngerea din casa de Gordes trecuse în rîndul pețitorilor — fusese o dată refuzat. Totuși, cavalerul bănuia că rivalul său ar mai avea încă unele șanse; tocmai din această pricină pregătise lovitura decisivă și neașteptată pe care, asemenea unei lame bine oțelită și adînc împlîntată, avea să i-o dea Suzanne. Cavalerul sondase apele în care se scălda du Bousquier și, după cum se va vedea, nu se înșelase cu nimic în presupunerile sale.

Suzanne o luă repede prin strada du Cours, trecu prin strada la Porte de Séz și du Bercail, ajungînd pe strada du Cygne unde, cu cinci ani în urmă, du Bousquier cumpărase o casuță provincială; locuința era clădită din pietre, sure ca granitul normand sau ca cea rocă bretonă numită schist. Fostul furnizor se instalase mai confortabil ca oricine din oraș, fiindcă mai avea cîteva mobile din vremurile bune; însă moravurile provinciei ajunseseră să pălească încetul cu încetul strălucirea asfințitului Sardanapal. Rămășițele luxului de odinioară făceau, în casa lui du Bousquier, impresia pe care ar face-o un policandru într-o șură: căci se spulberase acea armonie, dătătoare de unitate în orice operă umană sau divină. Pe un scrin elegant, zăcea o cană cu capac, așa cum întilnești numai prin satele bretone. Dacă așternuse prin odaie cîteva frumoase covoare, în schimb perdelele de la ferestre te izbeau prin groaznice înflorituri pe o stambă de prost gust. Căminul de piatră prost vopsit nu se potrivea cîtuși de puțin cu o frumoasă pendulă, dezonorată la rîndul ei de vecinătatea unor jalnice sfeșnice. Scara, pe care era un neîncetat du-te-vino de picioare murdare, stătea

și ea în paragină, nevopsită. În sfârșit, ușile — strident zugrăvite de vreun localnic — îi înspăimîntau privirea prin tot soiul de tonuri țipătoare. Ca și vremurile pe care le reprezenta du Bousquier, căminul lui era un amestec de pleavă și de lucruri minunate.

Du Bousquier, care putea fi considerat un om înstărit, ducea viața de trîntor a cavalerului; și cel ce nu-și va cheltui decît venitul, va fi de-a pururi un om bogat. Avea o singură slugă, un soi de Jocrisse,³⁹ băiat de prin părțile locului, de altfel destul de nătărău, dar care fusese cu încetul dresat după cerințele lui du Bousquier; ca un urangutan, el se deprinse să deretice, să șteargă mobila, să lustruiască ghetele, să perie hainele, să vină să-l ia seara cu o lanternă cînd timpul era noros, ori cu saboți dacă era a ploaie. Băiatul acesta — ca mulți alții — n-avea decît o singură patimă: mîncarea. Adesea, cînd lua parte la mese de gală, du Bousquier îl puneă să-și dezbrace livreaul lui de fiecă zi, făcută din postav albastru cu pătrățele, și ale cărei buzunare totdeauna înțesate cu batiste, cu bri-ceag, cu fructe sau prăjituri uscate ca piatra, se bălăbăneau pe șolduri. În aceste împrejurări îl gătea cu livrea potrivită și-l lua cu el ca să servească. René folosea prilejul pentru a se îndopa cot la cot cu celelalte slugi. Obligația aceasta, pe care du Bousquier o transformase în recompensă, îi cîștigase în schimb cea mai mare discreție din partea argatului său breton.

— Ei, ai sosit și pe la noi, domnișoară! o întîmpină René pe Suzanne. Păi nu-i ziua matală, n-avem rufe de dat doamnei Lardot.

— Da mare nătăfleț, mare nătărău mai ești! zise Suzanne rîzînd.

Și frumoasa urcă scara, lăsîndu-l pe René să plescăie mai departe dintr-un blid de hrișcă fiartă-n lapte. Du Bousquier nu se sculase încă din patul cu polog, unde lenevea și rumega planurile la care-l împingea ambiția; ca toți oamenii care au stors prea multă plăcere din viață, du Bousquier nu mai putea fi altceva decît un ambițios. Ambiția și jocul

sînt fără de sfîrșit. Astfel că la un asemenea om bine echilibrat și chibzuit, pasiunile care purced din creier vor supraviețui întotdeauna celor izvorîte din inimă.

— Iată-mă, zise Suzanne, așezîndu-se în pat și smucind brusc, cu un gest despotice, perdelele.

— Ce este, ce s-a întîmplat, drăguța mea? Întrebă bătrînul burlac, ridicîndu-se în capul oaselor.

— Domnule — spuse cu tot seriosul Suzanne — desigur c-aveți de ce să fiți mirat, văzîndu-mă că mă port astfel, însă anumite împrejurări care m-au adus aici mă fac să nu-mi mai pese de ce va zice lumea.

— Ce-o mai fi și asta! făcu du Bousquier, încrucișîndu-și brațele.

— Nu mă înțelegeți? Știu, reluă ea, țuguindu-și cu drăgălășenie buzele. Ce ridicol e pentru o biată fată să vie să piseze un bărbat pentru un lucru pe care voi îl socotiți un fleac. Dar dacă m-ați cunoaște bine, domnule, dac-ați ști cîte sînt în stare să fac eu pentru bărbatul care ține la mine — presupunînd că m-aș lega de dumneavoastră — niciodată n-o să vă pară rău dacă o să mă luați de nevastă! Desigur c-aci în Alençon nu v-aș fi de prea mare folos; dar de-am merge la Paris, apoi ați vedea pînă unde aș putea eu duce un om deștept, cu posibilitățile dumneavoastră, acum cînd guvernul încă nu s-a alcătuit, acum că străinii ni-s stăpîni. În sfîrșit, între noi fie zis, nu-i chiar o nenorocire, ci mai degrabă e vorba de o fericire pe care o s-o plătiți scump cîndva! La urma urmei, pentru cine lucrați dumneavoastră?

— Pentru mine! țipă brutal du Bousquier.

— Monstru bătrîn, — n-ai să fii niciodată tată! spuse Suzanne, dînd cuvintelor un accent de blestem profetic.

— Haide, lasă prostiile, Suzanne! zise du Bousquier. Mi se pare că visez.

— Dar ce vă mai trebuie? spuse Suzanne, ridicîndu-se în picioare.

Du Bousquier își frecă tichia pe cap cu o energică și frenetică mișcare de rotație, care trăda cît de zburcîmăte gînduri îi treceau prin minte.

„Să știi că crede, gîndi Suzanne, și pe deasupra mai e și măgulit! Doamne, ce ușor poți duce pe bărbații ăștia!”

— Suzanne, ce naiba vrei să fac? E ceva extraordinar... Eu care credeam... Fapt este că... dar nu, nu — asta nu se poate...

— Cum? Nu mă poți lua de nevastă?

— Vai! asta nu! Am anumite angajamente...

— Poate cu domnișoara de Gordes, sau cu domnișoara Cormon, care amîndouă te-au refuzat? Ia ascultă, domnule du Bousquier, onoarea mea n-are nevoie de jandarmi ca să vă mîne la primărie. Eu într-o zi am să am un soț și n-am ce face cu un bărbat care nu știe să mă prețuiască așa cum sînt! Și va veni ziua în care are să-ți pară rău de purtarea dumitale; dar atunci pentru nimic în lume, nici aurul, nici argintul n-au să mă înduplece să-ți mai dau înapoi darul ce ți-l ofer acum de bună voie.

— Dar, Suzanne, tu ești sigură?

— Ah! domnule... — făcu fetișcana punîndu-și masca virtuții — oare drept cine mă iei? Nu-ți mai amintesc cuvintele pe care mi le-ai spus și care au nenorocit o biată fată al cărei singur cusur era că avea atîta ambiție pe cîtă dragoste...

În du Bousquier se dădea lupta între cele mai felurite simțăminte: bucurie, neîncredere, chibzuială. Luase de mult hotărîrea s-o ia de nevastă pe domnișoara Cormon, deoarece Charta Constituțională ⁴⁰ — pe care el miza serios — deschidea ambiției sale calea strălucită a deputăției. Căsătoria cu fata asta bătrînă avea să-l așeze atît de sus în protipendada orașului, încît ar fi dobîndit o influență nespus de mare. Așadar, furtuna stîrnită de șireata Suzanne îl băgase într-o mare încurcătură. De n-ar fi nutrit această tainică nădejde, ar fi luat-o numaidecît pe Suzanne și apoi ar fi trecut fățiș la șefia partidului liberal din Alençon. După o atare căsătorie, ar fi trebuit să renunțe însă la societatea înaltă, pentru a coborî din nou în lumea mic-burgheză a comerțanților, a fabricanților bogați, a crescătorilor de vite — care, desigur, și-ar fi dus candidatul în

triumf. Du Bousquier se vedea chiar cîrmind spre stînga. N-ascundea cîtuși de puțin această solemnă deliberare și își tot freca scăfîrlia, răsucindu-și scufa care ascundea o jalnică pleșuvie.

Ca toți aceia care-și văd scopul mai mult decît împlinit și găsesc lucruri peste așteptări, Suzanne rămăsese gură-cască. Pentru a-și ascunde mirarea, luă în fața seducătorului ei atitudinea melancolică a unei fete amăgite, dar în sinea ei rîdea ca o grizetă care are o întîlnire.

— Draga mea, pe mine unul nu mă prinzi cu asemenea gogoși.

Cu această scurtă frază, fostul furnizor încheie ce avea de spus. Du Bousquier își făcea o glorie să fie categorisit în tagma filozofilor cinici care nu se lasă *duși* de femei și care le pun pe toate în aceeași deochetă ceată. Acești liber-cugetători — în general bărbați slabi — au la îndemînă un catehism anume ticluit pentru femei. Pentru ei, absolut toate, de la regina Franței, pînă la ultima modistă, sînt din caleafară de desfrîinate, ștengărițe, asasine, ba chiar un pic de șmechere, de felul lor sută-n sută minci-noase și incapabile de a se gîndi la altceva decît la nimicuri. Pentru ei, femeile sînt niște baiadere răufăcătoare pe care trebuie să le lași să dănțuiască, să cînte și să rîdă; ei nu cunosc nimic sfînt, nimic mare. Pentru ei nu există poezia simțurilor, ci doar senzualitatea cea mai grosolană. Acești bărbați seamănă cu acei gămani care confundă bucătăria cu sufrageria. Urmînd o asemenea jurisprudență, dacă femeia nu e continuu tiranizată, bărbatul ajunge să cadă în robie. Și din acest punct de vedere du Bousquier era opusul cavalerului de Valois. Și spunînd aceasta, își trînti tichia la poalele patului, precum Papa Grigore dădea cu lumînarea de-azvîrlita cînd trăsnea o afurisenie.

— Amintiți-vă, domnule du Bousquier — răspunse demn Suzanne — că dacă am venit la dumneavoastră, nu mi-am făcut decît datoria; amintiți-vă că eu am trebuit să vă ofer mîna și s-o cer p-a dumneavoastră; dar mai amintiți-vă că purtarea

mea a avut demnitatea unei femei care se respectă ; eu nu m-am înjosit plîngînd ca o bleagă, nu v-am bătut la cap și nu v-am necăjit cîtuși de puțin. Acum însă cunoașteți situația. Știți prea bine că în Alençon nu mai pot rămîne : mama o să mă bată, doamna Lardot, o știți prea bine, că-i tot dă înainte cu morala — așa că fără doar și poate mă va izgoni, încît, săracă cum sînt, ce vrei să mă fac ? Să intru la spital ? Să m-apuc de cerșit ? Nu ! Mai degrabă m-arunc în apele Brillantei sau ale Sarthei. Dar n-ar fi mai bine să plec la Paris ? Mama ar putea găsi un clenci ca să mă trimită : un unchi care mă cheamă, o mătușă care trage să moară, o doamnă care-mi vrea binele. Nu-i vorba decît de banii de drum și de celelalte, pe care le știți...

Vestea aceasta avea pentru du Bousquier de o mie de ori mai multă însemnătate decît pentru cavalerul de Valois ; dar ei singuri cunoșteau secretul ; iar această taină nu va fi dată în vileag decît o dată cu deznodămîntul povestirii. Pentru moment, e destul să amintim că minciuna Suzannei zăpăcise într-atît gîndurile lui du Bousquier, încît acesta devenise incapabil să mai cugete la ceva serios. Dacă n-ar fi fost cuprins de această tulburare și lăuntrică bucurie (amorul propriu fiind un pehlivan care nu-și scapă niciodată prada), du Bousquier și-ar fi dat seama că o fată cinstită ca Suzanne, cu sufletul încă neîntinat, mai degrabă ar fi murit de o sută de ori decît să deschidă o discuție de acest fel pentru a-i cere bani. Ar fi recunoscut în privirea fetei cruda lașitate a cartoforului care ar fi în stare să ucidă, doar pentru a mai putea zvîrli o miză.

— Te-ai duce așadar la Paris ? întrebă el.

O sclipire de bucurie auri ochii suri ai Suzannei, cînd auzi aceasta : însă fericitul du Bousquier nu văzu nimic.

— Sigur că da, domnule !

Du Bousquier începu atunci să se tînguie într-un chip ciudat : cică făcuse tocmai ultima plată pentru casă, c-avea de plătit zugravul, zidarul, timplarul... Suzanne însă îl lăsa să termine ; aștepta să vadă

ce sumă propune. Du Bousquier îi oferi o sută de taleri. Suzanne schiță ceea ce se cheamă în limbaj teatral o retragere simulată, pornind spre ușă.

— Ei bine! da încotro? o întrebă du Bousquier îngrijorat.

„Asta înseamnă viața de burlac! adăugă el în sinea lui. Să mă ia naiba dacă-mi amintesc să-i fi boțit eu altceva decît gulerașul!... Și iată, tranc, pentru o glumă, dumneaei își ia acum libertatea să mă someze cu o poliță!...”

— Păi, domnule — se miorlăi Suzanne — las' că mă duc eu la doamna Granson, casierița Societății Materna... După cîte știu, a mai salvat ea de la prăpăd pe-o biată fată care pățise întocmai ca mine.

— La doamna Granson!...

— Da, la tușa domnișoarei Cormon, președinta Societății Materna. Cu voia matală, doamnele din urbea noastră au pus bazele acestei instituții care, desigur, n-o să mai lase multe fete sărace să-și tot lepede copiii; mai ales că, una dintre ele, frumoasa l'austine d'Argentan, a murit la Mortagne acu' trei ani.

— Uite ce, Suzanne, zise du Bousquier, întinzîndu-i o cheie. Deschide tu însuți scrinul și ia de acolo punga aia începută: mai sînt șase sute de franci, e tot ce mai am.

Mutra ponosită a bătrînului furnizor arată cît de neplăcut îi era să face acest gest.

„Zgriptor bătrîn!” își zise Suzanne.

Asemuia în sinea ei pe du Bousquier cu fermecătorul cavalier de Valois care, fără să-i fi dat absolut nimic, o înțelesese, o povățuise, și a cărui inimă vibra pentru orice grizetă.

— Și dacă mă păcălești, Suzanne — țipă el, văzînd-o cu mîna pe sertar — ai să...

— Cum adică, domnule — zise ea, întrerupîndu-l cu o imperială impertinență — nu mi-ați da, dacă v-aș cere?...

Readus iar în domeniul galanteriei, furnizorul își reaminti de vremurile bune și mîrii aprobator. Suzanne luă punga cu bani și ieși, lăsîndu-se sărutată

pe frunte de către bătrînul burlac, care avea aerul să zică : „Privilegiul ăsta mă costă cam scump. Dar totuși, mai bine așa decît să mă poarte avocatul pe la Curtea cu juri, ca seducător al unei fete învinuite de pruncucidere.”

Suzanne ascunse punga într-un fel de tașcă de răchită care-i atîrna de braț și blestemă avaritia lui du Bousquier ; căci ea nădăjduise la o mie de franci. O dată mușcată de șarpele dorinței și pornită pe calea vicleniilor, o fată ajunge de obicei departe. În timp ce frumoasa spălătoreasă mergea pe strada du Bercail, se gîndea că Societatea Materna, de sub președinția domnișoarei Cormon, îi va putea completa suma la care socotea că se vor urca cheltuielile ei și care, pentru o grizetă din Alençon, era destul de însemnată. În afară de aceasta, îl ura pe du Bousquier. Holteiu-lui ăsta, sigur că nu i-ar place de loc să se știe că a destăinuit doamnei Granson așa-zisul ei păcat ; așa-dar Suzanne — cu riscul chiar de a nu primi nici un ban de la Materna — voia, mai înainte de a pleca din Alençon, să-l zvîrle pe furnizor în ițele încilcite ale birfelilor de provincie. La soiul acesta de letiș-cane întîlnim cîte ceva din instinctele distrugătoare ale maimuțelor. Așadar, zis și făcut, Suzanne intră la doamna Granson, luîndu-și o mutră panosită.

Văduvă a unui locotenent-colonel de artilerie, mort la Iena, doamna Granson avea drept singur venit o pensioară de nouă sute de franci și o rentă personală de o sută de taleri ; în plus, avea un fiu a cărui educație și întreținere îi sleiseră toate economiile. Locuia în rue du Bercail, într-unul din acele mizere partere pe care trecătorul de pe ulița principală a micilor tîrguri le poate cuprinde dintr-o singură privire ! O ușă de intrare lăturalnică, ridicată pe trei trepte piramidale, un coridor ce dădea spre o curte interioară, iar la capăt, o scară ocrotită de o tindă de lemn. Pe de o parte, culoarul ducea în sufragerie și bucătărie ; de partea cealaltă, într-un salon bun la toate și în iatacul văduvei. Athanase Granson, tînăr de douăzeci și trei de ani, locuia

la mansardă, deasupra primului cat al acestui imobil; el aducea în gospodăria sărmanei sale mame o simbrie de șase sute de franci, pe care-i câștiga de pe urma unei mici slujbe la Primărie, la biroul Stării Civile (slujbă obținută de hatîrul rudei sale, domnișoara Cormon). Acum, fiecare și-o poate închipui pe doamna Granson în salonul ei glacial, cu perdele galbene, cu mobile acoperite cu catifea galbenă de Utrecht, îndreptînd, ici-colo, după o vizită, micile preșuri pe care le așternuse pe jos, în fața scaunelor (nu care cumva picioarele musafirilor să murdărească lespezile roșii, lustruite, ale podelei); și venind după aceea să-și reia locul în fotoliul împodobit cu perne, ori continuîndu-și lucrul de mînă la masa de sub portretul răposatului locotenent-colonel de artilerie; așezată între cele două ferestre, ea putea îmbrățișa cu privirea întreaga stradă și să vadă tot ce se petrece afară. Altminteri era o femeie de treabă, îmbrăcată cu o simplitate burgheză, în armonie cu fața ei pală, suptă de suferințe. Riguroasa modestie a sărăciei se simțea în toate accesoriile gospodăriei, ce oglindeau cinstitele și severele obiceiuri ale provinciei. În clipa aceea mama și fiul luau împreună în sufragerie micul dejun: cite o ceașcă de cafea cu pîine, unt și ridichi. Pentru ca să se poată înțelege bucuria stîrnită de vizita Suzannei, va trebui să arătăm ce gînduri ascunse nutreau mama și cu fiul ei. Athanase Granson era un bărbat de statură mijlocie, costeliv, palid la față, scăpărător de inteligență, cu ochi ce păreau a fi două pete de cărbune. Trăsăturile lui cam obosite, linia mlădioasă a gurii, bărbia ieșită-n afară, tăietura regulată a unei frunți marmoreene, expresia melancoliei pricinuite de simțămîntul nevolniciei sale — în contradicție cu forța pe care și-o cunoștea — denotau omul al cărui talent e zăgăzuit. De altfel, în oricare alt loc decît în Alençon, aspectul persoanei sale i-ar fi atras bunăvoința oamenilor de seamă sau a femeilor care adulmecă geniile necunoscute. Chiar dacă Athanase Granson nu era un geniu, avea totuși o înfățișare deosebită și de nu se simțea vloga unei inimi mări-

nimoase, totuși, în priviri purta acea pecete strălucitoare. Cu toate că vădea o sensibilitate ascuțită, era copleșit de o timiditate care-i adumbrea pînă și grația tinereții, iar asprimea mizeriei retezase în el orice avînt. Neîncurajată de nimeni, fără nici un imbold, viața de provincie descria un cerc în care gîndul lui, abia încolțit, se ofilea înainte chiar de a fi prins chip și viață. De altfel, Athanase avea mîndria aceea sălbatică exaltată de sărăcie, cum se întîmplă la persoanele de elită, înălțîndu-le în lupta cu oamenii și cu necazurile, dar care, dintru început, pune piedici în calea ridicării lor. Geniul se poate manifesta în două feluri: sau își ia singur ceea ce i se cuvine — ca Napoleon sau ca Molière, — sau adastă să fie chemat, atunci cînd iese, anevoie, la iveală.

Junele Granson era dintre acei oameni talentați care se depreciază numaidecît și se descurajează lesne. Avea un suflet contemplativ; viața lui era mai mult cugetare decît faptă. Poate că pentru cei ce nu pot concepe geniul fără de scînteierea pasionată specifică francezului, li s-ar fi părut un om incomplet; el însă, în lumea spirituală, era o forță și avea s-ajungă, printr-un șir de emoții străine vulgului, la una din acele hotărîri neașteptate care, curmînd absolut totul, îndeamnă pe cei proști să zică: „E nebun!“ Disprețul lumii pentru sărăcie îl ucidea pe Athanase, iar zăpușeala enervantă a singurătății și claustrării în care trăia destindea neconținut arcul vieții sale, care se ncorda tot mai mult, în timp ce sufletul se obosea în acest cumplit joc fără de noimă. Un bărbat ca Athanase și-ar fi putut avea locul printre cele mai frumoase figuri ale Franței; dar acest șoim închis în colivie era sortit să ajungă muritor de foame și să flămînzească, după ce contemplase cu privirea înflăcărată văzduhul și Alpii în care planează Geniul. Cu toate că ceea ce făcea Athanase la biblioteca orașului nu bătea la ochi nimănui, el ținea totuși împlîntate-n sufletul său gînduri de glorie care i-ar fi putut dăuna; dar încă mai profund ascunsă ținea el taina

Înimii sale, o patimă care-î mistuia obrazii și îi îngălbenea fruntea. Athanase Granson iubea pe ruda sa îndepărtată, pe acea domnișoară Cormon la care râvneau deopotrivă cavalerul de Valois și du Bousquier — rivalii săi necunoscuți. Dragostea fusese stîrnită de bani. Domnișoara Cormon trecea drept una din cele mai bogate partide din Alençon; bietul băiat fusese, de bună seamă, îndemnat s-o iubească din dorința unei fericiri materiale; dorea din toată inima să poată îndulci bătrînețele mamei sale și simțea totodată nevoia unei oarecare bunăstări necesară, de altfel, tuturor cerebralilor; însă acest nevinovat punct de plecare dezonoara pasiunea în ochii lui. Se temea mai cu seamă de ridicolul cu care avea să privească lumea dragostea unui tînăr de douăzeci și trei de ani pentru o fată de patruzeci! Și cu toate acestea, pasiunea lui nu era cu nimic mai puțin adevărată; fiindcă ceea ce oriunde altundeva ar fi părut fals, aci, în lumea provinciei, se putea îndeplini. Într-adevăr, moravurile fiind lăsate în voia soartei, fiind fără fluctuații și fără de mister, căsătoriile devin necesare. Nici o familie nu acceptă un bărbat destrăbălat. Oricît de firească ar părea într-o capitală, legătura unui tînăr ca Athanase cu o fată frumoasă ca Suzanne, în provincie ea ar fi speriat și zădărnicit din capul locului căsătoria acestui tînăr sărac, în timp ce unui bogătaş i s-ar mai fi trecut cu vederea unele antecedente neplăcute. Între niște legături deșuchiate și o dragoste sinceră, un om cu suflet și fără avere n-ar trebui să șovăie nici o clipă; el preferă mai degrabă neplăcerile virtuții, decît cele ale viciului. Dar în provincie mai rar poți întîlni femeii de care să se poată îndrăgosti un tînăr: într-un loc unde totul este atît de calculat, el nu poate râvni la o fată tînără, frumoasă și bogată; pe de altă parte, nu-i este îngăduit să iubească o tînără săracă; aceasta ar însemna, cum spun provincialii, să unești tusea cu junghiul; în sfîrșit, sihăstria este și ea dăunătoare tineretului. Aceste cugetări ne explică întrucîtva de ce viața de provincie se întemeiază atît de puternic pe instituția căsătoriei. Așa

se face că geniile impulsive, nevoite de a se sprijini pe independența mizeriei, trebuie să părăsească la un moment dat aceste reci ținuturi; aici gîndirea este osîndită la o brutală indiferență, iar pe de altă parte, nici o femeie n-ar putea și n-ar voi să devină vreodată sora de caritate a unui om de știință sau a unui artist. Cine oare va înțelege pasiunea lui Athanase pentru domnișoara Cormon? Desigur că nici bogătașii, acei sultani ai societății care-și găsesc oricînd haremurii, nici burghezii care urmează calea largă, bătută de prejudecăți, și nici femeile care nu înțeleg patima unui artist și îi impun acestuia talionul virtuților lor, cu gîndul că cele două sexe se conduc deopotrivă după aceleași canoane. Aci va trebui, poate, să apelăm la acei tineri care sîngerează încă de pe urma întîiilor dorințe înăbușite în clipa chiar cînd toate puterile trezite se încordaseră într-înșii, sau la artiștii bolnavi să-și vadă geniul sugrumat de mizerie, sau la acele talente mai întîi prigonite, fără sprijin și adesea fără prieteni, dar care sfîrșesc totuși prin a birui îndoita amărăciune a sufletului și a trupului lor îndurerat. Aceștia cunosc crîncenii colți ai cancerului care sfîșiau pe Athanase; aceștia s-au zbuciumat și ei în lungi și crude crize, învederînd scopurile înalte ce nu le erau accesibile; au cunoscut și ei neștiutele încercări avortate în care geniul se poticnește într-un glod afurisit. Aceștia știu că dorințele sînt limitate doar de puterea imaginației. Iar cu cît te înalți mai sus, cu atît te poți prăvăli mai jos! Și cîte nu se rup în asemenea căderi! Intocmai ca și Athanase, — privirea lor ageră descoperă viitorul strălucit de care nu se credeau despărțiți decît printr-un vâl subțire; societatea însă prefăce acest vâl diafan într-un zid de fier. Atrăși de o chemare, de năzuința artei, ei încearcă de obicei să materializeze acest simțămînt, așa precum societatea se folosește adesea de el ca de un mijloc puternic pentru a-și atinge țelul. Cum adică? Provincia asta, care rînduiește și chivernisește căsătoria întru scopul bunăstării materiale, interzice în schimb sărmanului artist, omu-

lui de știință să dea acesteia o îndoită ursită — adică să-i mîntuie cugetul, asigurându-i totodată existența? Frămîntat de aceste gînduri, Athanase Granson considera în primul rînd căsătoria lui cu domnișoara Cormon ca un făgaș bine definit pentru viața sa; ar fi putut astfel să se avînte spre glorie, să-și facă mama fericită, iar pe de altă parte, se simțea capabil s-o iubească sincer și pe viitoarea lui soție. În curînd propria-i voință zămisli, pe ne-simțite, o adevărată patimă; începu să se preocupe de această fată bătrînă și, ca o urmare a prestigiului născut din puterea obișnuinței, ajunse în cele din urmă să-i vadă numai bunele însușiri și să-i uite cusururile. La un tînăr de douăzeci și trei de ani, simțurile pun în umbră multe în dragoste; patima așază o icoană falsă între ochi și femei. Din acest punct de vedere, felul cum Cherubin o îmbrățișează pe Marceline este o trăsătură genială la Beaumarchais.⁴¹ Dar dacă ne gîndim că în schimnicia în care mizeria îl ținea pe Athanase, singura ființă asupra căreia-i cădea privirea, care îi atrăgea într-una atenția, asupra căreia lumina cădea din plin, era domnișoara Cormon, această pasiune nu ni se va părea oare normală? Sentimentul acesta atît de tănuît crescuse zi de zi. Dorul, durerea, nădăjdea, cugetarea profundă adînceau molcom și liniștit lacul în care fiecare clipă își turna acum picătura de apă și care cuprindea tot mai mult inima lui Athanase. Cu cît se mărea cercul interior descris de imaginație și ajutat de simțuri, cu atît domnișoara Cormon devenea mai impunătoare, iar timiditatea lui Athanase sporea tot mai mult. Mama sa ghicise totul. Ca orice provincială, ea calcula cu naivitate avantajele. Își spunea că domnișoara Cormon avea să fie prea fericită să aibă un soț tînăr, un bărbat de douăzeci și trei de ani, plin de talent și care avea să facă cinste atît familiei cît și țării; însă piedicile pe care neînsemnata avere a lui Athanase și vîrsta domnișoarei Cormon le ridicau împotriva acestei căsnicii i se păreau de neînvins; pentru a le birui, nu vedea alt mijloc decît răbdarea. Ca și du Bousquier sau cava-

Ierul de Valois — își avea politica proprie ; purtarea îi era condusă de împrejurări și aștepta ceasul prielnic cu toată istețimea pe care i-o dădeau atât interesul cât și instinctul ei de mamă. Doamna Granson nu se sinchisea de cavalerul de Valois ; bănuia însă că du Bousquier, în pofida refuzului, încă mai nutrea speranțe. Dibace și tainică dușmancă a bătrînului furnizor, doamna Granson îi făcea acestuia mari greutăți, în interesul fiului său, care nu aflase încă nimic despre ascunsele-i uneltiri. Iar acum oricine va să priceapă importanța pe care avea s-o capete destăinuirea mincinoasei Suzanne în ochii doamnei Granson. Ce strașnică armă în mîinile acestei caritabile doamne, vistiernică a Societății Materna ! Și cu cîtă bunătate avea ea să povestească întîmplarea, umblînd cu pantahuza pentru neprihănita Suzanne !

În clipa aceea, rezemat pe coate, Athanase, gînditor, zdrăngănea lingurița în cenacul gol și contempla, cu privirea fixă, sărăcăcioasa încăpere : lespezile-i roșii, jilțurile de paie, bufetul de lemn vopsit, perdelele roze și albe, semănînd cu tăblia jocului de dame, pereții tapetați cu o hîrtie ce-o mai întilnești doar prin anumite localuri, ușa cu geamlîc care dădea spre bucătărie. Și cum ședea cu spatele spre cămin în fața maică-si, drept în fața ușii, în lumina zilei, fața sa pală, înconjurată de şuvițe de păr frumos și negru, ochii săi însuflețiți, arzînd de deznădejde și preocupați de gîndurile dimineții, se arătară dintr-o dată privirilor Suzannei. Fetișcana, care avea desigur instinctul mizeriei și al suferințelor inimii, resimți deodată acea implacabilă scînteie electrică, îșnită nu se știe de unde și care — deși unele spirite tari o tăgăduiesc — au încercat-o cu plăcută comoție, mare număr de femei și bărbați. Ceva, ca o lumină străfulgerînd bezna viitorului, un presimțămînt al plăcerii curate, al dragostei împărtășite, împreună cu siguranța că cei doi se înțeleg unul pe altul. Ea pare mai ales o iscusită și puternică atingere, săvîrșită de o mînă de maestru pe claviatura simțurilor. Privirea e fascinată în aceste

clîpe de o îrezistibilă atracție, inima tresaltă mișcată, melodiile fericirii fac să vibreze sufletul, în timp ce o voce susură auzului: „*El e!*” Deseori rațiunea vine s-arunce dușurile sale reci peste acest freamăt clocotitor — și atunci totul s-a zis. Într-o clipă, ca o lovitură de trăsnet, un noian de gînduri năpădi inima Suzannei. Fulgerul iubirii adevărate mistuise deodată toate relele buruieni răsărite sub valul libertinajului și al petrecerilor. Într-o clipă înțelese cît de mult pierdea din sfințenie și din măreție, vestejindu-și astfel viața în van. Ceea ce în ochii săi cu o seară mai înainte, nu era decît o șagă, devenise acum deodată o sentință gravă: începuse să se îndoiască de sorții succesului. Neputința de a obține ceva, sărăcia lui Athanase, nădejdea că s-ar putea pricopsi și că, atunci cînd se va întoarce de la Paris cu mîinile pline, avea să-i poată spune: „Te-am iubit”! — soarta (dacă vă place) — toate astea la un loc zvîntaseră binefăcătoarea mană. Ambițioasa codană ceru sfios să vorbească o clipă cu doamna Granson, iar aceasta o conduse în iatacul ei. Cînd Suzanne ieși, privi pentru a doua oară pe Athanase care ședea neclintit și-și stăpîni cu greu lacrimile. Cît despre doamna Granson, ea nu mai putea de bucurie! Avea, în fine, o armă cumplită împotriva lui du Bousquier, putea de-acum să-i dea lovitura de moarte. De altfel, făgăduise sărmanei ademenite concursul tuturor doamnelor ce se ocupau de opere de caritate și a tuturor comanditelor Societății Materne; presimțea că trebuie să facă vreo duzină de vizite și c-avea să fie foarte ocupată, iar în timpul acesta, peste capul bătrînului burlac aveau să se strîngă norii unei groaznice furtuni. Cavalerul de Valois, care presimțise întorsătura ce avea s-o ia această afacere, era departe de a se aștepta la un scandal atît de mare.

— Nu uita dragă — spuse doamna Granson fiului său, — că astă-seară cinăm la domnișoara Common, îmbracă-te așadar mai cu grijă. Rău faci că nu te ocupi puțin și de persoana ta; parcă ai fi un golan. Pune-ți cămașa frumoasă cu jabou, costumul

verde de postav de Elbeuf. Am și eu săcotelile mele, încheie ea cu un aer isteț. De altfel, domnișoara Cormon pleacă la Prébaudet și va fi multă lume la dinsa. Când un tânăr e de însurat, trebuie să pună la bătaie toate mijloacele pentru a plăcea. Dacă fețele ar spune adevărul, Doamne, cât de mirat ai fi, băiete, să știi din ce pricină se-ndrăgostesc ele! Cîteodată-i destul să vadă cum un bărbat trece călare în capul unei coloane de artileriști sau să-l fi zărit la bal cu niște haine mai acătării. Cîteodată, o anumită înclinare a capului, o poză melancolică dau icoana unei vieți întregi; ne făurim un adevărat roman după chipul eroului (cînd acesta poate că nu este decît o bestie) — și căsătoria-i gata. Aruncă-ți o privire la domnul cavaler de Valois, studiază-l și însușește-ți bunele sale maniere; vezi și tu ce firese se prezintă el; n-are aerul tău țepăn! Mai vorbește și tu din cînd în cînd; s-ar zice că n-ai habar de nimic, tu care știi să vorbești ebraică!

Athanase își ascultă mama c-un smerit aer de mirare, apoi se sculă, își luă șapca și porni spre Primărie, punîndu-și întrebarea:

— Oare să-mi fi ghicit mama taina?

Trecu pe strada Val-Noble, unde locuia domnișoara Cormon — mica plăcere pe care și-o îngăduia în fiecă dimineată; gîndea atunci în inima lui mii și mii de lucruri fantastice:

„Desigur, nici nu-i poate trece prin minte că prin fața casei ei trece acum un tânăr care o iubește mult, care i-ar fi credincios, care nu i-ar cășuna niciodată vreo supărare, care ar lăsa-o să-și vadă singură de avere. Doamne! Ce ursită! În același oraș, la doi pași unul de altul, ne găsim în asemenea condiții încît nimic nu ne poate apropia. Ce ar fi să-ncerc să-i vorbesc astă-seară?”

În timpul acesta, Suzanne se întorcea la mama ei, cu gîndul la bietul Athanase. Ca multe femei profund îndrăgoștite, se simțea în stare să facă din frumosul său trup o treaptă și un mijloc pentru ca Athanase să-și poată cuceri neîntîrziat laurii.

Acum însă va fi nevoie să vizităm puțin locuința

acestei fete bătrîne, către care converg atîtea interese și la care autorii acestei scene aveau să se întâlnească, cu toții, chiar în acea seară, afară de chipeșa și frumoasa Suzanne: aceasta din urmă — ca și Alexandru — avusese curajul să dea foc corăbiilor la începutul vieții și să înceapă lupta cu un păcat închipuit; dispărea deci din arenă tocmai în clipa în care stîrnise cel mai viu interes. De altfel, dorințele-i fură împlinite întocmai: cîteva zile mai tîrziu părăsea orașul de baștină dîndora de bani și de găтели superbe, printre care se remarca o minunată rochie de rips verde și o fermecătoare pălărie verde căptușită cu roz, dar de la cavaler; această toaletă o îndrăgea dintre toate, chiar mai mult decît banii. Dacă domnul de Valois ar fi venit la Paris în timpul succeselor ei, cu siguranță ar fi părăsit totul pentru el. Asemenea nevinovatei Suzana din Biblie, pe care bătrînii abia o întrevăzuseră, ea se stabili fericită și plină de speranțe la Paris, în timp ce tot Alençon-ul îi deplîngea nenorocirile — de altfel privite cu atît de vie compătimire de doamnele membre ale societăților de caritate și maternitate.

Suzanne era tipul acelor frumuseți normande care — după socoteala unui medic învățat — alcătuiesc cam o treime din monstruosul dever ce-l cere Parisul; cu toate acestea, reuși să se mențină pe treptele cele mai ridicate și mai decente ale galanteriei. Într-o epocă în care — după spusa cavalerului de Valois — „femeia nu mai exista”, Suzanne se numi *doamna du Valnoble*; în alte vremuri ar fi devenit poate rivala unei Rodhope, Imperia sau Ninon.⁴² Unul din cei mai distinși scriitori ai Restaurației a luat-o nu de mult sub protecția lui; poate, într-o bună zi, se vor și căsători. Este ziarist și deci mai presus de opinia publică, de vreme ce scornește cîte o știre din șase în șase ani.

În Franța, în mai toate prefecturile de rangul doi, există cîte un salon în care se întruneau persoane considerabile și considerate, care totuși nu erau propriu-zis crema societății. Stăpîna și stăpînul salonului se numărau desigur printre somitățile orașului și

erau primiți pretutindeni unde le-ar fi plăcut să meargă; nu se dădea serbare sau masă diplomatică la care să nu fie și ei poștiți; în schimb, castelanii, *pairii* cu întinse moșii, marea societate a departamentului — nu-i frecventau, rămânând în limita unor stricte vizite făcute de unii sau de alții, a unei cine sau a unei serate acceptate și întoarse. Acest salon mixt, în care mica nobilime își avea locul ei fix și se întâlnea cu clerul și cu magistratura, exercita totuși o mare influență în oraș. Mintea și sufletul ținutului sălășluiau aci, în această societate sănătoasă și fără de ifose, în care fiecăruia era invitat cunoștea veniturile vecinului, în care se profesa o deplină indiferență față de lux și toaletă, socotite drept niște fleacuri în comparație cu o sfoară de moșie de zece sau douăsprezece pogoane, a cărei achiziție fusese plănuită mulți ani înainte și iscase nesfârșite combinații diplomatice. Neclintit în prejudecățile sale (bune sau rele), acest ceneclu mergea mereu pe același făgaș, neprivind nici înainte, nici înapoi. Nu ar fi admis absolut nimic importat de la Paris, fără un serios examen prealabil; n-avea nevoie nici de cașmiruri și nici de inscripțiile din Marea Carte; puțin îi păsa de noutăți, nu citea nimic și se complăcea în a ignora și știința, și literatura, și invențiile industriale. Obținea înlăturarea unui prefect necorespunzător, iar dacă administrația s-ar fi împotrivit, atunci îl izola întocmai ca albinele ce-ngroapă-n ceară un melc ce ar fi urcat nepoftit în fagurele lor. În sfârșit, de cele mai multe ori, flecărelile deveneau sentințe solemne. Iată de ce — cu toate că în aceste saloane nu se jucau cărți — femeile tinere își făceau foarte rar apariția, venind, cel mult, să capete încuviințarea asupra felului cum s-au purtat, sau să primească o consfințire a importanței lor. Această supremație de care se bucura câte o casă, deși jignea adesea amorul propriu al cîtorva localnici, îi consola pe de altă parte de anumite cheltuieli de pe urma cărora profitau. Dacă nu se găsea nimeni care să poată ține un asemenea salon, persoanele cu vază alegeau atunci, drept punct de întâlnire, locuința unei ființe pașnice, care ducea o viață tihnită și care atît

prin firea cît și prin situația ei nū stînjenea pe nimeni — prezida fără să aducă vreo vătămare vanităților sau intereselor lor. Așa se întîmplase și la Alençon.

Aristocrația orașului se întrunea de multă vreme în saloanele fetei bătrîne care nu bănuia că averea ei era vizată de doamna Granson, verișoara ei îndepărtată, precum și de cei doi burlaci ale căror tainice năzuințe le-am destăinuit mai sus. Domnișoara Cormon locuia cu unchiul ei din partea mamei, odinioară vicar general al Episcopiei de Séez; acesta îi fusese tutore și ea urma să-i fie moștenitoare. Familia (a cărei ultimă spiță era astăzi Rose-Marie-Victorie Cormon) fusese socotită cîndva printre cele mai însemnate ale provinciei, cu toate că avea o obîrșie neînsemnată, se încuscrise de mai multe ori cu nobilimea și dăduse pe vremuri ducilor de Alençon un număr de intendenți, mai mulți magistrați de vază precum și cîțiva prinți ai Bisericii.

La Adunarea Statelor Generale,⁴³ domnul de Sponde, bunicul ei din partea mamei, fusese alesul nobilimii, iar mai tîrziu, tatăl ei, domnul Cormon, alesul burghezimii; însă nici unul, nici altul nu primiseră această demnitate. De aproape o sută de ani, descendentele acestei spițe se măritau cu nobili din provincie; în felul acesta, familia dăduse atîtea vlăstare ducatului, încît ramificațiile ei se împleteau în mai toți arborii genealogici. Nici o altă viță burgheză nu se asemăna mai mult cu boierimea decît acești Cormoni.

Casa domnișoarei Cormon fusese durată sub Henric al IV-lea de către Pierre Cormon, intendent al ultimului duce de Alençon și aparținuse întotdeauna numai acestei familii. Din toate bunurile la vedere, acest imobil ispita cel mai mult pe cei doi bătrîni îndrăgostiți — deși, departe de a aduce vreun venit, locuința asta era un izvor de cheltuieli; însă fiindcă anevoie poți găsi într-un orășel de provincie o casă care să fie așezată în plin centru, scutită de vecini supărători, să fie frumoasă pe dinafară și totodată comodă pe dinăuntru, tot Alençon-ul împărțasea accastă invidie. Bătrîna reședință era așezată în chiar mijlocul

străzii *du Val-Noble*, greșit numită *le Val-Noble* (fără îndoială din pricina colului pe care-l face acolo apa Brillantei, râulețul ce străbate Alençon-ul). Clădirea se deosebea prin acea arhitectură viguroasă care înflorise sub domnia Mariei de Medici.⁴⁴ Cu toate că era zidită din granit, — piatră ce se lucrează anevoie — toate colțurile, precum și pervazurile ferestrelor și ale ușilor, erau cioplite în formă de „diamant”. Imobilul avea un singur etaj așezat deasupra unui parter, cu acoperișul foarte înalt; — avea ferestrele în relief, cu timpanele sculptate, destul de elegant încastate în streășina câptușită cu plumb; iar pe dinafară, imobilul era garnisit cu balustrade. Între ferestre se afla câte un jgheab, un bot de animal fără trup, care vărsa apele ploii pe niște lespezi mari de piatră prevăzute cu cinci scurgeri. Zidurile casei se sfârșeau cu niște creste pe care erau așezate niște buchete de plumb, simbol al burgheziei de atunci (numai nobilimea avea dreptul de a pune pe casă moriști de vînt). În dreptul curții, pe dreapta, erau șoproanele și grajdurile; la stînga bucătăria, magazia de lemn și spălătoria.

Unul din canaturile porții mari rămînea mereu deschis, iar printr-o ușă mică, joasă, prevăzută cu un clopoțel și cu o fereștruică, trecătorii puteau zări, în mijlocul curții mari, un strat de flori împrejmuit cu un gîrduleț de lemn cîinesc. Cîțiva trandafiri, micșunele, mușcata-dracului, crini și grozame de Spania alcătuiau rondul, împrejurul căruia se mai așezau, pe tot timpul verii, ciubere cu dafini, arbori de rodii și mirt. După curățenia migăloasă care domnea în curte și-n dependințe, un străin ar fi putut de îndată presimți prezența unei fete bătrîne. Ochiul care supraveghea aici atent totul nu putea fi decît al unei persoane neocupate, iscoditoare, conservatoare — aceasta nu atît prin firea ei, cît prin nevoia de acțiune. Doar o domnișoară bătrînă, care caută să-și facă de lucru spre a nu-și irosi zilele veșnic goale, ar fi fost în stare să pună să se plivească iarba crescută între pietrele caldarîmului, să se curețe crestele zidurilor, să se măture necontenit, să nu lase niciodată netrase

coviltirele de piele ale șopronului. Numai o persoană lipsită de ocupație ar fi fost în stare să întroneze o asemenea ordine olandeză într-o mică provincie situată tocmai între Bretania și Normandia și le Perche — ținut în care oamenii deprinși să trăiască fuduli, într-o deplină indiferență, nu se prea omoară pentru așa-zisul confort. Cavalerul de Valois și du Bousquier nu urcau niciodată dubla scară ce înconjura peronul acestei mari clădiri, fără ca să-și spună că ar fi o reședință mai potrivită pentru un *pair* sau pentru primarul orașului. Deasupra peronului era o ușă cu geamuri, care dădea într-o anticameră, luminată de o a doua ușă asemănătoare, ce se deschidea pe un alt peron, spre grădină. Galeria dintre cele două intrări era pardosită cu lespezi roșii, iar pereții îmbrăcați cu lambriuri pînă la înălțimea unui stat de om ; aici se afla un fel de bolniță a portretelor de familie : unele pățiseră ceva pe la ochi, altele erau cojite la umăr ; un strămoș își ținea pălăria cu o mîină invizibilă, altul devenise șchiop. Tot aici era garderoba, unde se puneau paltoanele, galenții, galoșii, umbrelele, pălăriile și șubele — locul unde fiecare obișnuit al casei își lăsa bagajul la sosire și-l relua la plecare. De-a lungul pereților fuseseră așezate bănci pentru servitorii care-și conduc stăpîinii cu felinarele, precum și o sobă mare ca să-nfrunte crivățul ce sufla deopotrivă din curte și dinspre grădină. Imobilul era așadar împărțit în două părți egale : de o parte, spre curte, se afla cușca scării, o sufragerie cu vedere spre grădină, apoi un oficiu care comunica direct cu bucătăria. De cealaltă parte era salonul luminat de patru ferestre, apoi două camere mai mici : una spre grădină, în chip de budoar, iar cealaltă — care primea lumina dinspre curte — servind de birou. La primul cat se afla un apartament ce ar fi putut folosi unui menaj, locuința bătrînului părinte Sponde. Mansardele aveau numeroase chițimii, desigur, de mult locuite de șobolani și șoareci. Domnișoara Cormon tot povestea cavalerului de Valois despre isprăvile nocturne ale acestor rozători și se mira de zădărnicia mijloacelor folosite pentru a-i stîrpi. Grădina se întindea cam pe o jumă-

tate de pogon și se termina pe malul sclipitoarei Brillante, astfel numită din pricină că pe fundul albiei licăreau nenumărate așchii de mică, piatră pe care însă n-o mai reîntâlneai și în Val-Noble, unde apele gîrlei sărace primeau scursorile boiangiilor și gunoaiele industriale de prin tot tîrgul. Ca în mai toate orașele de provincie prin care curge un rîu, taluzul opus grădinii domnișoarei Cormon era ticsit de dughene unde se practica meșteșuguri dubioase. Din fericire, locatarii de pe malul vecin erau oameni pașnici: cîțiva burghezi, un brutar, un boiangiu și niște stoleri. Grădina fusese sădită cu flori obișnuite și se termina printr-o terasă ce domina malul în chip de chei și de la care, prin cîteva trepte, puteai coborî pînă la apele Brillantei. Pe balustrada acestei terase trebuie să vă închipuiți niște mari vase de faianță albastră și albă, din care se revărsau micșunelele; pe dreapta și pe stînga, de-a lungul zidurilor megieșe, la umbra unor tei, mai erau două pavilioane. Vă veți face astfel o părere asupra priveliștei de o pudică naivitate și de o calmă neprihănire. Malul din față, cu casele sale de un aspect nevinovat, cu apa sărăcăcioasă a Brillantei, înfățișează o priveliște simplă și burgheză; pe de lături se zăresc umbrarele lipite de zidurile vecine și venerabilul edificiu al familiei Cormon. O, neasemuită pace! Ce liniște! Nimic pompos, dar și nimic trecător: totul părea acolo a fi durat pentru veșnicie. Parterul reședinței era folosit pentru recepții. Totul avea un iz de provincie străbună și neclintită. Marele salon pătrat, cu patru uși și patru ferestre, era lambrizat cu o lemnărie cenușie. O singură oglindă, lungă și îngustă, deasupra căminului, iar în sus, între ferestre, erau zugrăvite „Orele” călăuzind mersul „zilei”. Acest gen de pictură năpădise pereții deasupra tuturor ușilor; artistul născocise și aici veșnicele sale „Anotimpuri”, cu puzderia de ne-suferiți îngerași care apăreau secerînd, semănînd, dîndu-se pe gheață sau aruncînd petale de flori — așa cum îi găsești planînd pe pereții celor mai multe imobile din centrul Franței. Fiece fereastră era împodobită cu perdele de damasc verde, strînse în șnururi

căci ciucurii mari și sumese în chip de baldachine. Mobila capitonată, vopsită și lăcuită, înfățișa (în medalioane pictate) fabulele lui La Fontaine și se distingea prin rotunjimile-i întortocheate — elegantă atât de căutată în veacul trecut ; câteva scaune și câteva fotolii începuseră să-și arate marginile roase. Tavanul era despărțit în două printr-o grindă groasă, de mijlocul căreia atârna un candelabru vechi din cristal de rocă, învelit într-un tifon verzuliu. Pe cămin tronau două vase în albastru de Sèvres, iar între cele două ferestre erau agățate niște policandre antice ; un orologiu, împodobit cu o pictură inspirată din ultima scenă a operei *Dezertorul de Sedaine*,⁴⁵ arăta marea faimă și prețuire de care se bucura acest autor. Orologiul era de aramă poleită și înfățișa unsprezece personaje, fiecare de patru șchioape înălțime ; în fund, „dezertorul” ieșea din pușcărie între temnicerii săi ; în fața lui, o tânără femeie leșinată, într-o atitudine plină de grație... Căminul, lopătica și cleștele de vatră erau de același stil cu pendula. Lambriurile care căptușeau pereții fuseseră împodobite cu cele mai recente portrete de familie : doi Rigaud și trei pasteale ale lui La Tour.⁴⁶ Patru mese de joc, un joc de table, o masă de pichet se îngrămădeau în această încăpere mare, singura de altfel pardosită cu lemn.⁴⁷

În cabinetul de lucru, pereții fuseseră acoperiți în întregime cu lambriuri vopsite în lac vechi roșu, negru și auriu, ce avea să dobândească, câțiva ani mai târziu, un preț la care nici nu năzuia domnișoara Cormon ; dar chiar de i-ar fi oferit o mie de scuzi pe fiecare tăblie, ea nu le-ar fi dat, căci din principiu nu voia să se despartă de nimica — niciodată. Provincia crede încă în comorile ascunse de străbuni.

Budoarul — încăpere aci atât de inutilă — era tapisat în acea culoare numită *vieux-perse*,⁴⁸ după care umblă astăzi toți amatorii stilului Pompadour. Pardosită cu lespezi negre și albe, cu grinzi pictate în chip de tavan, sufrageria era împodobită cu acele strașnice bufete acoperite cu marmură, pe care în provincie le solicită bătaia neostoită a stomacurilor. Fresca ce împodobește pereții reprezenta zăbrele năpă-

dite de flori. Scaunele erau făcute din trestie lustruită, iar ușile din veritabil lemn de nuc. Totul întregea de minune aspectul patriarhal, vizibil atît pe dinafara cît și pe dinăuntru al acestui imobil. Geniul provinciei împărătea aici din plin : nimic prea nou sau prea vechi, nimic prea tînăr sau prea decatisit. O glacială exactitate stăpînea pretutindeni.

Cei ce au călătorit prin Bretania și prin Normandia, prin Maine sau Anjou, de bună seamă că au văzut cu toții, în capitalele acestor provincii, case semănînd mai mult sau mai puțin cu aceea a Cormonilor ; într-adevăr, în genul său, clădirea reprezenta prototipul caselor burgheze din cea mai mare parte a Franței și de aceea descrierea ei își merită cu atît mai mult locul în această lucrare, cu cît explică și reprezintă anumite moravuri și idei. Cine nu simte, bunăoară, cît de pașnic și de tipic se scurgea viața în acest bătrîn edificiu ? Mai era acolo, ceva sub nivelul Brillantei, o așa-zisă „bibliotecă“, în butii bine legate în cercuri ; iar colbul vremii, în loc de a le vătăma, doar mai de preț le făcea ; fiecare din opurile adunate era păstrat cu grija de care au parte, în aceste meleaguri sărace în podgorii, produsele încărcate de sevă, selecționate, recomandabile prin vechiul lor iz și provenind din teascurile din Burgundia, din Gasconia, din Touraine sau din părțile de sud ale Franței. Nici nu făcea s-aduci vinuri proaste, cînd transportul lor costa atît de scump !

Grupul statornic al prietenilor domnișoarei Cormon număra cam vreo sută cincizeci de inși ; unii se mai duceau pe la țară, alții mai cădeau bolnavi, ceilalți călătoreau prin județ după treburile lor ; dar rămîneau totuși cîțiva credincioși care — în afara serateelor cu invitații — siliți de împrejurări sau de o anumită vîrstă să stea mereu locului, veneau zilnic ; puțini dintre aceștia călătoriseră prin țară, aproape nici unul nu părăsise provincia, iar cîțiva fuseseră amestecați în mișcarea *chouans*-ilor. Acum se putea vorbi fără teamă despre acest război, mai ales de cînd răsplata aștepta pe eroicii apărători ai dreptei cauze. Domnul de Valois, unul din organizatorii ultimei răs-

coale a *chouan*s-ilor, dădea de vreo șase luni dezlegarea câtorva feste a cărui victimă fusese un bătrîn republican numit Hulot, comandantul unei jumătăți de brigăzi cantonate în Alençon între 1798 și 1800 și care lăsase unele amintiri în ținut (vezi *Les Chouans*).

Femeile nu se găteau prea mult, afară de miercurile, cînd domnișoara Cormon avea invitați la masă; la aceștia se adăugau oaspeții de miercurea trecută ce veneau să-și facă așa-zisa „vizită de digestie”. Miercurea era așadar zi de sindrofie; se adunau o mulțime de invitați și musafiri întîmplători, care de care mai împopoțonați, unele femei își aduceau lucrul, tricotau, brodau; altele mai tinere roboteau fără sfială la niște dantele de Alençon de pe urma cărora trăiau. Din calcul, unii bărbați își aduceau aci și nevestele; căci tineret nu prea era; nu se puteau șopti acolo vorbe dulci la ureche fără a atrage luarea-aminte; nu era deci nici o primejdie pentru o fată sau pentru o femeie tînără să audă vorbe de dragoste. În fiecare seară, la ceasurile șase, în lunga anticameră se îngrămădeau aceleași obiecte: obișnuiții casei își aduceau care bastonul, care paltonul, care felinarul. Aceste persoane se cunoșteau atît de bine, obiceiurile lor erau atît de patriarhale încît, dacă se întîmpla ca bătrînul părinte de Sponde sau domnișoara Cormon să nu fi coborît încă, atunci nici Pérotte, jupineasa, nici Jacquelin, feciorul și nici bucătăreasa nu-i mai anunțau. Primul venit aștepta pe cel de-al doilea, apoi cînd se adunaseră în număr suficient ca să poată juca un pichet, un wist sau un boston, musafirii începeau partida fără să mai aștepte să vină părintele de Sponde sau domnișoara Cormon. Cînd se însera și auzeau sunînd, Pérotte sau Jacquelin alergau s-aprindă lămpile. Cînd vedea lumină în salon, sosea încetișor și părintele. În fiecare seară, mesele de table, de pichet, cele trei mese de boston și cea de wist erau complete, ceea ce făcea o medie pe zi de cam douăzeci și cinci-treizeci de inși, socotind și pe chibiții ce sporovăiau; dar adesea se adunau mai mult de patruzeci. Atunci Jacquelin aprindea și lustrele din birou și budoar. Între opt și nouă scara, slugile începeau să sosească în anticameră, ve-

nind după stăpînii lor și — afară doar să fi izbucnit între timp vreo revoluție — la ceasurile zece punct nu mai era nimeni în salon. La acea oră, obișnuiții ieșeau pîlcuri-pîlcuri pe stradă, discutînd mai departe despre unele proiecte sau făcînd anumite considerații în legătură cu sfîrșitul de moșie la care rîvneau, cu împărțirea averilor, cu zîzaniile ivite între diverși moștenitori ; sau cu anumite pretenții ale aristocrației. Ai fi putut să crezi că erai la Paris, la ieșirea de la un spectacol.

Unii vorbeau mult despre poezie, fără să aibă habar de așa ceva ; sau se trezeau forlecînd moravurile provinciale. Dar ia așezați-vă la gura sobei, cu cotul pe genunchi și proptiți-vă fruntea-n mîna stîngă. Apoi, dacă v-ați pătruns bine de această dulce și monotonă atmosferă, de priveliștea aceasta, de casa și de interiorul ei, cu lumea și interesele îngroșate de micimea spiritului (așa cum ar fi o pojghiță de aur între filele unui pergament) — chibzuiți bine : oare aceasta să fie viața ? Și încercați să faceți deosebirea între cel care s-a apucat să cioplească rațe pe obeliscurile egiptene și între cel care a jucat douăzeci de ani în șir partide de boston cu du Bousquier, cu domnul de Valois, cu domnișoara Cormon, cu președintele Tribunalului, cu procurorul regelui, cu părintele de Sponde, cu doamna Granson e *tutti quanti* ? ⁴⁹ Dacă revenirea acelorași pași, zi de zi, întocmai pe aceleași cărări, nu constituie fericirea, apoi totul aci era jucat cu atîta măiestrie, încît mînați de furtuna unei vieți frămîntate, acești oameni ajungeau să cugete totuși la binefacerile liniștii ca la o adevărată fericire.

Pentru a evalua importanța componentei salonului domnișoarei Cormon, menționăm că du Bousquier — statistician înnăscut al societății timpului — evalua numărul celor care-l vizitau echivalent cu nu mai puțin de o sută treizeci de voturi la Colegiul electoral, însumînd, o sută optzeci de mii livre rentă, investită în latifundiile ținutului. Totuși, orașul Alençon nu era reprezentat în întregime de acest cerc, întrucît înalta aristocrație își avea propriul ei salon ; apoi nu trebuie dat uitării salonul perceptorului general care, din

Voința guvernului, ajunsese ca un fel de han administrativ, unde lumea putea să danseze și să cîrtească, să zburde, să iubească și să înfulece. Aceste două saloane erau în legătură cu casa Cormon — și *viceversa* — prin mijlocirea cîtorva persoane ce frecventau ambele cercuri; salonul Cormon judeca însă fără îngăduință tot ceea ce se petrecea în celelalte două tabere: comenta luxul oaspeților, discuta despre înghețata servită la baluri, forfeca purtarea femeilor, toaletele și orice s-ar fi ivit nou pe acolo.

Paravanul social sub care se ascundea toată această șleahță, era însăși domnișoara Cormon, care trebuia, în chip firesc, să devină țelul adînc al ambiției cavalerului de Valois și a lui du Bousquier. Pentru unul ca și pentru celălalt, ea însemna deputăția; apoi, pentru nobilul mire, demnitatea de *pair*; iar pentru furnizor, aceea de perceptor general. Întîietatea unui salon se cucerește în provincie tot atît de anevoie ca și la Paris, dar primatul acestuia era gata dobîndit. A te însura așadar cu domnișoara Cormon, aceasta echivala cu faptul de a domni în Alençon. Din cei trei pretendenți la mîna fetei bătrîne, singur Athanase iubea dezinteresat deopotrivă persoana și averea domnișoarei. Situația acestor patru personaje (ca să folosim expresia la modă) nu alcătuia ea oare o dramă ciudată? Era într-adevăr ceva straniu să vezi acești trei tainici potrivnici adunați în jurul fetei bătrîne care nu ghicea nimic, în pofida unei nestăpînite și bine întemeiate dorințe de a se mărita! Dar, cu toate că împrejurările făceau din acest celibat un lucru extraordinar, nu este greu de explicat cum și de ce — în ciuda averii și a celor trei îndrăgostiți — ea rămăsese încă fată mare. În primul rînd, după datina casei, domnișoara Cormon nădăjduse întotdeauna să se mărite cu un gentilom; dar între 1789 și 1799, evenimentele fuseseră puțin prielnice cerințelor sale. Deși rîvnea să ajungă soția unui nobil, se temea totuși nespuse de mult de Tribunalul revoluționar. Aceste două sentimente, la fel de puternice, o făcuseră să se stăpînească, rămînînd în așteptare, potrivit unei legi adevărate atît din punct de vedere estetic cît și static.

De altfel, această stare de nesiguranță este pe placul fetelor, atîta vreme cît ele se cred încă tinere și în măsură să-și poată alege soțul. Se știe că în Franța, sistemul politic napoleonian a avut drept urmare văduvirea multor femei. În timpul domniei împăratului, moștenitoarele se înmulțiseră în număr disproporționat față cu numărul însurățeilor. Cînd Consulatul restabili ordinea internă, greutățile externe nu erau de natură să ușureze întru nimic căsătoria domnișoarei Cormon, rămasă tot atît de greu de realizat ca și în trecut. Dacă pe de o parte Rose-Marie-Victoire refuza să ia un bătrîn, pe de alta, teama de ridicol și anumite împrejurări o opreau să se mărite cu un bărbat foarte tînăr ; iar familiile își căsătoreau îndeobște foarte de timpuriu odraslele, spre a le feri de arcanul recrutării. În sfîrșit, dintr-un instinct îndărătnic de proprietăreasă, n-ar fi vrut să-și lege viața de un soldat ; căci n-avea de gînd să ia un bărbat pentru a-l dăruii împăratului, ci voia să și-l păstreze numai pentru sine. Între 1804 și 1815 îi fu deci cu neputință să lupte împotriva tinerelor fete care-și smulgeau cele mai bune partide, împruinate de altfel de focul războiului. Dar în afară de preferințele sale nobiliare, domnișoara Cormon mai avea și o altă scuzabilă manie : dorea să fie iubită numai pentru sine. Nici nu vă puteți închipui pînă unde putuse s-o ducă această dorință. Bunăoară, se folosisse de toată iscusința spre a întinde mii de capcane adoratorilor săi, cu ținta de a le pune la încercare sentimentele. Capcanele fuseseră atît de bine întinse, încît nefericiții căzură unul după altul, doborîți de ciudatele încercări pe care, fără de știrea lor, le arunca în calea lor... Domnișoara Cormon nu-și cerceta pețitorii — îi iscodea. O vorbă spusă cu ușurință, o glumă deseori prost înțeleasă era de ajuns pentru a îndepărta pe solicitant, ca fiind nevrednic : respectivul n-avea nici inimă, nici delicatețe ; unul era un fățarnic și un păgîn ; altul voia să-i taie pădurea și să tragă, sub pretextul căsătoriei, diverse avantaje ; celălalt ar fi fost incapabil s-o facă fericită ; colo găsea o podagră ereditară ; ici o înspăimîntau antecedente de imoralitate.

Intocmai ca Biserica, domnișoara Cormon pretindea pentru altarele sale un preot chipeș: și mai voia să fie aleasă pentru prețioasa-i urîțenie și pentru preținsele-i cusururi; cam în felul cum celelalte femei doresc să fie alese pentru calități absente sau chiar pentru o frumusețe închipuită. Ambiția domnișoarei Cormon își avea rădăcinile în cele mai delicate sentimente ale femeii; socotea că-și va desfăta iubitul, dându-și în vileag abia după căsătorie nenumăratele sale virtuți ascunse, după cum alte femei dau la iveală, cu timpul, nenumărate defecte tănuite pînă atunci cu grijă...! Din păcate, însă, rămăsese o neînțeleasă: vrednica fecioară nu înțilnise decît suflete josnice, stăpînite de interese vulgare, care nu apreciau frumoasa chibzuială a simțămintelor. Cu cît păsea spre acea fatală epocă numită atît de ingenios *a doua junețe*, cu atît sporea și neîncrederea ei. Se străduia să apară sub un aspect cît mai puțin avantajos; și își jucase atît de bine rolul, încît ultimii pretendenți șovăiau să-și mai lege soarta de o ființă al cărui virtuos joc de-a baba-oarba le impunea osteneala de a o cunoaște, iar cu așa ceva nu prea socoteau să-și bată capul cei ce căutau o virtute dintr-o bucată. Era stăpînită de neconținute temeri de a fi pețită numai pentru avere, încît devenise peste măsură de bănuitoare; începuse acum să dea ghes oamenilor bogați, dar aceștia puteau oricum face căsătorii strălucite; de oamenii săraci se ferea socotind că n-ar putea fi dezinteresați — și pe dezinteres, într-o asemenea împrejurare, ea punea mare preț; așa fel încît, după atîtea trieri și experiențe, căpătase o viziune ciudată asupra oamenilor trecuți prin ciur și prin sită. Începînd să disprețuiască toți bărbații, după liece gînd de căsătorie ratată, sărmana domnișoară ajunsese să-i vadă pe toți într-o falsă lumină. Drept urmare, caracterul său deveni ursuz, vorbele-i erau presărate cu oarecare amărăciune și privirea-i deveni mai severă. Celibatul o împinse la o tot mai mare rigiditate în moravuri: nemaivînd ce face, încerca să se șlefuiască tot mai mult. Vrednică răzbunare: diamantul brut respins de oameni, îl cioplea acum

pentru Dumnezeu ! După un timp, opinia publică îi deveni potrivnică, căci lumea înțelege că, dacă singură ai luat hotărîrea să te căsătorești, înseamnă fie c-ai scăpat tu ocazia, fie c-ai respins un preluent. Oamenii văd atunci în acest refuz pricină tainică, întotdeauna rău înțeleasă. Unul spune că ești hîdă la trup ; altul îți atribuie cine știe ce cusururi ascunse. Dar sărmana noastră fată era inocentă ca un înger, sănătoasă ca un copil și plină de bunăvoință — căci natura o hărăzise tuturor plăcerilor, bucuriilor și ostinelilor maternității.

Totuși, domnișoara Cormon nu afla în sine împlinirea dorințelor sale. Era înzestrată cu acea frumusețe, impropriu numită „*frumusețea diavolului*”, care nu-i altceva decît o neprelăcută prospețime tinerească ; din punct de vedere teologic, firește că dracul nu poate fi frumos, expresia pîlînd fi răstălmăcită doar în sensul neastîmpăratei sale rîvne de împrespătare. Picioarele moștenitoare nu erau nicidecum înguste și chiar plate. Gambele pe care și le arăta — fără nici un gînd rău — ori de cîte ori își ridica fusta, atunci cînd ieșea pe ploaie de acasă sau de la biserica Saint-Léonard, nu prea erau pe măsura unei femei, ci mai curînd nervoase, vînjos arcuite, ca ale unui matelot. Durdălie ca o doică și nu prea mlădie, avea brațe puternice și grăسune, miini rumene — totul în armonie cu înfățișarea opulentă și carnația albă, a unei frumuseți normande. Ochii săi de o culoare spălăcită erau puțin bulbucați, dînd obrazului ei rotunjour, cu trăsături lipsite de nobleță, acel aer de mirare și de blîndă simplitate ce se potrivea cu situația ei de fată bătrînă ; chiar de ar fi fost mai puțin nevinovată, desigur ar fi părut că este. Nasul ei acvilin contrasta cu fruntea îngustă, căci rar se întîmplă ca un asemenea nas să nu se armonizeze cu o frunte frumoasă. În pofida buzelor cărnoase și roșii, — dovada unei mari bunătăți — această frunte lipsită de idei arăta că inima nu putea fi condusă de inteligență ; avea desigur un suflet bun, însă fără de nici un har. Se știe că defectele virtuții sînt cîntărite cu severitate, pe cîtă vreme calitățile viciului sînt privite cu multă bună-

voință. Părul ei castaniu, de o neobișnuită lungime, dădea întregii sale făpturi acea frumusețe care-și are izvorul în putere și în belșug — cele două trăsături de seamă ale caracterului domnișoarei Cormon. Pe vremea cînd mai avea fumuri, nu-i displăcea să-și întoarcă fața în profil ca să i se poată vedea o foarte frumoasă ureche, admirabil reliefată de albul vioriu al gitului și al timplorelor și pusă și mai mult în valoare de bogăția părului. Astfel privită — într-o rochie de bal — de bună seamă că putea să pară frumoasă. Făptura ei, talia vînjoasă, înfățișarea ei sănătoasă și plină de viață, făceau pe olișerii Imperiului să exclame: *faină bucățică!*

Însă cu timpul, pe nesimțite, buna ei stare trupească (urmare a unei vieți tihnite și cuminți) făcuse să i se întindă în chip atît de anost grăsimea pe corp, încît nu mai rămăsese nimic aproape din vechea înfățișare. În clipa aceea, nici un corset nu mai putea subția șoldurile biete fete, care arăta oțova. Conturile armonioase ale pieptului pieriseră și ele, iar rotunjimea formelor îi dădea temeri că, dacă s-ar apleca, și-ar putea pierde echilibrul. Natura însă cumpănise într-așa fel, încît întrebuițarea mincinoasă a oricărei *tournoire*⁵⁰ devenise de prisos. La ea totul era adevărat. Avînd o triplă gușă, gitul i se scurtase, ceea ce într-o măsură stingherea ținuta capului. N-avea zbircituri, ci numai niște falduri; iar glumeții pretindeau că pentru a nu se opări, se pudra pe la încheieturi, cum își pudrează namele pruncii. Această făptură rotofeie oferea unui tinăr zăpăcit de dorințe ca Athanase, tocmai acest fel de atracții care aveau să-l scoată din minți. Cei cu imaginația tinerească, plină de nesaț și curaj, zăbovesc bucuros în desfătare pe toate aceste pajiști vii. Durdulia potirniche momea cușitele hulpavului. Mulți parizieni înglodați în datorii s-ar fi resemnat, desigur, să facă fericirea domnișoarei Cormon. Iată însă că sărmana bătuse pe multe cei patruzeci de ani! Și după ce vreme îndelungată se străduise să pună la bătaie tot ceea ce face farmecul unei femei — rămî-nînd însă mai departe fată — începuse acum să-și călească virtutea prin practicarea celor mai aspre

discipline religioase. Se adresă atunci Bisericii, această consolatoare a fecioarelor. De vreo trei ani de zile duhovnicul său o îndrumă în chip destul de prostesc, pe drumul spinos al mortificațiilor, recomandându-i să se deprindă cu acea disciplină care (dacă dăm crezare medicinei moderne) produce un efect tocmai contrar celui scontat de sărmanul preot, ale cărui cunoștințe igienice nu puteau fi desigur prea vaste. Aceste absurde practici începeau să imprime pe fața domnișoarei Cormon o coloratură monastică, iar fata bătrână deznădăjduia, văzînd cum pe tenul ei dalb începeau să apară nuanțe gălbejii, prevestind sorocul vîrstei... Ușorul tului care-i împodobeia buza superioară tindea să crească și începuse să arate ca o diră de fum. Tîmplele străluceau. În sfîrșit, toată ființa ei începea să se veștejească... Era știut în Alençon că domnișoara Cormon avea tulburări ale aparatului circulator; făcuse confidențe cavalerului de Valois, căruia îi și povestea de băile de picioare tămăduitoare pe care le încerca, și cu care punea la cale anumite leacuri inviorătoare. Hitrul cumătru își scotea atunci tabachera și — trăgînd anumite concluzii — privea la principesa Goritza.

— Adevărata doftorie, scumpă domnișoară, ar fi să ai un soț bun și chipeș.

— Dar în cine să mi te încrezi? ofta ea.

Cavalerul făcea atunci vînt firelor de tutun presărate prin faldurile de mătase sau pe vesta sa. Pentru toată lumea, acest gest ar fi fost foarte firesc; dar pe biata fată o umplea de îngrijorare. Violența pasiunii sale, fără de obiect, era atît de mare, încît Rose nu mai cuteza să privească un bărbat drept în ochi, de teamă să nu i se ghicească în priviri simțămîntul ce o mistuia. Cu toate că se simțea încă atrasă de oamenii care i-ar fi putut fi pe plac, printr-un capriciu (care nu era poate decît continuarea vechii sale tactici), ea îi trata cum nu se poate mai tăios; pînă într-atît se temea de a fi învinovățită că, într-o nebunească pornire, le-ar face avansuri. Cea mai mare parte a anturajului său — mai toți incapabili să prețuiască întotdeauna aceste motive atît

de nobile — explicau feliul ei de a se purta cu celi-batarii drept o răzbunare pentru cine ştie ce refuz ce l-ar fi îndurat, sau pe care ar fi vrut să-l preîntîmpine.

La începutul leatului 1815, domnişoara Cormon atinse vîrsta fatală şi mărturisită de patruzeci şi doi de ani. Obsesia ei devenise atunci atît de puternică, încît ajunsese aproape o maniacă: simţea cum îi scapă ultimul prilej de a mai fi mamă — fiindcă ceea ce dorea ea cu înflăcărare şi cu o naivitate îngerească, era tocmai să aibă copii. Nimeni din Alençon n-ar fi putut pune, pe seama acestei fete virtuose, vreo dorinţă de dragoste destrăbălată; ea iubea în stil mare, fără să aibă idee de ce este dragostea; era ca o neputincioasă Agnès catolică, tocmai cînd ar fi fost vorba de a născoci un singur şiretlic al Agnès-ei lui Molière.⁵¹ De vreo cîteva luni încoace, trăgea nădejde în vreo întîmplare fericită. Concedierea trupelor imperiale şi refacerea armatei regale pricinuisе oarecare schimbări în ursita multor bărbaţi care reveneau — unii cu solda pe jumătate, ceilalţi cu sau fără pensie — fiecare prin locurile lor de baştină, însufleţiţi cu toţii de dorinţa de a-şi îndulci soarta vitregă şi de a ajunge la un bun sfîrşit care, pentru domnişoara Cormon, ar fi putut deveni cel mai îmbietor dintre începuturi. Era exclus ca printre acei care aveau să vină, de prin împrejurimi, să nu se nimerească şi vreun om de ispravă, mai cu seamă sănătos la trup, de vîrstă potrivită şi cu o fire care să-i fie bilet de liberă trecere pentru bonapartişti; şi s-ar mai fi putut găsi chiar unul care, pentru a recuceri o poziţie pierdută, să se fi făcut chiar regalist. Nădejdea aceasta mai menţinu pe domnişoara Cormon în atitudinea ei severă tot timpul primelor luni ale anului în curs. Dar militarii care veniseră în oraş erau fie prea bătrîni, fie prea tineri, fie prea bonapartişti, fie prea secături sau în situaţii nepotrivite cu situaţia, cu moravurile şi averea domnişoarei Cormon, care începuse să dez-nădăjduiască de-a binelea — şi pe zi ce trecea mai mult... Intr-adevăr, ofiţerii superiori se folosiseră toţi de avantajele cîştigate pe timpul lui Napoleon

pentru a se căsători, devenind regaliști în interesul familiei lor. Domnișoara Cormon ruga în zadar pe Dumnezeu să-i facă favoarea să-i trimită un soț care s-o facă, creștinește, fericită ; fără îndoială, îi era scris să moară fecioară și martiră, căci nici un bărbat nu i se arăta să aibă înfățișare de soț. Convorbirile care se desfășurau în fiecare seară în saloanele ei o țineau destul de bine la curent cu starea civilă a oricărui străin sosit în Alençon, astfel încît ea era bine informată de moravurile, de averea și calitatea acestor oameni. Însă Alençon-ul nu era un oraș care să ademenească străinii, el nu se afla pe rîta nici unei capitale, iar norocul orb nu sălășluia într-însul. Marinarii, în drum de la Brest spre Paris, nici măcar nu se opreau în treacăt pe acolo. Biata fată înțelese într-un sfîrșit că era sortită să se mulțumească tot cu provincialii ei ; iată de ce ochii săi căpătau cîteodată luciri atît de sălbatice ; dar vicleanul cavaler le răspundea printr-o privire fină, scoțîndu-și tabachera și privindu-o pe principesa Goritza... Domnul de Valois știa că în judecata feminină, a fi credincios o dată, este o cheazășie pentru întreg viitorul. Însă se cuvine să mărturisim că domnișoara Cormon avea prea puțină minte ; ea nu înțelegea nimic din chichița cu tabachera, veghea cu mai mare strășnicie împotriva *Necuratului*. Severa sa cucernicie și rigidele-i principii de morală ascundeau cumplite stăruințe în tainița vieții sale celei mai intime. Seară de seară, cînd rămînea singură, cugeta la tinerețea-i pierdută, la frăgezimea-i ofilită, la cerințele înșelate ale naturii ; jertfindu-și patimile la piciorul crucii — poezii ursite să rămîna într-un sipet — ea își spunea că dacă acum împlător s-ar fi ivit vreun bărbat cu intenții bune, n-avea să-l mai pună la încercări și l-ar fi acceptat oricum. Cercetîndu-și bunele dispoziții, în unele seri mai aprige ca de obicei, ea mergea cu gîndul pînă a se mărita cu cîte un sublocotenent, un fumător, pe care își punea în gînd să-l facă — prin îngrijire, bunăvoință și blîndețe — cel mai bun soț de pe pămînt ; mergea pînă într-acolo încît își spunea că

I-ar fi luat și plin de datorii. Dar era necesară liniștea nopții pentru ca să se poată desfășura aceste nunți fantastice, în care domnișoara Cormon se complăcea în mărețul său rol de înger păzitor. A doua zi dimineața, chiar dacă Josette găsea așternutul stăpîne-si răscolit, domnișoara își regăsea toată demnitatea și după-amiază ea dorea un bărbat de patruzeci de ani, onorabil proprietar, nematosit și care să pară aproape un om tânăr.

Părintele de Sponde nu-și prea ajuta nepoata în aceste manopere matrimoniale. Om cumsecade, în etate de aproape șaptezeci de ani, el atribuia soartei nenorocirile revoluției franceze care, chipurile, ar grăbi urgisirea unei biserici ce se destramă. Părintele de Sponde îmbrățișase, așadar, calea de mult părăsită, pe care apucaseră odinioară sihaștrii spre a ajunge la cer și ducea — fără emfază și fără nici un triumf exterior — o viață ascetică. Ascundea lumii binefacerile și rugăciunile sale neconținute, precum și jertfele trupești la care se supunea; era de părere că toți preoții ar trebui să facă la fel, în timpul unor asemenea frământări, și predica astfel printr-o pildă vie. Arătînd lumii o față liniștită și surîzătoare, ajunsese să se desprindă cu totul de interesele părintești; nu se gîndea decît la nenorociți, la nevoile bisericii și la mîntuirea propriului său suflet. Administrarea bunurilor o lăsase pe seama nepoatei sale care-i înmîna veniturile; în schimb, îi plătea o contribuție minimă-n casă, putînd astfel cheltui surplusul în pomeni și în ajutoare date într-ascuns Bisericii. Toată dragostea părintelui se îndrepta către nepoată-sa, iar aceasta-l privea ca pe un adevărat tată; era însă un tată distrat, care nu putea concepe cerințele trupului; de aceea el mulțumea lui Dumnezeu că-i păstrează fata lui dragă așa, nemăritată. Intr-adevăr, părintele își însușise încă din tinerețe preceptele Sfîntului Ioan Gură de Aur, care spune că : *„starea de feciorie este, față de cea a căsătoriei, tot atît de presus precît este un Inger față de Om“*. Obişnuită să-și respecte unchiul, domnișoara Cormon nu îndrăznea să-l puie la

curent cu dorința care-o împingea spre o schimbare a statutului civil. De altfel, obișnuit cu mersul tipicar al casei, unchiașul ar fi gustat prea puțin apariția unui stăpîn în acest cămin. Preocupat de suferințele pe care le alina, pierdut în adîncurile rugăciunilor — părintele de Sponde era uneori atît de năuc, încît oamenii îl luau drept un decatisit; vorbind puțin, păstra o afabilă și binevoitoare tăcere. Era înalt, uscățiv, grav, cu apucături solemne; fizionomia lui exprima simțăminte blajine și un mare calm lăuntric care, de la sine, insufla casei o sfîntă autoritate. Voltairianul cavaler de Valois îi era tare drag. Aceste două maiestuoase rămășițe ale nobilimii și ale clerului — cu toate că aveau moravuri cu totul osebite — se puteau lesne recunoaște după anumite trăsături comune; de altfel, cavalerul era tot atît de mîeros cu părintele de Sponde, pe cît se arăta de patern cu pipițele sale.

Unele persoane ar fi putut crede că domnișoara Cormon căuta prin orice mijloace să-și atingă scopul; că — printre legiuitele vicleșuguri femeiești folosite de ea — se gătea, purta rochii decoltate și desfășura o cochetărie zădarnică, asemuitoare cu strălucirea uniformelor de paradă. Nicidecum! Rămînea eroică și încremenise în vălurile sale întocmai ca o sentinelă într-o gheretă. Rochiile, pălăriile și toate zorzoanele ei femeiești erau confecționate la niște modiste din Alençon — două surori cocoșate, de altminteri nu lipsite de gust. În ciuda stăruințelor acestor două maestre, domnișoara Cormon nu se lăsa amăgită de seducțiile eleganței! Voia ca falnica-i statură să fie bogat înveșmîntată! Însă chiar acele toalete încărcate se armonizau poate mai bine cu fizionomia ei. Ridă cine-o vrea de biata fată! O vei găsi sublimă — suflet generos care nu te sînchisești niciodată de forma pe care o îmbracă sentimentele și le admiri oriunde și așa cum se găsesc! De bună seamă că aici, unele femei ușuratec vor încerca să pună la îndoială autenticitatea acestei povestiri, zicînd că-n Franța nu există fete atît de toante, încît să nu cunoască arta de a pescui un

bărbat ; că domnișoara Cormon ar fi una din acele monstruoase excepții pe care bunul-simț te oprește să le înfățișezi drept un tip ; că cea mai virtuoasă și mai timpită fată din lume, dac-ar vrea s-agațe o plevușcă, tot va găsi o momeală de pus în undiță. Dar toate aceste critici cad de la sine, de îndată ce ne gândim că marea religie catolică, apostolicească și romană, încă mai dăinuie în Bretania și-n vechiul ducat de Alençon. Credința și evlavia nu admit subtilitățile de mai sus. Domnișoara Cormon mergea pe drumul mîntuirii, preferînd mai degrabă neajunsurile prea lungii sale feciorii, decît să fi căzut în păcatul minciunii ori al vicleșugului. La o ființă care-și impune o asemenea disciplină, virtutea nu poate avea slăbiciuni ; de aceea dragostea sau anumite socoteli veneau de bună seamă s-o încerce cu toată dirzenia. Dar să avem curajul să facem o observație oarecum crudă — mai ales pentru niște vremuri cînd religia nu mai este privită de unii decît drept un mijloc, iar de alții drept o poezie. Credința pricinuește un soi de oftalmie morală. Printr-un har dumnezeiesc, ea nu lasă sufletele ce se află în drum spre veșnicie să vadă unele lucruri pămîntești. Cu alte cuvinte, s-ar putea spune că evlaviile sînt din multe puncte de vedere niște timpite. Însă pe de altă parte, această nerozie ne arată strășnicia cu care ele-și pot purta sufletul către sferele cerești, în pofida a ceea ce zicea voltairianul domn de Valois, atunci cînd pretindea c-ar fi foarte greu să hotărâști dacă persoanele stupide ajung bisericose, sau dacă cucernicia este aceea care cretinizează fetele de duh. Căci luați bine seamă, cea mai curată virtute catolică, cu bucuroasa și iubitoarea ei resemnare în fața durerii, cu pioasa ei supunere față de poruncile dumnezeiești, cu credința ei vie în pecetea divinului pe lutul vieții pămîntești — aceasta e tainica lumină ce se va strecura pînă-n cele din urmă meandre ale acestei povestiri, pentru a contura astfel tot întregul ; și desigur că anumite lucruri vor crește în ochii acelor care încă mai poartă în suflet credința. Iar dacă aceasta-i o prostie, de ce atunci nu ne-am ocupa de nenorocirile cășunate prostiei, așa

cum ne ocupăm bunăoară de nenorocirile geniului ? — prima fiind de bună seamă un element social cu mult mai răspândit decît cel de-al doilea.

Așadar, în ochii lumii, domnișoara Cormon păcătuia prin neprihănita nevinovăție a fecioarelor. N-avea spirit de observație, și purtarea ei față de pretendenți o dovedea ; pe de altă parte, în chiar acea clipă, o fată de șaisprezece ani (care n-ar fi deschis în viața ei un roman) ar fi putut totuși citi în privirea lui Athanase sute de capitole de dragoste ; în timp ce domnișoara Cormon nu vedea nimic și nu putea recunoaște, în tremurul vocii lui, puterea unui simțămînt care nu îndrăznea să se mărturisească. Ea însăși fiind o timidă nu mai putea ghici timiditatea altuia. Fiind în stare să născocească acele rafinamente ale măreției sentimentale — care de fapt o pierduseră — ea nu le putea recunoaște la Athanase. Acest fenomen moral nu va părea extraordinar pentru oamenii care știu că anumite calități ale inimii depind tot atît de puțin de calitățile spiritului, după cum însușirile geniului nu atîrnă de noblețea sufletului. Oamenii întregi sînt atît de rari, încît unul din cele mai de preț înărgăritare ale umanității, însuși Socrate, admitea, împreună cu un frenolog al timpului său, că avea stofa unui adevărat netrebnic. Un mare general poate să-și salveze țara la Zürich și totodată să pactizeze cu furnizorii. Un bancher de o cinste îndoielnică poate deveni om de stat. Un mare muzicant poate făuri compoziții înaripate, dar poate comite și un fals. O femeie cu sentimente înalte poate fi o mare năvingă. În sfîrșit, o femeie bisericască poate să aibă năzuințe sublime, dar să nu înțeleagă pornirile unui suflet ales din preajma ei. Unele nepotriviri datorite infirmităților fizice se pot întîlni deopotrivă și în lumea morală. Această făptură cumsecade, care se tînguia că nu face dulcețuri decît pentru ea și pentru unchiul său, devenise aproape ridicolă. Cei ce-o simpatizau pentru calitățile (unii pentru defectele sale) rideau cu toții de căsătoriile ei ratate și se-ntrebau ce aveau să devină o avuție atît de însemnată ca economiile domnișoarei Cormon și moștenirea unchiului ei. În ciuda acestor

aparențe, încă de mult era bănuită a fi o *fată originală*. În provincie nu-ți este îngăduită originalitatea; aceasta ar însemna că tu ai idei neînțelese de ceilalți, iar egalitatea spiritelor este aici tot atît de necesară ca și cea a moravurilor. Căsătoria domnișoarei Cormon devenise, încă din 1804, ceva atît de problematic, *încît a te însura cu domnișoara Cormon* ajunsese în Alençon ceva proverbial, echivalentul celei mai caraghioase dintre negații. Desigur că spiritul zeflemitor este una din imperioasele porniri ale oricărui francez, de vreme ce această prea bună făptură ajunsese să fie totuși bătaia de joc a întregului Alençon. Nu numai că primea în saloanele ei tot orașul, nu numai că era milostivă, evlavioasă și incapabilă să spună vreo răutate, dar mai mult încă, mintea ei rămînea la același nivel cu spiritul general și cu moravurile localnicilor; iar aceștia o iubeau ca pe cea mai înaltă întruchipare a vieții lor, căci ea prinsese rădăcini în viața și obiceiurile provinciei pe care n-o părăsise niciodată, împărtășea toate prejudecățile ei, îi îmbrățișa toate interesele, o adora. În ciuda unui venit de o sută optzeci de mii de livre ce-l primea de la moșie — avere însemnată pentru provincie — ducea totuși aceeași trenă ca cele mai puțin avute case din oraș. Cînd pleca de pildă la Prébaudet, la țară, mergea într-un vechi faeton de răchită, suspendat de niște curele albe, deasupra căruia clămpăneau două perdele de piele scorojite de vreme. Faetonul era tras de o iapă durdulie care se opintea gîfîind. Vestită în tot tirgul, trăsurica aceasta era tot atît de bine îngrijită de Jacquelin cît și cel mai frumos landou al Parisului; domnișoara o îndrăgea, o folosea de doisprezece ani, lăudîndu-se cu aceasta și arătînd radioasa bucurie a omului zgîrcit. Cei mai mulți dintre locuitori purtau recunoștință domnișoarei Cormon pentru faptul că nu-i umilea prin luxul pe care l-ar fi putut afișa; se presupunea chiar că, dacă ea și-ar fi cumpărat de la Paris o caleașcă, lumea ar fi trîncănit mai mult despre aceasta decît despre neizbutitele-i căsătorii. De altfel, cea mai strălucită trăsură din lume ar fi dus-o la Prébaudet tot atît de bine ca

și străvechiul ei faeton de răchită. Iar provincia — care are întotdeauna în vedere țelul final — se înterează prea puțin de estetica mijloacelor, preocupată doar să ducă totul la bun sfârșit.

Terminind cu descrierea moravurilor intime ale acestei case, se cuvine ca, alături de domnișoara Cormon și de părintele de Sponde, să-i situăm pe Jacquelin, Josette și pe bucătăreasa Mariette, care contribuiau, fiecare în parte, la fericirea unchiului și a nepoatei.

Bărbat de patruzeci de ani, rotofei, brunet, roșu la față, cu o mutră de marinar breton, Jacquelin îi slujea de douăzeci și doi de ani. El servea la masă, țesăla iapa, îngrijea grădina, lustruia pantofii părintelui, făcea coșnița, tăia lemnele, mîna caii, aducea ovăzul, paiele și finul de la Prébaudet; seara stătea în anticameră, moțaind ca un hirciog. Se spunea că-l îndrăgise pe Josette, fată de treizeci și șase de ani, pe care însă domnișoara Cormon ar fi concediat-o cu siguranță dacă s-ar fi măritat. Astfel încît acești doi nenorociți își economiseau simbriile și se iubeau în taină, pîndind și dorind căsătoria domnișoarei Cormon, așa după cum evreii așteaptă pe Mesia. Născută undeva între Alençon și Mortagne, Josette era o slujnică mică și durdulie; obrazul ei, care se asemăna cu o caisă pistruiată, nu era lipsit nici de caracter, nici de spirit; părea că ea își conduce stăpîna. Josette și Jacquelin — siguri că totul se va sfîrși cu bine — ascundeau o mulțumire ce te făcea să crezi că acești doi ibovnici privesc cu speranță viitorul. Mariette, bucătăreasa, tot de cincisprezece ani în slujbă, știa să gătească toate mîncărurile care plăceau în acel ținut.

Nu ne-ar fi îngăduit să trecem cu vederea iapa normandă murgă, zdravănă, care ducea pe domnișoara Cormon la conacul de la Prébaudet; într-adevăr, cei cinci locatari ai casei aveau pentru iapa aceasta o afecțiune cu totul deosebită. Se numea Penelopa și-i slujea de optsprezece ani; era atît de bine țesălată, era hrănită cu atîta zel, încît Jacquelin și domnișoara Cormon sperau să mai poată trage foloase de pe urma

ei încă vreo zece ani. Penelopa era continuu subiect de conversație și de preocupări; s-ar fi zis că, neavînd copii asupra cărora să-și reverse sentimentul reținut, de maternitate, sărmana domnișoară Cormon îl trecuse asupra acestei fericite iepe. Penelopa făcuse pe domnișoara să renunțe la canari, la pisici, la ciini — familie fictivă pe care o născocesc îndeobște ființele singuratece din sinul societății.

Deșteptăciunea Penelopei se ridicase pînă la nivelul acestor devotate slugi, în timp ce ele coboriseră pînă la liniștea tăcută și supusă a animalului. Fiind într-un zilnic du-te-vino, cei patru credincioși servitori își vedeau cu o precizie mecanică exact de aceleași indeletniciri. Dar, după cum o spuneau pre limba lor, ei păpaseră bucățica bună la-nceput. Domnișoara Cormon, ca toate persoanele preocupate de o idee fixă — mai puțin din temperament, cît din nevoia de a-și folosi hărnicia — se făcuse arțăgoasă și cicălitoare. Neputîndu-se îngriji de un soț sau de copii, se lega acum de toate fleacurile. Pălăvrăgea despre nimicuri ceasuri întregi: bunăoară despre o duzină de șervețele însemnate cu „Z“, dar pe care le găsise în dulap puse înaintea literei „O“.

— Dar unde ți-e capul, Josette?! strigă ea. Josette, tu nu bagi de seamă nimic!

Opt zile în șir domnișoara întrebă dacă Penelopa și-a primit rația de ovăz la ceasurile două, numai pentru că o singură dată i se întimplase lui Jacquelin să întirzie... Mica ei imaginație se frămînta pentru toate mărunțișurile. Un strat de colb uitat de pămă-tuf, felii de piine prost prăjite de Mariette, faptul că Jacquelin uitase să închidă la timp ferestrele prin care razele soarelui ardeau mătasea mobilei, toate aceste nimicuri de seamă stirneau certuri mari, iar domnișoara își ieșea din fire. „Totul merge prost!“ țipa ea. Nu-și mai recunoștea slugile de altădată; se lăsau pe tinjală, iar ea era prea îngăduitoare. Într-o zi, Josette îi dădu *La Journée du Chrétien*, în loc de *La Quinzaine de Pâques*.⁵² Seara, tot orașul aflase nenorocirea. Domnișoara fusese obligată să se întoarcă de la Saint-Léonard acasă, iar plecarea ei bruscă din

biserică — unde deranjase un rînd de scaune — făcuse lumea să-și închipuie cine știe ce grozăvii. Se simți așadar obligată să istorisească prietenilor pricina acestui neajuns.

— Josette, o dojeni ea cu blîndețe, să nu se mai întimple una ca asta.

Fără să-și dea seama, domnișoara Cormon era foarte fericită de aceste mici ciorovăieli care o făceau să uite amărăciunile vieții.

Spiritul își are și el nevoile; după cum trupul le are pe ale sale. Josette și Jacquelin primeau hachițele domnișoarei, așa cum plugarul îndură toanele timpului. Tustrei ziceau, în simplitatea lor: „Plouă!” — ori: „E frumos!” și nu mai învinuiau cerul. După cum arendașul iscodește în zorii zilei picla, tot astfel, sculîndu-se dimineața, se-ntrebau în bucătărie: „În ce toane s-o trezi azi domnișoara?” În sfîrșit, domnișoara Cormon ajunsese să-și oglindească personalitatea în cele mai mici amănunte ale vieții de toate zilele. Ea și Dumnezeu, duhovnicul și rufele de spălat, pregătirea dulcețurilor și ascultarea liturghiilor, îngrijirile pe care trebuia să le dea unchiului — mă rog, toate acestea puseseră stăpînire pe mintea ei scurtă. În virtutea unei optici binecunoscute oamenilor egoiști din fire sau a celor ocazional egoiști, cel mai mic fleac pentru ea lua proporții uluitoare. Fiind sănătoasă tun, se înspăimînta peste măsură ori de cîte ori simțea o cît de neînsemnată tulburare a tubului digestiv. De altfel trăia sub necurmata domnie a străvechii științe medicale și, peste măsură de prevăzătoare, lua cîte patru curățenii pe an, de o tărie care ar fi dat-o gata și pe Penelopa, dar care pe dînsa o stimula! Dacă atunci cînd o îmbrăca, Josette descoperea pe umerii săi dalbi cel mai mic coș, aceasta devenea pricina unor nesfîrșite anchete printre felurile de bucate ale săptămîinii. Ce izbîndă, dacă Josette amintea stăpîinei despre un anumit iepure prea pipărat care ar fi prilejuit coșul! Cu cîtă bucurie ziceau atunci împreună:

— Fără-ndoială: iepurele a fost pricina!

— Mariette l-a pipărat prea tare — relua domnișoara — și îi tot spun să nu mai gătească lucruri așa picante pentru unchiul și pentru mine... Dar Mariette e mai uitucă decît...

— Decît un iepure, completa Josette.

— Așa e, răspundea domnișoara. E mai uitucă decît iepurele ; ai nimerit-o foarte bine !

De patru ori pe an, la începutul fiecărui anotimp, domnișoara Cormon se ducea să petreacă cîteva zile la proprietatea sa din Prébaudet. Aceasta se întîmpla pe la jumătatea lui mai, anotimp cînd domnișoara Cormon voia să se încredințeze dacă merii *ninsesera* bine — expresie locală pentru a desemna căderea florilor de mai pe sub arbori. Cînd grămada circulară de petale, presărată la poalele pomilor, începea să se-ine cu un strat de zăpadă, proprietarul putea nădăjdui la o bună recoltă de cidru. Cîntărind cu privirea butoaiele, domnișoara Cormon avea totodată grijă să fie reparate stricăciunile pricinuite de iarna trecută ; se îngrijea de livada de fructe și de grădina de zarzavat care-i aduceau numeroase provizii. În fiecare anotimp avea aliceva de făcut. Cu toate că domnișoara își regăsea după trei săptămîni toți credincioșii prieteni, ea dădea totuși un ospăț de despărțire înainte de plecare. Această plecare era întotdeauna un eveniment răsunător în Alençon. Cei care n-o mai văzuseră de mult, veneau atunci : saloanele erau tic-site. Fiecare venea să-i ureze drum bun, ca și cînd ar fi plecat la Calcutta. Iar a doua zi, neguțătorii ieșeau cu toții în pragul caselor. Cu mic, cu mare, priveau faetonul trecînd și s-ar fi zis că vînturau cine știe ce veste, atunci cînd auzai ici și colo sporovăind :

— Iat-o pe domnișoara Cormon, pleacă la Prébaudet !

Unul spunea :

— E putred de bogată.

— Ei, flăcăule — răspundea vecinul — asta-i o femeie tare cumsecade ; de-ar încăpea avuțiile mereu pe asemenea miini, n-ar mai fi urmă de cerșetor în orașelul nostru !

Alții ziceau :

— Iacă, iacă, nu mă mir c-au înflorit viile, dacă pleacă la Prébaudet... Dar cum naiba nu se mărită?

— De! eu unul aş lua-o, răspundea un glumeţ: nunta e de altfel pe jumătate făcută, de vreme ce una din părţi consimte; dar dacă nu vrea cealaltă... De! Domnul du Bousquier a şi arvunit-o...

— Domnul du Bousquier?... Păi l-a refuzat...

Seara, la toate întrunirile, se rostea cu gravitate:

— Domnişoara Cormon a plecat.

Sau auzeai:

— Care va să zică am lăsat-o să plece pe domnişoara Cormon!

Din întâmplare, tocmai miercurea în care Suzanne stîrnise scandalul ei coincidea cu ziua recepţiei de rămas bun — zi în care domnişoara Cormon o înnebunea pe Josette cu pachetele ce trebuia să le ia la ţară. Aşadar, în timpul dimineţii se vorbiseră şi se petrecuseră în oraş tot felul de lucruri, care dădeau o mare însemnătate acestei întruniri de adio. Doamna Granson se dusesese să bată toba peste tot, în timp ce fata bătrină chibzuia la toate obiectele trebuincioase deplasării sale, iar vicleanul cavaler de Valois juca pichet cu domnişoara de Gordes, regina saloanelor aristocraţiei, sora bătrînului marchiz de Gordes.

Dacă toţi deopotrivă aşteptau cu nerăbdare să vadă ce figură va face seducătorul în timpul seratei, pentru cavaler şi pentru doamna Granson era de mare importanţă să observe cum va reacţiona domnişoara Cormon, în îndoita sa calitate de fată mare şi de preşedintă a Societăţii Materna. Cît despre naivul du Bousquier, se plimba pe promenadă, începînd să creadă că Suzanne şi-a bătut joc de el; această bănuială îi întărea principiile privind femeile.

În aceste împrejurări solemne, masa era pregătită încă de la trei şi jumătate; căci în âst timp, lumea *fashionable* * din Alençon prinzea în mod excepţional la orele patru. În timpul Imperiului, se lua masa ca pe vremuri, la două după-amiază — numai că seara se lua supeul. Una din plăcerile îndeosebi gustate de

* Lumea elegantă (în l. engleză).

domnișoara Cormon (fără vreun gând rău, dar cu un substrat neîndoielnic de egoism) era nespusa mulțumire pe care o încerca atunci când se vedea gătită ca o gazdă care-și adastă musafirii. Când era pusă la punct, atunci, în sufletul ei se furișă o rază de nădejde : o voce îi șoptea că natura n-o înzestrase din belșug chiar așa în zadar și că, totuși, o dată avea să se ivească un om care va cuteza... Dorința ei se împrespăta așa cum își înviorase corpul ! Își privea veșmintele cu un soi de beție și această satisfacție continua în timp ce cobora să-și arunce încă o dată necruțătoarea privire asupra salonului, cabinetului de lucru și budoarului. Se plimba prin odăi cu naiva mulțumire a bogătașului care se gindește în fiecare clipă că, fiind avut, niciodată nu va duce lipsă de ceva. Privea eternele sale mobile, antichitățile, lacurile, zicându-și că aceste atit de frumoase lucruri cereau un stăpin. După ce admira sufrageria, unde era întinsă o masă lungă, acoperită cu o față de masă albă ca neaua, cu vreo douăzeci de tacimumi orinduite la distanțe egale ; după ce verifica bateria de sticle alese de ea, cu etichetele de soi, după ce citea amănunțit numele comesenilor scrise pe hirtiuțe de mîna tremurîndă a părintelui de Sponde (singurul lucru pe care de altfel îl mai făcea el în gospodărie și care dădea naștere la serioase controverse privind locul cuvenit fiecărui musafir), după toate acestea, domnișoara, îmbrăcată de ceremonie, se îndreptă spre apartamentul unchiului ei care, în fiecare zi spre aslințit, se plimba pe terasă, admirînd priveliștea și apele Brillantei, ascultînd ciripitul păsărilor cuibărite aci și ferite de vînători sau de copii. În timpul acestor ore de așteptare, niciodată nu se adresa părintelui de Sponde fără să-i pună unele întrebări ciudate, cu scopul de a-l atrage pe bunul ei unchi într-o convorbire care să-l înveselească. Și iată în ce fel — căci această ultimă particularitate zugrăvește în totul firea bunei fete.

Domnișoara Cormon socotea de a sa datorie să vorbească într-una ; nu fiindcă ar fi fost guralivă din fire (din nenorocire avea foarte puține idei și cunoștea

tot atît de puține fraze pentru a le rosti), ci fiindcă ea credea că astfel îndeplinește o îndatorire socială, impusă de religie, care ne poruncește să fim plăcuți aproapelui nostru. Așa de mult îi stătea pe inimă această îndatorire, încît se sfătuiseră și cu duhovnicul său, părintele Couturier, în legătură cu această chestiune de politețe elementară. În pofida smeritei mărturisiri a penitentei sale, care-i destăinuise cită trudă are ca să poată găsi ceva de spus, bătrînul duhovnic, atît de neclintit în ce privește disciplina, îi citise îndemnul sfîntului Francisc de Sales⁵³ cu privire la îndatoririle femeii de lume, la veselia decentă a credincioaselor care trebuie să-și păstreze asprimea doar pentru ele însele, iar în casă să se arate binevoitoare, dîndu-și osteneala ca aproapele să nu se plictisească niciodată alături de ele. Pătrunsă astfel de îndatoririle sale creștinești, dorea, mai presus de toate, să se supună sfaturilor duhovnicului care o îndemnase să vorbească cu blîndețe. Cînd vedea că lincezește conversația, o treceau toate nădușelile, atît de mult se trudea să scornească o idee pentru a însufleți discuțiile. Rostea atunci propozițiuni stranie, ca de pildă: „*Nimeni nu se poate afla deodată în două locuri — afară numai dacă nu e o păsărică*“. Într-o zi, fraza asta stîrni — nu fără succes — o întreagă discuție asupra ubicuității apostolilor, problemă din care nu pricepu nimic. Din cauza acestei manii de a tot înoda firul conversațiilor, domnișoara căpătase în societate porecla de *buna domnișoară Cormon*. În gura oamenilor spirituali, acest cuvînt însemna: proastă ca noaptea și cam gîscuțiță! Dar multă lume, cam de aceeași teapă cu ea, lua porecla în adevărata ei semnificație și răspundea: „Da, da, domnișoara Cormon e minunată...“

Punea cîteodată — în scopul de a fi plăcută oaspeților săi și de a-și îndeplini îndatoririle față de lume — niște întrebări atît de absurde, încît lumea izbucnea în hohote de ris... Întreba, bunăoară, ce tot face guvernul cu birurile pe care le adună de atît amar de vreme... Sau, de ce Biblia n-a fost tipărită în timpul lui Isus Cristos, de vreme ce ea datează de la Moise...

Eră de teapa acelu *country gentleman* * care, auzind mereu vorbindu-se despre posteritate în Camera Comunelor, se ridică în cele din urmă pentru a ține acest *speech* ** devenit celebru :

„Aud, domnilor, vorbindu-se într-una aici despre posteritate ; aş vrea să ştiu şi eu, ce a făcut această mare putere pentru Anglia ?“

În asemenea împrejurări, văzind surisul de pe buzele acestor necruţători semidocti, vajnicul cavaler de Valois sărea în ajutorul felei bătrine, cu toată puterea iscusitei sale diplomații. Bătrînul gentilom, căruia îi plăcea să găsească merite femeilor, îi atribua o oarecare inteligență şi domnişoarei Cormon, susținînd-o în chip paradoxal ; şi o scotea atît de bine din încurcătură, încît de multe ori dădea impresia că fata n-a spus nici o prostie. Într-o bună zi, cu toată seriozitatea, ea mărturisi că nu ştie ce deosebire este între un bou şi un taur. Fermecătorul cavaler curmă chiotele de ris, răspunzînd că bouul nu poate fi decît unchiul juncii ***. Altă dată, venind vorba despre herghelii şi despre greutățile ce întîmpină aceste crescătorii — convorbire obișnuită în ținutul minunatelor herghelii de la Pin — ea pricepu deodată că acești cai proveneau din *monte* şi întrebă *de ce nu se făceau două monte pe an*. Cavalerul atrase tot hazul de partea lui zicînd :

— Lucrul este foarte cu putință !

Cei de față amuțiră.

— Vina e însă a naturaliștilor care n-au știut încă sili iepele să-și poarte minjii mai puțin de unsprezece luni.

Biata fată habar n-avea nici ce este aia montă, nici care-i deosebirea între un bou şi un taur. Iar cavalerul de Valois sluja o ingrată, deoarece domnişoara Cormon nu prețuisese, niciodată, măcar unul din serviciile sale cavaleriești. Văzînd cum se învionează convorbirea, ea nu găsea că e chiar atît de proastă pe cît i se părea că este. Cu timpul, se oțelise în neștiința

* Senior de la țară (în l. engleză).

** Discurs (în l. engleză).

*** Care în dialectul locului se numește „taure“.

ei, întocmai ca ducele de Brancas, întruchipare a aiuriturii care, răsturnat într-un şanţ, se simţea atât de bine acolo, încît atunci cînd au venit să-l scoată, a întrebat : „Dar ce aveţi cu mine ?”

Începînd cu această perioadă, destul de recentă, domnişoara Cormon îşi pierdu sfiala şi dobîndi siguranţa replicilor ; cuvînta cu solemnitatea cu care englezii săvîrşesc nerozii patriotice şi care se poate asemui cu o prostie fudulă. Apropiindu-se de unchiul ei, cu un pas magistral, rumega aşadar o întrebare ca să-l scoată din tăcerea în care se afundase ; această prelungă muţenie o mihnea, căci ea îşi închipuia că unchiul se plictiseşte.

— Unchiule... zise ea, atîrnîndu-se de braţul lui şi stringîndu-se bucuroasă lingă el (în mintea ei, spunea : „Aşa m-aş purta dacă aş avea un soţ”) — unchiule, dacă totul pe pămînt se întîmplă după voia Domnului — asta ar însemna că fiecare lucru îşi are rostul lui ?

— Bineînţeles, răspunse cu gravitate părintele de Sponde care, îndrăgindu-şi nepoata, se lăsa, cu o răbdare îngerească, oricînd smuls din meditaţiile lui.

— Atunci, dacă eu rămîn fată mare — o presupunere — e voia Domnului, nu-i aşa ?

— Fireşte, copila mea.

— Totuşi, dat fiind că nimic nu mă împiedică să mă mărit chiar miine, voinţa lui poate fi aşadar înfrîntă de voinţa mea ?

— Acest lucru ar fi adevărat, dacă am cunoaşte care e adevărata voinţă a Domnului. Observă tu însăşi că ai pus un *dacă* la mijloc, răspunse fostul superior de la Sorbonna.

Biata fată, care nădăjduse să-şi atragă unchiul într-o discuţie matrimonială cu ajutorul unui argument *ad omnipotentem*⁵⁴, rămase de-a dreptul înmărmurită ; însă fiinţele cu mintea îngustă se conduc după teribila logică a copiilor, care te pune adesea în încurcătură şi care constă în a merge din răspuns în întrebare.

— Unchiule — reluă deci domnişoara — Dumnezeu n-a făcut doar femeile ca să rămînă de-a pururi

fecioare; căci, în cazul acesta, ar trebui ori să fie toate fete, ori să fie toate femei. Este o oarecare nedreptate în distribuirea acestor roluri?

— Draga mea, nedreptățești Biserica — răspunse părintele — deoarece ea recomandă celibatul ca pe cea mai bună cale pentru a ajunge la Dumnezeu.

— Dar dacă Biserica are dreptate și toată lumea ar practica atât de bine credința catolică, atunci oare nu s-ar stinge omenirea? Răspunde unchiule?!

— Ești prea inteligentă, Rose, și nu este nevoie de atîta pentru a fi fericită.

O asemenea vorbă iscă un suris de mulțumire pe buzele biete fete și-i întări buna părere pe care începuse s-o aibă despre sine. Iată cum lumea, prietenii și vrăjmașii noștri se fac complicitii cusurilor noastre! Chiar atunci, convorbirea fu curmată de începerea sosirii musafirilor. În asemenea zile de mare sindrofie, pe această scenă locală se petreceau mici familiarități între slujitorii casei și oaspeți. Mariette, văzind că trece președintele Tribunalului, un gurmând fără pereche, îl întâmpină:

— Ah, domnule du Ronceret, v-am făcut azi o conopidă la cuptor. Domnișoara știe cit de mult vă place și mi-a zis: „Mariette, nu care cumva s-o greșești, c-avem pe domnul președinte la masă!”

— Ce bună-i domnișoara Cormon! Mariette, ai gătit conopidele-n zeama lor — nu în zeamă de carne — sper! Sînt mult mai gustoase așa, răspunse împărțitorul de dreptate al ținutului.

Președintele nu se sfia să intre în camera de consiliu în care Mariette dădea sentințele și s-arunce cite o privire de gastronom, dîndu-și apoi și părerea de maestru.

— Bună seara, doamnă — spuse Josette doamnei Granson care se lua bine pe lingă jupineasă — domnișoara s-a gindit la dumneavoastră; mi-a poruncit să gătesc o mincare de pește.

Cît despre cavalerul de Valois, vorbea cu Mariette pe tonul boierului prietenos:

— Ei bine, regina bucătăreselor, căreia i-aș atribui cu bucurie marea cruce a Legiunii de Onoare, ia

spune-mi, ai vreo bucăţică aleasă pentru care face să-mi cruţ pofta de mâncare ?

— Da, da ! Cum să nu, domnule de Valois, avem un iepure de şapte kile, trimis de la Prébaudet. .

— Bună fată ! spunea cavalerul, aprobînd sfatul Mariettei. Aşa ! Un iepure de şapte kile !

Du Bousquier nu fusese poftit. Domnişoara Cormon, credincioasă sistemului pe care-l cunoaşteţi, se purta prost cu acest cincantenar, faţă de care nutrea anumite simţăminte greu de lămurit, pornite din străfundul inimii. Deşi îl respinsese, câteodată îi părea rău ; nutrea în acelaşi timp o presimţire c-avea să-l ia de bărbat şi o oarecare spaimă ce-o împiedica să dorească acest mariaj. Sufletul ei, răscolit de aceste simţăminte, o făcea să se gîndească la du Bousquier. Fără a o mărturisi făţiş, ea era de fapt impresionată de formele herculeene ale republicanului. Cu toate că nu-şi puteau explica unele contradicţii ale domnişoarei Cormon, doamna Granson şi cavalerul de Valois suprinseră cîteva priviri nevinovate, strecurate pe sub gene, a căror semnificaţie era destul de limpede, pentru ca amîndoi să-ncerce să surpe speranţele şi aşa zădărnice ale vechiului furnizor — speranţe pe care republicanul desigur le mai păstra. Doi dintre comenseni se mai lăsau aşteptaţi, dar erau dinainte iertaţi datorită ocupaţiilor ce-i reţineau : unul era domnul du Coudrai, administratorul fondului ipotecar ; celălalt, domnul Choissel, fostul intendent al casei de Gordes, notarul înaltei aristocraţii şi ca atare primit totdeauna cu deferenţa pe care o îndreptăţeau nu numai virtuţile sale, ci şi o avere foarte însemnată. Cînd aceşti doi întirziaţi sosiră în fine, Jacquelin le spuse, văzîndu-i că se îndreaptă spre salon :

— Sint cu toţii în grădină.

De bună seamă, pofta de mâncare crescuse, căci la apariţia administratorului fondului ipotecar, se ridică în adunare un uşor murmur, cu care se primesc în asemenea împrejurări ultimii veniţi. Domnul du Coudrai era unul din cei mai politicoşi oameni din oraş, şi singurele lui cusururi erau acelea de a se fi însurat, pentru bani, cu o nesuferită bătrînă şi de a face gro-

zave jocuri de cuvinte de care el singur ridea cel dintii. Așteptînd să se anunțe în mod oficial începutul mesei, lumea forfotea pe terasă, de-a lungul Brillantei, și se desfăta privind ierburile care creșteau pe malul apei, prundișul întrevăzut sub jocul undelor și unele atît de frumoase amănunte ale caselor cuibărite pe celălalt mal : vechi galerii de lemn, ferestre cu pervazuri mîncate de vreme, grinzi ce sprijineau unele încăperi înaintînd peste rîu, grădinițe unde se uscau zdrențe, atelierul unui tîmplar ; în sfîrșit, toate acele mizerii ale orășelului de provincie care, în vecinătatea apelor, sub ramurile plecate ale unei sălcii plîngătoare, ale florilor, ale vreunui trandafir, răspîndesc nu știu ce farmec delicat, vrednic de un pictor peisagist.

Cavalerul se uită la fiecare invitat, căci aflase că scînteia ce-o scăpărase el aprinsese, în chip foarte fericit, cele mai aprige cabale din oraș ; însă nimeni încă nu vorbea cu glas tare despre marea noutate, despre Suzanne și despre du Bousquier. Provincialul are darul de a ști să distileze clewetirea în chipul cel mai desăvîrșit ; nu sunase încă clipa prielnică pentru a se putea vorbi despre această neobișnuită aventură ; fiecare trebuia să între încetul cu încetul în atmosfera chestiunii. Deocamdată își șopteau la ureche :

— Știți ?

— Da.

— Du Bousquier ?

— Și frumoasa Suzanne.

— Domnișoara Cormon nu știe nimic ?

— Nu.

— Ah !

Era *piano*-ul cancanului, al cărui *rinforzando* avea să izbucnească abia după gustarea primului fel. Deodată domnul de Valois zări pe doamna Granson care-și pusese pălăria verde cu buchețele de urechiușa ursului și a cărei față strălucea de vervă. Să fi fost oare dorința de a începe concertul ? Cu toate că-n viața monotonă a acestor personaje, o asemenea noutate era ca o mină de aur bună de exploatat, iscoditorului și bănuitorului cavaler i se păru că vede,

la această femeie cumsecade, expresia unui sentiment mai intens : bucuria pricinuită de reușita unui interes personal !... Îndată se întoarse pentru a-l iscodi pe Athanase și-l zări cufundat într-o tăcere care mărturisea adinca sa concentrare. După câteva clipe însă, privirea pe care tinărul o aruncă asupra corsajului domnișoarei Cormon (ale cărei rotunjimi semănau destul de bine cu două țimbale militare) dumiri pe cavaler. Într-o străfulgerare, văzu deodată tot ce se petrecuse.

— Ei ! drace, în ce capcană era să cad !

Domnul de Valois se apropie de domnișoara Cormon pentru a-i oferi brațul și a o conduce spre sufragerie. Fata bătrină avea o respectuoasă considerație pentru cavaler ; de bună seamă, numele precum și rangul pe care-l ocupa în constelația aristocratică a Departamentului constituiau pentru salonul Cormon cea mai strălucitoare podoabă ! De doisprezece ani, în adincul inimii ei, ar fi dorit s-ajungă doamna de Valois. Numele lui era ca o ramură de care se agăța roiul ideilor ce-o preocupau în legătură cu nobilimea, cu rangul și cu însușirile exterioare ale unei bune partide ; dar deși cavalerul de Valois era alesul inimii, al capului și al ambiției sale, totuși acest bătrîn stafidit, cu părul mai spilcuit ca sfântul Ion într-o icoană, o înfricoșa pe domnișoara Cormon ; chiar dacă vedea în el gentilomul, fata nu întrezărea cituși de puțin bărbatul. Prefăcuta indiferență a cavalerului, în ceea ce privește căsătoria, și mai ales închipuita puritate a moravurilor lui — deși trăia într-o casă plină de grizete — izbuteau doar să-i adumbrească prestigiul, răsturnînd propriile sale prevederi. Acest gentilom care ticluise atît de bine povestea cu renta viagă, aci greșise socotelile. Fără să-și dea seama de asta, gîndurile domnișoarei Cormon cu privire la preaînțeleptul cavaler erau exprimate prin cuvintele : „Ce păcat că nu-i puțin mai frivol !” Cei care au cercetat reacțiile sufletului omenesc au observat, desigur, pornirea pe care o au persoanele credincioase spre oamenii stricați și s-au mirat poate de această prețuire ce părea că vine să contrazică bunele virtuți

creștine. Dar de fapt, ce ursită mai frumoasă pentru o femeie virtuoasă, decît aceea de a purifica apele tulburi ale viciului, așijderea cărbunelui aprins? Și e iarăși limpede că aceste nobile ființe, obligate din pricina rigidității principiilor lor să nu calce niciodată credința conjugală, sînt tocmai acelea care-și doresc un soț cu mare experiență practică! În dragoste tocmai pramatiile sînt oameni mari. Așa că biata fată suferea să vadă că alesul inimii nu întruchipa aceste duble însușiri. Doar Dumnezeu din cer ar fi putut să topească împreună pe cavalerul de Valois și pe du Bousquier.

Pentru a putea înțelege importanța celor cîteva cuvinte pe care cavalerul avea să le schimbe acum cu domnișoara Cormon, va trebui să amintim în prealabil de cele două chestiuni grave care frământau orașul și asupra cărora opiniile erau împărțite în două tabere. Du Bousquier era, de altfel, în mod misterios amestecat în ele.

Prima privea pe parohul din Alençon, care depusese odinioară jurămîntul constituțional și care, în această clipă, făcea să se spulbere toate aprehensiunile catolicilor, dînd dovada celor mai înalte însușiri. Devenise pînă la urmă un Cheverus,⁵⁵ însă atît de mult pretuit, încît la moartea sa a fost prohodit de tot orașul. Domnișoara Cormon și părintele de Sponde făceau însă parte din această „mică biserică“, semeată și drept-credincioasă, care pentru curtea Romei echivala cu ceea ce fuseseră politicienii „ultra“⁵⁶ pe lângă Ludovic al XVIII-lea. În special părintele de Sponde refuza să recunoască biserica oficială, care fusese constrinsă să pactizeze cu constituționalii. Firește că parohul nu era primit în casa Cormon, ale cărei simpatii se îndreptau numai către slujitorul capelei Saint-Léonard — capela aristocrației din Alençon.

Du Bousquier — înverșunatul liberal ascuns în piele de regalist — știa prea bine că anumite punți sînt absolut necesare nemulțumiților care întretin vie flacăra opoziției; el polarizase așadar simpatiile clasei mijlocii în jurul acestui prelat. Iată acum care era a doua chestiune: sub înrîurirea ascunsă a acestui di-

plomat bătăran, se stîrnise discuția în jurul clădirii unui teatru al orașului Alençon. Seizii lui du Bousquier nu-și cunoșteau Mohametul⁵⁷, însă aceasta nu-i împiedica să fie mai înverșunați în apărarea propriei lor păreri. Athanase era unul din cei mai înfocați partizani ai construirii unei săli de spectacol și propovăduia de cîteva zile, prin toate birourile primăriei, pentru această cauză, îmbrățișată de altfel de întreg tineretul.

Gentilomul oferi brațul bătrînei fete pentru a face cîteva pași, iar ea primi, nu fără a-i mulțumi, printr-o galeșă privire, pentru această atenție; cavalerul îi răspunse arătîndu-i-l cu un aer zeflemitor pe Athanase.

— Domnișoară, dumneavoastră, care dați o atît de mare importanță raporturilor sociale și care, întrucîtva, vă înrudiți cu acest tînăr...

— De foarte departe, îl întrerupse ea.

— Oare, nu ar fi nimerit, spuse cavalerul, să vă folosiți de înrîurirea pe care o aveți asupra lui și a mamei sale, spre a-l împiedica să se nenorocească? Nici prea credincios nu este — e doar considerat printre cei care au depus jurămint — dar asta nu ar fi nimic... E ceva mult mai grav: el este pe cale să se arunce acum ca un zăpăcit în brațele opoziției, fără să-și dea seama ce consecințe ar putea avea această purtare asupra viitorului său. Uneltește acum pentru construirea teatrului; s-a lăsat prins și el în această chestiune, a căzut victima acelu „republican” camuflat care este du Bousquier.

— Doamne-Dumnezeule! domnule de Valois, mă-sa îmi tot zice că-i deștept — răspunse domnișoara — și cînd îl vezi ai impresia că nu știe cît fac *două și cu două*, ba îți mai și stă întotdeauna înfipt în față ca un nătăflet...

— ...care n-are nimic în cap! îi întregi fraza administratorul fondului ipotecar. Prins-am din zbor cuvîntul... Prezintă *omagiul* meu cavalerului de Valois, adăugă el, salutînd pe gentilom cu îngîmfarea pe care Henri Monnier o atribuia lui Joseph Prud'homme⁵⁸,

admirabil tip care făcea parte din aceeași tagmă ca și administratorul fondului ipotecar.

Domnul de Valois răspunse salutind scurt, cu aerul proteguitor al nobilului care te ține la distanță ; apoi conduse pe domnișoara Cormon înspre niște vase de flori, ceva mai departe, dînd astfel a înțelege că nu voia să mai fie spionat.

— Ce vreți, cum ar fi cu puțință — șopti cavalerul aplecîndu-se la urechea domnișoarei Cormon — ca acești tineri, crescuți în acele scirboase licee imperiale, să poată avea idei ? Numai bunele moravuri și nobilele deprinderi pot stimula marile idei și pasiuni frumoase. Cînd te uiți la el, nu-i greu să ghicești că bietul băiat se va timpi cu desăvîrșire și va avea parte de o moarte păcătoasă. Uitați-vă numai cît e de palid și de supt la față !

— Mama lui pretinde că lucrează mult prea mult — răspunse cu naivitate fata bătrînă — că-și pierde nopțile — dar cu ce ? citind cărți, scriind. Cu ce-i poate dăuna unui tinăr dacă stă să scrie în timpul nopții ?

— Dar asta îl va istovi, reluă cavalerul, încercînd să îndrumeze firul gîndurilor bătrînei fete pe calea care i l-ar fi putut face pe Athanase nesuferit. Și apoi, moravurile liceelor imperiale erau într-adevăr îngrozitoare !

— Oh ! da, spuse cu nevinovăție domnișoara Cormon. Îi duceau la plimbare cu tobele-n frunte, nu-i așa ? Profesorii erau mai necredincioși decît păgînii și îmbrăcau pe bieții băieți în uniforme ; întocmai ca trupele... Ce idee !

— Și iată roadele, spuse cavalerul arătînd spre Athanase. Pe vremea mea, nici unui tinăr nu i-ar fi fost rușine să privească o femeie frumoasă, în timp ce el pleacă ochii cînd vă vede ! Acest băiat mă îngrijorează, tocmai pentru că mă interesează ! Sfătuiți-l să nu mai uneltească cu bonapartiștii, așa cum face acum, în scopul obținerii unei săli de spectacol ; cînd junii ăștia nu vor mai invoca într-una prevederile constituționale — și acest cuvînt este pentru mine sinonim cu insurecție — stăpinirea de bună seamă că

le va construi un teatru. Și ar fi bine să spuneți mamei lui Athanase să aibă grijă de el.

— O, sint sigură că nu-l va mai lăsa să frecventeze asemenea oameni pe jumătate vinduți, mediul acesta infam. Ii voi vorbi, căci s-ar putea ca Athanase să-și piardă postul la primărie — și atunci din ce ar mai trăi mama și fiul? Ar fi înfiorător!...

Precum vorbea domnul de Talleyrand soției sale, tot astfel, privind la domnișoara Cormon, cavalerul își spunea: „S-ar putea găsi oare una mai toantă? Pe onoarea mea de gentilom! Cînd virtutea e lipsită de inteligență, nu devine ea oare un viciu? Dar ce minunată femeie pentru un om de vîrsta mea! Ce principii! Cîtă ignoranță!”

Înțelegeți, desigur, că acest monolog era adresat principesei Goritza, în timp ce cavalerul lua o priză de tabac.

Doamna Granson ghicise că vorbeau de Athanase. Grăbită să afle rezultatele acestei convorbiri, ea urmări pe domnișoara Cormon care, plină de demnitate, se îndrepta spre tinăr. Dar în clipa aceea Jacquelin veni să anunțe că masa e servită. Fata bătrînă căută printr-o privire să-l atragă pe cavaler. Însă curtenitorul administrator al fondului ipotecar — care vedea în apucăturile gentilomului un fel de barieră pe care nobilii provinciali începuseră s-o pună între ei și burghezime — încîntat să-i ia înainte și aflîndu-se numai la doi pași de domnișoara, îi prezentă frumos brațul și ea fu nevoită să-l accepte... Plin de abilitate, cavalerul se avîntă spre doamna Granson.

— Scumpă doamnă — spuse el mergînd domol, în urma tuturor invitațiilor — domnișoara Cormon manifestă cel mai viu interes pentru iubitul dumneavoastră Athanase, însă pare dezamăgită tocmai din pricina fiului dumneavoastră! Nu respectă religia, e liberal, se agită pe chestia teatrului, are relații cu bonapartiștii și uneltește în favoarea preotului constituțional. Cu asemenea purtare, s-ar putea să-și piardă slujba la primărie. Știți și dumneavoastră cu cîtă rigoare se fac acum epurările în organele de conducere ale maiestății sale. O dată dat afară, unde va mai

găsi iubitul dumneavoastră Athanase o altă funcție ?
Să nu ajungă prost văzut la primărie...

— Domnule cavaler — îngăimă sărmana mamă speriată — cit vă sint de recunoscătoare ! Aveți dreptate, băiatul meu e dus de nas de-o clică păcătoasă, dar lăsați c-o să-l lămuresc eu.

Cavalerul ghicise încă de mult firea lui Athanase și găsisese în el un adept al acelor convingeri republicane atît de puțin mlădioase, convingeri pentru care tineretul sacrifică totul, vrăjit de cuvîntul atît de puțin definit și atît de puțin înțeles : *Libertate*, cuvînt care pentru cei disprețuiți pare stindardul revoltei — și revolta înseamnă răzbunare ! Athanase stăruia în crezul său, căci părerile lui se imbinau cu obida sa de artist, cu amara contemplare a stării sociale. El nu bănuia că la treizeci și șase de ani, vîrstă la care omul își poate judeca semenii, și raporturile, și interesele acestora în cadrul societății, venea vremea să renunțe — ca toți oamenii cu adevărat superiori — la părerile de dragul cărora fusese gata să-și jertfească viitorul. Dacă ar fi rămas credincios „stingii“ Alençon-ului, și-ar fi atras, cu siguranță, antipatia domnișoarei Cormon. Aci cavalerul avusese dreptate. Așadar, această societate, atît de liniștită în aparență, era de fapt pradă acelorași frămîntări ca și cercurile diplomatice în care șiretenia, dibăcia, patimile și interesele se leagă de problemele cele mai serioase ale stăpînirii.

Oaspeții se așezară, în sfîrșit, în jurul mesei la care începuse să se servească primul fel ; fiecare minca zdravăn, așa cum se infulecă-n provincie ! Aci nu ți-e rușine să ai poftă de mincare, ca la Paris, unde falcile se mișcă în virtutea unor legi restrictive care parcă se străduiesc să dezmintă legile anatomice. La Paris, unde se mănîncă din virful buzelor, ți se fură plăcerea, pe cînd în provincie lucrurile stau altfel, totul decurgînd în chipul cel mai firesc ; poate că existența dă chiar prea multă importanță universalei indeletniciri la care Dumnezeu și-a osîndit creaturile.

La sfîrșitul primului fel, domnișoara Cormon dădu drumul celei mai gogonate dintre prostiile sale, despre care s-a tot vorbit doi ani de-a rîndul, și încă acum se

mai pomenește în cercurile micii burghezii din Alençon, atunci cînd vine vorba despre nunta fetei bătrîne. Spre sfîrșitul mesei, convorbirea devenise foarte însuflețită și se învîrtea în chip firesc în jurul teatrului și a preotului care jurase pe Constituție. În acea primă perioadă de zel în care se găsea regalitatea pe la 1816, cei care mai tîrziu aveau să fie porecliți *ie-zuiții țării* voiau să surghiunească pe părintele François din parohie. Du Bousquier, bănuît de către domnul de Valois că susține pe preot, că e promotorul acestor zîzanii — de altfel cavalerul, cu obișnuita-i dibăcie, i-ar fi pus orice în spinare — era acum lipsit de apărare și căzuse pradă comesenilor. Athanase, singurul musafir cu adevărat sincer, pentru a-l putea susține pe du Bousquier, n-avea destulă autoritate pentru ca să-și impună părerile în fața acestor ipochimeni din Alençon pe care, de altfel, îi găsea cît se poate de stupizi. Numai provincialii tineri mai au o atitudine respectuoasă față de cei în vîrstă, neîndrăz-nind nici să-i critice, nici să se împotrivească cu prea multă dîrzenie. Discuția, potolită de gustoasa rață cu măsline, începu deodată să lîncezească. Domnișoara Cormon, geloasă de succesul orățăniilor sale, sări să-l apere pe du Bousquier, pe care comesenii-l înfățișau drept un primejdios și dibaci urzitor de zîzanii, în stare să urnească munții din loc.

— Și eu care credeam că du Bousquier se ține doar de copilării...

În împrejurările știute, acest cuvînt al domnișoarei avu un succes formidabil. Triumful fu nemaipomenit: principesa Goritza căzu, izbindu-se de masă. Cavalerul, care nu se aștepta de loc la o asemenea aluzie din partea Dulcineei sale, rămase cu gura căscată și nu fu în stare să articuleze o laudă destul de elogi-oasă, aplaudînd doar discret, așa cum se obișnuiește la teatrul italian, cu virful degetelor.

— E fermecător de spirituală, exclamă el, adresîndu-se doamnei Granson. Am fost întotdeauna de părere că într-o bună zi are să-și dea armele în vileag...

— Dar în intimitate e incîntătoare, remarcă văduva.

— În intimitate, doamna mea, toate femeile sînt spirituale, reluă cavalerul.

O dată ce risul omeric se potoli, domnișoara Common se întrebă care e pricina acestui succes. Atunci începu clevetirea. Du Bousquier fu zugrăvit, luînd aspectul unui domn Gigogne celibatar⁵⁹ cu o numeroasă progenitură, a unui monstru care de cincisprezece ani de zile îndestula el singur Azilul pruncilor găsiți; în sfîrșit, imoralitatea moravurilor sale ieșea la iveală! Faptele dezvăluite erau la înălțimea orgiilor pariziene etc., etc. Conduasă de cavalerul de Valois, cel mai îndeminatic șef de orchestră al acestui gen, uvertura clevetirii fu într-adevăr strălucită.

— Nu știu — zise el cu un aer plin de naivitate — ce ar împiedica pe un du Bousquier să ia de soție pe o asemenea domnișoară Suzanne... *Nu știu cum...* cum o cheamă? Suzette! Cu toate că locuiesc la doamna Lardot, nu cunosc pe fetișcănele astea decît din vedere. Dacă e o fată înaltă, chipeșă, obraznică, cu talia fină, cu ochii cenușii, cu piciorul mic, cred că am întrezărit-o; și deși mi s-a părut cam deșănțată, totuși, în ce privește felul ei de a se purta, Suzon este cu mult superioară lui du Bousquier. De altfel, Suzanne are noblețea frumuseții; dacă ne gîndim, o atare căsătorie ar fi pentru ea o mezialianță. Știți că împăratul Iosif avu într-o zi curiozitatea să vadă, la Lucienne, pe doamna du Barry,⁶⁰ și, oferindu-i brațul, o pofti la plimbare; surprinsă de atîta cinste, biata fată șovăia dacă să primească. „Frumusețea va fi întotdeauna regină“, îi spuse împăratul. Observați că el era un neamț din Austria, adăugă cavalerul. Dar credeți-mă, Germania — al cărei popor trece la noi drept foarte grosolan — este tofusi o țară plină de cavalerism și curtenie, mai ales în meleagurile dinspre Polonia și Ungaria, unde se găesc...

Aci cavalerul se opri, temîndu-se să nu facă aluzie la fericirea sa personală; își reluă tabachera și sfîrși anecdota numai pentru principesa Goritza, care-i surîdea neconținut de treizeci și șase de ani...

— A fost un gest plin de gingășie pentru Ludovic al XV-lea, adăugă du Ronceret.

— Dar parcă era vorba de împăratul Iosif ? zise domnișoara Cormon, c-un glas plin de subînțelesuri.

— Domnișoară — lămuri cavalerul, văzînd că președintele, notarul și administratorul fondului ipotecar schimbau priviri malițioase — doamna du Barry era Suzana lui Ludovic al XV-lea... Sînt împrejurări destul de cunoscute de păcătoși de teapa noastră, dar de care n-au de unde să știe tînerele persoane. Naivitatea dumneavoastră vădește că sînteți un diamant fără de pată : turpitudinile istorice nu vă ating.

Părintele de Sponde aruncă o privire galeșă spre cavaler și dădu din cap aprobator.

— Domnișoara nu cunoaște istoria ? se miră administratorul fondului ipotecar.

— Cum vreți să vă cunosc istoria, dacă incurcați pe Ludovic al XV-lea cu Suzanne, răspunde candid domnișoara Cormon.

Era încintată să vadă că farfuriile s-au golit și conversația se înviora atît de bine, și că toți comesenii rid cu poftă și la această ultimă replică.

— Biata copilă ! spuse părintele de Sponde. Cînd se-ntîmplă vreo nenorocire, caritatea, — care este o dragoste divină, tot atît de oarbă ca și dragostea păgînă — nu trebuie să mai cerceteze care a fost pricina... Dragă nepoată, ești președinta Societății Materne, trebuie așadar să salvezi pe biata fată, care acum nu va găsi decît anevoie să se mai mărite.

— Biata fată ! spuse și domnișoara Cormon.

— Crezi că o va lua du Bousquier ? întrebă președintele Tribunalului.

— Dacă ar fi un om de treabă, s-ar cuveni, răspunse doamna Granson. Dar chiar ciinele meu e mai cunsecade decît el...

— Totuși, Azorică este și el un mare crai, spuse cu un aer spiritual administratorul fondului ipotecar, încercînd să treacă de la jocurile de cuvinte, la spirite.

La desert încă se mai vorbea despre du Bousquier. Acesta dăduse prilejul să se spună pe seama lui tot soiul de răutăți și discuțiile, încinse de băutură, deve-

niseră culminante. Antrenați de administratorul fondului ipotecar, fiecare se întrecea acum să facă jocuri de cuvinte.

Astfel du Bousquier deveni rind pe rind o creatură *ra-tată*, *afect-tată*, *necuge-tată*, prost *inhăi-tată*, — deși, pe vramuri, se arătase a fi bine *do-tată*. Azi însă era *deles-tată*, rău *co-tată*, ba chiar *persecu-tată*. Ajunsesese un fel de *papa-rudă* care-și găsisese *papa-nașul* — era mai rău ca un *papa-gal* sau un *papă-lapte*!

— Totuși nu-și recunoaște îndatoririle de tată, rosti părintele de Sponde cu o gravitate care puse capăt veseliei.

— Nu e un *nobil tată*, interveni și cavalerul de Valois.

Biserica și aristocrația, păstrind întreaga lor demnitate, coboriseră în arena calamburului.

— Ssst! făcu administratorul fondului ipotecar: aud scârțâind cizmele lui du Bousquier, care astăzi trebuie să aibă manșelele mai suflecate ca oricând.

Aproape întotdeauna se întâmplă ca omul pe socoteala căruia se vorbește cel mai mult să n-aibă habar de aceasta; un oraș întreg îl ia la târbacă, îl calomniază și-l face de ris, dar fiindcă n-are prieteni, respectivul nu va afla nimic. Deci naivul du Bousquier — du Bousquier, care în sinea lui ar fi dorit să fie cu adevărat vinovat, care ar fi dorit ca Suzanne să nu fi mințit — du Bousquier era mai ageamiu ca un prunc; nimeni nu-i vorbise despre destăinuirile Suzannei; de altfel, toată lumea găsea că nu se făcea să-l isco-dească într-o chestiune în care de obicei impricinatul are secrete de ascuns. Atunci când comesenii se întoarseră din sufragerie pentru a lua cafeaua în salon (unde se mai adunaseră cîteva persoane pentru a petrece seara acolo), îl găsiră pe du Bousquier, care li se păru tare nesuferit și destul de infumurat. Domnișoara Cormon, stăpinită de simțămîntul rușinii, nu cutează să privească la temutul seducător; îl incolțise pe Athanase și-l moraliza, debitîndu-i cele mai ciudate banalități din repertoriul politicii regaliste și al moralei creștine. Neavînd la îndemină o tabacheră în-podobită cu portretul vreunei principese — ca a cava-

lerului de Valois — bietul poet asculta cu un aer pierdut pe femeia lui adorată, privind monstruosu-i corsaj ce se etala cu acel calm desăvârșit al maselor impunătoare. Dorința aprinse în el un fel de vrajă care-l făcea să audă vocea mică și limpede a bătrinei fete ca un dulce susur, iar ideile ei banale, prefăcute în vorbe pline de duh.

Dragostea este un calpuzan care schimbă neconținut gologani în napoleoni, dar care poate face adesea din acești napoleoni niște simpli gologani.

— Ei, spune-mi Athanase, îmi făgăduiești?

Această ultimă frază lovî urechea fericitului tinăr în felul acelor zgomote care ne trezesc brusc.

— Ce anume, domnișoară?

Domnișoara Cormon se sculă brusc, privindu-l pe du Bousquier, care în clipa aceea semăna cu chipul marelui zeu din poveste, stanțat de Republică pe monetele sale; se îndreptă spre doamna Granson și-i șopti la ureche:

— Draga mea, fiul d'umitale e un idiot! Liceul l-a distrus, spuse ea, amintindu-și de insistența cu care cavalerul de Valois vorbise despre proasta educație ce se dă în licee.

Ce lovitură de trăsnit! Fără de știrea ei, Athanase avusese prilejul să arunce tăciuni în inima fetei bătrine; dacă ar fi ascultat-o, ar fi putut să-i dea a înțelege dragostea lui; căci un singur cuvînt ar fi fost de ajuns domnișoarei Cormon, tulburată cum era... Dar prosteasca lăcomie, caracteristică tinerilor și adevăratelor iubiri, îl pierduse, așa cum citeodată un copil plin de viață se omoară fără să vrea.

— Ce i-ai spus domnișoarei Cormon? iscodi doamna Granson pe fiul ei.

— Nimic.

— Nimic? O să vedem noi asta! spuse doamna Granson, aminînd pe a doua zi discuțiile serioase; dădu puțină importanță acestui cuvînt, socotindu-l pe du Bousquier pierdut pentru inima bătrinei domnișoare.

Curînd, cele patru mese se completează cu cei șaisprezece jucători. Patru se așezară la pîchet, jocul cel mai

scump, la care se pierdea cel mai mult. Domnul Choissnel, procurorul regelui, și două doamne se dușeră în cabinetul de lac roșu să facă un trictrac. Se aprinseră candelabrele; floarea societății ce se aduna la domnișoara Cormon venise să se așeze în dreptul căminului, pe jilțuri și împrejurul meselor, iar fiecare pereche nou venită spunea domnișoarei:

— Așadar, miine plecați la Prébaudet?

— Ce să fac, trebuie, răspundea ea.

Stăpina casei părea preocupată. Doamna Granson își dăde prima seama de starea cu totul neobișnuită în care se găsea fata bătrână: domnișoara Cormon cugeta!

— La ce te gindești, verișoară? o întrebă când o găsi odihnindu-se în budoar.

— Mă gindeam la fata aceea, sărmana, răspunse ea. Nu sint eu președinta Societății Materna? Să mă duc să-ți aduc zece taleri.

— Zece taleri? strigă doamna Granson. Dar nici-odată n-ai dat atita...

— Draga mea, e așa de firesc să ai copii!

Aceste vorbe imorale, pornite din străfundul inimii, uluiră pe casierita Societății Materna. Du Bousquier crescuse cu siguranță în ochii domnișoarei Cormon.

— Intr-adevăr — vorbi doamna Granson — du Bousquier nu este numai un monstru, ci și un nemernic. Când ai cășunat cuiva o pagubă, nu trebuie oare să-l despăgubești? N-ar fi mai curind de datoria lui, decît de a noastră, s-o salveze pe fetișcană? De altfel și ea mi se pare o zvăpăiată; ar fi putut să găsească în Alençon unul mai breaz decît cinicul ăsta de du Bousquier! Trebuie să fii foarte dezmățată ca să te legi de unul ca el.

— Cinic? draga mea. Fiul tău te învață unele vorbe latinești de neînțeles... Desigur, nu vreau să scuz pe domnul du Bousquier, dar explică-mi de ce o femeie e dezmățată dacă preferă pe un bărbat altuia?

— Verișoară dragă, dacă te-ai căsătorit cu fiul meu Athanase (și nimic n-ar fi mai natural: e tînăr și frumos, plin de speranțe pentru viitor — va fi fala Alençon-ului), toată lumea ar crede c-ai luat un băiat

atît de tinăr pentru a fi foarte fericită ; gurile rele ar spune că faci provizii de fericire pentru ca să nu mai duci lipsă niciodată. Se vor găsi și unele geloase care te vor acuza de desfriu. Dar ce înseamnă toate astea ? Vei fi, desigur, iubită cu adevărat ! Dacă Athanase ți se pare idiot, draga mea, este pentru că are prea multe idei. Extremele se ating. El trăiește ca o fecioară de cincisprezece ani ; nu s-a tăvălit în pleava Parisului ! Ei bine, schimbînd termenii — cum zicea bietul meu bărbat — același lucru s-a petrecut cu du Bousquier și Suzanne. Dumneata te-ai pomeni calomniată ; dar în afacerea du Bousquier, totul este absolut adevărat. Mă-nțelegi ?

— Nu mai mult decît dacă mi-ai vorbi în limba greacă, răspunse domnișoara Cormon, căscînd ochii și încordîndu-și toată agerimea cugetului.

— Ei bine, pentru că trebuie să punem punctul pe i : Suzanne nu poate iubi pe un du Bousquier. Și dacă inima n-are nimic de-a face în povestea asta...

— Dar, verișoară, cu ce iubește oare, dacă nu cu inima ?

Aici doamna Granson își spuse în sinea ei ceea ce gîndise și cavalerul de Valois : „Prea e nevinovată ! Asta întrece orice măsură !”

— Draga mea — reluă ea cu glas tare — mi se pare că totuși copiii nu se zămislesc numai cu spiritul.

— Ba da, draga mea, căci Sfînta Fecioară...

— De acord, însă du Bousquier nu este Sfîntul Duh !

— E adevărat, răspunse fata bătrînă — el e un bărbat ! un bărbat a cărui înfățișare îl face destul de periculos, pentru ca prietenii săi să-l îndemne să se căsătorească.

— Il vei putea împinge chiar tu la asta, verișoară.

— Cum, cum ? sări fata bătrînă, plină de zelul carității creștine.

— Să nu-l mai primești aci, pînă nu-și găsește o nevastă ; în asemenea împrejurări, bunele moravuri și religia te obligă să-ți arăți dezaprobarea.

— Cînd mă voi întoarce de la Prébaudet, o să mai discutăm lucrurile astea, dragă doamnă Granson. Mă

voi sfătui cu unchiul meu și cu părintele Couturier, spuse domnișoara reintrînd în salon, care în acel moment atingea culmea însuflețirii.

Luminile aprinse, grupurile de femei elegant îmbrăcate, tonul solemn și aerul magistral al adunării făceau ca domnișoara Cormon să fie nu mai puțin mîndră decît cercul ei de această ținută aristocratică. Privind pe mulți de aci, îți spuneai că nici la Paris n-ai fi putut întîlni o lume mai bine... În clipa aceea, du Bousquier, care juca whist cu cavalerul de Valois și cu două doamne bătrîne, doamna du Coudrai și doamna du Ronceret, devenise obiectul unei tainice curiozități. Pretextînd că urmăresc jocul vreunei femei tinere, îl priveau pe furiș într-un chip atît de ciudat, încît bietul burlac începuse să creadă că neglijase poate vreun amănunt vestimentar.

— Oare mi s-o fi strîmbat peruca? se întrebă el, trecînd printr-una din acele mari panici, specifice burlacilor.

Profitînd de o lovitură proastă care termina al șaptelea *rubber**, el părăsi masa.

— Nu pot pune mîna pe o carte fără ca să nu pierd; sint, fără îndoială, prea nenorocos...

— Oi fi norocos în alt loc, spuse cavalerul, aruncîndu-i o privire iscoditoare.

Aceste cuvinte făcură, bineînțeles, înconjurul salo-nului și fiecare admiră tonul distins al cavalerului, adevărat Talleyrand al ținutului.

— Numai domnul de Valois poate găsi asemenea perle, exclamă nepoata preotului de la Saint-Léonard.

Du Bousquier se duse să se privească în mica oglindă lungăreață aflată deasupra „Dezertorului“, dar nu găsi nimic anormal în toată persoana sa. După nenumărate reluări ale aceleiași melodii, cîntată pe toate tonurile, spre orele zece noaptea, lumea porni să se retragă de-a lungul anticamerei, în timp ce domnișoara Cormon își petrecea prietenele favorite, îmbrățișîndu-le la ieșire. Grupurile se îndreptau care spre șoseaua care duce la Bretagne și Castel, care

* Partidă de whist (în l. engleză).

către cartierul din vecinătatea Sarthei. Incepeau să răsune aceleași fraze care de douăzeci de ani se rosteau pe stradă la acele ceasuri. Se spunea invariabil :

— Domnișoara Cormon arăta bine astă-seară !

— Domnișoara Cormon ? Ce idee ! ? Mi s-a părut atît de stranie ! !

— Dar cum s-a zaharisit bietul părinte. Ați văzut cum moțăia ? Nu mai știa unde-i erau cărțile, e tare năuc !

— Vom avea durerea să-l pierdem din mijlocul nostru.

— Ce seară frumoasă ! Mîine va fi o zi superbă !

— Curînd merii vor fi iar în floare.

— Ne-ați bătut ! Așa se întîmplă întotdeauna cînd joci în partidă cu domnul de Valois.

— Cît a ciștigat ?

— Păi astă-seară a luat vreo trei-patru franci. Nu pierde el niciodată.

— Bine zici ! Dacă faci socoteala că anul are trei sute șazeci și cinci de zile, păi iese o moșie !

— Ce lovituri am primit astă-seară !

— Noroc c-ați ajuns acasă ! Noi mai avem de bătut jumătate de oraș...

— Nu vă plîng... V-ați putea ține o cabrioletă, în loc să umblați atîta pe jos !

— Dumneavoastră uitați c-avem o fată de măritat, care ne costă cît o roată de la trăsură, și un fiu la Paris care ne-o mănîncă și pe cealaltă.

— Magistrat se face ?

— Ce pot face tinerii de azi ? Mai ales că nu este nici o rușine să-ți servești regele.

Alteori se iscau discuții asupra cidrului sau a vinului — discuții ce se repetau aidoma, la aceeași epocă, pînă ce se despărteau. Orice om cu spirit de observație și care locuia pe strada aceea ar fi putut, desigur, deduce, din conversația musafirilor, în ce lună a anului se găsește. De astă dată era de tot hazul să-l fi auzit pe du Bousquier, care mergea de unul singur înaintea grupului, fredonînd (fără să-și dea seama de nepotrivirea momentului) cunoscuta melodie : *Femeie gingașă, mi-auzi tu cîntul ?... etc.*

Unii considerau pe du Bousquier ca pe un tip tare, dar neînțeles. De când fusese întărit în slujba lui printr-o nouă decizie regală, președintele du Ronceret înclina să țină cu du Bousquier. Pentru ceilalți, furnizorul era un om primejdios, cu moravuri urâte, un om în stare de orice. În provincie, ca și la Paris, oameni cu vază se aseamănă cu acei cavaleri din povestea statuii, frumoasa alegorie a lui Addisson⁶¹.

Doi cavaleri se bat în duel din pricină că, venind fiecare pe alt drum, spre răscrucea unde se înalță statuia, unul a zis că-i albă, celălalt că-i neagră; iar când amîndoi sînt la pămînt, o văd albă pe partea dreaptă și neagră pe stînga! Cînd al treilea cavaler vine într-ajutor, el o vede roșie!

Sosind acasă, cavalerul de Valois își zicea: „Ar fi timpul să dau sfoară în țară despre căsătoria mea cu domnișoara Cormon. Zvonul va porni din salonul domnișoarei de Gordes, va merge direct la Séez, la Episcopat, va reveni prin vicarii generali la preotul din Saint-Léonard care, negreșit, o va comunica abatelui Couturier; și astfel domnișoara Cormon va primi ghiuleaua — voi lovi drept la țintă. Bătrînul marchiz d'Esgrignon va pofti atunci pe părintele de Sponde la masă, în scopul de a se curma aceste zvonuri care, dacă aş protesta, ar aduce prejudicii domnișoarei Cormon — ba mi-ar dăuna mie, dacă dînsa m-ar refuza. Părintele o să fie într-o strașnică încurcătură, iar domnișoara Cormon n-o să poată rezista argumentelor domnișoarei de Gordes, care îi va demonstra măreția și viitorul acestei căsnicii. Moștenirea abatelui se urcă la peste o sută de mii scuzi, economiile fetei bătrîne trebuie să însumeze și ele mai bine de două sute mii livre: are o casă, domeniul Prébaudet și cincisprezece mii livre rentă. Un cuvînt al amicului meu, contele de Fontaine, și iată-mă ajuns primar la Alençon, deputat; apoi, o dată așezat în Parlament pe băncile de dreapta, voi ajunge și pair! Mă văd strigînd: «Închiderea vă rog» sau «Vă chem la ordine»...”

Sosită acasă, doamna Granson avu o discuție aprinsă cu fiul ei, care nu putea pricepe ce legătură

poate fi între părerile și dragostea lui. A fost prima sfadă ce a venit să tulbure armonia acestui sărman cămin.

A doua zi, la nouă dimineața, domnișoara Cormon, urcată în faeton împreună cu Josette — ca o piramidă pe un maldăr de catrafuse — putea fi văzută trecând pe strada Saint-Blaise spre Prébaudet, locul unde avea să fie surprinsă de întâmplarea ce trebuia să precipite căsătoria sa — o întâmplare ce nu putea fi prevăzută nici de doamna Granson nici de du Bousquier, nici de cavalerul de Valois, nici chiar de domnișoara Cormon. Hazardul este cel mai desăvârșit maestru.

A doua zi după sosirea la Prébaudet, pe la opt dimineața, tocmai când domnișoara Cormon își bea cafeaua cu lapte, ascultind cu candoare diferitele comunicări făcute de paznic și grădinar, Jacquelin dădu buzna în sufragerie.

— Domnișoară! strigă el complet năucit, unchiul dumneavoastră l-a trimis pe băiatul babei Grosmort să vină iute ca fulgerul s-aducă plicul ăsta. Flăcăul a pornit din Alençon înainte de revărsatul zorilor și iată-l ajuns. A gonit aproape tot atât de repede ca Penelopa. Să-i dăm un păhărel de vin?...

— Ce s-o fi întâmplat, Josette, oare unchiul s-o fi simțit...

— N-ar mai fi scris atunci, zise femeia, ghicind îngrijorarea stăpînei sale.

— Repede, repede, strigă domnișoara Cormon, după ce citi primele rînduri, Jacquelin să-nhame repede pe Penelopa. Fă așa fel, fetițo, ca într-un ceas totul să fie iar împachetat. Ne întoarcem la oraș...

— Jacquelin! strigă Josette, tulburată de expresia ce se citea pe fața domnișoarei Cormon.

Încunoștințat de Josette, Jacquelin veni gîfiind:

— Dar, domnișoară, Penelopa tocmai își ronțăie ovăzul.

— Ei, și! Puțin îmi pasă. Vreau să plec numai-decît.

— Dar, domnișoară, stă să plouă!

— Ei bine: o să ne plouă!

— Arde casa ! spuse Josette printre buze, picarissită de tăcerea stăpînei care termina scrisoarea, o citea și iar o recitea.

— Beți-vă măcar cafeaua, nu vă pierdeți firea ! Uitați-vă cum v-ați roșit...

— Sînt roșie, Josette ?

— Și domnișoara Cormon alergă să se privească într-o veche oglindă, al cărei cositor cojit reflecta chipul său în ape tulburi. „Doamne — gîndi ea — și dacă voi fi urîță ? !”

— Hai, Josette ! hai, fetițo, îmbracă-mă iute : vreau să fiu gata înainte ca Jacquelin s-o fi înhămat pe Penelopa. Dacă n-ai timp s-așezi pachetele în trăsură, mai bine le las aici, decît să pierd o secundă.

Dacă ați înțeles bine obsesia în care ajunsese domnișoara Cormon în dorința ei de a se mărita, atunci îi veți putea împărtăși emoția. Venerabilul unchi își anunțase nepoata că domnul de Troisville, fost ofițer în serviciul Rusiei, nepot al unuia din cei mai buni amici ai săi, dorea să se stabilească la Alençon și-i cerea găzduire ; el îi amintea despre prietenia pe care părintele Sponde o purtase bunicului său, contele de Troisville, șef de escadron sub Ludovic al XV-lea. Alarmat, fostul vicar general își ruga nepoata să se întoarcă degrabă, pentru ca dînsa să facă onorurile casei și să-l ajute la primirea oaspetelui — căci scrisoarea fiind sosită cu întârziere, domnul de Troisville ar fi putut să pice chiar în acea seară. După citirea acestui mesaj, mai putea oare fi vorba să mai stea să trebăluiască prin Prébaudet ? În aceste clipe, paznicul și fermierul — martori ai emoției pricinuite stăpînei lor — tăceau chitic, așteptîndu-i ordinele. Cînd o opriră o clipă spre a-i cere instrucțiuni, pentru prima oară în viața ei, domnișoara Cormon — despotica fată bătrînă care la Prébaudet vedea totul și nu lăsa nimic să se treacă fără să fie cernut prin ochiul ei — le aruncă un : „*Faceți cum vă taie capul !*” vorbă care îi lăsă înmărmuriți ; pînă mai ieri, stăpîna lor purta cu migală de grijă administrației, număra chiar și pometul recoltat, înregistrîndu-l pe sorturi, în așa

chip încît ea hotăra ordinea în care se vor consuma, potrivit produselor fiecărei specii.

„Mi se pare că visez !” își spuse Josette, văzîndu-și stăpîna sărînd treptele scării, asemenea unui elefant pe care Dumnezeu l-ar fi înzestrat cu aripioare.

Și numaidecît, fără să-i pese că afară turna cu găleata, domnișoara părăsi Prébaudet-ul, lăsînd oamenilor săi mînă liberă... Jacquelin nu îndrăzni să grăbească obișnuitul trap al pașnicei Penelopa, care — întocmai frumoasei regine al cărui nume îl purta — părea că face tot atîția pași înapoi cîți făcea și înainte. Văzîndu-i pasul domol, domnișoara ordonă cu voce acră lui Jacquelin s-o îndemne la galop, iar dacă e nevoie, s-o îmboldească pe biata iapă (mirată și ea) chiar cu biciul. Intr-atît se temea că nu va avea timpul să aranjeze casa pentru primirea domnului de Troisville ! Își făcea socoteala că nepotul unui prieten al unchiului său nu putea să aibă mai mult de patruzeci de ani ; apoi, un militar nu putea să fie decît neînsurat. Își promitea așadar (cu ajutorul unchiului) să nu-l lase pe domnul de Troisville să plece din casă cu starea civilă cu care avea să între... Deși Penelopa galopa, domnișoara Cormon, cu gîndul la toaletele ei și visînd la noaptea de nuntă, se adresă de cîteva ori lui Jacquelin, spunîndu-i că iapa bătea parcă pasul pe loc. Se foia mereu în faeton, fără să răspundă la întrebările Josettei, bolborosînd în gînd ca o ființă ce tot făurește planuri mari. În sfîrșit, ajunse în marea uliță din Alençon numită Saint-Blaise, care străbătea orașul dinspre Mortagne ; în dreptul palatului du More, strada lua numele de Porte de Sééz, pentru ca dînd încalea spre Bretania, să devină strada du Bercail.

Dacă plecarea domnișoarei stîrnea multă vîlvă în Alençon, fiecare își poate închipui răsunetul ce-l provoca întoarcerea ei, chiar a doua zi după ce își luase reședința la Prébaudet, fără a se sinchisi de ploaia torențială care-i biciuia fața. Fiecare observase galopul nebun al Penelopei, aerul zeflemitor al lui Jacquelin, ora matinală, pachetele aruncate claie peste grămadă, conversația însuflețită între Josette și domnișoara, și — în chip deosebit — nerăbdarea lor.

Domeniile domnului de Troisville erau situate între Alençon și Mortagne. Josette cunoștea diverse ramuri ale familiei Troisville. O vorbă a domnișoarei, pe cînd intrau în străzile Alençon-ului, o pusese pe Josette la curent cu toate. Începură să discute și stabiliră amîndouă că acest Troisville trebuie să fie un gentilom între patruzeci și patruzeci și doi de ani, burlac, nici bogat, nici sărac. Domnișoara se și vedea contesă sau vicontesă de Troisville.

— Și unchiul meu să nu-mi spună nimic, să nu știe nimic, să nu se intereseze de nimic...! Oh ! unchiul ăsta ! Și-ar uita și nasul, dacă n-ar fi bine prins la locul lui.

N-ați observat că, în asemenea împrejurări, fetele bătrîne devin — ca și Richard al III-lea — spirituale, sălbatice, îndrăznețe și pline de făgăduieli ? Ca unii clerici chercheliți, ele nu mai au respect de nimic. Tot orașul Alençon — informat într-o clipită (de la prima casă din strada Saint-Blaise și pînă la poarta Séez) de întoarcerea ei precipitată — era zgîlțit pînă-n adîncurile vieții sale publice și domestice. Bucătăresele, negustorii, trecătorii își strigau cu toții noutatea din poartă-n poartă ; apoi vestea ajunsese în partea de sus a orașului. În curînd fraza : „Domnișoara Cormon s-a întors !“ explodează ca o bombă în toate gospodăriile.

În acel moment, Jacquelin coborî de pe banca de lemn (lustruită cu vremea printr-o tehnică necunoscută tîmplarilor) ce-i slujea drept capră, deschise singur poarta verde, boltită și închisă parcă în semn de doliu, fiindcă în timpul absenței domnișoarei Cormon, nu mai avea loc nici o sindrofie. Rînd pe rînd, obișnuiții firitiseau atunci pe părintele Sponde. Iar domnul de Valois se achita de obligații, invitîndu-l la masă la marchizul de Gordes.

Jacquelin chemă — dînd semnalul ce-i era familiar — pe Penelopa, rămasă-n mijlocul uliței ; obișnuită cu aceasta, iapa porni singură, trecu poarta și ocoli frumos prin curte, fără să calce rondul cu flori. Jacquelin o apucă de hățuri și trase faetonul la scară.

— Mariette ! strigă domnișoara Cormon.

Mariette era ocupată să închidă poarta mare.

— Da, domnișoară !

— N-a venit încă musafirul ?

— Nu încă, domnișoară !

— Dar unchiul meu ?

— E la biserică, domnișoară.

Jacquelin și Josette, de pe prima treaptă a scării peronului, întinseră mâinile spre a-și ajuta stăpîna care, descinzînd, se propti pe coviltirul trăsurii, apoi se aruncă de pe hulube drept în brațele lor ; căci de doi ani de zile, domnișoarei îi era frică să coboare pe scărița de fier cu duble trepte, fixată de faeton printr-un nesuferit mecanism cu balamale și piroane groase. Ajunsă sus, pe peronul scării, domnișoara Cormon își privi curtea cu un aer plin de mulțumire.

— Haide, Mariette, și lasă o dată poarta ! Hai, vino-ncoa !

— Arde casa ! șopti Jacquelin repede Mariettei, cînd aceasta trecu pe lîngă faeton.

— Spune-mi, fata mea, ce provizii avem în cămară ? Întrebă domnișoara Cormon, așezîndu-se pe bancheta lungă din vestibil, ca un om frînt de oboseală.

— Mai nimic ! zise Mariette punîndu-și mîinile-n solduri. Domnișoara știe prea bine că-n timpul cînd lipsește dumneaei, sfinția sa e totdeauna poftit în oraș ; ieri am fost să-l chem acasă de la domnișoara de Gordes.

— Și unde e acum ?

— Domnul părinte-i la biserică și nu se-ntoarce decît către ceasurile trei.

— La nimic nu se gîndește ! Ar fi trebuit să-ți spună să mergi la piață ! Du-te, Mariette și — fără s-arunci banii — să nu te tocmești prea mult : iei tot ce găsești mai fin, mai bun și mai grozav. Du-te și întreabă la Hanul Diligențelor unde am putea găsi repede niște pateuri... Vreau și raci din gîrla Brillanței... Cît o fi ceasul ?

— Trei sferturi spre nouă.

— Doamne ! Mariette, să nu pierzi vremea trîncănind : persoana pe care o așteaptă unchiu-meu poate

sosi dintr-o clipă într-alta ; dac-ar fi să-i servim dejunul, am băgat-o pe mîneacă...

Mariette se întoarse spre Penelopa care năduşise toată şi privi pe Jacquelin într-un fel care voia să zică : „De astă dată, domnişoara prinde-n laţ un bărbat !“

— Hai, Josette ! căci trebuie să ne îngrijim acum unde o să-l culcăm pe domnul de Troisville.

Cu cită bucurie fură rostite cuvintele : „*Unde o să-l culcăm pe domnul de Troisville*“ (pronunţaţi Tréville), cîte idei nu cuprindeau aceste cuvinte ! Fata bătrînă era năpădită de speranţe.

— Să-l culcăm în camera verde ?

— Cea a Episcopului ? Doamne fereşte ! E prea aproape de a mea. Asta-i bună pentru monseniorul, care este un sfînt.

— Daţi-i apartamentul unchiului dumneavoastră.

— E aşa de golaş, încît n-ar fi prea potrivit...

— Atunci pregătiţi mai bine un pat în budoarul dumneavoastră ; are şi cămin. Desigur că Moreau va găsi în prăvălia sa un pat asortat cu stofa tapetului.

— Ai dreptate, Josette. Ia dă fuga la Moreau ; îţi dau voie să te consulţi cu el cu privire la tot ce trebuie făcut. Dacă patul (patul domnului de Troisville !) poate fi montat chiar în astă-seară, fără ca domnul de Troisville să ia seama (în cazul cînd domnul de Troisville ar sosi pe cînd Moreau va fi aici), eu n-am nimic împotrivă. Aşa să faci. Dacă Moreau nu-şi poate însă lua obligaţia, atunci îl voi instala pe domnul de Troisville în camera verde, cu toate că acolo domnul de Troisville o să fie cam prea aproape de mine.

Josette plecă. Stăpîna ei o rechemă.

— Explică totul lui Jacquelin, strigă ea cu o voce tunătoare, formidabilă. Să se ducă el la Moreau ! Dă-mi rochia ! Dacă domnul de Troisville m-ar găsi aşa, singură, fără unchiu-meu, pentru a-l primi ! Vai ! unchiule, unchiule ! Hai, vino o dată, Josette, să mă îmbraci.

— Dar Penelopa ? întrebă imprudenta Josette.

Pentru prima dată în viaţa-i, ochii domnişoarei Cormon scăpărară :

— Mereu Penelopa ! Penelopa-ncolo, Penelopa-n-coace. Oare Penelopa sau eu sînt stăpîna ?

— Dar e lac de apă și nu și-a mîncat nici ovăzul.

— N-are decît să crape ! țipă domnișoara Cormon.
„Numai eu să mă mărit“ — gîndi ea.

Auzind acest strigăt — care i se păru că sună ca un trăsnet — Josette rămase buimacă ; apoi, la un gest al stăpînei, se repezi pe scări.

— A intrat dracu-n ea, Jacquelin ! fu prima vorbă a Josettei.

Astfel, parcă toate se puseseră de acord în ziua aceea spre a pregăti marea lovitură de teatru care avea să hotărască soarta domnișoarei. Orașul era tot într-un nemaipomenit iureș, în urma celor cinci circumstanțe agravante care întovărășiseră atît de neașteptata întoarcere a domnișoarei Cormon : ploaia torențială, galopul Penelopei, gîfiiitoare, nădușită, cu pîntecele supt, ora matinală, pachetele răvășite și aerul straniu, năucit al fetei bătrîne. Dar cînd Mariette dădu buzna-n piață pentru a cumpăra totul, cînd Jacquelin veni la cel mai mare tapîter din Alençon, pe strada Porții de Sééz, la doi pași de biserică, pentru a alege un pat, atunci se porniră cele mai grave presupuneri. Se discuta despre această aventură ciudată pe Corso, la promenadă, pretutindeni ; ea ajunsese să preocupe pînă și pe domnișoara de Gordes, la care tocmai se găsea cavalerul de Valois. În ultimele două zile, orașetul Alençon fusese zgîlțit de evenimente atît de importante, încît cîteva femei începură să spună : „Păi, e sfîrșitul lumii !“ Ultima știre se rezuma pretutindeni prin cuvintele : „Dar ce se întîmplă pe la Cormoni ?“ Părintele de Sponde, iscodit cu multă dibăcie (cînd ieșea de la Saint-Léonard pentru a merge să se plimbe pe Corso cu părintele Couturier), răspunse plin de bunăvoință că așteaptă pe viconte de Trosville, gentilom care servise în Rusia, în timpul emigrației și care se întorcea acum cu gîndul să se stabilească în Alençon. De la orele două și pînă la cinci, un fel de „telegraf labial“ începu să țacăne prin tot orașul, vestind locuitorilor că domni-

șoara Cormon își găsisse, în fine, prin corespondență, soțul și că avea să se mărite cu viconte de Troisville.

Ici se comenta: „Moreau îi și pregătește patul“, colo că „patu-i măsoară șase picioare“. Patul avea patru picioare pe strada du Bercail (după spusele doamnei Granson); apoi deveni un simplu pat de campanie — așa afirma du Ronceret, unde cina du Bousquier. Mica burghezie pretindea că patul costase una mie o sută de franci. Cei mai mulți erau de părere că *se vinde pielea ursului din pădure*. Mai târziu, zvonurile căpătară proporții! Mariette, în piață, umflase totul. Sus, în rue Saint-Blaise, se vorbea că Penelopa se dusesse pe copcă. Decesul ei era pus la îndoială de receptorul general. Cu toate acestea, la prefectură se da drept sigur faptul că iapa crăpase după ce intrase pe poarta casei Cormon, — atît de iute se repezise fata bătrînă asupra prăzii sale.

Șelarul, care locuia în colțul străzii de Sééz, cuteză chiar să vină să-ntrebe dacă nu cumva e nevoie de o reparație la faetonul domnișoarei Cormon, pentru a putea vedea cu ochii lui dacă Penelopa a decedat sau nu. De-a lungul străzii Saint-Blaise și pînă la capătul străzii du Bercail, cetățenii aflară că, mulțumită îngrijirilor lui Jacquelin, Penelopa, tăcuta martiră a necumpătării stăpîni-si, încă mai trăia, dar părea să bolească... Pe toată calea Bretoniei, viconte era socotit drept mezinul familiei, așadar fără lețcaie, căci veniturile din ținutul Perche aparțineau marchizului de Troisville, *pair* al Franței și tată a doi copii. Căsătoria aceasta ar fi fost un mare noroc pentru sărmanul emigrat, viconte fiind pe placul domnișoarei Cormon; pe de altă parte, protipendada care locuia pe calea Bretoniei era pentru această căsătorie, fiind de părere că fata bătrînă nu și-ar fi putut mai bine investi averea. În rîndurile burgheziei însă, viconte de Troisville era considerat un fel de general rus care luptase împotriva Franței și care revenea cu un uriaș avut cîștigat la Curtea din Petersburg; era un „străin“, unul din „aliații“ urîți de liberali.

Părintele de Sponde mijlocise-n taină această căsătorie. Toate persoanele care aveau dreptul să intre la

domnișoara Cormon ca la ele acasă se înțelesesă să vină cu orice preț s-o vadă chiar în acea seară. În timpul acestei agitații transurbane — care făcu să se uite chiar de Suzanne — domnișoara Cormon nu era cea mai puțin zbuciumată. Fata bătrână încerca sentimente cu totul noi. Privindu-și salonul, budoarul, cabinetul, sufrageria, fu deodată cuprinsă de o spaimă cumplită. Un fel de demon rânjit îi arătă acest lux ca fiind desuet; i se păru dintr-o dată că toate lucrurile frumoase, pe care le admira din copilărie, s-ar fi învechit. Atunci fu lovită de acea temere care pune stăpînire pe aproape toți autorii în clipa cînd citesc o lucrare — socotită de ei desăvîrșită — vreunui critic blazat și pretențios. Situațiile noi li se par răsuflate; frazele cele mai bine ticluite, cele mai meșteșugite par obscure și schiloade; imaginile apar schimonosite ori neverosimile și neadevărul sare în ochi. La fel și sărmana fată tremura la gîndul c-avea să vadă pe buzele domnului de Troisville un surîs de dispreț pentru acest salon episcopal; îl și văzu cu teamă aruncînd o privire glacială pe străvechea-i sufragerie; în sfîrșit, se înfricoșa la ideea că rama avea să îmbătrînească tabloul! Oare aceste antichități n-ar arunca asupra ei un vâl de bătrînețe? Punîndu-și întrebarea, i se zbîrli părul de groază. În acea clipă și-ar fi dat un sfert din economii pentru a-și putea preface într-o secundă casa, printr-o lovitură de baghetă magică. Dar care general, oricît de încrezut ar fi fost, n-a tremurat în ajunul unei mari bătălii? Biata fată se afla între Austerlitz și Waterloo... ⁶²

„Doamna vicontesă de Troisville... își spunea. Frumos nume! Averea noastră va ajunge măcar într-o casă mare!”

Se afla pradă unei tulburări care făcea să freamăte pînă și cele mai tainice unghere ale ființei ei, de atîta timp cotropită de grăsime. Biciuit de speranță, tot sîngele ei era într-o răzmeriță. Se simțea în stare, la nevoie, să susțină o conversație cu domnul de Troisville. De prisos să mai vorbim de rîvna cu care trebuiau Josette, Jacquelin, Mariette, Moreau și ucenicii lor. Era zelul furnicilor preocupate de ouăle lor. Tot

ceea ce, printr-o grijă de fiecă zi, era ținut atît, de curat, era acum din nou călcat, periat, spălat și frecat. Porțelanurile de zile mari ieșiră la lumină. Lenjeria de masă de damasc, numerotată A, B, C, D, fu scoasă din adîncurile sipetelor unde zăcea înfășată sub un întreit înveliș, păzit de o formidabilă oaste de ace de siguranță. Cele mai prețioase rafturi ale bibliotecii fură coasultate. În sfîrșit, domnișoara jertfi trei șipuri din faimosul lichior al doamnei Amphoux, mult vestita fabricantă de lichior de peste mări, nume scump amatorilor. Astfel, grație devotamentului locotenenților săi, domnișoara putu să intre în luptă. Diferitele arme — mobilele, artileria grea din bucătărie, bateriile din oficiu, hrana, munițiile, corpul de rezervă — toate fură gata pe întregul front. Jacquelin, Mariette și Josette primiră ordinul să îmbrace uniformele de mare ținută. Grădina fu greblată. Fata bătrînă regretă că nu se poate înțelege cu privighetorile care ciripeau prin pomi, spre a obține de la ele cele mai frumoase triluri. În sfîrșit, pe la ceasurile patru, tocmai în clipa cînd părintele de Sponde se-ntorcea acasă, iar cînd domnișoara socotea că zadarnic dichisise masa în chipul cel mai elegant cu putință și că degeaba pregătise cea mai delicată cină, deodată pocniturile de bici ale unui surugiu se auziră răsunînd în Val-Noble.

— *El e!* spuse ea, primind un bici peste inimă.

Intr-adevăr, anunțat de atîtea clevetiri, un poștalion, în care se găsea un singur domn, stîrni senzație trecînd pe strada Saint-Blaise și luînd-o pe strada du Cours. Cîțiva oameni și cîțiva copii, ce alergaseră după el, se și aflau acum adunați în jurul porții casei Cormon, pentru a-l vedea cum intră. Jacquelin, care simțea apropiindu-se propria-i nuntă, auzind șfichiul biciului dinspre strada Saint-Blaise, deschise larg porțile. Surugiul, un prieten de-al lui, își făcu o datorie de onoare din obligația de a lua bine cotitura și opri drept în fața scării; și bineînțeles că datorită grijii lui Jacquelin, surugiul plecă omenit după lege. Părintele își întîmpină musafirul, a cărui trăsură fu deshămată și trasă la adăpost cu iuțeala cu care ar fi

operat niște hoți grăbiți. Poarta mare fu închisă, și-n câteva clipe nu mai era urmă de sosirea domnului de Troisville. Niciodată două substanțe chimice nu s-au contopit cu mai multă promptitudine — cu graba cu care casa Cormon absorbise pe vicontele de Troisville. Inima domnișoarei zvîcnea ca o șopîrlă peste care-și azvîrlise mina un cioban. Eroică, ea rămase însă în jilțul său, lingă cămin. Josette deschise ușa și vicontele de Troisville, urmat de părintele de Sponde, își făcu apariția în fața ochilor bătrînei fete.

— Iată, îți prezint pe domnul viconte de Troisville, nepotul unuia dintre colegii mei de școală. Domnule de Troisville, aceasta e nepoata mea, domnișoara Cormon.

„Ah ! bunul meu unchi, cît de bine știe el să le chibzuiască !” gîndi Rose-Marie-Victoire.

Vicontele de Troisville era, ca să zicem așa, un fel de du Bousquier gentilom. Între ei era deosebirea care distinge speța vulgară de cea nobilă. Dacă amîndoi s-ar fi aflat acolo, nici cel mai înfocat liberal n-ar fi putut trăgădui aristocrația ca atare. Ceea ce alcătuia forța vicontelui era tocmai distincția eleganței sale. Formele lui păstrau o falnică demnitate ; avea ochii albaștri, părul negru, pielea măslinie și nu părea să aibă mai mult de patruzeci și șase de ani. Arăta ca un frumos spaniol păstrat în ghețurile Rusiei. Apucăturile, mersul, portul — totul într-însul vădea diplomatul care cutreierase Europa. Imbrăcămintea-i era cea potrivită pentru un călător. Domnul de Troisville părea obosit. Părintele îi propuse să treacă în odaia ce-i fusese hărăzită și rămase înmărmurit cînd nepoata sa deschise ușa budoarului transformat în dormitor. Domnișoara Cormon și unchiul său lăsară pe nobilul musafir să-și vadă de treburi, ajutat fiind de Jacquelin care-i aduse toate geamantanele de care avea nevoie. Părintele de Sponde se duse să se plimbe cu nepoata pe malul Brillantei, așteptînd ca oaspetele să-și termine toaleta. Cu toate că părintele, printr-o curioasă întîmplare, era mai distrat ca de obicei, domnișoara Cormon nu era nici ea mai puțin preocupată. Mergeau amîndoi tăcuți. Fata bătrînă nu întîlnise

niciodată o făptură mai seducătoare decît olimpiantul viconte de Troisville. Nu putea să-și spună ca nemții : „Acesta este idealul meu !”, însă se simțea înviorată pînă în creștetul capului cînd își spunea : „Iată ce-mi trebuia !” Deodată ea o zbughi pînă la Mariette, pentru a întreba dacă cina putea să-ntîrzie, fără ca să se treacă bucatele.

— Nu-i așa, unchiule, că domnul de Troisville este un om foarte amabil ? spuse ea cînd se reîntoarse.

— Dar, fată dragă, încă n-a spus nimic ! observă părintele.

— Aceasta se vede chiar după înfățișarea lui. E burlac ?

— Nu știu, răspunse starețul care se gîndea la o discuție avută cu părintele Couturier — discuție cu privire la har. Domnul de Troisville mi-a scris c-ar vrea să-și cumpere o casă aici. Dacă ar fi fost însurat, n-ar fi venit de unul singur, reluă cu un aer nepăsător, căci n-ar fi crezut ca nepoata lui să se poată gîndi la măritiș.

— E bogat ?

— E cel mai mic din familia celui de-al doilea frate Troisville, răspunse unchiul. Bunicu-său a fost comandant de escadră ; tatăl acestui tînăr însă n-a făcut o prea bună căsătorie.

— Acest tînăr ! repetă fata bătrînă. Dar mi se pare, unchiule, că are patruzeci și cinci de ani ? zise ea, simțind o nețărmită dorință să-și pună vîrstele de acord.

— Da, spuse părintele. Însă pentru un biet preot de șaptezeci de ani, dragă Rose, un om la patruzeci pare tînăr...

În clipa aceea, întregul Alençon știa că viconte de Troisville trăsese la domnișoara Cormon. Curînd după aceasta, oaspele veni alături de gazdele sale și începu să admire panorama pe Brillante, grădina și casa.

— Părinte — vorbi el — cea mai mare dorință a mea ar fi să pot găsi o locuință asemănătoare cu a domniei-voastre. Fata bătrînă luă aceasta drept o de-

clarație și lăsă ochii în jos. Cred că vă place aici domnișoară ? reluă vicontele.

— Cum nu mi-ar plăcea ? Casa aparține familiei noastre încă din anul 1574, cînd unul din strămoșii noștri, intendentul ducelui de Alençon, a cumpărat terenul și a ridicat clădirea asta, răspunse domnișoara Cormon. Casa e construită pe piloți.

Jacquelin anunță că masa este servită. Domnul de Troisville oferi brațul fericitei gazde, care nu voi să se reazeme prea mult de el ; îi era încă atît de frică să nu pară că-i face avansuri !

— Totul este atît de armonios aici, spuse vicontele, așezîndu-se la masă.

— Copacii noștri adăpostesc sumedenie de păsărele care ne fac muzică în mod gratuit ; nu le supără nimeni, și-n toate nopțile cîntă privighetorile, rosti domnișoara Cormon.

— Vorbesc de interiorul casei — zise vicontele, care nu se ostenise să studieze pe domnișoara Cormon și nu-și dăduse seama de inteligența ei redusă. Da, totul este într-un strîns raport ; tonul culorilor, mobilele, fizionomia...

— Totuși, ne costă mult ; impozitele sînt mari, spuse buna domnișoară, impresionată de cuvîntul *raport*.

— Cum ! Impozitele sînt mari aci ? întrebă vicontele, care — preocupat de ideile sale — nu remarcase cît de anapoda vorbea.

— Nu știu, spuse părintele. Nepoată-mea se ocupă cu administrarea bunurilor noastre.

— Impozitele astea sînt un fleac pentru oamenii bogați, reluă domnișoara Cormon, care nu voia să pară zgîrcită. Cît despre mobile, le-aș lăsa așa cum sînt, n-aș schimba nimica ; numai dacă o să mă mărit, atunci va trebui să schimb totul, ca să fie pe gustul stăpînului.

— Aveți principii generoase, domnișoară, spuse surîzînd vicontele, ați face un soț fericit...

„Niciodată nu mi-a spus cineva un cuvînt atît de frumos !“ gîndi fata bătrînă.

Viconteles complimentă pe domnișoara Cormon pentru serviciu, pentru felul în care era ținută casa, mărturisind că, deși pînă aici el socotea provincia înapoiată, o găsisese cum nu se poate mai confortabilă.

„Ce o mai fi și vorba asta, Doamne? gîndi ea. Unde-i cavalerul de Valois pentru a răspunde. Confortabilă? Hai, curaj — își spuse ea — poate o fi vreun cuvînt rusesc; nu trebuie neapărat să răspund.“

— Dar, domnul meu — reluă ea cu voce tare, simțindu-și limba dezlegată de elocința pe care o găsesc aproape toate creaturile umane în clipele hotărîtoare — avem aici cea mai strălucită societate. Tot orașul se întîlnește chiar aici, la mine. Veți putea judeca singur, chiar acum, căci cîțiva din obișnuiții noștri au aflat desigur despre întoarcerea mea și vor veni să mă vadă. Avem aici pe cavalerul de Valois, un nobil din vechea gardă, bărbat plin de spirit și de gust; apoi pe domnul marchiz de Gordes și domnișoara Armande, soră-sa (își mușcă limba și se răzgîndi), o fată remarcabilă în genul ei. A rămas nemăritată pentru a lăsa întreaga avere fratelui și nepotului său.

— Ah! da — Gordes, îmi amintesc.

— De altfel, Alençon-ul e foarte vesel, reluă fata bătrînă o dată pornită. Ne distrăm bine. Perceptorul general dă baluri, prefectul e un om amabil, episcopul ne cinstește cîteodată cu vizitele sale...

— Deci n-am făcut rău să vin și eu, ca iepurele, să mor în bîrlogul meu, reluă surîzînd viconteles.

— Și eu, spuse fata bătrînă, sînt ca un iepure: unde mă așez, acolo mor!

Viconteles luă proverbul astfel spus, drept o glumă și surîse.

„Ah! — gîndi fata bătrînă — totul merge strună, omul ăsta mă-nțelege.“

Conversația continuă cu generalități. Printr-una din acele misterioase puteri necunoscute, de nedefinit, domnișoara Cormon, sub presiunea dorinței sale de a fi amabilă, regăsea în creierul ei toate întorsăturile frazelor cavalerului de Valois. Era ca într-un duel în care parcă diavolul însuși potrivea pistolul. Niciodată vreun adversar nu fusese mai bine ochit. Domnul

de Troisville era mult prea bine crescut, pentru a vorbi de buna calitate a cinei; dar însăși tăcerea sa era o laudă. Bînd vinurile delicioase pe care i le servea cu dărnicie Jacquelin, părea că se simte între vechi prieteni. Arăta a fi un fin cunoscător, iar adevăratul amator nu aplaudă, ci se bucură. Vicontele se informă cu vie curiozitate de prețurile terenurilor, ale caselor, ale locurilor de clădit; lăsă pe domnișoara Cormon să-i descrie pe larg confluența Brillantei și a Sarthei. Se miră că orașul era plasat atît de departe de rîu; topografia ținutului îl interesa deosebit de mult. Părintele, foarte tăcut, lăsă pe nepoata lui să conducă firul conversației. Intr-adevăr, domnișoara crezu că-l interesează pe domnul de Troisville, care-i surîdea cu grație și care o făcu să nădăjduiască, în timpul acestei cine, mult mai mult decît o îmbiaseră, timp de cincisprezece ani, cei mai zeloși pretendenți ai săi. De altfel, trebuie să spunem că niciodată vreun comesean n-a fost mai cocoloșit și copleșit de atenții. Ai fi zis că e amantul iubit reîntors în căminul a cărui fericire o făurește. Domnișoara prevedea clipa cînd vicontele ar fi avut nevoie de pîine; nu-l scăpa din ochi și, cum întorcea capul, îi puneă pe nesimțite un supliment din felul care i se părea că-i place; dacă ar fi fost un om lacom, l-ar fi ghiftuit desigur, peste măsură; dar acestea erau doar slabe dovezi din ce socotea că-i va putea ea da în dragoste... Nu făcuse prostia să se deprecieze, ci își desfășurase toate farmecele, arborase toate pavilioanele. Se recomandă drept regina Alençon-ului și-și laudă dulcelețurile; în sfîrșit, pescui complimente, vorbind atît de mult despre ea însăși, ca și cînd cei care ar fi putut s-o laude răposaseră cu toții. Își dădu seama că place vicontelui, căci dorința o schimbase atît de mult, încît devenise aproape femeie. În timpul desertului, auzi, nu fără o bucurie interioară, pași în anticameră și zumzet de voci în salon — ceea ce însemna că obișnuiții ei începuseră să sosească. Explică atunci unchiului și domnului de Troisville acest zel de a veni s-o vadă, ca un semn al dragostei cu care era înconjurată (cînd de fapt, acesta era doar efectul neastîmpăratei cu-

rizități ce pusesse stăpînire pe-ntreg orașul). Nerăbdătoare să-și arate succesul, domnișoara Cormon porunci lui Jacquelin să servească lichiorurile și cafelele în salon. Jacquelin apăru în fața elitei societății cu un minunat serviciu de cafea din porțelan de Saxa, care nu ieșea din vitrină decît de două ori pe an. Totul fu observat de adunarea pornită să bîrfească pe-nfundate.

— Drace l făcu du Bousquier. Cele mai bune lichioruri ale doamnei Amphoux ! Licoarea care nu se servește decît la cele patru mari praznice ale anului !

— E desigur o căsătorie ticluită prin corespondență, cel puțin de un an, șopti președintele du Ronceret. De un an de zile, dirigintele poștei tot primea scrisori timbrate din Odesa.

Doamna Granson se cutremură. Cavalerul de Valois, cu toate că mîncase cît patru, era palid — în afară de partea stîngă a feței — și era cît pe ce să-și trădeze secretul.

— Nu găsiți că-i cam frig azi ? Sînt înghețat ! spuse el.

— E vecinătatea Rusiei, șuieră du Bousquier.

Cavalerul îl privi într-un chip care voia să spună că apreciază gluma.

Domnișoara Cormon apăru atît de încîntată, atît de triumfătoare, încît cu toții o găsiră frumoasă. Extraordinara strălucire ce învăluia persoana ei nu se datora numai sentimentelor ce-o însuflețeau ; în tot timpul dimineții, sîngele clocotise în ea, nervii ei fuseseră zdruncinați de presimțirea unei mari crize — și toate acestea contribuiseră ca să apară acum atît de puțin asemănătoare cu ea însăși. Cît de fericită săvîrși ea solemnitatea prezentării. Prezentă cavalerului pe viconte și, la rîndu-i, pe cavaler vicontelui ; apoi întregul Alençon domnului de Troisville, și pe domnul de Troisville întregului Alençon ! Printr-o întîmplare destul de firească, vicontele și cavalerul, aceste două naturi aristocratice, se recunoscuseră, se înțeleseseră numaidecît ; amîndoi se priviră ca doi bărbați din aceeași lume. Incepură să discute, în picioare, în fața căminului ; cercul se formă în fața lor și con-

versația lor, cu toate că se desfășura cu voce joasă, era ascultată într-o liniște de catedrală. Ca să ne dăm seama de efectul acestei scene, trebuie să ne-o închipuim pe domnișoara Cormon ocupată să toarne cafeaua pretinsului ei pretendent, care stătea cu spatele către cămin.

DOMNUL DE VALOIS

E adevărat că domnul viconte ține să se stabilească aici ?

DOMNUL DE TROISVILLE

Da, domnule, am venit aici să-mi caut o casă (*domnișoara Cormon s-a întors, cu ceașca în mână*). Și-mi trebuie o casă mare, ca să-mi instalez... (*domnișoara Cormon îi întinse ceașca*) familia. (*Ochii bătrinei țete se tulburară.*)

DOMNUL DE VALOIS

Sînteți căsătorit ?

DOMNUL DE TROISVILLE

Da, de șaisprezece ani, cu fiica principesei Șerbeloff.

Domnișoara Cormon căzu trăsnită. Du Bousquier o văzu clătinîndu-se ; se repezi, o primi în brațe, ușa se deschise și aprigul republican, povățuit de Josette, găsi puteri pentru a duce pe fata bătrînă pînă în odaia ei, unde o lungi pe pat... Înarmată cu foarfeci, Josette tăie corsetul strîns peste măsură. Du Bousquier stropi din belșug cu apă fața domnișoarei Cormon și corsajul ei care se revărsa acum precum o inundație a Loarei. Leșinata deschise ochii, văzu pe du Bousquier și pudoarea o făcu să scoată un țipăt, recunoscînd pe acest bărbat. Du Bousquier se retrase, lăsînd să intre șase femei, în frunte cu doamna Granson, strălucitoare de bucurie,

Ce făcuse cavalerul de Valoîs? Credincioş sistemului său, îi acoperise retragerea.

— Biata domnişoară Cormon — povesti el domnului de Troisville, privind adunarea al cărei rîs fu stăvilit printr-o aristocratică şi fulgerătoare privire — suferă de o gravă învîrtoşare a singelui şi fiindcă, înainte de plecarea la moşia ei de la Prébaudet, n-a lăsat să i se ia sînge, iată urmările acestei tulburări de primăvară...

— A şi venit azi dimineată pe ploaie — observă părintele de Sponde — poate o fi răcit puţin, şi asta-i pricina micului neajuns care a lovit-o. Dar nu-i nimic...

— Îmi spunea, alaltăieri, că nu se simte prea bine de trei luni, presimţind că sîngele avea să-i joace un renghi, reluă cavalerul.

„Aşa l Eşti însurat?“ îşi zise Jacquelin, privind pe domnul de Troisville care-şi sorbea tacticos cafeaua.

Solidar cu paraponul stăpînei sale şi substituindu-se ei, credinciosul servitor luă de îndată lichiorurile doamnei Amphoux, care fuseseră oferite celibatarului, iar nicidecum soţului unei rusoaice. Toate aceste mici detalii fură remarcate şi dădură prilej de rîs.

Părintele de Sponde ştiuse pricina călătoriei oaspei lui său; distrat cum era, nu spusese nimic, nebănuind că nepoată-sa ar putea avea cel mai mic interes pentru domnul de Troisville. Vicontele, preocupat de ţelul călătoriei sale şi — ca mulţi soţi, prea puţin zorit să vorbească de nevasta lui — n-avusese prilejul să spună că e însurat; de altfel, era convins că domnişoara Cormon ştia acest lucru.

Du Bousquier reapăru şi fu interogat cu înverşunare. Apoi, una din cele şase doamne coborî, anunţînd că domnişoara Cormon se simte mult mai bine, că venise doctorul său, dar îi recomandase să rămînă în pat; era urgentă nevoie să i se ia sînge. În curînd salonul se umplu din nou de lume. Lipsa domnişoarei Cormon îngădui doamnelor să se întreţină despre tragicomica scenă, comentată, înflorată, înfrumuseţată, cusută cu aţă, brodată, festonată, colorată, împodo-

bită — scenă care a doua zi avea să dezlănțuie tot Alençon-ul asupra domnișoarei Cormon.

— Bunul domn du Bousquier ! Cum vă mai purta-n brațe ! Câtă putere ! spuse Josette stăpînei ei. Și părea palid, îngrijorat din pricina dumneavoastră. Să știți că încă vă mai iubește.

Cu această frază se încheie mareața și groaznica zi.

În timpul dimineții următoare, cele mai mici amănunte ale acestei comedii erau bine cunoscute în toate casele din Alençon și — o spunem spre rușinea orașului — stîrneau rîsete unanime. A doua zi, domnișoara Cormon — care după luarea singelui se simțea mult mai bine — ar fi părut sublimă și celor mai cutezători zemflemişti, dacă ar fi fost martorii nobilei sale demnități, ai măreței resemnări creștine care o însuflețea atunci cînd oferi brațul mistificatorului ei fără de voie, pentru a merge la prînz... Poznași cruzi, care rîdeau de ea, de ce n-ați văzut-o spunînd vicontelui ? :

— Doamna de Troisville anevoie va găsi aici un apartament care să-i convină ; faceți-mi plăcerea, domnule, să acceptați locuința mea, pînă cînd veți putea găsi una în oraș.

— Dar, domnișoară, am două fete și doi băieți... v-am plictisi peste măsură...

— Nu mă refuzați, spuse ea cu o privire plină de mîhnire.

— Vă ofeream asta, de altfel, și eu, în răspunsul pe care vi l-am trimis și pe care însă nu l-ați primit, interveni abatele.

— Cum, unchiule, va să zică matale știai ?...

Biata fată se opri... Josette scoase un suspin. Nici vicontele de Troisville, nici unchiul nu observaseră nimic. După masă, părintele de Sponde luă pe viconte cu el, așa cum se înțeleseseră cu o zi mai înainte, spre a-i arăta casele din Alençon pe care le-ar fi putut cumpăra sau terenurile pe care ar fi putut construi.

Rămasă singură în salon, domnișoara Cormon spuse Josettei cu un aer lamentabil :

— Fata mea, acum am ajuns batjocura întregului oraș...

— Da bine, domnișoară, de ce nu vă căsătoriți ?

— Dar, draga mea, n-aș ști pe cine să aleg...

— Ce vorbiți ? Dac-aș fi în locul dumneavoastră, l-aș lua pe domnul du Bousquier.

— Josette, domnul de Valois spune că-i prea republican.

— Domnii ăștia ai dumneavoastră vorbesc aiurea. Dacă ei zic că domnul du Bousquier fura păgubind republica, asta înseamnă că el n-o iubea de loc, spuse Josette și ieși din cameră.

„Fata asta e uimitor de deșteaptă !” gîndi domnișoara Cormon, rămasă singură, pradă nedumeririlor ei.

Intrevedea că singurul mijloc de a impune țăcere orașului ar fi fost o căsătorie urgentă. Această ultimă înfrîngere — atît de evident rușinoasă — era de natură s-o facă să ia o decizie extremă ; căci persoanele lipsite de inteligență se smulg cu greu din făgașele bune sau rele pe care au intrat.

Fiecare din cei doi bătrîni burlaci înțelesesă starea de spirit în care se afla bătrîna fată ; de asemenea, își puseră amîndoi în cap să vină dimineata să întrebe de sănătatea ei, adică — în stilul burlacilor — *să pornească la atac*. Domnul de Valois gîndi că împrejurarea cerea o îmbrăcămințe cît mai îngrijită ; luă așadar o baie și se dichisi peste măsură. Pentru prima și ultima oară, Césarine îl văzu sulemenindu-se, cu multă dibăcie, cu un pic de roșu. Cît despre du Bousquier, acest mojić republican, animat de o dîrză voință, nu dădu nici cea mai mică atenție îmbrăcăminții, în schimb, sosi primul. Aceste mici amănunte decid soarta oamenilor ca și a imperiilor. Atacul lui Kellermann la Marengo, sosirea lui Blücher la Waterloo, disprețul lui Ludovic al XIV-lea pentru prințul Eugen, parohul de Denains — toate aceste prilejuri de noroc sau de catastrofe, istoria le înregistrează ; dar de ele nimeni nu profită pentru a învăța să-și aranjeze cît mai bine treburile mărunte ale vieții. Și atunci, ce se-ntimplă ? Ducesa de Langeais (vezi /s-

loria celor Treisprezece) se călugărește fiindcă n-a mai avut zece minute răbdare; judecătorul Popinot (vezi *Punerea sub interdicție*) amină cu o zi interogatoriul ce voia să-l ia marchizului d'Espard; Charles Grandet se întoarce prin Bordeaux, în loc s-o ia prin Nantes; și aceste evenimente se numesc întâmplări, fatalități. Puțină boială pe obraz a făcut să i se năruie toate speranțele cavalerului de Valois. Acest gentilom nu putea pieri decît în acest fel: trăise folosindu-și grațiile și avea să moară din vina lor. În timp ce cavalerul arunca o ultimă privire asupra toaletei sale, bădăranul du Bousquier dădea buzna în salonul fetei deznădăjduite. Intrarea lui venca tocmai în urma unui gînd favorabil republicanului, după o deliberare în care, totuși, cavalerul ar fi putut culege toate avantajele.

„E voia Domnului!“ își spuse fata bătrînă, văzînd pe du Bousquier.

— Domnișoară, să nu găsiți nepotrivită graba mea, dar n-am vrut să mă încred în nătărăul ăla de René pentru ca să aflu vești despre dumneavoastră, așa că am venit chiar eu personal.

— Mă simt foarte bine, răspunse ea mișcată. Vă mulțumesc, domnule du Bousquier — adăugă ea după o pauză, accentuînd cuvintele — de osteneala pe care v-ați dat-o ieri din pricina mea.

Își amintea că fusese în brațele lui du Bousquier, și în special această întâmplare îi păru a fi ca o poruncă cerească. Pentru prima oară fusese văzută de un bărbat dezbrăcată, cu corsetul rupt, cu comorile-i proiectate violent afară din apărătorile lor.

— V-am purtat pe brațe din toată inima, încît mi s-a părut că sînteți ușoară.

Aci domnișoara Cormon îl privi pe du Bousquier cum nu privise încă pe nici un bărbat în viață... Încurajat, furnizorul aruncă o otheadă care merse drept la inima fetei bătrîne.

— Păcat — adăugă el — că aceasta nu mi-a îngăduit să vă port de-a pururi cu mine. (Ea asculta cu un aer încîntat.) Leșinată acolo în pat, în mijlocul nostru, erați încîntătoare; n-am văzut niciodată în

viața mea o femeie mai frumoasă și am văzut doar multe femei !... Femeile durdulii au ceva bun : îți place să te uiți la ele. E de ajuns să se arate, c-au și biruit !

— Rîdeți de mine — spuse fata bătrînă — și nu e frumos... acum cînd tot orașul interpretează greșit întîmplarea de ieri...

— Pe cît de adevărat e că mă cheamă du Bousquier, pe atît de adevărat e, domnișoară, că nu mi-am schimbat sentimentele față de dumneavoastră și primul dumneavoastră refuz nu m-a descurajat.

Fata bătrînă lăsase ochii în jos. Urmă un moment de crudă tăcere pentru du Bousquier. Dar domnișoara Cormon se hotărî, ridică pleoapele : ochii îi erau scăldați în lacrimi, privi pe du Bousquier cu duioșie.

— Dacă asta e, domnul meu — spuse ea cu voce tremurîndă — promite-ți-mi că veți trăi ca un bun creștin, că nu vă veți împotrivi obiceiurilor mele religioase, că o să-mi lăsați libertatea să-mi aleg duhovnicul. Și iată, vă acord mîna mea, încheie ea, întinzîndu-i-o.

Du Bousquier apucă această mînă bună, durdulie și plină de bani, și i-o sărută cu cucernicie.

— Dar, adăugă ea — lăsîndu-l să-i sărute mîna — vă mai cer un lucru...

— Se admite, și chiar dacă e imposibil, se va face (reminiscență de la Beaujon).

— Doresc — urmă fata bătrînă — ca nunta noastră să se facă în cel mai scurt timp ; doresc ca tot orașul să afle în chiar seara aceasta. Apoi (ezită), din dragoste pentru mine, trebuie să vă încărcăți conștiința cu un păcat care-l știu că e mare, căci minciuna e unul din cele șapte păcate capitale ; dar vă veți spovedi — nu-i așa ? Și vom ispăși amîndoi, împreună. Se priviră unul pe altul cu tandrețe. De altfel, poate că e socotită între minciunile pe care Biserica le numește „oficioase”...

„Oare n-o fi ca Suzanne ? gîndi du Bousquier. Ce fericire !”

— Firește, domnișoară ! spuse el cu glas tare.

— Trebuie, reluă ea, să poți lua asupra dumitale...

— Ce anume ?...

— Să spui că această căsătorie fusese aranjată între noi încă de acum șase luni...

— Dulce femeie! — spuse furnizorul cu tonul unui bărbat care se jertfește — asemenea sacrificii nu se fac decît pentru o creatură pe care o iubești de zece ani.

— Cu toate ciudățeniile mele chiar?

— Da, cu toate ciudățeniile dumneavoastră.

— Domnule du Bousquier, v-am judecat greșit.

Îi întinse mîna grăsună și roșie pe care du Bousquier o mai sărută o dată.

În acea clipă ușa se deschise, cei doi îndrăgostiți priviră să vadă cine intră și-l zăriră pe drăguțul, dar zăbavnicul cavaler de Valois.

— Ah! spuse el, iată că regina mea e din nou sănătoasă!

Domnișoara surise cavalerului, dar simți o strîngere de inimă. Domnul de Valois părea foarte tînăr și seducător; parc-ar fi fost Lauzun intrînd în palatul regal, la *Mademoiselle*⁶³.

— Ei! dragă du Bousquier, zise el cu un ton zeflemitor, — atît se credea de sigur de succes — domnul de Troisville și părintele de Sponde vă examinează casa de parc-ar vrea s-o măsoare.

— Pe legea mea — zise du Bousquier — dacă vicontele de Troisville o vrea, i-o dau pe patruzeci de mii de franci. De acum mi-e de prisos! Dacă domnișoara îmi permite... Trebuie ca lucrul să se știe... Domnișoară — pot spune? Da? Ei bine, scumpul meu cavaler, veți fi primul căruia să-i vestesc... (domnișoara Cormon lăsă ochii în jos) onoarea — spuse fostul furnizor — favoarea, pe care mi-o face domnișoara și pe care o păstrez în secret de mai bine de șase luni. Ne căsătorim peste cîteva zile; contractul e redactat, îl vom semna mîine. Înțelegeți așadar de ce casa din strada Cygne este de prisos! Căutăm pe sub mînă cumpărători și părintele de Sponde, care știa, a condus desigur la mine pe domnul de Troisville...

Această minunată minciună semăna atît de bine cu adevărul, încît cavalerul crezu. „*Scumpul meu cavaler*“, aceste vorbe aminteau de revanșa luată de

Petru cel Mare la Poltava asupra tuturor înfrîngerilor sale precedente. Du Bousquier se răzbuna acum cu o nespusă plăcere de miile de împunsături pe care le îndurase în tăcere.

În beția triumfului, el făcu un gest tineresc și, uitînd că n-are fir de păr, își trecu mîna prin perucă și-o dădu într-o parte.

— Vă felicit pe unul și pe altul — zise cavalerul c-un aer agreabil — și doresc să terminați după vorba basmului : *Au fost foarte fericiți și au avut mulți copii.*

Își pregăti o priză de tabac.

— Dar, domnul meu, se pare că ați pierdut din vedere că purtați perucă, adăugă el cu glas batjocoritor.

Du Bousquier roși, căci peruca-i alunecase, dezgolinindu-i capul. Domnișoara Cormon ridică ochii, îi văzu chelia și, din pudoare, lăsă ochii-n jos. Pleșuvul aruncă spre cavaler cea mai veninoasă privire zvîrlită vreodată de un broscoi asupra prăzii sale.

„Aristocrați ticăloși care m-ați disprețuit, vă voi strivi eu odată și odată!” gîndi el.

Cavalerul de Valois crezu că-și redobîndise toate avantajele. Dar domnișoara Cormon nu era fata care să înțeleagă strînsa legătură între urare și perucă ; de altfel, chiar de-ar fi înțeles, nu mai putea dispune de mîna ei. Domnul de Valois își dădu seama că totul era pierdut. Într-adevăr, nevinovata fată, văzîndu-i pe cei doi că amuțiseră, se gîndi să le dea de lucru.

— Nu vreți să jucați împreună o partidă de pichet ? întrebă ea fără nici o răutate.

Du Bousquier surîse și, ca viitor stăpîn al casei, se duse să aducă masa de pichet. Cavalerul de Valois — fie că-și pierduse capul, fie că vru să rămînă acolo spre a studia cauzele dezastrului și să mai încerce să dreagă ceea ce se putea — se lăsă dus ca o oaie la tăiere. Primise cea mai strașnică lovitură din cîte ar fi putut primi un om ; un gentilom putea fi buimăcit și cu mai puțin. Curînd, domnul părinte de Sponde și domnul de Troisville se întoarseră acasă. Numai-decît domnișoara Cormon se sculă, fugi în vestibul, luă pe unchiul ei deoparte, îi spuse la ureche hotărîrea și, aflînd că imobilul lui du Bousquier convine dom-

nului de Troisville, îl rugă să-i facă serviciul să-l spună că unchiul ei ştia că era de vânzare; căci nu îndrăznise să încredinţeze această minciună părintelui, de teama să nu facă o încurcătură. Minciuna dădu roade mai bune decît o faptă virtuoasă.

Pe seară, tot Alençon-ul aflase marea noutate. De patru zile, oraşul întreg fremăta ca-n zilele nefaste din 1814 şi 1815.⁶⁴ Unii rîdeau, alţii luau ştirea în serios, unii dezaprobau căsătoria, alţii îi dădeau dreptate domnişoarei. Clasa mijlocie din Alençon fu fericită; era o cucerire. A doua zi, la familia de Gordes, cavalerul de Valois rosti o vorbă nemiloasă:

— Cormonii termină aşa cum au început: de la intendent la furnizor nu-i decît un pas!

Ştirea alegerii făcute de domnişoara Cormon sfîşie inima bietului Athanase, dar el nu lăasă să se vadă nimic din groaznicele frămîntări care-l zbuciumau. Cînd află vestea, tocmai era la preşedintele du Ronceret, unde mama lui juca un boston. Doamna Granson îşi privi fiul într-o oglindă: era palid, dar era palid de dimineaţă, de cînd auzise vorbindu-se nedesluşit despre această căsătorie. Domnişoara Cormon era o carte pe care-şi juca viaţa şi acum presimţirea rece a unei catastrofe începuse să-l cuprindă. Cînd inima şi închipuirea vin să sporească nenorocirea, aceasta ajunge să fie o povară prea grea pentru umerii şi capul unui tînăr. Cînd omul nutreşte îndelung o speranţă a cărei singură împlinire ar linişti focul mistuitor al inimii şi cînd această speranţă se spulberă — dacă omul, în pofida puterii sale, n-are încredere nici în sine şi nici în Dumnezeu, în atotputernicia divină — atunci totul se năruie. Athanase era rodul educaţiei imperiale. Religia împăratului — fatalitatea — coborîse de pe tron, molipsind pînă şi ultimele rînduri ale oştirii, pînă şi băncile liceelor. Athanase îşi aţinti ochii pe jocul doamnei du Ronceret cu o stupeoare care semăna atîta cu indiferenţa, încît doamna Granson crezu că se înşelase asupra simţămintelor fiului său. Această aparentă nepăsare explica refuzul său de a jertfi căsătoriei opiniile sale *liberale* (cuvînt anume scornit pentru împăratul Alexandru,

de doamnă de Staël, prin pana lui Benjamin Constant). Din această seară fatală, Athanase începu să iasă zilnic la plimbare, în locul cel mai pitoresc aflat pe malul Sarthei, acolo unde desenatorii îndrăgostiți de Alençon se așezau întotdeauna ca să privească spre oraș. În locul acela erau și câteva mori. Rîul înveșelea zăvoiu, malurile Sarthei erau împodobite cu copaci frumoși, crescuți în locuri potrivite. Deși priveștiștea părea searbădă, nu era lipsită de acea grație decentă, specifică peisajului francez; ochii nu erau nici osteniți de o lumină strălucitoare, nici mohoriți de o piclă prea deasă. Locul părea singuratic. În provincie — fie că omul e blazat, fie că sufletul e lipsit de poezie — nimeni nu se preocupă de o vedere frumoasă. Dacă există în provincie o alee, o poiană, un loc de plimbare unde ochiul are o perspectivă, acesta este locul unde nimeni nu calcă. Athanase îndrăgise această solitudine însuflețită de ape, unde lunca înverzea sub primele raze ale soarelui de primăvară. Acei care-l vedeau adăstînd acolo sub un plop și care întîlneau privirea-i profundă istoriseau cîteodată doamnei Granson :

— Fiul dumneavoastră are ceva...

— Știu eu ce are! răspundea mama mulțumită, dînd a-nțelege că el ar medita la o mare creație.

Athanase nu se mai amesteca în politică, nu mai avea opinii, însă părea de mai multe ori destul de vesel — înveselit de ironia celor care se complac să insulte ei singuri o lume întreagă... Acest tînăr, aflat în afara circuitului ideilor și al plăcerilor provinciei, interesa prea puține persoane și nu inspira nici măcar curiozitatea. Dacă se vorbea mamei despre el, pricina era numai ea, iar nicidecum el. Nu se găsisese un singur suflet care să simpatizeze cu Athanase; nici o femeie, nici un prieten nu venise la el pentru a-i șterge lacrimile, iar el le lăsa să curgă în apele Sarthei... Dacă splendida Suzanne s-ar fi abătut pe acolo, cîte nenorociri n-ar fi iscat întîlnirea lor, căci aceste două ființe de bună seamă s-ar fi iubit. Și totuși, Suzanne trecu pe acolo. Ambiția ei era stîrnită de extraordinara aventură care, spre 1799, începuse la hanul du More

și a cărei povestire uluise mintea ei de copil. O pariziană de moravuri ușoare, frumoasă ca un înger, primise din partea poliției însărcinarea de a se face iubită de marchizul de Montauran (una din căpeteniile trimise de Bourboni pentru a se pune în fruntea mișcării *chouans*-ilor); îl întâlnise tocmai la hanul du More, pe când se întorcea dintr-o expediție din Mortagne, îl fermecase și apoi îl turnase poliției. Persoana aceasta fantastică, vraja ce-o poate exercita frumusețea asupra bărbatului, tot ce era în legătură cu afacerea Mariei de Verneuil și a marchizului de Montauran, zăpăcise pe Suzanne; și ea simțise încă din fragedă vîrstă nevoia de a-și bate joc de bărbați. Cîteva luni după fuga ei, își permise să treacă prin orașul său natal pentru a pleca în Bretagne, însoțită de un artist. Dorea să vadă Fougères, locul deznodămîntului aventurii marchizului Montauran, voia să cunoască teatrul acestui pitoresc război, ale cărui prea puțin cunoscute tragedii îi desfătaseră copilăria. Mai dorea să treacă și prin Alençon, într-un anturaj atît de strălucitor și atît de schimbată la față, încît nimeni să n-o poată recunoaște. Ar fi voit totodată să-și pună mama la adăpost și să trimită, cu delicatețe, bietului Athanase, suma care pentru un geniu, în epoca noastră, ar fi echivalat cu bidiviul sau cu platoșa dăruită de Rebecca lui Ivanhoe, în plin Ev Mediu.⁶⁵

Se scurse o lună în care se puneau cele mai ciudate alternative cu privire la căsătoria domnișoarei Cormion. Astfel se iscă un partid al Necredincioșilor — care tăgăduiau căsătoria — și un partid al Credincioșilor, care o doreau. După cincisprezece zile, partidul Necredincioșilor primi o lovitură zdrobitoare: imobilul lui du Bousquier fu vîndut pentru suma de patruzeci și trei de mii de franci domnului de Trosville, care nu voia decît o casă foarte simplă în Alençon, căci avea să plece mai tîrziu la Paris, după moartea principesei Șerbeloff. Chibzuise să aștepte în tihnă moștenirea, îndeletnicindu-se între timp cu refacerea moșiilor. Aceasta era un lucru de netăgăduit. Necredincioșii însă nu se lăsară copleșiți. Pretindeau că, înșurat sau nu, du Bousquier totuși făcea o excelentă

afacere, de vreme ce casa nu-l costase pe el decât douăzeci și șapte de mii de franci. Credincioșii trebuiră să accepte acest argument fără replică al Necredincioșilor. Pe de altă parte, Necredincioșii afirmău că Choissnel, notarul domnișoarei Cormon, nu auzise încă pomenindu-se nici o iotă despre contract. Statornici în credința lor, Credincioșii câștigară însă în a douăzecea zi o însemnată victorie asupra Necredincioșilor. Domnul Lepressois, notarul liberalilor, veni la locuința domnișoarei Cormon, unde se semnă contractul. Era cea dintâi dintre numeroasele jertfe pe care domnișoara Cormon avea să le facă pentru soțul său. Du Bousquier nutrea o ură profundă împotriva lui Choissnel, căruia îi atribuia primul refuz înghițit la familia Gordes; iar refuzul domnișoarei Armande antrenase, se știe, și pe cel al domnișoarei Cormon. Bătrînul atlet al Directoratului învîrtise atît de bine capul acestei nobile fete, încît crezu că ea judecase greșit sufletul curat al furnizorului și acum voia să-și ispășească greșeala. Pe altarul dragostei, ea îl sacrifică pe notar; totuși îi comunică textul contractului, iar Choissnel — care era un suflet vrednic de Plutarc — apără în scris interesele domnișoarei. Numai această împrejurare făcu să mai întîrzie căsătoria. Domnișoara Cormon primi mai multe scrisori anonime. Spre marea ei uimire, află că Suzanne era tot atît de fecioară pe cît era ea însăși și că seducătorul cu perucă n-avusese nici un amestec în această aventură. Deși domnișoara Cormon disprețuia anonimele, totuși scrise Suzannei, în scopul de a lămuri cazul în fața Societății Materna. Suzanne, care fără îndoială aflase despre viitoarea căsătorie a lui du Bousquier, își mărturisi vicleșugul și trimise o mie de franci asociației, făcînd astfel atmosferă defavorabilă bătrînului furnizor. Domnișoara Cormon convocă Societatea Maternă într-o ședință extraordinară, în care se hotărî ca pe viitor comitetul să nu mai vină decît în ajutorul nenorocirilor efectiv întîmplăte, iar nu și a acelor eventuale. În pofida tuturor acestor uneltiri care împuiaseră orașul cu birfeli savurate cu lăcomie, publicațiile de rigoare se făcură atît la Primărie cît și la Biserică. Chiar Athanase

avea să facă formalitățile. Ca să respecte buna-cuviință și dintr-o măsură de prevedere generală, logodnica plecă la Prébaudet, unde du Bousquier — purtind în brațe somptuoase și hidoase buchete de flori — se ducea în fiecare dimineață și se întorcea seara la cină. În sfârșit, într-o tristă și ploioasă zi de iunie, la amiază, căsătoria domnișoarei Cormon cu domnul du Bousquier (spuneau Necredincioșii) avu loc la Parohie, în fața întregului Alençon. Soții se duseră de la ei acasă la Primărie și de la Primărie la Biserică într-o caleașcă, măreață pentru Alençon, pe care du Bousquier o adusese în taină de la Paris. În ochii întregului oraș delăsarea vechii carete fu socotită un fel de calamitate. Șelarul de la poarta Séez se căina în gura mare că pierde cei cincizeci de franci ce-i veneau regulat de pe urma reparațiilor. Alençon-ul văzu cu groază întronându-se luxul în oraș, prin mijlocirea casei Cormon. Fiecare se temu că avea să urmeze urcarea prețurilor și a chiriilor și invazia mobilelor pariziene. Au fost și curioși care dădură câteva centime lui Jacquelin, spre a putea privi mai de aproape trăsură care venise să amenințe buna economie a ținutului. Cei doi telegari cumpărați în Normandia stîrniră și ei o mare panică.

— Dacă ne apucăm chiar noi să cumpărăm asemenea cai — se pronunță soborul de la du Ronceret, — atunci nu vom mai putea vinde pe ai noștri celor care ar veni să-i cumpere.

Această prostească judecată păru chiar profundă, prin aceea că zădărnicea acapararea banului străin. În provincie, bogăția constă mai puțin în circulația activă a banilor, cît într-o stearpă tezaurizare. În sfârșit, criminala prorocie a fetei bătrîne fu împlinită: Penelopa își găsi sfârșitul din pricina pleureziei pe care o căpătase patruzeci de zile înainte de căsătorie și nimic n-o mai putu salva... Doamna Granson, Mariette, doamna du Coudrai, doamna du Ronceret, tot orașul remarcase faptul că doamna du Bousquier intrase în Biserică cu *piciorul sting!* Prevestire cu alit mai sinistru cu cît *stinga* începea să capete și un înțeles politic. Preotul care trebuia să-i cunune își des-

chise din întâmplare ceaslovul la *De profundis* ⁶⁶. În felul acesta, căsătoria fu întovărășită de anumite împrejurări atât de sîrîstire, atât de furtunoase și atât de fulgerătoare, încît nu mirosea a bine. Totul merse din rău în mai rău. Nu avu loc nici un ospăț, căci noii căsătoriți plecară de-a dreptul la Prébaudet; obiceiurile pariziene triumfau asupra celor provinciale. Pe seară, tot Alençon-ul comentă aceste nimicuri. O adevărată minie cuprinse pe toți cei ce trăgeau nădejde să facă unul din acele chiolhanuri demne de Gamache ⁶⁷, ce sînt îndătinat în provincie și pe care societatea le socotește ca fiind un drept înveterat. Căsătoria Mariettei și a lui Jacquelin în schimb fu veselă; ei nu se sinchisiră de sumbrele prorociri!

Du Bousquier voi să folosească și cîștigul de pe urma vînzării casei sale, restaurînd și modernizînd palatul Cormon. Hotărî să petreacă jumătate de an la Prébaudet, unde-l instală și pe unchiul său, de Sponde. Vestea pricinui spaimă în oraș, fiecare presimțind că du Bousquier avea să atragă ținutul pe funesta cale a confortului. Temerile crescuseră încă mai mult cînd, într-o dimineată, văzură pe du Bousquier întorcîndu-se de la Prébaudet la Val-Noble, pentru a-și supraveghea lucrările, într-un *tilbury* la care era înhămat un alt bidiviu; lîngă el, în livrea, ședea René. Primul său act de administrație fu acela de a plasa toate economiile soției în rente de stat, care cotau 67 franci și 50 centime. Timp de un an, jucă mereu *à la hausse* *, realizînd astfel o avere personală aproape tot atît de considerabilă ca cea a soției sale. Dar aceste teribile semne premergătoare, aceste tulburătoare inovații fură puse în umbră de un eveniment care avea anumită legătură cu această căsătorie și care o făcu să pară încă mai funestă.

Chiar în noaptea nunții, Athanase și mama lui erau așezați, după cină, în fața unui mic foc cu surcele, pe care îl aprindea servitoarea în salonaș spre sfîrșitul mesei.

* Profitînd de speculației de bursă, spre a vinde titlurile de rentă cu un preț mai ridicat.

— Ei bine, deseară o să mergem la președintele du Ronceret, de vreme ce nu mai avem pe domnișoara Cormon, zise mama lui Athanase. Doamne! N-o să pot să-i spun niciodată „doamna du Bousquier“. Când rostesc numele ăsta, parcă-mi crapă buzele!

Athanase se uită la mama lui cu un aer melancolic și îngândurat. El nu mai putea suride și voia parcă să salute acest gând naiv, care alina rana fără să i-o vindece.

— Mamă — spuse el, regăsindu-și vocea de copil, și atât de dulce fu tonul vocii lui, după ce regăsise și acest cuvânt uitat de cîțiva ani — mamă dragă, ce ar fi să nu mai ieșim. E așa de bine aici, în fața focului...

Mama ascultă fără să înțeleagă această rugă supremă, plină de al morții alean.

— Rămînem atunci acasă, copilul meu. De bună seamă că-i mai bine să stau de vorbă cu tine și să-ți ascult proiectele, decît să joc un boston la care pot să mai pierd și bani.

— Ești frumoasă astă-seară, mamă, îmi place să te privesc. Și eu deapăn un șirag de gânduri care sînt mai degrabă în armonie cu salonașul acesta în care am suferit atât.

— Și-n care vom mai suferi, bietul meu Athanase, pînă ce operele tale vor ajunge să fie prețuite... Eu una sînt făcută pentru mizerie; dar tu, comoara mea, să-ți văd tinerețea irosindu-se astfel, fără de nici o plăcere... Viața ta e numai muncă! Acest gând e o mare suferință pentru o mamă. Seara cînd mă culc și dimineața cînd mă trezesc, la asta mă gîndesc! Doamne, Doamne, ce ți-am făcut? Ce mari păcate ispășesc?

Părăsi jilțul, luă un scăunel și se lipi de Athanase, pentru a-și putea pune capul pe pieptul lui. O adevărată mamă are întotdeauna și grația dragostei. Copilul își sărută mama pe ochi, pe păru-i cenușiu, o sărută pe frunte, cu voința sfîntă de a-și odihni sufletul peste tot unde se odihneau și buzele.

— Nu voi izbuti niciodată, zise el, încercînd să-și amăgească mama, în legătură cu hotărîrea amarnică pe care o luase.

— Vai ! Nu cumva să te descurajezi. Cum ziceai și tu : gîndul poate toate. Cu zece sticle de cerneală, cu zece țopuri de hîrtie și o voință puternică, oare Luther n-a făcut să se cutremure Europa toată ? Ej, bine, vei deveni și tu celebru și vei ști să faci binele cu aceleași mijloace de care el s-a folosit ca să facă răul ! N-ai spus asta ? Vezi tu, eu te ascult și te-nțeleg mai mult decît ai crede, căci te mai port încă în sînul meu : toate gîndurile tale răsună acolo, precum altădată cea mai mică mișcare a ta.

— Aici n-am să pot izbîndi, înțelegi, mamă ? Și n-aș vrea să-ți dau spectacolul sfîșierilor mele, al luptelor mele, al neliniștilor mele. O, mamă, lasă-mă să plec din Alençon ; vreau să mă duc să sufăr departe de tine.

— Eu una vreau să fiu veșnic lîngă tine, reluă cu mîndrie mama. Să suferi fără mama ta, fără de biata ta mamă care la nevoie se va face servitoarea ta, care, dacă ai cere-o, se va ascunde pentru a nu-ți cășuna vreun rău ; mama ta, care în felul acesta nu te va acuza că ești orgolios. Nu, nu, Athanase, nu ne vom despărți niciodată !

Athanase își îmbrățișă mama cu pasiunea cu care un muribund îmbrățișează viața.

— Asta doresc totuși, reluă el. Fără asta, simt că mă vei pierde... Această dublă durere — a ta și a mea — mă va ucide. E mai bine să trăiesc, nu-i așa ?

Doamna Granson își privi fiul cu un aer pierdut.

— Iată ce gînduri clocești ! Mi se spunea mie. Așadar, vrei să pleci ?

— Da.

— Nu vei pleca însă fără să-mi spui totul, fără să mă previi. Ai nevoie de lenjerie, de bani. Am cîțiva galbeni cusuți în căptușeala fustei mele — am să ți-i dau.

Athanase plîngea.

— E tot ce am vrut să-ți spun, reluă el. Acum te voi însoți pînă la președinte. Haidem...

Fiul și mama ieșiră. Athanase își părăsi mama în pragul casei unde aceasta urma să-și petreacă seara. Privi îndelung la lumina care se strecura prin crăpă-

turile jaluzelelor ; se rezimă de fereastră și simți cea mai frenetică bucurie cînd, după un sfert de ceas, își auzi mama spunînd :

— *Grande indépendence en coeur !** •

— Biata mama, am păcălit-o, strigă el ajungînd pe malul Sarthei.

Ajuns în fața plopului celui frumos, sub care, de patruzeci de zile încoace meditase îndelung și unde își făcuse un jilț din două pietre mari, Athanase mai contemplă o dată splendoarea naturii strălucite de lună. În cîteva ceasuri își revăzu tot visul de glorie ; străbătu în gînd orașele ce fremătau la numele său, auzi aplauzele mulțimii, respiră o atmosferă sărbătorească, adoră viața mult dorită, — se avîntă bucuros în voioase triumfuri, își dură statuia și își evocă toate iluziile, pentru a le zice apoi *adio*, într-un ultim banchet olimpic. Pentru o clipă, vraja fusese cu putință — acum pierise pentru veșnicie. În această supremă clipă, strînse-n brațe copacul său cel frumos, de care se legase ca de un vechi prieten ; apoi puse cîte o piatră în fiecare buzunar al redingotei și și-o încheie... Într-adins ieșise fără pălărie. Se duse în recunoașterea locului celui adînc pe care de multă vreme-l țintise ; se furișă într-acolo hotărît, încercînd să nu facă zgomot — și nu făcu decît foarte puțin zgomot.

Cînd, spre ora nouă și jumătate, doamna Granson se întoarse acasă, servitoarea nu-i spuse nimic de Athanase, dar îi dădu un plic. Doamna Granson deschise scrisoarea și citi :

„*Dragă mamă, am plecat, nu te supăra pe mine*”.

— A făcut-o ! strigă ea. Și lenjeria ? Și banii ? Îmi va scrie și mă voi duce după el ! Bieții copii se cred totdeauna mai deștepți decît tatăl și mama lor. Și se culcă liniștită.

Dimineața următoare, apele Sarthei crescură, după cum prevăzuseră pescarii. Aceste creșteri tulburi ri-

* Cuvinte cu care deschidea licitația la jocul de whist (în l. franceză).

dică țiparii de prin bulboanele lor. Un pescar își întinsese plasele tocmai pe locul unde bietul Athanase se aruncase, crezînd că nu-l vor mai găsi niciodată... Pe la șase dimineața, pescarul aduse trupul tînărului. Cele două sau trei prietene pe care le avea sărmana văduvă luară mii de precauții, pentru a o pregăti să primească acest înfiorător leș.

Vestea sinuciderii avu — după cum era de așteptat — un mare răsunet în Alençon. Cu o zi înainte, bietul om de geniu nu avea nici un protector ; dar a doua zi după moarte, mii de voci strigau : „Eu l-aș fi ajutat din toată inima !” E foarte comod să faci pe mărinimosul — așa, pe de *gratis*...

Această sinucidere fu comentată de cavalerul de Valois. Gentilomul istorisea, cu gînd răzbunător, naiva, sincera și admirabila dragoste a lui Athanase pentru domnișoara Cormon. Evocările cavalerului îi amintiră doamnei Granson o mie de întîmplări mărunte, confirmînd în totul povestirile domnului de Valois. Povestea deveni mișcătoare, cîteva femei plînseră, doamna Granson păstră o durere interiorizată, mută, prea puțin înțeleasă. La mamele în doliu, durerea se manifestă în două feluri. Adesea lumea participă la taina pierderii lor ; fiul lor era prețuit, era admirat, tînăr și frumos, mergea pe o cale luminoasă, plutind spre noroc, sau chiar încununat în lauri — atunci el va lăsa regrete unanime ; lumea se va asocia doliului și-l va atenua, mărimdu-l. Dar, mai este doliul mamelor care doar ele știu cît prețuia copilul lor, care singure i-au primit zîmbetul, care singure recunoscuseră comorile acestei vieți prea de timpuriu curmate. Această durere își ascunde zăbranicul, iar culoarea lui face să pălească cele mai întunecate ; această durere nu se poate descrie și, din fericire, puține sînt femeile care știu ce coardă a inimii s-a frînt atunci pentru totdeauna.

Înainte ca doamna du Bousquier să se fi întors în oraș, președinta du Ronceret — una din bunele ei prietene — se dusesese să-i arunce acest cadavru pe tranșafirii bucuriei sale, istorisindu-i marea dragoste la care ea nu răspunsese ; picură încetișor mii de stropi

de pelin pe miera primei ei luni de căsnicie. Când doamna du Bousquier se-ntoarse în Alençon, ea întâlni din întâmplare pe doamna Granson, la colțul Val-Noble... Privirea mamei, sfîșiată de durere, lovi drept în inima fetei bătrîne. Erau mii de proclele într-unul, mii de flăcări într-o vîlvătaie. Doamna du Bousquier fu înspăimîntată; privirea aceasta avea ceva profetic, aducător de nenorocire! Doamna Granson, care era una din persoanele cele mai înverșunate împotriva parohului orașului — ea ținea cu cel de la Saint-Léonard — se cutremură gîndindu-se la inflexibilitatea doctrinelor catolice profesate de propriul său partid. După ce-și învălui singură fiul într-un giulgiu, asemuindu-se cu Maica Domnului, zguduită de un mare zbucium, doamna Granson se duse la locuința preotului constituțional. Îl găsi pe modestul paroh ocupat tocmai să așeze în magazie inul și cînepa pe care le dădea la tors femeilor și fetelor sărace din oraș, pentru ca muncitoarele să nu rămînă niciodată fără de lucru; milostenia asta bine orînduită scăpase de la ananghie multe case care, altminteri, n-ar fi fost în stare să se ajutoreze singure. Preotul lăsă treaba și se grăbi să conducă pe doamna Granson în camera lui, unde nenorocita mamă, văzînd cina preotului, recunoscă frugalitatea propriului ei menaj.

— Domnule părinte — i se adresă ea — vin să vă rog din suflet... și izbucni în lacrimi, fără să poată slîrși...

— Știu ce v-adeuce, răspunse cucernicul slujitor; dar mă încred în dumneavoastră și în doamna du Bousquier, ruda dumneavoastră, pentru a domoli cerbicia episcopului din Séez. Da, mă voi ruga pentru nenorocitul dumneavoastră fiu, voi oficia chiar și slujba; dar să evităm orice scandal și să nu dăm prilej clevetitorilor să se întrunească în Biserică. Eu singur, fără cler, pe înnoptat...

— Da, da! fie cum veți voi, numai să se odihnească în pămînt sfințit, spuse nefericita mamă, luînd mîna preotului și sărutînd-o.

Și spre miezul nopții, coșciugul fu adus pe furiș la Parohie de patru tineri — prietenii cei mai buni ai

lui Athanase. Mai veniseră cîteva prietene ale doamnei Granson, grupuri de femei cernite și voalate ; apoi vreo șapte tineri care primiseră unele confidențe ale acestui talent aslințit. Patru torțe luminau sicriul învelit într-un zăbranic. Ajutat de un minștrant discret, preotul oficia o liturghie funerară. Apoi sinucigașul fu dus în taină, într-un ungher al cimitirului, unde o cruce de lemn înnegrită, fără nici o inscripție, arăta mamei sale mormîntul. Athanase muri după cum trăise, în negură. Nici un glas nu se ridică să acuze pe preot ; episcopul păstră tăcerea. Cucernicia mamei răscumpără lipsa de cucernicie a fiului.

Într-o seară, cîteva luni mai tîrziu, înnebunită de durere și mînată de una din acele explicabile dorințe care împing pe nenorociți să-și înmoaie buzele în amărăciunea paharului lor de suferință, sărmana femeie voi să vadă locul unde băiatul ei își aflase moartea. Instinctul îi spunea că, adăstînd sub acel plop, i-ar fi putut înțelege gîndurile ; poate voia chiar să mai vadă priveliștea ce-o avusese sub ochi pentru ultima oară fiul său ? Sînt mame care s-ar prăpădi în asemenea împrejurări, iar altele ce cad pradă unei cucernice admirații. Răbdătorii anomiști ai firii omenestii nu vor repeta niciodată îndeajuns adevărurile în fața cărora trebuie să se frîngă sistemele de educație, legile și sistemele filozofice. Vom repeta mereu : e absurd să vrei să reduci sentimentele la șabloane ; așa cum ele se zămislesc în fiecare om și se îmbină cu elementele care-i sînt caracteristice — iau la fiecare fizionomia lui proprie.

Doamna Granson văzu venind de departe o femeie care, ajungînd în dreptul locului nenorocirii, strigă :

— *Așadar, aici s-a-ntîmplat !*

O singură ființă mai plînsese acolo, așa cum plîngea mama lui. Această ființă era Suzanne. Ajunsă dimineața la hotelul du More, aflase năpasta. Dacă bietul Athanase ar mai fi trăit, ea ar fi putut face ceea ce ființele nobile, fără bani, visează să facă și ceea ce nu gîndesc niciodată cei bogați — i-ar fi trimis cîteva mii de franci, însoțiți de un bilețel : *Bani datorai tatălui dumneavoastră de un prieten care vi-i*

restituie. Această îngerească înșelătorie fusese scor-nită de Suzanne în timpul călătoriei.

Zărind-o pe doamna Granson, curtezana se îndepărta grăbită spunându-i :

— *Il iubeam !*

Credincioasă firii sale, Suzanne nu părăsi Alençon-ul mai înainte de a preface în flori de nufăr florile de lămâiță care încununau mireasa. Ea fu cea dintâi care declară că doamna du Bousquier va rămîne de-a pururi domnișoară. Dintr-o vorbă, ea răzbunase și pe Athanase și pe cavalerul de Valois.

Dar orașelul Alençon a mai fost martor la o lentă și mult mai jalnică sinucidere. Athanase fu numai-decît uitat de o societate care vrea și trebuie să-și uite repede morții. Bietul cavaler de Valois se sfîrșea însă văzînd cu ochii, sleit cu încetul de vlagă în fiecare dimineată, murind astfel vreme de paisprezece ani. Trei luni după căsătoria lui du Bousquier, lumea observă, și nu fără mirare, cum cămășile cavalerului începuseră să bată în cărămiziu, iar părul să-i fie pieptănat tot mai neregulat. Ciufulit, cavalerul de Valois nu mai era el ! Cîteva dinți de fildeș se făcuseră nevăzuți, fără ca nici un cercetător al firii ome-nești să poată descoperi cărui corp aparținuseră, dacă erau din Legiunea străină sau indigenă, dacă erau din regnul vegetal sau animal, dacă vîrsta smulsese dinții cavalerului sau dacă nu cumva fuseseră uitați în sal-tarul măsuței sale de toaletă. Nepăsătoare față de le-gile eleganței, cravata i se pleoștise ; soioase, capetele de arapi păliseră. Zbîrciturile feței se pungiseră, se în-negriseră și pielea lui semăna acum cu un pergament învechit. Unghiile neîngrijite se împodobeau cu niște negre chenare de catifea. Vesta lui purta dîra mucilor spulberați acolo întocmai frunzelor de toamnă. Vata din urechi nu și-o primenea decît prea rar. Mîhnirea îi umbrea fruntea și-și strecură nuanțele-i gălbui prin-tre riduri. În sfîrșit, ravagiile bătrîneții, atît de savant măsluite, începură să surpe acest chipeș edificiu, ară-tînd cîtă putere poate avea sufletul asupra trupului ; omul blond, cavalerul, primul amarez — se spulbe-rase o dată cu surparea nădejdlor lui. **P**înă în ziua

aceea, nasul cavalerului părea grațios ; nici o pastilă jilavă sau neagră, nici o broboană de chilimbar nu picurase vreodată din el ; în schimb acum, nasul cavalerului, mînjit de tutunul care rămăsese presărat pe nări și de mucii ce se scurgeau picurînd pe jgheabul din mijlocul buzei superioare, nu se mai sinchisea să pară un nas cuceritor — vîdînd astfel cît de mult se îngrijea cavalerul odinioară, precum și importanța, măreția și statornicia intențiilor matrimoniale ale acestui bărbat față de domnișoara Cormon. Un calambur al lui du Coudrai (pe care de altfel îl reclamă și destitui) avu un efect zdrobitor asupra cavalerului. Destituirea lui Coudrai fu prima răz bunare a blindului cavaler ; dar jocul de cuvinte fusese cumplit, depășind cu sute de leghe toate celelalte calambururi ale administratorului fondului ipotecar. Domnul du Coudrai, vîzînd această răzmeriță nazală, îl poreclise *Nérestan*⁶⁸. Gura lumii mai birfi un timp pe seama dinților cavalerului ; apoi vorbele de duh se împuținară — nu însă și pofta lui de mîncare ce dăinuia — fiindcă din acest naufragiu general al tuturor speranțelor, gentilomul nu-și salvase decît stomacul și, chiar dacă el priza mai rar tabacul, mîncă în schimb pe rupte. Cînd vă voi spune că domnul de Valois nu se mai întreținea atît de des cu principesa Goritza, vă veți putea da seama de întinderea decrepitudinii pricinuite de acest eveniment. Intr-o bună zi, el apărură la marchizul de Gordes cu o umflătură pe fluierul piciorului. Această prăvălire a grațiilor a fost îngrozitoare, v-o jur, și a impresionat întreg Alençon-ul. Omul acesta, oarecum tînăr, să-l vezi devenind deodată o dărîmătură, acest personaj — care din pricină prăbușirii sale sufletești trecea de la cincizeci la nouăzeci de ani — sperie toată societatea.

Apoi, cavalerul mărturisi taina vieții sale : vreme de zece ani el așteptase, el stătuse la pîndă, ochind ca un vînător înarmat cu răbdare pe domnișoara Cormon, pentru ca la urma urmei să scape prada... În slîrșit, neputincioasa Republică învinsese viteaza Aristocrație — și încă în plină Restaurație. Forma triumfase asupra fondului, materia nimicise *spiritul*, revolu-

ția biruise diplomația. Și ultimă nenorocire ! O pipiță picarisită denunță felul cum își petrecea diminețile cavalerul, din care pricină acesta fu cotate drept un libertin. Liberalii îi puseră la socoteală toți copiii din flori ai lui du Bousquier. Plin de orgoliu, Saint-Germain-ul din Alençon⁶⁹ îi acceptă rîzînd și spunînd : „Sărmanul cavaler, ce vreți să facă ?” Plîns pe cavalier, îl luă iar în brațe și-l dezmierdă, îi readuse surîsul pe buze și dezlănțui o ură năprasnică asupra lui du Bousquier. Unsprezece persoane trecură la familia de Gordes, părăsind salonul Cormon.

Această căsătorie avu mai ales drept efect delimitarea partidelor din Alençon. În casa de Gordes întîlneau acum toată înalta aristocrație, căci Troisville-ii, reîntorși, veniseră și ei. Sub destoinica influență a lui du Bousquier, casa Cormon reprezintă acea nefastă opinie care — fără a fi nici liberală și nici categoric regalistă — zămisli pe acei 221⁷⁰, în ziua cînd lupta între cea mai augustă, cea mai mare, singura adevărată putere : *Regalitatea*⁷¹ — și cea mai calpă, cea mai nestatornică, cea mai asupritoare putere — puterea zisă *parlamentară*, pe care o exercită corpurile legislative — luase forme precise. Salonul du Ronceret — în ascunsă cîrdășie cu salonul Cormon — era curat liberal.

La întoarcerea sa de la Prébaudet, părintele de Sponde încercă tot soiul de dezamăgiri pe care le înăbuși în sufletul său și despre care nu pomeni nimic nepoatei sale ; își deschise în schimb sufletul față de domnișoara de Gordes, căreia îi destăinui că — de vreme ce tot s-a făcut nebunia — ar fi preferat pe cavalerul de Valois, *domnului du Bousquier*. Nici odată scumpul cavaler n-ar fi fost atît de lipsit de delicatețe să nfrunte pe un biet moșneag c-un picior în groapă. Du Bousquier distrusese totul. Cu ochii săi stinși, plini de lacrimi amare, părintele se plîngea :

— Mi-a tăiat bolta împădurită unde mă plimbam de cincizeci de ani ! Iubiții mei tei, domnișoară, au fost smulși din rădăcini ! În clipa morții mele, Republica îmi apare din nou sub înfățișarea unei hîde distrugătoare de căminuri !

— Trebuie să vă iertați nepoata, zise cavalerul de Valois. Ideile republicane sînt cele dintii greșeli ale tineretului care caută libertatea, dar găsește în schimb cel mai cumplit despotism, acela al plevei neputincioase. Biata dumneavoastră nepoată nu e pedepsită prin ce a păcătuit.

— Cum vrei să mai trăiesc într-o casă unde văd dăntuind femei goale pictate pe pereți ! ? Unde să-mi regăsesc teii la umbra cărora îmi citeam rugăciunile...

Asemenea lui Kant, care nu-și mai putea lega firul cugetărilor atunci cînd i se doborîse bradul pe care era obișnuit să-l privească în timpul meditațiilor sale, tot astfel și bunul părinte își pierduse din fervoarea rugăciunilor, de cînd se plimba pe niște alei neumbrite. Du Bousquier plantase în schimb un „parc englezesc“!

— E mai frumos așa, îl consolă doamna du Bousquier, fără să creadă ce spune, fiindcă părintele Couturier îi dăduse voie să facă multe concesii, pentru a fi pe placul soțului.

Restaurația luase vechiului acaret toată strălucirea, toată cumsecădenia și atmosfera aceea patriarhală. Asemenea cavalerului de Valois (a cărui lipsă de îngrijire putea trece drept o abdicare), maiestatea burgheză a salonului Cormonilor pierise cînd fusese tapetat cu mătase albastră și înzestrat cu mobile albe poleite cu aur și canapele *ottomane* din lemn de mahon. Sufrageria, în stilul epocii, îngheța parcă pînă și din căldura bucatelor servite ; nu se mai mîncea bine ca altădată. Domnul du Coudrai pretindea că i se opresc calambururile-n beregată, datorită chipurilor pictate pe pereți, care-l priveau drept în ochi. Exteriorul rămăsese cel al vechilor case de provincie ; dar interiorul trăda pe furnizorul Directoratului. Domnea prostul gust al agenților de schimb ; coloane de stuc, uși cu oglinzi, profiluri grecești, ciubucării seci, un talmeș-balmeș de stiluri, o opulență fără rost. Orașul comentă cincisprezece zile în șir acest lux care părea nemaipomenit ; dar cîteva luni mai tîrziu, începu să se mîndrească cu el, și — mai mult încă — mai toți bogații fabricanți își reînnoiră mobilierul, comandîndu-și la rîndul lor saloane frumoase. Mobilele moderne

începură să apară prin oraș. Se văzură lămpi „astrale“ !

Părintele de Sponde a fost printre primii care și-au dat seamă de tainicile nenorociri aduse în viața intimă a scumpei lui nepoate. Caracterul de nobilă simplitate, care cîrmuise pînă atunci existența lor, dispăru încă din prima iarnă, cînd du Bousquier organizează două baluri pe lună. În acest sfînt cămin răsunară lăutele și muzica profană a reuniunilor mondene ! Părintele se rugă în genunchi tot timpul cît dură baieramul. Apoi, aspectul politic al acestui salon serios fu încetul cu încetul pervertit. Vicarul general ghicise pe adevăratul du Bousquier ; se cutremură de tonul său imperios și zări cîteva lacrimi în ochii nepoatei sale, cînd aceasta văzu că-i scapă din mîini administrarea averii, lăsîndu-i-se doar dreptul de a supraveghea lenjeria, cămara și lucrurile care cad în atribuțiile femeilor. Rose nu mai putea porunci ; numai voința „domnului“ era ascultată de Jacquelin (rămas doar vizitiu), de René — *groom*-ul — și de șeful bucătar (Mariette nu mai era decît ajutor de bucătar !). Doamna du Bousquier n-o mai avea în subordinele ei decît pe Josette. Cît e de greu să renunți la delicioasa obișnuință a puterii. Dacă triumful voinței este o plăcere îmbătătoare în viața oamenilor mari, ea înseamnă totul în viața oamenilor mîrginiți. Trebuie să fi fost ministru și dizgrațiat, pentru a cunoaște durerea amară care pusesse stăpînire pe doamna du Bousquier, redusă la cel mai cumplit ilotism. Adesea pornea la vizite în trăsură, împotriva voinței sale, vedea oameni care nu-i plăceau ; nu mai putea dispune de scumpii săi bani, ea, care fusese liberă să cheltuiască cît voia, dar nu cheltuise mai nimic ! Dar orice constrîngere nu-ți inspiră oare dorința de a o înfrînge ? Și cele mai vii suferințe nu vin din contrazicerea liberului arbitru ?

Începuturile căsniciei lor fuseseră însă trandafirii, fiecare concesie făcută autorității conjugale fiind justificată de dragostea biete fete față de bărbatul ei. Du Bousquier se purtă la început admirabil cu nevasta lui ; era foarte bun, îi dădea motive valabile pentru

fiece nouă abdicare ce-i cerea. Iatacul — atîta timp pustiu — răsuna acum, seara, de glasurile celor doi soți, așezați în fața focului din cămin. Iată de ce, în anii dinții ai căsniciei, doamna du Bousquier se arătă foarte mulțumită ; avea acel mic aer îndrăzneț și plin de șăgălnicie prin care se osebesc femeile tinere după o căsătorie din dragoste. Nu mai avea tulburări ale circulației sîngelui. Atitudinea ei derută pe cei cărora le plăcea să ridă, dezmințind anumite zvonuri în legătură cu du Bousquier și dezamăgind pe observatorii tainelor omenеști. Rose-Marie-Victoire se temea într-atît să displacă soțului sau să-i aducă vreo jignire, îi era atît de frică să n-o mai iubească și să-i piardă prietenia, încît i-ar fi sacrificat totul, chiar și pe unchiul ei. Micile și naivele satisfacții ale doamnei du Bousquier înșelară pe bietul părinte de Sponde care, la gîndul că nepoată-sa e fericită, îndura mai ușor suferințele. Întreg Alençon-ul gîndi la început ca părintele. Dar era cineva care nu putea fi înșelat : cavalerul de Valois, care, refugiat pe muntele sfînt al înaltei aristocrații, își făcea veacul la familia de Gordes, ascultînd birfelile și trîncănelile, mereu preocupat, zi și noapte, să nu se prăpădească înainte de a se fi răzbunat. Doborise pe asul calambururilor, voia acum să-i zdrobească inima lui du Bousquier. Bietul preot înțelese cu vremea lașitatea celei dinții și din urmă iubiri a nepoatei sale ; se cutremură ghicind natura ipocrită și manevrele perfide ale nepotului său. Cu toate că du Bousquier se stăpînea, gîndindu-se la moștenirea unchiului, și nu voia să-l supere întru nimic, el fu acela care-i dădu lovitura de grație și-l virî în mormînt. Dacă vreți să explicați cuvîntul *intoleranță* prin *tărie de principii*, dacă nu vreți să osîndiți tăria sufletului de bun catolic a fostului vicar general — adică stoicismul pe care Walter Scott vă face să-l admirați în sufletul puritan al tatălui lui Jeanie Deans ⁷² — dacă vreți să recunoașteți în biserica romană acel *Potius mori quam foedari* ⁷³ pe care-l admirați în opinia republicană, atunci veți înțelege amărăciunea care l-a cuprins pe falnicul părinte de Sponde cînd a văzut că în salonul nepotului său intra

apostatul, renegatul, ereticul, dușmanul Bisericii — preotul care depusese jurământul constituțional. Du Bousquier, a cărui tainică ambiție era să cîrmuiască ținutul, voi — ca un prim semn al puterii sale — să împace pe slujitorul de la Saint-Léonard cu parohul orașului și își atinse scopul. Soția lui crezu că face o faptă bună, acolo unde — după părerea neclintitului părinte de Sponde — era numai mișelie. Domnul de Sponde se văzu rămas singur în credința sa. Episcopul vizită pe du Bousquier și păru satisfăcut de încetarea ostilităților. Virtuțile părintelui François învinseseră toate potrivniciile, în afară de ale romano-catolicului de Sponde, gata să strige o dată cu Corneille :

O, Doamne, cîte virtuți mă faci tu să urăsc !

O dată cu moartea drepte credințe în dioceza sa, se stinse și părintele.

În 1819, moștenirea părintelui de Sponde spori veniturile teritoriale ale doamnei du Bousquier la douăzeci și cinci mii livre — fără a mai socoti moșia Prébaudet și casa din Val-Noble. Cam în timpul acela, du Bousquier îi restituî capitalul economiilor pe care le primise de la ea, îndemnînd-o să le întrebuinteze pentru achiziționarea bunurilor învecinate cu moșia Prébaudet, făcînd astfel din acest domeniu unul din cele mai considerabile din acest ținut, deoarece și pămînturile rămase de la părintele de Sponde erau megieșe cu cele din Prébaudet. De fapt, nimeni nu cunoștea averea personală a lui du Bousquier, care își valorifica capitalurile la Keller ⁷⁴, la Paris, unde făcea patru călătorii pe an. Dar la acea epocă, trecea totuși drept omul cel mai bogat din departamentul Orne. Acest om destoinic, veșnic candidat al liberalilor — care figurase pe toate listele electorale din timpul Restaurației, dar căruia îi lipseau invariabil șapte-opt voturi ca să fie ales — se lepăda în ochii lumii de liberali, năzuind să fie ales în calitate de regalist-ministerial ; dar în ciuda sprijinului congregației ⁷⁵ și al magistraturii, nu izbuti să învingă aprehensiunile administrației. Și republicanul acesta, mocnînd de

ură, turbat de ambiție, hotărî să combată Regalitatea și aristocrația din ținut, tocmai în clipa cînd ele erau atotputernice. Du Bousquier se sprijini pe preoțime prin aparențele înșelătoare ale unei cucernicii bine măsluite : își însoțea nevasta la liturghie, dădea bani pentru mănăstirile din oraș, susținea congregația Sacré-Coeur, era totdeauna de partea clerului cînd clerul lupta împotriva Primăriei, a departamentului sau a statului. Susținut în taină de liberali, ocrotit de biserică, rămînînd, chipurile, regalist constituțional, du Bousquier a dat tot timpul tîrcoale aristocrației departamentale pentru a o ruina, ceea ce a și izbutit să facă. Atent la greșelile comise de vîrfurile aristocrației și de guvern, ajutat fiind de burghezie, el a realizat toate îmbunătățirile pe care nobilimea, *pairii* și guvernul trebuiau să le inspire, să le îndrumeze, dar pe care tot ei le zădărniceau din pricina acelei neghioabe sete de putere. Opinia constituțională birui în chestiunea parohului, în chestiunea clădirii teatrului, în toate problemele privind marile îmbunătățiri preconizate de du Bousquier — adică pe care le făcea să fie propuse de către partidul liberal, căruia în toiul dezbaterilor i se alătura, invocînd binele suprem al patriei. Du Bousquier industrializă astfel departamentul și — spre marele necaz al celor cîteva familii ce locuiau pe drumul spre Bretania — aduse la o stare de grabnică înflorire întreaga provincie. El își pregătea în felul acesta răzbunarea împotriva castelanilor și mai cu deosebire împotriva familiei de Gordes, căreia într-o zi era cît pe-aci să-i înfigă pumnalul său înveninat. Du Bousquier dădu fonduri pentru refacearea manufacturilor în care se lucrau dantele de Alençon și învioră comerțul de țesături ; orașul avea acum o filatură. Făcîndu-se părtaș la toate interesele și cucerind inima maselor, realizînd ceea ce Regalitatea nu putuse înfăptui, el nu riscase nici o pară. Bizuindu-se pe averea sa, el putea aștepta aceste realizări pe care adesea oamenii întreprinzători, dar fără capital, sînt siliți să le treacă pe seama fericiților lor urmași. Făcu așadar pe bancherul. Acest „Lafitte de mic calibru“ vărsa fonduri tuturor noilor investiții,

luîndu-și anumite garanții. Realizînd binele public, își făcea totodată foarte bine propriile afaceri ; era motorul asigurărilor, protectorul noilor întreprinderi de transporturi ; sugera anumite jalbe în care se cereau administrației șoselele sau podurile necesare, luînd-o astfel înaintea guvernului care vedea în aceasta o încălcare a autorității sale. Lupta se angaja fără nici o dibăcie, căci binele obștească cerea ca prefectura să cedeze. Du Bousquier întărită nobilimea de provincie împotriva nobilimii de curte și împotriva *pairs*-lor. În sfîrșit, tot el pregăti năprasnica adeziune a unei puternice părți din Regalitatea constituțională la lupta susținută de *Le Journal des Débats* și de domnul Châteaubriand împotriva Tronului.⁷⁶ Această opoziție ingrată, bazată pe interese mîrșave, fu una din pricinile triumfului burgheziei și ale jurnalismului în anul 1830. Iată de ce du Bousquier, ca și clica ce-o reprezenta, avură fericirea să vadă trecînd alaiul Regalității — fără ca vreo simpatie să-l întovărășească — într-o provincie înstrăinată sufletește, din o mie și una de motive, incomplet enumerate aici. Vechiul republican ghiftuit de liturghii — care timp de cincisprezece ani jucase comedia în scopul de a-și atinge *vendetta* — a smuls el singur stindardul de la Primărie, în aplauzele poporului. Nimeni în Franța nu aruncase asupra noului tron, ridicat în august 1830, o privire mai plină de bucuria răzbunării. Noua domnie a ramurii mai mici a dinastiei reprezenta, pentru du Bousquier, triumful Revoluției. Pentru el, triumful tricolorului însemna învierea partidului *montagnard*, care de astă dată avea să doboare pe gentilomi printr-un procedeu mai sigur decît acel al ghilotinei ; acțiunea avea să fie mai puțin violentă. *Pairia* neereditară, garda națională (care așeza alături, în același pat de campanie, pe băcanul din colț și pe marchiz), abolirea Majoratului (cerută de un avocat burghez), Biserica catolică deposedată de supremația ei, numeroasele inovații ale legislației din august 1830 — toate acestea constituiră pentru du Bousquier cea mai savantă aplicare a principiilor din 1793. Din 1830, acest om este perceptor general. Pentru a ajunge aici,

a folosit legăturile sale cu ducele de Orléans, tatăl regelui Louis-Philippe, și cele cu domnul de Folom, odinioară intendent al văduvei ducelui de Orléans. Are asigurată o rentă de optzeci de mii de livre. În tot ținutul, *domnul* du Bousquier se bucura de multă vază, ca un om demn de tot respectul, statornic în principiile sale, integru și îndatoritor. Alençon-ul îi datorește asocierea la mișcarea industrială — adică prima verigă prin care Bretania se va integra, poate, într-o zi, în ceea ce se numește civilizația modernă. Pe străzile din Alençon — orașel ce număra în 1816 doar două trăsuri ca lumea — și-au făcut apariția în ultimii ani calești, cupele, landouri, gabriolete și tilbury-uri, fără să mai mire pe nimeni! Burghezii și proprietarii, la început speriați de creșterea prețurilor, recunoscură mai târziu că scumpetea dusesese implicit la creșterea veniturilor. Cuvîntul profetic al președintelui du Ronceret: „*Du Bousquier e un tîptare*“! fu adoptat de tot ținutul. Însă din nefericire, pentru nevasta lui, acest cuvînt era un înfiorător contrasens. Soțul nu semăna cîtuși de puțin cu bărbatul de stat, cu omul politic. Acest mare cetățean, atît de liberal în viața publică, atît de binevoitor, însuflețit de atîta dragoste pentru țara sa, era acasă un despot lipsit cu desăvîrșire de dragostea conjugală. Acest viclean, prefăcut și șmecher, acest Cromwell din Val-Noble, se purta în căsnicie așa cum se comporta față de aristocrație, pe care o dezmierda ca s-o poată mai bine sugruma. Asemenea amicului său Bernadotte, du Bousquier își îmbrăca gheara de fier într-o mînușă de catifea. Soția lui nu a avut niciodată copii. Astfel vorbele Suzannei și insinuările cavalerului de Valois se adevereau. Însă burghezia liberală, burghezia regalist constituțională, boiernașii de țară, magistratura și „partidul preoțesc“ (cum scria *Le Constitutionnel*) o învinuiau pe doamna du Bousquier. Spuneau: domnul du Bousquier a luat o soție atît de bătrînă...! De altfel, ce noroc pentru biata femeie, căci la vîrsta ei ar fi fost prea primejdios să mai aibă copii! Cînd doamna du Bousquier își destăinuia în fiecare lună, plîngînd, deznădejile sale, doamnei

du Coudrai sau doamnei du Ronceret, acestea îi ziceau :

— Dar ești nebună, draga mea ! Nu știi ce dorești ; un copil — asta ar însemna pentru tine moartea !

Apoi, mulți care, ca domnul du Coudrai, își legau toate speranțele de triumful lui du Bousquier, îi aduceau acestuia laude prin gura soțiilor lor. Fata bătrână tresărea cu inima sîngerîndă la vorbe nemiloase ca acestea :

— Tare fericită trebuie să fii, draga mea, că te-ai măritat cu un om așa capabil ! Ești scutită de nenorocirile femeilor care au luat de bărbați niște oameni incapabili să-și administreze averea și să-și crească copiii.

— Bărbatul tău a făcut din tine regina ținutului, frumoasa mea ! Asta nu te va lăsa niciodată în încurcătură. El duce tot Alençon-ul în spinare !

— Da, însă aș vrea — răspundea sărmana femeie — să-și dea mai puțin osteneala pentru binele public, și-n schimb să...

— Faci prea multe nazuri, dragă doamnă du Bousquier. Toate femeile te invidiază pentru soțul tău.

Rău judecată de lume, care acum nu-i mai da dreptate, creștina din ea găsi însă largi posibilități launtrice pentru desfășurarea virtuților sale. Trăia în lacrimi, dar nu înceta să arate lumii o față senină. Pentru un suflet cucernic, nu era o crimă gîndul care-i trecea mereu prin minte : „Iubeam pe cavalerul de Valois și am ajuns să fiu nevasta lui du Bousquier !” Amintirea dragostei lui Athanase se ridică și ea ca o remușcare, urmărind-o în visurile ei. Moartea unchiului — ale cărui supărări erau astăzi binecunoscute — îi mohoří mai mult zilele, atunci cînd se gîndea la suferințele pe care le va fi îndurat el văzînd schimbarea canoanelor politice și religioase din casa Cormon. Deseori nenorocirea cade cu iuțeala fulgerului, așa cum se întîmplase doamnei Granson ; dar la fata bătrînă, nenorocirea se întindea ca o picătură de untdelemn care nu dispăre cît timp nu s-a îmbibat încetul cu încetul în postav.

Cavalerul de Valois fu vicleanul făurar al nenorocirii doamnei du Bousquier. El ținea neapărat să-i arate că fusese înșelată în buna ei credință ; fiindcă acest cavaler, atât de expert în dragoste, îl ghicise pe du Bousquier ca însurățel, întocmai cum îl ghicise pe du Bousquier ca burlac. Dar ascunsul, fățarnicui republican nu era prea ușor de surprins. Desigur că salonul familiei nu mai era accesibil nici cavalerului de Valois și nici acelor care, în primele zile ale căsniciei sale, renegaseră casa Cormon. Apoi, pe el ridicolul nu-l mai atingea : avea o mare avere, stăpînea tot Alençon-ul și se sinchisea de nevastă-sa tot atât de puțin cît s-ar fi sinchisit Richard al III-lea, dacă, după cîștigarea bătăliei, și-ar fi văzut crăpînd calul care-l ajutase să învingă. Pentru a fi pe placul soțului ei, doamna du Bousquier rupsesse relațiile cu casa de Gordes, dar atunci cînd soțul ei pleca la Paris și o lăsa singură, făcea cîte o vizită domnișoarei Armande. Doi ani după căsătorie, chiar la moartea părintelui de Sponde, la ieșirea de la Saint-Léonard, unde asistase la o slujbă pentru odihna sufletului său, domnișoara de Gordes se apropie de doamna du Bousquier. Mărinimoasa fată socotea că în această împrejurare trebuie să condoleze pe înlăcrimata moștenitoare. Merseră așadar împreună, vorbind despre scumpul dispărut ; de la Saint-Léonard ajunseră pe Corso și de aici se îndreptară spre casa unde, prin farmecul conversației, domnișoara Armande o îmbiase pe doamna du Bousquier. Mîhnită, biata femeie era mulțumită să poată auzi, vorbindu-i despre unchiul său, o persoană la care acesta ținuse atât de mult. Era de asemenea încîntată să poată primi omagiile bătrînului marchiz de Gordes, pe care nu-l mai văzuse de aproape trei ani. Ceasul fiind unu și jumătate, îl găsi acolo pe cavalerul de Valois, venit să ia prînzul. Cavalerul o salută luîndu-i mîinile și spuse :

— Ei bine, scumpă virtuoasă și mult iubită doamnă — rosti el cu emoție în glas — am pierdut pe sfîntul nostru prieten. Și noi am împărtășit doliul dumneavoastră ; pierderea dumneavoastră credem că este simțită tot atât de viu aici, ca și la dumneavoastră...

ba poate chiar mai mult, adăugă el, făcînd aluzie la du Bousquier.

După un mic elogiu funebru în care fiecare rosti cîte o vorbă, cavalerul luă galant brațul doamnei du Bousquier, îl lipi de al său, îl strînse cît se poate de drăgăstos și o duse în dreptul unei ferestre.

— Sînteți măcar fericită ? o întrebă el cu o voce părintească.

— Da, spuse ea, plecînd ochii. Auzind acest „da”, doamna de Troisville (fata principesei Șerbeloff) și bătrîna marchiză de Castéran veniră lîngă cavalier, întovărășite de domnișoara de Gordes. În așteptarea mesei, ele se duseră să se plimbe prin grădină, fără ca doamna du Bousquier, năucită de durere, să-și fi dat seama că doamnele și cavalerul săvîrșiseră aici o mică conspirație de curiozitate. „Am prins-o acum — ia hai să vedem care-i e taina !” era parcă parola scrisă în privirile pe care și le aruncau una alteia.

— Pentru ca fericirea voastră să fie deplină, spuse domnișoara Armande, ar trebui să aveți copii. Un băiat, frumos ca nepotul meu...

O lacrimă miji în ochii doamnei du Bousquier.

— Am auzit că numai din pricina dumneavoastră se-ntîmplă toată această poveste. Vă e cumva frică de sarcină ? o întrebă cavalerul.

— Eu ? spuse ea cu naivitate. Ca să am un copil, aș lua asupra-mi o sută de ani de iad.

Astfel pusă problema, se dezlănțui o conversație condusă cu excesivă delicatețe de către vicontesa de Troisville și bătrîna marchiză de Castéran, care vrăjiră atît de bine pe această biată fată bătrînă, încît, fără ca să-și dea seama, ea le divulgă toate secretele căsniciei ei. Domnișoara Armande luase brațul cavalerului și se îndepărtase, lăsînd cele trei femei să vorbească despre tainele lor. Doamna du Bousquier se arătă atunci dezamăgită de nenumăratele neajunsuri ale căsniciei ; și, cum rămăsese tot o gîsculiță, își distră confidențele prin delicioase naivități. În ciuda faptului că, în primele-i zile, căsătoria mincinoasă a domnișoarei Cormon făcuse să rîdă tot orașul — care aflase numaidecît de manevrele lui du Bousquier —

totuși, doamna du Bousquier câștigase stima și simpatia tuturor femeilor. Atât timp cât domnișoara Cormon umbla să se mărite și nu izbutea, fiecare rîse de ea ; dar acum, că se știa situația excepțională în care trăia, datorită rigidității principiilor sale religioase, toată lumea o admira. Denumirea de : *biata doamnă du Bousquier* înlocui pe : *buna domnișoară Cormon*. De altfel, cavalerul încondeie pe du Bousquier, făcîndu-l odios și ridicol ; însă după un timp, ridicolul sfîrși prin a se atenua, iar cînd fiecare își spusese cuvîntul asupra lui, clewetirea se domoli... Apoi, la vîrsta lui de cincizeci și șapte de ani, mulți fură de părere că molcomul republican ar avea și el dreptul la odihnă... Împrejurarea aceasta ațîta în așa hal ura lui du Bousquier pentru casa de Gordes, încît în ziua răzbunării avea să fie necruțător. Doamnei du Bousquier i se interzise să mai calce pragul casei de Gordes. Ca represalii pentru renghiul pe care i-l jucașe cavalerul de Valois, du Bousquier (care devenise directorul ziarului *Le Courrier d'Orne*) inseră următorul anunț :

„Oferim o rentă de una mie franci persoanei care va putea dovedi existența unui domn de Pombreton — înainte, în timpul sau după emigrație“.

În ciuda faptului că pentru doamna du Bousquier căsătoria fusese întru totul negativă, ea îi găsea totuși anumite laturi plăcute : era de bună seamă mai bine să te interesezi de omul cel mai cu vază din oraș, decît să trăiești singură ; el era chiar de preferat cînilor, pisicilor sau canarilor pe care îndeobște-i adoră celibatarii ; du Bousquier avea pentru nevasta lui un sentiment mai real și mai puțin interesat decît era poate cel al servitorilor, al duhovnicilor și al acaparatorilor de moșteniri. Mai tîrziu, văzu în soțul ei instrumentul mîniei cerești, recunoscînd că, în apriga ei poftă de măritiș, săvîrșise multe păcate ; se văzu astfel pedepsită pe drept cuvînt pentru năpasta pricinuită doamnei Granson și pentru moartea prea timpurie a unchiului său. Ascultînd de acea religie care poruncește să săruți nuielele ale căror lovituri ești

osîndită să le înduri, doamna du Bousquier își lauda soțul, îl aproba în fața lumii. Numai la spovedanie, sau seara cînd se ruga, plîngea adesea cerînd iertare lui Dumnezeu pentru apostaziile publice făcute de bărbatul ei, care gîdea tocmai contrariul de ceea ce spunea, care dorea moartea aristocrației și a Bisericii, cele două evlavii ale casei Cormon. Găsind în ea însăși toate aceste sentimente terfelite și jertfite, silită însă de simțul datoriei să facă fericirea soțului ei și să nu-i cășuneze cu nimic, legată fiind de el printr-o afecțiune de nedefinit — care se poate naște și dintr-o deprindere, — viața ei era un neconținut contrasens. Se măritase cu un bărbat a cărui purtare și ale cărui opinii le ura, dar de care trebuia să se ocupe cu o obligatorie tandreță. Adesea nu mai putea de bucurie cînd du Bousquier mîncă dulceturile făcute de mîna ei, cînd găsea că masa-i bună ; avea grijă ca cerințele lui cele mai mici să-i fie împlinite. Dacă-și uita banderola ziarului pe masă, în loc s-o arunce, doamna spunea :

— René, să n-o iei ; domnul a lăsat-o înadins acolo !

Dacă du Bousquier pleca în călătorie, se ocupa de hainele, de lenjeria lui și lua, pentru fericirea lui pămîntească, cele mai migăloase măsuri de prevedere... Dacă pleca la Prébaudet, consulta barometrul de cu seară, ca să vadă de va fi vreme frumoasă. Îi ghicea gîndurile ca o cățea care, dormind, își aude și-și vede stăpînul. Dacă grăsanul du Bousquier, cucerit de această dragoste disciplinată, o apuca de talie, îi săruta fruntea și-i zicea : — „Ești o nevastă bună !” — lacrimi de bucurie țîșneau din ochii sărmanei creaturi. E probabil că du Bousquier se credea ținut la anumite compensații prin care să cîștige stima lui Rose-Marie-Victoire, căci virtutea catolică nu poruncește chiar o disimulare atît de totală cum a fost aceea practică de doamna du Bousquier. Dar adesea, cucernica femeie amuțea la auzul discuțiilor ce aveau loc în casa ei, între niște înrăiți care se ascundeau sub platforma „regalist-constituțională”. Se înfiora prevăzînd pieirea Bisericii și risca uneori cîte o neghiobie, cîte o

observație pe care du Bousquier o rețea dintr-o privire. Neplăcerile acestei existențe hărțuite sfârșiră prin a năuci pe doamna du Bousquier, care găsi că-i mai simplu și mai demn să-și concentreze inteligența, fără s-o mai exteriorizeze, resemnându-se să ducă o viață pur și simplu animalică. Se purtă de aci înainte ca o prea supusă roabă și privea ca o faptă de merit acceptarea decăderii la care o împinsese căsnicia. Îndeplinea voința maritală fără a-i opune vreodată cel mai mic murmur. Această oaie fricoasă pășea de acum înainte pe calea pe care o mîna baciul ei ; nu mai părăsi sînul Bisericii și săvîrși cele mai severe pocăințe, fără să se mai gîndească nici la Satana, nici la deșertăciunile sale lumești. Devenise astfel întruchiparea celor mai pure virtuți creștine, în timp ce du Bousquier ajunsese, desigur, cel mai fericit om din regatul Franței și al Navarei.

— Toantă va rămîne pîn' la ultima-i suflare, spuse nemilosul administrator destituit — care totuși venea să cineze la ea de două ori pe săptămîină.

Această poveste ar fi într-un chip ciudat știrbită, dacă n-am aminti coincidența decesului cavalerului de Valois cu acel al mamei Suzannei. Cavalerul asfinți o dată cu monarhia, în august 1830. Fusesse la Nonancourt, în alaiul cortegiului regelui Charles al X-lea, și-l escortase cu pioșenie pînă la Cherbourg — cu toți Troisville-ii, Castéran-ii, Gordes-ii etc. Bătrînul gentilom luase cu el cincizeci de mii de franci, sumă care cuprindea toate economiile și rentele sale ; și el înmîină acești bani unuia din credincioșii prieteni ai stăpînilor săi, pentru a-i oferi regelui, explicînd acest dar prin faptul că va muri foarte curînd, spunînd că, de altfel, această sumă era rodul dărniciei maiestății sale și că, în sfîrșit, banii ultimului de Valois aparțineau de drept Coroanei franceze. Nu se știe dacă rîvna zelului său a învins scîrba Bourbonului care părăsea frumosul regat fără să ia cu el o centimă ; nu se știe dacă monarhul va fi fost mișcat de devotamentul cavalerului, dar este sigur că Césarine, legatară universală a domnului de Valois, primi doar șase sute livre rentă... Cavalerul reveni la Alen-

con adînc îndurerat și frînt de oboseală și sesăvîrși din viață în ziua cînd Charles al X-lea atinse hotarul străin.

Doamna de Valnoble (și amicul său care se temea în acea vreme de răzbunarea partidului liberal) fu fericită să aibă prilejul de a mai veni, incognito, în satul unde murise mama Suzannei. La licitația care avu loc după moartea cavalerului de Valois, dorînd să aibă o amintire de la primul și bunul ei amic, Suzanne ridică prețul tabacherei pînă la astronomică sumă de o mie de franci! Portretul principesci Goritza valora, el singur, acest preț. Doi ani mai tîrziu, un tînar elegant, în căutare de tabachere frumoase din trecutul secol, obținu de la Suzanne pe cea a cavalerului, care îmbia pe colecționar prin lucrătura ei minunată. Această bijuterie — confidența celor mai frumoase amoruri și plăcerea unei întregi bătrîneți — se găsește așadar expusă într-un fel de mic muzeu particular. De ar ști morții ceea ce se întîmplă în urma lor, atunci obrazul stîng al cavalerului ar fi trebuit în această clipă să roșească.

Dacă povestirea noastră nu ar avea alt efect decît acela de a inspira posesorilor unor scumpe relicve o sfîntă teamă — făcîndu-i să treacă numaidecît la redactarea unui codicil, spre a statornici soarta prețioaselor amintiri, evocatoare ale unei apuse fericiri, lăsîndu-le numai în mîini pioase, — atunci ea încă ar aduce mari servicii tagmei cavaleriești și sentimentale a publicului. Povestirea noastră cuprinde însă o morală mult superioară : oare nu demonstrează limpede necesitatea unui nou învățămînt ? Nu cere, de la solitudinea atît de luminată a miniștrilor Instrucțiunii Publice, crearea unor catedre de antropologie — știință în care Germania ne întrece ? Miturile moderne sînt astăzi mai puțin cunoscute decît cele vechi, cu toate că am ajuns să fim sfîșiați de mituri. Miturile ne cotropesc de pretutindeni, fiind bune la orișice și explicînd totul. Dacă sînt — cum spune școala umanitaristă — făcliile istoriei, atunci ele vor salva imperiile de la revoluție : va fi de ajuns ca profesorii de istorie să propovăduiască această știință pînă în cele

mai largi pături ale populației din provincie! Dacă domnișoara Cormon ar fi avut și ea știință de carte, dacă ar fi existat în Departamentul Orne un profesor de antropologie, în sfârșit, dacă ar fi citit pe Ariosto⁷⁷, cumplitele ei nenorociri conjugale s-ar mai fi petrecut oare vreodată? S-ar fi întrebat poate atunci de ce poetul italian ne-o arată pe Angelica preferându-l pe Médor — un blond cavaler de Valois — lui Roland, a cărui iapă murise și care nu știa decât să spumege de furie. Oare Médor nu apare ca întruchiparea mitică a curtezanilor regalității feminine, iar Roland mitul acelor revoluții dezordonate, năprasnice, neputincioase, care nimicesc totul fără să creeze nimic? Publicăm — declinându-ne responsabilitatea — această părere a unui elev al domnului Ballanche⁷⁸.

Nu ne-a parvenit nici o informație cu privire la cerceii cu micii arapi de diamant. Pe doamna de Valnoble o puteți întâlni la Operă. Grație primei educații pe care a primit-o de la cavalerul de Valois, aproape că are aerul unei femei cumsecade.

Doamna du Bousquier încă mai trăiește. Nu-i ca și când am spune că suferă mereu? Ajungând la vârsta de șaizeci de ani — vîrstă la care femeile își permit să facă unele destăinuiri — ea mărturisi în taină doamnei de Coudrai (al cărei soț își recăpătase funcția în august 1830) că nu se poate împăca cu gîndul că trebuie să moară fată mare.

Paris, octombrie 1836

CONTRACTUL DE CĂSĂTORIE

Lucrare dedicată lui G. Rossini

Tatăl lui Paul de Manerville era un onorabil gentleman normand, bun prieten cu mareșalul de Richelieu¹, care i-a impus căsătoria cu una din cele mai bogate moștenitoare din Bordeaux, pe vremea cînd bătrînul duce — în calitate de guvernator — stăpînea Guiana.

Normandul și-a vîndut atunci moșiile din ținutul Bessin și subjugat de încîntătoarea reședință a nevestei-si, de frumosul castel Lanstrac, s-a făcut gascon. În ultimele zile ale domniei lui Ludovic al XV-lea, el a cumpărat demnitatea de căpitan al Străzii Porții și, după ce a străbătut cu bine epoca Revoluției, a viețuit astfel pînă în 1813. Și iată cum.

Spre sfîrșitul lui 1790, el plecă în Martinica, unde soția sa avea multe interese. Între timp încredință administrația bunurilor sale din Gasconia unui secretar de notar, om de treabă, pre nume Mathias, care se lăsase ademenit de noile idei atunci la modă. La înapoiere, contele de Manerville și-a găsit toate bunurile neatînse și bine administrate. Această îndeminare era o urmare a altoiului normandului cu al gasconului. Doamna de Manerville se prăpădi în 1810. Deprins

din tinerețe să fie o mină spartă, acum știa să pună preț pe ban — așa cum fac mulți bătrini — și-i dădea o mai mare însemnătate decît o are în fapt; astfel, încetul cu încetul, domnul de Manerville ajunsese să fie nu numai econom, ci un zgireit și un cărpănos. Fără să-i treacă prin gînd că avariția părinților pregătește risipa copiilor, el nu dădea băiatului său aproape nimic, deși era singura-i odraslă.

Intorcîndu-se către sfîrșitul anului 1810 de la Colegiul din Vendôme², Paul de Manerville a rămas vreme de trei ani sub îndrumarea părintească. Tirania pe care o exercita acest bătrîn de șaptezeci și nouă de ani asupra moștenitorului său a avut urmări însemnate asupra unui suflet și a unui caracter încă fraged. Deși nu-i lipsea curajul fizic — căruia se pare că-i priește aerul gascon — Paul nu cuteza totuși să țină piept tatălui său și își pierduse puțința de împotrivire din care se zămislește curajul moral. Simțămintele sale înăbușite și le-a tăinuit în străfundul sufletului, păstrîndu-le acolo îndelungă vreme; mai tîrziu, cînd a simțit că nu se mai potrivesc cu principiile societății, a ajuns să gîndească adesea bine, dar să se poarte rău. S-ar fi bătut în duel pentru o nimica toată, dar se cutremura la gîndul că trebuie să-și atînge o slugă; fiindcă, ori de cîte ori era vorba să arate că are o voință statornică, se vedea copleșit de sfială. În stare să facă mari isprăvi ca să scape din ghearele persecuției, era totuși incapabil să lupte împotriva-i și s-o împiedice printr-o împotrivire sistematică, sau s-o înfrunte printr-o dirză desfășurare a puterilor lui. Laș în gîndire, îndrăzneț în faptă, a păstrat vreme îndelungată acea tainică timiditate ce face din om o victimă voluntară a faptelor împotriva cărora el pregătă să se răzvrătească, preferînd să le îndure fără crîcnire. În vechea locuință părintească se simțea ca un întemnițat și, fiindcă n-avea bani ca să petreacă împreună cu tinerii orașului, el le pizmuia plăcerile, fără a le putea împărtăși. În fiecare seară, bătrînul gentilom îl conducea într-o societate regalistă, alcătuită din rămășițele nobilimii parlamentare și a nobilimii de spadă. Porneau într-un vechi rădvan tras de niște

mirtoage bătrine, înhămate ca vai de lume și întovărășit de niște foarte virstnici lachei, și ei îmbrăcați ca vai de lume. Cele două nobilimi — înfrățite de la Revoluție incoace ca să stăvilească influența imperială, — constituiau în acea vreme o așa-zisă aristocrație teritorială. Covirșit de fabuloasele și mișcătoarele averi ale orașelor portuare, acest faubourg Saint-Germain din Bordeaux³ răspundea cu dispreț fastului desfășurat pe atunci de neguțători, de funcționari și militari. Prea tinăr ca să poată înțelege deosebiriile sociale și nevoile ascunse sub aparenta vanitate scorinită de dinsele, Paul se plictisea în mijlocul atitor baccele, fără să-și dea seama că mai tirziu aceste relații de tinerețe îi vor asigura preeminența aristocratică pe care Franța o va iubi întotdeauna. I se părea că, într-o oarecare măsură, compensează plictisul acestor serate, în ceasurile când se îndeletnicea cu unele exerciții plăcute tineretului, pe care i le pretindea tatăl lui. În ochii bătrînului gentilom nu erai un om întreg dacă nu știai să minuiesti cu iscusință armele, să călărești la perfecție, să bați bine mingea și să ai maniere elegante — într-un cuvînt, atribulele frivolei educații a nobilimii de altădată. Așa că Paul făcea în fiecă dimineață exerciții de tir, de scrimă și mergea la manej. Restul timpului și-l petrecea citind romane, căci taică-său nu era adeptul acelor înalte studii cu care își desăvirșesc astăzi tinerii educația. O viață atît de lincedă l-ar fi omorît cu zile, dacă moarlea tatălui nu l-ar fi mîntuit din această tiranie, tocmai cînd ea ajunsese mai de nesuferit.

Paul moșteni proprietăți înfloritoare și însemnate capitaluri agonisite de zgîrcenia părintească; îi era însă silă de orașul Bordeaux și nu-i plăcea nici domeniul Lanstrac, unde bătrînul mergea să-și petreacă vacanțele și-l purta la vinătoare de dimineața pînă scara.

De îndată ce socotelile succesiunii fură încheiate, dornic să petreacă, tinărul moștenitor își cumpără din capital o mulțime de rente de stat, lăsînd administrația bunurilor pe seama bătrînului Mathias, notarul tatălui său; apoi huzuri timp de șase ani de zile departe

de Bordeaux. Atașat de ambasadă mai întâi la Neapole, ajunse mai târziu secretar de ambasadă la Madrid, apoi la Londra — și astfel făcu ocolul Europei. După ce cunoscuse lumea, după ce se dezmetici dintr-o seamă de iluzii, după ce tocă toți gologanii adunați de taică-său, văzu venind și clipa cînd, pentru a duce mai departe acest fel de trai, ar fi trebuit să intre în veniturile moșiiilor pe care i le strinsese notarul. În clipa aceea critică — cuprins de una dintre ideile socotite a fi înțelepte — se hotări să părăsească Parisul și să se întoarcă la Bordeaux, unde urma să se ocupe de interesele sale, să ducă o viață de moșier la Lanstrac, să-și rotunjească moșiile, să se căsătorească, ba, într-o bună zi, să se căpătuiască și cu o deputăție. Paul era conte; titlul nobiliar ajunsese iarăși o valoare matrimonială, așa încît era cu puțință — și trebuia chiar — să-și găsească o zestre frumoasă. Într-adevăr, dacă sînt multe femei ce vor să se mărite doar cu un blazon, încă și mai multe sînt acelea ce vor un bărbat care să cunoască bine viața. Această înțelegere a vieții, Paul o cîștigase cu prețul a șapte sute de mii de franci pe care-i tocuse în răstimp de șase ani. Este o însușire ce nu se poate cumpăra și care prețuiește mai mult decît vadul unui agent de schimb, avînd și dînsa nevoie de o îndelungată învățătură, de un stagiu, de examene, de cunoștințe, de prieteni, de dușmani, de un port elegant, de purtări alese, de un nume plăcut și ușor de rostit. E de altfel o meserie care-ți prilejuiește aventuri galante, dueluri, pariuri pierdute la curse, dezamăgiri, plictiseli, trudă și suferințe de plăceri greu de mistuit. În sfîrșit, Paul era un om elegant. Dar în ciuda risipei nebunești făcute, nu izbutise s-ajungă un om la modă. În oștirea burlescă a lumii bune, echivalentul unui om la modă ar fi mareșalul Franței, în timp ce omul elegant ar face doar cît un general de brigadă. Paul se complăcea cu reputația lui de om elegant și știa să și-o păstreze. Slugile lui aveau o ținută aleasă; echipajele lui erau renumite; mesele lui se bucurau de oarecare căutare; în sfîrșit, *garsoniera* lui era cotate printre cele șapte-opt al căror fast le alătura celor mai de

seamă din Paris. Dar el încă nu pricinuisă nenorocirea nici unei femei... juca la cărți fără să piardă... norocul pe care îl avea era fără strălucire... era mult prea cinstit pentru a înșela pe cineva, chiar pe o pațachină... nu-și lăsa răvașele de dragoste vraiste și n-avea un paneraș cu bilețele dulci în care să lase să-i cotrobăiască prietenii, în timp ce așteptau ca să-și lege cravata sau să se radă... nu voia să se atingă de moșiile din Guiana, n-avea nici acea îndrăzneală care te-ndeamnă să dai mari lovituri și care atrage, fără să vrei, luarea-aminte asupra unui tânăr ; ...nu împrumuta de la nimeni bani și mai avea cusurul să-și împrumute prietenii, drept care îl părăseau de îndată și nu-l mai vorbeau nici de bine, nici de rău. Părea că-și contabilizase dezordinea. Aceste trăsături de caracter își aveau obirșia în tirania părintească, care-l prefăcuse într-un fel de corcitură a societății. Așa stind lucrurile, într-o bună dimineată i-a spus unuia dintre prietenii săi, de Marsay, care de atunci a ajuns de pomină :

— Dragul meu, o viață trebuie să-și aibă rostul ei.

— Numai cînd o s-ajungi la douăzeci și șapte de ani ai s-o poți pricepe, răspunse batjocoritor de Marsay.

— Da, am împlinit douăzeci și șapte, și tocmai de aceea vreau să mă retrag la Lanstrac și să trăiesc ca un gentilom. Voi locui în vechiul cămin părintesc din Bordeaux, unde-mi voi aduce mobila de la Paris și voi veni să petrec aici cele trei luni de iarnă, în casa asta pe care vreau s-o păstrez.

— Și vrei să te însori ?

— Da, mă voi însura.

— Bătrînul meu Paul, sînt amicul tău, o știi prea bine, spuse de Marsay după o clipă de tăcere. Ei bine ! Dacă o s-ajungi un bun părinte și un soț desăvîrșit, atunci o să te faci de risul lumii cite zile vei trăi. Dacă ai putea să fii totodată și fericit și ridicol, atunci ar mai fi de ales. Dar fericit n-ai să fii ! Nu ai o mină de fier ca să poți conduce o căsnicie. Trebuie să recunosc că ești un strașnic călăreț ; nimeni nu se pricepe mai bine ca tine să țină calu-n friu, ori să-l

facă să meargă în buiestru, ori să-l facă să necheze și el să rămână, totuși, neclintit în șea. Dar căsnicia, dragul meu, e cu totul altă socoteală. Parcă te văd dus cu măiestrie de doamna contesă de Manerville — și dus împotriva voinței tale, mai adesea la galop decît la trap și foarte repede dat de-a berbeleacul !... O ! dar trîntit în așa hal, încît să rămîi în șanț cu picicarele frînte ! Ascultă : mai ai încă vreo patruzeci și cîteva mii de livre rentă de pe urina moșiilor din Gironde. Ei bine ! Ia-ți caii și slugile, chivernisește-ți casa și vei ajunge regele Bordeaux-ului de unde ne vei promulga decretul date de noi la Paris, devenind astfel un fel de *porte-parole* al neghiobiilor noastre ! Prea bine ! Fă acolo nebunii cît poțeste, fă chiar năzbitii, ba chiar mai mult ! Vei cuceri poate astfel faima. Dar... pentru nimic în lume să nu mi te-nsori ! Cine se mai însoară astăzi ?... Negustorii, de dragul capitalului, sau ca să fie doi care să se-nhame să tragă la jug ; ori țărani, care toarnă la copii ca să aibă brațe de muncă ; ori samsarii și notarii, siliți să-și plătească titlurile ; sau regii nenorociți care vor să prelungească o semîntie nenrocită ! Nu trebuie să ne punem noi singuri dirlogii de gît, așa precum vrei să ți-i pui tu ! La urma urmei, de ce te-oi fi însurînd ? Trebuie să dai socoteală celui mai bun prieten al tău și să-i mărturisești ce te îmboldește să faci una ca asta ? Mai întîi, chiar de ai lua o moștenitoare cît tîne de bogată — optzeci de mii de livre rentă la doi înși — nu-i tot una cu patruzeci de mii de livre rentă pentru unul singur, fiindcă-n curînd veți ajunge să fiți trei, ba chiar și patru, dacă o să aveți copii. Poate nutrești vreo dragoste pentru neamul ăsta netot al Manerville-ilor care nu-ți va cășuna decît neajunsuri ? N-ai habar nici de meseria de tată și nici de cea de mamă. Căsnicia, frate Paul, e cea mai neghioabă dintre jertfele societății ; doar copiii noștri trag dintr-însa anumite foloase, dar și ei culeg roadele abia atunci cînd caii lor ajung să pască florile de pe mormintele noastre... Tînjești poate după tatăl tău, acest zbîr care ți-a acrit tinerețea ? În ce fel ai să te porți cu copiii ca să poți fi iubit de ei ? Strădaniile tale de a le da o edu-

cație, de a-i face fericiți, iar pe de altă parte asprimea de care trebuie să dai dovadă, vor avea drept urmare că-i vei îndepărta de tine. Copiii își iubesc tatăl numai dacă e darnic sau mălăieț, chit că mai tirziu îl vor disprețui. Ai așadar de ales între teama și disprețul lor. Nu oricine poate să fie și un bun părinte ! Îndreaptă-ți privirea către prietenii noștri și spune dac-ai vrea să fii tatăl vreunuia. Am cunoscut unii care-și băteau joc de numele lor. Copiii, dragul meu, sînt o marfă tare greu de păstrat ! Ai tăi, hai să zicem că vor ieși niște ingeri ! Ai măsurat vreodată prăpastia care desparte viața burlacului de viața unui bărbat însurat ? Ascultă : cît timp ești încă holtei îți poți spune : „Nu voi fi decît intrucitva ridicol, iar lumea nu va putea gîndi despre mine decît ce-o voi lăsa eu să creadă“. Însurat însă, te bălăcești în ridicol pînă peste gil ! Cînd ești burlac, îți cauți fericirea după cum te taie capul : azi așa — miine altfel ; însurat însă nu mai ai încotro, și-n ziua în care ai vrea să ai într-adevăr fericirea, te lipsești de ea ! Însurat, ajungi să fii o nătăfleată, ții socoteala zestrei, vorbești de morala publică și de cea religioasă, pe cei tineri îi găsești imorali și primejdioși — în sfîrșit, devii un fel de academician social ! Îmi faci milă ! Flăcăul tomatonic a cărui moștenire e așteptată, care pînă la ultima lui suflare se ciorovăiește cu o bătrînă îngrijitoare căreia zadarnic îi cere de băut, crede-mă că e mai fericit decît un om însurat. Nu-ți mai spun cît te poate cicăli, cît te poate alăna, cum te poate necăji, cum te poate silui, cum te poate contraria ori stingheri, cum te poate sminti, ameți și paraliza lupta asta între două ființe nevoite să stea mereu față-n față, legate pentru veșnicie și care s-au înșelat una pe alta atunci cînd și-au inchipuit că se vor înțelege. Nu ! asta ar însemna să reeditezi satira lui Boileau⁴ ; o știm pe de rost. Te-aș ierta pentru gîndul tău caraghios, dac' mi-ai fi făgăduit c-ai să te-nsori ca un mare senior c-ai să institui cu averea ta un majorat⁵ ; că-n luna de miere ai să trîntești doi copii legitimi și c-o să-i dai soției tale un alt apartament, cu desăvîrșire separat d-al tău ; că n-ai s-o înțilnești decît în saloane și

că nu te vei inapoia niciodată din vreo călătorie, fără s-o vestești printr-un curier. Două sute de mii de livre de rentă ajung pentru o asemenea viață și antecedențele tale îți îngăduie s-o înfăptuiești cu ajutorul unei englezoaice bogate, insetată de un titlu nobiliar. Ah! Viața aceasta aristocratică imi pare cu adevărat franțuzească, singura de bonton, singura care ne poate deosebi de liola de azi — în sfârșit, singura pentru care un tinăr merită să-și părăsească viața de burlac. Numai de la această înătime, contele de Manerville ar putea deveni sfetnicul epocii sale și, ridicându-se deasupra tuturor, să ajungă neapărat fie ministru, fie ambasador. Ridicolul nu-l va mai putea nicicând atinge, de vreme ce și-a cîștigat toate foloasele sociale ale căsătoriei, păstrându-și însă privilegiile burlăciei.

— Dar, scumpul meu, eu nu-s de Marsay, ci doar — așa cum mi-ai făcut tu însuși cinstea să mi-o spui — un Paul de Manerville. bun părinte, bun soț, deputat de centru și poate *pair* al Franței; precum vezi, o soartă din cale-afară de mediocră, însă fiind modest, mă resemnez.

— Dar soția ta — stărui nemilosul de Marsay — oare și dînsa se va resemna?

— Soția mea, dragul meu, va face numai ce va fi voia mea.

— Ha, scumpul meu, s-o crezi tu asta! Rămîi cu bine, Paul. De azi înainte nu mai am nici o considerație pentru tine. Dar să-ți mai spun un cuvînt, fiindcă n-aș fi în stare să-ți primesc abdicarea cu sînge rece. Îți dai tu seama care e tăria poziției noastre? Un burlac, chiar de n-ar avea decît un venit de șase mii de livre, chiar de nu i-ar rămîne ca avere decît reputația de om elegant sau amintirea succeselor lui... ei bine, năluca asta fantastică încă mai are o valoare uriașă. Viața îi mai poate suride flăcăului ăsta spălăcit. Da, cu năzuințele lui, el mai poate să cuprindă totul. Dar insurătoarea, Paul, înseamnă un *nu vei merge mai departe* social. Căsătorit, nu vei mai putea fi altceva decît ceea ce ești, afară numai dacă soția nu se îndură să se îngrijească de tine.

— Totdeauna mă dai gata cu teoriile tale extraordinare ! Mi s-a urit să tot trăiesc pentru ceilalți, să am cai numai ca să-i arăt altora ; să fac totul doar de ochii lumii, să mă ruinez numai ca să nu dau prilej neghiobilor să strige : „— Cum, Paul tot cu trăsura aia umblă ?“ „— Cum stă cu averea ? O toacă ? O joacă la Bursă ?“ „— Ba nu : e milionar ! Doamna Cutare e nebună după el... Și-a adus din Anglia un atelaj care-i, fără îndoială, cel mai frumos din Paris ! Au fost remarcate la Longchamp caleștile cu patru cai ale domnilor de Marsay și de Manerville : caii și harnașamentul lor erau nemaipomenite...“ În sfârșit, o puzderie de îleacuri cu care ne duce de nas o gloată de nătărăi. Incep să-mi dau seama că viața asta în care tu luneci ca pe roate, în loc să mergi pe picioare, ne mistuie și ne îmbătrânește. Crede-mă, dragă Henry, că-ți admir puterea, dar n-o invidiez. Tu te pricepi să judeci orișice, vrei să acționezi și să gindești întocmai ca un om de stat, vrei să te așezi deasupra legilor obștești, deasupra ideilor de rind, deasupra prejudecăților și deasupra conveniențelor adoptate ; în sfârșit, te bucuri de foloasele unei situații care mie nu mi-ar putea aduce decît neajunsuri. Deducțiunile tale reci, sistematice, poate întemeiate, sînt — în ochii lumii — niște înspăimîntătoare imoralități. Eu unul aparțin acestei lumi. Trebuie așadar să joc jocul după regulile societății în care sînt silit să trăiesc. Cățărîndu-te pe culmile rosturilor ominești, pe acele piscuri de gheață, îți mai poți păstra simțămintele neatinse ; eu unul însă aș ingheța. Viața mării majorități a burghezimii, de care mă simt atașat, e alcătuită din emoții de care îmi dau seama acum că am nevoie. Adesea, un muieratic face curte la zece femei deodată și nu izbutește să cucerească nici una ; la urma-urmei, oricît de puternic și de îndeminatic ar fi și oricîtă experiență ar avea, se produc unele crize în care ajunge să fie strivit ca între două uși. Mie, în schimb, îmi place acel dulce și statornic comerț între două vieți ; eu tind la o existență plăcută, în care ai totdeauna alături de tine o femeie.

— Prea te pripești cu căsătoria, exclamă de Marsay.

Paul nu se pierdu cu firea și urmă :

— Rîzi, de-ți place ; totuși mă voi simți cel mai fericit om din lume, atunci cînd valetul va anunța : „Doamna îl așteaptă pe domnul la masă“, sau cînd, seara, întorcîndu-mă acasă, voi găsi un suflet...

— Dar te pripești, Paul ! Tu nu ești încă destul de copt pentru înșurătoare !

— ...Un suflet căruia să-i încredințez rostul treburilor mele și să-i spun toate tainele. Vreau să ajung să trăiesc atît de intim cu o ființă, încît iubirea dintre noi să nu atîrne de un *da* sau de un *nu*, de acele împrejurări în care bărbatul cel mai înzestrat pricinuieste dezamăgiri iubirii. În sfîrșit, mă simt înzestrat cu destul curaj ca s-ajung, cum spui tu, un bun părinte și un bun soț ! Mă simt în stare să iau parte la bucuria vieții de familie și vreau să îndeplinesc condițiile cerute de societate ca să am o soție, copii...

— Tu prea crezi că tot ce zboară se mănîncă. Hai ! dă-te-ncolo. Ai să fii toată viața tras pe sfoară. Aha ! Care va să zică dorești să te însori doar ca să ai o nevastă ? Cu alte cuvinte, ai vrea să rezolvi în chip fericit și-n folosul tău cea mai grea dintre problemele pe care le pun astăzi moravurile burgheze născute din Revoluția franceză ; și vrei să începi printr-o viață de sihăstrie ? Îți închipui poate că soția ta nu va voi să se înfrupte și ea din viața pe care tu o nesocotești ? Crezi oare că nu va fi tot așa de scîrbită ca tine ? De nu-ți plac farmecele căsniciei — al cărui program ți l-a enunțat acum cîteva clipe prietenul tău de Marsay — ascultă-i atunci ultimul sfat : rămii burlac încă vreo treisprezece ani ; chefuiește și tu ca un deșuchiat ; iar cînd vei împlini patruzeci, după prima criză de podagră, ia-ți și tu o văduvă de treizeci și șase de ani. S-ar putea întîmpla atunci să fii fericit ! Dacă iei însă o fată mare, ai să mori turbat !

— Așa ? Și spune-mi, te rog, de ce ? strigă Paul, puțin picarisit.

— Dragul meu, satira lui Boileau împotriva femeilor este un șir de banalități poetizate. Ce vrei, să n-aibă și ele cusururile lor ? De ce să le dezmoște-

nești de avuția cea mai neîndoielnică a firii ome-
nești? Așa că, după mine, miezul problemei nu e
acolo unde a așezat-o criticul nostru. Crezi oare că-n
căsnicie e ca în dragoste și că-i destul ca soțul să
fie bărbat ca să fie și iubit? Oare cutreieri iatacu-
rile numai ca să te-alegi cu dulci amintiri? Totul,
în viața noastră de holtei, pregătește o dezamăgire
cumplită soțului care nu e un adânc psiholog al su-
fletului omenesc. Datorită ciudățeniei moravurilor
noastre, în zilele fericite ale tinereții, el aduce după
sine întotdeauna bucurie, biruiește femei dinainte
subjugate și robite de dorințe. Și de o parte și de
alta, opreliștile ridicate de legi, de simțăminte și de
apărarea instinctivă a femeii alcătuiesc o comuni-
tate de senzații ce induc în eroare pe cei superfi-
ciali în ceea ce privește relațiile lor în viitorul statut
al căsătoriei, unde toate aceste piedici cad, unde
soția îndură în loc să îngăduie dragostea și respinge
adesea plăcerea, în loc s-o dorească... Aci, pentru
noi, viața își schimbă cu totul înfățișarea. Burlacul,
liber, fără griji, de-a pururi cuceritor, n-are să se
teamă dacă dă greș... O dată căsătorit, însă, un eșec
este ireparabil. Dacă un amant poate să facă pe o
femeie să-și schimbe hotărîrea luată în ceea ce-l
privește, în schimb pentru un soț, o asemenea reve-
nire, scumpul meu, constituie un adevărat Water-
loo⁶. Intocmai ca Napoleon, bărbatul e osîndit să
dobîndească biruințe care — în ciuda numărului lor
— nu pot să-mpiedice să fie doborît la prima înfrîn-
gere. O femeie e de obicei măgulită de stăruințele
unui amant, fericită să-l vadă mînios — dacă însă
toate acestea vin de la soț, ea le numește bătărăanii.
Burlacul își alege singur femeia și totul îi e îngă-
duit; în schimb, stăpînului nu i se trece cu vederea
nimic și cîmpul lui de luptă e mărginit. Apoi lupta
se dă invers. O soție e înclinată să refuze ceea ce
datorește, în vreme ce amanta dăruiește tocmai ce
nu s-ar cădea să dea. Tu, care vrei să te însori —
și negreșit o vei face — spune, ai stat să te gîndești
vreodată la preceptele Codului Civil? Eu n-am pus
piciorul în această speluncă de comentarii, în acea

mansardă a palavragiilor, numită Facultatea de Drept; n-am deschis niciodată Codul, dar îl văd pe viu, văd cum este aplicat în lume. Sînt și eu legist, după cum un șef de clinică e doctor. Boala însă nu sălășluiește în cărți, ci în bolnav. Codul, dragul meu, a ținut femeia sub tutelă, a socotit-o ca pe un minor, ca pe un copil... Știi bine cum se cresc copiii? Prin teamă. Cuvîntul acesta, dragă Paul, e frîul dobitocului. Pipăie-ți pulsul și vezi de ești în stare să devii un tiran, tu care ești atît de blajin, atît de prietenos, atît de încrezător. La început mi-am bătut joc de tine, dar astăzi te iubesc destul de mult ca să-ți dezvălui tainele iscusinței mele; fiindcă toate acestea purced dintr-o știință pe care nemții au botezat-o antropologie. Ah! Dacă n-aș fi rezolvat problemele vieții într-un chip plăcut, dacă n-aș avea o adîncă aversiune pentru cei ce gîndesc în loc să înfăptuiască, dacă n-aș disprețui pe neghiobii destul de smintiți care trăiesc după cum scrie la carte — în vreme ce nisipurile pusturilor sînt alcătuite din pulberea a nu știu cîte Londre, Veneții, Parisuri și Rome, necunoscute și prefăcute-n pulbere — aș scrie atunci un tratat asupra căsniciilor moderne, asupra înrîuririi stilului creștin. În sfîrșit, aș atîrna un felinar pe acele grămezi de pietre ascuțite printre care stau tupilați propovăduitorii aceluia social *multiplicamini*⁷. Dar, oare, face să rup măcar un sfert de ceas din timpul meu pentru omenire? De altfel, am ajuns să cred că singurul mijloc de a folosi cum trebuie cerneala este acela de a momi sufletele prin răvașe de iubire!... Ce zici? Ne-o vei da oare pe contesa de Manerville?

— S-ar putea, spuse Paul.

— Și vom rămîne prieteni? întrebă de Marsay.

— Dacă...

— N-ai nici o grijă, vom fi tot așa de politicoși cu tine precum a fost și Mareșalul de Saxa cu englezii la Fontenoy⁸.

Deși răscolit de această convorbire, contele de Manerville se încumetă să-și ducă pînă la capăt hotărîrea, și-n iarna lui 1821 se înapoie la Bordeaux. Cheltuielile pe care le făcu ca să-și repare și să-și mobilizeze locuința au fost la înălțimea vechii sale faime de eleganță. Introdus dintru-nceput — datorită legăturilor lui mai vechi — în societatea regalistă bordeleză, de care era legat atît prin păreri cît și prin nume și avere, el obținu cu ușurință rangul de arbitru al eleganței. Purtările-i alese, știința vieții, educația pariziană încîntară pe cei din faubourg-ul Saint-Germain bordelez. O marchiză bătrînă, întrebuițînd o expresie folosită cîndva la Curte spre a denumi pe fanții de odinioară și floarea tineretului al cărui fel de a vorbi sau de a se purta era socotit lege, spunea despre Paul că ar fi o *floare rară*.

Liberalii prinseră această vorbă și făcură dintr-însa o poreclă dată în batjocură, în timp ce regaliștii o luară drept bună. Paul de Manerville îndeplini în chip strălucit îndatoririle implicate de această denumire, pățind ce se-ntîmplă deseori cu actorii mediocri : în ziua în care publicul le dă atenție, ei încep să joace aproape bine. Simțindu-se acum în largul lui, Paul își desfășură calitățile izvorîte din propriile sale defecte. Critica lui n-avea în sine nimic aspru și nici amar ; purtarea-i nu era trufașă, iar cînd vorbea cu femeile, deși fără prea mare deferență sau familiaritate, se arăta totuși respectuos — lucru ce le plăcea foarte mult ; părea încrezut numai în ce privește grija cu care-și dichisea fapta și asta îl făcea agreabil. Ținea seama de ierarhia rangurilor și îngăduia tineretului o deplină libertate, știind însă, — datorită experienței căpătate la Paris — s-o stăvilească la vreme. Deși tare îndemînat și la pistol și la spadă, avea o duioșie de femeie, îndeajuns de prețuită. Statura lui potrivită și faptul că se cam îngrășase, fără însă a ajunge obez, nu-l împiedicau totuși să arate ca un Brummel bordelez⁹. Pielea feții dalbă, strălucind de sănătate, mîinile fine, piciorul frumos, ochii albaștri cu genele

lungi, părul negru, multă gingășie în mișcări, un glas ce izvora din fundul pieptului, rămînînd totdeauna la același unison și părăind că vibrează din suflet, — totul în persoana lui se armoniza cu poezia ce-i fusese dată. Paul era într-adevăr ca o *floare rară* care cere îngrijiri osebite, ea neputînd crește decît într-un pămînt reavăn și prielnic; o floare care, lăsată în plata Domnului, s-ar pipernici, pe care arșița prea puternică ar ofili-o și care ar muri din pricina gerului. Era unul din acei oameni făcuți mai mult să dea decît să primească fericirea, unul din acei tineri care au într-înșii ceva foarte feminin, care vor să li se citească gîndurile și să fie îmbărbătați — în sfîrșit, făcea parte din tagma celor pentru care iubirea conjugală trebuie să aibă ceva providențial. Dacă în viața de toate zilele un om cu asemenea fire stîrnește multe neajunsuri, în schimb, în ochii lumii, el apărea plin de grație și deosebit de atrăgător. Iată de ce Paul dobîndi mari succese în cercul strîmt al provinciei unde spiritul său, plămădit din lumini și din umbre, avea să fie mai bine prețuit decît la Paris.

Punerea la punct a locuinței sale și restaurarea castelului Lanstrac, unde introduse luxul și confortul englezesc, sleiră capitalurile agonisite timp de șase ani de notar... Redus cu strictețe la cele patruzeci și cîteva mii de livre de rentă, el socoti că ar fi cumințe să-și chibzuiască în așa chip gospodăria, încît cheltuielile să nu depășească venitul. După ce, de ochii lumii, își plimbă echipajele, după ce ospătă pe tinerii cei mai distinși ai orașului și după ce organizează cîteva vînători pe domeniile castelului său restaurat, Paul înțelese că dacă nu se însoară repede, nu mai poate duce viața de provincie. Fiind încă prea tînăr ca să-și petreacă timpul în speculații, ca un zgîrcit, sau măcar să se intereseze de acele afaceri speculative în care pînă la urmă cad toți provincialii — afaceri ce sînt prilejuite de nevoia căpătuirii copiilor — el simți curînd nevoia să petreacă din plin, cît mai mult, după ritualul monden atît de variat al vieții pariziene.

Un nume de păstrat, viitori moștenitori cărora să le lase o avere, relații care s-ar fi înfiripat într-o casă unde se puteau întruni cele mai importante familii din ținut, plictisul izvorînd din relațiile de mînă stîngă — nu aceasta a fost însă pricina de căpetenie a hotărîrii sale. Fiindcă de cum sosise în oraș, el îndrăgise în taină pe regina Bordeaux-ului, pe vestita domnișoară Evangelista.

Către începutul veacului, un bogătaș spaniol pre nume Evangelista se statornicise la Bordeaux, unde scrisorile de recomandatie și averea cu care era înarmat îi deschiseră porțile saloanelor nobilimii. Soția lui contribui mult la buna lui faimă printre aristocrații care nu l-ar fi adoptat poate atît de ușor, dacă n-ar fi dorit să facă în ciudă societății de mîna a doua. Creolă, deprinsă asemenea cucoanelor de neam mare să fie slujită de roabe, doamna Evangelista — care se trăgea din casa Réal, ilustră stirpă a monarhiei spaniole — nu cunoștea valoarea banului și nu se dădea în lături de la nici una din fanfeteziile sale cele mai năstrușnice pe care de altfel și le vedea întotdeauna îndeplinite de un soț grozav de îndrăgostit, ce-i ascundea în chip generos combinațiile sale financiare, fericit să vadă că-i place să trăiască la Bordeaux, unde afacerile îl sileau să locuiască. Spaniolul cumpără acolo o casă pe care o ținu deschisă tuturor, primind oaspeți cu mărini-mie și dînd în toate dovadă de bun-gust. Astfel că, între anii 1800 și 1812, nu se vorbea la Bordeaux decît despre domnul și despre doamna Evangelista. Spaniolul se prăpădi în 1813, lăsîndu-și soția văduvă la treizeci și doi de ani, cu o avere uriașă și cu cea mai frumoasă fată de pe lume, o copilă de unsprezece ani ce făgăduia să devină — cum se și adevăra mai tîrziu — o ființă desăvîrșită.

Oricît de iseușită părea a fi doamna Evangelista, Restaurația îi zdruncină totuși poziția în oraș. În acea vreme, partidul regalist asfințea; unele familii începură să părăsească orașul Bordeaux. Deși văduvită de mintea și brațul soțului ei în ceea ce privește cîrmuirea afacerilor (pentru care dînsa arăta

nepăsarea unei creole și lipsa de pricepere a unei femeiuște), doamna Evangelista nu voi să schimbe o iotă din felul ei de a trăi.

În clipa în care Paul luase hotărîrea să se înapoieze acasă, domnișoara Nathalie Evangelista ajunsese o făptură neobișnuit de frumoasă și, în aparență, cea mai bună partidă din Bordeaux, unde încă nu se prinsese de veste despre treptata micșorare a capitalurilor maică-si, care, pentru a-și putea prelungi atotputernicia, cheltuia sume uriașe. Serbări strălucite și continuarea unui trai regesc întrețineau mai departe iluzia publicului ce credea în avuția casei Evangelista. Deși Nathalie împlinea nouăsprezece ani, nici un zvon de cerere în căsătorie n-ajunsese încă la urechile mamei. Obișnuită să i se facă toate menderle, domnișoara Evangelista purta șaluri de cașmir, avea o sumedenie de bijuterii și trăia într-un lux care-i înspăimînta pe oamenii chibzuiți — într-o țară și într-un veac cînd chiar și copiii sînt tot atît de socotiți ca părinții. Afurisita vorbă că: „Doar un prinț ar putea-o lua pe domnișoara Evangelista de soție!“ se răspîndise prin saloane și prin anumite cercuri. Mamele cu fete de măritat, bătrînele doamne care și ele aveau nepoate de căpătuit, domnișoare geloase pe Nathalie, — a cărei statornică eleganță și tiranică frumusețe le stătea în cale — aveau grijă să mai pună paie peste foc, adăugînd tot soiul de răutăți. Cînd apărea Nathalie la vreun bal, auzeau cîte un pețitor suspinînd, în extaz admirativ: „O, Doamne! Ce frumoasă e!“ — „Da, răspundeau mamele, dar costă și mult bănet!“ Dacă vreun nou-venit o găsea încîntătoare și era de părere că bărbatul dornic de însurătoare n-ar putea face o mai bună partidă, i se răspundea: „Cine ar fi atît de cîtezător, să ia de nevastă o fată care primește de la mama ei o mie de franci pe lună pentru toalete, care își are echipajul ei, camerista ei și care se poartă numai în dantele? Are pînă și capoadă cu horboțele! Numai cu cît costă spălătoreasa ei, un mic funcționar ar putea să-și țină casa pe o lună, cu toată familia! O vezi gătită de dimineață cu

niște pelerine la care numai fasonul costă șase franci !“

Vorbele acestea și mii de altele — repetate adesea drept un elogiu — ajungeau să ostoiască dorința cea mai aprigă pe care o puteau nutri bărbații ce voiau să ceară mîna acestei domnișoare Evangelista. Regină a tuturor balurilor, blazată la orice măguliri, surîsurile admirative pe care le întîlnea la tot pasul în calea ei o făceau pe Nathalie să nu cunoască nimic din viață. Trăia întocmai ca păsările cerului, ca florile cîmpului, găsind întotdeauna în jurul ei pe cineva care să-i împlinească vrerile. Nu cunoștea valoarea lucrurilor și nici nu știa cum se înfiripă, cum se întrețin și se păstrează veniturile. Poate credea chiar că fiecă casă își are bucătarii, vizitiii, cameristele și slugile ei, întocmai după cum luncile își au fînețele și pomii roadele. Pentru ea, cerșetorii și oamenii sărmani, arborii prăbușiți și ogoarele sterpe erau totuna. Alintată de maică-sa ca o nădejde, obo-seala nu-i strica niciodată plăcerile. Alerga astfel prin lume, ca un mînz sirep prin stepă, un sirep fără frîu și fără de potcoave.

Șase luni după întoarcerea lui Paul, protipendada orașului pusese față-n față pe *floarea rară* cu *regina balurilor*. Deși aparent se priveau cu răceală, cele două flori se găsiră una pe placul celeilalte. Dornică să iscodească urmările acestei neașteptate întîlniri, doamna Evangelista ghici în privirile lui Paul simțămintele ce-l înflăcărau și gîndi : „El îmi va fi ginere !“ Tot astfel, privind-o pe Nathalie, Paul își spuse : „Va fi soția mea !“ Ajunsă de pomină la Bordeaux, averea familiei Evangelista rămăsese în mintea lui Paul ca o prejudecată a copilăriei, — cea mai temeinică dintre prejudecăți... Și fiindcă averile se brodeau dintru-nceput, nu mai era nevoie de acele investigații prealabile care pricinuiesc deopotrivă groază sufletelor timide ca și celor mîndre. Cînd cineva încerca să-i spună lui Paul cuvinte de laudă, pe care nimeni nu le putea tăgădui, în legătură cu purtarea, cu felul de a vorbi și frumusețea Nathaliei, dar care se încheiau cu anumite observații ce

scontau cu atîta cruzime viitorul — observații prilejuite de marea risipă ce se făcea în casa Evangelista — *floarea rară* răspundea cu disprețul care se cuvenea pentru aceste mărunte socoteli provinciale. O dată cunoscut felul lui de a judeca, încetară și bîrfelile; căci era dat drept pildă atît pentru ideile sale și pentru felul de a vorbi, cît și pentru purtarea lui. Paul importase stilul personalității britanice, cu barierele ei glaciale, ironia byroniană, învinuirile aduse vieții, sfidarea legăturilor sfinte, argintăria și glumele englezești, zeflemisirea învechitelor obiceiuri și apucături provinciale; apoi țigările, pantofii de lac, poneii, mănușile de *pécari*¹⁰ și galopul. Se-ntîmplă deci cu Paul tocmai pe dos de ce se petrecuse pînă atunci: nici o domnișoară și nici o doamnă din societatea aleasă nu se mai încumetă să-l descurajeze. Doamna Evangelista începu prin a-l pofti de cîteva ori la cîte-o masă de gală. *Floarea rară* putea oare să lipsească de la asemenea serbări, la care participau cei mai distinși tineri din oraș? Cu toată aparenta sa indiferență — dar care n-o înșela nici pe mamă, nici pe fată — Paul se îndrepta cu pași înceți pe drumul însurătorii. Cînd Manerville trecea pe promenadă în tilbury sau călare pe un cal minunat, — se opreau tinerii și îi auzai exclamînd: „Iată un om fericit: bogat e, frumos e și se spune că se va însura cu domnișoara Evangelista. Sînt unii oameni asemenea lui, s-ar părea că pentru ei e croită lumea!” Cînd întîlnea caleașca doamnei Evangelista, era mîndru de atenția deosebită cu care răspundeau și mama și fata la salut. Chiar dacă Paul n-ar fi fost îndrăgostit în taină de domnișoara Nathalie, lumea tot l-ar fi înșurat fără voia lui. Căci gura lumii, care nu e în stare să facă nici un bine, e totdeauna părtașa multor nenorociri; și apoi, cînd vede zămislindu-se răul pe care l-a clocit, îl reneagă și se răzbună pe dînsul. Înalta societate din Bordeaux, atribuindu-i domnișoarei Evangelista o zestre de un milion, i-o și hărăzea lui Paul, fără să mai aștepte încuviințarea părților, așa cum se petrec adesea lucrurile. Averile

și ființele lor se potriveau. Paul se deprinsese cu luxul și eleganța în mijlocul cărora se desfăta și Nathalie. Își chivernisise în așa fel locuința, așa cum nimeni la Bordeaux nu ar fi fost în stare să și-o împodobească, pentru a o găzdui pe Nathalie. Numai un bărbat obișnuit cu cheltuielile Parisului și cu fanteziile parizienelor ar fi fost în stare să împiedice nenorocirile bănești pe care le putea cășuna căsnicia cu fiica unei creole, tot atât de simandicoasă cât și mama ei. În timp ce alți bordelezi îndrăgostiți de domnișoara Evangelista s-ar fi dus la rîpă, contele de Manerville, se spunea, va ști să împiedice nenorocirea. Așa că — după gura lumii — căsătoria era ca și încheiată. Cînd se vorbea despre ei în fața unor persoane din înalta societate regalistă, acestea nu mai conteneau cu încurajările și îndemnurile ce măguleau vanitatea lui Paul.

— Fiecare din cei de față ți-au sortit-o pe domnișoara Evangelista. De-o vei lua de soție, să știi că faci un lucru bun ; n-ai să găsești nicăieri, nici chiar la Paris, o ființă mai frumoasă : e elegantă, grațioasă, fermecătoare, iar după mamă se-nrudește cu casa Réal. Veți alcătui, așadar, cea mai încîntătoare pereche din lume ; aveți aceleași gusturi, aceeași înțelegere a vieții și veți locui în cel mai desfătător palat din Bordeaux. Soția dumitale nu va avea nevoie s-aducă nimic, cînd va păși pragul casei. În asemenea împrejurări, o locuință bine gospodărită face cît o zestre. Apoi trebuie să fii foarte fericit să ai o soacră ca doamna Evangelista. Femeie de spirit, iscusită, ea îți va fi de mare folos în viața politică la care trebuie să năzuiești. De altfel, dînsa a jertfit totul pentru fiica ei pe care o adoră ; și Nathalie îți va fi fără-ndoială o soție dragăstoasă, căci își iubește mama atât de mult. Și pe urmă — trebuie să sfîrșești și tu într-un fel...

— Toate-s bune și frumoase — răspundea Paul, care, în ciuda dragostei sale, voia să-și păstreze liberă chibzuință — numai că sfîrșitul trebuie să fie fericit.

Indemnat de nevoia aceea de a-și omorî timpul liber, mai greu de trecut pentru dînsul decît pentru oricare altul, Paul reveni în curînd la doamna Evangelista. Numai acolo putea găsi măreția și luxul cu care se obișnuise. La patruzeci de ani, doamna Evangelista era frumoasă ca acele minunate asfințituri care încununează vara zilele fără nori. Reputația ei nevătămată oferea cercurilor bordeleze un veșnic prilej de discuție și curiozitatea femeilor era cu atît mai trează, cu cît făptura văduvei părea a fi dintr-acelea care fac faima spaniolelor și creolelor. Avea părul și ochii negri, picioarele și talia unei spaniole — acel port mîndru, iscusit în atitudinile tradiționale ce au un nume osebit în Spania. Fața ei veșnic proaspătă, tenu-i de creolă, luminat de îmbujorări ce nu se puteau asemui decît cu o dalbă muselină aruncată peste purpură, te fermeca. Formele ei pline erau atrăgătoare prin gingășia cu care se înmănunchea moliciunea cu vioiciunea, puterea cu nepăsarea. Fermeca și impunea deopotrivă, seducea fără să făgăduiască nimic. Era înaltă, așa că avea uneori boiul și portul unei regine. Oamenii erau atrași de vorba ei ca pasărilor ce se prind în lațuri, căci îi fusese hărăzit, în chip firesc, geniul pe care nevoia îl dă intriganților ; cîștiga poziție după poziție, folosindu-se de tot ce i se acorda ca să ceară încă mai mult — și știa să se retragă la o mie de pași în cazul cînd i s-ar fi cerut și ei ceva în schimb. Deși ignorantă, ea umblase pe la Curțile Spaniei și ale Neapolelui, întîlnise oameni vestiți în cele două Americi și mai multe familii ilustre din Anglia și de pe vechiul continent, fapt care făcea să se creadă că ar poseda întinse cunoștințe și o vastă cultură. Primea cu mult gust și cu acea măreție care nu se învață, dar care poate ajunge o a doua natură la oamenii înzestrați, ce asimilează asemenea deprinderi oriunde le întîlnesc. Dacă bunul ei renume în ce privește virtutea rămînea de neexplicat, îi slujea totuși ca să-și sporească prestigiul faptelor, al vorbelor și al caracterului. Fata și mama aveau una pentru alta o reală prietenie, în afara simțămîntului filial și matern ce

le lega. Se potriveau la fire și apropierea lor continuă nu pricinuisе nicicînd vreun conflict. Multă lume explica sacrificiul doamnei Evangelista pentru fiica sa, ca un semn al dragostei materne. Dar dacă Nathalie își consola mama de statornica ei văduvie, nu ea era singura pricină. Se spunea că doamna Evangelista fusese îndrăgostită de un bărbat căruia cea de-a doua Restaurație îi înapoiase titlurile și rangul de *pair*. Fericit să se căsătorească în 1814 cu domna Evangelista, omul acesta rupsesе relațiile cu dînsa în mod foarte cuviincios în 1816. În aparență cea mai bună femeie din lume, doamna Evangelista avea o trăsătură cumplită de caracter, care nu putea fi tălmăcită decît prin deviza Caterinei de Médicis : *Odiatе e aspettate*¹¹. Obişnuită să fie oriunde cea dintîi și ascultată totdeauna de toți, ea se asemuia cu monarhiile : amabilă, blîndă, desăvîrșită în viață, devenea cumplită, neînduplecată, atunci cînd orgoliul ei de femeie, de spaniolă și de nobilă din casa Réal era atins. Nu ierta niciodată. Femeia aceasta credea în puterea urii ei și făcea dintr-însa o vrăjă care trebuia s-o arunce asupra dușmanului. Acest fatal blestem îl zvîrlise împotriva bărbatului care o batjocorise. Imprejurările care păreau a confirma influența acestei *jettatura*¹² i-au întărit credința superstițioasă în ea însăși. Deși ministru și *pair* al Franței, omul acela începu să meargă de rîpă și pînă la urmă s-a prăvălit cu desăvîrșire. Bunurile, ca și reputația lui politică și personală, totul avea să se năruie. Intr-o bună zi, doamna Evangelista avu satisfacția să treacă mîndră în strălucitul său echipaj și să-l vadă cum mergea pe jos pe Champs-Élysées. A putut atunci să-i arunce de sus o privire în care scăpărau scînteile biruinței. Această nefericită întîmplare o frămîntă vreme de doi ani, împiedicînd-o să se mai recăsătorească. Mai tîrziu, mîndria îi sugera mereu să-și asemuiască pețitorii cu soțul care o iubise atît de sincer și de frumos. Ajunsese cu astfel de amăgiri și socoteli, cu asemenea nădejdi și dezamăgiri, la anotimpul cînd femeile nu mai pot avea alt rol în viață decît cel de mamă, jertfindu-se

pentru fiicele lor, îndreptându-și toate năzuințele în afară, către reușita unei căsnicii, unde se cuibăresc cele din urmă simțăminte ale afecțiunii lor omenеști. Doamna Evangelista dibuise repede caracterul lui Paul, tăinuindu-și-l în schimb pe al ei. Paul era tocmai omul pe care voia să-l aibă drept ginere, redactorul responsabil al viitoarei ei atotputernicii. După mamă, el ținea de neamul Maulincour și bătrîna baroană de Maulincour, prietenă cu vidamul de Pamiers, locuia în inima faubourg-ului Saint-Germain. Nepotul baroanei Augusta de Maulincour se cuvenea să aibă o situație bună. Așadar, Paul urma să fie o minunată călăuză a familiei Evangelista în societatea pariziană. Văduva nu cunoscuse decît arareori Parisul Imperiului și voia acum să strălucească în Parisul Restaurației. Numai acolo se găsea atînosfera prielnică unei cariere politice — singura la care femeile din protipendadă își pot da în mod decent concursul. Doamna Evangelista, silită de afacerile soțului ei să locuiască la Bordeaux, se plictisise destul; ținea aci casă deschisă și flecare știe cîte necazuri cășunează unei femei obligațiile impuse de astfel de viață; acum însă nu-i mai păsa de acest Bordeaux, căruia îi istovise toate bucuriile. După cum jucătorii mizează mereu mai mult, dorea să aibă un teatru de activitate mai vast. În propriul ei interes, îi hărăzise lui Paul o strălucită carieră. Se hotărî să-și folosească talentul și iscusința pe care-o cîștigase în viață, pentru reușita carierei ginerelui, spre a putea gusta apoi, sub egida lui, din desfătările stăpînirii. Mulți oameni ajung în felul acesta, fără vrerea lor, uneltele unor ambiții muie-rești. Doamna Evangelista avea de altfel și alt interes spre a-și subjugă ginerele. Paul fusese în chip firesc captivat de femeia aceasta, care l-a cîștigat cu atît mai ușor cu cît în aparență nu exercita nici un fel de înrîurire asupra-i. Își desfășură așadar tot ascendentul ca să pună cît mai în valoare calitățile fiicei sale care, dintru început, trebuia să-și stăpînească bărbatul — singurul mijloc de a putea duce mai departe felul lor de viață aristocratic. Paul

crescu în propriii săi ochi, cînd ajunse să fie apreciat și de mamă și de fiică. Văzînd că și cele mai neînsemnate păreri și cuvinte ale sale erau sorbite și de domnișoara Evangelista — care zîmbea ridicîndu-și cu gingășie fruntea — și de mama ei, care nu lăsa să se întrevadă că îl măgulește cu bună știință, el începu să se creadă mult mai inteligent decît era. Cele două femei s-au purtat cu dînsul într-un chip atît de firesc, încît el și-a închipuit că e pe placul lor ; l-au ademenit cu atîta măiestrie, purtîndu-l de lanțul amorului său propriu, încît în curînd ajunse să-și petreacă mai toată vremea în casa Evangelista.

Un an după ce se instalase la Bordeaux, fără a se fi hotărît să-și declare amorul, contele Paul ajunse să fie atît de prevenitor cu Nathalie, încît toată lumea pricepu că-i face curte. Nici mama și nici fata nu păreau că s-ar gîndi la măritiș. Domnișoara Evangelista avea față de dînsul purtarea reținută a acelor doamne de neam care știu să fie fermecătoare și să vorbească în chip plăcut, fără să lase pe nimeni să pătrundă nici un pas în viața lor intimă. Rezerva aceasta, atît de puțin obișnuită pentru provinciali, plăcu tare mult lui Paul. Timizii sînt bănuitori și cînd li se fac propuneri directe se înfricoșează. Ei fug de fericire, dacă ea se ivește prea gălăgioasă, și se lasă prada nenorocirii, cînd se înfățișează cu sfială, întovărășită de umbre duioase... Paul se prinse el însuși în laț, văzînd că doamna Evangelista nu-și dă nici o osteneală ca să-l momească. Într-o seară fu încîntat, cînd spaniola îi spuse că în viața femeilor de elită, ca și într-a bărbaților, este o vreme cînd ambiția vine să înlocuiască toate celelalte simțăminte vitale.

„Femeia aceasta e în stare — gîndi Paul plecînd — să-mi obțină o ambasadă strălucită, înainte chiar de aș ajunge deputat.“

Dacă omul nu dă stăruitor tîrcoale lucrurilor sau ideilor și nu le examinează din toate punctele de vedere — el rămîne — oricum ar fi — un neisprăvit și un molău, deci în primejdie de a pieri. În clipa aceea, Paul se lăsase cuprins de optimismul său ;

pretutindeni vedea numai foloase, fără să cugete că o soacră ambițioasă poate să devină un adevărat satrap. Și astfel, în fiecare seară, plecînd de la ele, se și vedea însurat; se amăgea el însuși și astfel încetul cu încetul mergea pe calea căsniciei. Se bucurase prea mult de libertate ca să mai aibă ceva de regretat; îl obosise viața de burlac, care nu-i hărăzea nimic nou; nu-și mai amintea decît de neplăcerile ei, în timp ce, dacă i se întîmpla să cugete la greutățile căsătoriei, mai adesea vedea numai părțile ei trandafirii; pentru dînsul totul era nou.

„Căsnicia — își spunea — e nesuferită doar pentru oamenii de rînd; pentru cei bogați, însă, jumătate din neajunsurile ei dispar.“

Așa, în fiecare zi, cîte un gînd prielnic venea să sporească suma foloaselor pe care credea că le va găsi în căsnicie.

„Orice rang aş atinge, Nathalie va fi întotdeauna la înălțimea rolului pe care îl va avea de jucat — cugeta el — și asta nu e de lepădat! Pe cîți demnitari ai Imperiului nu i-am văzut suferind cumplit din pricina soțiilor lor? Oare nu este una din temeiurile fericirii faptul că nu-ți simți vanitatea sau orgoliul jignit de către tovarășa ta de viață? Niciodată un bărbat nu poate să fie total nefericit alături de o soție bine crescută; ea nu-l va putea face ridicol și va ști să-i fie de folos. Nathalie știe ca nimeni alta să primească.“

Pe urmă își depănă amintirile în legătură cu cele mai apelpisite doamne din faubourg-ul Saint-Germain, ca să se convingă că Nathalie putea, după părerea lui, dacă nu să le adumbrească, cel puțin să se considere pe picior de deplină egalitate cu dînsese. Orice comparație ieșea în folosul Nathalie; cuvintele scornite de imaginația lui Paul erau conforme dorințelor lui.

Parisul i-ar fi înfățișat în fiecare zi noi specimene, fete tinere de osebite tipuri de frumusețe — și mulțimea impresiilor i-ar fi lăsat mintea în dreaptă cumpană; pe cînd la Bordeaux, Nathalie nu avea rivală: era o floare unică. Iată de ce, prin confruntare,

aceste argumente — la care se adăuga amorul propriu și o reală pasiune care nu-și găsea altă împlinire decît în căsătorie — l-au zvîrlit pe Paul în mrejele unei înflăcărări nehibzuite, deși el avea bunul-simț să păzească taina chiar de propriii săi ochi, făcînd-o să pară doar o simplă dorință matrimonială. Își propusese chiar s-o studieze pe domnișoara Evangelista, ca un bărbat care nu voia să-și primejduiască viitorul ; căci necruțătoarele cuvinte ale prietenului său de Marsay îi zbîrniiau uneori în urechi. Dar, în primul rînd, știa că ființele obișnuite cu luxul au o simplitate aparentă care amăgește. Deși par a disprețui luxul, se slujesc de dînsul, căci este unealta, nu țelul existenței lor. Găsind că purtarea celor două femei era atît de asemănătoare cu a sa, lui Paul nu i-a trecut prin cap că ele ar putea tăinui urma vreunui gînd ascuns. În afară de aceasta, dacă există anumite reguli cu caracter general menite să aline necazurile căsniciei, nu există nici una care să le prevestească sau să le preîntîmpine. Cînd nenorocirea se abate între două ființe ce s-au străduit să-și facă una alteia o viață plăcută și ușor de suportat, aceasta se naște din contactul permanent și intim care nu s-a înfiripat încă între doi tineri pe cale de a se însura și nici nu s-ar putea întîlni cît timp în Franța nu se vor fi schimbat legiuirile și moravurile. Totul este amăgire între două ființe gata să se întovărășească ; dar amăgirea este nevinovată și fără vrerea lor. Fiecare caută să se înfățișeze, firește, într-o cît mai favorabilă lumină ; amîndoi se străduiesc, care de care, să arate mai bine, să-și producă unul asupra altuia o părere bună pe care, pînă la urmă, nu o mai pot apăra. Viața adevărată — ca și crugul vremii — este alcătuită în mult mai mare măsură din clipe cenușii și mohorîte care încețoșează firea, decît din perioade în care soarele străluce și înveselește cîmpiile. Tinerii nu văd decît acele zile senine. Mai tîrziu, ajung să pună pe seama căsniciei neajunsurile vieții însăși ; căci este în om o pornire care-l îndeamnă să caute pricinile propriei lui nenor-

rociri, în lucrurile sau în ființele ce-i sînt mai apropiate.

Ca să ajungă să descopere în atitudinea sau în înfățișarea, în vorbele sau în gesturile doamnei Evangelistă, acele semne care să-i dezvăluie (ca la oricare ființă omenească) suma de nepotriviri ale caracterului ei, Paul ar fi trebuit să stăpînească nu numai știința lui Lavater și a lui Gall ¹³, dar încă o știință care n-a fost statornicită în disciplina nici unei doctrine, anume știința unui cercetător înarmat cu cunoștințe aproape universale. Ca toate tinerele fete, Nathalie avea o figură de nepătruns care răspîndea în jurul ei acea liniște adîncă și senină pe care sculptorii o întipăresc chipurilor de fecioare menite să întruchipeze „Justiția“, „Nevinovăția“ și toate divinitățile care sînt deasupra frămîntărilor omenești; seninătatea aceasta constituie farmecul cel mai de preț al unei fete, e dovada curăteniei sale; nimic n-a zdruncinat-o încă, nici o patimă înăbușită, nici o năzuință dezamăgită n-a ajuns să-i schimbe liniștita înfățișare a chipului; o dată ce-a pierit — a apus și fecioria.

Neconținut în fustele maică-si, Nathalie nu promise — lucru obișnuit la spaniole — decît învățătura religioasă și cîteva îndrumări date de mamă fiicei, folositoare pentru rolul pe care avea să-l joace. Liniștea fetei sale era prin urmare firească. Dar acesta era doar vâlul sub care se ascundea femeia, întocmai cum fluturile stă ascuns în crisalidă. Cu toate acestea, un bărbat meșter în a mîinii scalpелul analizei ar fi surprins la Nathalie cîteva semne prevestitoare ale greutăților pe care avea să le iște caracterul ei, cînd avea să înfrunte viața conjugală sau socială. Frumusețea ei — cu adevărat cuceritoare — se datoră unei deosebite regularități a trăsăturilor sale, îmbinate de minune cu proporțiile capului și ale trupului. Perfecțiunea aceasta fizică e o prevestire rea pentru spirit. Se găsesc prea puține excepții la această regulă. Orice ființă superioară are în înfățișarea ei ușoare nepotriviri ce ajung să fie o vrajă căreia nu i te poți împotrivi — punctele luminoase a

căror strălucire oglindește simțămintele opuse și în care se pironesc privirile. O armonie prea desăvârșită prevestește răceală și nepotriviri sufletești. Nathalie avea o talie grăsună, dovadă de vigoare, dar semn neînduplecat al unei voințe care degenează în îndărătnicie la ființele a căror minte nu-i nici ageră, nici cuprinzătoare. Mîinile ei de statuă elină, întăreau prezicerile feței și ale taliei, vestind un duh care tinde la stăpînire nelogică : voință doar pentru voință. Sprîncenele ei îmbinate (potrivit fizionomiștilor) acuzau o tendință spre gelozie. Gelozia ființelor superioare se schimbă în emulație, ea dă naștere la lucruri mari. Aceea însă a minților strîmte se schimbă cu vremea în ură. Acel *odiate e aspettate* al mamei ei apărea la dînsa fără nici o fățărnicie. Ochii săi, la prima vedere negri, în realitate erau de un cenușiu cu sclipiri portocalii, contrastînd cu buclele ei blonde cu nuanțe roșcate — culoare atît de prețuită la romani, pe care englezii o numesc *auburn*. E îndeobste culoarea părului copiilor născuți din doi părinți cu părul negru, cum erau domnul și doamna Evangelista. Albeața și gingășia tenului Nathaliei dădeau contrastului între culoarea părului și a ochilor un farmec nespus. Dar această frumusețe era doar exterioară ; căci, ori de cîte ori trăsăturile unei fete sînt lipsite de o anumită rotunjime molică — oricît de perfecte ar fi, oricît de gingașe — nu vădese un suflet ales. Acești trandafiri au o tinerete amăgitoare, își pierd repede petalele și rămîi uluit cînd, după cîtiva ani, vezi uscăciune și duritate, acolo unde admirai eleganța unor trăsături deosebite.

Deși ovalul feței avea într-însul ceva împărătesc, bărbia Nathaliei, puțin prea îngroșată, vădea preexistența unor simțăminte a căror violență nu s-ar fi cuvenit să se descopere decît spre amiaza vieții. Buzele puțin supte arătau o mîndrie irascibilă care se armoniza cu mîinile, cu sprîncenele și cu talia-i frumoasă. În sfîrșit, diagnostic final care el singur ar fi precumpănit în judecata unui cunoscător, glasul ei limpede, glasul ei atît de fermecător avea răsunete metalice. Oricît de estompat făcea să vibreze Nathalie arama,

cu toată gingăşia cu care sunetele şuierau prin spirala cornului, acest ton prevestea caracter asemănător cu al ducelui de Alba ¹⁴, din care cobora în linie colaterală spiţa celor de Réal. Aceste semne prevesteau patimi aprige, fără duioşie, devotamente năprasnice, uri neîmpăcate, un spirit lipsit de inteligenţă şi dorinţa de atotputernicie, firească fiinţelor ce se simt mai prejos de năzuinţele lor. Aceste metehne, fructe ale temperamentului şi firii Nathaliei, răscumpărate poate prin calitatea sîngelui generos, zăceau îngropate ca aurul într-o mină şi n-ar fi putut ieşi la iveală decît sub impulsul loviturilor aspre ale vieţii. În clipa aceasta, însă, gingăşia şi prospeţimea tinereţii, purtările-i alese, sfînta ei incultură, drăgălăşenia de fată, dădeau trăsăturilor sale o delicată poleială, menită în chip firesc să înşele oamenii superficiali. Mama ei o mai învăţase, încă de timpuriu, plăcuta sporovăială care mimează superioritatea, care ştie să răspundă obiecţiunilor prin glume şi să seducă printr-o gureşă drăgălăşenie, sub care femeia îşi ascunde îndeobşte sărăcia minţii, după cum firea îmbracă solurile sece-toase cu luxul unor plante efemere. În sfîrşit, Nathalie avea farmecul copiilor răsfăţaţi care n-au cunoscut suferinţa ; încînta prin sinceritatea ei şi nu avea acea înfăţişare solemnă pe care mamele o impun fetelor lor, pentru care, cînd vine vremea măritişului, se apucă să ticluiască un întreg program de bune purtări şi de cuvinte ridicole. Era zglobie şi sinceră, ca o fecioară care nu cunoaşte nimic din tainele căsătoriei, care nu-i aşteaptă decît bucuriile şi nu presimte nici o nenorocire, socotind că astfel cîştigă dreptul de a-şi face toate mendrele. Cum ar fi putut Paul, care iubea aşa cum iubeşti cînd dorinţa îţi sporeşte dragostea, să poată recunoaşte într-o fată cu asemenea caracter şi cu o asemenea cuceritoare frumuseţe, pe femeia ce avea să devină Nathalie la treizeci de ani, cînd chiar cei mai încercaţi observatori s-ar fi lăsat amăgiţi de aparenţe... ? Deşi fericirea era greu de găsit într-o căsnicie cu o asemenea fată, totuşi ea nu părea cu neputinţă. Printre aceste cusururi în faşă, străluceau totuşi unele frumoase calităţi. Sub imbol-

dul unui meşter iscusit, nu există însuşire care, bine dezvoltată, să nu înăbuşe cusururile, mai ales la o tînără care iubeşte. Dar ca să faci mai mlădioasă o femeie atît de puţin maleabilă, era nevoie de acea mîină de fier despre care de Marsay îi vorbea lui Paul. Dandy-ul parizian avea dreptate. Teama izvorită din iubire este o unealtă infailibilă ca să cîrmuieşti min-tea unei femei. Cine iubeşte, se şi teme ; iar cine se teme, e mai aproape de iubire decît de ură. Putea însă Paul să aibă sîngele rece, judecata şi tăria de înger de care era nevoie într-o luptă pe care un soţ iscusit nici nu trebuie să-şi lase nevasta s-o bănu-iască ? Şi pe urmă, îl iubea oare într-adevăr Nathalie pe Paul ? Asemeni multor tinere, Nathalie lua drept dragoste primele imbolduri ale instinctului şi faptul că-i plăcea cum arată Paul, fără a şti nimic altceva despre rosturile căsniciei sau ale gospodă-riei. Pentru dînsa, contele de Manerville, ucenicul de diplomat, umblat pe la Curţile Europei, unul din-tre tinerii eleganţi ai Parisului, nu putea fi un om de rînd, fără tărie morală ; nu-l vedea în acelaşi timp curajos, poate plin de energie în faţa împrejurărilor potrivnice, dar lipsit de apărare în faţa negurilor ce vin să-ntunece fericirea. Ar fi putut oare să aibă mai tîrziu destul tact ca să distingă frumoasele calităţi ale lui Paul, printre aceste uşoare neajunsuri ? Nu-î va exagera oare cusururile, lăsînd în umbră însuşi-riile, aşa cum obişnuiesc unele tinere femei care nu cunosc nimic din viaţă ? Este o anumită vîrstă la care ea iartă slăbiciunile aceluia care ştie să evite ceea ce o contrariază şi cînd, pe de altă parte, ia micile contrarietăţi drept nenorociri. Dar aici, ce putere împăciuitoare, ce brumă de experienţă ar fi putut să menţină şi să lumineze acest tînăr menaj ? Paul şi soţia lui nu vor ajunge să creadă că se iu-besc, cît timp vor fi rămas încă la giugiulele pe care şi le îngăduie femeile la începutul unei vieţi în doi şi la complimentele pe care soţii şi le fac la înapoie-rea de la baluri, cînd încă păstrează prospeţimea dorinţei lor. În asemenea situaţie, nu era oare sortit Paul să se supună tiraniei soţiei lui, în loc să-şi exer-

cite stăpînirea asupra ei? Izbuti-va el să spună : „Nu“ ? Totul era plin de primejdii pentru un om slab, acolo unde chiar cel mai tare bărbat ar fi avut încă unele riscuri de înfruntat.

Subiectul studiului acesta nu este trecerea de la burlăcie la însurătoare; o asemenea povestire, depănată pe larg, ar avea farmecul unei lăuntrice vijelii de simțăminte stîrnite de cele mai josnice dintre întîmplările vieții. Împrejurările și motivele care au dus la căsătoria lui Paul cu domnișoara Evangelista sînt o simplă introducere în subiect, menită numai să zugrăvească marea comedie care precede oricare căsnicie. Pînă astăzi dramaturgii au trecut cu vederea un asemenea subiect, deși ar putea oferi talentului lor noi imbolduri. Scena de care avea să depindă viitorul lui Paul — și pe care doamna Evangelista o vedea apropiindu-se cu groază — este în fond discuția clasică pe care o stîrnește discutarea contractelor de căsătorie în fiecare familie, nobilă sau burgheză; căci patimile omenești sînt tot atît de aprig zbuciumate de interesele celor mici ca și de ale celor mari. Asemenea farse, jucate în fața unui notar, seamănă toate mai mult sau mai puțin cu cea de față, dar al cărui punct de atracție va fi deci mai mic, în paginile acestei cărți, decît în amintirile celor însurați.

La începutul iernii 1822 — prin mijlocirea mătușii lui, baroana de Maulincour — Paul de Manerville ceru mîna domnișoarei Evangelista. Deși baroana nu petrecea niciodată mai mult de două luni în Médoc, de astă dată rămase pînă la sfîrșitul lui octombrie, ca să fie alături de nepotul ei într-o atare împrejurare cînd avea să joace rolul unei mame. După ce făcuse primele aluzii în fața doamnei Evangelista, bătrîna mătușă, plină de experiență, veni să-i povestească lui Paul cum și-a îndeplinit misiunea.

— Dragul meu, treaba merge strună. Vorbind chestiuni de afaceri, am aflat, în ceea ce te privește, că doamna Evangelista nu-i dă nimic fiicei sale. Domnișoara Nathalie aduce în căsătorie numai drep-

turile ei. Insoară-te cu dînsa, dragul meu ! Oamenii care au de transmis un nume și o avere, care au de durat o familie, trebuie s-ajungă aici într-o zi sau alta. Aș vrea să-l văd pe scumpul meu Auguste făcînd pasul ăsta. Poți prea bine să te însori și fără mine ; eu n-am să-ți dau nimic în afară de binecuvîntarea mea, și o femeie bătrînă ca mine n-are ce căuta pe la nunți... Așa că am să plec chiar mîîge la Paris. Cînd ai să ieși cu soția în lume, am s-o primesc la mine acasă cu mult mai mult folos decît aici. Dacă n-ai să găsești locuință la Paris, poți să tragi la mine, am să te găzduiesc cu dragă inimă și am să-ți pun la dispoziție al doilea cat al imobilului meu.

-- Îți mulțumesc, iubită mătușă, răspunse Paul. Dar ce ai vrut să spui prin cuvintele : „mama ei nu-i dă nimic, Nathalie aduce în căsătorie numai drepturile ei“ ?

— Mamă-sa e o femeie iscusită, care tinde să tragă anumite foloase de pe urma frumuseții fiicei sale, ca să-și poată impune condițiile și să nu-ți lase, dragul meu, decît ceea ce nu-ți poate lua : averea părintelui ei. Noi bătrînii ținem foarte mult să știm : „El ce avere are ?“ „Ea ce zestre duce ?“ Te sfătuiesc, așadar, să dai notarului tău instrucțiuni foarte stricte. Contractul de căsătorie este, dragul meu, cea mai sfîntă dintre îndatoriri. Dacă tatăl și maică-ta nu și-ar fi luat măsurile din vreme, astăzi n-ai fi avut poate nici măcar cu ce să te acoperi ! O să ai copii — sînt urmările cele mai firești ale unei căsnicii. Trebuie să te gîndești dinainte la toate. Du-te și te sfătuiește cu maestrul Mathias, bătrînul nostru notar.

Doamna de Maulincour plecă, lăsîndu-l pe Paul pradă celor mai ciudate nedumeriri. Soacra lui era o femeie vicleană. Interesele lui trebuiau să fie dezbatute și, desigur, și apărute prin acest contract. Cine avea oare să le susțină ? După sfatul mătușii, el încredință maestrului Mathias sarcina să-i ticluiască contractul. Dar dezbaterile ce le învedera îl îngrijorau. Așa încît se prezentă cu o vie emoție

în fața doamnei Evangelista, pe care venea s-o încunoștințeze despre intențiile lui. Ca toți oamenii timizi, tremura la gândul c-ar putea să-i fie ghicite bănuielile pe care i le sugerasese mătușă-sa și care-i păreau de-a dreptul jignitoare. Ca să nu dea prilej nici celei mai ușoare suspiciuni față de o ființă atât de impunătoare cum i se părea viitoarea-i soacră, Paul își ticlui cîteva fraze de obicei utile persoanelor care nu cutează să înfrunte pieptiș greutățile.

— Doamnă — începu dînsul pîndind clipa cînd Nathalie îi lăsă singuri — știți ce înseamnă să fii notarul unei familii... Notarul meu e un bătrîn cumsecade și ar însemna să-i sfîșii inima, dacă nu l-aș însărcina să întocmească el contractul meu de...

— Vai, cum de nu, iubitule! îl întrerupse doamna Evangelista. Dar oare nu-i firesc ca un contract de căsătorie să fie întotdeauna întocmit de către notarul familiei?

Pîna a nu deschide Paul vorba despre aceasta, doamna Evangelista îl observa, întrebîndu-se: „La ce s-o fi gîndind oare?“ — căci femeile, iscodind doar jocul fizionomiilor, și-au însușit în cel mai înalt grad știința citirii gîndurilor celor mai tînuite. În privirea stingherită a lui Paul, în vocea-i tremurată, ea ghicise obiecțiile mătușii și lupta ce se dădea în sufletul tînărului.

„În sfîrșit — își spuse ea — a sosit ziua fatală; se va dezlănțui criza — dar care va fi acum rezultatul?“

— Notarul nostru este domnul Solonet — adăugă dînsa, după o pauză — al dumatăle e domnul Mathias; îi voi pofti mîine la masă și au să se înțeleagă asupra acestor acte. Nu-i oare meseria lor să sfătuiască părțile, fără ca noi să ne mai amestecăm, după cum și bucătarii au menirea să ne gătească bucate bune?

— Aveți dreptate! răspunse Paul, lăsînd să-i scape un neobservat suspin de mulțumire.

Printr-o ciudată intervertire a rolurilor, Paul, căruia nu i se putea reproșa nimic, tremura, în timp ce doamna Evangelista, deși stăpînită de o groaz-

nică teamă, părea liniștită. Văduva datora fiicei ei o treime din averea lăsată de domnul Evangelista : un milion și două sute de mii de franci, pe care n-ar fi fost în stare să-l achite chiar dacă s-ar fi despuiat de toată averea. Urma deci să fie la cheremul gine-relui. Pe Paul singur l-ar mai fi învățat cum ar fi voit — dar Paul, sfătuit de notarul său, oare ar mai fi dat descărcarea conturilor tutelei ? Iar dacă ar fi dat înapoi, tot Bordeaux-ul ar fi aflat pricina, așa încît căsătoria Nathaliei nu s-ar mai fi putut realiza. Mama urmărea fericirea fiicei sale care, de cînd se născuse, trăise o viață demnă, dar se gîndea acum că, pentru dînsa, ziua de mîine ar fi putut fi rușinoasă. Intocmai ca marii căpitani care vor să șteargă din viață acea clipă cînd, o dată, în taină, au fost lași, și dînsa ar fi voit să suprimе acea zi. Fără îndoială că multe fire de păr i-au albit în acea noapte în care, față-n față cu faptele ei, s-a căit de toată nepăsarea arătată ; se zbătea de astă dată în ananghia în care se afla. În primul rînd trebuia să mărturisească totul notarului ei, pe care-l convocase dis-de-diminează. Trebuia să-i mărturisească strîmtorarea în care se afla, strîmtorare ce nu voise s-o destăinuie pîn-atunci nimănui, fiindcă — tot așteptînd una din întîmplările norocoase care nu se ivesc niciodată — lunecase neconținut spre prăpastie. În sufletul ei se stîrni împotriva lui Paul un resentiment ușor, în care nu intra nici ură, nici antipatie, nimic rău încă ; dar oare nu era el partea potrivnică în acest tainic proces ? Nu ajunsese fără să vrea dușmanul nevinovat care trebuia răpus ? Ce ființă a putut vreodată să iubească pe acela care îl păcălește ? Silită să recurgă la vicleșuguri, spaniola se hotărî (cum fac îndeobște femeile) să-și desfășoare toată iscusința în lupta asta, a cărei rușine nu putea fi spălată decît printr-o desăvîrșită biruință. În liniștea nopții, printr-o serie de raționamente stăpînite de orgoliu, ea căuta să-și justifice purtarea. Oare Nathalie nu trăsese foloase de pe urma risipei acestei averi ? Oare în purtarea ei s-ar fi putut găsi una singură din acele pricini josnice și ne-

demne care întinează sufletul? De bună seamă că nu eră ea tare-n socoteli; putea fi însă aceasta o crimă, un delict? Un bărbat nu trebuie să se considere pe deplin fericit dacă se poate însura cu o fată ca Nathalie? Tezaurul pe care i-l păstrase nu făcea cît un petic de hîrtie? Nu se găsesc oare destui bărbați care să vrea să-și cumpere iubita cu prețul a mii de jertfe? De ce atunci să sacrifice mai puțin pentru soția lui legitimă decît pentru o curtezană? De altfel, își spunea că Paul este un om nul și nevolnic; pentru acest om avea să-și desfășoare toată iscusința minții, avea să-l conducă în înalta societate pe o cale aleasă; îi va fi, așadar, îndatorat pentru bunăstarea pe care o va dobîndi. Și apoi, într-o bună zi, nu va ajunge oare să-și achite chiar datoria? Ar fi un nălărău dacă ar mai sta pe gînduri! Să se tocmească pentru cîtiva scuzi mai mult sau mai puțin. Asta ar fi chiar o nevrednicie.

— Dacă izbînda nu se hotărăște dintr-un început — își spuse dînsa — voi părăsi Bordeaux-ul și tot am să-i asigur un viitor frumos Nathaliei, capitalizînd ce-mi mai rămîne: casă, diamante, mobile, dîndu-i ei totul și neoprind pentru mine decît o pensie.

Cînd o minte bine călîtă întocmește un asemenea plan de retragere — ca Richelieu la Brouage — și-și chivernisește un sfîrșit măreț, atunci își face din aceasta un punct de sprijin care o va ajuta la biruință. Această alternativă — în cazul unei nereușite — o liniști pe doamna Evangelista care adormi astfel plină de încredere în sprijinul pe care avea să-l aibă în lupta care-ncepea. Punea multă nădejde în ajutorul ce avea să-l primească de la cel mai iscusit notar din Bordeaux: domnul Solonet, un tînăr de douăzeci și șapte de ani, decorat cu Legiunea de Onoare pentru foarte activa lui contribuție la cca de-a doua întoarcere a Bourbonilor. Fericit și mîndru că e primit în casa doamnei Evangelista, mai puțin în calitate de notar, decît pentru faptul că făcea parte din societatea regalistă a Bordeaux-ului, Solonet nutrea pentru aceea ce întruchipa acest frumos asfințit de soare, una din acele patimi de care femeii ca doamna Evangelista,

deși le resping, se simțeau totuși măgulite și pe care cele mai mîndre dintr-însele se feresc să le descurajeze. Solonet păstra o atitudine vanitoasă, plină de deferență, de speranță și de cuviință. Notarul veni a doua zi cu graba sclavului chemat și fu primit în iatacul ei de văduvă cochetă, care se înfățișă în dezordinea unui fermecător *déshabillé*.

— Aș putea pune temei pe discreția și deplinul matural devotament în convorbirea care va avea loc diseară ? Ghicești cred că e vorba de contractul de căsătorie al fiicei mele.

Tînărul se pierdu în proteste galante.

— Să trecem la fapte, spuse dînsa.

— Ascult, răspunse el, părăind că se reculege.

Doamna Evangelista dădu fără înconjur situația în vileag.

— Frumoasă doamnă, dar asta nu însemnează nimic, răspunse maestrul Solonet dîndu-și aere, după ce doamna Evangelista îi prezentă cifrele exacte. Ce atitudine ați avut pînă acum față de domnul de Manerville ? În privința aceasta, chestiunile de morală domină chestiunile de drept sau de finanțe.

Doamna Evangelista se împăună cu un aer de superioritate. Tînărul notar află cu o vie plăcere că pînă-n ziua aceea, clienta lui păstrase cea mai înaltă ținută în relațiile cu Paul ; că fie din mîndrie adevărată, fie dintr-un calcul involuntar, ea se purtase statornic, ca și cum contele de Manerville i-ar fi fost inferior, ca și cum pentru dînsul ar fi fost o mare cinste de a se însura cu domnișoara Evangelista. Nici ea și nici fiica ei nu puteau fi bănuite că ar avea gînduri interesate ; la cea mai mică obiecție financiară care-ar fi fost ridicată de Paul, aveau dreptul să-l ia foarte de sus ; în slîrșit, avea asupra viitorului ei gînere o nemaipomenită înrîurire.

— Dacă așa stau lucrurile — o întrebă Solonet — care sînt ultimele concesii pe care voiți să le faceți ?

— Cît mai puține cu putință, răspunse dînsa rîzînd.

— Răspuns de femeie, strigă Solonet. Doamnă, ți-neți sau nu s-o măritați pe domnișoara Nathalie ?

— Firește !

— Voiți să primiți descărcarea pentru suma de un milion o sută cincizeci și șase de mii de franci a căror depozitară sînteți, în baza contului de tutelă ce urmează să-l înfățișați sus-numitului ginere ?

— Da.

— Cu ce-ați voi să vă alegeți ?

— Cu cel puțin treizeci de mii de livre rentă, răspunse dînsa.

— Trebuie să biruim sau să pierim ?

— Da.

— Bine ! O să mă gîndesc asupra mijloacelor de care ne vom folosi ca să atingem acest țel, căci se cere multă iscusință și nu trebuie să ne sleim puterile. Cînd mă voi reîntoarce, vă voi da anumite instrucțiuni ; îndepliniți-le cu sfințenie și pot de pe acum să vă asigur o izbîndă deplină. Conte Paul o iubește sau nu pe domnișoara Nathalie ? întrebă dînsul scu-lîndu-se.

— O adoră !

— Nu-i destul. O dorește pînă-ntr-atît, încît să fie în stare să treacă peste anumite neajunsuri bănești ?

— Da.

— Vedeți, socot că aceasta alcătuiește un fel de credit în averea personală a unei fete ! strigă notarul. Faceți-o cît mai frumoasă în seara asta, adăugă dînsul cu un aer de viclenie.

— Vom avea cea mai frumoasă toaletă din lume.

— După mine, rochia pe care o poartă în seara contractului cuprinde în sine jumătate din donații.

Argumentul acesta din urmă i se păru doamnei Evangelista atît de important, încît ținu să fie față la toaleta Nathaliei, pe de-o parte ca s-o poată supraveghea, iar pe de alta pentru a o face părtaşă nevinovată a uneltirilor ei financiare. Coafată *à la Sévigné*, îmbrăcată într-o rochie de cașmir alb, împodobită cu funde trandafirii, fiică-sa i se păru atît de frumoasă, încît își dădu seama că biruința avea să fie de partea ei. Cînd camerista ieși și doamna Evangelista se asigură că nu-i nimeni prin apropiere ca să asculte

ce spune, potrivea cîteva şuvițe pe fruntea fiicei sale și o întrebă c-un glas în aparență neșovăielnic :

— Scumpa mea copilă, îl iubești sincer pe domnul de Manerville ?

Mama și fiica își aruncară una alteia priviri ciudate.

— De ce îmi pui, măicuță, întrebarea aceasta astăzi și nu mi-ai pus-o ieri ? De ce atunci m-ai lăsat să-l văd ?

— Dacă ar trebui să ne despărțim pentru totdeauna, ai stărui în această căsătorie ?

— Aș renunța și nu m-aș prăpădi cu firea.

— Atunci nu-l iubești, scumpa mea, spuse mama, sărutîndu-și fiica pe frunte.

— Dar de ce faci pe marele inchiizitor, scumpă mamă ?

— Voiam să știu dacă ții să te măriți, fără să fii ne bună după el.

— Îl iubesc.

— Ai dreptate : e conte și vom face din el un *pair* al Franței — deși vom întîmpina unele greutăți.

— Greutăți, cînd e vorba de ființe care se iubesc ? Nu, dragă mamă ! *Floarea rară* e prea bine înrădăcinată aici — arată Nathalie spre inima ei, c-un gest plin de gingășie — ca să facă o cît de mică obiecție. Sînt sigură de asta.

— Și dacă n-ar fi chiar așa ? iscodi doamna Evangelista.

— L-aș da cu desăvîrșire uitării !

— Bine ! Ești o adevărată mlădiță a casei Réal ! Dar dacă — deși el te iubește la nebunie — s-ar întîmpla să se ivească unele obstacole de care n-ar fi vinovat și peste care va trebui să treacă cu vederea, atît în ceea ce te privește pe tine cît și pe mine ? Ia spune ! Dacă pentru ca să se lase înduplecat, ar fi nevoie de oarecare drăgălășenii din parte-ți, fără să jignească întru nimic aparențele ? Haide, un fleac, o vorbă numai... Așa-s ei : se împotrivesc atunci cînd e vorba de o discuție serioasă, dar se topesc la o privire...

— Înțeleg I Mica lovitură de cravașă ca să sară Favorit obstacolul, spuse Nathalie tăcînd un gest cu o imaginară cravașă.

— Îngerașul meu, nu-ți cer nimic care să aibă aerul unei seducțiuni. Vechiul simțămînt al onoarei castilane nu ne îngăduie să depășim măsura. Conte Paul o să știe astă-seară în ce situație mă aflu.

— Ce situație?

— Asta nu pricepi tu. În sfîrșit! Dacă după ce te va fi văzut în toată splendoarea, ar arăta cea mai mică șovăială, — și eu îmi voi da seama de asta — fără-ndoială că voi rupe totul numaidecît, voi încerca să-mi lichidez averea și vom părăsi Bordeaux-ul plecînd la Douai, la familia Claës, cu care la urma urmelor sîntem înrudiți prin Tomininck. Apoi te voi mărita cu un *pair* al Franței, chiar de-ar fi să mă-ngrop într-o mănăstire ca să-ți pot oferi întregul meu avut.

— Mamă, ce să fac ca să împiedic o atare nenorocire? întrebă Nathalie.

— Niciodată nu te-am văzut mai frumoasă, copila mea! Fii și tu puțin cochetă și totul va merge strună.

Doamna Evangelista o lăsă pe Nathalie pe gînduri și se duse să se gătească, pentru a nu fi mai prejos de fiică-sa. Căci dacă Nathalie trebuia să fie atrăgătoare pentru Paul, oare nu trebuia și dînsa să placă lui Solonet, sprijinitorul ei? Și mama și fata erau deopotrivă gata de luptă, cînd sosi Paul, aducînd buchetul pe care, de cîteva luni de zile, obișnuia să-l ofere zilnic Nathaliei. Apoi tustrei se așezară la tai-fas, așteptînd pe notari.

Ziua aceea a fost pentru Paul cea dintîi ciocnire din acel lung și istovitor război care se numește căsnicie. Este deci bine să cumpănim forțele fiecărei tabere, așezarea lor în luptă și terenul pe care urmau să manevreze. Ca să susțină o bătălie a cărei importanță îl depășea cu desăvîrșire, Paul avea drept unic apărător pe bătrînul notar Mathias. Și unul și celălalt aveau să fie surprinși de o întîmplare neașteptată și apoi — lipsiți de apărare — încolțiți de un vrăjmas al cărui plan de luptă era dinainte alcătuit și siliți să ia o hotărîre, fără să mai aibă răgazul de a cugeta la

dînsa. Chiar de ar fi fost ajutat de însuși Cujas și Barthole¹⁵ — care bărbat n-ar fi fost răpus? Poți oare să te gîndești la viclenie, acolo unde pînă atunci totul părea firesc și facil? Ce putea Mathias singur, cînd avea împotrivă-i pe doamna Evangelista, pe Solonet și pe Nathalie, mai ales cînd însuși clientul lui, îndrăgostit, va fi trecut și el în tabăra dușmanului, atunci cînd greutățile îi vor fi amenințat fericirea? De pe acuma Paul se angaja din ce în ce mai mult, rostind obișnuitele madrigaluri ale îndrăgostiților cărora, în clipa aceea, patima lui le conferea o covîrșitoare însemnătate în ochii doamnei Evangelista, preocupată să facă totul ca să-l compromită.

Cei doi *condottieri* matrimoniali care aveau să lupte pentru clienții lor și ale căror însușiri personale ajungeau să fie atît de hotărîtoare în această solemnă întîlnire, cei doi notari înfățișau vechile și noile moravuri: vechiul și noul notariat.

Maestrul Mathias — un bătrîn de șaizeci și nouă de ani care se mîndrea cu cei douăzeci de ani neîntrepuți în cariera de notar — avea picioarele buboșate de gută și încălțate cu niște pantofi cu cataramă de argint, care îngreuiau caraghioasele lui pulpe subțiri, cu rotulele într-atît de ieșite, încît atunci cînd își încrucișa picioarele ai fi zis că sînt două ciolane zugrăvite pe lespedeaua unui mormînt. Coapsele sale pirpirii, pierdute în niște nădragi largi și negri, cu bucle, păreau că se-ncovoie sub greutatea unui pîtec rotolci și al unui piept bombat, cum au de obicei oamenii ce-și petrec veacul în birou. Ca o uriașă minge, bustul său era veșnic înfășurat într-un veșmînt verde cu poalele pătrate, pe care nimeni nu-și amintea să-l fi văzut vreodată nou. Părul, bine pieptănat și pudrat, era împletit într-o codiță de șoarec vîrîtă totdeauna între gulerul hainei și acela al jilecii albe, înflorate. Cu capul său rotund, cu fața-i de culoarea frunzei de viță, cu ochii albaștri, cu nările bulbucate ca niște trîmbițe, cu buzele groase, cu o bărbie gușată, omul acesta stîrnea, oriunde apărea — și unde nu era cunoscut — acel rîs al franțuzilor hărăzit din plin pentru toate întruchipările spălăcite pe care și le îngăduie

firea și pe care arta se amuză să le exagereze în caricatură. Dar, la maestrul Mathias, spiritul biruise forma ; însușirile sufletești învinseseră hidoșenia trupului. Cei mai mulți dintre bordelezi îl priveau cu un prietenos respect, cu o deferență plină de stimă. Glasul notarului, în care răsuna elocința probității, cuceră toate inimile. Iscușința sa consta în a merge drept la țintă, răsturnînd îndeobște gîndurile necinstite prin întrebările sale precise. Privirea lui sigură și desăvîrșita rutină a afacerilor îi dădeau un simț de ghicitor, care-i îngăduia să sfredească pînă și străfundul cugetelor și să le citească tainicele gînduri. Deși sfătos și meticulos în meseria lui, patriarhul acesta avea veselie străbunilor noștri. Nu se codea să cînte la cîte o cină cîntece de dor, îi plăcea să prăznuiască solemnitățile familiale, aniversările, onomasticile bunicilor și ale nepoților și să îngroape, după datină, buturuga la Crăciun ; îi plăcea să facă daruri și surprize, să ofere ouă de Paști ; desigur că mai credea în îndatoririle dintre fini și nași și nu voia să scape nici unul dintre obiceiurile care dădeau vieții izul ei de altădată. Maestrul Mathias era un nobil și respectabil urmaș al notarilor acelora — oameni mari, dar necunoscuți — care nu dădeau chitanță chiar cînd li se încredințau milioane, dar care le înapoiau întocmai, în aceleași pungi, legate cu aceeași sfoară. Îndeplinea slovă cu slovă fideicomisele ¹⁶ ; întocmea cu chibzuială inventarele, se preocupa de interesele clienților de parcă le-ar fi fost părinte tuturor și uneori se împotriva risipitorilor, iar familiile îi încredințau adesea din tainele lor ; pe scurt, era unul dintre acei notari care se socoteau răspunzători de greșelile săvîrșite și chibzuiau îndelung asupra actelor pe care le întocmeau. În toată cariera lui notarială, nu se pomenise niciodată ca vreunul dintre clienții lui să se fi plîns de vreun plasament oneros sau de vreo ipotecă lăsată făr'de acoperire. Cîștigată încet dar onest, averea sa nu se înfiripase decît după treizeci de ani de practică și cumpătare. Căpătuse patrusprezece dintre foștii săi secretari. Cuvios și darnic cu discreție, Mathias se afla pretutindeni unde putea face binele, fără nici un

gînd de răsplată. Membru activ al comitetului spitalelor și al comitetului de binefacere, subscria sumele cele mai mari cînd era vorba de vreo colecție pentru ajutorarea celor loviți de nenorociri neașteptate sau de întemeierea unor așezăminte de folos obștesc. Iată de ce nici dînsul, nici soția sa nu aveau trăsură, iată de ce cuvîntul lui era sfînt, iată de ce în casa lui de bani găseai lăsate în păstrare capitaluri tot atît de importante cît și la bancă, iată de ce fusese poreclit *bunul domn Mathias* — și atunci cînd s-a prăpădit, trei mii de inși l-au prohodit.

Dimpotrivă, Solonet era tînărul notar care-și făcea intrarea fredonînd, care lua un aer ușuratic, pretinzînd că afacerile se fac la fel de bine rîzînd sau păstrînd un aer serios; căpitan în guardia națională, el se supăra cînd era luat drept notar și aspira la crucea Legiunii de onoare; avea trăsura lui și lăsa în grija secretarilor lui să-i verifice actele din dosare; putea fi văzut pe la baluri și la spectacole sau cumpărînd tablouri și jucînd *écarté*; păstra depozite, restituind bilete de bancă în locul valorilor primite în aur; el era notarul care mergea în pas cu vremea și risca chiar capitaluri ce i se încredințaseră, investindu-le în plasamente dubioase, care specula și aspira — după numai zece ani de notariat — să se retragă din afaceri cu treizeci de mii de livre venit; era notarul a cărui știință își avea izvorul în duplicitate și de care mulți se temeau ca de un complice ce le deține tainele; în sfîrșit, el era notarul care vedea în funcția lui o trambulină pentru a se putea însura cu vreo moștenitoare din lumea mare.

Cînd vedeai pe Solonet cel blond și subțire, frezat, pomădat, încălțat ca un june-prim de la Teatrul de vodevil, îmbrăcat ca un *dandy* a cărui preocupare de căpetenie e duelul, alături de bătrînul său confrate, venit cu întîrziere din pricina unei crize de gută — cei doi oameni întruchipau parcă în carne și oase una din acele caricaturi intitulate ODINIOARĂ ȘI ASTAZI, gen care s-a bucurat de un mare succes sub Imperiu. Dacă doamna și domnișoara Evangelista — care nu-l cunoșteau încă pe *bunul domn Mathias* — au avut în

prima clipă poftă să ridă, au fost repede emoționate de gingășia cu care bătrînelul se pricepea să le facă complimente. Cuvintele lui aveau acel iz de omenie pe care orice bătrîn cumsecade știe să le presare în ideile și în felul cum se exprimă. Junele notar, cu vorba lui înfumurată, rămase pe al doilea plan. Mathias dovedi superioritatea purtărilor sale și prin chipul cumpătat în care se apropie de Paul. Fără să-si compromită părul alb, știu să respecte noblețea tînărului, știind că și bătrîneții i se cuvine oarecare cinste și că într-o societate există o solidaritate a tuturor drepturilor. Dimpotrivă, chipul în care Solonet saluta și da bună ziua dădea impresia unei depline egalități, care nu se putea să nu jignească pretențiile interlocutorilor de viță aleasă și să-l facă ridicol în ochii oamenilor cu adevărat nobili. Tînărul notar, cu un gest destul de familiar, o invită pe doamna Evangelista să vină să vorbească împreună, în dreptul unei ferestre. Timp de cîteva clipe șușotiră, lăsînd să le scape cîteva chiote de rîs, desigur ca să inducă în eroare pe auditori asupra adevăratului temei al convorbirii în care maestrul Solonet expunea domniței lui, planul de bătaie.

— Veți fi oare de acord — întrebă dînsul — să vă vindeți palatul ?

Doamna Evangelista nu voi să-i dezvălule pricina acestei eroice hotărîri, căci zelul lui Solonet s-ar fi putut răci, dacă ar fi aflat că clienta lui intenționa să părăsească Bordeaux-ul. Nici lui Paul nu-i spusese încă nimic, ca să nu-l înspăimînte de amploarea pregătirilor strategice pe care le necesitau primele înjghebări ale unei vieți politice.

După cină, cei doi plenipotențieri lăsară pe îndrăgostiți lîngă mamă și se duseră într-un salon alăturat, destinat conferinței lor. Atunci se petrecu această îndoită scenă : într-un ungher al căminului din salonul cel mare, o scenă de dragoste, în care viața apărea zîmbitoare și veselă ; în celălalt salon, o scenă gravă și întunecată, în care interesul dezgolit se arăta hîd sub aparențele înflorite ale vieții.

— Scumpe maestre — se adresează Solonet lui Mathias — vă remit actul pentru a-l studia, după cum se cuvine unuia mai vechi ca mine în profesie.

Mathias salută cu gravitate.

— Dar — reluă Solonet, despăturind ciorna unui proiect de contract care nu era bun la nimic și pe care-l ticluise un secretar de-al său — cum noi sîntem, chipurile, partea mai oproșită, fiindcă reprezentăm pe logodnică, am și redactat contractul, ca să vă scutesc de plictiscalea întocmirii lui. Ne mărităm, așadar, venind cu drepturile noastre, sub regimul comunității de bunuri; stipulăm unul către altul donația generală a averii noastre, în caz de deces fără moștenitor; iar altfel, donația unui sfert din avere în uzufruct și al unui sfert în nudă proprietate. Suma pusă în comunitate de bunuri va fi un sfert din aporturile fiecăruia; soțul supraviețuitor va păstra tot mobilierul, fără să fie ținut să-l mai inventarieze. Totul e simplu ca bună ziua.

— Ta-ta-ta-ta! făcu Mathias, eu nu tratez afacerile cum ai fredona un cîntec. Care anume sînt drepturile dumneavoastră?

— Și care sînt ale dumneavoastră? replică Solonet.

— Zestrea noastră — spuse Mathias — este moșia Lanstrac, cu un venit de douăzeci și trei de mii livre, bani peșin, fără să mai punem la socoteală dajdiile în natură, *Item* ¹⁷, fermele Grassol și Gaudet, aducînd fiecare un venit de 3.600 livre. *Item* via Bellerosa, aducînd în anii mijlocii 16.000 de livre: în total 46.200 livre. *Item* casa părintească din Bordeaux, impusă la fisc cu 900 de franci. *Item* o casă frumoasă cu grădină și curte, situată la Paris, pe strada de la Pénitence, impusă la fisc cu 1.500 franci. Aceste proprietăți — ale căror titluri sînt la mine — provin din moștenirea tatălui și mamei noastre, afară de imobilul din Paris, care este cumpărat de noi. Urmează de asemenea să socotim mobilierul din cele două imobile și acela din castelul Lanstrac, prețuit la 450.000 franci. Avem, ca să zic așa, o masă, o față de masă și primul fel. Dumneavoastră ce aduceți pentru felul al doilea și pentru desert?

— Drepturile noastre, spuse Solonet.

— Specificați-le, maestre dragă, reluă Mathias. Ce-mi aduceți? Unde e inventarul întocmit în urma decesului domnului Evangelista? Arătați-mi modul de lichidare și de folosire al fondurilor moștenite. Unde vă sînt capitalurile — dacă aveți vreun capital? Pe scurt, doresc să văd socotelile tutelei și să știu ce anume vă dăruiește sau asigură mama dumneavoastră?

— Domnul conte de Manerville o iubește pe domnișoara Evangelista?

— Dacă nu-i va sta nimic împotrivă, el vrea și-o ia de soție, răspunse bătrînul notar. Nu sînt un copil; acum e vorba aici de interesele, iar nu de sentimentele noastre.

— Dacă nu veți fi însuflețit de simțăminte generoase, atunci nu vom face nimic și iată din ce pricină, reluă Solonet. După decesul soțului nostru, noi n-am făcut inventarul; ca spaniolă — eram creolă — nu cunoșteam legile franceze. De altfel, fiind mult prea îndurerată, nu mai puteam cugeta la aceste netrebnice formalități, pe care le îndeplinesc doar cei cu inima împietrită. E de notorietate publică că am fost adorată de către defunct și că l-am plîns nesfîrșit de mult. Dacă am izbutit totuși să ajungem la o lichidare, precedată de un început de inventar, alcătuit pe bază de zvon public, pentru aceasta trebuie să mulțumiți tutorelui nostru subrogat, care ne-a silit să întocmim o situație și să-i recunoaștem fiicei noastre o avere oarecare, în clipa cînd am fost nevoită să retragem de la Londra rentele engleze, al căror capital e imens și pe care — ca să le dublăm dobînda — voiam să-l plasăm la Paris.

— Nu-mi spune mie asemenea neghiobii. Există mijloace de control. Ce anume drepturi de succesiune ați plătit fiscoi? Quantumul lor ne e de ajuns ca să stabilim valorile. Să mergem la fapte. Spuneți-mi, în chip cinstit, ce v-a mai rămas din averea moștenită? Pe urmă, dacă sîntem prea îndrăgostiți, vom vedea ce e de făcut...

— Dacă ne luați în căsătorie pentru bani, atunci puteți să vă duceți la plimbare! Drepturile noastre se ridicau la peste un milion. Dar mamei noastre nu-i mai rămîn azi decît: acest imobil, mobilierul lui și patru sute și ceva de mii de franci investiți, prin 1817, în rentă cinci la sută, aducînd așadar patruzeci de mii de franci venit.

— Atunci cum de puteți duce o viață care necesită una sută de mii livre venit? strigă Mathias coplesit.

— Fiica noastră ne-a costat ochii din cap. De altfel, nouă ne place cheltuiala. În sfîrșit, bocetele dumneavoastră nu ne vor face să recăpătăm nici o lețcaie.

— Cu cei cincizeci mii franci rentă care aparțineau domnișoarei Nathalie, ați fi putut să-i dați o educație mai bogată, fără să vă ruinați. Ați păpat cu atîta poftă cînd erați domnișoară, încît mă întreb ce-o să mai înfulecați cînd veți ajunge femeie?

— Atunci dați-ne pace! Fata cea mai frumoasă din lume trebuie să mănînce totdeauna mai mult decît are.

— Aș dori să spun două vorbe clientului meu, zise bătrînul notar.

„Du-te, du-te, bătrîn papa Cassandre; du-te de spune clientului tău că n-avem un ban!” se gîndi maestrul Solonet, care, în liniștea odăii sale de lucru, își orînduise în chip strategic bateriile, își eşalonase propunerile, ridicase punctele culminante ale discuției și pregătise clipa cînd cele două părți, crezînd că totul e pierdut, se vor găsi în fața unei fericite tranzacții, de pe urma căreia va triumfa clienta lui.

Rochia albă cu panglicuțe trandafirii, zuluful *à la Sévigné*, piciorușul Nathaliei, privirile ei șăgalnice, frumoasa-i mină mereu preocupată să-și așeze niște bucle care n-aveau nevoie de nici un dichis — tot jocul acesta al unei fete care se umfla în pene ca o păuniță la soare îl adusese pe Paul acolo unde voia să-l vadă viitoarea lui soacră! Era pătimaș și-și dorea logodnica, întocmai cum un licean rîvnește la o curtezana; privirile lui — termometru sigur al sufletului — arătau limpede gradul acela al pasiunii la care un bărbat, o dată ajuns, face tot soiul de nerozii.

— Nathalie e atât de frumoasă — șopti dînsul la urechea soacrei — încît îmi pot închipui înenezia care ne-mpinge să răsplătim plăcerea împlinită cu moartea.

Doamna Evangelista răspunse clătînd din cap :

— Vorbe de îndrăgostit ! Bărbatul meu nu-mi spune asemenea vorbe frumoase, dar el m-a luat fără avere și vreme de treisprezece ani nu mi-a pricinuit nici cel mai mic necaz.

— Îmi dați oare o lecție ? întrebă Paul rîzînd.

— Știi cît te iubesc, scumpul meu copil ! îi spuse dînsa, strîngîndu-i mîna. Oare nu înseamnă că te iubesc foarte mult ca să ți-o dau pe Nathalie a mea ?

— Să mă dai, să mă dai ? interveni fata, rîzînd și fluturînd un evantai din pene de păsări de India. Ce tot șușotiți acolo ?

— Îi spuneam — reluă Paul — cît de mult vă iubesc. Și numai conveniențele mă împiedică să vă exprim fătîș simțămintele mele.

— Și ce te împiedică ?

— Mi-e teamă de mine.

— O ! Ești prea deștept ca să nu știi cum să-nșiri mărgăritarele măgulirilor. Vrei să-ți spun care mi-e părerea ?... Iat-o ! găsesc că ți-ai păstrat mai multă luciditate decît s-ar cădea să aibă un îndrăgostit. Să fii *floarea rară* și să rămii totuși atât de plin de duh — spuse dînsa, lăsînd ochii în jos — asta înseamnă să ai prea multe atuuri : un bărbat ar fi trebuit să aleagă. De altfel — și mie mi-e teamă de mine... !

— De ce ?

— Mai bine să nu mai vorbim. Nu găsești mamă că o asemenea convorbire e primejdioasă, atât timp cît contractul n-a fost încă semnat ?

— Va fi, zise Paul.

— Tare aș vrea să știu ce tot discută Ahile cu Nestor¹⁸, întrebă Nathalie aruncînd o privire plină de curiozitate copilărească spre ușa salonașului.

— Vorbesc despre copiii noștri, despre moartea noastră și despre alte fleacuri de soiul ăsta ; ne numără galbenii ca să ne spună dacă vom putea ține

întotdeauna cinci cai în grajd. Se mai îndeletnicesc și cu donațiile, dar eu unul le-am luat-o înainte.

— Cum asta? întrebă Nathalie.

— Nu m-am oferit eu oare în întregime de pe-acum? răspunse el, privind pe tînăra fată, a cărei frumusețe părea sporită de plăcerea pricinuită de acest răspuns care-i îmbujorase obrajii.

— Mamă, cum mi-aș putea exprima recunoștința pentru atîta mărinimie?

— Draga mea copilă, ai doar o viață întreagă înaintea ta ca să-i răspunzi. Să știi să faci zilnic fericirea cuiva, nu înseamnă asta să-i aduci comori nenumărate? Eu n-am avut altă zestre.

— Îți place Lanstrac? întrebă Paul pe Nathalie.

— Cum să nu-mi placă ceva ce-i al tău? răspunse dînsa. Grozav aș vrea să-ți văd și locuința.

— Locuința *noastră*, replică Paul. Vrei poate să știi dacă am ținut seamă de gusturile tale și dacă ai să te simți bine acolo? Datorită doamnei Evangelista, sarcina unui soț a devenit foarte anevoioasă, căci te-a deprins să fii întotdeauna fericită. Dar cînd iubirea este fără de sfîrșit, nimic nu-i cu neputință.

— Dragi copii — spuse doamna Evangelista — ați putea sta la Bordeaux în primele zile ale căsniciei. Dacă vă simțiți în stare să înfrunțați lumea care vă cunoaște, care vă iscodește și vă stingherește — fie! Dar dacă vă va stingheri pe amîndoi sentimentul acela de sfială care te cuprinde și nu poate fi tălmăcit prin vorbe, mergeți mai degrabă la Paris, unde viața unei tinere perechi se pierde în vîltoare... Numai acolo ați putea fi cu adevărat ca doi îndrăgostiți, fără să vă temeți de ridicol.

— Ai dreptate, mamă, nu mă gîndisem la asta. Abia de am răgaz să-mi pregătesc casa din Paris. Chiar astă-seară voi scrie lui de Marsay, singurul dintre prietenii mei pe care mă pot bizui, ca să dea ghes lucrătorilor.

În această clipă în care — ca toți tinerii obișnuiți să-și îndeplinească plăcerile, fără a chibzui mai înainte — Paul se hotărîse să facă cheltuiala nesăbuită de a locui la Paris, maestrul Mathias intră

în salon și-i făcu clientului său semn că vrea să-i vorbească.

— Ce s-a întâmplat, prietene? întrebă Paul, lăsându-se condus lângă o fereastră.

— Domnule conte — zise bătrînul — n-aduc nici o lețcaie ca zestre. Părerea mea e să amînăm discuția ca să puteți lua o hotărîre potrivită.

— Domnule Paul — interveni Nathalie — aș dori și eu să-ți spun un cuvînt între patru ochi.

Deși înfățișarea doamnei Evangelista rămînea liniștită, nici evreii în Evul Mediu, cînd erau zvîrliți în cazane pline cu untdelemn clocotit, nu sufereau martiriul pe care-l îndura femeia în rochie de catifea viorie. Solonet îi cheazăuise și condițiile biruinței, și acum suferea îngrozitoarele temeri ale alternativelor. Poate că-și datora izbînda neascultării fiicei sale. Nathalie cumpănise vorbele mamei, a cărei neliniște era vizibilă pentru dînsa. Cînd văzu reușita cochetărilor ei, se simți pătrunsă de mii de gînduri contradictorii. Fără să-și țină de rău mama, era totuși rușinată de teatrul acesta, al cărui cîștig era un oarecare loz. Apoi fu cuprinsă de o curiozitate plină de gelozie, ușor de închipuit. Voia să știe dacă Paul o iubea destul ca să treacă peste piedicile prevăzute de mama ei și pe care i le destăinuisese chipul cam înnourat al maestrului Mathias. Aceste simțăminte o împinseră să riște o mișcare de lealitate, care de altfel o puneă într-o lumină plăcută. Și acum nici cea mai cumplită viclenie n-ar fi fost atît de primejdioasă ca nevinovăția ei.

— Paul — îi șopti dînsa, spunîndu-i astfel pentru prima oară pe nume — dacă unele greutăți materiale ar putea să ne despartă, să știi că-ți îngădui să-ți retragi cuvîntul și să arunci asupra-mi jignirea care ar putea izvorî dintr-o ruptură.

Și puse o atît de desăvîrșită demnitate în expresia generozității ei, încît Paul se-ncrezu în dezinteresarea Nathalie și bănuî că ea nu cunoaște faptul pe care notarul lui i-l dezvăluisese tocmai atunci; strîngînd mîna tinerei fete, i-o sărută ca un bărbat

căruia îi e mai scumpă dragostea decît interesul. Nathalie surîse.

— Tinichea curată, domnule conte, să nu faceți vreo prostie, stăruî bătrînul notar, revenind lîngă clientul său.

Paul rămase pe gînduri ; socotise să aibă cam în jurul a o sută de mii de livre de rentă, din averea lui plus cea a Nathaliei ; și, oricît de îndrăgostit ar fi un bărbat, e greu să treacă fără emoție de la o sută la patruzeci și șase de mii de livre rentă, luînd și o soție deprinsă cu luxul.

— Fiica mea nu-i aici — iscodi doamna Evangelista, care înaintă cu mersul unei regine spre ginerele ei și spre notar — puteți să-mi spuneți ce s-a întîmplat ?

— Doamnă — răspunse maestrul Mathias, înspăimîntat de tăcerea lui Paul, rupînd gheața — s-a iscat o piedică dilatorie...

La cuvîntul acesta, maestrul Solonet ieși din salonaș și tăie vorba bătrînului său confrate cu o frază care-l readuse la viață pe Paul. Copleșit de amintirea cuvintelor lui pătimase și de purtarea lui de îndrăgostit, Paul nu știa nici cum să le dezmință, nici cum să le schimbe ; ar fi voit să poată să se arunce într-o prăpastie...

— Există un mijloc s-o facem pe doamna să plătească tot ce-i datorește fiicei ei, spuse tînărul notar cu un ton degajat. Doamna Evangelista are patruzeci de mii de livre de rentă în inscripțiuni cinci la sută, al căror capital va fi în curînd la paritate, dacă nu cumva o va depăși chiar ; astfel încît le putem prețui la opt sute de mii de franci. Imobilul acesta și grădina lui valorează, pe puțin, două sute de mii de franci. Acestea spuse, doamna poate transfera fiicei sale, prin contractul de căsătorie, nuda proprietate a acestor bunuri, căci nu socotesc că intențiile domnului conte sînt să-și lase soacră fără nici un mijloc de trai. Dacă doamna și-a mîncat averea, o restituie pe aceea a fiicei ei, cu o foarte mică aproximație.

— Cît de nefericite sînt femeile că nu se pricep în afaceri! spuse doamna Evangelista. Să am eu nude proprietăți? Ce-or mai fi astea, Doamne!

Paul era într-al nouălea cer auzind despre această tranzacție. Bătrînul notar, văzînd cursa întinsă, și-n care clientul său își prinsese un picior, rămase împietrit, zicîndu-și: „Mă tem să nu ne tragă pe sfoară!”

— Dacă doamna îmi urmează sfatul, își are asigurat viitorul, spuse mai departe tînărul notar. Dacă se jertfește, nu trebuie totuși să aibă neajunsuri din partea celor tineri. Nu se știe cine poate trăi, nici cine poate muri! Domnul conte va recunoaște deci prin contract că a primit întreaga sumă datorită domnișoarei Evangelista din moștenirea tatălui ei.

Mathias nu-și putu stăpîni indignarea care-i scăpăra în priviri și-i aprinse fața.

— Și suma aceasta — spuse dînsul tremurînd — este de...?

— Un milion o sută cincizeci și șase de mii de franci, conform actului...

— Atunci de ce nu-i ceri domnului conte să facă *hit et nunc*¹⁹, donația întregii sale averi viitoare lui soții? Ar fi mai onest decît ce ne cereți. Ruinarea contelui de Manerville nu se poate săvîrși sub ochii mei; eu unul mă retrag.

Făcu un pas spre ușă ca să-și vestească clientul de gravitatea împrejurărilor, dar se-ntoarse și, adresîndu-se doamnei Evangelista:

— Să nu credeți, doamnă, că vă socotesc complice la planurile confratelui meu; vă cred o femeie cinstită, o doamnă de neam mare care nu se pricepe cîtuși de puțin în afaceri...

— Mulțumesc, iubitul meu confrate, spuse Solonet.

— Știi prea bine că între noi nu-ncap insulte, îi răspunse Mathias. Doamnă, aflați cel puțin rezultatul acestor stipulațiuni. Sînteți încă destul de tînără și de frumoasă spre a vă recăsători. O! Doamne — spuse bătrînul la un gest al doamnei Evangelista — cine poate oare să răspundă de sine-însuși!

— Nu credeam, domnule — spuse doamna Evangelista — că, după ce am rămas văduvă timp de șapte ani, anii cei mai frumoși ai vieții, și după ce din dragoste pentru fiica mea am refuzat partide strălucite, să fiu azi, la treizeci și nouă de ani, bănuită de o asemenea sminteală! Dacă n-am discuta afaceri, aș lua asemenea vorbă drept o necuviință.

— Dar n-ar fi o mai mare necuviință să cred că nu vă mai puteți recăsători?

— A voi și a putea sînt doi termeni foarte osebiți, spuse cu galanterie Solonet.

— Bine! reluă maestrul Mathias, să nu mai vorbim despre căsătoria dumneavoastră. Puteți totuși, și o dorim cu toții, să mai trăiți încă patruzeci și cinci de ani. Însă, cum atît timp cît veți fi în viață păstrați pentru dumneavoastră uzufructul averii domnului Evangelista, copiii dumneavoastră nu se vor alege cu nimic din avere, nu?

— Ce înseamnă fraza asta? spuse văduva. Ce înseamnă vorba asta, *uzufruct*?

Solonet, om de gust și cu purtări alese, începu să rîdă.

— Să vă traduc atunci, spuse bătrînul. Dacă copiii dumneavoastră vor să fie cuminți, atunci se vor gîndi la viitor. Să te gîndești la viitor, asta înseamnă să pui deoparte jumătate din venituri — presupunînd că nu vom avea mai mult de doi copii, căroră urmează să le dăm mai întîi o bună creștere, apoi o zestre îndestulătoare. Fiica și ginerele dumneavoastră se vor limita așadar la douăzeci de mii de livre de rentă, deși fiecare din ei cheltuiau cîte cincizeci mai înainte de căsătorie. Și asta nu-i nimic. Clientul meu va trebui, într-o bună zi, să restituie copiilor lui un milion una sută cincizeci și șase mii de franci din zestrea mamei lor, bani pe care nici nu-i va fi primit poate, dacă soția îi va fi murit și dacă — ceea ce se poate întîmpla — doamna ar mai trăi pe-atunci. Într-un cuvînt, a iscăli un asemenea contract, nu înseamnă oare să te arunci legat de mîini și de picioare în Gironda? Vreți să faceți fericirea domnișoarei, fiica dumneavoastră? Dacă

ea își iubește soțul — sentiment de care notarii nu se-ndoiesc niciodată — se va mărita și cu necazurile lui. Iar eu, doamnă, văd destule necazuri ca s-o facă să moară de inimă rea, căci va fi săracă lipită. Da, doamnă, sărăcia — pentru oameni cărora le trebuie o sută de mii de livre de rentă — înseamnă să nu ai în buzunar mai mult de douăzeci de mii. Dacă, din dragoste, domnul conte ar face nebunii, soția lui l-ar ruina cerîndu-i zestrea înapoi, în ziua în care s-ar întîmpla vreo nenorocire. Pledez aici pentru dumneavoastră... pentru dînșii, pentru copiii lor, pentru toată lumea.

„Bătrînul a pus la bătaie toate armele!” se gîndi maestrul Solonet, aruncînd clientei lui o privire ca pentru a-i spusе: „Acum e momentul!”

— Există un mijloc să împaci toate aceste interese, răspunse liniștită doamna Evangelista. Eu pot să-mi opresc numai o pensie minimă și să intru într-o minăstire, astfel că veți avea toate bunurile mele încă de pe acum. Pot să părăsesc chiar lumea, dacă moartea mea timpurie ar fi să consfințească fericirea fiicei mele.

— Doamnă — spusе bătrînul notar — să nu ne grăbim și să cumpănim cu chibzuială soluția care va împăca toate greutățile.

— Ei! Doamne — spusе doamna Evangelista, care se vedea pierdută, dacă se mai întîrzia — totul e cumpănit. Habar n-aveam ce-nseamnă în Franța o căsătorie. Sînt spaniolă și creolă și habar n-aveam că înainte de a-ți mărita fata trebuie să știi cîte zile îți mai hărăzește Dumnezeu, că fiică-mea va suferi din pricină că eu trăiesc și că port o vină pentru faptul că sînt în viață precum și o altă vină, aceea de a fi trăit pe lumea asta. Cînd bărbatul meu m-a luat de soție, n-aveam altceva decît numele și făptura mea. Numai numele meu prețuia pentru dînsul cît o comoară față de care comorile lui păleau. Ce avere poate oare trage mai greu în cumpănă decît un nume mare? Zestrea fetei mele este frumusețea, virtutea, fericirea, obîrșia aleasă, buna creștere. Bani pot oare să-ți asigure toate comorile astea? Dacă

tatăl Nathaliei ar asculta convorbirea noastră, sufletul lui generos ar fi pentru totdeauna rănit și i-ar strica fericirea pe care o gustă el în rai. A risipit nebunește peste câteva milioane, fără ca eu să fi crîcnit vreodată. Față de felul de viață pe care ar fi voit să-l duc — de la moartea lui am ajuns să duc un trai chibzuit. Să rupem așadar logodna! Domnul de Manerville este atît de abătut, încît...

Nici o onomatopее n-ar putea să redea încurcătura și zăpăceala pe care expresia *să rupem logodna* a stîrnit-o în convorbire; destul să spunem că cele patru persoane, atît de bine crescute, începură să vorbească toate deodată.

— În Spania, dacă vrei, te poți mărita spaniolește, dar în Franța te măriți franțuzește, după tipic — și după cum e cu putință! spunea maestrul Mathias.

— Ah! Doamne, strigă Paul, ieșind din toropeală. Vă înșelați asupra sentimentelor mele.

— Nu e vorba de sentimente, spuse bătrînul notar, voind să-și strunească clientul. Noi facem aici tranzacții pentru trei generații. Oare noi sîntem cei care am mîncat milioanele lipsă — noi care nu cerem nimic altceva decît să descurcăm aceste greutateți pentru care n-avem nici o vină?

— Luați-ne de soție și nu vă mai tocmiți! propunea Solonet.

— Ne tocmim? Ne tocmim? Spui că ne tocmim, pentru că apărăm interesele copiilor, ale tatălui și ale mamei? continuă Mathias.

— Da — spunea în același timp Paul soacrei lui — deplîng risipa făcută în timpul tinereții mele, ceea ce nu-mi îngăduie azi să închei această discuție printr-un singur cuvînt, după cum și dumneavoastră vă pare rău de lipsa de pricepere în afaceri și de lipsa involuntară de chibzuială. Dumnezeu mi-e martor că în clipa aceasta nu mă gîndesc la mine. O viață modestă la Lanstrac nu mă sperie; dar nu trebuie oare ca și domnișoara Nathalie să renunțe la plăcerile, la deprinderile ei? Iată cum se schimbă felul nostru de viață.

— De unde tot scotea Evangelista milioanele ?
întrebă văduva.

— Domnul Evangelista făcea afaceri, juca în viață rolul important al neguțătorilor, trimitea nave peste mări și țări și câștiga sume însemnate, în timp ce noi sîntem doar un proprietar cu un capital pierdut și ale cărui venituri nu sînt elastice, răspunse repede bătrînul notar.

— Ar mai fi un mijloc să le împăcăm pe toate, interveni Solonet, care — prin vorbele acestea, rostite cu glas pițigăiat — îi făcu pe ceilalți trei să tacă, atrăgîndu-le privirile și luarea-aminte.

Tînărul notar semăna acum cu un vizitiu priceput care ține hăturile unui atelaj de patru cai și se desfătă cînd să-i îndemne, cînd să-i oprească. Dezlănțuia patimile și le potolea, pe rînd, făcînd să asude în hamurile lor, atît pe Paul, a cărui viață și fericire erau în discuție în fiecă clipă, cît și pe clientela lui, care nu mai vedea prea limpede printre toate meandrele discuției.

— Doamna Evangelista — spuse dînsul după o pauză — poate să vă lase de pe acum inscripțiile de cinci la sută și să-și vîndă imobilul. Am să încerc să izbutesc ca să obțină pe dînsul trei sute de mii de franci, împărțindu-l în loturi. Din valoarea lui vă va înmîna o sută cincizeci de mii de franci. În chipul acesta doamna vă va da numaidecît nouă sute cincizeci de mii de franci. Și dacă aceasta nu reprezintă chiar tot ce-i datorează fiicei sale, vă întreb : găsiți oare în Franța multe fete cu asemenea zestre ?

— Bine — răspunse maestrul Mathias — dar ce va face doamna ?

La întrebarea aceasta, care da de bănuît că Mathias se mai înduplecase, Solonet își spuse în sinea lui : „Haide, haide, vulpoi bătrîn, te-ai prins singur în laț !“

— Doamna ? ! — răspunse cu voce tare tînărul notar — doamna va păstra cei cincizeci de mii de scuzi care mai rămîn din prețul imobilului ei. Această sumă, adăugată produsului vînzării imobilului, se poate plasa în rentă viageră și-i va aduce douăzeci de mii de livre venit. Domnul conte îi va oferi o lo-

cuință la dînsul. Lanstrac e destul de mare! Aveți un imobil la Paris — spuse apoi, adresîndu-i-se lui Paul direct —, doamna, soacra dumneavoastră, poate să trăiască oriunde alături de dumneavoastră. O văduvă care, fără a avea de suportat greutățile unui menaj, dispune de un venit de douăzeci de mii de livre, e mai bogată decît era pe cînd putea dispune de întreaga avere. Doamna Evangelista n-o are decît pe fiica ei, domnul conte este de asemenea singur, moștenitorii dumneavoastră sînt deocamdată ipotetici; nu aveți așadar a vă teme de nici un fel de interese protivnice. Soacra și ginerele care se găsesc în condițiile în care sînteți dumneavoastră, alcătuiesc întotdeauna o familie strînsă. Doamna Evangelista va compensa deficitul din ziua aceasta prin pensia pe care vă va da-o din renta sa viageră de douăzeci de mii — contribuînd astfel la existența dumneavoastră. Știm că doamna este prea generoasă și dintr-un neam prea mare, ca să ne putem închipui c-ar vrea să fie o povară pentru copiii ei. Și astfel veți trăi uniți, fericiți, putînd dispune de o sută de mii de franci pe an — sumă îndestulătoare, nu-i așa, domnule conte, ca să te poți bucura în orice țară de o viață fericită și să-ți îndeplinești orice capricii? Și, credeți-mă, tinerii căsătoriți sînt adesea nevoia unui al treilea în căsnicia lor. Și vă întreb, ce ființă poate fi mai duiosă decît o bună mamă...

Auzîndu-l vorbind pe Solonet, lui Paul i se părea că ascultă un glas de înger. Privi la Mathias ca să știe dacă împărtășea și el admirația pentru călduroasa elocință a lui Solonet, fiindcă nu bănuia că sub năvalnica și amăgitoare pornire a cuvintelor lor pline de patimă, notarii ascund — asemenea diplomaților — o fire rece și un statornic spirit de observație.

— Un mic rai... exclamă bătrînul.

Uimit de bucuria care se citea în ochii clientului său, Mathias se așeză pe o sofa și-și lăsă capul într-o mină, pe cît se părea adîncit într-o meditație îndurerată. Cunoștea bine greoaia frazeologie cu care oamenii de afaceri își înfășoară, cu chibzuială, vicleniile, și nu era omul care să se lase tras pe sfoară.

Începu să observe pe furis pe confratele său și pe doamna Evangelista, care continuau să stea de vorbă cu Paul, încercînd să surprindă unele indicii ale unei tirii a cărei canava, țesută cu măiestrie, începea să se lase descoperită.

— Îți mulțumesc domnule — îi spuse Paul lui Solonet — pentru osteneala pe care ți-o dai ca să împaci interesele noastre. Această tranzacție rezolvă toate greutățile, mai bine decît aș fi putut-o nădăjdui. Dacă totuși vă mulțumește această soluție doamnă? zise apoi, întorcîndu-se către doamna Evangelista — căci nu aș voi să primesc nimic, dacă nu v-ar conveni deopotrivă și dumneavoastră.

— Pe mine — răspunse ea — tot ceea ce poate să facă fericirea copiilor mei mă copleșește de bucurie. Nu vă mai sinchisiți de mine.

— Asta nu se poate, adăugă repede Paul. Dacă existența dumneavoastră n-ar fi asigurată în chip onorabil, Nathalie și cu mine am suferi mai mult decît dumneavoastră.

— Fiți fără grijă, domnule conte, îl liniști Solonet. „Ah! — se gîndi maestrul Mathias — au să mi-l facă să sărute biciul înainte de a-l croi cu dînsul!”

— Puteți fi liniștit — spunea Solonet — în clipa aceasta se fac atîtea speculațiuni la Bordeaux, încît plasamentele în rentă viageră se negociază cu dobinzi avantajoase. După ce veți fi preluat, asupra prețului imobilului și al mobilierului, cei cincizeci de mii de scuzi pe care vi-i datorăm, sînt în măsură să garantez doamnei că-i vor rămîne două sute cincizeci de mii de franci. Mă oblig să plasez această sumă în rentă viageră, garantată cu ipotecă de primul rang asupra unor bunuri valorînd un milion și să obțin o dobîndă de zece la sută — adică douăzeci și cinci de mii de franci venit. Așa că unim prin căsătorie, cu mici deosebiri, averi egale. Într-adevăr, față de cele patruzeci și șase de mii de livre de rentă ale dumneavoastră, domnișoara Nathalie aduce patruzeci de mii de livre rentă în obligațiuni de cinci la sută și o sută cincizeci de mii de franci în numerar, putînd

produce un venit de șapte mii de livre: în total, patruzeci și șapte de mii de franci venit.

— E limpede, zise Paul.

Sfirșindu-și fraza, maestrul Solonet aruncase clienței sale o privire piezișă (căre nu scăpă maestrului Mathias) ce voia să spună: „Acum aruncă-n foc rezervele!”

— Dar — strigă doamna Evangelista, într-o izbucnire de veselie ce nu părea cituși de puțin prefăcută — eu pot să-i dăruiesc Nathaliei și nestematele mele; cred că prețuiesc cel puțin o sută de mii de franci!

— Hai să mergem să le prețuim, sări notarul, și aceasta schimbă datele problemei. Cred că acum nimic nu se mai împotrivește ca domnul conte să fie de acord că a primit totalitatea sumelor datorate domnișoarei Nathalie asupra moștenirii părintelui ei și că, în consecință, viitorii soți pot să definitiveze contul tutelei prin contractul de căsătorie. Dacă doamna, sărăcindu-se cu o lealitate specific spaniolă, se achită de obligațiile ei, cu o diferență în minus de o sută de mii de franci — e drept, credem, că fie socotită descărcată.

— Nimic mai drept, răspunse Paul. Sint însă coștit de generozitatea acestei atitudini.

Maestrul Mathias observă o expresie de bucurie pe fața doamnei Evangelista, cind văzu înlăturate aproape toate greutățile; bucuria aceasta și faptul că diamantele, uitate, sosiseră acum ca o oștire proaspătă, îi întăriră bănuielele.

„Scena era dinainte pregătită între dînșii, așa cum jucătorii măsluiesc cărțile pentru o partidă în care vor să ruineze vreun ageamiu nepriceput, gindi bătrînul notar. Va ajunge oare acest sărman copil, pe care-l știu de cînd s-a născut, să fie jumulit de viu de soacră-sa și fript și mîncat pe altarul iubirii de soția lui? Iar eu, care i-am îngrijit atît de bine moșiile-i mănoase, să trebuie să stau și să văd cum i le înhite într-o singură seară? Trei milioane și jumătate ipotocate pentru o zestre de un milion — și o

sută de mii de franci pe care femeile astea două i le vor infuleca... ?”

Descoperind în inima acestei soacre intenții care — fără să țină de ticăloșie, de crimă, de furt, de tilhărie, de escrocherie, de orice simțămînt rău sau măcar vrednic de dojană — cuprindeau cu toate acestea în germene toate fărădelegile cu putință, maestrul Mathias nu simți nici durerea și nici indignarea izvorită din firea lui generoasă. Nu era un mizantrop, ci un bătrîn notar, obișnuit în meseria lui cu socotelile iscusite ale oamenilor de lume, cu trădările acelea meșteșugite care sînt mai răufăcătoare decît o tilhărie săvîrșită la drumul mare de un biet nenorocit, ce va fi apoi purtat cu mare alai să i se pună gîtul sub ghilotină. Pentru înalta societate, aceste răspintii ale vieții, aceste soboare diplomatice sînt asemenea unor unghere rușinoase în care fiecare își leapădă gunoaiele. Plin de milă față de clientul său, maestrul Mathias arunca o privire cuprinzătoare asupra viitorului în care nu vedea nimic bun.

„Să intrăm dar și noi pe cîmpul de luptă cu aceleași arme, își zise el — și să-i înfringem.”

În acea clipă, Paul, Solonet și doamna Evangelista, stinjenii de tăcerea bătrînului, își dădură seama cîtă nevoie au de incuviințarea acestui cenzor, pentru a le fi consfințită tranzacția, și tustrei îl priviră în același timp.

— Ei, ia spune, scumpe maestre Mathias, ce gîndești despre aceasta ? îl întrebă Paul.

— Uite ce gîndesc, răspunse neînduplecatul și ze-losul notar. Dumneata nu ești atît de bogat ca să săvîrșești asemenea sminteli regești. Moșia Lanstrac, inclusiv mobilierul castelului, prețuită cu trei la sută, reprezintă peste un milion : fermele de la Grassol și Guadet, via dumitale de la Bellerose, mai fac încă un milion ; bașca cele două imobile cu mobilierul lor care fac un al treilea milion. Față de aceste trei milioane ce aduc o rentă de patruzeci și șapte de mii și două sute de franci, domnișoara Nathalie vine cu opt sute de mii de franci în rentă de stat (înscrise în Cartea Mare a Datoriei Publice) și, să presupunem,

cu încă una sută mii de franci în diamante — valoare care-mi pare a fi destul de ipotetică! Apoi una sută cincizeci de mii de franci...! Față de aceste cifre, confratele meu va zice, plin de trufie, că vom înfrăți averi egale; el dorește să rămînem grevați, față de copiii noștri, cu suma de una sută de mii de franci, de vreme ce noi vom recunoaște soției noastre, prin contul de tutelă, un aport de un milion una sută cincizeci și șase de mii de franci, cînd în realitate nu vom primi decît un milion și cincizeci de mii! Și stați să ascultați asemenea baliverne ca niște îndrăgostiți vrăjiți, închipuindu-vă că maestrul Mathias, care nu-i îndrăgostit, ar putea să uite aritmetica și n-are să vă atragă luarea-aminte asupra deosebirii între plasamentele imobiliare — al căror capital e uriaș și crește neconținut — și veniturile zestrei acesteia al cărei capital e supus intimplării și al cărei venit se poate micșora. Sînt la o vîrstă cînd mi-a fost dat să văd și scăzînd valoarea numerarului și urcînd aceea a pămînturilor. M-ați chemat, domnule conte, ca să țin seamă de interesele dumneavoastră: lăsați-mă să le iau apărarea, sau goniți-mă.

— Dacă domnul caută o avere egală cu averea sa — vorbi Solonet — noi nu dispunem de un capital de trei milioane și jumătate; nimic mai limpede. Dacă posedați aceste copleșitoare trei milioane, noi nu vă putem oferi decît sărmanul nostru milion. O nimica toată! De trei ori cît zestrea unei arhiducese din Casa de Austria. Bonaparte, cînd a luat-o pe Marie-Louise, a primit două sute cincizeci de mii de franci.

— Marie-Louise l-a pierdut pe Bonaparte! bombăni maestrul Mathias.

Mama Nathaliei prinse tilcul acestor cuvinte.

— Dacă jertile mele nu-s bune la nimic — strigă dînsa — nu înțeleg să mai prelungim în van asemenea discuție. Mă bazez pe discreția domnului și renunț la cînslea de a-l avea drept ginere.

Conform desfășurării prestabilite de tînărul notar, bătălia aceasta de interese ajunsese la termenul la care biruința trebuia să atîrne de partea doamnei

Evangelista. Soacra își deschisese sufletul, își dăruise toate bunurile, se achitase aproape în întregime. Ca să nu poată fi învinuit de încălcarea legilor generozității și ale iubirii, viitorul soț trebuia să primească aceste condiții, hotărâte de mai înainte între maestrul Solonet și doamna Evangelista. Întocmai ca limba unui orologiu care e cîrmuit de resorturile lui lăuntrice, Paul ajunsese, mîndru, la țel.

— Cum, doamnă — strigă dînsul — ați putea sfărîma, într-o clipită... ?

— Dar, domnule, răspunse dînsa, oare cui îi sînt îndatorată ? Fiicei mele, nu ? Cînd va împlini douăzeci și unu de ani, va putea primi toate conturile și îmi va da cuvenita descărcare. Va dispune de un milion și va putea, după plac, să-și aleagă viitorul soț printre fiii tuturor *pairilor* Franței. Nu e oare o mlađiță a casei Réal ?

— Doamna are perfectă dreptate. De ce să fie mai oropsită astăzi decît peste patrușprezece luni ? De ce s-o lipsiți de privilegiile maternității ? adăugă Solonet.

— Mathias ! — strigă Paul cu adîncă durere — există două chipuri de a se ruina, și în clipa aceasta dumneata mă duci la pierzanie.

Făcu un pas spre dînsul, fără îndoială pentru a-i spune că dorința lui era să se întocmească numaidecît contractul. Bătrînul notar preîntîmpină această nenorocire cu o privire care voia să spună : „Așteaptă !” Apoi văzu lacrimile din ochii lui Paul, lacrimi smulse de rușinea pe care i-o pricinuia discuția aceasta și de fraza neînduplecată prin care doamna Evangelista prevestea o ruptură, și încercă să le preîntîmpine printr-un gest : gestul lui Arhimede care a strigat : *Eureka !*²⁰ Cuvintele ei, *pair al Franței*, se ridicaseră înaintea lui ca o torță²¹ pîlpiind într-o hrubă.

Făcîndu-și apariția în aceeași clipă, fermecătoare ca aurora, Nathalie întrebă cu aerul ei copilăresc :

— Sînt de prisos ?

— Cu totul de prisos, fiica mea, îi răspunse mânia ei cu o crudă amărăciune în glas.

— Vino, scumpa mea Nathalie — spuse Paul, luînd-o de mînă și ducînd-o spre un jilț, lîngă cămin — totul e în ordine !

Simțea că-i peste puterile sale să privească prăbușirea nădejdlor pe care și le făurise.

Mathias reluă iute :

— Da, totul poate încă fi pus în ord'ine.

Ca unui general care răstoarnă într-o clipă toate combinațiile pregătite de inamic, bătrînul notar întrezărise o modalitate prin care geniul bun care oblăduiește Notariatul îi dicta, conform cerințelor legale, un plan în stare să ocrotească viitorul lui Paul și al copiilor lui. Maestrul Solonet nu cunoștea alt final, pentru aplanarea acestor greutăți de neîmpăcat, decît hotărîrea inspirată de iubirea tînărului conte — hotărîre către care îl călăuzise furtuna de sentimente și de interese stingherite. Așa încît se arătă cum nu se poate mai surprins de exclamația confratelui. Curios să afle remediul pe care maestrul Mathias îl putea găsi unei situații ce părea cu desăvîrșire pierdută, îl întrebă :

— Ce anume propunere aveți de făcut ?

— Nathalie, copilă dragă, lasă-ne singuri ! spuse doamna Evangelista.

— Prezența domnișoarei nu e de prisos, interveni surizînd maestrul Mathias. Voi vorbi atît în interesul domnișoarei, cît și în interesul domnului conte.

Se făcu atunci o tăcere adîncă, în timp ce fiecare aștepta, cu sufletul răscolit de o nespusă curiozitate, improvizația bătrînului.

— Astăzi — reluă domnul Mathias, după o pauză — meseria de notar și-a schimbat înfățișarea. Spre deosebire de ce se întîmpla odinioară, astăzi revoluțiile politice înriuesc asupra viitorului familiilor. Altădată, existențele erau hotărîte și rangurile prestabilite...

— Aci nu facem un curs de economie politică, ci un contract de căsătorie, întrerupse Solonet, lăsînd să-i scape un gest de nerăbdare față de bătrîn.

— Te rog să mă lași să vorbesc și pe mine, zise bătrînul.

Solonet se așează pe sofa, spunându-i încet doamnei Evangelista :

— Să auziți acum poliloghie.

— Notarii sînt așadar siliți să urmărească mersul treburilor politice, care astăzi sînt strîns legate de interesele fiecăruia. Iată o pildă. Odinioară, nobilimea avea averi de care nu se putea nimeni atinge, dar pe care legile revoluției le-au irosit și pe care sistemul actual tinde să le reconstituie, reluă bătrînul notar, lăsîndu-se pradă beției de cuvinte afecționate de *tabellionaris boa constrictor*. * Prin numele ce-l poartă, prin însușirile sale, prin averea sa, domnul conte e chemat să ajungă într-o zi în Camera electivă. S-ar putea ca soarta să-l facă să intre chiar în Camera ereditară, și știm că sînt destule posibilități care ne-ar putea justifica prevestirile. Nu împărtășiți și dumneavoastră, doamnă, părerea mea ? o întrebă pe văduvă.

— Ai presimțit năzuința mea cea mai scumpă — răspunse dînsa. Manerville va fi *pair* al Franței ! Dacă nu, aș muri de ciudă.

— Și ce poate să ne ducă spre acest țel ?... întrebă maestrul Mathias, adresîndu-se viclenei văduve, cu un gest plin de bonomie.

— Va fi cea mai fierbinte dorință a mea.

— Prea bine ! reluă Mathias. Oare, căsătoria aceasta n-ar fi un prilej firesc să înființăm un majorat ? Fără-ndoială că aceasta va contribui să determine actuala cîrmuire să-l numească pe clientul meu *pair* la cea dintîi promoție. Domnul conte va consacra firește, majoratului, moșia Lanstrac, prețuită la un milion. Nu-i cer domnișoarei să contribuie la constituirea majoratului cu o sumă egală — n-ar fi drept ; dar putem să afectăm scopului cei opt sute de mii de franci care-i constituie aportul. Sînt de vinzare chiar acum două domenii învecinate cu moșia Lanstrac ; folosind pentru plasamente imobiliare suma de opt sute de mii de franci, aceasta i-ar putea aduce un venit de patru și jumătate la sută. Imobilul de la

* Notarul — *boa constrictor* (șarpele boa).

Paris trebuie de asemenea cuprins în instituirea majoratului. Cu ceea ce va mai rămîne din cele două averi, cuminte administrate, se va putea ajunge la cîpătuirea celorlalți copii. Dacă părțile contractante sînt de acord cu aceste dispozițiuni, domnul conte va putea dispune — contul de tutelă rămînînd încărcat cu diferența. Cu asta sînt de acord!

— *Questa coda non è di questo gatto!*²² strigă doamna Evangelista, privind la cumătrul Solonet și arătîndu-i-l pe Mathias.

— Și-a virit dracul coada! îi șopti Solonet, răspunzînd proverbului italianesc cu o altă zicală.

— Ce înseamnă toată harababura asta? îl întrebă Paul pe Mathias, însoțindu-l în salonaș.

— Dă-mi voie să te-mpiedic să te ruinezi, îi răspunse încet bătrînul notar. Vrei cu orice preț să te căsătorești cu o fată și cu o mamă care au mincat două milioane în șapte ani și să fii apoi încărcat cu o datorie de mai bine de o sută de mii de franci față de copiii dumitale, cărora, într-o bună zi, va trebui să le numeri acești bani — din care astăzi abia vei primi un milion? Riști să-ți vezi întreaga avere irosită în cinci ani, să rămii sărac ca Iov și, în plus, debitorul unor sume importante față de soția dumitale sau față de moștenitorii ei. Dacă vrei să te înhami la o asemenea tărăbcanță, poți s-o faci, domnule conte; dar lasă-l măcar pe bătrînul dumitale prieten să salveze casa de Manerville.

— Și în ce fel o vei salva?

— Ascultă-mă, domnule conte. Ești îndrăgostit, nu-i așa?

— Da.

— Un îndrăgostit e cam tot atît de discret, cît poate fi o gură de tun; nu vreau să-ți spun nimic altceva. Dacă ai vorbi, se prea poate ca nunta să nu se mai facă. Îți pun iubirea sub scutul tăcerii. Ai încredere în devotamentul meu?

— Ce întrebare!

— Ei bine! Află că doamna Evangelista, notarul și fiica ei, vor să ne cam tragă pe sfoară și sînt mai mult decît iscusiți. Doamne, ce joc strîns!

— Chiar și Nathalie ? strigă Paul.

— N-aș pune mina-n foc, răspunse bătrînul. O dorîți — așadar luați-o ! Dar aș vrea să văd căsătoria asta înfăptuită, fără cea mai mică nemulțumire de partea dîmitale.

— Și în ce fel ?

— Fata aceasta ar cheltui tot aurul unui regat. Știe să călărească întocmai ca o călăreață de circ. La drept vorbind, e emancipată : fete de soiul ăsta sînt de obicei soții rele.

Paul strinse mina maestrului Mathias și-i spuse, luînd un aer mai semeț :

— Fii pe pace ! Dar, deocamdată, ce să fac ?

— Să ții morțiș la condițiile acestea : și vor consimți, căci nu le atinge cu nimic interesele. De altfel, doamna Evangelista n-are altă dorință decît să-și mărite fata. Am citit jocul ei ; ferește-te de dînsa.

Paul reîntră în salon, unde-o văzu pe soacră-sa șușotind cu Solonet, întocmai cum vorbise și el cu Mathias. Părăsită între cele două tainice conferințe, Nathalie se juca alene cu un evantai. Destul de stîngherită, neștiind ce să facă, ea se întreba : „Ce ciudat, de ce nu mi se spune nimic despre situația mea ?“

Tinărul notar prinsese, în linii mari, efectul îndepărtat al clauzei întemeiate pe amorul propriu al părților, cursă în care clienta lui căzuse numaidecît. Dar, dacă Mathias era numai notar și atît — Solonet era încă intrucitva și bărbat și aducea în afaceri o ambiție tinerească. Se întîmplă adesea ca vanitatea să-l facă pe un tinăr să uite de interesele clientului. În împrejurarea de față, maestrul Solonet — care nu voia s-o lase pe văduvă să creadă că Nestorul îl va învinge pe Ahile — o sfătuia să încheie repede în aceste condiții. Puțin îi păsa de modalitățile de lichidare a contractului, în viitor ; pentru dînsul, condițiile biruinței erau eliberarea doamnei Evangelista de orice sarcini, asigurarea existenței ei și căsătoria Nathaliei.

— Întreg orașul Bordeaux va afla că dăruieți aproape un milion una sută de mii de franci Nathaliei și că vă mai rămîn douăzeci și cinci de mii de livre rentă,

șopti Solonet la urechea doamnei Evangelista. Nici nu mă așteptam să obținem un rezultat atît de frumos.

— Dar — întrebă dinsa — lămurește-mi pricina : de ce crearea majoratului a domolit dintr-o dată furtuna ?

— Se tem de dumneavoastră și de fiica dumneavoastră. Un majorat este inalienabil : nici unul dintre soți nu se poate atinge de dînsul.

— Aceasta e cu adevărat jignitor.

— Nu. Noi numim asta prevedere. Bătrînul a căutat să vă prindă-n laț. Dacă refuzați să constituiți majoratul, ne va spune așa : „Voiți prin urmare să risipiți averea clientului meu, avere care, prin înființarea majoratului, e pusă la adăpost de orice, întocmai ca și cum soții s-ar căsători sub regim dotal ?”

Solonet își liniște propriile scrupule, spunîndu-și : „Stipulațiunile acestea n-au urmări decît pentru viitor, și atunci doamna Evangelista va fi moartă și îngropată.”

În acea clipă însă, doamna Evangelista se mulțumi cu lămuririle date de Solonet, în care avea o deplină încredere. De altfel, habar n-avea de legi ; își vedea fiica măritată și deocamdată nu dorea nimic mai mult. Se lăsă amețită de beția victoriei. Și așa cum prevăzuse maestrul Mathias, nici Solonet, nici doamna Evangelista nu pricepuseră încă toată adîncimea concepției lui, sprijinită pe raționamente de nebiruit.

— Bine domnule Mathias — zise văduva — sîntem de acord.

— Doamnă, dacă dumneavoastră și domnul conte consimțiți la hotărîrea aceasta, trebuie să vă spuneți ultimul cuvînt. Este de la sine înțeles — spuse dînsul, privindu-i pe amîndoi — că nunta nu va avea loc decît sub condiția constituirii unui majorat alcătuit din moșia Lanstrac și din imobilul situat în strada de la Pépinière, aparținînd viitorului soț, *item* din cei opt sute de mii de franci nîmerar luați din aportul viitoarei soții, sumă ce urmează a fi folosită pentru a se cumpăra pămînt. Vă rog să-mi iertați, doamnă, repetarea aceasta ; e nevoie de un angajament pozitiv și

solemn. Înființarea unui majorat cere anume formalități — petiții pe lângă cancelarie, o ordonanță regală — pentru ca imobilele să fie considerate printre acele bunuri pe care ordonanța regală are puterea să le facă inalienabile. În multe familii s-ar proceda prin compromis, dar la dumneavoastră simpla încuviințare e de ajuns. Consimțiți, doamnă ?

— Da, spuse doamna Evangelista.

— Da, rosti și Paul.

— Și eu ? întrebă rîzînd Nathalie.

— Sînteți minoră, domnișoară — răspunse Solonet — și să nu vă plîngeți de asta.

A rămas stabilit ca maestrul Mathias să întocmească contractul, ca maestrul Solonet să redacteze contul de tutelă și ca aceste acte să fie iscălite, conform legii, cîteva zile înainte de celebrarea cununiei.

După salutarile d'e rigoare, cei doi notari se ridicară.

— Plouă, Mathias, nu vrei să te conduc ? propuse Solonet. Sînt cu cabrioleta.

— Trăsura mea e la dispoziția dumată, interveni Paul, arătîndu-și astfel intenția să-l întovărășească pe bătrîn.

— N-aș voi să-ți răpesc nici o clipă — răspunse Mathias — primesc propunerea confratelui meu.

— Ei bine ! — i se adresă Ahile lui Nestor, cînd cabrioleta porni — ai fost cu adevărat patriarhal. Fără doar și poate că tinerii aceștia s-ar fi ruinat.

— Eram înspăimîntat de viitorul lor, spuse Mathias, păstrînd taina în ce privește tilcul propunerii sale.

Cei doi notari semănau în clipa aceea cu doi actori care și-ar da mina în culise, după ce jucaseră la teatru scena unei înverșunate sfade.

— Dar... — întrebă Solonet care începuse să se gîndească la interesele meseriei lui — nu-mi incumbă oare mie achiziționarea pămînturilor despre care vorbești ? Aceasta nu înseamnă folosirea zestrei noastre ?

— Cum ați putea face să intre într-un majorat înființat d'e contele de Manerville, bunurile domnișoarei Evangelista ? răspunse Mathias.

— Cancelaria regală va rezolva această greutate, replică Solonet.

— Dar eu sînt în același timp notarul vinzătorului și al cumpărătorului, răspunse Mathias. De altfel, domnul de Manerville poate cumpăra pe numele lui; cu prilejul plății, firește că vom menționa modul cum s-au folosit fondurile dotale.

— Găsești răspuns la orișice, scumpe maestre, replică Solonet, rizînd. Ai fost surprinzător în seara asta! Ne-ai biruit.

— Ca un biet bătrîn care nu s-aștepta să dea piept cu bateriile voastre pline de șrapnele, nu m-am ținut prea rău, nu-i așa?

— Ha! ha! rise Solonet.

Această neplăcută luptă, în care fusese primejduită fericirea unei familii, rămăsese acum doar o problemă de polemică notarială.

— Nu degeaba am patruzeci de ani de circiocărie! spuse Mathias. Ascultă Solonet — eu sînt un om cumsecade: ai să poți lua parte și dumneata la contractul de vinzare al pămînturilor care urmează să întregască majoratul.

— Mulțumesc de bunătate, Mathias. La primul prilej, mă vei găsi cu totul de partea dumitale.

În timp ce notarii se depărtau astfel liniștiți, dar cu gîtlejurile înfierbîntate de atîta vorbărie, Paul și cu doamna Evangelista erau pradă acelei exaltări nervoase, a acelor bătaii sporite ale inimii, acelei frămîntări a minții pe care o resimt oamenii pătimași, după o scenă în care interesele și sentimentele lor au fost violent zgîlțuite. La doamna Evangelista, aceste ultime răbufniri ale furtunii erau stăpînite de un gînd cumplit — de o arșiță roșie pe care voia s-o domolească.

„Maestrul Mathias n-o fi năruit el în cîteva clipe munca mea de șase luni? se întreba dînsa. Nu l-o fi smuls pe Paul iniriurii mele, săpîndu-i în minte grave bănuieli, în timpul tainicii lor convorbiri din salonaș?”

Stătea în picioare, înaintea căminului, gînditoare, cu cotul rezemat pe marmură. Cînd poarta se închise,

după plecarea trăsurii cu cei doi notari, se întoarse spre ginerele ei, nerăbdătoare să-și spulbere bănuiele.

— Iată cea mai grozavă zi a vieții mele, strigă Paul, bucuros că vedea toate greutatele sfârșite. Nu cunosc om mai dîrz ca bătrînul Mathias. Să-l audă Dumnezeu și să ajung *pair al Franței* ! O doarese acum, scumpă Nathalie, mai mult pentru tine decît pentru mine. Tu ești toată ambiția mea ; nu trăiesc decît pentru tine !

Auzind vorbele acestea țîșnite ca din inimă, zărind mai ales albastrul atît de limpede al ochilor lui Paul, în a căruî privire și pe a căruî frunte nu mijeau nici un gînd ascuns, bucuria doamnei Evangelista fu deplină. Ii păru rău de vorbele cam aspre cu care își îmboldise ginerele și, în beția biruinței, se hotări să însenineze viitorul. Iși reluă atitudinea liniștită, în privirea ei începu să sticlească prietenia aceea atît de dulce, care-o făcea seducătoare, și-i răspunse lui Paul :

— La fel pot să-ți spun și eu. Nu știu, zău, scumpul meu copil, dacă temperamentul meu spaniol nu m-o fi tîrit mai departe decît ar fi vrut să meargă inima ? Fii așa precum ești, ca Dumnezeu de bun, și nu-mi purta pică pentru unele vorbe nechibzuite. Vrei să-mi dai mîna ?

Paul era stingherit, își găsea singur o mie de păcate. O sărută pe doamna Evangelista.

— Dragă Paul, spuse dînsa foarte mișcată, de ce oare flecarii ăștia doi nu și-or fi chivernisit toate astea și fără noi, de vreme ce totul s-a sfîrșit atît de bine ?

— N-aș fi avut atunci prilejul să aflu cît de mărinimoasă și de generoasă sînteți.

— Bine spui ! interveni Nathalie, stringîndu-i mîna.

— Avem încă multe mărturisiri de pus la punct, dragul meu copil, zise doamna Evangelista. Fii-mea și cu mine sîntem deasupra neghobiilor aceloră la care țin atît de mult unii oameni. De pildă, Nathalie nu-i trebuiesc diamante : i le dau pe ale mele.

— Ah! dragă mamă, crezi oare că aş putea să le primesc? strigă Nathalie.

— Da, dragă copilă, sînt una din condiţiile contractului.

— Nu vreau, şi dacă e' aşa, nu mă mai mărit, răspunse repede Nathalie. Păstrează nestematele pe care tata ți le-a dăruit cu atîta plăcere. Cum ar putea să pretindă domnul Paul...

— Taci, scumpă copilă, o opri mama, ai cărei ochi se umplură de lacrimi. Nepriceperea mea în afaceri va mai cere şi alte jertfe.

— Care anume?

— Îmi voi vinde casa — ca să pot achita tot ce-ţi datorez

— Şi ce-ai putea să-mi datorezi mie — care-ţi datoresc viaţa? Aş putea eu oare vreodată să plătesc tot ce-ţi datoresc? Dacă nunta mea îţi pricinuieste cel mai mic neajuns, eu nu mai vreau să mă mărit.

— Copilă ce eşti!

— Scumpa mea Nathalie — interveni Paul — înţelege o dată că nici eu şi nici mama ta şi nici tu, nu sîntem aceia care cer aceste jertfe — ci copiii.

— Şi dacă nu mă mai mărit?

— Aşadar, nu mă iubeşti? întrebă Paul.

— Ei, prostuţă mică, tu îţi închipui oare că un contract de căsătorie e ca un castel din cărţi de joc, asupra căruia poţi să suflă cînd îţi place? Neştiutoare ce eşti! Tu nu ştii cîte greutăţi am întîmpinat pînă acum ca să infiripăm un majorat — destinat celui mai mare dintre copiii tăi? Nu ne împinge iarăşi în vîltoarea necazurilor, din care abia am scăpat.

— De ce vrei s-o ruinăm pe mama? spuse Nathalie, privindu-l pe Paul.

— De ce eşti şi tu aşa de bogată? răspunse el surîzînd.

— Nu vă mai certaţi, dragii mei, doar nici nu v-aţi luat încă, interveni doamna Evangelista. Paul — reluă ea — nu ne trebuie nici daruri de nuntă, nici giuvaere şi nici trusou. Nathalie are de toate din belşug. Opreşte-ţi mai bine banii pe care i-ai fi cheltuit cu aceste daruri ca să-ţi aranjezi, aşa cum se cuvine,

un mic interior luxos. Nimic mai neghiob și mai burghiez decît să cheltuiești o sută de mii de franci pentru niște cadouri de nuntă, din care după un timp nu mai rămîne decît doar o cutie de mătase albă. Dimpotrivă, cinci mii de franci pe an, destinați îmbrăcămînții, evită o mie de necazuri unei tinere femei — și cite le cumpără îi rămîn pentru toată viața. De altfel, banii care s-ar fi putut cheltui cu darurile de nuntă au să vă prindă bine pentru ca să vă amenajați imobilul din Paris. La primăvară ne vom reîntoarce la Lanstrac, fiindcă în astă iarnă Solonet o să-mi lichideze și mie afacerile.

— Toate merg strună, spuse Paul în culmea fericirii.

— Voi vedea, așadar, Parisul ! strigă Nathalie, pe un ton care l-ar fi înspăimîntat cu drept cuvînt pe un de Marsay.

— Dacă așa rămîne — spuse Paul — atunci voi scrie lui de Marsay să-mi rețină o lojă la Teatrul Italian și una la Operă pe tot timpul sezonului de iarnă.

— Ești tare drăguț, nu îndrăzneam să ți-o cer, zise Nathalie. Căsătoria este o foarte plăcută instituție, dacă ea dă soților darul de a ghici dorințele soțiilor.

— Nici nu poate fi altceva căsătoria, adăugă Paul. Dar s-a făcut miezul nopții și trebuie să plec.

— De ce atît de devreme astăzi ? întrebă doamna Evangelista, cu dezmierdări în glas, la care bărbații sînt atît de sensibili.

Deși totul se petrecuse după codul celei mai desăvîrșite politeți și cu vorbe alese, discutarea intereselor comune aruncase între ginere și soacră o umbră de bănuială și de dușmănie, gata să se întindă la prima vilvătaie de minie sau sub imboldul vreunui simțămînt rănit de o prea mare brutalitate. În majoritatea familiilor, constituirea actelor de zestre și a donațiunilor făcute prin contractele de căsătorie dă naștere unor ciocniri destul de brutale, stirnite de lezarea amorului propriu, de sentimente ușor vulnerabile, de părere de rău pentru sacrificiile făcute sau

din dorința de a reduce atari jertfe. Ori de câte ori se ivește vreo greutate, e lucru firesc să existe un învingător și un învins. Părinții viitorilor soți încearcă să încheie cât mai avantajos o afacere care, în ochii lor, capătă un aspect pur comercial și implică vicleniile, profiturile și dezamăgirile oricărui negoț. De cele mai multe ori, singur soțul este inițiat în tainele acestor dezbateri, tinăra soție rămânind, — ca și Nathalie — străină de clauzele care o vor îmbogăți ori sărăci. Plecînd, Paul se gîndea că mulțumită iscusinței notarului său, averea îi va fi aproape ferită de orice ruină. Dacă doamna Evangelista nu s-ar fi despărțit de fiica ei, menajul urma să aibă peste o sută de mii de franci de cheltuit pe an; așa încît se împlineau toate prevederile unei fericite conviețuiri.

„Soacră-mea pare să fie o femeie tare cumsecade” — gîndea tinărul, încă sub farmecul alintărilor cu care doamna Evangelista se străduise să risipească norii stîrniți în timpul discuției. „Mathias se înșală. Ciudați oameni și notarii ăștia! Înveninează totul... Tot răul se trage de la palavragiul ăsta mic de Solonet, care a vrut să facă pe grozavul.”

În vreme ce Paul se culca, recapitulînd avantajele pe care le cucerise în acea seară, doamna Evangelista socotea că repurtase biruința.

— Ei! mamă dragă, ești mulțumită? întrebă Nathalie, petrecînd-o pe mamă-sa în iatac.

— Da, dragostea mea, totul a ieșit după cum doream și simt că am pe umeri o greutate mai puțin, care azi de dimineață mă apăsă greu de tot. Paul are o fire bună. Ce băiat scump! Desigur, o să ne străduim să-i facem viața foarte frumoasă. Tu o să-l faci fericit, iar eu mă voi ocupa de cariera lui politică. Ambasadorul Spaniei mi-e prieten; voi relua așadar legăturile cu el și cu toate cunoștințele mele. O! vom fi din nou, în curînd, în viltoarea treburilor statului; totul va fi pentru noi o fericire. Vouă vă revin plăcerile, dragi copii, iar mie, una din ultimele îndeletniciri ale vieții: jocul ambiției. Să nu te miri dacă o s-auzi că-mi vînd casa. Ce crezi, c-o să ne mai întorcem la Bordeaux? La Lanstrac, da! Iernile însă

le vom petrece toate la Paris, unde ne cheamă de-aci încolo adevăratele noastre interese. Ia spune, draga mea, a fost atît de greu să te porți așa cum ți-am cerut?

— Măicuța mea, nu mi-a fost chiar atît de ușor... „Solonet mă sfătuiește să-mi vînd casa și să-mi preschimb banii în rente viagere — își spuse doamna Evangelista — dar trebuie găsită o altă soluție. N-ăș vrea să m-ating de un ban din averea mea.“

— V-am văzut pe toți tare mînioși. Cum de s-a potolit furtuna? întrebă Nathalie.

— Datorită diamantelor pe care le-am oferit. Solonet avea dreptate. Cu cită îndemînare a condus el discuția. Dar adă-mi, te rog, caseta mea, Nathalie! Niciodată nu mi-am pus serios întrebarea cît prețuiesc diamantele. Cînd spuneam o sută de mii de franci, era o nebunie. Doamna de Gyas pretinde că numai colierul și cerceii dăruïți de taică-tău de ziua nunții făceau pe puțin această sumă. Bietul, cit de risipitor era! Apoi diamantul meu de familie — *Discreto*, nestemata dăruită de Filip al II-lea ducelui de Alba și lăsat moștenire de mătușa mea — a fost se pare evaluat odinioară la patru mii de cvadrupli.²³

Nathalie înșirui pe măsuța de toaletă a maică-si colanele de perle, bijuteriile, brățările de aur și fel de fel de alte giuvaeruri, grămădindu-le cu multă plăcere și arătînd acel suprem sentiment de care sînt însuflețite unele femei la vederea comorilor cu care — după unii talmudiști — îngerii afurisiți au momit fiicele omului, aducînd tocmai din măruntaiele pămîntului aceste flori zămislite la focul cerului.

— Deși — adăuga domna Evangelista — la bijuterii mă pricep mai degrabă atunci cînd e vorba să le primesc sau să le port, totuși, mi se pare că ele sînt de mare preț. Mai tirziu, dacă vom avea un singur cămin, am să-mi vînd argintăria care, numai la cîntar, prețuiește treizeci de mii de franci. Cînd am adus tacîmurile din Lima, îmi amintesc că vameșul le-a socotit la valoarea asta. Are dreptate Solonet! Voi trimite să-l cheme pe Elias Magnus. Evreul îmi va prețui tot ce vezi în cutioarele astea. Și poate nu

va mai fi nevoie să-mi preschimb restul averii în rente viagere.

— Ce frumos șirag de perle ! spuse Nathalie.

— Dacă te iubește, nădărduiesc că are să ți-l lase. S-ar cuveni să monteze din nou toate pietrele scumpe pe care i le voi preda și să ți le ofere. Conform contractului, diamantele să știi că-ți aparțin. Ei, dar noapte bună, îngerașule. După o zi atât de istovitoare, avem amândouă nevoie de odihnă.

Maiestoasa creolă, înalta doamnă, incapabilă să priceapă clauzele unui contract încă neîntocmit, adormi astfel plină de fericire, la gândul să-și vadă fiica măritată după un soț care va fi ușor de dus, care avea să le lase pe amândouă deopotrivă de stăpine în casa lui și a cărui avere — alăturată averilor lor — le-ar îngădui să nu schimbe o iotă din felul lor de a trăi. După ce avea să dea cuvenita descărcare fiicei sale, recunoscându-i astfel dreptul la întreaga avere, doamna Evangelista încă se va mai afla în largul ei.

„Ce nebună eram când îmi făceam singură atâtea griji ! își spuse dinsa. Aș vrea să văd o dată căsătoria asta încheiată !“

Iată cum și doamna Evangelista, și Paul, și Nathalie, și cei doi notari erau deopotrivă de încântați după această a lor primă întâlnire. În ambele tabere se cînta un *Te Deum* — situație destul de primejdioasă, căci sosește și clipa când încetează amăgirea celui biruit. Pentru văduvă, cel invins era viitorul ginere.

A doua zi de dimineață, Elias Magnus veni la doamna Evangelista, socotind — după zvonurile în legătură cu căsătoria apropiată a domnișoarei Nathalie și a contelui Paul — că era vorba să vîndă niscaiva bijuterii. Evreul rămase așadar uluit, aflînd că era vorba, dimpotrivă, să prețuiască în chip aproape legal giuvaerele soacrei. Instinctul evreilor, dar și anumite întrebări străvezii, îl făcură să înțeleagă că aceste valori urmau să fie fără-ndoială incluse în contractul de căsătorie. Nefiind de vînzare, diamantele fură prețuite ca și cum ar fi trebuit să fie cumpărate de un particular de la un negustor. Nu-

mai giuvaërgiii ştiu să deosebească diamantele provenind din Asia de cele braziliene. Pietrele din Golconda şi Vişnapur se osebesc prin albeaţa, prin limpezimea fără de cusur a briliantului, pe care nu le au celelalte, ale căror sclipiri au ape gălbui care — la pietre de egală greutate — le depreciază la vânzare. Elias Magnus evaluează cerceii şi colierul doamnei Evangelista, în întregime alcătuite din diamante asiatice, la două sute cincizeci de mii de franci. Cît despre *Discreto*, acesta era — după părerea expertului — unul dintre cele mai frumoase diamante aflate în proprietate particulară ; şi cum îşi avea în comerţ faima lui bine stabilită, îl preţui la o sută de mii de franci. Aflînd cît de risipitor îi fusese soţul, doamna Evangelista se informă dac-ar putea obţine numai decît această sumă.

— Doamnă — răspunse evreul — dac-aţi voi să-l vindeţi pe loc, n-aş putea să vă ofer pe briliant decît şaptezeci şi cinci de mii de franci şi o sută şaizeci de mii pe colier şi pe cercei.

— Şi de ce această diferenţă ? întrebă doamna Evangelista.

— Doamnă — răspunse evreul — cu cît sînt mai frumoase diamantele, cu atît noi le păstrăm mai mult în prăvălie. Raritatea ocaziei plasării lor se datoreşte marii valori a nestematelor. Cum negustorul nu poate pierde venitul banilor săi, dobînda pe care trebuie s-o perceapă, adăugată şanselor de scădere sau de urcare la care este supusă o asemenea marfă, explică diferenţa dintre preţul de cumpărare şi cel de vânzare. De douăzeci de ani de cînd le aveţi, aţi pierdut venitul a trei sute de mii de franci. Dacă aţi fi purtat de zece ori pe an diamantele dumneavoastră, fiecare seară v-ar fi costat o mie de scuzi ! Cîte toalete frumoase nu s-ar putea cumpăra pentru o mie de scuzi... Cei ce păstrează diamante sînt aşadar nişte nechibzuţi, dar din fericire pentru noi, femeile nu vor să înţeleagă socotelile astea.

— Îţi mulţumesc că mi le-ai explicat. Mă voi folosi de ele.

— Vreți să le vindeți ? întrebă Iacom evreu!

— La cît evaluezi restul ? întrebă doamna Evangelista.

Elias Magnus drămui aurul monturilor, privi perlele de aproape, cercetă cu curiozitate rubinele, diademele, agrafele, brățările, închizătorile, lanțurile și mormăind, spuse :

— Printre ele sînt multe diamante portugheze aduse din Brazilia ! Toate acestea nu prețuiesc pentru mine mai mult de o sută de mii de franci. Dar la un detailist, bijuteriile acestea s-ar putea desface cu peste cincizeci de mii de scuzi.

— Le păstrăm, zise atunci doamna Evangelista.

— Rău faceți, răspunse Elias Magnus. Cu venitul sumei pe care îl reprezintă, în cinci ani ați putea avea diamante tot atît de frumoase și ați păstra în plus capitalul.

Despre această întrevedere, destul de ciudată, s-a știut prin tîrg — și ea a venit să întărească anume zvonuri stîrnite cu prilejul discutării contractului. În provincie, nimic nu rămîne neștiut. Slugile, auzind că se vorbește la un diapazon ridicat, presupuseră că stăpînii au o discuție cu mult mai aprinsă decît fusese în realitate ; trîncănelile lor cu alți servitori se lățiră fără veste și din bucătărie, birfeala se ridică pînă în saloane. Luarea-aminte a lumii bune și a întregului oraș era acuma ațintită asupra căsătoriei celor două deopotrivă de bogate ființe, și fiecare — mic și mare — se preocupa într-atîta de aceasta, încît opt zile mai tirziu, circulau prin Bordeaux cele mai stranii zvonuri : că doamna Evangelista își vindea casa, așadar ajunsese la sapă de lemn ; că își negocia diamantele prin Elias Magnus ; că nu contractase încă nimic cu contele de Manerville. Oare căsătoria avea să se mai facă ? Unii susțineau că *da*, alții că *ba*. Cei doi notari, întrebați în legătură cu aceasta, dezmințiră calomniile și vorbiră doar de anumite piedici pur formale, pricinuite de constituirea unui majorat. Dar cînd opinia publică și-a luat valea, anevoie mai poți sui înapoi dealul. Deși Paul se ducea zilnic la doamna Evangelista, în ciuda de-

clarațiilor celor doi notari, mieroasele cleветiri își făcuseră drum mai departe. Mai multe domnișoare, împreună cu mamele și mătușile lor — necăjite să vadă împlinindu-se o căsătorie pe care o visaseră ele sau neamurile lor — nu-i iertau doamnei Evangelista fericirea, după cum un autor nu poate ierta succesul obținut de un confrate. O mină de oameni se răzbuna astfel pentru cei douăzeci de ani de lux și de măreție cu care casa spaniolă de Réal le zgîndărise amorul propriu. Un mare dregător de la prefectură susținea că, în ipoteza unei eventuale rupturi, amîndoi notarii și amîndouă familiile nici nu ar fi putut vorbi altfel și nici nu puteau avea altă comportare. De altfel, răstimpul cerul de instituirea unui majorat întărea bănuielile oamenilor politici din Bordeaux.

— Au s-o întindă așa, de ochii lumii, toată iarna; pe urmă, la primăvară, se vor duce la băi și pînă-ntr-un an vom auzi că nunta nu se mai face.

— Înțelegeți dumneavoastră... — istoriseau unii — pentru ca cele două familii să iasă basma curată, pricina rupturii nu se va spune c-a fost nici unul nici altul, ci va fi, chipurile, refuzul cancelariei, sau poate vreo chichiță în legătură cu majoratul.

— Doamna Evangelista — spuneau alții — trăia pe picior atît de mare, încît nu i-ar fi ajuns nici minele din Valenciana.

— Cînd va trebui să-și dea arama pe față, nu se va mai găsi absolut nimic!

Minunat prilej pentru fiecare să cleветească despre cheltuielile frumoasei văduve și să-i prevestească fără cruțare ruina! Zvonurile ajunseră atît de departe, încît începură prinsorile pentru sau împotriva căsătoriei. Potrivit jurisprudenței mondene, sporovăiala aceasta mergea din gură-n gură, fără ca cei în cauză să aibă cunoștința de ceva. Nimeni nu era nici atît de dușman, nici atît de prieten cu Paul sau cu doamna Evangelista, pentru ca să le spună ce se trîncănește în tirg. Avînd treabă la Lanstrac, Paul folosi acest prilej ca să invite la vinătoare mai mulți tineri, ca un fel de adio pe care și-l lua de la viața de burlac. Vinătoreea aceasta a fost socotită de opinia publică

drept o vădită confirmare a zvonurilor publice. În asemenea împrejurări, doamna de Gyas, care avea o fată de măritat, socoti că ar fi ocazia să sondeze terenul și să meargă să se viațe cu veselie pentru eșecul suferit de familia Evangelista. Nathalie și mama ei au fost destul de surprinse, văzînd chipul marchizei nefardat și o întrebare dacă nu i s-a întîmplat cumva vreun necaz ?

— Dar cum — răspunse dinsa — nu sinteți la curent cu zvonurile ce vuiesc prin Bordeaux ? Deși le cred neintemeiate, veneam să aflu adevărul, ca să pot să le fac să înceteze, dacă nu pretutindeni, măcar în cercul prietenilor mei. Să ne lăsăm amăgiți sau să fim părtași la o asemenea eroare, ar fi o situație prea falsă pentru ca adevărații dumneavoastră prieteni s-o mai poată tolera.

— Dar ce se-ntîmplă ? întrebare mama și fata.

Doamna de Gyas relatează cu voluptate spusele fiecăruia, fără să cruțe pe cele două prietene intime ale ei de unele înțepături de stilet. Nathalie și doamna Evangelista se uită rîzînd una la alta, dar pricepură prea bine tilcul povestirii și mobilul care o mîna pe prietena lor. Spaniola își luă revanșa cam la fel cum făcuse Célimène cu Arsinoé.²⁴

— Draga mea, dumneata, care ești o bună cunosătoare a vieții provinciale, uitat-ai oare de ce-s în stare mamele care duc în circă fetele ce nu se pot mărita, fiindcă nu au o zestre sau un iubit și nu au nici frumusețe, nici duh — uneori poate nici chiar altele ? Ele ar fi în stare să oprească diligența în drum, să asasineze, să-l pindească pe bărbat în colțul străzii, ar fi capabile să se vîndă de o sută de ori pe ele însele — dacă ar face parale. La Bordeaux sînt multe de teapa aceasta, care ne hărăzesc și nouă propriile lor gînduri și fapte. Zoologii au descris moravurile multor jivine, dar au uitat pe mama și fiica pornite la vînătoare de bărbați. Acestea-s adevărate hiene care, vorba psalmistului, caută o pradă s-o sfîșie, și în care firea fiarei este contopită cu deșteptăciunea bărbatului și cu mintea femeii. Desigur că se-nfurie asemenea păianjeni ai Bordeaux-ului ca domnișoarele de

Belor, de Trais, și multe altele care de atita vreme urzesc la pinză, fără să vadă și ele prinzindu-se într-însa vreo muscă, sau s-ajungă să audă în preajma lor cel mai mic biziit de aripă. Lucrul acesta e ușor să mi-l inchipui și le iert palavrele inveninate. Dar să vii dumneata, femeie bogată și de neam mare, care-ți poți mărita fata când vei voi, dumneata care n-ai nimic comun cu aceste provinciale, dumneata care ai o fiică înzestrată cu tot felul de însușiri, spirituală, frumoasă și avînd puțința de a alege pe oricine vrea din jurul ei; dumneata, atît de deosebită de ceilalți, prin grația dumitale pariziană, să ne arăți că ai dat importanță unor asemenea clevetiri — iată o pricină de mare uimire pentru noi! Se cuvine oare să dau seamă opiniei publice de clauzele matrimoniale pe care juriștii noștri le-au găsit necesare, în împrejurările politice care vor cîrmui cariera ginereului meu? Această meteahnă a deliberărilor publice s-ajungă oare să pătrundă pînă în mijlocul familiilor? Este oare nevoie să convocăm noi, prin scrisori închise, pe părinții și mamele provinciei dumneavoastră, pentru ca să-i rugăm să binevoiască să ia parte la votarea clauzelor cuprinse în contractul nostru matrimonial?

Un puhoi de cuvinte usturătoare se revărsă asupra Bordeaux-ului. Doamna Evangelista părăsea orașul; își putea așadar îngădui să-și treacă prietenii în revistă o dată cu dușmanii, să le facă ea caricatura și să-i biciuiască în voie, fără să mai aibă teamă de nimic. Așa încît ea slobozi observațiile pe care le ținuse pîn-atunci pentru dînsa, dădu friu răzbunărilor aminate, pîrînd a căuta să afle ce interes avea cutare sau cutare să tăgăduiască faptul că soarele luminează ziua, în amiaza mare.

— Dar, scumpa mea — spuse marchiza de Gyas — plecarea domnului de Manerville la Lanstrac, serbările acestea pe care le-a dat tineretului, în anumelele împrejurări...

— Ei, draga mea — îi tăie cealaltă vorba — îți inchipui poate că ne vom însuși deprinderile de rînd ale burgheziei? Crezi poate că noi îl vom ține legat

în lanț pe contele Paul, ca pe un om ce vrea să fugă? Crezi oare că este nevoie să punem jandarmii să-l păzească? Ne temem oare să-l pierdem în cine știe ce aventură bordeleză?

— Dragă prietenă, fii încredințată că-mi faci o deosebită plăcere...

Vorbele marchizei fură curmate de apariția lacheului care vesti sosirea lui Paul. Ca toți îndrăgostiții, Paul găsisse că ar fi drăguț să facă un drum de patru poște ca să poată petrece un ceas alături de Nathalie. Își lăsase așadar prietenii la vinătoare și sosea cu cizme, piteni și cu cravașa în mână.

— Scumpul meu Paul — îl întâmpină Nathalie — nici nu știi ce răspuns nimerit dai în clipa aceasta doamnei.

Cînd află și Paul de clevetirile care circulau prin Bordeaux, începu să rîdă în loc să se înfurie.

— Oamenii ăștia cumsecade or fi aflat poate că nu e rost de-o nuntă cu ospăț și cu liturghie de amiază la biserică, după cum se obișnuiește în provincie, și sînt acum mînioși. Ei bine, dragă mamă — spuse el, sărutînd mîna doamnei Evangelista — le vom zvîrli un bal în ziua iscălirii contractului, cum i se zvîrle poporului o sărbătoare în piața de la Champs-Elysées, și vom prilejui astfel bunilor noștri amici jalnica plăcere de a iscăli un contract așa cum rar s-a mai văzut în provincie.

Acest incident a avut o mare însemnătate. Doamna Evangelista invită într-adevăr întregul Bordeaux pentru ceremonia iscălirii contractului și-și arată intenția să desfășoare și la această ultimă serbare un lux care să poată da o sclipitoare dezmințire neghioabelor clevetiri ale societății. A fost legămîntul solemn, luat înaintea publicului, să căsătorească pe Paul cu Nathalie. Pregătirile de nuntă au ținut patruzeci de zile, iar serbarea primi numele de: „Noaptea Cameliilor.”

Uriase buchete de camelii împodobiră scările, anticamera și sala unde avea să se servească supeul. Răgazul acesta coincise cu acela cerut de formalitățile preliminare căsătoriei și de demersurile făcute

la Paris pentru instituirea majoratului. Între timp, s-au cumpărat pământurile vecine cu domeniul Lanstrac, s-au făcut publicațiile de căsătorie; și astfel toate îndoielile au fost spulberate. Văzînd cum se petrec lucrurile, prieteni și dușmani nu se mai gîndeau decît la pregătirea toaletelor pentru vestita serbare. Vremea trecu mai repede, făcînd să se uite greutatea iscate la prima lor întrevedere, chiar și cuvintele și dezbaterile furtunoasei discuții stîrnite cu prilejul contractului de căsătorie. Nici Paul și nici soacra lui nu se mai sinchiseau de asemenea amănunte. Oare nu erau acestea treaba notarilor — precum spusese doamna Evangelista ?

Dar cui nu i s-a întîmplat (cînd viața se desfășoară atît de repede) să fie deodată răscolit de glasul amintirilor, ce răbufnește uneori prea tîrziu, aducîndu-ți aminte un fapt însemnat, o primejdie apropiată ? În dimineața zilei în care urma să se semneze contractul, cîteva clipe înainte ca ea să se deștepte din somn, unul din acești spiriduși ai sufletului zgîndări mintea doamnei Evangelista. Auzi cuvintele acelea : *Questa coda non è di questo gatto !* rostite de dînsa în clipa în care Mathias primise condițiile lui Solonet, șuierate parcă la ureche de un tainic glas. Cu toată nepregătirea ei în afaceri, doamna Evangelista își spuse : „Dacă Mathias, notarul ăsta iscusit, s-a domolit, fără îndoială că el a triumfat — în dauna unuia dintre soți.“ Interesele lezate nu puteau să fie ale lui Paul — așa cum nădăjduse dînsa. Oare din averea fiicei sale urma să plătească cheltuielile de război ? Își puse în minte atunci să ceară lămuriri asupra cuprinsului contractului, fără să se gîndească la ceea ce ar trebui să facă în cazul în care interesele ei ar fi fost prea mult păgubite. Ziua aceasta a avut urmări atît de hotărîtoare asupra viitorului căsniciei lui Paul, încît credem că e nevoie să lămurim unele din împrejurările dinafară care înrîuresc îndeobște cugetele. Imobilul doamnei Evangelista urmînd să fie vîndut, soacra contelui de Manerville nu precupețise nici o cheltuială pentru această serbare. Curtea fusese presărată

cu nisip și acoperită cu un fel de baldachin turcesc, apoi împodobită cu arbuști — deși era iarnă. Cameliile, despre care se vorbea de la Angoulême pînă la Dax, pardoseau scările și vestibulurile. Ziduri întregi fuseseră sparte ca să poată fi mărită sufrageria și salonul unde avea să se dănuiască.

Bordeaux-ul, în care strălucește luxul atîtor averi înjghebate în colonii, trăia înfrigurarea vestitelor feerii. Către ceasurile opt, în clipa ultimei discuții, bărbații curioși să vadă doamnele frumos împodobite cum coboară din rădvane, se adunaseră pe două șiruri, de fiecare latură a porții mari de la intrare; astfel încît, în clipa semnării contractului, îmbelșugata atmosferă a serbării înfierbînta toate mințile. În clipa fatidică, lămpioanele aprinse străluceau în vîrfurile parilor și uruitul primelor rădvane răsuna prin curte. Cei doi notari cinau în acea seară împreună cu cei doi logodnici și cu soacra. Primul secretar al lui Mathias, care avea sarcina să strîngă semnăturile și consemnul să vegheze ca actul să fie citit astfel încît să nu se comită indiscreții, fusese de asemenea invitat.

Fiecare își poate depăna amintirile — dar își va spune că nici o toaletă, nici o femeie, nimic nu se putea asemui cu frumusețea Nathaliei care, înveșmîntată în dantele și mătăsuri, pieptănată cu mii de bucle ce-i încadrau cu gingășie decolteul, părea o floare învelită în petalele ei.

Îmbrăcată în catifea vișinie — culoare iscusit aleasă ca să-i sporească strălucirea tenului, a ochilor și a părului ei negru — doamna Evangelista, în deplina frumusețe a unei femei la patruzeci de ani, purta un șirag de perle la care alina ca agrafă *Discreto*-ul — pentru a dezminți toate bîrfelile.

Ca să putem pricepe scena ce urmează, e nevoie să amintim că Paul și Nathalie, retrași pe o canapea în colțul căminului, n-au ascultat nici unul paragrafele contului de tutelă. Tot atît de copii și unul și celălalt, deopotrivă de fericiți — unul în vîltoarea dorințelor, cealaltă cuprinsă de curiozitate și înfrigurarea așteptării — privind la viață ca la un cer albastru, bogați,

tineri, îndrăgostiți, n-au încetat să sporovăiască tot timpul, vorbindu-și în șoaptă la ureche. Pecetluindu-și încă din acele clipe iubirea cu atributele legii, Paul își îngăduia să sărute vârful degetelor, să alinte umărul de zăpadă și să mîngîie buclele Nathaliei, descoperind tuturor privirilor bucuria acestei emancipări ilegale. Ea se juca grațios cu evantaiul indian de pene pe care i-l dăruise Paul și care, după unele credințe superstițioase, ar fi o prevestire sinistră în dragoste (după cum se spune atunci cînd primești în dar un foarfece, sau orice alt obiect tăios — desigur reminiscență a Parcelor mitologice).²⁵

Așezată lîngă cei doi notari, doamna Evangelista asculta cu luare-aminte citirea actelor. După ce auzi contul de tutelă, redactat cu dibăcie de Solonet și care, din cele trei milioane și cam o sută de mii de franci lăsate de domnul Evangelista, reducea partea Nathaliei la acea faimoasă sumă de un milion una sută cincizeci și șase de mii de franci, ea se adresă tinerei perechi :

— De ce nu ascultați și voi, dragii mei ? e doar contractul vostru !

Secretarul bău un pahar de apă cu zahăr, Solonet și Mathias își suflară nasul. Paul și Nathalie se uitară la cele patru personaje, ascultară preambulul și reîncepură să gîngurească. Stabilirea aporturilor reciproce, donația generală în caz de deces fără copii, donația unui sfert în uzufruct și al unui sfert în nudă proprietate, conform prevederilor Codului Napoleon, oricare ar fi numărul copiilor, constituirea fondului comunității, diamantele dăruite soției, bibliotecile și atelajele donate de tînărul soț, totul trecu fără nici o obiecție. Se ajunsese la constituirea majoratului. Aici, după ce se citi tot actul care urma numai a fi semnat, doamna Evangelista întrebă care vor fi efectele acestui majorat.

— Majoratul, doamnă — explică maestrul Solonet — înseamnă o avere inalienabilă, preluată asupra averii celor doi soți și constituită în folosul primului născut, la fiecare generație, fără ca acest copil să

poată fi lipsit de drepturile lui la împărțeala obștească a celorlalte bunuri.

— Și ce rezultă de-aici pentru fii-mea? întrebă dînsa.

Maestrul Mathias, incapabil să măsluiască ade-vărul, luă cuvîntul :

— Doamnă, majoratul fiind un apanaj alcătuit din ce se ia din cele două averi — dacă bunăoară viitoarea soție moare mai întîi, lăsînd unul sau mai mulți copii, printre care unul de sex masculin, domnul conte de Manerville e dator să dea socoteală numai de suma de trei sute cincizeci și șase de mii de franci, asupra căreia își are rezerva reprezentată de un sfert în uzufruct și de un sfert în nudă proprietate. Astfel încît datoria lui față de dîșii se reduce cam la una sută șazeci de mii de franci, în afară de cîștigurile care revin în regimul comunității și de sumele pe care le poate retrage în mod legal. Dimpotrivă, în ipoteza în care el ar muri mai întîi, lăsînd de asemenea moștenitori de parte bărbătească — doamna de Manerville ar avea dreptul numai la suma de trei sute cincizeci și șase de mii de franci, la donațiile care-i aparțin asupra bunurilor personale ale domnului de Manerville (care nu fac parte din patrimoniul destinat majoratului), la dreptul ei asupra diamantelor și la partea ei din comunitate.

Urmările politicii prevăzătoare a maestrului Mathias apărură atunci în deplină lumină.

— Fiica mea e ruinată, șopti doamna Evangelista.

Atît bătrînul cît și tînărul notar auziră aceste cuvinte.

— Ruină înseamnă oare — îi răspunse domol maestrul Mathias — să pui deoparte, pentru familia ta, o avere de care nu te poți atinge?

Văzînd ce cap face clienta sa, tînărul notar socoti că ar fi cazul să aprecieze dezastrul în cifre.

— Noi urmăream să le smulgem trei sute de mii de franci, iar ei ne-au luat cu siguranță opt sute de mii. Prin contract realizăm o compensație, pînă la concurența unei pierderi pentru noi de patru sute de mii de franci în folosul copiilor. Trebuie ori să rupem trata-

tivele ori să le ducem la bun sfârșit, îndemnă Solonet pe doamna Evangelista.

Momentul de tăcere, pe care-l păstrară atunci aceste personaje, nu poate fi descris. Maestrul Mathias aștepta triumfător semnătura celor două părți, care își închipuiseră că-i vor ruina clientul. Nathalie, care nu era în măsură să priceapă că-și pierdea jumătate din avere și Paul, care nu știa că această jumătate o câștigă viitoarea familie Manerville, râdeau și șușoteau mai departe. Solonet și doamna Evangelista se priveau, stăpînindu-și unul indiferența, cealaltă năvala de simțăminte răscolite. După ce se lăsă pradă unor remușcări amarnice și după ce privi pe Paul ca pricină a dezonoarei sale, văduva se hotărî să treacă la niște uneltiri rușinoase, ca să poată arunca asupra lui toate neregulile tutelei, considerîndu-l o victimă sigură în mâinile ei. Și, într-o clipă, ea își dete seama că în locul biruinței o păștea dezastrul și că jertfa avea să fie tocmai fata ei! Vinovată, fără să aibă vreun folos, se vedea trasă pe sfoară de acest bătrîn cinstit, în fața căruia își pierduse orice prestigiu. Nu cumva tocmai purtarea ei fățarnică stîrnise clauzele stipulate de maestrul Mathias? Un gînd cumplit îi trecu prin minte: Mathias îl prevenise pe Paul și-i deschisese ochii. Chiar dacă nu-i spusese încă nimic, o dată contractul iscălit, vulpoiul ăsta bătrîn avea să-i spună clientului său prin ce primejdii trecuseră și să se laude, arătîndu-i cum izbutise să le îndepărteze, fie numai pentru a primi acele mulțumiri spre care orice om este înclinat. Și poate că avea să-l prevină împotriva uneltirilor unei femei viclene, amestecată în această mîrșavă conspirație. Firile slabe, o dată puse în gardă, se încăpățîneau și nu-și mai schimbă niciodată părerea. Totul era așadar pierdut! În ziua în care începuse discuția, ea se bizuise pe slăbiciunea lui Paul și pe neputința lui de a rupe o legătură atît de trainică. Acuma însă, se găsea ea însăși prinsă în laț. Cu trei luni înainte, Paul — de ar fi vrut să rupă logodna — n-ar fi întîlnit decît piedici ușoare de învins. Dar astăzi, întregul Bordeaux știa că, de două luni, no-

tarii biruiseră toate greutățile. Se făcuseră publicațiile de căsătorie. Peste două zile urma să se facă nunta. Prietenii celor două familii și întreaga societate în ținută de gală începuseră să sosească. Ar fi fost cu neputință să se anunțe că totul se amână ! S-ar fi aflat foarte repede cauza ruperii logodnei și toți ar fi avut încredere în cuvântul de cinste al maestrului Mathias ; el avea să fie cel ascultat și crezut. Toți și-ar fi bătut joc de familia Evangelista pe care multă lume o pizmuia. Se impunea așadar să cedeze ! Aceste gânduri, atât de crude în lumina lor adevărată, se prăvăliră asupra doamnei Evangelista ca o vijelie, înfierbîntîndu-i mintea. Și dacă izbuti totuși să păstreze ținuta gravă a diplomaților, bărbia ei însă schița tremurul premergător apoplexiei prin care a răbufnit mînia Ecaterinei a II-a, în ziua cînd, pe tronul ei, în văzul întregii Curți — în împrejurări aproape asemănătoare — fusese înfruntată de tînărul rege al Suediei. Solonet băgă de seamă jocul încordat al mușchilor feței, crisparea ce prevestea o ură de moarte — furtună mocnită, fără de fulgere ! În clipa aceea, doamna Evangelista nutrea într-adevăr, pentru ginearele său, o ură dintr-acelea care nu pot fi niciodată ostoite, o ură asemănătoare aceleia care a învrăjbit pe arabi și spanioli, într-o Spanie dezbinată.

— Domnule... — izbucni ea, aplecîndu-se apoi ca să vorbească la ureche notarului — adineauri dumneata spuneai că ne va turna o poliloghie, dar mi se pare că nu-i nimic mai limpede.

— Doamnă, îngăduiți-mi...

— Domnule — continuă văduva, fără s-asculte ce-i spune Solonet — dacă nu v-ați dat seama de urmările acestor clauze, cu prilejul convorbirii pe care am avut-o, e de necrezut că nu v-ați gîndit la ele măcar în liniștea biroului. Aici nu mai poate fi vorba de nepricepere !

Tînărul notar își conduse clienta în salonaș, gîndind în sinea lui : „Pentru socotelile tutelei mi se dăturează un onorar de peste o mie de scuzi, altă mie pentru întocmirea contractului, șase mii de franci de cîștigat la vînzarea imobilului — în total cincispre-

zece mii de franci de salvat ; nu trebuie deci să ne supărăm."

Închise ușa și scrutînd pe doamna Evangelista cu acea privire rece a oamenilor de afaceri, ghici simțămintele care o frămîntau.

— Doamnă — spuse el — tocmai cînd poate am depășit, în folosul dumneavoastră, marginile iscusinței, dumneavoastră socotiți că se cuvine să-mi răsplătiți devotamentul cu asemenea vorbe !...

— Dar, domnule...

— Doamnă, este adevărat că n-am ținut seamă de urmările donațiunilor ; dar, dacă nu-l voiți de ginere pe contele Paul, nimeni nu vă silește să-l primiți ! Contractul nu e încă iscălit ! Dați, așadar, serbarea și amînăm semnarea contractului. Mai bine să dezamăgim întregul Bordeaux, decît să fim noi înșine dezamăgiți.

— Și cum să justific în fața unei lumi întregi, care e încă de pe acum pornită împotriva noastră, ruperea contractului ?

— O eroare făcută la Paris, sau lipsa vreunui act, răspunse Solonet.

— Și cum rămîne cu achiziția imobilelor ?

— Domnul de Manerville n-o să ducă lipsă nici de zestre, nici de partide bune.

— El n-are să piardă într-adevăr nimic ; noi însă pierdem totul !

— Dumneavoastră — reluă Solonet — puteți obține un conte mai ieftin, dacă în ochii dumneavoastră titlul înseamnă mai mult în această căsnicie.

— Nu, nu ne putem juca astfel cu onoarea noastră ! Am căzut într-o capcană, domnule. Întreg orașul va vui mîine, cînd se va afla. Am făcut doar făgăduieli solemne.

— Voiți să fie fericită domnișoara Nathalie ? întrebă Solonet.

— Mai presus de orice.

— A fi fericită în Franța — vorbi notarul — nu înseamnă, în primul rînd, să fi stăpînă în casa ta ? Domnișoara îl va duce de nas pe nătășlețul ăsta de Manerville. E atît de nepriceput, încît nu și-a dat

seama de nimic. Chiar dacă acum se va feri de dumneavoastră, se va-ncrede totdeauna orbește în soția lui. Și soția lui nu veți fi oare tot dumneavoastră ? Dețineți încă soarta contelui Paul în propriile dumneavoastră mâini.

— Dacă vorbești adevărat, nu știu, zău, ce aş putea să-ți refuz ? spuse dînsa, într-o pornire care-i lumină privirea.

— Să ne înapoiem, aşadar, doamnă — replică maestrul Solonet — pricepînd ce voia clienta lui. Dar mai presus de orice, ascultați-mă bine. Pe urmă puteți să mă socotiți, dacă doriți, neîndemînatic.

— Scumpul meu confrate — se adresă tînărul notar bătrînului Mathias, întorcîndu-se în salon — *în ciuda dibăciei dumitale*, n-ai prevăzut împrejurarea că domnul de Manerville ar putea deceda fără copii și nici aceea în care el ar putea muri lăsînd numai fete. În aceste două ipoteze, majoratul ar putea da naștere unor procese cu familia Manerville, căci atunci, vorba cîntecului :

„Grijă să n-ai, mușterii s-or ivi cîți vrei !”

Cred, aşadar, că trebuie să stipulăm în primul caz că majoratul va fi supus regimului general al donațiunii bunurilor făcute între soți ; iar într-al doilea, ca instituirea majoratului să fie socotită neavenită. Convenția privește numai pe viitoarea soție.

— Clauza aceasta îmi pare foarte dreaptă, replică maestrul Mathias. Cît despre ratificarea ei, domnul conte se va-nțelege, fără-ndoială, cu Cancelariatul, de va fi nevoie.

Tînărul notar luă o pană și scrise pe marginea actului această clauză cumplită, pe care Paul și Nathalie nici n-o luară în seamă. Doamna Evangelista coborî ochii, în timp ce maestrul Mathias o citea.

— Să iscălim, spuse mama.

Glasul pe care și-l potrivea atunci doamna Evangelista trăda o emoție puternică. Tocmai chibzuia în sinea ei : „Nu fiica mea, ci dînsul va fi cel ruinat ! Fiica mea va avea numele, va avea titlul și averea.

Iar de se va-ntîmpla ca Nathalie să-și dea seama că nu-și iubește soțul, dacă într-o bună zi se va-ndrăgosti nebunește de altul, Paul va fi surghiunit din Franța ! Și copila mea va fi liberă, va fi fericită, va fi bogată.“

Dacă maestrul Mathias se pricepea să analizeze un litigiu, nu știa decît foarte puțin să scruteze patimile omenești ; primi deci acest cuvînt ca un semn de căință, în loc să vadă-ntr-însul o declarație de război. Pe cînd Solonet și secretarul său urmăreau ca Nathalie să semneze și să parafeze toate actele — operație care cerea timp — Mathias îl luă pe Paul la o parte, lîngă o fereastră, și-i explică taina stipulațiilor prin care își închipuise că va preîntîmpina o ruină sigură.

— Ai o ipotecă de o sută cincizeci de mii de franci asupra imobilului acestuia, care mîine va fi înscrisă, îi spuse în încheiere. Am la mine inscripții asupra Cărții Mari, intabulate prin grija mea pe numele soției dumitale. Totul este în regulă. Cum însă contractul comportă și o descărcare pentru suma reprezentînd valoarea diamantelor, se cuvine să le-o cereți : afacerile sînt afaceri. Prețul diamantelor este în clipa de față în urcare, mîine s-ar putea să scadă. Achiziția domeniilor de la Anzac și de la Saint-Froult vă îngăduie s-aveți bani lichizi, astfel încît nu e nevoie să vă atingeți de rentele soției. Așa că, domnule conte, nu încape nici un fel de rușine ! Primul vărsămînt este exigibil în urma încheierii formalităților și reprezintă două sute de mii de franci ; socotiți în prețul acesta diamantele. Pentru cel de-al doilea termen, veți avea o ipotecă asupra imobilului doamnei Evangelista, iar veniturile majoratului vă vor îngădui să soldați diferența. Dacă vreme de trei ani vă puteți impune să nu cheltuiți mai mult decît cincizeci de mii de franci, atunci veți recupera cei două sute de mii de franci pentru care sînteți astăzi debitor. Dacă veți face plantații de vie în părțile deluroase ale domeniului Saint-Froult, ați putea să-i sporiți venitul pînă la douăzeci și șase de mii de franci. Majoratul dumneavoastră — fără a ține seama de imobilul ce-l aveți la Paris — va ajunge

să aducă, într-o bună zi, cincizeci de mii de livre de rentă și va fi unul din cele mai frumoase pe care le cunosc. Și astfel fiind — veți fi făcut o căsătorie excelentă.

Paul strînse cu căldură mâinile bătrînului său prieten. Gestul nu-i scăpă doamnei Evangelista, care se apropie de Paul spre a-i înmîna pana ca să semneze. Pentru ea, bănuielile ajunseseră realități și era pe deplin convinsă că Paul se înțelese cu Mathias. Valuri de sînge, de mînie și ură îi cuprinseseră inima. Totul fusese spus.

După ce verifică dacă actele erau parafate, dacă cei trei contractanți își pusese ră fiecare inițialele și apostilele în josul actelor, maestrul Mathias se uită mai întîi la Paul, apoi la soacra lui și, văzînd că clientul lui nu cere diamantele, zise :

— Socot că remiterea diamantelor n-ar trebui să constituie o problemă, căci acum sînteți doar o singură familie.

— Ar fi, cred, mai corect să le înmîneze doamnei, căci domnul de Manerville e încărcat cu soldul contului de tutelă și nu se poate ști cine anume va trăi și nici cine va muri, vorbi maestrul Solonet, care-și închipui că poate găsi astfel un mijloc s-o ațîțe pe soacră împotriva ginerelui.

— Vai, mamă, interveni Paul, dacă ai face una ca asta, asta ar însemna să ne jignești pe toți. *Summum jus, summa injura* ²⁶ — domnule, se adresă apoi lui Solonet.

— Eu, dimpotrivă — spuse doamna Evangelista, care clocotea de mînie — văd o insultă în cererea ocolită a domnului Mathias și declar că rup contractul, dacă nu le primești.

Și ieși cuprinsă de o sîngeroasă mînie — dintr-acelea ce te îndeamnă parcă să fărîmi totul și față de care vădita-ți neputință te împinge pînă la nebunie.

— În numele Cerului, ia-le, Paul ! îi șopti Nathalie la ureche. Mama e mîniată ; voi afla diseară din ce pricină și ți-o voi spune, ca s-o putem împăca.

Fericită de această primă ieșire, doamna Evangelista păstră cerceii și colierul. Porunci să i se aducă

giuvaerele prețuite de Elias Magnus la o sută cincizeci de mii de franci. Deprinși să vadă, cu ocazia moștenirilor, tot soiul de diamante de familie, atât maestrul Mathias cît și Solonet le cercetară cu grijă și le găsiră minunate.

— Cîștigați la zestrea asta, domnule conte, își permise să spună Solonet, făcîndu-l pe Paul să roșească.

— Foarte adevărat, confirmă Mathias. Bijuteriile acestea pot ușor acoperi primul cîștig din prețul domeniilor cumpărate.

— Și cheltuielile contractului, adăugă Solonet.

Dragostea, la fel ca ura, se hrănește din cele mai neînsemnate nimicuri; orice i se potrivește. După cum ființa iubită îți pare că nu poate săvîrși nimica rău, la fel și ființa detestată le face toate anapoda. Doamna Evangelista socoti că ezităările lui Paul sînt de fapt niște nazuri, în timp ce el — dintr-o sfială lesne de înțeles — nu știa ce să facă cu diamantele și cu casetele. Ii venea să le zvîrle pe fereastră. Văzîndu-l cît e de stingherit, doamna Evangelista îl fulgera cu privirea, pîrînd a-i spune: „la-le de-aici!”

— Draga mea — rugă Paul pe viitoarea lui soție — strînge-ți singură giuvaerele acestea. Sînt ale tale, ți le dăruiesc.

Nathalie le puse în sertarul unui scrin. În clipa aceea, uruitul trăsurilor pe caldarîm deveni tot atît de intens ca și larma convorbirilor înfiripate în saloanele învecinate, între primii musafiri sosiți, încît Nathalie și mama ei trebuiră să-și facă apariția. Saloanele se umplură într-o clipă și serbarea începu.

— Folosește-te de luna de miere ca să și vinzi diamantele, șopti bătrînul notar lui Paul, înainte de a pleca.

Așteptînd semnalul începerii dansului, fiecare șușotea despre căsătorie; cîțiva își exprimară chiar anumite îndoieli asupra viitorului celor doi logodnici.

— S-a terminat definitiv? întrebă pe doamna Evangelista una din persoanele cele mai de vază ale orașului.

— Am avut o groază de acte de citit și ascultat, de aceea am și zăbovit atîta. Ne veți ierta pentru asta, răspunse dînsa.

— Eu una, n-am auzit nimic din ce citeau, zise Nathalie, luîndu-l pe Paul de mîină ca să deschidă balul.

— Tinerilor ăstora le cam place deopotrivă cheltuiala, și nu cred să-i domolească mama... — spunea o doamnă mai în etate.

— Dar s-a instituit — zice-se — un majorat de cincizeci de mii de livre de rentă.

— Ei, asta-i!

— Văd că domnul Mathias și-a băgat aci coada, spuse un magistrat. Sigur că, dacă așa stau lucrurile, el a urmărit să pună la adăpost viitorul acestei familii.

— Nathalie e prea frumoasă ca să nu fie strașnic de cochetă. După vreo doi ani de căsătorie, n-aș putea jura că Manerville nu va ajunge să fie nefericit în căsnicie, adăugă o tînără doamnă.

— Iată că *floarea rară* a fost în sfîrșit culeasă! rîse maestrul Solonet.

— N-a găsit alta decît namila aia! spuse o domnișoară.

— Nu găsiți că doamna Evangelista pare oarecum nemulțumită?

— Păi, dragă, mi-a spus cineva că abia de i-a rămas o rentă de douăzeci și cinci de mii de franci. Ce poate să-nsemne asta pentru dînsa?

— Sărăcie, draga mea.

— Da, s-a despuiat pentru fiica ei. Domnul de Manerville a fost atît de pretențios...

— Din cale-afară! întări maestrul Solonet. Dar va ajunge *pair* al Franței. Va fi protejatul familiei Maulincour, al vidamului de Pamiers, va face parte din faubourg-ul Saint-Germain.

— O! Va fi primit, doar atîta, zise o doamnă care și-l dorise de ginere. Domnișoara Evangelista, fata unui negustor, desigur că nu-i va putea deschide porțile înaltei societăți.

— E doar nepoata, descendentă ducelui de Casa Réal.

— Da, dar prin femeii...

Curînd trîncănelile conținîră, jucătorii de cărți se așezară la mesele de joc, tineretul începu să dănuțiască, cina fu servită și larma serbării se stinse abia în faptul dimineții, în clipa cînd primele licăriri ale zilei mijiră la ferestre.

După ce-și luă rămas bun de la Paul — care plecă cel din urmă — doamna Evangelista se sui în camera fiicei sale, căci propria-i cameră fusese sacrificată de arhitectul decorator pentru a mări sala destinată festivităților. Oricît de frînte de oboseală erau, cînd rămaseră singure, Nathalie și mama ei tot schimbă cîteva cuvinte.

— Ia spūne, mamă scumpă, ce ți s-a întîmplat ?

— Îngerașule, am aflat în seara aceasta pînă unde poate merge duioșia unei mame. Tu nu te pricepi în afaceri și nu știi la ce încercare a fost pusă cinstea mea. În sfîrșit, mi-am călcat mîndria în picioare : era vorba de fericirea ta și de reputația noastră.

— Vrei să vorbești de diamante ? Bietul băiat a plîns din pricina lor... N-a vrut să le ia. Mi le-a dat mie.

— Hai, culcă-te, copilă dragă. Vom vorbi de afaceri cînd ne-om trezi ; căci — oftă ea — avem multe de depănat și, de acum încolo, între noi două s-a ivit un al treilea...

— Ah, mamă dragă ! Paul nu va fi niciodată o piedică în calea fericirii noastre, spuse Nathalie înainte să ațipească.

„Biata fată ! Nu știe că omul ăsta a ruinat-o !“

Doamna Evangelista a fost atunci străbătută de primul fior al avariției, — patimă în ghearele căreia sfîrșesc prin a cădea bătrînii. Se hotărî să încerce să încropească din nou, în folosul fiicei sale, averea lăsată de defunctul Evangelista. Se temu că cinstea ei e în joc și din dragoste pentru Nathalie începu să-și chivernisească averea cu o iscusință egală cu nepăsarea ei de pînă atunci în ceea ce privește risipa. Se gîndi să-și fructifice capitalurile — care se ridicau la

aproape optzeci de mii de franci — după ce ar fi întreprins unele plasamente. Patima ajunge să schimbe caracterul cuiva într-o clipită : un indiscret devine cel mai isteț diplomat, lașul se face dintr-o dată cutezător. Tot astfel, ura prefăcu pe risipitoarea doamnă Evangelista într-o zgîrcită. Averele putea să vină în ajutorul urzelilor ei de răzbunare abia înfiripate și confuze, dar pe care avea tendința să le dezvolte. Adormi zicîndu-și : „Pe mîine !” Datorită unui fenomen inexplicabil, ale cărui efecte sînt însă cunoscute psihologilor, mintea ei avea să pritocească prin somn aceste idei, să le limpezească și să le coordoneze astfel încît să găsească calea de-al subjuga pe Paul, pregătind un plan pe care avea să-l pună în aplicare chiar de-a doua zi.

Cît privește pe Paul, dacă vîrtejul serbării izgonise bănuitorile griji care îl cuprindeau uneori, de-ndată ce rămase singur cu sine-însuși, în patul lui, gîndurile îl năpădiră din nou.

„Se pare — își zise dînsul — că fără dibăcia bunului Mathias, aș fi fost tras pe sfoară de mama-soacră. Cum e cu putință ? De ce să fi vrut să mă înșele ? Doar averile noastre nu vor mai fi separate și vom trăi împreună ! De altfel, la ce bun să mă necăjesc atîta ? Cîteva zile încă și Nathalie îmi va fi soție — interesele noastre sînt bine delimitate și nimic nu ne va mai putea despărți. Întindem pînzele și plecăm în larg ! Cu toate acestea, am să fiu cu ochii în patru ; și chiar dacă Mathias ar avea dreptate, la urma urmei, nu m-am însurat cu soacră-mea !”

În această a doua bătălie, fără ca Paul să bănuiască, soarta lui fusese pecetluită. Dintre cele două ființe cu care el se însura, cea mai iscusită ajunsese să-i fie o dușmancă înverșunată, care chibzuia cum să-și despartă interesele de ale lui. Nefiind în stare să perceapă specificul caracterului creol — ce-o deosebea atît de restul femeilor — Paul era și mai puțin în măsură să bănuiască neasemuita iscusință a soacrei sale. Creolele au o fire cu totul aparte : în ce privește inteligența, nu sînt mai prejos decît europencele, dar prin violența lipsită de logică a patimilor și prin paș-

nica indiferență cu care săvîrșesc ori îndură deopotrivă binele sau răul, se apropie mai degrabă de Tropice și de Indii. Altminteri au un suflet gingaș, dar tot atît de primejdios ca al unui băiețel care nu-i supravegheat. Intocmai ca un copil, femeile acestea doresc să aibă numaidecît totul și sînt gata să dea foc casei ca să-și poată fierbe un ou. În viața lor molcomă, ai-zice că nu gîndesc la nimic, dar se gîndesc la orișice atunci cînd sînt cuprinse de patimi. Doamna Evangelista avea ceva din viclenia negrilor care odinioară o vegheaseră în jurul leagănului și era tot atît de naivă ca dînșii. Ca și ei — și aidoma copiilor — știa să voiască mereu același lucru cu înverșunare, cu o crescîndă intensitate a dorințelor și putea cloci o idee pînă să ajungă s-o înfăptuiască. Ființa ei era o ciudată îmbinare de însușiri și de cusururi, puternică afirmare a geniului spaniol, peste care politețea franțuzească aruncase un fel de poleială. Caracterul acesta, toropit în fericire timp de șaisprezece ani, lăsîndu-se furat apoi de vîrtejul îndeletnicirilor mărunte ale vieții mondene și căruia primul sentiment de ură îi dezvăluise forța — se trezea acum ca o pălălaie mocnită și izbucnea tocmai în acea clipă a vieții cînd femeia, renunțînd la dulcegării sentimentale, năzuia după ceva nou, în stare să-i astîmpere neostoita-i sete de acțiune.

Doar trei zile Nathalie mai rămînea sub înrîurirea doamnei Evangelista — acum învinsă — ultimele zile pe care fata le mai petrecea alături de mama ei ! Printr-un singur cuvînt, creola putea influența viața celor două ființe menite să meargă mîna-n mîna atît prin hățîșurile vieții, cît și pe marile căi ale societății pariziene ; fiindcă Nathalie avea o încredere oarbă în mama ei. Ce covîrșitoare însemnătate avea să aibă un sfat pentru o minte formată astfel ! Tot viitorul putea să atîrne doar de cîteva vorbe. Nu există cod, nu există instituție socială care să împiedice crima morală — ce poate ucide totul cu o singură vorbă. Aici stă marea lacună a justiției sociale, aici e și deosebirea dintre moravurile lumii bune și cele ale poporului de rînd : prima e fățarnică și omul de rînd e sincer ;

unul mînuiește jungherul, celălalt veninul cuvintelor sau al ideilor ; și pentru aceste fapte, unul e osîndit la moarte, iar celălalt rămîne fără de nici o pedeapsă.

A doua zi spre amiază, doamna Evangelista slătea pe marginea patului Nathaliei. De cînd se sculaseră din somn, amîndouă se alintau și se mîngîiau, depănînd firul fericitelor amintiri ale vieții de-a lungul căreia nici o umbră nu tulburase armonia simțămîntelor, a ideilor sau a gusturilor lor.

— Sărmana mea copilă (o plîngea mama cu lacrimi adevărate) nu pot să nu fiu înduioșată la gîndul că după ce ți-am împlinit totdeauna dorințele, mîine noapte vei sta lîngă un bărbat de care va trebui s-asculți.

— O, mamă dragă, cît privește ascultarea !... spuse Nathalie, clătînîndu-și capul cu o șăgalnică alintare. Rîzi ? se miră ea. Dar tata nu ți-a făcut toate meritele ? Pentru ce ? Fiindcă te iubea. Ce, n-am și eu dreptul să fiu iubită ?

— Este adevărat, Paul te iubește ; dar să știi că, dacă o femeie măritată nu bagă de seamă, nimic nu piere mai iute decît iubirea conjugală. Înriurirea pe care o va avea soția asupra bărbatului ei atîrnă de aceste prime zile ale căsniciei ; iată de ce ai, cred, nevoie de cîteva sfaturi înțelepte.

— Dar tu vei fi totdeauna alături de noi...

— Nu e sigur, dragă copilă ! În timpul balului, ieri seară, am chibzuit mult la primejdiile care ne așteaptă, dacă am sta împreună. M-am întrebat dacă prezența mea nu ți-ar face mai mult rău, dacă micile acțiuni prin care va trebui să-ți impui, încetul cu încetul, autoritatea de soție, nu vor fi atribuite influenței mele — și dacă menajul tău n-ar ajunge oare un iad. La prima burzuluială a soțului tău — mîndră cum mă știu — voi părăsi numaidecît casa. Și dacă tot trebuie s-o părăsesc într-o bună zi, cred c-ar fi mai nimerit să nici nu-i mai pășesc pragul. N-aș putea ierta bărbatului tău vrajba pe care ar semăna-o între noi două. Dimpotrivă, cînd vei fi stăpîna căminului tău, cînd soțul tău va ajunge pentru tine ce era tatăl

țau pentru mine, nenorocirea aceasta nu va mai fi de temut. Oricît ar putea să te coste această politică înțeleaptă, fericirea ta, suflet tînăr și fraged, cere neapărat să fii la tine acasă o stăpînă desăvîrșită.

— Atunci, mamă dragă, de ce-mi spuneai că trebuie să-i dau ascultare ?

— Dragă fetițo, pentru ca o soție s-ajungă să poruncească, trebuie să aibă întotdeauna aerul să facă pe placul soțului. Dacă n-ai ști acest lucru, s-ar putea, printr-o răzvrătire nelalocul ei, să-ți compromiți chiar viitorul. Paul e un tînăr slab de înger și s-ar putea lăsa înriurit de vrun prieten, ar putea chiar să cadă în ghearele unei femei și atunci ai fi obligată să le suferi tu influența. Punînd stăpînire pe dînsul, vei împiedica asemenea nenorociri. Oare nu-i mai bine să fie cîrmuit de tine, decît de altcineva ?

— Fără îndoială, spuse Nathalie. Eu nu-i vreau decît fericirea.

— Este de datoria mea însă, draga mea copilă, să mă gîndesc exclusiv la fericirea ta și să iau măsuri pentru ca, într-o împrejurare atît de gravă, să nu te trezești fără nici o busolă în mijlocul furtunilor pe care va trebui să le înfrunți.

— Dar, mamă scumpă, oare nu sîntem noi două destul de tari pentru ca să rămînem împreună alături de dînsul, fără să ne fie frică de acea burzuluială de care pari să te temi ? Paul ține la tine, mamă.

— Oh ! Oh ! Se teme, mai mult decît ține la mine. Să te uiți bine la el astăzi, cînd îi voi spune că va las să plecați la Paris fără mine. Ai să vezi pe chipul lui — oricîtă grijă își va da s-o ascundă — o bucurie lăuntrică.

— De ce ? întrebă Nathalie.

— De ce, dragă copilă ? Eu sînt ca sfîntul Ioan Gură-de-Aur : i-o voi spune fără înconjur și-n fața ta !

— Dar dacă mă mărit cu singura condiție să nu te părăsesc ?

— Astăzi despărțirea noastră a ajuns necesară — reluă doamna Evangelista — căci mai multe împrejurări vin să-mi schimbe viitorul. Sînt ruinată. Voi

veți duce la Paris o viață strălucită la care n-aș putea să iau parte în chip convenabil, fără a-mi irosi și puțină avere care-mi mai rămîne; pe cînd, dacă voi trăi la Lanstrac, am să am grijă de averea voastră, am să fac multe economii și-mi voi reface averea.

— Tu, mamă, economii? strigă săgălnic Nathalie. Doar n-ai să te prefaci de pe-acum într-o bunică. Cum adică, vrei să mă părăsești pentru asemenea motive? Dragă mamă, poate să-ți pară cam prostuț, dar Paul nu e cîtuși de puțin interesat...

— Ah! — reluă doamna Evangelista pe un ton plin de rezerve, care-i dădu Nathaliei fiori — discuția asupra contractului mi-a deschis ochii și mi-a stîrnit unele îndoieli. Dar fii fără grijă, copilă dragă, spuse dînsa luîndu-și fata de după gît și trăgînd-o spre dînsa ca s-o îmbrățișeze — nu te voi lăsa mult timp singură. Cînd nu voi mai pricinui nici un neajuns, cînd Paul va fi văzut cîne sînt, atunci mă voi reîntoarce alături de voi și ne vom relua viața de mai-nainte, flecărelile noastre de fiecare seară...

— Cum mamă? Ai să poți trăi fără iubita ta Nini?

— Îngerăș drag, fiindcă voi trăi numai pentru tine. Inima mea de mamă va fi mulțumită în fiecare clipă la gîndul că voi contribui și eu, așa cum îmi cere datoria, la îndoita voastră avere.

— Dar scumpa și adorata mea mamă, trebuie să rămîn chiar așa, dintru început, singură cu Paul? Ce o să devin atunci? Ce se va-ntîmpla? Ce anume va trebui să fac și ce va trebui să nu fac?

— Biata mea copilă, crezi poate că te voi părăsi de la cea dintîi bătălie? Ne vom scrie ca doi îndrăgostiți, de trei ori pe săptămînă, și vom fi astfel mereu cu gîndul una la alta. Nu ți se va-ntîmpla nimic fără ca eu să aflu și te voi apăra de orice neajuns. Pe urmă, ar fi prea din cale-afară să nu vin să vă văd. Ar însemna să arunci tot ponosul pe capul bărbatului tău; voi petrece în fiecare an, cîte o lună sau două, la voi, la Paris...

— Să rămîn singură, singură de pe-acum cu dînsul ? ! o întrerupse înfricoşată Nathalie.

— Nu-i eşti doar soţie ?

— Fireşte că-i sînt ; dar cel puţin sfătuieşte-mă cum trebuie să mă port, tu care făceai tot ce voiai din tata. Tu ştii cum trebuie să mă port ; spune şi te voi asculta orbeşte.

Doamna Evangelista o sărută pe frunte ; nu voia şi nu aştepta decît această rugămintă.

— Copila mea, sfaturile pe care ți le-aş da trebuie să se adapteze împrejurărilor. Bărbaţii nu se aseamănă între ei. Leul şi broasca sînt mai puţin deosebiţi decît sînt din punct de vedere moral doi bărbaţi. Pot să ştiu astăzi ce ți se va-nîmpla mîine ? Nu-ți pot da acum decît unele sfaturi asupra purtării tale în general.

— Dragă mamă, spune-mi iute tot ce ştii.

— Mai întîi, scumpă copilă, pricina pierzaniei femeilor măritate care țin să păstreze inima soţilor lor... — şi, spuse dînsa, făcînd o paranteză, a le păstra inima şi a-i cîrmui e totuna — ei, bine, pricina de căpetenie a dezbinărilor conjugale stă în acea permanentă coeziune socială, inexistentă odinioară şi care s-a introdus la noi în ţară o dată cu mania familiei. De cînd cu Revoluţia franceză, anumite moravuri burgheze au năpădit nobilimea. Nenorocirea aceasta se datoreşte unuia dintre scriitorii lor, lui Rousseau, criticul infam care n-a avut decît gînduri antisociale şi care, nu ştiu cum, a ajuns să arate drept îndreptăţite cele mai nesăbuite lucruri. El a pretins că toate femeile au aceleaşi drepturi şi aceleaşi facultăţi ; că, în societate, trebuie să te supui legilor firii. Ca şi cum soţia unui grande de Spania, ca şi cum tu şi cu mine am avea de împărtăşit ceva cu femeile din popor ! Şi, de atunci, unele neveste cumsecade au început să alăpteze copiii, să-şi crească fetele şi au rămas acasă. Şi astfel viaţa s-a complicat în așa măsură, încît fericirea a ajuns aproape cu neputinţă, fiindcă o potrivire de caractere, ca aceea care ne-a făcut să trăim ca două bune prietene, este o excepţie. Contactul permanent e deopotrivă de primej-

dios între copii și părinți, ca și între soț și soție. Puține sînt sufletele la care dragostea să reziste prezenței acesteia neîntrerupte ; numai Dumnezeu poate realiza o atare minune. Vei pune așadar între Paul și tine stăvilarul lumii ; te vei duce la baluri, te vei duce la operă, te vei plimba dimineața, vei cina în oraș, vei face multe vizite și vei acorda lui Paul cît mai puține clipe. În chipul acesta, nu te vei demonetiza cîtuși de puțin. Cînd două ființe, ca să străbată prin viață, n-au altceva decît dragostea, ajung repede să-i sleiască resursele ; curînd apare indiferența care-i satură și-i dezgustă. O dată iubirea ofilită, la ce te mai poți aștepta ?... Să știi bine că o iubire veștejită nu e înlocuită decît cu indiferența sau cu disprețul. Fii deci veșnic tînără și proaspătă pentru dînsul. Dacă el te plictisește — și asta s-ar putea întîmpla — la rîndul tău să nu-l plictisești niciodată. Să știi să te plictisești cînd e nevoie, e una din condițiile ca să-l stăpînești. Nu veți putea păstra fericirea nici prin grija voastră pentru avere, nici prin îndeletniciri casnice ; așa că, dacă nu-l vei face pe soțul tău să-ți împărtășească preocupările mondene, dacă nu-l vei desfăta — veți ajunge repede la cea mai cumplită atonie. Acolo începe *spleen*-ul iubirii. Totdeauna însă iubim pe cel care ne desfăta sau ne face fericiți. Să dăruiești fericirea sau s-o dobîndești — acestea sînt pentru o femeie comportări despărțite printr-o prăpastie.

— Mamă dragă, te ascult, dar nu te-nțeleg.

— Dacă-l iubești pe Paul atît de mult ca să faci ce va voi el, dacă te va face cu adevărat fericită, totul va fi împlinit ; dar tot nu vei putea să-l stăpînești, și chiar și cele mai bune sfaturi din lume nu ți-ar sluji la nimic.

— Asta e mai limpede, dar învăț regula fără s-o pot aplica, zise rîzînd Nathalie. Cunosce teoria, iar practica va veni cu timpul.

— Biata mea Nini, reluă mamă-sa, lăsînd să i se prelingă pe față o lacrimă sinceră, la gîndul apropiației căsătoriei, și strîngînd-o la piept. Ți se vor întîmpla multe lucruri care-ți vor trezi aduceri aminte.

În sfârșit — spuse ea, după o clipă în care mama și fiica rămaseră strînse într-o duioasă îmbrățișare — să știi bine, draga mea Nathalie, c-avem ca femei, toate, o soartă asemănătoare, după cum și bărbații și-o au pe a lor. De pildă, noi sîntem născute ca să fim femei de lume, gazde desăvîrșite, așa după cum un om se naște pentru a deveni general sau poet. Menirea ta e să plăci. De altfel, educația ta te-a format pentru acest huzur monden. Astăzi femeile trebuie să fie crescute pentru o viață de salon, după cum odinioară erau crescute pentru gineceu. Tu nu ești făcută nici să fii mamă și nici ca s-ajungi intendent. Și dacă se va-ntîmpla să ai copii, nădăjduiesc că ei nu vor veni, ca să-ți strice silueta, chiar a doua zi după nuntă; nimic mai burghez decît să te pomenești însărcinată o lună după ceremonia nupțială; mai întîi de toate, asta ar dovedi că nici soțul nu prea știe cum trebuie să te iubească. Iar dacă vei avea copii la vreo doi sau trei ani după căsătorie, ei bine, pe aceștia îi vor crește guvernantele și preceptorii. Tu vei rămîne cucoana care reprezintă luxul și desfătarea căminului; dar superioritatea ei să ți-o arăți numai în lucrurile care măgulesc amorul propriu al bărbaților și s-o ascunzi ori de cîte ori ai cîștigat-o în chestiuni importante.

— Mă sperii, mamă dragă! strigă Nathalie. Cum vrei să țin minte toate sfaturile astea? Ce-o să fac eu care-s atît de năucă, atît de copilăroasă, ca s-ajung să chibzuiesc, să mă gîndesc înainte de-a trece la fapte?

— Dar, fetițo dragă, nu-ți spun astăzi decît ce vei învăța tu singură mai tîrziu; însă atunci, experiența va fi plătită cu greșeli cumplite, cu erori în comportare care-ți vor pricinui regrete și încurca viața.

— Dar cu ce să încep? întrebă cu naivitate Nathalie.

— Instinctul te va călăuzi, reluă mama. În clipa de față, Paul te dorește mai mult decît te iubește, fiindcă iubirea zămislită de dorință e o nădejde, iar iubirea care urmează îndeplinirea dorinței e o realitate. Aci, scumpa mea, îți va sta toată puterea, aci e

nodul problemei. Care femeie nu e iubită în ajun ? Tu caută să fii iubită a doua zi — și atunci vei fi iubită toată viața. Paul e un om slab de înger, care se lasă ușor pradă obișnuinței ; dacă se va lăsa în voia ta înția oară, atunci îți va face voia întotdeauna. Când e dorită cu înflăcărare, o femeie poate să ceară orișice ; nu face neghiobia pe care am văzut c-o fac multe femei ce nu cunosc însemnătatea primelor ceasuri în care noi stăpînim, pentru a cere fleacuri sau prostii fără importanță. Folosește-te de înrîurirea pe care ți-o va prilejui prima pasiune a soțului tău, ca să-l deprinzi să te asculte. Dar, pentru a-l face să-ți cedeze, cere-i lucrul cel mai nechibzuit, ca să poți astfel prețui cu adevărat valoarea stăpînirii tale prin valoarea concesiiei lui. Ce merit ai avea dacă l-ai pune să facă un lucru firesc ? Trebuie totdeauna să iei taurul de coarne, spune un proverb castilian. De-ndată ce-și va fi dat seama de inutilitatea apărării și a eforturilor lui — s-a îmblînzit. Dacă soțul tău e în stare să facă o nebunie pentru tine, atunci îl vei stăpîni.

— Doamne ! De ce oare ?

— Pentru că, dragă copilă, căsătoria durează o viață întreagă și un bărbat nu e un om ca toți ceilalți. Așa, de pildă, să nu faci niciodată nebunia de a te lăsa stăpînită de dînsul, orișice împrejurare ar fi. Păstrează o continuă rezervă în vorbele și faptele tale. Mergi chiar, fără primejdie, pînă la răceală, căci poți s-o potrivești după plac — în timp ce peste manifestările extreme ale iubirii nu mai există nimic. Soțul, draga mea, e singurul om față de care o femeie nu trebuie să-și îngăduie nimic. De altfel, ce vrei mai ușor decît să-ți păstrezi demnitatea ? Vorbe ca astea : „Soția ta nu trebuie — soția ta nu poate spune sau nu poate face cutare lucru“ — sînt ca un prețios talisman. Întreaga viață a unei femei depinde de un : „*Nu vreau !*“ și de un : „*Nu pot !*“ — argumentul irezistibil al slăbiciunii care cade doborîtă, se tinguie și vrăjește. „*Nu vreau !*“ este cel de pe urmă argument. Puterea femeii atunci se arată deplină ; așa încît nu trebuie să-l folosim decît în im-

prejurări grave. Succesul depinde în întregime de chipul în care folosim aceste două vorbe, de felul cum se comentează și cum le alternează o femeie. Dar există încă un mijloc de stăpînire, mai bun decît acestea, despre care se cuvine să vorbim. Eu, draga mea, am stăpînit prin credința ce mi s-a acordat. Dacă soțul tău are încredere în tine, atunci poți totul. Ca să-i inspire această convingere, trebuie să-l încredințezi că-l înțelegi. Să nu socotești că e ușor lucru; o femeie poate oricînd să dovedească unui bărbat că e iubit de dînsa, dar e mai greu să-l faci să mărturisească că este înțeles de dînsa. Ție trebuie să-ți mărturisesc totul, copila mea, căci pentru tine viața cu încurcăturile ei, viața în care două voințe trebuie să se înțeleagă, începe chiar de mîine! Te gîndești oare la greutatea asta? Cel mai bun mijloc spre a vă pune de acord voințele este să faci în așa fel, încît în căsnicie să nu existe decît o singură voință. Mulți pretind că o soție își cășunează nenorociri intervertind rolurile — dar scumpa mea, o femeie numai astfel poate ajunge stăpînă și poate porunci împrejurărilor, în loc să li se supună, și numai acest avantaj compensează toate neajunsurile ce s-ar putea isca.

Nathalie sărută mîinile mamei sale, udîndu-i-le cu lacrimi de recunoștință. Ca toate femeile la care pasiunea fizică nu stîrnește și pasiuni morale, ea înțelegea dintr-o dată urmările acestei înalte politici feminine; dar întocmai ca și copiii răsfățați ce nu se dau bătuți dinaintea celor mai temeinice argumente și care nu conținesc să îngîne dorința lor cu încăpăținare — și ea reluă ideea, cu argumentele personale pe care le sugerează o rectilinie logică copilărească.

— Mamă dragă, acum cîteva zile vorbeai atîta de pregătirile de care e nevoie pentru viitorul politic al lui Paul, pregătiri pe care tu singură le-ai fi putut duce la bun sfîrșit. De ce-ți schimbi acum hotărîrea și ne părăsești, lăsîndu-ne singuri de capul nostru?

— Nu luasem încă cunoștință de întinderea obligațiilor mele, nici de cuantumul datoriilor, răspunse mama care nu voia să-și dezvăluie taina. De altfel,

într-un an, doi, am să-ți dau un răspuns în privința aceasta. În curînd vine Paul, hai mai bine să ne îmbrăcăm ! Fii lingușitoare și drăguță cu dînsul, așa cum ai mai fost, ții minte, în seara cînd am discutat afurisitul ăsta de contract, căci astăzi e vorba să salvăm ce-a mai rămas de salvat din averea noastră și să-ți dăruiesc ceva de care mă simt legată într-un chip aproape mistic.

— Ce anume ?

— Pe *Discreto*.

Paul sosi către orele patru. Deși se străduia să apară cît mai bine dispus față de soacră-sa, doamna Evangelista întrezări în privirea lui zbuciumul pricinuit de convorbirile din cursul nopții și de gîndurile dimineaței.

„Mathias i-a vorbit !“ își zise dînsa, cu intenția să nimicească opera bătrînului notar.

— Scumpul meu copil — îl interpelă ea — ieri ți-ai lăsat diamantele în scrin și mărturisesc că n-aș voi să mai văd aceste lucruri care erau să stîrnească zîzanie între noi. De altfel, după cum ne-a atras atenția Mathias, trebuie să vindem giuvaerele, ca să putem face față primelor plăți ale moșiilor pe care le-ai cumpărat.

— Diamantele nu mai sînt ale mele — spuse el — ci le-am dăruit Nathalie ; văzînd-o împodobită cu ele, sper să nu-ți mai amintești de supărarea pe care ți-au cășunat-o.

Doamna Evangelista luă mîna lui Paul și o strînse cu căldură, stăpînindu-și o lacrimă de duioșie.

— Ia ascultați, dragii mei copii — spuse apoi, privind pe Nathalie și pe Paul — dacă e așa, vreau să vă propun o afacere. Mă văd nevoită să-mi vînd colierul de mărgăritare și cerceii. Da, Paul, eu nu vreau să bag nici un ban din averea mea în rente viagere, căci nu uit cît îți datorez. Ei bine ! Imi mărturisesc slăbiciunea : a vinde diamantul *Discreto* ar fi pentru mine o adevărată năpastă. Să înstrăinez o nestemată ce poartă porecla lui Filip al II-lea, giuvaer care a împodobit regeasca-i mînă, nestemată istorică pe care ducele de Alba a mîngîiat-o vreme

de zece ani pe mînerul spadei sale — nu, așa ceva nu se poate ! Elias Magnus mi-a prețuit cerceii și colierul la o sută și ceva de mii de franci. Să le schimbăm cu giuvaericelele pe care ți le dau, ca să-mi țin iăgăduiala făcută fiicei mele ; vei cîștiga din acest schimb, dar ce-mi pasă mie de asta ? Nu sînt interesată. Așa încît, cu economiile dumitale, îți vei putea permite plăcerea să faci Nathaliei, piatră cu piatră, o diademă de diamante sau niște spice... În loc să poarte podoabe de fantezie, cioburi dintr-acelea care nu-s la modă decît pentru oamenii de rînd, soția dumitale va avea diamante minunate și se va putea cu adevărat făli cu ele. Dacă e vorba să vindem cu orice preț, nu-i mai bine să mă scap de cioburile astea și să păstrăm în familie doar minunate nestemate ?

— Iar dumneata, mamă, ce faci ? întrebă Paul.

— Mie, nu-mi mai trebuie nimic. Aș dori să mă fac fermiera voastră la Lanstrac. N-ar fi cu adevărat o nebulă să merg la Paris tocmai în clipa cînd trebuie să lichidez rămășițele averii mele de aci ? Pentru nepoții mei, sînt în stare să mă prefac într-o zgripturoaică !

— Dragă mamă — spuse Paul foarte mișcat — oare se cuvine să primesc schimbul acesta fără nici o sultă ?

— Doamne ! dar nu reprezentați voi cele mai scumpe interese ale mele ? Și crezi oare că pentru mine nu va fi o fericire să mi te închipui seara, lîngă foc, să-mi spun că Nathalie apare strălucitoare la balul dat de ducesa de Berry ! Și să văd că are diamantul meu la gît, cerceii mei la urechi... Cunoști acele mici satisfacții de amor propriu care înrîuiesc atît de mult fericirea femeii și o fac mai veselă și agreabilă. Nimic n-o întristează mai mult decît cînd i se jignește vanitatea ; n-am văzut nicăieri o femeie prost îmbrăcată, care să fie amabilă și veselă. Hai, nu-i așa, Paul, noi găsim mai multă desfătare în obiectul iubit, decît în noi înșine ?

„Doamne ! Ce voia să spună Mathias ?“ se întrebă Paul.

— Fie, mamă — zise el cu jumătate glas — primesc.

— Sînt emoționată, adăugă Nathalie.

Tocmai în clipa aceea apăru și Solonet, aducînd clientei sale o veste bună: prin samsarii ce-i cunoștea găsise doi antreprenori ce jinduiau să cumpere casa cu vasta-i grădină — teren pe care s-ar mai fi putut clădi...

— Oferă două sute cincizeci de mii de franci, îi spuse el. În cazul că ați consimți, cred c-aș putea să-i iau pînă la trei sute de mii. Grădina dumneavoastră are două pogoane.

— Soțul meu a plătit două sute de mii de franci pe tot imobilul, așa încît consimt — spuse ea — scăzînd însă mobilierul, oglinzile...

— Ah! spuse Solonet, știu că vă pricepeți în afaceri.

— Din păcate trebuie, răspunse doamna Evangelista, suspinînd.

— Știam eu c-are să vină multă lume la liturghia dumneavoastră de ieri-noapte, adăugă Solonet. Și dîndu-și seama că este de prisos, se retrase.

Doamna Evangelista îl petrecu pînă la ușa ultimului salon, șoptindu-i:

— Am acuma valori de două sute de mii de franci; dacă îmi rămîn două sute de mii de franci de pe urma casei, asta înseamnă c-am strîns un capital de patru sute cincizeci de mii de franci. Vreau să ajung la un venit cît mai mare și pentru aceasta mă bizui pe dumneata. Voi rămîne, cred, la Lanstrac.

Tînărul notar sărută mîna clientei lui, în semn de recunoștință, căci accentul glasului ei îl făcu să spere că alianța aceasta, întemeiată pe interese, ar putea să se extindă și mai departe.

— Vă puteți bizui pe mine — făgădui el — căci vă voi găsi plasamente în mărfuri la care nu veți avea nici un risc și veți obține cîștiguri importante...

— Pe mîine, căci — împreună cu domnul marchiz de Gyaz — ești martorul nostru.

— Dragă mamă — interveni Paul — pentru ce nu vrei să vii cu noi la Paris? Nathalie e supărată

pe mine, ca și cum eu aș fi pricina hotărîrii dumitale.

— Am chibzuit bine la asta, copiii mei. Cred că v-aș stingheri. V-ați simți obligați să mă luați peste tot cu voi — și tinerii au ideile lor cu care eu, fără să vreau poate, nu mă împac. Duceți-vă dar singuri la Paris. Nu vreau să exercit mai departe, asupra contesei de Manerville, blînda stăpînire pe care o aveam asupra Nathaliei. Trebuie să ți-o las ție, Paul, în întregime. Vezi, există între noi două obiceiuri care trebuie curmate. Înriurirea matală trebuie să ia locul înriuririi mele. Doresc să mă iubești și fii sigur că-ți voi susține interesele mai mult decît ți-ai putea închipui. Tînărul însurătel este întotdeauna, mai curînd sau mai tîrziu, gelos de iubirea pe care fiica o poartă mamei sale. Are poate dreptate. Cînd veți fi strîns uniți, cînd dragostea vă va fi contopit sufletele într-unul singur, atunci, dragul meu copil, nu-ți va mai fi teamă să fim împreună. Nu vei mai vedea în mine o înrîurire potrivnică. Cunosc bine lumea, cunosoc oamenii și lucrurile; am văzut multe căsnicii stricate din pricina iubirii oarbe a mamelor, care se făceau deopotrivă de nesuferit și fiicelor și ginerilor. Dragostea bătrînilor este adesea sîcîitoare și ostenitoare. Poate că n-am să știu să mă dau la o parte cînd va trebui. Poate o să am slăbiciunea să cred că mai sînt încă frumoasă. Sînt unii lingușitori care vor să mă facă să cred că aș mai putea fi iubită. Aș avea poate unele pretenții care v-ar stingheri. Lăsați-mă mai degrabă să aduc încă o jertfă pe altarul fericirii voastre. V-am dat averea — ei bine, vă dăruiesc și ultimele unelte ale vanității mele femeiești. Moș Mathias al dumitale e bătrîn, n-ar putea să vadă și de moșii; am să mă fac eu vechilul dumitale, am să-mi creez griji care, mai curînd sau mai tîrziu, sînt ale persoanelor în vîrstă; pe urmă, de va fi nevoie, am să vin și la Paris să sprijin năzuințele ambiției dumitale. Haide, spune drept, Paul, hotărîrea mea te nemulțumește?

Paul nu voi în ruptul capului să mărturisească, dar era tare fericit să se știe liber. Indoiala, pe care

I-o strecurase în suflet bătrînul notar, în legătură cu caracterul soacră-si, fu astfel spulberată într-o clipa de doamna Evangelista care reluă și continuă convorbirea pe același ton.

„Mama avea dreptate — gîndi Nathalie — observînd fizionomia lui Paul. Pare foarte mulțumit că mă știe despărțită de dînsa ; de ce oare ?“

Acest *de ce* ? nu era prima întrebare pe care bănuiala o strecura și care dovedea puternica temeinicie a învățămintelor materne.

Sînt anumite caractere care, la un singur semn, cred în prietenie. La asemenea oameni, vîntul dinspre miazănoapte gonește norii tot atît de repede pe cît îi strînge vîntul de apus ; ei se opresc la efecte, fără să mai cerceteze cauzele. Paul era una din aceste firi pe deplin încrezătoare, fără gînduri rele, dar lipsit de darul prevederii. Dacă era slab de înger, aceasta se datora mai degrabă bunătății și încrederii lui în bine, decît faptului că avea un suflet bicisnic.

Nathalie era tristă și gînditoare, fiindcă nu putea să trăiască fără mama ei. Paul, plin de încrederea pe care i-o dădea iubirea, rîdea în sinea lui, văzînd melancolia viitoareii lui soții, spunîndu-și că plăcerile căsniciei și viața vijelioasă a Parisului aveau în cele din urmă s-o spulbere. Doamna Evangelista savură cu o plăcere ușor de observat încrederea lui Paul, căci prima condiție a răzbunării este să știi să ți-o ascunzi. O ură mărfurisită rămîne neputincioasă. Creola făcuse pînă atunci doi pași mari înainte. Fiica ei căpătase un minunat giuvaer care pe Paul îl costa două sute de mii de franci și care avea să fie, fără îndoială, urmat de alte podoabe. Apoi, îi lăsa pe cei doi copii de capul lor, fără alt sfetnic în afara iubirii lor lipsite de logică. Își pregătea astfel răzbunarea, fără știința fiicei sale, care însă, mai curînd său mai tîrziu, avea să-i fie complice. Oare îl va iubi Nathalie pe Paul ? Iată o întrebare încă nelămurită, a cărei dezlegare putea să-i schimbe planurile, căci nutrea o dragoste prea adîncă pentru fata ei ca să nu-i respecte fericirea. Viitorul lui Paul mai atîrna așadar de

el însuși. Dacă ar fi izbutitsă se facă iubit, atunci ar fi fost salvat.

În sfârșit, a doua zi la miezul nopții, după o seară petrecută în familie cu cei patru martori — cărora doamna Evangelista le oferi o cină îmbelșugată, cum se cuvine după o cununie civilă — cei doi soți și prietenii lor ascultară liturghia nunții, celebrată la lumina luminărilor și la care participară vreo sută de curioși. O nuntă nocturnă strecoară totdeauna în suflet presimțiri sinistre; lumina este simbolul vieții și al plăcerii și tocmai aceste prorociri lipseau de la o atare nuntă. Întrebați pe omul cel mai cutezător, de ce-și simte sufletul înghețat? De ce negura rece a bolților înfioară? De ce ecoul pașilor îl înspăimîntă? Deși în realitate nu poate fi nici un motiv care să te facă să tremuri, fiecare tremură iar bezna, icoană a morții, întristează. Despărțită de mama ei, Nathalie plîngea. Tînăra era în prada tuturor îndoielilor care-ți cuprind sufletul atunci cînd pătrunzi într-o viață nouă în care — în pofida asigurărilor celor mai strașnice în ceea ce privește fericirea — apar mii de capcane în care poate cădea femeia. Îi era frig, ceru o manta.

Purtarea doamnei Evangelista și aceea a soților suscitara unele observațiuni în rîndurile mulțimii elegante care foia în preajma altarului.

— Tocmai mi-a spus Solonet că soții pleacă mîine dimineată singuri, la Paris.

— S-ar fi convenit ca doamna Evangelista să meargă să stea cu ei.

— Conte Paul s-a și descolorosit de dînsa.

— Mare greșală! spuse marchiza de Gyas. Să închizi ușa mamei soției tale, asta nu înseamnă oare să deschizi unui amant? Nici nu-și dă seama ce înseamnă o mamă?

— A fost foarte aspru cu doamna Evangelista; sărmana femeie, a fost nevoită să-și vîndă casa și acum urmează să trăiască la Lanstrac.

— Uite ce tristă-i Nathalie!

— Păi ți-ar place să te trezești așa, la drumul mare, a doua zi după nuntă?

— E tare neplăcut...

— Sînt mulțumită c-am venit aici — zise o doamnă — căci m-am convins că e nevoie, după datină, să însoțești căsătoria de toate solemnitățile și serbările obișnuite ; eu una găsesc nunta asta foarte searbădă, foarte tristă. Și dacă vrei să-ți spun tot ce gîndesc — adăugă dînsa, plecîndu-se la urechea vecinei ei — căsătoria asta mi se pare indecentă !

Doamna Evangelista o luă pe Nathalie în caleașca ei și o conduse ea însăși la contele Paul.

— Prin urmare, mamă dragă, totul s-a sfîrșit...

— Gîndește-te, draga mea copilă, la ultimele mele sfaturi, și atunci vei fi fericită. Să-i fii întotdeauna soție, iar nu amanta lui...

Înainte ca să se culce Nathalie, mama ei jucă o mică comedie și se aruncă în brațele ginerelui său, lăcrămînd. A fost singurul provincialism pe care și l-a îngăduit, dar își avea rostul lui. Printre lacrimi și cu vorbe în aparență smintite sau deznădăjduite, ea obținu de la Paul concesiunile pe care le fac toți soții... A doua zi, îi urcă într-un rădvan și-i petrecu pînă dincolo de bacul cu care se trece Gironda. În cîteva vorbe, Nathalie o încunoștințase pe doamna Evangelista că, dacă Paul cîștigase partida cu prilejul semnării contractului, acum începuse revanșa. Dintru început, Nathalie căpătase cea mai desăvîrșită ascultare din partea bărbatului ei.

ÎNCHEIERE

Cinci ani mai târziu, în luna noiembrie, într-o după-amiază, la Bordeaux, contele Paul de Manerville, înfășurat într-o mantie, cu capul plecat la pământ, se strecura în taină în casa maestrului Mathias. Prea în vîrstă ca să se mai ocupe de afaceri, notarul își vînduse vadul și își încheia acum viața tihnit, într-unul din imobilele în care se retrăsese. O afacere urgentă îl chemase în oraș, tocmai cînd îi sosi oaspele; bătrîna lui menajeră, care știa de venirea lui Paul, îl conduse în camera doamnei Mathias, răposată cu un an în urmă. Obosit, după o călătorie zorită, Paul dormi dus pînă seara. Cînd se-ntoarse acasă, bătrînul se mulțumi să-l privească pe vechiul său client dormind, așa cum o mamă își privește copilul. Josette, menajera, își întovărășea stăpînul și rămase în picioare înaintea patului, cu miinile-n șolduri.

— Se-mplinește astăzi anul, Josette, de cînd am vegheat aici ultimul suspin al scumpei mele soții, și nu știam că are să-mi fie dat să-l văd și pe domnul conte aproape mort.

— Sărmanul ! Geme prin somn, zise Josette.

Fostul notar nu răspunse decît cu : „Ei drăcia dracului!“ înjurătură nevinovată care arăta întotdeauna la dînsul necazul omului de afaceri cînd întîmpină greutăți de neînvins. „În sfîrșit — își spuse dînsul — i-am salvat nuda proprietate a moșilor de la Lanstrac, d'Auzac și Saint-Froult, precum și imobilul său!“ Mathias socoti pe degete și strigă : „Cinci ani ! Exact, se-implinesc chiar în luna aceasta cinci ani de cînd bătrîna lui mătușă, astăzi răposată, venerata doamnă de Maulincour, cerea pentru dînsul mina acestei năpirci îmbrăcată-n femeie, care — așa cum prevedeam — l-a ruinat cu desăvîrșire.“

După ce-l contemplă îndelung pe tînăr, bunul și bătrînul notar, sprijinindu-se într-un toiag, merse să se plimbe cu pași domoli, împovărați de gută, prin grădinița casei. La orele nouă, cina era servită, căci Mathias obișnuia să mănince seara. Bătrînul fu mirat cînd îl văzu pe Paul cu fruntea liniștită și fața senină, deși destul de schimbată. Dacă, la treizeci și trei de ani, contele de Manerville părea că are patruzeci, această schimbare a fizionomiei se datora numai și numai unor zdruncinări morale ; fizicește arăta încă bine. Veni și-i luă miinile bătrînului, ca să-l si-lească astfel să stea jos, și i le strinse cu căldură, spunîndu-i :

— Scumpul meu maestru Mathias ! Ai văzut și dumneata o mare durere !

— Necazurile mele erau în firea lucrurilor, domnule conte, dar ale dumneavoastră..

— Vom vorbi despre mine numaidecît, la masă.

— Dacă n-aș avea un băiat în magistratură și o fată măritată, să crezi, domnule conte, că ai fi găsit la bătrînul Mathias și altceva decît ospitalitate. Cum ai picat la Bordeaux tocmai în clipa în care trecătorii citesc pe toate zidurile afipte vestind scoaterea în vinzare a fermelor de la Grassol, Guadet, a viei de la Bellerose și a imobilului matală ? Mi-e cu neputință să-ți spun amărăciunea care mă cuprinde cînd văd afiptele astea — eu, care vreme de patruzeci de ani am purtat de grijă acestor bunuri de parcă ar fi fost ale mele, eu, care ca al treilea secretar al înain-

tașului meu, vrednicul maestru Chesneau, le-am cum-părat pentru doamna mama dumneavoastră și care, cu mîna mea de secretar de-al treilea, am redactat atît de frumos, cu litere rotunde, actul de vinzare ! Eu, care păstrez titlurile de proprietate, în biroul urmașului meu ; eu, care am făcut toate lichidările ! Eu, care te-am văzut mic de-o șchioapă ! spuse notarul, arătînd cu mîna. Numai cine-a fost notar vreme de patruzeci și unu de ani și jumătate poate să-și dea seama de durerea pe care mi-o poate pricinui vederea numelui meu, imprimat în fața întregului Israel, în procesele-verbale ale vinzării silite și a stabilirii drepturilor de proprietate. Cînd trec pe uliță și văd trecătorii citind aceste groaznice afișe galbene, mi-e rușine, de parcă ar fi vorba de propria mea ruină și de propria mea cinste... Sînt unii nătărăi care silabisesc cu glas tare, într-adins, ca s-atragă pe alți gură-cască și pe urmă se apucă cu toții să facă cele mai neghioabe comentarii. Parcă n-ai fi stăpîn pe bunurile dumitale ! Tatăl dumitale mîncase două averi înainte de a și-o reface pe aceea pe care ți-a lăsat-o și n-ai fi un adevărat Manerville dacă nu i-ai călca pe urme... De altfel, vinzările silite au dat naștere unui întreg aliniat din Cod, au fost prevăzute și te încadrezi într-unul din cazurile admise de lege. De n-aș fi un moșneag cu părul alb, care n-așteaptă decît un brinci ca să cadă în groapă, i-aș lua la goană pe toți cei ce stau și se zgîiesc înaintea unor asemenea infamii : *La cererea doamnei Nathalie Evangelista, soția lui Paul-François-Joseph, conte de Manerville, despărțită în ceea ce privește bunurile prin sentința Tribunalului de primă instanță a Departamentului Senei etc...*

— Da — spuse Paul — și acum despărțită și tru-pește...

— Cum ? ! făcu bătrînul.

— Oh ! împotriva voinței Nathaliei, spuse repede contele. A trebuit s-o amăgesc, nici nu știe c-am plecat.

— Așadar, pleci ?

— Drumul este plătit ; mă imbarc pe *La Belle Amélie*, spre Calcutta.

— Peste două zile ! Așadar nu ne vom mai revede-a, domnule conte.

— N-ai decît șaptezeci și trei de ani, scumpul meu Mathias, și ești bolnav de podagră — o adevărată chezășie de viață bună. Cînd mă voi întoarce, te voi găsi teafăr. Capul și inima dumitale vor fi încă zdrene și mă vei putea ajuta să-mi reclădesc ce e astăzi zdruncinat. În șapte ani, am de gînd să fac o mare avere. La întoarcerea mea o să am doar patruzeci de ani — și la vîrsta asta totul mai este cu puțință.

— Dumneata ? spuse Mathias, lăsînd să-i scape un gest de uimire ; dumneata, domnule conte, vrei să te apuci să faci negoț ? Te-ai gîndit bine ?

— Nu mai sînt „domnule conte“, dragă Mathias. Pe biletul de drum scrie : Camille — unul din numele de botez ale mamei. Apoi am cîteva cunoștințe care-mi vor ajuta să fac avere și altfel. Comerțul e ultima mea șansă. În sfîrșit, plec cu o sumă destul de frumoasă ca să-mi fie îngăduit să-mi încerc norocul pe o scară mare.

— Unde-i suma aceasta ?

— Trebuie să mi-o trimită un prieten.

Nu din batjocură și nici din surprindere, — la auzul cuvîntului *prieten*, bătrînul lăsă să-i scape furculița ; chipul lui arăta amărăciunea pe care o simțea văzîndu-l pe Paul sub îniriurirea unei amăgitoare himere ; căci el cuprindea cu privirea prăpastia pe care contele o lua drept trainică temelie.

— Am fost notar vreme de aproape cincizeci de ani și n-am văzut niciodată ca oameni ruinați să aibă prieteni care să le împrumute bani.

— Atunci nu-l cunoști pe de Marsay ! În clipa în care-ți vorbesc, sînt sigur că a vindut rente, dacă va fi fost nevoie, iar mîine o să primești o poliță de cincizeci de mii de franci.

— Tare aș dori să ai dreptate. Dar prietenul acesta nu ți-ar fi putut el pune în ordine afacerile ? Ai fi putut trăi liniștit la Lanstrac, cu veniturile doamnei contese, vreme de șase sau șapte ani.

— Și cine ar fi plătit atunci datoriile de un milion și jumătate din care numai partea soției mele e de cinci sute cincizeci de mii de franci ?

— Cum e cu puțință ca-n patru ani să fi făcut datorii de un milion patru sute cincizeci de mii de franci ?

— Nimic mai simplu, Mathias. Oare nu i-am lăsat diamantele soției mele ? Oare n-am cheltuit cei o sută cincizeci de mii de franci care ni se cuveneau din vânzarea imobilului Evangelista, ca să amenajez casa de la Paris ? N-a fost nevoie să plătim costul achizițiilor și al datoriilor prilejuite de încheierea contractului de căsătorie ? În sfârșit, n-am fost eu oare nevoit să vînd rentele de patruzeci de mii de franci ale Nathaliei, ca să plătesc moșiile Auzac și Saint-Froult ? Am vîndut rentele la cursul de 87 de franci sută, așa încît încă din prima lună a căsnicieii eram înglodat cu aproape două sute de mii de franci. Ne-au mai rămas șazeci și șapte de mii de franci rentă. Am cheltuit întotdeauna două sute de mii de franci mai mult. Mai adaugă, la acești nouă sute de mii de franci, cîteva datorii pe la cămătari și gata milionul !

— Culmea ! zise bătrînul notar. Și pe urmă ?

— Ei bine ! mai întîi am ținut să întregesc colecția de bijuterii a soției mele — colecție ce avea drept bază colierul de perle la care purta ca agrafă diamantul de familie *Discreto* și cerceii mamei ei. Am plătit o sută de mii de franci o diademă de spice de diamante. Iată-ne ajunși la un milion și o sută de mii de franci. Mă găsesc dator cu întreaga avere a soției mele, care se ridică la trei sute cincizeci și șase de mii de franci — echivalentul zestrei ei.

— Dar — spuse Mathias — dacă doamna contesă și-ar fi amanetat diamantele, iar dumneata veniturile, după socoteala mea ați fi avut trei sute de mii de franci cu care lesne ați fi putut să vă liniștiți creditorii...

— Cînd un om s-a prăbușit, Mathias, cînd bunurile lui sînt grevate de ipoteci, cînd soția lui vine înaintea creditorilor prin prevalările la care are dreptul, în sfîrșit, cînd ai de plătit polițe de o sută de mii de

franci care vor putea fi achitate, nădăjduiesc, din prețul mare la care-mi vor urca valoarea proprietăților mele — nu mai e nimic de făcut... Fără să mai vorbim, nu-i așa, de cheltuielile expropriării !

— Ingrozitor ! spuse notarul.

— Vânzările silite au fost, din fericire, înlocuite cu vânzări de bună voie, ca să putem astîmpăra focul.

— Să vinzi podgoria Bellerose ! — strigă Mathias — cînd ai în pivnițe recolta din 1825 !

— N-am avut încotro !

— Numai Bellerose face șase sute de mii de franci !

— Am sfătuit-o pe Nathalie s-o răscumpere.

— Un venit de șaisprezece mii franci în anii normali și, eventual, un venit ca acel din 1825 ! Voi urca însumi Bellerose pînă la șapte sute de mii de franci și fiecare din ferme la o sută douăzeci de mii de franci.

— Cu atît mai bine ; dacă imobilul meu din Bordeaux se poate vinde cu două sute de mii de franci, atunci voi ieși la liman.

— Solonet l-ar plăti chiar ceva mai mult ; rivnește de mult la el. Se retrage din afaceri cu o sută și cîteva mii de livre, ciștigat numai prin speculă pe rente. Și-a vîndut biroul notarial cu trei sute de mii de franci și și-a luat de nevastă o mulătră bogată. Dumnezeu știe în ce fel și-o fi ciștigat banii, dar se spune că-i dolda de milioane. Un notar să speculeze asupra rentelor ! Un notar să se-nsoare cu o corcitură ! Ce timpuri ! Se îndeletnicea — zice-se — cu specularea averii soacrei matală.

— A înfrunusețat domeniul Lanstrac și a purtat de grijă moșiilor mele ; mi-a plătit ciștigurile la timp.

— N-aș fi crezut-o niciodată în stare să se poarte astfel.

— E așa de bună și devotată ! În cele trei luni în care venea să stea la Paris, îi plătea întotdeauna Nathalie datoriile.

— Ii era și lesne, doar trăiește din Lanstrac ! Tocmai ea să ajungă econoamă ! Ce minune ! Abia și-a cumpărat, între Lanstrac și Grassol, domeniul Grainrouge — astfel încît, dacă va pune să se taie aleea

ce duce de la Lanstrac la șoseaua mare, ați putca merge cale de-o poștă și jumătate numai pe moșiile voastre... A dat pe Grainrouge o sută de mii de franci bani peșin, iar moșia dă un venit de o mie de scuzi numărați.

— E încă tare frumoasă ! zise Paul. Viața la țară o păstrează tinără. N-aș vrea să mă duc să-mi iau adio de la dinsa, ar fi în stare să se jertfească pentru ca să mă salveze.

— Ai merge zadarnic, căci e la Paris. Poate că ea sosea tocmai în clipa în care dumneata plecai.

— Pesemne că va fi aflat de scoaterea în vânzare a averii mele și venea să-mi sară într-ajutor. N-am să mă pling de viață ! Sint iubit, fără-ndoială, cit de mult poate fi iubit un bărbat pe lumea asta — iubit de două femei care se-ntrec care mai de care să-mi arate devotamentul lor, ba chiar se pizmuiau una pe alta ; fiica dojenea pe mamă-sa că mă iubește prea mult, iar mama îi reproșa risipa. Tocmai duioșia aceasta a lor m-a dat gata. Cum să nu-i împlinesc eu toate capriciile acestei femei pe care o ador ? Cum ar fi în stare cineva să n-o facă ? Dar pe de altă parte, cum să poți primi asemenea sacrificii ? Desigur, am fi putut lichida averea și trăi la Lanstrac ; eu unul însă prefer să mă duc în Indii și să mă-ntorc bogat, decît s-o smulg pe Nathalie din mijlocul vieții pe care a îndrăgit-o. De altfel, eu sint cel care i-am propus separația de bunuri. Femeile sint ca niște ingeri și nu trebuie să le amesteci niciodată în chestiunile materiale.

Bătrînul Mathias îl asculta c-un aer uluit și plin de indoială.

— Și n-aveți copii ?

— Din fericire, nu.

— Eu înțeleg altfel căsătoria, rosti cu naivitate bătrînul notar. După mine, soția trebuie să împărtășească soarta soțului ei, fie bună, fie rea. Am auzit spunîndu-se că atunci cînd tinerii căsătoriți se iubesc ca niște amanți, n-au copii. Oare plăcerea este singurul țel al căsnicieii ? Nu stă mai degrabă fericirea și în înjghebarea unei familii ? Aveai numai douăzeci

și opt de ani, iar doamna contesă abia douăzeci; vi se ierta dar că vă gindeați numai la dragoste. Cu toate acestea, natura contractului și numele dumneavoastră — ai să găsești că sint prea notar în ceea ce spun — totul vă obliga să începeți prin a aduce mai întâi pe lume un băiețel voinic. Da, domnule conte, și chiar de-ai fi avut numai fete, nu trebuia să te fi oprit pînă cînd n-ai fi avut un băiat ca să consolideze majoratul. Oare domnișoara Evangelista, care este o femeie zdravănă, avea să se teamă întrucîiva de lăuzie? Imi vei spune că astea-s vechi deprinderi bătrînești; dar vezi, domnule conte, în familiile nobile menirea soției legitime este s-aducă pe lume copii și să se-ngrijească de buna lor creștere. Așa cum spunea doamna ducasă de Sully — nevasta marelui Sully — soția nu e o unealtă de plăceri, ci este cinstea și virtutea unui cămin.

— Nu cunoști femeile, bunul meu Mathias, răspunse Paul. Ca să fii fericit, trebuie să le iubești așa cum vor ele să fie iubite. N-ar fi ceva brutal dac-ai lipsi-o atît de timpuriu pe soție de toate podoabele făpturii sale; să-i strici frumusețea înainte de a se fi bucurat de ea?

— Dacă ai fi avut copii, atunci mama ar fi împiedicat-o pe soție să facă atîta risipă și ar fi rămas acasă...

— Dacă ai avea dreptate, dragul meu — spuse Paul încruntînd sprîncenele — atunci aș fi încă mai nefericit. Nu-mi spori durerea, dojenindu-mă tocmai acum cînd sint atît de abătut — lasă-mă să plec fără alte gînduri negre.

A doua zi, Mathias primi de la Henri de Marsay o poliță de o sută cincizeci de mii de franci, plătilă la vedere.

— Vezi, spuse Paul, nu-mi scrie un cuvînt. Imi face în primul rînd un serviciu. Henri este omul care întruchipează cea mai perfectă imperfecțiune, e firea cea mai nelegiuît de frumoasă din cîte cunosc. De-ai ști cit de sus plutește bărbatul acesta, încă tînăr, pe deasupra tuturor patimilor și a intereselor și ce spirit

politic are, te-ai mira împreună cu mine să-l vezi că e atît de inimos.

Mathias se strădui să schimbe hotărîrca lui Paul ; dar văzînd că ea este irevocabilă și îndreptățită de atîtea motive, bătrînul notar în cele din urmă nici nu încercă să-și mai rețină clientul. Prea arareori se-ntîmplă ca plecările corăbiilor să aibă loc chiar la data fixată ; dar printr-o împrejurare nefericită pentru Paul, vîntul fu prielnic și *La Belle Amélie* putu chiar a doua zi să-și întindă pinzele. În clipa în care pleacă o corabie, debarcaderul e înțesat de rude, de prieteni, de gură-cască. Printre persoanele ce se foiau pe chei, erau și unele care-l cunoșteau personal pe Manerville. Prăbușirea lui îl făcea în clipa aceea tot atît de celebru, pe cît fusese odinioară datorită averii lui — așa încît se stirni un val de curiozitate. Fiecare spunea cîte o vorbă. Bătrînul notar îl petrecu pe Paul în port — și amare trebuie să-i fi fost suferințele auzind în jurul lui conversații ca acestea.

— Cine-ar mai recunoaște în domnul ăla pe care-l vezi lingă bătrînul Mathias pe un dandy supranumit *floarea rară* și care acum cinci ani făcea tot ce voia în Bordeaux ?

— Cum ? Grăsunul ăla în redingotă de alpaga, mutra aia de birjar — să fie oare contele de Manerville ?

— Da, draga mea, cel care s-a însurat cu domnișoara Evangelista. Iată-l acum ruinat, fără un ban chior în buzunar, ducîndu-se spre Indii ca să vindeze vreo comoară.

— Dar cum de s-a ruinat ? Era doar atît de bogat !

— Parisul, femeile, Bursa, jocul, luxul...

— Și pe urmă — zise altul — Manerville e slab de înger, n-are minte, e moale ca o cocă, se lasă muls ca o oaie și nu e în stare de nimic. Era născut ca să fie jumulit !

Paul îi strînse bătrînului mîna și se refugie pe corabie. Rămas pe chei, Mathias se uita la vechiul său client care, rezemat de balustrada punții, sfida mulțimea cu o privire plină de dispreț. În clipa în care marinarii ridicară ancora, Paul îl văzu pe Mathias

că-i face semne cu batista. Bătrina menajeră, în mare grabă, sosise lângă stăpinul ei și acesta părea că vrea să-i comunice o veste de cea mai mare însemnătate. Paul îl rugă pe căpitan să-ntirzie o clipă ca să poată trimite la țărm o barcă și să poată astfel afla ce voia de la dinsul bătrînul notar care-i făcea semne energice să debarce. Prea neputincios ca să se poată duce pe bord, Mathias înmînă două scrisori unuia dintre marinarii care veniseră cu barca la țărm.

— Prietene dragă, mesajul acesta — spuse bătrînul notar marinarului arătîndu-i una din scrisorile pe care i le dădea — privește-l bine — mesajul acesta a fost adus de la Paris de un curier care a făcut treizeci și cinci de ore de drum. Nu uita să-i spui această împrejurare domnului conte, s-ar putea să-l facă să-și schimbe hotărîrea.

— Și s-ar putea întîmpla să debarce? întrebă marinarul.

— Da, prietene, răspunse, imprudent, notarul.

În oricare țară, marinarul este în general o făptură aparte, care arată aproape întotdeauna cel mai adînc dispreț oamenilor de pe uscat. Pe burghezi, mai ales, nu-i înțelege, nu-i înghite, își bate joc de dinșii și dacă poate îi fură, crezînd că nu încalcă astfel regulile moralei. Din întîmplare, marinarul acesta se nimeri să fie un breton, care din toate spusele bătrînului Mathias reținu un singur lucru.

„Asta-i acu!” gîndi el pe cînd vislea. „Să-l debarcăm! Auzi vorbă! Să-și piardă căpitanul nostru pasagerul! De-ar fi să-i ascultăm pe toți țăpii ăștia, ne-am petrece viața numai imbarcîndu-i și debarcîndu-i! I-o fi teamă să nu capete fi-su un guturai!”

Marinarul îi înmînă deci scrisorile lui Paul, fără să-i spună nimic. Recunoscînd slova soției sale și scrisul lui de Marsay, Paul își inchipui că știe tot ce i-ar fi putut spune aceste două ființe și nu voi să se lase înriurit de ofertele inspirate de devotamentul lor. Viri deci, cu o aparentă nepăsare, scrisorile în buzunar.

— La ce bun atîta tevatură! Ce mai prostii! spuse marinarul căpitanului (de fapt, vorbea în dialectul

lui breton.) Dacă ar fi fost ceva gras — cum spunea cartoafa aia bătrână — oare domnul conte și-ar fi aruncat el țidulele așa, în despicăturile hainei ?

Stăpinit de gândurile triste care năpădesc în asemenea împrejurări chiar și pe bărbații cei mai tari, Paul se lăsa dus în voia melancoliei, salutându-și vechiul prieten cu mina, spunând Franței adio și privind cum se îndepărtau casele Bordeaux-ului... Se așeză pe un colac de parime. Noaptea îl prinse acolo, pierdută în visuri... Amurgul asfințitului îi stirni îndoielile : își cufunda ochiul lui bănuitor în viitor și iscodindu-l, nu vedea decât primejdii și nesiguranță. Se-ntreba, atunci, dacă va avea destul curaj... Avea bănuieli confuze știind-o pe Nathalie de capul ei ; se căia de hotărîrea luată, regreta Parisul și viața de pe vremuri. Deodată fu cuprins de rău de mare. Toți știu urmările acestei năpaste : cea mai dăunătoare dintre urmările lui, ce nu sînt de altfel primejdioase, este o topire completă a voinței. O zăpăceală inexplicabilă destramă, în centrul organismului, ligamentele vitalității, sufletul bolnavului nu-și mai îndeplinește funcțiunile și ajunge să fie cuprins de o totală nepăsare : mama își uită copilul, amantul nu se mai gîndește la iubită, omul cel mai puternic zace ca o plavie inertă. Paul fu dus în cabina lui unde boli trei zile, întins, cînd borînd, cînd amețit cu grog marinăresc, fără să gîndească la nimic altă și dormind într-una ; pe urmă începu un fel de convalescență și se vindecă... În dimineața în care, simțindu-se mai bine, merse să se plimbe pe punte ca să respire brizele marine ale unei clime noi, cînd își puse mîinile în buzunar, dădu de scrisori. Le scoase numai decît ca să le citească și-ncepu cu scrisoarea Nathaliei. Pentru ca scrisoarea contesei de Manerville să poată fi bine înțeleasă, e nevoie să înfățișăm însă mai întîi scrisoarea lui Paul către soția sa. Iată-o :

Scrisoarea lui Paul de Manerville către soția lui

Iubita mea, cînd vei citi scrisoarea aceasta, fi-voi departe de tine : poate vei fi chiar pe corabia care mă va duce în Indii, unde îmi voi reface averea năruită.

Nu m-am simțit în stare să-ți spun că plec. Te-am amăgit, dar nu era oare nevoie de asta? Te-ai fi simțit în chip inutil stingherită, ai fi voit să-mi jertfești averea ta. Dragă Nathalie, să n-ai nici o remușcare, după cum nici eu n-am nici o părere de rău. Când îți voi aduce înapoi milioanele, le voi depune la picioarele mamei tale, spunindu-ți: „Totul e al tău!” Te iubesc nebunește, Nathalie. Îți spun aceasta fără să mă tem că cele ce-ți mărturisesc ți-ar sluji să-ți întinzi încă mai mult atotputernicia de care nu se tem decât cei slabi. Stăpînirea ta asupra mea a fost fără de margini, chiar din ziua în care te-am cunoscut. Iubirea mea e singurul complice al prăbușirii mele. Falimentul meu treptat m-a făcut să simt plăcerile delirante ale jucătorului. Pe măsură ce averea mi se micșora, îmi sporea fericirea. Fiecare fărîmă din avuția mea, pe care o prefăceai într-o mică plăcere, îmi pricinuia desfătări cerești. Aș fi voit să ai încă mai multe capricii decât ai avut. Știam că merg spre prăpastie, dar mergeam cu fruntea încununată de fericire. Sint simțăminte pe care nu le cunosc oamenii de rînd. M-am purtat ca îndrăgostiții care se încuie un an sau doi într-o căsuță pe malul unui lac și care-și făgăduiesc să se omoare, după ce se vor fi cufundat într-un ocean de plăceri, murind astfel în culmea iluziilor și a iubirii lor. Intotdeauna am găsit că asemenea oameni sint cumplit de înțelepți. Tu nu știai nimica, nici despre plăcerile, nici despre jertfele mele. Ce voluptate mai mare decât să ascunzi ființei iubite prețul dorințelor ei? Acum îți pot mărturisi taina. Voi fi departe de tine cînd vei ține în miinile tale hirtia aceasta împovărată de dragoste. Dacă pierd comoara recunoștinței tale, în schimb nu simt stringerea de inimă care m-ar fi cuprins, dacă ți-aș fi spus toate lucrurile acestea prin viu grai. Și pe urmă, iubita mea, nu-i oare o socoteală măiastră să-ți dezvălui în chipul acesta trecutul? Nu-nseamnă asta să ne prelungim dragostea și în viitor, fără grijă, fără nevoie de stimulente? Dragostea noastră este poate atît de curată, încît mărturiile nu mai au ce căuta — și nu este oare adevărat că ea nu cunoaște nici timp,

nici depărtări și se nutrește din ea însăși? Ah! Nathalie, am părăsit tocmai masa unde scriam, lângă foc. Te-am văzut dormind, increzătoare, ca un copil neprihănit, cu mina-ntinsă spre mine. Am lăsat o lacrimă să se prelingă pe perna marțoră a fericirii noastre. Plec fără de teamă, increzător în alitudinea pe care mi-am impus-o, plec spre a cuceri liniștea și o avere destul de însemnată pentru ca nimic să nu ne mai tulbure desfătările, pentru ca să-ți pot îndeplini toate vrerile. Nici tu și nici eu nu ne putem lipsi de viața pe care-o ducem. Eu sint bărbat, sint curajos; mie singur îmi incumbă sarcina să string averea de care avem nevoie. Poate că m-ai fi urmat! Îți voi ascunde numele corăbiei, locul plecării, ziua... Un prieten îți va divulga totul, după un anume răstimp. Nathalie, iubirea mea e nemărginită, te iubesc așa precum își iubește un copil mama, cum își iubește un amant iubita, fără nici un gând ascuns. Pentru mine truda — ție plăcerile; pentru mine suferințele — ție o viață fericită. Distrează-te, păstrează-ți toate deprinderile luxului, du-te la Teatrul Italian, la Opăra, du-te în lume, la baluri, fă tot ce-ți place. Înger scump, cînd te vei întoarce în cuibul unde am gustat fericirea celor cinci ani de dragoste, gîndește-te la amicul tău, gîndește-te la mine numai o clipă și adormi în sufletul meu. Iată tot ce-ți cer. Tu, veșnicul și scumpul meu gând, să știi că atunci cînd, muncind pentru amîndoi, rătăcind sub bolta toridă, voi întîlni în cale piedici pe care va trebui să le-nving sau cînd istovit mă voi odihni cu nădejdea de a mă-nțoarce curînd, să știi că am să mă gîndesc tot timpul numai la tine — tu, viața mea frumoasă! Da, mă voi strădui să fiu alături de tine, îmi voi spune că n-ai nici griji, nici necazuri și că ești fericită. Și precum viața noastră e zi și e noapte, e veghe și e somn — tot așa îmi voi păstra la Paris viața înflorită, iar în Indii o viață silnică; un vis obositor și o realitate delicioasă. Voi trăi atît de intens în realitatea vieții tale, încît zilele trece-vor ca visele. Duc cu mine amintirile; voi relua, cîntec cu cîntec, minunatul poem al celor cinci ani, îmi voi aminti de zilele în care-ți plăcea să strălu-

cești, și cind — fie într-o toaletă, fie într-o rochie de casă — apăreai mereu proaspătă înaintea ochilor mei. Voi duce pe buzele mele amintirea ospetelor noastre. Da, ingerul meu scump, plec ca un om sortit unei încercări la capătul căreia va regăsi pe frumoasa lui iubită. Pentru mine trecutul va fi ca acele visuri de dor care premarg posesiunea și pe care adesea posesiunea le destramă, dar pe care tu le-ai făcut încă mai minunate. Mă voi reîntoarce să-mi regăsesc o soție nouă. Căci oare, în lipsa mea, nu te vei face încă mai fermecătoare? Frumoasa mea iubire, scumpa mea Nathalie, fii pentru mine ca un mit. Fii aidoma acelei copile ce-o văd dormind. Dacă ai dezamăgi încrederea mea oarbă, Nathalie, n-ai avea a te teme de dragostea mea, fii încredințată de aceasta; aş muri în tăcere. Dar o femeie nu-l înșală pe cel care o lasă slobodă, căci femeia nu e niciodată bicusnică. Ea înșală pe un tiran, dar o trădare atît de lesnicioasă și care ar pricinui moartea nu-i poate fi pe plac. Nu, nici nu vreau să mă gîndesc! Nu fi supărată pentru strigătul acesta, atît de firesc la un bărbat.

Ingerul meu scump, îl vei vedea pe de Marsay; el va fi locatarul imobilului nostru — pe care ți-l va lăsa însă ție. Această locațiune simulată era necesară ca să evităm zadarnice pierderi. Neștiind că despăgubirea lor e o chestiune de timp, creditorii ar fi putut scoate în vînzare mobila și uzufructul imobilului. Fii amabilă cu de Marsay; am cea mai deplină încredere în capacitatea și în lealitatea lui. Ia-l ca apărător și sfetnic, fă din el tovarășul tău. Oricare i-ar fi îndeletnicirile, el va fi oricînd alături de tine. L-am rugat să supravegheze lichidarea averii mele. Dacă ți-ar avansa vreo sumă de care ar avea nevoie mai tîrziu, mă încred în tine ca să i-o restitui. Gîndește-te că nu te las lui de Marsay — ci ție-însăți; indicîndu-ți-l, nu te silesc la nimic. Vai! Imi este cu neputință să-ți vorbesc de afaceri, nu mai am decît un ceas de stat aici, alături de tine. Număr fiecă suflare a ta, încerc să-ți deslușesc gîndurile în zbuciumul întîmplător al somnului; suflarea ta redă viața ceasurilor înflorite ale iubirii noastre. La fiecare bătaie a

inimii tale, inima mea își revarsă comorile și-ți așterne în cale petalele trandafirilor pe care le am în suflet — tot astfel cum copiii le răspîndesc pe altar de ziua Domnului. Te las amintirilor cu care te împovărez, aș vrea să-ți trec tot sîngele meu ca să fiu sigur că vei fi cu adevărat a mea, că gîndul tău va fi al meu, că inima ta va fi inima mea, că voi fi trup și suflet cu tine. Ai susurat ceva în somn, un murmur, ca un dulce răspuns. Fii totdeauna senină și frumoasă, precum ești în clipa asta. Ah! Cît aș voi să pot avea puterea aceea fermecată din basmele cu zîne, cît aș dori să te pot lăsa să dormi în tot timpul lipsei mele și să te trezesc cu un sărut la înapoierea mea. Cîtă voință îmi trebuie și cît de mult trebuie să te iubesc, ca să te pot părăsi văzîndu-te așa! Ești o spaniolă credincioasă! Vei ține poate un jurămînt făcut prin somn, cînd nu te îndoiești de cuvîntul nerostit. Adio, draga mea, iată pe sărmana ta *floare rară* smulsă de vijelie; dar se va întoarce — și pentru totdeauna — pe aripile norocului. Nu, iubită Nini, nu-ți spun adio, fiindcă nu te voi părăsi niciodată. Tu vei rămîne sufletul faptelor mele! Nădejdea că îți voi aduce o fericire de nezdruincinat va da putere străduințelor mele, îmi va călăuzi toți pașii. Ai să fii totdeauna alături de mine. Nu, nu soarele Indiei, ci focul privirilor tale îmi va lumina calea.

Fii fericită atît cît poate fi o femeie departe de iubitul ei. Cît de mult aș fi voit ca ultimul sărut să nu fie numai un sărut pe fruntea ta adormită! Dar, îngerul meu adorat, Nini scumpă, n-am vrut să te trezesc. Cînd te vei deștepta, găsi-vei o lacrimă pe frunte: dintr-însa să-ți faci talisman. Gîndește-te, gîndește-te la cel care va muri poate pentru tine, departe de tine; gîndește-te mai puțin la soț, cît la iubitul credincios care te încredințează lui Dumnezeu.

Răspunsul contesei de Manerville către soțul ei.

Iubitul meu scump, în ce durere mă cufundă scrisoarea ta! Oare aveai dreptul să iei, fără să mă

întrebi, o hotărîre care loveşte în amîndoi? Te socoţi cumva liber? Nu eşti al meu? Nu sînt pe jumătate creolă? Nu puteam oare să te urmez şi eu? Îmi arăţi prin aceasta că te poţi lipsi de mine. Ce ţi-am făcut, Paul, ca să mă despoi de drepturile mele de soţie? Ce vrei să mă fac singură la Paris? Sărman înger, iei asupra-ţi toate vinovăţiile mele. Nu sînt într-o oarecare măsură pricina ruinei tale? Peticele mele n-au atîrnat şi ele în talgerul datoriilor? M-ai făcut să-mi blestem viaţa fericită, nepăsătoare, pe care am dus-o patru ani de zile. Să te ştiu surghiunit pe timp de şase ani! E ceva îngrozitor! Ai să poţi oare face avere în şase ani? Te vei mai întoarce? Am fost bine inspirată cînd mă împotriveam cu îndîrjire instinctivă la separaţia de bunuri pe care mama şi cu tine aţi voit-o cu orişice preţ. Ții minte ce vă spuneam pe atunci? Nu înseamnă asta să arunc asupra ta desconsiderarea? Nu înseamnă prăbuşirea încrederii în care te bucurai? Ca să cedez, a trebuit să te superi. Scumpul meu Paul, niciodată n-ai apărut atît de mare în ochii mei ca în clipa asta. Să nu te laşi pradă nici unei deznădejdi, să pleci ca să-ţi refaci averea!... Pentru asta trebuie să aibă cineva caracterul şi puterea ta. Sînt la picioarele tale. Un bărbat cere-şi mărturiseşte slăbiciunea cu atîta bună-credinţă ca tine, care-şi reface averea pentru aceeaşi pricină care l-a făcut s-o risipească — din dragoste, din patima căreia nu i se poate cu nimic împotrivi — oh, Paul! bărbatul acesta îmi pare sublim! Mergi fără teamă printre piedici, fără să te-ndoieşti de Nathalie a ta, căci ar însemna să te îndoieşti de tine însuţi. Bietul meu iubit, vrei să trăieşti în mine? Şi eu crezi că nu voi fi de-a pururi în tine? Nu voi mai fi aici, voi fi pretutindeni unde ai să fii şi tu. Dacă scrisoarea ta mi-a pricinuit atîta jale, ea m-a copleşit deopotrivă de fericire; m-ai făcut într-o singură clipă să cunosc cele două extreme, căci văzînd cît de mult mă iubeşti, am fost mîndră să aflu că şi iubirea mea e împărtăşită. Uneori credeam că te iubesc mai mult decît mă iubeşti tu pe mine. Acum mă re-

cunosc învinsă ; poți să adaugi și această adorabilă superioritate la toate celelalte ale tale. Eu am însă mai multe motive să te iubesc decît ai tu ! Scrisoarea ta, această prețioasă scrisoare prin care îți destăinui sufletul și-n care afirmi atît de limpede că nimic nu-î pierdut între noi, va rămîne în inima mea tot timpul lipsei tale ; căci sufletul sălășluiește într-însa și scrisoarea aceasta e bucuria mea ! Mă voi duce la Lanstrac cu mama ; pentru lumea din afară voi fi ca moartă, îmi voi economisi veniturile ca să-ți poți plăti toate datoriile. Din dimineața aceasta, Paul, sînt o altă ființă, îmi iau rămas bun pentru totdeauna de la lume, nu vreau să mai gust nici o plăcere pe care tu n-ai s-o mai poți împărtăși. De altfel, Paul... trebuie să părăsesc Parisul și să mă retrag în singurătate. Dragul meu copil, află că acum ai un îndoit motiv să agonisești o avere. Dacă neînfricarea ta ar mai avea nevoie de imbold, ai afla un suflet nou în tine însuți ! Scumpul meu, nu ghidești ? Vom avea un copil. Dorințele dumneavoastră cele mai de preț sînt îndeplinite, domnule, cu prisosință. Nu voiam să-ți fac vreo bucurie deșartă, dintre acelea care pot ucide ; am avut de altminteri foarte multe neazuri din cauza aceasta și n-aș fi vrut să fiu vreodată silită să dezmint vestea cea mare. Astăzi sînt însă sigură de cele ce-ți spun, sînt fericită să presar și o bucurie printre durerile tale. În dimineața aceasta, fără să-mi dau seama de ce se-ntîmplase, crezînd că ai plecat din Paris, mă dusesem la biserică de sărbătoarea Înălțării să-i mulțumesc lui Dumnezeu. Puteam oare să prevăd o nenorocire, cînd totul îmi surîdea de dimineață ? Ieșind de la liturghie, am întîlnit-o pe mama ; aflase de ananghia în care te aflai și venea cu economiile ei — treizeci de mii de franci — nădăjduind să te poată ajutura. Ce inimă, dragă Paul ! Eram veselă și aveam de gînd să-ți vestesc aceste două bune știri atunci cînd urma să ne întîlnim, sub pologul nostru din seră, unde-ți pregătisem bunătățile care-ți plac ție mai mult pentru micul dejun. Deodată, iată că Augustine îmi aduce piicul tău. O scrisoare de la

tine, cînd dormisem împreună — nu vestea asta o întreagă tragedie? M-a cuprins un fior de moarte, și pe urmă am citit!... Am citit, plîngînd, și pe mama o podidiseră lacrimile! Cît de mult trebuie să iubești pe cineva ca să plîngi, căci plînsul urîțește o femeie!... Eram aproape sfîrșită. Atîta dragoste și atîta curaj! Atîta fericire și atîtea neajunsuri! Norocul îmbelșugat al sufletului, dar prăbușirea de moment a intereselor! Să nu-l poți strînge la piept pe iubit, în clipa în care te cuprinde admirația pentru mărinimia lui! Ce femeie s-ar fi putut împotrivi acestei furtuni de patimi? Să te știu departe, cînd mîna ta mi-ar fi făcut atîta bine! Și nu erai aici ca să-ți arunci spre mine privirea ta, care-mi place atît de mult, și să te bucuri împreună cu mine de împlinirea năzuințelor noastre! Și nici eu să nu fiu cu tine ca să-ți alin necazurile cu mîngîierile care ți-o fac pe Nathalie atît de dragă și care te fac să uiți toate! Aș fi voit să plec, să zbor pînă la picioarele tale; dar mama mi-a atras atenția că *La Belle Amélie* ridică ancora a doua zi; că numai poșta ar putea să meargă atît de iute și că în starea în care mă aflam, ar fi o sfruntată nebulie să-mi primejduiesc, dintr-un hop... întreg viitorul. Deși sînt acum și eu mamă, am cerut să se pună caii la trăsura, dar în curte mama m-a amăgit, lăsîndu-mă să cred că mi se va împlini dorința. Și s-a purtat foarte cuminte, căci s-au și ivit întîile semne ale sarcinii. N-am putut rezista atîtor emoții puternice și am leșinat... Îți scriu din pat, doctorii mi-au prescris liniște pentru primele luni. Pînă acum eram o frivolă, de acum înainte voi ajunge o mamă de familie. Pronia este milostivă față de mine, căci numai un prunc de alăptat, de îngrijit, de crescut, ar putea micșora amarul pricinuit de lipsa ta. În el te voi regăsi pe tine și te voi sărbători. Voi mărturisi sus și tare iubirea noastră pe care am tănuțit-o cu atîta grijă. Mama a și găsit prilej să dezmință unele calomnii care circulă pe socoteala ta. Cei doi Vandenesse, Charles și Félix, te-au apărat cu multă noblețe. Dar prietenul tău de Marsay ia totul în

zeflema, își bate joc de cei care te-nvinuiesc, în loc să le răspundă; mie nu-mi place acest fel ușuratic de a respinge atacuri atât de grave. Nu cumva te-ai înșelat asupra lui? Cu toate acestea, îți voi da ascultare și mi-l voi face prieten. Fii pe deplin liniștit, adoratul, în ceea ce privește chestiunile care sînt în legătură cu cinstea ta. Oare nu-i și onoarea mea în joc? Diamantele mele vor fi amanetate. Mama și cu mine vom pune la bătaie toate resursele noastre ca să-ți achităm în întregime datoriile și vom căuta să-ți răscumpărăm via de la Bellerose. Mama, care se pricepe în afaceri de parc-ar fi un procuror, e necăjită că nu i te-ai spovedit. N-ar mai fi cumpărat — ea credea că-ți va face plăcere! — domeniul de la Grainrouge, care se învecina cu moșiile tale și ar fi putut să-ți împrumute mai degrabă ție acei o sută treizeci de mii de franci. E deznădăjduită din pricina hotărîrii tale. Se teme că mergi în Indii. Te roagă să fii cumpătat, să nu te lași sedus de femeile de acolo... Am pufnit în rîs! Sînt sigură de tine ca de mine însămi. Ai să mi te-ntorci bogat și credincios. Numai eu singură pe lume îți cunosc delicatețea ta feminină, simțămintele tainice care fac din tine o delicată floare, vrednică de cer. Bordelezii au avut multă dreptate să te poreclească atât de frumos. Cine va mai purta de grijă plăpîndeii mele flori? Mi-e inima sfîșiată de gînduri cumplite. Eu, soția lui, Nathalie a lui, să stau aici — în timp ce el a și început poate să simtă suferințele! Eu, atât de strîns legată de tine, să nu-ți pot împărtăși strădaniile, necazurile, primejdiile! În cine să te mai încrezi? Cum ai putut să te lipsești de sufletul căruia i te spovedeai? Plăpîndă viorea simulsă de vijelie, de ce oare te-ai dezrădăcinat din singura glie în care-ți puteai răspîndi miresmele? Parc-aș fi părăsită de două veacuri, mi-e atât de frig, chiar la Paris. Am plîns pînă acum, atât de mult. Să fiu tocmai eu pricina ruinei tale! Ce zbucium pentru gîndurile unei femei care iubește! Te-ai purtat cu mine cum te-ai purta cu un copil, căruia îi dai tot ce-ți cere, cum te-ai purta cu o curtezană pentru care

un nătlărau își toacă averea. Ah ! Așa-zisa ta delicatețe era o jignire. Îți închipui poate că nu m-aș fi putut lipsi de toalete, de baluri, de Operă, de succese ? Crezi poate că sînt o femeie ușoară ? Îți închipui că nu pot avea și gînduri serioase, că n-aș putea veni în ajutorul soartei tale amare tot așa de bine cum slujeam plăcerilor tale ? Dacă n-ai fi atît de departe, dacă n-aș ști că suferi și că ești nefericit — te-aș certa foarte aspru, domnule, pentru această neobrăzare. Să-ți cobori soția pe o treaptă atît de joasă ! Doamne ! De ce-mi plăcea oare să ies în lume, dacă nu ca să-ți măgulesc vanitatea ? Mă lăceam frumoasă pentru tine, știi asta foarte bine. Dacă aș avea vreo vină, aș fi prea crunt pedepsită ; absența ta e ispășirea prea crudă a vieții noastre intime. Fericirea noastră era prea desăvîrșită ; trebuia să fie răscumpărată de o mare durere — și iată-o sosită ! După atîtea bucurii tănuite cu grijă privirilor curioase ale lumii, după neconținutele serbări împletite cu nebuniile ascunse ale iubirii noastre, nu-mi mai rămîne cu putință nimic alta decît singurătatea. Singurătatea, dragul meu, nutrește marile pasiuni și numai la aceasta năzuiesc acum. Ce-aș mai putea face pe această lume ? Cui i-aș mai putea aduce în dar succesele pe care le-aș avea de aci înainte ? Ah ! Să trăiesc la Lanstrac, pe moșia îngrijită de tatăl tău, în castelul refăcut de tine cu atîta gust ! Să trăiesc împreună cu copilul tău, așteptîndu-te pe tine și trimițîndu-ți în fiecare seară, în fiecare dimineață, rugăciunea mamei și rugăciunea copilului, rugăciunea soției și rugăciunea ingerului — nu înseamnă asta măcar o fărîmă de fericire ? Vezi minulele acestea împreunate cu mîinile mele ? Îți vei aduce aminte, cum îmi voi aminti eu în fiecare seară, de fericirile pe care le-ai evocat în scrisoarea ta scumpă ? Da, într-adevăr, noi doi ne iubim deopotrivă de mult. Această siguranță deplină e un talisman împotriva nenorocirilor. Nu mă-ndoiesc nici eu de tine, după cum nici tu să nu te-ndoiești de mine. Ce alinări ți-aș mai putea trimite de aici, eu deznădăjduită, eu zdrobită, eu care văd înaintea mea

acești șase ani ca un deșert pe care trebuie să-l străbat? Și totuși, nu sînt eu cea mai nenorocită. Deșertul acesta nu va fi oare însuflețit de micuțul nostru: fiindcă vreau să-ți dăruiesc un fiu — trebuie, nu-i așa? Și acum, adio, mult iubitul meu, urările noastre, iubirea noastră, te vor urmări pretutindeni. Lacrimile de pe această hîrtie vor fi ele în stare să-ți spună lucrurile pe care nu le pot exprima? Culege sărutările pe care ți le aștern aici, jos, în pătratul acesta.

A ta Nathalie

După citirea scrisorii, Paul rămase cufundat în reveriile pricinuite atît de beția mărturiilor de dragoste, cît și de desfătările într-adins evocate. Și le amintea, rînd pe rînd, ca să-și poată explica sarcina soției sale. Cu cît e mai fericit cineva, cu atît este mai temător. Pentru sufletele cu totul și cu totul gingașe — și gingășia cuprinde oarecare slăbiciune — gelozia și neliniștea sînt în raport direct cu fericirea și cu intensitatea ei. Sufletele tari nu cunosc nici gelozie, nici teamă: gelozia e o îndoială, teama e înjosirea. Credința fără de margini este atributul de căpetenie al omului de geniu; dacă este înșelat, forța ca și slăbiciunea îl pot deopotrivă amăgi. El folosește atunci disprețul ca pe o secure și doboară totul în calea lui. Astfel de măreție e însă o excepție. Cui nu i se întîmplă să fie părăsit de spiritul care ne susține în viața noastră șubredă și s-asculte apoi de puterea necunoscută care tăgăduiește totul? Frămîntat de anume mărturii de neînlăturat, Paul credea și se-ndoaia totodată. Pierdut în gîndurile sale și pradă fără de voie unei cumplite nesiguranțe — dezmințită însă de dovezile iubirii curate, cît și de încrederea lui nestrămutată în Nathalie — citi de două ori rîndurile ei atît de împrăștiate, fără să poată ajunge la vreo concluzie, nici pentru, nici îm-

potrivă-i. Dragostea poate apare deopotrivă de mare — atît cînd se pierde în flecăreli, cît și păstrînd sobrietatea.

Ca să înțelegem bine situația în care se afla Paul, trebuie să ni-l înfățișăm plutind pe valurile oceanului, dar și pe nemărginita întindere a trecutului său, revăzîndu-și întreaga viață asemenea unui cer fără nori și sfîrșind prin a reveni — după vîrtejul în care-l tîrîseră îndoielile — la credința neîntinată, întreagă, fără nici un amestec necurat, a credinciosului, a creștinului, a îndrăgostitului pe care glasul inimii îl liniștise. Dar, mai înainte de toate e nevoie, credem, să transcriem aici scrisoarea la care avea să-i răspundă Henri de Marsay.

Scrisoarea contelui Paul de Manerville către domnul marchiz Henri de Marsay.

Henri, am să-ți spun unul din cele mai cumplite lucruri pe care le poate mărturisi cineva unui prieten: sînt ruinat. Cînd vei citi aceste rînduri, vei fi gata de plecare de la Bordeaux către Calcutta, pe corabia *La Belle Amélie*. Vei găsi la notarul tău un contract care nu așteaptă decît să fie completat cu semnătura ta, și prin care — printr-o locațiune simulată — îți închiriez pe termen de șase ani imobilul meu. Vei înmîna un contrainscris soției mele. Sînt silit să iau această precauție, pentru ca Nathalie să poată fi în siguranță, fără teama că ar putea-o goni cineva din casă. Îți transfer de asemenea veniturile majoratului meu pe o perioadă de patru ani, totul în schimbul sumei de o sută cincizeci de mii de franci, pe care te rog să mi-o trimiți printr-o poliță trasă asupra unei bănci din Bordeaux, la ordinul lui Mathias. În afara garanției pe care ți-o cheazăuiesc veniturile mele, soția mea îți va da și ea garanția semnăturii ei. Dacă uzufructul majoratului te-ar despăgubi mai repede decît am prevăzut, ne vom socoti la întoarcerea mea. Suma pe care ți-o cer îmi este absolut trebuincioasă ca să-mi încerc norocul; și după cît te cunosc, mă aștept s-o primesc, fără amîinare, la Bordeaux, chiar în ajunul plecării mele. M-am pur-

tat așa cum te-ai fi purtat tu în locul meu. M-am ținut bine pînă-n ultima clipă, fără să las să se bănuiască falimentul. Apoi, cînd zvonul despre scoaterea în vînzare a bunurilor mele imobile disponibile a ajuns la Paris, îmi procurasem bani lichizi (vreo sută de mii de franci pe polițe) ca să-mi încerc norocul la joc. O lovitură fericită m-ar fi putut salva. Am pierdut. Cum de m-am ruinat, vei întreba? De bună voie, dragul meu Henri. Chiar din prima zi, mi-am dat seama că nu puteam să duc multă vreme viața pe care o duceam; știam ce avea să urmeze, am vrut să închid ochii, căci mi-era cu neputință să-i spun soției mele: „Hai să părăsim Parisul, să mergem să trăim la Lanstrac!“ M-am ruinat pentru dînsa, așa cum te-ai ruina pentru o ibovnică, dar cu siguranță că — între noi vorbind — nu sînt nici un nerod, nici slab de înger. Un nerod nu se lasă stăpînit de patimă, cu ochii deschiși; iar un om care, după cum vezi, se duce să-și reîfacă averea în Indii în loc să-și zboare creierii, este un bărbat curajos. Mă voi întoarce bogat sau nu mă voi mai întoarce niciodată. Numai că, dragul meu prieten, de vreme ce averea n-o doresc decît pentru ea și nu vreau să mai fiu amăgit de nimic, și cum voi lipsi șase ani de zile — ți-o încredințez ție pe soția mea. Te bucuri de destule succese ca s-o poți respecta pe Nathalie și să-mi acorzi astfel încrederea deplină în prietenia cinstită care ne unește. Nu cunosc un străjer mai vrednic decît tine. Îmi părăsesc soția, și cum nu avem copii, ar fi foarte primejdios pentru ea, dacă ar avea un iubit. Să știi, bunul meu Marsay, că o iubesc nebunește pe Nathalie, o iubesc cu lașitate, fără de rușine. I-aș ierta, bănuiesc, o necredință nu pentru că aș fi sigur că aș putea să mă răzbun — n-aș face-o chiar de aș muri! — dar pentru că aș fi în stare să mă sinucid, numai ca s-o știu fericită, dacă eu însumi nu aș fi în măsură s-o pot face fericită. De ce aș putea să mă tem? Nathalie îmi păstrează prietenia aceea adevărată, independentă de dragoste, dar care ocrotește dragostea. M-am purtat cu dînsa cum m-aș fi purtat cu

un copil răsfățat. Simțeam atîta bucurie în jertfele pe care le făceam, una o aducea pe cealaltă în chip atît de firesc, încît ar fi un monstru dacă m-ar înșela. Dragostea se prețuiește cu dragoste... Vrei să afli totul, scumpul meu Henri? I-am scris chiar acum o scrisoare, prin care o las să creadă că plec cu nădejdea-n suflet, cu fruntea senină, că n-am nici indoieli, nici gelozie, nici teamă; o scrisoare dintr-acelea pe care le scriu fiii care vor să ascundă mamelor lor că se duc la moarte. Doamne! Henri, scrișnelile de dinți! Ție nu-ți ascund plînsul amănunțit din lume! Ție îți arăt însă disperarea mea, ție scrișnelile de dinți! Ție nu-ți ascund plînsul amănunțitului cuprins de deznădejde; aș prefera să fiu șase ani măturător de stradă sub ferestrele ei, decît să mă-ntorc milionar, după o lipsă de șase ani — dacă așa se va întîmpla. Am îngrozitoare temeri, voi pași din durere în durere, pînă cînd îmi vei scrie două vorbe prin care să-mi arăți că primești însărcinarea pe care numai tu pe lume ai putea-o duce la bun sfîrșit. O, scumpul meu de Marsay, femeia aceasta este toată viața mea, e aerul meu, e soarele meu. Ia-o sub scutul tău, păstrează-mi-o credincioasă, chiar dac-ar fi împotriva voinței ei. Da, aș fi mulțumit chiar cu o asemenea pseudofericire. Fii tu pavăza ei, căci de tine nu mă tem. Dovedește-i c-ar fi vulgar să mă trădeze, că atunci ar fi la fel cu toate femeile și că — dimpotrivă — ar da dovadă de distincție, rămînîndu-mi fidelă. Cred că mai are destulă avere ca să poată duce mai departe traiul ei molcom și lipsit de griji; dar, dacă ar duce cumva lipsă de ceva, dacă ar mai avea unele capricii, te rog nu te sfii, fă-te bancherul ei, mă voi întoarce bogat. La urma urmelor, temerile mele-s chiar zadarnice. Nathalie este un înger al virtuții. Cînd Félix de Vandenesse, îndrăgostindu-se cu patimă, și-a îngăduit unele purtări îndrăznețe — n-am avut decît s-o fac pe Nathalie să-și dea seama de primejdie și numaidecît mi-a mulțumit cu atîta duiosie, încît am fost mișcat pînă la lacrimi. Mi-a spus că nu s-ar cuveni, avînd în vedere reputația ei, ca un bărbat

să-i părăsească atît de brusc casa, dar că va și să-l îndepărteze; l-a primit într-adevăr cu foarte multă răceală și totul s-a sfîrșit cu bine. Vreme de patru ani, n-am avut altă pricină de discuție, dacă totuși s-ar putea numi discuție o convorbire între doi prieteni. Acum, dragă Henri, îți spun bărbătește, adio! S-a întîmplat nenorocirea... Oricare ar fi pricina ei, nu s-a putut altfel; mi-am suflecat mînele. Mizeria și Nathalie, două noțiuni care nu se vor împăca niciodată. De altfel, cumpăna va sta neclintită între pasivul și activul meu, așa încît nimeni nu va avea să se plîngă de mine; dar, dacă un lucru neprevăzut mi-ar putea primejdui onoarea, mă bizui pe tine. În sfîrșit, dacă s-ar întîmpla ceva grav, poți să-mi trimiți scrisori la guvernatorul Indiilor, la Calcutta; am acolo cîțiva prieteni și mi se va păstra cu grijă corespondența ce-mi va sosi din Europa. Prietene scump, aș dori să te regăsesc același la întoarcerea mea: același om care știe să-și bată joc de orișice și care cu toate acestea e în stare să înțeleagă simțămintele altuia, cînd ele sînt pătrunse de măreția pe care o simte el însuși. Tu rămîi la Paris. În clipa cînd vei citi aceste rînduri, eu voi striga: „Spre Cartagina!”

*Răspunsul marchizului Henri de Marsay adresat
contelui Paul de Manerville.*

Prin urmare, domnule conte, și s-a înfundat. Domnul ambasador s-a dus pe copcă. Va să zică, frumoase lucruri mai făcea! De ce te vei fi ferit de mine, Paul? Un singur cuvînt de mi-ai fi spus, sărman băiat, și te-aș fi scos din încurcătura în care te aflai. Soția ta a refuzat să-mi dea garanția cerută. Numai asta ar putea să-ți deschidă ochii! Dacă însă nu-ți ajunge — atunci află că polițele semnate de tine au fost protestate la cererea fostului prim-secretar al domnului Solonet, Lécuyer, un anume notar din Bordeaux. Acest neam de cămătar, aciuat aici din Gasconia ca să se procopsească, este omul de paie al prea-onorabilei tale soacre, adevărata creditoare a celor o sută de mii de franci pentru

care scumpa-ți soție a numărat — așa se spune — șaptezeci de mii de franci ! Față de doamna Evangelista, tata Gobseck²⁹ e o flanelă, o catifea, un calmant, o beza vanilată, un unchi care pică înainte de lăsarea cortinei, aranjînd totul. Via ta de la Belle-rose va cădea și ea pradă soției tale, căreia mama ei îi va da diferența dintre prețul de adjudecare și valoarea totală a reprizelor ei. Doamna Evangelista va pune mîna pe moșiile Guadet și Grassol, iar ipotecile care grevează asupra imobilului tău din Bordeaux sînt de asemenea ale ei, sub numele unor oameni de paie pe care i-a găsit acest Solonet. Așa încît, aceste două fapte atît de blajine vor agonisi împreună o sută douăzeci de mii de franci rentă, sumă la care se urcă venitul bunurilor tale și la care se adaugă treizeci și ceva de mii de franci în obligații asupra Marii Cărți a Datoriei Publice — obligații pe care pisicuțele acestea le au la mînă. Garanția soției tale era de altminteri de prisos. Suszislul domn Lécuyer a picat azi dimineață ca să-mi ofere — în schimbul transferului drepturilor mele în formă autentică — achilarea sumei pe care ți-am împrumutat-o. Cu recolta anului 1825, pe care soacra-ta o are la îndemînă în pivnițele tale de la Lanstrac, ea poate să mă plătească. Așa încît probabil că femeile astea două au făcut socoteala c-ai și ajuns în largul oceanului ; eu îți trimit totuși această scrisoare prin curier, ca să-ți mai dau timp să urmezi sfaturile mele. L-am făcut pe acest Lécuyer să vorbească. Am deslușit în minciunile lui, în vorbele și reticențele lui, firele care-mi lipseau ca să iac să apară întreaga urzeală a uneltirii pusă la cale împotriva ta, în însuși căminul tău. Astă-seară, la ambasada Spaniei, am de gînd să-mi declar toată admirația pentru soacra și soția ta. Voi face curte doamnei Evangelista, te voi trăda cu mișelie, îți voi adresa iscusite injurii, căci vorbele spuse prea brutal ar fi repede dibuite de acest sublim Mascarilla³⁰ cu fustă. Cum de ți-ai făcut-o dușmancă pe femeia asta ? Iată ce-aș voi să aflu. Dacă ai fi avut buna inspirație să te fi îndrăgostit de ea înainte de-a te însura cu

fata ei, astăzi ai fi fost *pair* al Franței, duce de Mnerville și ambasador la Madrid. Dacă m-ai fi chemat la nuntă, te-aș fi ajutat să cunoști și să analizezi firea celor două femei de care aveai să-ți legi viața; și, din observațiile noastre, ai fi tras unele învățăminte folositoare. Oare nu eram singurul dintre prietenii tăi în stare să-ți respecte soția? Putea oare să-ți fie teamă de mine? Pe ele însă, după ce au adulmecat cine sînt, le-a cuprins teama și atunci ne-au despărțit! Dacă n-ai fi procedat ca un nătărău, de n-ai fi făcut mutra aia bosumflată, n-ai fi fost mîncat de viu acuma. Nevasta ta a contribuit mult la răcirea raporturilor noastre de prietenie. Ea era povățuită de maică-sa, căreia îi scria de două ori pe săptămînă — scrisori de care tu habar n-aveai. Ți-am recunoscut felul de a fi, cînd am aflat aceste amănunte. Intr-o lună voi fi alături de soacra ta și voi căuta să aflu de la dînsa care este adevărata pricină a acestei uri spaniolo-italiene cu care te-a năpăstuit pe tine, omul cel mai bun din lume. Te ura oare și înainte ca fiica ei să se fi amoretat de Félix de Vandenesse? Sau te-a alungat pînă-n Indii pentru ca fata ei să fie liberă, pe cît e de liberă în Franța o soție separată de corp și de bunuri? Aci e tot miezul afacerii. Parcă te vîd sărind ca ars și urlînd atunci cînd vei afla că soția ta s-a amoretat nebună de Félix de Vandenesse. Dacă nu mi s-ar fi năzărit să dau o raită prin Orient cu Montriveau, Ronquerolles și cîțiva alți cheflii pe care-i cunoști, ți-aș fi putut spune cîte ceva despre tîrășenia asta care era tocmai la începuturile ei, atunci cînd plecam eu; încă de pe-atunci vedeam încolțind germenii nefericirii tale. Dar care gentilom ar putea fi atît de ticălos încît să înceapă o asemenea discuție fără ca să se fi ivit prilejul? Cine ar fi cutezat să facă rău unei doamne? Cine ar fi zorbit oglinda cu iluzii a unei căsnicii fericite? Iluziile nu-s oare bucuria inimilor? Soția ta, drag prieten, nu era oare — în cea mai largă accepție a cuvîntului — o femeie la modă? Se mai gîndea oare la altceva decît la succesele ei, la toaleta ei? Mergea la teatru, la Operă, la bal,

se scula târziu, se plimba prin Bois-de-Boulogne ; cina în oraş sau avea invitaţi la masă. Viaţa aceasta se pare că este pentru femei ceea ce este războiul pentru bărbaţi ; publicul nu-i vede decît pe biruitori, iar pe cei morţi îi uită... Dacă femeile gingaşe nu suportă o astfel de viaţă, cele ce pot rezista dau dovadă că au o putere de fier ; sînt mărunte la inimă şi au o pipotă straşnică. Iată toată pricina nesimţirii, a atmosferei glaciale care domneşte prin saloane. Sufletele frumoase rămîn singuratece ; cei firavi şi slabi nu pot îndura — şi atunci doar cei ce sînt ca nişte stînci pot să înfrunte oceanul societăţii, lăsîndu-se măcinaţi, izbiţi şi şlefuiţi de talazuri, fără să fie zdruncinaţi. Soţia ta rezistă admirabil acestui fel de viaţă, pare că s-a deprins cu el. Arăta veşnic proaspătă şi frumoasă şi pentru mine, ce-avea să urmeze, era lesne de închipuit. Ea nu te iubea, tu în schimb o iubeai nebuneşte. Ca să poată face să scînteieze iubirea într-o făptură de cremene, ar fi trebuit un om de fier.

După ce suferise, fără să se lase subjugat decît vremelnice, un asalt al lady-ei Dudley — soţia adevăratului meu părinte — Félix trebuia să cadă pradă Nathaliei. Nu era greu de ghicit că tu îi erai indiferent. De la indiferenţă la răceală totală nu mai e decît un singur pas ; şi, mai curînd sau mai târziu, dintr-un fleac, dintr-o discuţie, dintr-o vorbă, dintr-un act de autoritate, nevastă-ta avea să facă pasul ăsta. Aproape că ţi-aş fi putut povesti scena care avea loc în fiecare seară în iatacul vostru. N-ai copii, dragul meu. Faptul ăsta nu spune oare destule unui observator ? Indrăgostit cum erai, nu puteai să-ţi dai seama de răceala firească a unei tinere femei pe care o pregătiseşi parcă anume pentru Félix Vendenesse. Dacă ţi-ai fi găsit soţia frigidă, nătînga mentalitate a celor însuraţi te-ar fi împins să atribui nevinovăţiei această răceală. Ca toţi bărbaţii, îţi închipuiai c-o vei putea păstra virtuoasă într-o lume în care femeile îşi suşotesc la ureche una alteia, ceea ce nu cutează bărbaţii să le spună ; unde tot ce un soţ nu-şi învaţă soţia, e comentat fără perdea la umbra

evantaielor, rîzînd și huzurînd în legătură cu vrun proces sau cu vreo aventură. Deși soției tale îi plăceau foloasele sociale ale căsniciei, găsea totuși că angaralele-s cu mult prea grele. Angaralele, sarcina — asta erai tu ! Nevăzînd nimic din toate acestea, mergeai înainte, săpînd la prăpastii și acoperindu-le cu flori, potrivit veșnicei frazeologii retorice ; ascultai cu supunere de legea care cirmuiește majoritatea oamenilor și de care voisem să te feresc. Copil drag, nu-ți mai rămînea, ca să poți ajunge tot atît de neghiob ca burghezul înșelat de soția lui și care se arată foarte mirat sau înspăimîntat, sau se supără de treaba asta — nu-ți mai rămînea decît să-mi pomenești de jertfele tale, de amorul tău pentru Nathalie și să vii să-mi cînți : „Ar fi cumplit de nerecunoscătoare, dacă m-ar înșela. Am făcut asta... și asta... voi face încă mai mult, mă voi duce în Indii pentru dînsa, voi face, voi drege... etc.“ Paul dragă, parcă n-ai fi trăit la Paris ! parcă n-ai fi avut cîntecul să fi legat prietenie cu Henri de Marsay, de vreme ce nu cunoști toate aceste noțiuni elementare, aceste prime principii care declanșează mecanismul sufletului femeiesc, alfabetul inimii lor ? Nu vă dați seama ; înfundați pușcăria Saint-Pélagie pentru o femeie, ucideți douăzeci și doi de bărbați, abandonați șapte fecioare, slujiți pe Laban, străbateți pustiul, mergeți pînă-n pragul ocnei și acoperiți de glorie, acoperiți de rușine, părăsiți cîmpul de luptă ca Nelson, pentru a vă putea duce să sărutați umărul lady-ei Hamilton. Băteți-l pe bătrînul Wurmser, ca Bonaparte, năpustiți-vă pe podul Arcole, spuneți aiureli ca Roland, scrîntiți-vă piciorul ca să puteți valsa șase minute cu o femeie !... Dragul meu, ce-au a face toate acestea cu dragostea ? Dacă dragostea s-ar lăsa înrîurită de asemenea mărurii — fericiți ar mai fi bărbații ! Cîteva isprăvi în clipa cînd dorești femeia iubită, și ea va fi a ta... Dragostea, bătrînul meu Paul, este o credință asemănătoare dogmei neprihănitei zămisliri a Sfintei Fecioare. Ori crezi — ori nu crezi. La ce bun să verși valuri de sînge, la ce bun să ai minele de la Potco

și să dobîndești gloria — ca să reușești să faci să se nască un sentiment involuntar și inexplicabil ? Tinerii ca tine, care vor să fie iubiți prin balanța unor conturi, îmi par a fi niște josnici cămătari. Soțiile noastre legitime ne datoresc copii și credință — nicidecum iubire. Iubirea, Paul, este conștiința plăcerii dăruite și primite, certitudinea că o dăruiești și că-ți este ție hărăzită ; iubirea este o dorință care n-are astîmpăr și care este fără încetare satisfăcută și nesățioasă. În ziua în care Vandenesse a făcut să vibreze în inima soției tale struna dorinței — pe care tu o lăsaseși neatinsă — atunci praful s-a ales din toate fanfaronadele tale de îndrăgostit, de toate șuvoaiele tale de bani și de cuvinte. N-au rămas nici măcar amintirile, și nopțile tale conjugale presărate cu roze s-au risipit ca fumul ! Devotamentul tău s-a prefăcut în căință ! Ființa ta ajuns o jertfă bună de înjunghiat pe altar ! Viața ta de mai-nainte — o beznă ! Un fior de dragoste a adumbrît toate comorile patimii tale care a devenit un maldăr de fiare vechi ! Félix a fost copleșit cu toate frumusețile, cu toate devotamentele, și poate pe degeaba, dar în dragoste credința stă pe aceeași treaptă cu realitatea. Așa că, soacră-ta a trecut fără doar și poate de partea amantului și împotriva soțului ; în taină, sau fățiș, ea a închis ochii, i-a deschis... nu știu ce-a mai făcut, dar a fost de partea fiicei ei și împotriva ta. Ingăduința aceasta este o datină moștenită din femeie în femeie. Ce bărbat ar putea s-o osîndească ? Poate vreun redactor al Codului Civil, care vede doar formule, cînd de fapt sînt numai sentimente ? Viața de risipă pe care te făcea s-o duci o femeie la modă ; panta pe care luneca acest caracter flusturatic, apoi și vanitatea ta — toate acestea i-au dat prilejul și putința să se descolorosească de tine, punînd la cale, cu iscusință, ruina ta. Din toate acestea vei trage concluzia, prietene, că mandatul pe care mi l-ai dat (și de care m-aș fi achitat cu atît mai multă vrednicie cu cît îmi făcea plăcere), se găsește acuma nul și neavenit. Răul ce trebuia prevăzut a fost acuma înfăptuit : *consumma-*

tum est. Iartă-mă, prietene, că-ți scriu în stilul lui de Marsay, cum spunea tu, despre lucruri care ți se par probabil grave. Departe de mine gândul să fac giumbușlucuri pe mormîntul unui prieten, cum fac moștenitorii pe acela al unei rude. Fiindcă mi-ai mărturisit că te-ai făcut bărbat, te cred și mă port cu tine nu cum m-aș purta cu un îndrăgostit, ci cu un om politic. Pentru tine, accidentul acesta nu-i oare ca stigmatul de pe umărul unui ocnaș, stigmat care-l determină să se avînte într-o viață dîrză împotriva societății, jurînd s-o combată? Iată-te acum eliberat de-o grijă; căsătoria te stăpînea; acum tu poți stăpîni căsătoria. Paul, eu îți sînt prieten în toată puterea cuvîntului. Dacă ai fi avut mintea vîrîită într-un craniu de bronz, dacă ai fi avut energia care s-a trezit în tine cu atîta zăbavă, atunci ți-aș fi dovedit prietenia prin unele destăinuiri care te-ar fi făcut să treci peste omenire ca peste un preș. Dar atunci cînd discutam despre acele aventuri datorită cărora mi-a fost dat să mă distrez cu cîtiva prieteni, în intimitatea civilizației pariziene, întocmai ca un bou într-o prăvălie de porcelanuri, cînd îți povesteam într-un limbaj romantic unele întîmplări adevărate din tinerețea mea — fără să-ți dai seama de însemnătatea lor, tu le socoteai niște romanțuri. Așa că atunci nu te-am putut socoti decît stăpînit de o patimă nefericită. Ei bine, pe cîntea mea de om, în împrejurările de acum — orișice ți-ai putea închipui — tu joci cel mai frumos rol și n-ai pierde nimic din încrederea de care te bucuri în fața mea. Dacă-i admir pe marii vicleni, îi stimez și-i iubesc pe cei înșelați. În legătură cu medicul acela care a avut un sfîrșit atît de crud, ajungînd la eșafod din dragoste pentru ibovnica lui, ți-am povestit întîmplarea cu mult mai frumoasă a acelui nefericit avocat care mai trăiește, nu mai știu în ce ocnă, osîndit pentru un fals, fiindcă voise să dăruiască soției lui — și aia altă poamă adorată! — o rentă de treizeci de mii de livre; dar dumneaei l-a denunțat ca să se descotorosească de dînsul și să poată trăi cu un oarecare domn. Te-ai mirat foarte, tu și cîtiva nerozi

cu care benchetuiam. Ei bine, scumpul meu — în afară de fals și de ocnă — tu ești întocmai ca avocatul ăla. Prietenii tăi astăzi nu-ți mai acordă stima ce ți-o acordau, și știi prea bine că o asemenea desconsiderație în societatea noastră echivalează cît o sentință de condamnare la jurați. Sora celor doi Vandenesse, marchiza de Listomère și toată clica ei în care s-a înhăitat și tinărul Rastignac (un caraghios care începe să-și facă intrarea în societate), doamna d'Aiglemont și tot salonul ei în care se lăfăie Charles de Vandenesse, familia Lenoncourt, contesa Féraud, doamna d'Espard, familia Nucingen, Ambasada Spaniei — într-un cuvînt, toată crema societății, scornind tot soiul de învinuiri viclene, vrea să te împröște cu noroi. În gura lor ajungi un fleac, un cartofor, un destrăbălat care și-a tocat prostete averea. După ce ți-a plătit de mai multe ori datoriile, soția ta, angel de virtute, ți-a mai achitat nu de mult niște polițe în valoare de o sută de mii de franci — deși, chipurile, exista separație de bunuri. Din fericire, ți-ai făcut singur dreptate, dispărînd. Dacă-ai fi mers mai departe pe calea asta, ai fi aduș-o cică la sapă de lemn, ar fi căzut jertfa propriei sale iubiri conjugale. Cînd cineva ajunge la putere, lumea-i atribuie toate însușirile pe care le găsești înșirate într-un epitaf, iar dacă se prăbușește, atunci are mai multe metehne decît Fiul risipitor. Nici nu-ți inchipui cite păcate de Don Juan îți pune lumea în spinare : că jucai la Bursă, c-aveai poște deșuchete pentru a căror satisfacere cheltuiai bani grei — poște al căror tîlc stîrnește comentarii și glume ce le fac pe femei să cadă pe gînduri... Plăteai cămătarilor niște dobînzii cumplite. Cei doi Vandenesse își bat joc de tine, spunînd cum un anume Gigonnet ți-ar fi vîndut cu șase mii de franci o fregată de fildeș — fregată pe care a pus să ți-o răscumpere prin cameristul tău cu o sută de scuzi, pentru ca apoi să ți-o revîndă ; iar tu ai fărîmat-o în chip solemn atunci cînd ți-ai dat seama c-ai fi putut cumpăra cu banii ăștia un adevărat brick. Faptul s-a întîmplat, cu adevărat, acum două ani, lui

Maxime de Trailles, dar ți se brodea alit de bine, încît Maxime și-a pierdut pentru totdeauna paternitatea povesteii cu fregata. În sfîrșit, nu-ți mai înșir aci toate clevetirile, căci ai stîrnit o adevărată enciclopedie de cancanuri pe care femeile au interesul să le mai sporească încă. Astfel fiind, chiar cele mai mironosite, de ce n-ar compătimi cu contele Félix de Vandenesse (al cărui tată în sfîrșit a răposat ieri) ? Soția ta se bucură de cele mai strașnice succese. Ieri, la Teatrul Italian, doamna de Campamos sporovăia astea toate. „Ce tot vorbiți ? i-am zis. Dar voi nu știți nimic ! Paul ăsta a jefuit Banca Franței și a prădat Visteria regală. L-a asasinat pe Ezzelin, a dat gata pe cele trei Médore din strada Saint-Denis și, fie vorba între noi, îl bănuiesc că e chiar complice cu banda celor Zece-Mii. Mîna sa dreaptă-i vestitul Jacques Collin, pe care poliția n-a izbutit să-l mai prindă de cînd a evadat iar de la ocnă. Paul îi era gazdă. Vezi așadar că e în stare de orice ; își bate joc și de stăpînire. Acum au plecat amîndoi să jefuiască prin Indii și să prade Marele Mogol.” Nu uita, de Camps a înțeles că nu se cade ca o femeie distinsă ca ea să-și transforme frumoasa guriță într-o venețiană gură de leu. Auzind toate aceste baliverne, mulți nu vor să le creadă ; ei sînt de partea frumoaselor simțăminte omenești și susțin că astea-s doar scorniri. Dragul meu, Talleyrand a spus o dată o vorbă minunată : *Totul se poate întîmpla !* Desigur că se petrec chiar sub ochii noștri lucruri mai uluitoare decît ar fi această fără-delege matrimonială ; dar lumea are atîta interes să le dezmință și să spună că au fost clevetiri ; pe urmă, aceste mărețe drame sînt jucate atît de firesc și au o aparență de un așa bun-gust, încît deseori sînt nevoit să-mi șterg ocheanul ca să pot vedea pînă-n adincul lucrurilor. Dar, ți-o repet, atunci cînd un om mi-e prieten, cînd am primit împreună botezul vinului de Champagne și ne-am împărtășit împreună pe altarul Venerei Commode, cînd am fost miruiți de degetele corioate ale jocului de cărți și cînd amicul meu se află într-o mare anan-

ghie, aş fi în stare să zdrobesc douăzeci de familii ca să-l pot mintui. Trebuie să-ţi dai seama cât de mult ţin la tine : oare mi s-a mai întâmplat — după câte ştii — să aştern o scrisoare atât de lungă ca asta ? Citeşte deci cu luare-aminte ce-mi mai rămîne de spus.

Vai, Paul ! E nevoie să fac exerciţii de scris, trebuie doar să mă deprind să redactez telegrame. În curînd am să intru în viaţa politică. În cinci ani, aş vrea să capăt un portofoliu ministerial sau vreo ambasadă, de unde să pot să trag sforile treburilor publice, după cum îmi va place. Ating o vîrstă cînd cea mai frumoasă iubită pe care o poate sluji un bărbat e însăşi ţara lui. Mă pun în rîndurile acelor care vor să răstoarne şi orînduirea şi guvernul de astăzi. În sfîrşit, mă aflu în apele unui anumit principe care nu-i stîngaci decît la picior şi pe care-l socotesc un om politic genial ; numele lui va creşte de-a lungul istoriei şi va fi un principe în toată puterea cuvîntului, aşa cum poate fi de mare un artist. Noi toţi, Ronquerolles, Montriveau, Grandlieu, La Roche-Hugon, Sérizy, Féraud şi Graville — ne-am unit cu toţii împotriva popilor, după cum spune cu iscusinţă partidul negliabilor, reprezentat de *Constituţionalul*. Vrem să-i nimicim pe cei doi Vandenesse, pe ducii de Lenoncourt, de Navarreins, de Langeais şi Marea lor Duhovnicie. Ca să-i biruim, vom merge pînă la alianţa cu La Fayette, cu Orleaniştii, cu Stînga, cu toţi oamenii aceştia buni de gîtit a doua zi după biruinţă ; căci cu principiile lor, orişice guvern este de neconceput. Pentru fericirea ţării şi a noastră, sîntem în stare de orice. Chestiunile personale în legătură cu regele sînt astăzi simple prostii sentimentale de care trebuie să răşluim politica. Sub acest raport, englezii, cu monarhul lor ca un doge, sînt mai evoluţi decît noi. Nu în asta constă politica, scumpul meu, ci în impulsul ce trebuie dat naţiunii prin crearea unei oligarhii în care o singură minte să stăpînească şi să cîrmuiască treburile publice pe o cale dreaptă, în loc să lase ţara să fie alandala tirită — aşa cum s-a petrecut de

patruzeci de ani în frumoasa noastră Franță, atît de inteligentă și atît de nătîngă, atît de smintită și atît de neînțeleaptă și căreia i-ar fi trebuit mai degrabă un sistem de guvernare decît niște oameni de stat. Ce oare sînt oamenii în această problemă atît de frumoasă? Dacă țelul e măreț, dacă țara va fi mai fericită și va fi ferită de tulburări, ce-i pasă mulțimii de profiturile pe care le-am scoate din gestiunea, din averea, din privilegiile și din plăcerile noastre? Am ajuns acum să stau pe o temelie traianică; am astăzi un venit de o sută cincizeci de mii de franci în rente trei la sută și mai am o rezervă de două sute de mii de franci ca să pot face față eventualelor pagube. Totuși, mi se pare încă puțin lucru pentru cineva care pornește cu stîngul ca s-ajungă la putere. O întîmplare fericită a determinat intrarea mea în cariera aceasta care, pînă mai ieri, nu-mi prea surîdea — căci doar știi cît de mult îmi place viața după tipicul oriental! După treizeci și cinci de ani de moțăială, prea onorabila mea mamă s-a trezit, amintindu-și că are un fiu care-i face cinste. Adesea, cînd smulgi o viță de vie, peste cîțiva ani mai răsar lăstare din pămînt: tot așa, dragul meu, deși mama aproape mă scosese de la inimă — s-a pomenit că încep să-i reîncolțesc în minte! La cincizeci și opt de ani, își dă seama că a ajuns la o vîrstă cînd nu se mai cuvine a se gîndi la un alt bărbat decît la fiul ei. În atare împrejurări, s-a întîmplat să întîlnească, în nu știu ce văgăună de stațiune climaterică, o delicioasă fată bătrînă, o englezoaică, cu un venit de două sute patruzeci de mii de livre! Și, ca o bună mamă ce e, i s-a năzărit să mi-o dea de nevastă. O fată la treizeci și șase de ani — pre legea mea — crescută în cele mai aprige idei puritane, o adevărată cloșcă, avînd drept principiu că toate femeile adultere trebuie arse pe rug în văzul lumii! „Dar de unde atîtea lemne?” am iscodit-o. Aș fi trimis-o la naiba, avînd în vedere că venitul ei de două sute patruzeci de mii de livre nu prețuiește cît libertatea mea, cît persoana mea fizică și morală sau cît viitorul meu. Dar ea e sin-

gura și unica moștenitoarea a unui moșneag lovit de podagră, un fel de birtaş londonez care, într-un anumit termen, trebuie s-o blagoslovească cu o avere cel puțin egală cu aceea cu care e înzestrată mititica. În afara acestor privilegii, are nasul stacojiu, ochii de capră belită, un trup pentru care mă tem să nu se sfărtece-n trei, de s-ar întâmpla să pice; are mura unei păpuși prost boite și-i o zgripțuroaică fără pereche, dar își va adora cu toate acestea soțul; mai ales fiindcă are geniul Angliei — și va avea grijă de casa, de grajdurile, de imobilele, de moșiile mele, mai bine decât oricare vătaf. Conștiință de întreaga demnitate a virtuții, se ține bătoasă ca o figurantă de la Comedia Franceză; oricând mă uit la ea, mi se pare c-a fost trasă-n țeară și că parul i s-a frânt în piept. Miss Stevens are de altfel o carnație destul de albă, nu ar fi prea antipatică dac-ar fi s-o iau neapărat de nevastă. Dar — și asta mă amărăște tare mult! — are niște mâini de fată mai virtuoașă ca sfânta Arcă; sînt atît de roșcovane încît n-am putut încă găsi — fără prea mare cheltuială — leacul să i le albesc și nici nu prea știu cum aş putea face să-i mai lungesc degetele, care-s ca niște cîrnăciori! Of! la mîină aduce leit cu birtaşul, iar după avere, se vede treaba a fi o aristocrată; cum obișnuiesc englezoaicele avute cînd vor să fie luate drept ladies, ea își dă niște ifose nemaipomenite, dar uită să-și ascundă bine ghearele de homar. E cam slabă de înger — așa cum se cuvine să fie o femeie. Dacă ar exista una și mai toantă, aş porni la drum s-o caut. Niciodată fata asta — pe care o cheamă Dinah — n-are să se apuce să mă judece; niciodată n-are să mi se-mpotrivească; pentru dînsa, eu am să fiu și Camera Lorzilor și Lordul Primar și Camera Comunelor. Într-un cuvînt, fata aceasta, Paul, e dovada nedezmințită a geniului britanic; e prototipul industriei englezești ajunsă la cel mai înalt grad de perfecțiune; fără-ndoială c-a fost zămislită la Manchester, între fabrica de penițe Perry și atelierul mașinilor cu aburi. Mănîncă, umblă, bea, e în stare să facă și copii, să-i îngrijească, să-i crească

minunat și să joace rolul unei femei de-ți va veni să crezi c-ar fi fără doar și poate. Când mama ne-a prezentat, ea își aranjase mașinuța atît de bine, meșterise așa de frumos piesele, își unsese cu atîta grijă osiile, încît n-a scîrșîit de fel; pe urmă, cînd a văzut că eu nu mă strîmbam prea tare, fata și-a pus în funcțiune cele din urmă resorturi și a pornit să vorbească! În sfîrșit, mama și-a spus ultimul cuvînt. Miss Dinah Stevens de șapte ani călătorește ca o calică și nu cheltuiește decît treizeci de mii de franci anual. Mai există, vezi, pușculițe doldora de bani. Tratatativele sînt atît de avansate încît s-au și făcut publicațiile! Am ajuns la *my dear love* *. Miss îmi aruncă niște ochi dulci, în stare să facă praf chiar pe un hamal.

Toate-s aranjate: averea mea nici nu o interesează. Miss Stevens își propune ca să aloce o parte din averea ei pentru instituirea unui majorat, în moșii care să dea un venit de două sute patruzeci de mii de franci, și pentru cumpărarea unui castel care să țină de aceste domenii; zestrea întregă, pe care urmează s-o administrez, este de un milion. N-are de ce să se plîngă — și să aibă ea singură grijă de unchiul ei. Bunul birtaș — care a contribuit de altfel la majorat — o să crape de bucurie cînd o auzi că nepoata lui a devenit marchiză! Cred că e în stare să facă un sacrificiu pentru cel mai mare dintre copiii mei! Am să-mi retrag averea pusă în obligații de stat de îndată ce vor atinge optzeci la sută — și voi plasa totul în pămînturi. În zece ani, sper să am patru sute de mii de livre din veniturile moșiilor. Cînd birtașul o să fie pe dric, nădăjduiesc că voi avea șase sute de mii de livre venit. Vezi deci, Paul, că nu dau alte sfaturi prietenilor decît acelea după care mă călăuzesc eu însumi.

Dacă m-ai fi ascultat, ți-ai fi avut și tu englezoaica — vreo fiică de nabab care te-ar fi lăsat să te bucuri de independența burlacului și să ai toată libertatea să joci whistul ambiției. De n-ai fi căsă-

* Dragostea mea (în l. engleză în original).

torit, ți-aș ceda-o pe viitoarea mea soție. Dar azi nu se mai poate! Nu-s omul care să te țină de rău pentru trecutul tău. Acest preambul era necesar ca să-ți lămuresc cum îmi voi croi viața de care are nevoie cel ce vrea să joace marele joc al ambiției. Și am să fiu alături de tine, scumpul meu prieten. În loc să te duci să te prăjești în Indii, ar fi fost mult mai lesne să navighezi cu mine în apele Senei. Crede-mă! Tot aci la Paris dai mai repede de aur. Minele din Potosi le vei afla mai degrabă pe Rue Vivienne sau pe Rue de la Paix, în Place Vendôme sau în Rue Rivoli. Ca să faci avere, în orice altă țară e nevoie să trudești ca un salahor sau s-alergi pînă îți iese limba de-un cot; aici însă sînt de ajuns ideile. Aici orișicine — chiar dacă nu e prea mînios — găsește o mină de aur, așa stînd în papuci și scobindu-se-n dinți după prînz, fie cînd se culcă, fie cînd se scoală... Spune-mi tu alt loc pe lume unde o idee bună, oricît de neghioabă ar fi, să producă mai mult și să fie mai repede luată în seamă. Dacă voi ajunge pe treapta cea mai de sus, crezi tu că voi fi omul care să nu-ți întindă o mînă, care să-ți refuze un cuvînt, o semnătură? Nu ne trebuie și nouă, descurcăreților, un prieten pe care să ne putem bizui, dacă n-ar fi decît ca să-l băgăm mesa în locul nostru și să-l trimitem să moară ca un simplu ostaș pentru a salva astfel pe general? Fără un om cîstit pe care să te poți bizui în orice împrejurare — a face politică este cu neputință. Iată așadar ce sfat îți dau: lasă pe *La Belle Amélie* să plece și întoarce-te ca fulgerul de repede aci. Voi pune la cale un duel între tine și Félix de Vandenesse — un duel în care tu să tragi cel dintîi; și ai să mi-l culci la pămînt ca pe un porumbel. În Franța, un soț jignit care-și ucide rivalul ajunge un om respectabil și respectat. Nimeni nu-și bate joc de dînsul. Frica, dragul meu, este un element social, un mijloc de succes pentru cei care nu-și pleacă ochii sub privirea nimănui. Eu, care țin la viață tot atît cît aș ține să beau o ceașcă cu lapte de măgăriță și care n-am simțit niciodată ce este aia frica, am băgat de seamă, scumpul meu,

ce efecte stranii stîrneşte acest sentiment în moravurile noastre moderne. Unora le e teamă că vor pierde desfătările cu care s-au deprins. Alții tremură la gîndul să părăsească vreo femeie. S-a zis cu moravurile aventuroase de odinioară, cînd îți lepădai viața ca pe un galoș uzat! Vitejia multora nu-i decît calcul viclean, clădit pe teama ce-l cuprinde pe adversar. Numai polonezii se mai bat azi, în Europa, doar pentru plăcerea de a se bate, numai ei mai practică arta pentru artă și nu arta pentru speculă. Ucide-l așadar pe Vandenesse! — și soția ta va tremura, și soacra ta va tremura, și publicul va tremura, iar tu te vei reabilita în așa chip, încît să-ți poți striga sus și tare patima nebună pentru femeia ta; și vei fi de bună seamă crezut, și vei ajunge un erou! Asta-i Franța. N-am ajuns să mă socotesc cu tine pentru o sută de mii de franci: îți vei plăti cele mai însemnate datorii; vei pune stavilă ruinei tale vinzîndu-ți proprietățile à *résumé* *, căci vei fi repede în măsură să-ți poți achita creditorii, înainte chiar de termen. Apoi, de îndată ce te vei fi dumirit în ceea ce privește caracterul soției tale, o vei stăpîni c-un singur cuvînt. Iubind-o, erai incapabil să lupți cu dînsa; dar acum vei căpăta o forță de nebiruit. Soacra ta va deveni blîndă ca o mieluşea, căci e musai să-ți recapeți cei o sută cincizeci de mii de franci de rentă pe care aceste două femei și le-au însușit. Așa că renunță, băiete, la expatrierea care-mi pare a fi pentru oamenii inteligenți ce e pentru alții o sinucidere cu mangal. Să pleci, nu-nseamnă oare să dai cîștig de cauză tuturor clevetitorilor? Jucătorul care se duce să-și ia bani ca să continue partida, nu e oare pierdut? Trebuie să-ți ai aurul la tine-n buzunar. Parcă ai fi unul care pleacă în India ca să-și aducă trupe proaspete. Zău! Sîntem doi jucători la masa verde a politicii; între noi, împrumutul e de rigoare. Deci, ia diligența și coboară-te la Paris și ia-o din nou de la capăt; vei cîștiga, avînd de partea ta ca aliat pe Henri de Marsay, căci Henri de

* Conform unei clauze speciale: cu dreptul de-a le putea răscumpăra.

Marsay știe să vrea și știe să lovească. Vezi unde am ajuns. Adevăratul meu tată face parte din guvernul englez. Cu Spania vom avea relații prin Evangelista; căci de îndată ce soacra ta și cu mine ne vom arăta ghearele, ne vom da seama că nu-i nimic de făcut când diavolul se găsește față-n față cu diavolul. Montriveau, dragul meu, e astăzi general de brigadă; va fi, fără-ndoială, într-o bună zi, ministru de război, căci elocința lui se bucură de o mare trecere în Parlament. Iată-l pe Ronquerolles ministru de stat și membru al Consiliului privat. Martial de la Roche-Hugon, ajuns ambasador în Germania și *pair* al Franței, ni-l aduce pe tavă pe mareșalul duce de Carigliano și toată gașca Imperiului care s-a aciuiat atât de prosteste pe spinarea Restaurației. Sérizy trage sfoarele la Consiliul de stat, unde s-a făcut indispensabil. Granville are în mână magistratura, în care au intrat și cei doi fii ai lui; Grandlieu și ai lui stau cum nu se poate mai bine cu Palatul; Féraud este sufletul clicii Gondreville — intriganțiiăștia josnici care nu știu cum se învîrtesc să fie totdeauna bine cu stăpînirea. Cu asemenea proptele, nu ne mai temem de nimic! Avem un cap de pod în oricare capitală, avem un ochi în toate guvernele, astfel că pe nesimțite ținem în mână toate firele administrației. Chestiunea bănească nu-i oare un mizilic, un fleac — când posedăm aceste roțițe importante, atât de bine angrenate? Mai cu seamă — ce înseamnă o femeie? N-oi vrea să rămîi toată viața un licean? Ce mai înseamnă atunci viața, dragul meu, dacă pentru tine o femeie reprezintă totul? O galeră a cărei comandă n-o ai, călăuzită de o busolă stricată — însă nu lipsită de un magnet — pe care o învîrtesc toate vînturile potrivnice și în care bărbatul ajunge să fie un biet ocnaș, nevoit s-asculte nu numai de lege, dar și de toanele temnițerului, fără să se poată măcar vreodată răzbuna. Puah! Aș mai înțelege dacă ai fi nebun după ea, sau dacă ai avea plăcere să-ți încredințezi soarta mînușitelor ei albe și să ascuți de Médor?... În cazul acesta, o sfîrm pe Angelica. Marea taină a alchimiei sociale, dragul meu, este să tragi cît mai multe foloase și la

fiece vîrstă. Primăvara să ai toate frunzele, toate florile vara, iar toamna toate fructele. Cîțiva băieți de viață și cu mine ne-am desfătat vreme de doisprezece ani ca niște mușchetari din diverse regimente și ne-am făcut de cap, fără a ne fi dat în lături — cînd și cînd — chiar de la vreo fărădelege ; a venit timpul acum să scuturăm roadele ce s-au copt, la vîrsta la care experiența a pîrguit holdele. Hai, vino cu noi și vei avea și tu partea ta din *pudding*-ul pe care-l vom găti. Arată-te și vei găsi un prieten întru totul credincios în pielea lui

Henri de M.

În clipa în care Paul de Manerville sfîrșea de citit scrisoarea ale cărei fraze cădeau parcă, fiecare, ca niște lovituri de tîrnăcop în edificiul năzuințelor, al iluziilor și al iubirii lui — corabia trecuse de insulele Azore. În mijlocul atîtor lucruri pe care le vedea năruindu-se, fu apucat de o turbare la rece, de o nepuțincioasă turbare.

„Ce rău le-am făcut ?“ se întreba el. Această întrebare și-o pun îndeobște negliobii, oamenii slabi care nu pricep, care nu văd și nici nu pot prevedea nimica. Se trezi strigîndu-și prietenul credincios :

„Henri, Henri !“

Alții s-ar fi smintit. Paul se duse să se culce și trase un somn zdravăn, cum se doarme după marile dezastre, somnul care îl va fi cuprins pe Napoleon după bătălia de la Waterloo.

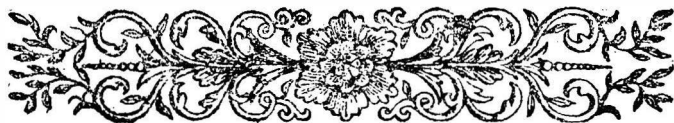
Paris, septembrie-octombrie 1835.

FACINO CANE

LUIZEI,
această mărturie a afectuoasei mele recunoștințe

Pe vremea aceea, locuiam într-o uliță de care nu prea cred să fi auzit : strada Lasdiguieres. Ea pornește din strada Saint-Antoine, din fața unui havuz -- nu departe de piața Bastiliei — și dă în strada La Cerisaie. De dragul științei, mă oploșisem într-o mansardă, unde toceam toată noaptea ; iar ziua lucram într-o bibliotecă vecină, numită „A Principelui“.

Duceam o viață cumpătată și mă învoisem să duc acel trai monahal pe care trebuie neapărat să și-l impună orișice cărturar. Abia de ieșeam să mă plimb puțin pe bulevardul Bourdon, cînd vremea era frumoasă. O singură patimă mă mai făcea să părăsesc aceste îndeletniciri cărturărești — dar nu era oare și aceasta tot un studiu ? — anume dorința de a iscodi ce se petrece în jur, prin cartier, de a observa localnicii și felul lor de a se purta. Imbrăcat la fel de prost ca un lucrător, puțin mă sinchiseam cum arătam ; astfel că nimeni nu se ferea de mine și puteam, în chipul acesta, să mă amestec în gașca lor, să-i văd făcînd negoț ori să-i aud ciorovăindu-se cînd ieșeau de la lucru.

Privirile mele ajunseseră să fie intuitive : pătrundeam în adîncul sufletului lor, fără a le nesocoti trupul ; sau, mai degrabă, observam atît de bine unele amănunte exterioare, încît străbăteam cu ochii dincolo de dînsule. Căpătasem astfel darul de a trăi eu însumi viața insului asupra căruia îmi ațintisem privirile — fapt ce-mi dădea putința să mă substitui personalității lui, intocmai ca acel derviş din *O mie și una de nopți* care, rostind unele cuvinte față de anumiți oameni, se putea întruchipa în duhurile lor.

Uneori, între unsprezece și douăsprezece noaptea, se întîmpla să întîlnesc vreun muncitor cu nevastă-sa, întorcîndu-se de la teatrul Ambigu-Comique și îmi plăcea să mă iau după ei și să-i urmăresc pe bulevardul Pont-aux-Choux, pînă în bulevardul Beaumarchais. Oamenii aceștia de treabă vorbeau mai înțîi despre piesa pe care o văzuseră ; apoi, dintr-una într-alta, ajungeau la treburile lor mărunte. Mama își trăgea copilul de mîină, fără să mai asculte nici ce zice, nici ce cere, și cei doi soți începeau să-și chibzuiască banii pe care aveau să-i încaseze a doua zi și să-i și cheltuiască în fel și chip, pornind să discute despre tot felul de cheltuieli gospodărești, protestînd împotriva urcării prețului la cartofi, sau împotriva iernii ce nu se mai sfîrșea, ori a scumpirii untului. Ocărau zdravăn pe brutar, unde le tot creștea datoria — în sfîrșit, discuția devenea din ce în ce mai înveninată și fiecare, printr-un vocabular pitoresc, își dădea în vileag caracterul.

Ascultîndu-i cum vorbeau, puteam să cuprind viața acestor inși, simțeam cum le port eu boarfele-n spinare, cum merg încălțat cu ghetele lor peticite. Dorințele, păsurile lor toate, intrau în sufletul meu — ori poate sufletul meu se furișea într-al lor... Intocmai ca în visul unui om treaz.

Mă înfuriam alături de ei împotriva șefilor de atelier care îi tiranizau ; sau mă ridicam împotriva uritei deprinderi de a-i sili să vină de mai multe ori la locul de muncă, fără a li se plăti drepturile cuvenite.

A-mi schimba obiceiurile, a încerca să devin un altul, lăsîndu-mă vrăjit de puterea moralei, a face tot

ceea ce îmi trece prin cap — aceasta era bucuria mea. Cărui fapt datoram aceasta ? Să fi fost înzestrat cu un al doilea simț ? Sau cu una din acele însușiri care — atunci cînd îi treci marginea — te duce la nebunie ?

N-am iscodit niciodată obîrșia acestei puteri. O am și mă slujesc de ea — asta-i tot. Trebuie numai să știți că, încă de pe atunci, mă străduiam să analizez elementele ce alcătuiesc acea masă eterogenă ce se numește popor — încît ajunsesem să-l cunosc și să-l prețuiesc, cu însușirile lui bune și rele. Începusem să știu ce aș putea găsi în mahalaua mea, pepinieră a revoluțiilor¹, și care cuprindea laolaltă, eroi, inventatori iscușiți, savanți încercați, netrebnici, ticăloși — virtuți și vicii, toate deopotrivă de stîlcite de sărăcie, înăbușite de nevoi, înecate în vin, roase de alcooluri tari.

Nici nu vă puteți închipui cîte aventuri irosite, cîte drame date uitării nu zac în acest oraș al durerii ! Ce de lucruri groaznice sau frumoase ! Niciînd imaginația nu va atinge și nici nu va putea descoperi tot ce se-ascunde cu adevărat.

Ca să dai de aceste admirabile scene tragice ori comice — capodopere iscate dintr-un hazard — ar trebui să cobori mult prea jos. Nici nu știu bine cum de am putut păstra atîta timp, fără a vă istorisi, în-tîmplarea ce urmează și care face parte din acele stranii povestiri rămase în tolba de unde aducerile aminte le scot la iveală doar întîmplător, — ca pe un loz de loterie... Mai păstrez încă multe, la fel de ciudate, adunate cu vremea, unele peste altele... Dar, credeți-mă, le va veni și lor rîndul.

Intr-o zi, îngrijitoarea mea, nevasta unui muncitor, mă rugă să-i fac cinstea să poftesc la nunta uneia din surorile sale. Ca să vă dați seama ce putea fi o atare nuntă, e de ajuns să amintesc faptul că pe această nenorocită, care venea în fiecare dimineață să-mi facă patul, să-mi curețe pantofii, să-mi perie hainele, să deretice prin odaie și să-mi gătească prînzul — o plăteam cu patruzeci de bani pe lună ; restul tim-

pului se ducea să învîrtească o manivelă mecanică și cu această indeletnicire mai cîștiga încă zece bani pe zi! Bărbatul ei, un timplar de mobilă, cîștiga patru franci. Gospodăria lor mai număra și trei copii, astfel că abia de-și puteau agonisi piinea zilnică. Niciodată n-am întîlnit oameni de o cinste atît de desăvîrșită ca omul și femeia aceasta.

Vreme de vreo cinci ani, după ce mă mutasem în altă mahala, tușa Vailland, care niciodată n-avea o lețcaie, venea regulat de ziua mea să-mi aducă flori și portocale. Sărăcia ne apropiase. Nu i-am putut da niciodată mai mult de zece franci, adesea și ei împrumutați. Aceasta ar putea justifica de ce-i făgăduisem să vin la nuntă. Gîndeam să fiu astfel alături de bucuria acestor bieți nevoiași.

Ospățul și balul aveau loc în salonul unui neguțator de vinuri din strada Charenton, la catul întîii, luminat cu lămpi cu reflectoare de tinichea; iar jur-împrejur — de-a lungul pereților tapetați cu niște hîrtii slinoase, pînă la nivelul meselor, fuseseră așezate cîteva bănci de lemn.

În odaia aceasta ticsită, vreo optzeci de mosafiri gătiți ca de cununie, împopoțonați cu buchețele și bețcală, cu niște mutre încinse și însuflețite de voie bună, dăntuiau ca și cum s-ar fi apropiat sfîrșitul pămîntului. Mirii se pupau, spre obșteasca mulțumire a nuntașilor care chioteau, scoțînd of-uri și ah-uri...! Se întreceau în năzdrăvănii, dar adevărul e că păreau mai puțin necuviincioși decît acele domnișoare bine crescute care îți aruncă sfioase ocheade. Se veseleau cu toții, dînd liber friu bucuriei lor nestăvilite și, de bună seamă, molipsitoare.

Dar nici aspectul acestei adunări, nici nunta, și nimic din lumea asta nu are nimic de-a face cu povestirea mea.

Rețineți doar ciudățenia cadrului. Întipăriți-vă bine în minte dugheana răpănoasă, zugrăvită în roșu și duhnind a vin; ascultați chiotele acestui chiolhan și poposiți puțin în mahalaua asta, în mijlocul acestor muncitori, a acestor bătrîni, a acestor nenorocite femei hărăzite doar plăcerii unei singure nopți.

Orchestra era alcătuită din trei orbi, pensionari ai azilului Quinze-Vingts² : primul era violonist, al doilea clarinetist, iar al treilea flautist — tustrei laolaltă plătiți cu șapte franci noaptea. Pentru acest preț, firește că nu cântau nici din Rossini, nici din Beethoven, ci fiecare cum voia și ce putea, și nimeni — fermecătoare delicatețe! — nu-i muștra pentru asta. Melodiile lor îmi zgîriau însă atît de tare urechea, încît după ce aruncaii o privire asupra adunării, mă uitai mai atent la muzicanți și, recunoscînd uniforma azilului de orbi, devenii pe loc mai îngăduitor. Artiștii fuseseră așezați sub pervazul unei ferestre, astfel că, pentru a le desluși chipurile, trebuia să vin chiar lîngă ei. Abia mai tîrziu mă apropiai și — n-aș fi putut spune de ce — în acea clipă nimic nu m-a mai interesat : nici nunta, nici petrecerea. Totul se spulberase parcă dintr-o dată ; numai curiozitatea ce o stîrnea făptura clarinetistului era din ce în ce mai vie și mă străduiam parcă să pătrund în ființa lui. Violonistul și flautistul aveau un chip destul de comun, înfățișarea obișnuită a orbului : încordat, atent, cufundat parcă într-o lăuntrică îngîndurare — în timp ce fața clarinetistului era dintre acelea ce atrag dintr-o dată luarea-aminte a filozofului și a artistului.

Inchipuiți-vă, în pîlpîiala roșietică a unei lămpi, masca de ipsos a lui Dante, împodobită cu o claie de păr alb-argintiu. Expresia amară și dureroasă a acestei admirabile figuri apărea și mai izbitoare de pe urma orbirii, fiindcă ochii lui morți trăiau numai cu gîndul, răbufnind ca niște văpăi dogoritoare iscate dintr-o unică și neputincioasă dorință, întipărită cu tărie pe fruntea lui măreață, brăzdată de niște zbîrcituri ce semănau cu crăpăturile unui străvechi zid. Bătrînul acesta sufla în clarinet într-o doară, fără să-i pese nici de ritm, nici de melodie. Degetele apăsau mașinal pe vechile clape și nu se ferea să cînte fals, ceea ce, de altfel, nu observau nici dansatorii, nici cei doi acoliți ai italianului meu — căci doream să fie italian și bănuiala mea avea să se adeverească. Acest bătrîn Homer ce tăinuia în sinea lui o Odisee sortită uitării, întruchipa nu știu ce fapt mare și despotic.

Figura-i era însă de o măreție atât de autentică, încît biruia însăși nimicnicia ; iar despotismul ei atât de elocvent, izbutea să se înalțe peste mizera-i înfățișare. Nici una din pasiunile violente care îndeamnă pe om spre mai bine sau spre rău și fac din el fie un ocnaș, fie un erou, nu lipsea de pe chipul cu trăsături atât de nobile, de o paloare italiană, adumbrit de sprîncene stufoase, cărunte, ce aruncau umbrele lor pe orbitele adînci, unde te așteptai în fiecare clipă, și nu fără teamă, să scapere lumina gîndului — precum ți-e teamă să vezi iscîndu-se, la gura vreunei peșteri, o haită de tîlhari cu facle și pumnale.

Era aidoma unui leu prins ca într-o cușcă în strînsarea trupului, un leu ale cărui furii se irosiseră zadarnic între fiarele grațiilor. Focul deznădejdiei se stinsese mocnit sub cenușa sa, lava se răcise, dar crăpăturile, zvîrcolirile, direle de fum — totul sta mărturie a unei năprasnice erupții, a vîlvătăii coto-pitoare. Aceste gînduri, iscate de înfățișarea omului, erau pe atât de fierbinți în sufletul meu, pe cît apăreau de veștede în oglinda chipului său.

Între fiecare contradanț — violonistul și flautistul, serios preocupați de păhărelul și clondirul lor, își agățau instrumentul de bumbul redingotei lor ruginii și întindeau mîna spre o masă mică, așezată chiar sub pervazul ferestrei, unde li se pregătise bufetul ; întindeau și italianului cîte un pahar plin, pe care acesta nu și-l putea lua singur, deoarece măsuța era tocmai în spatele scaunului său. De fiecare dată, clarinetistul le mulțumea, înclinînd cu un aer prietenos capul. Mișcările lor aveau acea preciziune care te miră întotdeauna la orbii de la azilul Quinze-Vingts, încît mai că-ți venea să crezi că nu-și pierduseră vederea.

Mă apropiai de cei trei orbi să ascult ce vorbeau. Dar ajuns lîngă ei, fără îndoială că ei m-au simțit ; și, fiindcă nu-și dădeau seama ce anume voiam — au tăcut mîlc.

— De unde ești dumneata, cel cu clarinetul ?

— Din Veneția, răspunse orbul, cu un ușor accent italianesc.

— Ești orb din naștere ? Sau poate datorită unui...
— ...unui accident — răspunse el cu vioiciune — o afurisită de bună.

— Veneția e un oraș admirabil ! Totdeauna am visat să mă duc să-l văd.

Fizionomia bătrînului se însufleți, zbîrciturile de pe obrazul lui se adînciră și era vădit emoționat.

— Dacă v-aș însoți, credeți-mă, nu v-ați pierde vremea, zise el.

— Nu-i mai vorbiți de Veneția — interveni vioristul — căci „dogele” nostru o ia iar razna ; unde mai pui că prințul nostru a și secat pînă acum vreo două șipuri.

— Hai să-i dăm drumul, papa Canard, îi tăie vorba flautistul.

Și tustrei porniră să cînte. Dar în timp ce executau cele patru contradanțuri, venețianul mă tot adulmeca, simțind parcă deosebitul interes ce i-l port. Expresia de rece amărăciune pierise dintr-o dată de pe fața lui ; s-ar fi zis că speranțe abia mijite veneau să-i însenineze trăsăturile. Printre cutele feței șerpuia parcă o flacăară albastră ; surîse, își șterse fruntea cutezătoare și puternică, apoi păru a se înveseli, ca omul care-și regăsește firul unui năstrușnic gînd.

— Cîți ani aveți ? îl întrebai.

— Optzeci și doi.

— Sînteți de multă vreme orb ?

— Se vor împlini curînd cincizeci de ani, răspunse cu un ton în care se deslușea nu numai părerea de rău a omului ce și-a pierdut vederea, dar și regretul celui ce tinjește de dorul unei alte puteri căreia îi simte lipsă.

— De ce vi se spune „dogele” ? îl zgîndării eu.

— Ei — o glumă ! Sînt patrician din Veneția și aș fi putut ajunge doge, ca oricare altul...

— Atunci, care-i numele dumneavoastră ?

— Aci m-au poreclit papa Canette. Dar adevăratu-mi nume n-a putut fi niciodată trecut în registre. În italienește sună : Marco Facino Cane, principe de Varese.

— Cum ? Dumneavoastră sînteți urmașul vestitului cîndotier Facino Cane, ale cărui cușeri au trecut în stăpînirea ducilor de Milan ?

— *E vero*,³ răspunse el. Pe acea vreme, ca să nu fie ucis de Visconti, fiul lui Cane se ascunsese în Veneția și — datorită faptelor lui vitejești — numele-i fu înscris în Cartea de Aur a Cetății. Dar astăzi praful s-a ales de toate, s-a șters și urma lui Cane a pierit și Cartea de Aur — zise el, făcînd un gest de cumplită scîrbă și dezamăgire față de rînduirile omenești.

— Dar de vreme ce erați senator al Veneției, s-ar fi convenit atunci să fiți un om bogat ? Cum de v-ați pierdut toată averea ?

La această întrebare, ridică spre mine capul cu o mișcare într-adevăr tragică și răspunse :

— A fost o năpastă !

Nu mai avea chei să bea și respinse paharul de vin pe care bătrînul flautist, chiar atunci i-l întindea; apoi își plecă fruntea.

Aceste amănunte nu erau de natură să-mi astîmpere curiozitatea. În timpul contradanțurilor pe care le cîntau cu sîrgul unui mecanism ascultător — contemplam pe bătrînul nobil venețian, cu simțămîntul firesc care însuflețește pe un tînar de douăzeci de ani. Vedeam Adriatica și Veneția. O zăream parcă în ruine, pe fața aceasta răvășită. Mă plimbam în acest oraș atît de drag locuitorilor lui. Mă duceam de la Rialto la Marele Canal, o porneam de pe cheiul Esclavonilor la Lido, ori mă întorceam la acea catedrală de-o atît de sublimă originalitate. Priveam la ferestrele vestitei *Casa D'oro*, fiecare cu ornamente deosebite, contemplam vechi palate din belșug, împodobite cu marmură — în fine, admiram toate aceste minuni pentru care un cărturar are cu atît mai firească înclinare, cu cît le poate colora după plăc, iar priveliștea realității nu-i spulberă visurile.

Adăstam cu gîndul la trecutul vieții urmașului unuia din cei mai vestiți *condottieri*⁴, căutînd să aflăm pricinile acestei adînci prăvăliri fizice și morale ce dădeau o mai mare frumusețe scînteierilor de măreție și noblețe reaprînse în acele clipe pe obrazul său.

Il năpădiseră, fără îndoială, aceleași gânduri, fiindcă socot că la orbi contactul intelectual se face cu mult mai iute, nemaiîngăduind atenției să se risipească în lumea dinafară. Mărturia înțelegerii noastre nu se făcu mult așteptată. Deodată, Faciano Cane nu voi să mai cînte ; se sculă, veni spre mine și spuse :

— Hai să ieșim !

Trezit la realitate, vorbele lui îmi făcură efectul unui duș rece. Il luai de braț și pornirăm.

O dată ajunși în stradă, îmi propuse :

— Vrei să mă conduci la Veneția ? Vrei să mă călăuzești și să ai încredere în mine ? Atunci ai să mai bogat decît zece dintre cele mai bogate familii din Amsterdam sau Londra, mai avut decît Rotschilzii ! În fine, bogat cum numai în *O mie și una de nopți* ai fi putut gîndi să fii.

Părea că omul se smintise. Dar glasul lui avea o putere care mă făcu să-l ascult mai departe. Și mă lăasai dus de el, ca și cum ar fi văzut ; m-a mînat atunci către gropile Bastiliei. Aci se așeză pe o piatră, într-un loc dosnic pe care, de atunci, s-a clădit podul prin care Canalul Saint-Martin se varsă în Sena.

Mă așezai și eu pe o piatră, în fața acestui moșneag ; părul lui alb scliffea ca o beteală de argint la lumina lunii. Liniștea deplină — abia tulburată de vuietul năvalnic al bulevardelor ce ne învăluia în acea noapte senină — făcea să-mi apară totuși ca o imagine uluitoare de fantastică.

— Vorbiți de milioane și credeți poate că un tînăr ca mine ar sta la gînduri și n-ar face orișice spre a le dobîndi ? Nu vreți cumva să vă bateți joc de mine ?

— Să mor nespovedit, de nu spun adevărul ! rosti el cu înflăcărare. Aveam douăzeci de ani, aceeași vîrstă, cred, ca și dumneavoastră acum. Eram bogat, eram frumos și nobil. Am început prin cea dintîi nebunie : aceea a dragostei. Am iubit cum nu se mai iubește astăzi — în așa chip încît n-aș fi pregetat să mă las înjunghiat, ascuns într-un cufăr, fără să fi primit măcar făgăduiala unei sărutări. A muri pentru ea — aceasta mi se părea a fi întreg rostul vieții.

În 1760 mă înamorasem de o Vendramini, femeie de optsprezece ani, măritată cu un Sagredo, în vîrstă de vreo treizeci de ani, unul dintre senatorii cei mai avuți ai orașului, la rîndul lui amoretat nebun de nevastă-sa. Iubita mea și cu mine eram nevinovați ca doi heruvimi. Dar într-o bună zi — *sposo* — ne surprinse vorbind despre dragoste ; deși înarmat, el nu mă nimeri. Mă năpustii atunci și-l sugrumai cu amîndouă mîinile, răsucindu-i gîtul ca unui pui de găină.

Am vrut să fug cu Bianca, dar ea n-a voit să mă urmeze. Așa-s femeile ! Plecai atunci de unul singur ; am fost osîndit în lipsă, iar bunurile mele sechestrare în folosul urmașilor. Izbulisem totuși să-mi iau diamantele, cinci tablouri de Tizian strînse sul, tot aurul ce-l aveam — și s-ajung la Milano, unde nu-mi mai păsa de nimic, de vreme ce cazul meu nu prezenta un interes de stat.

Înainte de a vă istorisi mai departe, aș vrea să fac o mică observație, zise el după o pauză.

Nu știu dacă toanele unei femei au sau nu vreo înrîurire asupra fătului atunci cînd îl zămislește, ori cînd îl poartă, dar este neîndoielnic că, în timpul sarcinii, mama mea a fost stăpinită de patima aurului. Pentru aur am moștenit o pornire atît de nestăvilită, încît orișice s-ar întîmpla eu am asupra mea acest metal ; în tinerețe purtam întotdeauna nestemate, și-n pungă — vreo două sau trei sute de ducăți... Și spunînd aceste vorbe scoase din buzunar doi galbeni pe care mi-i arătă.

— Eu unul adu-mec aurul. Deși-s orb, mă opresc ca atras de o putere tainică în fața giuvaergiilor. Pa-siunea asta însă m-a pierdut... Ca să pot mînu-i aurul, m-am făcut un pătimăș jucător. Dar nefiind pungaș, am fost pungășit, pierzînd totul la cărți. Și atunci cînd nu mai aveam nimic, m-a apucat un dor năprasnic de Bianca. Pornii în taină spre Veneția, ca s-o revăd ; am regăsit-o și vreme de șase luni am fost omul cel mai fericit... Ascuns la ea, omenit de ea, gîndeam cu încîntare că astfel are să mi se sfîrșească viața...

Ea însă era îndrăgită și de Proveditor⁶, care începu să bănuiască peste puțin că are un rival. În Italia lucrurile acestea se simt... Nemernicul ne iscodi și ne surprinse în iatac. Îți poți da seama ce luptă crincenă a fost... Nu l-am ucis, dar l-am rănit serios.

Întimplarea asta mi-a zdrobit însă fericirea. Din ziua aceea, n-am mai văzut-o pe Bianca. În viață am avut de atunci mari bucurii, am trăit la Curtea lui Ludovic al XV-lea, printre cele mai de seamă doamne, dar n-am mai întâlnit nicicând însușirile, nureii și dragostea scumpei mele venețiene.

Proveditorul își chemă gealații; palatul fu împresurat și copleșit; eu mă apăram, ca să pot muri sub privirile Biancăi, care mă îmbărbăta, îndemnându-mă să-l ucid. Odinioară nu voise să fugă cu mine; dar acum, după șase luni de fericire, dorea să murim împreună; în luptă a fost și ea rănită de mai multe ori. Acoperit de o mantilă pe care o zvîrliră peste mine, fui înșfăcat și aruncat într-o gondolă, apoi zvîrlit în fundul unui Țeci. Aveam douăzeci și doi de ani și mînuiam atît de bine spada, încît mai degrabă mi-aș fi lăsat retezat pumnul decît să mi-o smulgă cineva din mînă. Prin voia sorții — sau mai degrabă inspirat de un gînd prevăzător — ascusesem bucata de oțel într-un ungher; cine știe la ce mi-ar mai fi putut sluji... Am fost îngrijit. Nici una din rănilor primite nu era pricinuitoare de moarte.

La douăzeci și doi de ani poți îndura orișice. Era să mi se taie capul. Ca să cîștig timp, făcui pe bolnavul... Bănuiam că mă aflu într-o temniță vecină cu canalul; îmi făcusem planul să scobesc peretele, să evaderez și să trec canalul înot, chiar cu riscul să mă înec.

Iată pe ce îmi întemeiam speranțele: de fiecare dată, cînd temnicerul deschidea poarta ca să-mi aducă hrana, puteam zări scris pe pereți indicații ca: *Spre Palat — Spre Canal — Spre Subterane*. În cele din urmă, ajunsesem să întrevăd tîlcul acestor îndrumări (despre care, altfel, puțin îmi păsa) și anume faptul că Palatul Ducal nu era încă sfîrșit. Cu geniul ce ți-l însuflă dorința de libertate, izbutii să deslușez —

pipăind suprafața pietrelor cu vârful degetelor — o inscripție arăbească prin care, cel ce o scrijelise, încunoștința pe urmașii săi la celulă, că izbutise să desprindă două lespezi din ultimul șir și că săpase o galerie de unsprezece coți pe sub pământ. Pentru a-i desăvârși isprava, trebuia așadar să azvîrl tot molozul scos din săpături, pe însăși pardoseala chiliei mele.

Temnicerii și îngrijitorii erau liniștiți în privința trăinicieii construcției închisorii, care nu cerea nici un fel de pază dinafară; iar felul cum erau orinduite celulele, în care trebuia să cobori cîteva trepte, îmi îngăduia să scot nestingherit pământul, fără ca paznicii să bage nimic de seamă.

Dar munca aceasta uriașă fusese zadarnică pentru predecesorul meu. Întreruperea lucrării dovedea, de bună seamă, că el se prăpădise înainte de a-și desăvârși planul. Pentru ca truda lui să nu fi fost în van irosită, se cerea neîndoielnic ca urmașul necunoscutului, odinioară întemnițat, să știe araba; eu unul studiasem limbile orientale într-o chinovie armeană.

Cîteva rînduri scrijelite pe spatele lespezii adevereau soarta acestui nenorocit: fusese ucis din pricina uriașelor sale averi, la care rîvnise — și pe care acum pusese mîna Veneția.

Îmi trebui o lună încheiată pentru a ajunge la liman. În timp ce lucram, și în clipele în care oboseala mă toropea, auzeam parcă clinchetul aurului. Vedeam în fața ochilor mei galbenii și eram uluit de sclipirea diamantelor...! Stai, ascultă!...

Intr-o noapte, custura de oțel tocit cu care scurmam dădu de lemn! După ce-o ascuții, începu să sfredlesc o gaură. Ca să pot răzbi, mă dezbrăcam la piele, mă tîram șerpește pe burtă și, sprijinindu-mă de piatră, scormoneam cu mîinile întocmai ca o cîrțiță... În ajunul zilei în care trebuia să mă înfățișez înaintea judecătorilor mei, noaptea, am făcut o ultimă încercare și de astă dată fierul n-a mai întîlnit nici o opreliște... Cîntărește-mi uimirea cînd, punînd ochiul pe gaura iscată-n lemn, îmi dădui seama că sînt dea-

supra boltei unei hrube ; o firavă lumină lăsa să se întrevadă stive întregi de aur... Dogele și unul din cei Zece tăinuiau în această hrubă. Le auzeam glasurile. Din vorba lor aflai că ferecaseră acolo tezaurul secret al republicii, darurile dogilor cum și rezervele, zestrea — „dinarul Veneției“ — rod al prădăciunilor și expedițiilor armate... Eram mîntuit !...

Cînd veni temnicherul, i-am propus să fugim împreună, luînd cu noi, fiecare, tot ce vom putea ridica. Nu se codi o clipă și firește, încuviință.

O corabie pornea, peste puțin timp, spre Levant. Luaram așadar măsurile trebuincioase. Bianca îndeplini toate îndrumările pe care i le transmisesem prin acest tăinuitor. Ca să nu trezească vreo bănuială, urma ca ea să ne întilnească la Smirna.

Într-o noapte ce ne-a fost prielnică, spărtura fu mărită și pătrunserăm în tezaurul secret al Veneției.

Ce noapte de pomină ! Mi-a fost dat să văd năvalnice mormane — totul — doldora de aur. În tainițele următoare, arginții sclipeau, de asemenea, grămădiți în două stive, printre care se deschidea o cărare ce ducea spre alte maldăre de argint ce se înălțau de-a lungul unor ziduri înalte de cinci coți ! Mi-era teamă să nu înnebunească temnicherul : cînta, sărea. hohotea, se tăvălea prin aur... Il amenințai atunci că-l sugrum, dacă mai pierde vremea și face atîta zarvă.

De bucurie, la început, nici nu văzusem diamantele înșiruile pe o masă... Mă repezii și îmi înțesai cu destulă îndemînare vesta mea de marinar și buzunarele pantalonilor.

Doamne, și n-am putut lua nici pe sfert ! Sub o masă se mai aflau drugi de aur !

Îndemnai pe tovarășul meu să umple cu aur atîția saci cît vom putea căra, atrăgîndu-i luarea-aminte că numai în felul acesta vom putea trăi în străinătăți fără de grijă.

— Mărgăritarele, giuvaerele, diamantele, ne-ar putea da numaidecît de gol ! îi spuneam.

În ciuda lăcomiei noastre, n-am putut duce cu noi decît două mii de livre de aur, pentru care a fost nevoie să facem vreo șase drumuri de la hrubă și pînă la gondolă. Straja de la poarta ce da spre apă a fost ademenită cu o pungă de zece livre de aur. Cît privește pe cei doi gondolieri, ei credeau că slujesc Republica. În zorii zilei, ridicarăm ancora. Atunci cînd am ajuns în largul mării și îmi aminteam de acea noapte... cînd îmi aduceam aminte de peripețiile prin care am trecut și revedeam acea uriașă comoară din care, după prețuirea mea, lăsasem vreo treizeci de milioane în argint, alte douăzeci de milioane în aur și mai multe milioane în diamante și rubine — mai că-mi venea să-nnebunesc. Mă picniseră, cred, frigurile aurului.

Hotărîrăm să debarcăm la Smirna și apoi să ne reîmbarcăm de îndată spre Franța. Cum ne urcarăm pe corabia franceză, Dumnezeu se milostivi și mă descotorosi de complicele meu. În acea clipă, fără să-mi dau seama de urmările acestei întorsături a soartei, eram nespus de bucuroși, amîndoi însă atît de enervați, încît stam năuciiți, fără să putem spune un cuvînt, în așteptarea clipelor în care ne vom putea veseli în tihnă. Nu-i deci de mirare că bietul nenorocit își pierduse mințile. Iar pe mine, veți vedea cît de cumplit m-a pedepsit Dumnezeu. Abia după ce am ajuns la Londra și Amsterdam și am vîndut un sfert din bijuterii, transformînd tot aurul în titluri de stat, — mi s-a părut, o clipă, că mi-am regăsit liniștea.

Timp de cinci ani am izbutit să fac să mi se piardă urma prin Madrid. Apoi, în anul 1870 — sub nume spaniol — am venit la Paris, unde am dus o viață din cele mai strălucite.

Bianca murise.

În toiul plăcerilor, cînd tocmai mă lăfăiam în bucuriile ce le poate da o avere de șase milioane — deodată îmi pierdui vederea. Sînt sigur că aceasta se datoră timpului petrecut în gherlă și a muncii la piatră, dacă nu cumva însușirea aceasta de a întrezări oriunde aurul nu mă sortise orbirii, destrămîndu-mi cu încetul vederea.

În acea vreme, tocmai iubeam o femeie cu care doream să mă însor. Îi destăinuiseam adevăratul meu nume. Ea se trăgea dintr-o familie bogată și trăgeam nădejde să-mi poată mijloci pe lângă Ludovic al XV-lea o serie de favoruri. Îmi pusesem toată speranța în această prietenă a doamnei du Barry⁷, care mă îndemna să merg să consult un vestit oculist din Londra. Dar după câteva luni petrecute în acest oraș — într-o bună zi, femeia aceasta mă părăsi în Hyde-Park, prădându-mă de tot avutul și lăsându-mă pe drumuri; iar eu, fiind nevoit să-mi ascund numele, a cărui divulgare mi-ar fi cășunat răzburarea Veneției, nu am putut cere ocrotirea nimănui, de teama Republicii.

De betșugul meu s-au folosit iscoadele pe care această muiere le-a pus pe urmele mele. Nu vă mai povestesc unele întâmplări vrednice de Gil Blas⁸. Între timp s-a pornit revoluția voastră⁹. Neavînd încotro, a trebuit să intru la azilul *Quinze-Vingts*, unde ființa asta m-a vîrît, după ce doi ani de zile mă ținuse ferecat, ca pe un zălud, la balamucul Bicêtre. N-am izbutit s-o ucid fiindcă orbisem cu desăvîrșire și eram mult prea sărman ca să pot tocmai un ucigaș.

Dacă înainte să se fi prăpădit, aș fi apucat să-l mai întreb pe temnicerul Benedetto Carpi unde se află ascunzătoarea, aș fi putut regăsi comoara și — o dată cu zdrobirea Veneției de către Napoleon — m-aș fi putut reîntoarce.

Totuși, în ciuda infirmității mele — haide să pornim spre Veneția!... Vom regăsi poarta temniței și voi adúlmea aurul printre ziduri și pe sub ape, unde el se află tăinuit. Căci evenimentele care au dus la răsturnarea orînduirii venețiene au făcut ca secretul tezaurului să piară o dată cu fratele Biancăi, cu dogele Vendramino, care nădăjduia să-mi mijlocească împăcarea cu Marii Zece¹⁰. Am trimis jalbe primului consul, am propus împăratului Austriei un tratat — dar toți au crezut că-s nebun! Haide să pornim noi doi spre Veneția! Plecăm sărmani, dar ne vom întoarce milionari... O să-mi redobîndesc averea și am

să te fac moștenitorul meu. Vei fi principele de Varese.

Năucit de aceste spovedanii, care în mintea mea luau proporțiile unui poem, și de aspectul acestei figuri cărunte pe fundalul apelor negre din fața șantului Bastiliei, ape stătute, aidoma celor din canalele venețiene — nu i-am răspuns nimic...

Facino Cane crezu pesemne că-l judecasem la fel ca și ceilalți — cu o milă disprețuitoare ; și făcu un gest care exprima toată filozofia deznădejdiei.

Întîmplările ce mi le istorisise îl făcuseră fără îndoială să re trăiască zilele ferice din Veneția de odinioară. Își luă clarineta și începu să cînte cu melancolie o barcarolă venețiană pe care o însufletea vechiul său talent — talentul unui patrician inamorat.

A fost ceva în genul acelor *Super-flumina Babylonis*¹¹. Mă podidiră lacrimile.

Dacă ar fi trecut împlător, pe bulevardul Bourdon, cîțiva trecători întîrziați, ei s-ar fi oprit s-asculte această ultimă rugă a unui afurisit, această ultimă părere de rău a unui nume asfințit ce reînvia acum o dată cu amintirea Biancăi.

Dar nefericita patimă a aurului își reluă atotputernica stăpînire, spulberînd această tinerească licărire.

— Revăd comoara ca într-un vis treaz ; cînd mă plimb, văd diamantele scînteind — fiindcă nu-s chiar atît de orb cît par ! Aurul și diamantele luminează noaptea, noaptea ultimului Facino Cane, căci titlul meu va trece Memmi-lor. Doamne ! Osînda ucigașului a început prea de timpuriu ! *Ave Maria*... Și bolborosi cîteva rugăciuni pe care nu le putui desluși.

— Vom merge la Veneția, îi spusei cînd se ridică.

— Așadar, mi-am găsit omul... — strigă el îmbujorat de nădejde.

Ținîndu-l de braț, îl însoții pînă la poarta azilului *Quinze-Vingts*, în dreptul căruia tocmai treceau cîteva nuntași, chiuind cît îi ținea gura.

— Plecăm, așadar, mîine ? întrebă moșneagul.

— De îndată ce vom avea ceva bani.

— Dar putem porni și pe jos ! O să cer eu de po-
mană... Sînt încă zdravăn și cînd vezi în fața ta
aurul, simți cum întinerești.

Sărmanul Facino Cane muri încă în acea iarnă —
după ce zăcuse timp de două luni — doborît de un
guturai.

Paris, martie 1863

NOTE

LITURGHIA UNUI ATEU

1 *Hippocrate, Galien, Aristotel* — celebri savanți ai Antichității grecești. Hippocrate era considerat ca cel mai mare medic (născut pe la 460 î.e.n.) ; Galien (131—210) a fost un mare anatomist ; iar Aristotel (384—322 î.e.n.) putea fi considerat ca înfrunzind întreaga știință, căci a lăsat tratate de logică, estetică, fizică, științe naturale etc.

2 *oameni foarte buni — dar atei înrădăcinați* — declarându-se catolic convins — cit de convins, o vor arăta romanele sale — Balzac era obligat să ia față de atei un ton dacă nu reprobator, în tot cazul rezervat.

3 *a fost nevoie de 1816 pentru a justifica... 1804* — felul cum a fost tratat Napoleon de învingătorii săi englezi, după înfrângerea de la Waterloo, ar justifica pregătirile pe care le făcuse el în 1804 pentru a ataca Anglia.

4 *Crébillon-Prosper* (1674—1762) — autor de tragedii.

5 *decorat cu o panglică neagră* — ordinul Saint-Michel, instituit de Ludovic al XI-lea în 1469 și desființat în 1830.

6 *Hôtel-Dieu* — „Casa lui Dumnezeu”, așa se numea spitalul cel mai vechi din Paris, fondat în Evul Mediu în fața Catedralei Notre-Dame.

7 *Cartierul Latin* — cartier al școlilor superioare, la Paris — numit așa deoarece, în Evul Mediu, învățămîntul era în limba latină.

8 *Pylade al multor Oreste* — Oreste, fiu al lui Agamemnon și al Clytemnestrei, a avut un destin tragic; ajutat de sora sa Electra, el și-a omorît mama pentru a răzbuna uciderea tatălui său, fapt pentru care l-au urmărit Furiile. Cel mai bun prieten al lui Oreste — prietenie devenită proverbială — a fost Pylade, care s-a căsătorit ulterior cu Electra. Bianchon își scapă și el prietenii de creditorii-Furii.

9 *un seid* — Seid a fost discipolul și sclavul lui Mohamed, primul care a crezut în misiunea Profetului. Reluat de Voltaire într-unul din romanele sale, numele de Seid a devenit simbolul devotamentului absolut.

10 *un modest omega* — cel din urmă venit, omega fiind ultima literă a alfabetului grec.

11 *sărmanul auverniat* — locuitori ai unui ținut muntos și sărac (Auvergne), mulți auverniați veneau la Paris unde se făceau sacagii sau cărbunari.

12 *vestitul Dubois* — Antoine Dubois (1756—1837), chirurg cu faimă din vremea lui Balzac.

13 *fiu al Cantal-ului* — Cantal este numele administrativ al ținutului numit odinioară Auvergne.

14 *adept... al lui Cabanis* — Cabanis Georges, medic francez (1757—1808), este autorul unui *Tratat asupra fizicului și moralului uman*, care a avut mare răsunet, deoarece continua filozofia materialistă — senzualismul — lui Condillac.

15 *Broussais François-Joseph-Victor* — medic francez (1772—1838) al cărui sistem fiziologic, bazat pe iritabilitatea țesuturilor, cerea întrebuițarea intensă a lipitorilor.

16 *Hoc est corpus* — în limba latină: acesta este trupul meu. După cum se știe, slujbele catolice sînt ținute în latinește.

17 *chestiunea Prezenței Reale* — chestiune teologică, tratînd despre existența reală a trupului și singelui lui Cristos în euharistie.

18 *războaiele contelui de Toulouse și albigenzii* — albigenzii au constituit o sectă religioasă populară, în sudul Franței, în

secolul al XII-lea. La începutul secolului al XIII-lea, deși ocrotiți de contele de Toulouse, ei au fost zdrobiți de o „cruciadă” pornită din nord. Expediția împotriva albigenzilor a fost, de fapt, pentru feudalii din nordul Franței, un prilej de a jefui ținuturile din sud.

19 *Citatorul* — culegere de citate.

20 *de natura rerum* — în limba latină : despre natura lucrurilor ; acesta este și titlul poemului lui Lucrețiu (poet latin, sec. I î.e.n.), care expune doctrina materialistă a celor vechi.

21 *in petto* — în limba italiană : în sine.

22 *o ediție revăzută a Tartușșe-ului lui Molière* — aluzie, probabil, la Talleyrand care, ca și fălarnicul lui Molière, a știut să se prefacă și să-și pună în valoare calitățile de diplomat, fiind întrebuințat de toate guvernele care au condus Franța de la Revoluția din 1789—1794 pînă la moarte (1838).

23 *d'Arthez* — personaj din alte romane ale lui Balzac (și mai ales din *Iluzii pierdute*), tipul scriitorului talentat, integru și generos, în care se crede că autorul *Comediei umane* s-a întruchipat pe sine.

24 *Lucullus* — general roman, celebru prin viața sa luxoasă și ospetele somptuoase pe care le dădea.

25 *regina aceea care, aflînd că poporul duce lipsă de pîine, spunea : „De ce nu-și cumpără cozonac ?”* — această reflecție cinică sau inconștientă este atribuită reginei Marie-Antoinette, foarte urită de poporul francez ; ea a fost ghilotinată în 1793, în timpul revoluției.

26 *Licurg* — celebru orator atenian (396—324 î.e.n.).

27 *o grizetă* — fată din popor, muncitoare franceză, așa numită din cauza rochiilor de stofă ieftină numită *grisette*, care constituiau îmbrăcămintea ei obișnuită.

28 *Filopemen* — conducătorul ligii aheilor, care a încercat să mențină unitatea Greciei în fața avansului amenințător al romanilor (253—183 î.e.n.).

29 *„Oamenilor mari — patria recunoscătoare”* — inscripție de pe frontonul Panteonului din Paris, lăcaș de veci al oamenilor iluștri ai Franței.

1 *Élysée-Bourbon* — palatul Élysée, astăzi reședința președintelui Republicii franceze, a purtat diverse nume. În vremea Restaurației (1815—1830), fiind pe tron Bourbon-ii, palatul s-a numit Élysée-Bourbon.

2 *Bianchon, Rastignac* — aceste personaje ale lui Balzac apar în mai multe romane din *Comedia umană*. În *Moș Goriot*, Bianchon și Rastignac sînt studenți — primul în medicină, al doilea în drept — și se împrietenesc la pensiunea Vauquer. Ambițiosul Rastignac va deveni ministru în 1839.

3 *ducesa de Berry* — soția fiului al doilea al lui Carol al X-lea; a avut un rol contrarevoluționar, după detronarea so-crului său (1830).

4 o simplă doamnă *Rabourdin* — în romanul lui Balzac *Slujbașii*, doamna Rabourdin este soția unui funcționar merituos, dar victimă a intrigilor din minister. Cultivată și ambițioasă, doamna Rabourdin se străduia să țină casă deschisă și să aibă relații.

5 *Ecco* — în limba italiană: iacă!

6 *catilinara* — satiră violentă, după numele celor îndreptate de Cicero împotriva patricianului Catilina.

7 *șireală ca Figaro* — e vorba de iscusitul și spiritualul va-let din comediile lui Beaumarchais: *Bărbierul din Sevilla* și *Nunta lui Figaro*. Beaumarchais a trăit între anii 1732—1799.

8 *ducesa de Langeais... o Maufrigneuse sau o lady Dudley* — aristocrate din romanele lui Balzac; ducesa de Langeais dă chiar numele unui roman balzacian; ducesa de Maufrigneuse apare în *Salonul cu vechituri*, în *Modeste Mignon* etc.; lady Dudley își poartă intrigile în *Crinul din vale*, *O fiică a Evei* etc. Nici una din aceste aristocrate nu aduce fericire celor care le frecventează și le admiră.

9 *amicul Desplein* — Desplein, tipul chirurgului celebru, are o tinerețe săracă și e ajutat să-și termine studiile de medicină de un biet sacagiu (v. *Liturgia unui ateu*).

10 *pair al Franței* — în secolul al XIX-lea, membru al Camerei aristocratice, creată în 1814 de Bourbonii „restaurați“ pentru a contrabalansa Camera deputaților, pe care n-o puteau suprima. Demnitatea de *pair* era acordată de rege și era ereditară. Instituția a dispărut prin revoluția din 1848.

11 *trușe* — ciuperci care cresc îngropate în pământ, considerate ca mari delicatese în bucătăria franceză.

12 *dramorama* — obiceiul glumeț de a adăuga *rama* la sfârșitul cuvintelor se datorează invenției „panoramelor“ și „dioramelor“ de la începutul sec. XIX; cuvintele compuse în acest fel făceau parte din argoul tinerilor pictori ai epocii (v. *Moș Goriot*).

13 *strada Paielor* — această stradă exista la Paris încă din secolul al XIV-lea, în cartierul școlilor. Se numea așa, fiindcă școlarii stăteau pe paie în timpul lecțiilor. Purta pe atunci numele de Feurre (fourarre), care, în vechea franceză, înseamnă *paie*.

14 *Abélard și Gerson* — profesori francezi din Evul Mediu. Abélard (1079—1142) a fost un filozof conceptualist care cerea temeiuri raționale teologiei, iar Gerson (1362—1428) a însușit conciliul din Constance, care urmărea lichidarea schismei din Occident.

15 *al doisprezecelea arondisment* — astăzi, acest arondisment, în urma unor noi împărțiri raionale a Parisului, este al cincilea.

16 *sub Francisc întâiul* — adică la începutul secolului al XVI-lea: Francisc întâi a domnit între 1515 și 1547.

17 *bornele* — în vremea când nu existau încă trotuare pe străzile Parisului, niște stâlpi de piatră de forma unor pietre de hotar, bornele, așezate în fața porților sau la colțul caselor, făceau pe trecători de cai și de căruțe.

18 *reorganizarea Justiției... Cambacérès* — noul cod napoleonian de procedură civilă a intrat în vigoare în 1807, cel penal în 1811. Marele consiliu era format din șase demnitari inamovibili, printre care arhicancelarul Imperiului, considerat ca al doilea mare dregător. El prezida promulgarea legilor. Carnacérès (1753—1824) a fost arhicancelar și a contribuit la redactarea Codului Civil.

19 *cel mai vestit ministru al Restaurației* — e vorba de Pasquier, Etienne-Denis, procuror general în timpul Imperiului napoleonian și ministru de Justiție în vremea Restaurației. Era apreciat atît pentru spiritul lui moderat și ferm, cît și pentru bogata-i cultură. A lăsat *Memorii* interesante (1767—1862).

20 *cadîu* — judecător musulman care are și funcții religioase.

21 *Cuvier Georges* — naturalist francez (1769—1832) care a formulat legea corelației formelor, pe baza căreia putea reconstitui, pornind de la cîteva oase, specii dispărute — ca, de pildă, acel anoploterium (rumegător din eocen) de care e vorba mai jos. Balzac citează des pe Cuvier, ca și pe celălalt mare naturalist al timpului, Geoffroy St. Hilaire.

22 *Souricière* — numele acestei închisori: capcana de șoareci — se datora desigur faptului că aici erau ținuți preventiv arestații (cei căzuți în cursă ca șoarecii).

23 *vicleniile Crispinilor* — Crispin este numele unor valeți din comedia italiană, cunoscuți pentru vicleniile lor ingenioase. În literatura franceză le-ar corespunde Scapin și Figaro.

24 *șederea (așa-zișilor) aliați în Franța* — sub numele de „aliați” — termen pe care Balzac îl face să preceadă, într-o variantă a romanului de față, de epitetul disprețuitor de „așa-zișii” — se înțelegeau în acea vreme armatele reacționare engleze, prusace, austriece și ruse care au cîmpănit Franța în 1814 și în 1815 pentru a-i „restauro” pe Bourboni. Armatele străine ale „Sfintei Alianțe” nu au părăsit Franța decît în 1818.

25 *un sfînt Vincențiu de Paul* — preot francez (1581—1660), cunoscut pentru faptele sale de milostenie. El a instituit congregația „surorilor de caritate” și a fundat instituția de ocrotire a „copiilor găsiți”.

26 *omul cu surtuc* — Edmé Champion, un fost copil găsit, care făcuse avere și se ocupa cu filantropia; cunoscut mai degrabă sub numele de „omul cu surtuc albastru”, fiindcă, astfel îmbrăcat, putea fi văzut prin 1830 la Paris, împărțind supă nevoiașilor sau plătindu-le masa.

27 *o rentă de o mie de scuzi* — scudul (écu) valorînd trei franci, renta era, deci, de trei mii de franci.

28. *ex-voto-uri* — daruri agățate de credincioșii catolici prin biserici, drept recunoștință că li s-au împlinit dorințele pentru realizarea cărora făgăduiseră aceste daruri (tablouri, ghirlande, statuete etc.).

29 *rebusuri ale recunoștinței* — daruri ale recunoscătorilor, cu o semnificație care trebuie descifrată ca un rebus.

30 *prostiile lui Mesmer* — Friedrich-Anton Mesmer (1733—1815), medic german care a lansat teoria magnetismului animal, după care omul ar fi supus unor influențe magnetice ale naturii. Experiențele lui cu un hîrdău așa-zis magnetic, plin cu apă, se dovediră însă curînd fără rezultat.

31 *incomptus* — în limba latină : neglijent, murdar, nepieptănat.

32 *Diana de Poitiers* — favorita lui Henric II, regele Franței între 1547 și 1559. Se pare că avea și mari calități intelectuale. Deși cu vreo douăzeci de ani mai în vîrstă decît protectorul ei, Diana de Poitiers nu a pierdut nici un moment iubirea și prietenia regelui.

33 *vestita poloneză... doamna Zayoncsek* — e, desigur, vorba de soția generalului Josef Zayoncsek (1752—1826), apărător al Varșoviei, dar mai tîrziu emigrant în Franța, unde a luptat sub ordinele lui Napoleon, tot ca general. Reîntors în armata poloneză, el a acceptat să-l servească pe țarul Alexandru, care l-a făcut prinț.

34 *Marion de Lorme* — curtezană celebră din secolul al XVII-lea, eroină a unei drame de Victor Hugo ; longevitatea ei pare a fi însă de domeniul legendei.

35 *împăratul Alexandru... țarul Nicolae* — e vorba de cei doi țari consecutivi ai Rusiei din prima jumătate a secolului al XIX-lea ; primul a domnit de la 1801 la 1825, al doilea i-a urmat pînă la 1855.

36 *Cornelia* — tipul mamei romane cetățene, cunoscută sub numele de Cornelia, mama Grachilor : rămasă văduvă, și-a crescut cu demnitate copiii, pe Tiberius și Caius Grachus, în sentimente patriotice și cetățenești.

37 *trecătoarea Nord-Est* — descoperită în 1728 de navigatorul danez Vitus Bering. Strîmtoarea, prin care se putea trece din Asia în America de Nord, nu era prea cercetată însă de marinari.

38 *anii 1816, 1817, 1818* — sînt anii care urmează răsturnării definitive a lui Napoleon ; războiul se dusese pe teritoriul Franței, pe care armatele europene reacționare, „aliații“, o cotropiseră și o jefuiseră, aducînd înapoi pe Bourboni (Restaurația). Aceste armate n-au părăsit Franța decît în 1818.

39 *cartierul Saint-Germain* — cartier din Paris care era locuit de aristocrație.

40 *un prinț totdeauna gata să intre... într-unul din guvernele viitoare* — aluzia se referă desigur la Talleyrand, care a fost utilizat de toate guvernele ce s-au succedat după revoluția din 1789—94, pînă în 1838, anul morții sale.

41 *un favorit al lui Ludovic al XVIII-lea* — marele favorit al lui Ludovic al XVIII-lea — primul Bourbon „restaurat“ — a fost Élie Decazes, mai întîi prefect de poliție, ulterior ministru de Interne, apoi președinte al Consiliului. Regele nu făcea nimic fără să-l întrebă. Decazes a căzut totuși în dizgrație, o dizgrație impusă de camarila regală, după atentatul împotriva ducelui de Berry.

42 *de Marsay, de Ronquerolles etc.* — personaje care se regăsesc în alte romane ale lui Balzac. De Marsay și de Trailles sînt, în special, tipuri de don juani aristocrați, mai mult sau mai puțin ariviști (v. *Moș Goriot, Gobseck, Ursule Mirouet, Salonul cu vechituri, Contractul de căsătorie, O fiică a Evei, Verișoara Bette, Pierrette* etc., etc.).

43 *condottiere* — în limba italiană : șef al soldaților mercenari, aventurier,

44 *Madame* — ducesa de Berry ; titlul de *Madame* era purtat de fiicele și de cumnatele regelui sau ale principelui moștenitor.

45 *pictorul Decamps* — Alexandre-Gabriel Decamps (1803—1860) a fost un pictor original, care știa să scoată efecte de

lumină expresive prin pasta de culoare ; astfel, obiectele cele mai banale — în tablourile sale reprezentînd mai multe scene de interior — căpătau relief și poezie.

46 *Fualdès* — asasinarea fostului magistrat Fualdès, în 1817, la Rodez, a constituit pe atunci o „crimă celebră“. Atras de rîște-debitori într-o casă rău famată, ținută de văduva Bancal, Fualdès (1761—1817) a fost asasinat aici de aceștia. Se povestea că văduva Bancal a adunat sîngele victimei pentru a-l da porcului din curte.

47 *pe Brocken* — este muntele cel mai înalt din masivul Hartz, munte din care legendele germane au făcînd locul de întîlnire al vrăjitoarelor călare pe mături, sau al spiritelor infernale în noaptea valpurgică.

48 *Statuia Comandorului* — în piesa lui Molière — *Don Juan* — statuia Comandorului din biserica mănăstirii se pune în mișcare și pămîntul îl înghite pe Don Juan, care-l ucisese pe Comandor. În general, imaginea statuii Comandorului evocă muștrarea și groaza.

49 *Pozzo di Borgo Charles André* — diplomat de origine corșicană (1768—1842) care, din ură pentru Napoleon, s-a pus în serviciul dușmanilor Franței, servind coaliția pruso-anglo-austriacă și pe țări ; a devenit astfel ambasador al Rusiei în Franța și în Anglia.

50 *judele rural al lui Voltaire* — în *Dicționarul filozofic*, în opusculile sale ocazionate de afaceri celebre în care a luat apărarea năpăstuiților, în scrisorile sale, Voltaire a condamnat de nenumărate ori jurisdicția feudală învechită și modul cum se lua interogatoriul acuzaților. „Judele rural“ (*le bailli*) la care se referă aici Balzac, ar putea fi cel care, într-un sat din împrejurimile orașului Bar, a anchetat în 1767 cazul bătrînului țărăan Martin. Acesta, acuzat de a fi ucis și prădat un trecător în apropierea casei lui, a fost confruntat cu un cetățean care trecuse pe acolo și asistase din depărtare la scena omorului. Martorul nu l-a recunoscut pe asasin în persoana lui Martin, iar acesta, ușurat, a exclamat : „Slavă Domnului ! nu m-a recunoscut !“ Judecătorul a interpretat însă această frază ca o recunoaștere indirectă a crimei și Martin a fost condamnat și tras pe roată — fiind cu totul nevinovat.

51 *Oratoire* — din 1811, vechea biserică a Oratorienilor devenise un templu protestant parizian.

52 *nu mai există burghezi* — „burghez” are, în această vreme, sensul de „om așezat, cumpănit, serios”.

53 *grătarul Sf. Laurențiu* — legenda spune că diaconul Laurențiu a fost ars de viu la Roma, pe un grătar, devenind astfel martir și sfânt (258).

• 54 *Cain... Samson* — aci lui Cain, ucigașul propriului său frate, îi e opus Samson, judecător al evreilor, celebru prin forța sa.

55 *mareșala d'Ancre* — Léonora Galigai, soția aventurierului italian Concini, devenit ministru al lui Ludovic al XIII-lea și cunoscut sub numele de mareșal d'Ancre. Amândoi erau favoriții Mariei de Medici, mama regelui. Amândoi au fost omorâți în 1617.

56 *Ziua Păcăliților* — așa a fost numită ziua (11 noiembrie, 1630) când intrigile reginelor (Maria de Medici și Ana de Austria, mama și soția lui Ludovic al XIII-lea) și a prietenilor lor, împotriva cardinalului de Richelieu, care se bucura de stima regelui, au dat greș în mod lamentabil.

57 *Sorbona* — vechea Sorbonă, înființată în 1253, a fost reconstruită din inițiativa lui Richelieu, începând din 1626. Din aceste construcții nu a mai rămas decât capela înglobată în corpul de construcții ridicat la sfârșitul secolului al XIX-lea, care adăpostește și azi Facultățile de Litere și Științe din Paris.

58 *ilustrul cardinal* — Jacques Davy Du Perron a trăit între anii 1566—1618 și a avut un rol important în renegarea protestantismului de către Henric IV.

59 *timpanele intrărilor* — spațiile sculptate sau ornamentate, îngrădite de arcuri sau de linii drepte, deasupra intrărilor.

60 *substituții și majorate* — Substituția — suprimată în Codul Napoleon — era o dispoziție juridică, în virtutea căreia o persoană putea beneficia de o serie de bunuri, cu condiția de a le transmite, la moartea sa, altei persoane indicate. Majoratele erau averi de diverse mărimi, legate de un titlu nobiliar: astfel, un conte trebuia să dispună de un majorat de cel puțin

douăzeci mii franci venit. Codul Napoleon a restabilit majoratele desființate de revoluția din 1789—94; Restaurația a declarat chiar obligatorie posesiunea unui majorat pentru a fi admis în Camera aristocratică a *pair*-ilor. Majoratele nu au fost definitiv desființate decît în 1849.

61 *noli me tangere* — în limba latină: nu mă atinge — cuvinte pe care legenda le atribuie lui Isus, care le-a adresat Mariei Magdalena; sînt amintite cînd e vorba de persoane sau obiecte venerabile, care nu suportă nici atingerea.

62 *anul de Retorică* — penultima clasă de liceu în Franța, așa-numită fiindcă în această clasă se predă arta vorbirii și se deprindeau figurile de stil.

63 *jupin Jacques* — personaj din *Avarul* lui Molière, care e bun la toate, face și pe bucătarul, și pe vizitiul.

64 *crucea sfîntului Ludovic* — decorație instituită de Ludovic al XIV-lea, în 1693, pentru a recompensa serviciile de ordin militar; era însoțită și de o mare sumă de bani.

65 *un birou à la Tronchin* — un fel de pupitru înalt la care se scrie în picioare; numele îi vine de la Théodore Tronchin (1709—1781), medic celebru care l-a îngrijit și pe Voltaire și care dădea consultații gratuite și chiar ajutoare în bani nevoiașilor.

66 *Comitat* — regiune din sudul Franței, în departamentul Vaucluse; împreună cu orașul Avignon, a aparținut papilor între 1274—1791 (*Comitat Venaissin*).

67 *Des partem leonis* — în limba latină: să dai partea leului.

68 *Nègrepelisse* — orășel în Tarn-et-Garonne, care a servit de fortăreață calviniștilor; a fost ars în întregime în 1622 de către armatele lui Ludovic al XIII-lea.

69 *Montluc* — Blaise de Montluc (1501—1577), mareșal al Franței, s-a purtat crunt cu calviniștii.

70 *revocarea edictului din Nantes* — edictul din Nantes, dat de Henric al IV-lea în 1598, autoriza cultul calvinist și asigura drepturi protestanților; acest edict a fost revocat de Ludovic al XIV-lea în 1685, dar drepturile protestanților au în

ceput a fi încălcate încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea; în urma revocării, un mare număr dintre cei mai buni meseriași și negustori francezi au părăsit Franța.

71 *La care revoluțiile nu sînt cu puțință* — nu trebuie uitat că vorbește un aristocrat francez, curînd după revoluția din 1789—94, care răsturnase regimul feudal.

72 *Jacques Coeur* — negustor bogat din Bourges (1395—1456), devenit vistiernic al lui Carol al VII-lea, care a sfîrșit prin a-l surghiuni.

73 *Laubardemont... Molé* — magistrați francezi de calitate dîlerită din prima jumătate a secolului al XVII-lea; primul a fost agentul secret al lui Richelieu și în această funcțiune a comis multe abuzuri; al doilea, a avut reputația de om integru și curajos.

SALONUL CU VECHITURI

1 *frații Thierry ar fi scris Karawl* — e vorba de istoricii, contemporani cu Balzac, Amédée Thierry (1797—1873) și Augustin Thierry (1795—1856), care s-au ocupat cu studii din epoca merovingiană și au utilizat în mod deosebit cronicile și documentele originale. Aici ar fi putut găsi ei grafia veche, germanică, a numelui de Carol.

2 *în fața Comunelor* — „Comunele“ erau, în Evul Mediu, orașele care izbutiseră să obțină oarecare autonomie, prin „charte“ smulse de la suzerani sau acordate de regi, aceștia încercînd astfel să înlăture concurenții feudali și să întărească puterea centrală.

3 *Luynes* — familie aristocratică din Provența; contemporan cu marchizul d'Esgrignon a fost ducele de Luynes (1743—1807), deputat în Statele Generale din 1789, cînd s-a ridicat la „stării a treia“, devenind senator în 1803.

4 *sans-culottes* — nume dat în batjocură de către aristocrați revoluționarilor din 1792, care renunțaseră la pantalonul

(culotte) al costumului elegant din secolul al XVIII-lea și purtau pantaloni lungi. Istoria a șters, însă, orice batjocură de pe această expresie, făcînd-o sinonimă cu : patriot revoluționar.

5 *o mie de scuzi* — trei mii de franci.

6 *înainte de Tulburări* — neînțelegînd caracterul adînc istoric al revoluției din 1789—94, care a răsturnat clasa feudală de la putere, marchizul d'Esgrignon, reprezentant al acestei clase, vorbește de revoluție ca de niște simple tulburări trecătoare.

7 *Agnès, Marie Touchet sau Gabrielle* — favorite regale celebre : Agnès Sorel (1422—1450) a fost iubită de Carol al VII-lea, Marie Touchet (1549—1638) de Carol al IX-lea și Gabrielle d'Estrées (1573—1599) de Henric al IV-lea.

8 *suveranul... era regele Ludovic al XVIII-lea* — regaliștii, care nu-l recunoșteau pe Napoleon, spunindu-i „uzurpatorul” sau, în cel mai bun caz, „domnul Bonaparte”, considerau drept suveran, deși nu se afla în Franța, pe fratele lui Ludovic XVI, urmașul la tron, deoarece Ludovic (XVII), fiul lui Ludovic XVI, murise fără a domni.

9 *Departament — Provincie, — Prefectură... — Intendență* — vechile denumiri ale regimului feudal : „provincie”, „intendență”, — fuseseră înlocuite prin noi termeni administrativi, în noua organizare napoleoniană : „departament”, „prefectură” ; aristocrații, însă, care se încăpățîneau să considere că nimic nu s-a schimbat, continuau să folosească denumirile vechi.

10 *ci-devant des Grignon* — fost des Grignon ; expresia se întrebuița și substantival, pentru a desemna pe foștii exponenți ai regimului feudal, pe aristocrați (un *ci-devant* = un fost aristocrat).

11 *Maturin... Hoffman* — autori de romane „negre”, fantastice, cu spectre, bandiți, răpiri etc. Hoffman (1776—1822), financier și muzician german, este autorul *Povestirilor fantastice*, iar Maturin (1782—1824), romancier irlandez, a scris, între altele, celebrul *Melmoth rătăcitorul*, din care s-a inspirat Balzac.

12 *căderea domnului Decazes* — Élie Decazes (1780—1860) a fost ministrul lui Ludovic al XVIII-lea; liberalismul său era însă rău văzut de anturajul ultraregalist al lui Ludovic al XVIII-lea. (V. și nota 41 de la *Punerea sub interdicție*.)

13 *domnul Polignac* — prințul de Polignac (Jules-Armand) a manifestat de la începutul Restaurației opinii de dreapta; devenit prim-ministru sub Carol al X-lea, el a contribuit, prin politica sa reacționară, la izbucnirea revoluției din 1830, care a însemnat desființarea Bourbonilor.

14 *guvernul domnului de Villèle* — contele de Villèle (Joseph) era șeful ultraregaliștilor și, în această calitate, a prezidat guvernul lui Carol al X-lea între 1821 și 1828, impunând o serie de legi reacționare; despăgubiri de un miliard pentru aristocrații întorși din emigrație, pedeapsa cu moartea pentru profanatorii bisericilor etc.

15 *un simplu armistițiu* — într-adevăr, domnia Bourbonilor, după revenirea lor, nu a mai durat decât 15 ani. „Restaurația” a ocupat anii 1815—1830. Revoluția din 1830 a pus definitiv capăt dinastiei bourboniene, care reprezenta monarhia absolută,

16 *du Croisier luase în căsătorie pe acea bogată fată bătrână...* — personajul numit du Bousquier din *Fata bătrână* apare deci aici cu numele du Croisier; în mai multe rînduri, se amintesc, în acest roman, împrejurări din *Fata bătrână*.

17 *Laffitte... Casimir Périer — Villèle... Peyronnet* — de o parte bancherii cu vază ai vremii — de alta, conducătorii politici ai Restaurației. Jacques Laffitte (1767—1844) a contribuit la înlocuirea Bourbonilor prin Orléaniști (1830), Casimir Périer (1777—1832), și el liberal, a ajuns ministru de Interne în 1831, în care calitate, însă, a reprimat insurecțiile populare; cît despre contele de Peyronnet, acesta, ca și Villèle, a făcut politica reacționară a lui Carol al X-lea; condamnat la muncă silnică după 1830, a fost grațiat în 1835.

18 *Benjamin Constant... Chateaubriand* — Benjamin Constant (1767—1830), liberal cu vază în timpul Restaurației, este ales cunoscut ca scriitor; el a scris romanul psihologic *Adolphe* și lucrarea *Despre religie considerată în originea, formele*

dezvoltarea sa, pe care o amintește Balzac. Chateaubriand, scriitor celebru, regalist și catolic, nu se mai înțelegea totuși, în ultimii ani ai Restaurației, cu monarhia.

19 *cei 221* — v. nota 70 de la *Fata bătrână*.

20 *preceptorul contelui Victurnien* — profesorul particular al contelui; în familiile aristocratice, „preceptorul” însoțea în permanență pe tânărul care-i era încredințat, ocupându-se în general de formarea lui intelectuală și morală; alți profesori „specialiști” puteau completa instrucțiunea tânărului.

21 *Faublas* — eroul romanului *Iubirile celebre ale cavalerului de Faublas* de Louvet de Couvray, apărut între 1787 și 1790. Este tipul romanelor licențioase care plăceau în vremea aceea anumitor cercuri. Faublas e un tânăr de 16 ani pe care-l iubesc toate femeile și care-și satisface toate capriciile.

22 *Dancourt... Beaumarchais* — autori de comedii care satirizează viața destrăbălată a aristocrației din secolul al XVIII-lea, Dancourt (1661—1725) în *Cavalerul la modă* și Beaumarchais (1732—1799) în *Nunta lui Figaro*.

23 *lovitura de măciucă dată de domnul Mirabeau* — pentru aristocrați, a fost într-adevăr o lovitură de măciucă acțiunea, alături de revoluționarii din 1789, a unuia dintre ei, marchizul Honoré-Gabriel de Mirabeau (1749—1791), ales deputat al „stării a treia” în Adunarea Constituantă.

24 *douăzeci de mii de scuzi* — șaizeci de mii de franci.

25 *nu-i vom mai putea încarcera* — sub monarhia absolută, obiceiul era, în adevăr, ca aristocrații care erau nemulțumiți de purtarea fiilor lor să ceară regelui și să obție ordine de întemnițare a acestor fii (*lettres de cachet*). Marchizul de Mirabeau a fost tocmai unul din tinerii închiși în aceste condiții între 1777 și 1781.

26 *Saint-Preux... Lovelace* — eroi de romane din secolul al XVIII-lea; primul este protagonistul romanului lui Rousseau *Helena Heloiză*, al doilea este un tip de seducător din celebrul roman al lui Richardson, *Clarisse Harlowe*.

nu părăsise încă pantalonul franțuzesc — purta încă pantalonul scurt (culotte), la modă în secolul al XVIII-lea.

28 *Sterne* — autor englez foarte des pomenit de Balzac, care-l aprecia spiritul și ironia. Lawrence Sterne (1713—1768) este autorul povestirilor *Tristram Shandy* și *Călătoria sentimentală*.

29 *Dedal către Icar* — în mitologia greacă, Icar, fiul lui Dedal, este arătat reușind să fugă din labirintul cretan, împreună cu tatăl său, cu ajutorul unor aripi de pene lipite cu ceară — aripi închipuite și realizate de acesta din urmă. Mai imprudent decât Dedal, neascultând sfaturile lui, Icar s-a apropiat însă prea mult de soare, aripile i s-au topit și el a căzut în mare.

30 *Tuileries* — palat din Paris, reședință regală din timpul lui Napoleon pînă la Comuna din Paris (1871), cînd a dispărut în flăcări.

31 *Rivière, Blacas... de Villèle, la Bourdonnaye* — oameni politici și miniștri din vremea Restaurației, cei mai mulți (Vaublanc, Vitrolles, de Villèle etc.) ultraregaliști; un La Roche-Jacquelin a fost șeful vandeenilor contrarevoluționari; Pasquier a fost președintele Camerei *pair*-ilor și cancelar sub Ludovic-Filip, adică după 1830.

32 *ducesa d'Angoulême* — fiică a lui Ludovic al XVI-lea și soția fiului mai mare a lui Carol al X-lea, ducesa d'Angoulême (1778—1851) avea o mare influență la Curtea ultimilor Bourboni; despre ea spunea Napoleon I că e singurul bărbat din familie.

33 *vidam* — titlu indicînd în trecut pe reprezentantul laic al unui episcop și pe comandantul trupelor acestuia.

34 *un adevărat tigru englezesc* — micii *groomi* (băieți de serviciu) a căror modă venea din Anglia erau numiți „tigri”, iar eleganții vremii (*dandies*), care se plimbau în tilbury (trăsuri venită tot din Anglia) gătiți cu mănuși galbene, se simțeau dezonozați fără acest semn de „distanție”.

35 *cardinalul... tabăra du Drap d'or* — cardinalul cu care nobilii de altădată (sec. XVII) se aflau în război era cardinalul Richelieu, care suprimase duelurile și alte apucături anarhice ale aristocraților, pe care voia să-i facă slujbași disciplina mîcărniciei absolute. — „Tabăra cu pînză de aur”, sensul somptuoșităților regale de odinioară, este cea în care France

1 a primit pe regele Angliei, Henric al VIII-lea (1520), pentru a trata cu el o alianță împotriva lui Carol al V-lea. (Dar tocmai acest lux cu care regele Franței voia să-l amețească pe regele Angliei, i l-a înstrăinat pe acesta.)

36 *ladies* — în limba engleză : doamne nobile, de neam.

37 *rolul romanticei Agnès* — rolul de ingenuă, cel al lui Agnès (din *Școala femeilor*, de Molière), pe care naivitatea și puritatea n-o împiedică să fie ingenioasă pentru a-și urma impulsul inimii. (v. și nota 51 de la *Fata bătrână*.)

38 *acest Nucingen al nostru* — acest bancher, cel care cheltuieste pentru noi ; Nucingen este bancherul de mare anvergură, fără scrupule dar cu multe milioane, din opera lui Balzac (v. *Casa Nucingen*, *Moș Goriot*, *Splendoarea și mizeria curtezanelor* etc.).

39 *o Messalină* — nume devenit comun — pentru a indica pe femeile desfrânate — al primei soții a împăratului roman Claudiu I (sec. I), cunoscută prin viața ei destrăbălată.

40 *generozități scipioniene, devotamente amadisiene* — Scipio Africanul a fost învingătorul lui Hanibal la Zama (202 î.e.n.) și cuceritorul Cartaginei. Se povestește că, găsim printre ostatecii din Cartagina o foarte frumoasă prințesă spaniolă, nu a păstrat-o ca sclavă, ci a redat-o logodnicului ei. — Amadis, eroul romanului cavaleresc spaniol *Amadis de Galia*, este tipul îndrăgostitului credincios și respectuos.

41 *Porte Saint-Martin* — teatru parizian de boulevard.

42 *Sganarelle în fața lui Gêronte* — în comedia lui Molière *Doctorul fără voie*, țăranul isteț Sganarelle este pus în situația de a trata ca medic pe fata bogătaşului Gêronte. El se prezintă cu un fals respect în fața lui Gêronte pe care se pregătește să-l înșele și pe care, mai în glumă, mai în serios, îl și bate.

43 *in petto* — în limba italiană : în sine, pe tăcute.

44 *mareșalul Trivulce* — dintr-o veche familie italiană, ai căror membri au servit pe regii Franței în războaiele lor din Italia, — Jean-Jacques Trivulce (zis și marele Trivulce) a fost mareșal al Franței în vremea lui Ludovic al XII-lea, trăind în a doua jumătate a secolului al XV-lea (1448—1518).

45 *Bayard* — celebru conducător de oști din vremea regelui Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea și Francisc I, supranumit „cavalerul fără teamă și fără pată” (1473—1524).

46 *markiza de Spinola* — în cursul expedițiilor lui Ludovic XII în Italia, o italiană din familia Spinola s-a îndrăgostit într-atît de regele Franței, încît a murit auzind mai tîrziu de îmbolnăvirea lui.

47 *Regele nostru... n-a murit ca Charles d'Angleterre* — în timp ce Carol I al Angliei, condamnat la moarte pentru despotism și trădare, a fost decapitat cu toate onorurile (1649), construindu-i-se un eșafod special lipit de palatul regal, pe care a trecut direct din camera sa, Ludovic al XVI-lea al Franței, și el trădător, a fost decapitat pe eșafodul comun dintr-o piață a Parisului (1793).

48 *sabia Comandorului* — amenințarea pedepsei; în piesa lui Molière, *Don Juan*, eroul își bate joc de statuia Comandorului pe care-l ucisese odinioară, învîtînd-o la masă. Statuia vine la întîlnire și Don Juan e înghițit de pămînt în mijlocul tunetelor.

49 *sirocco* — vînt fierbinte, care suflă pe Mediterana și pe coastele Africii și care usucă vegetația.

50 *Buffon (Georges-Louis Leclerc de)* — cel mai mare savant naturalist francez din secolul al XVIII-lea (1707—1788); a publicat, începînd din 1749, o vastă *Istorie naturală*, celebră și prin calitatea stilului său.

51 *Célimène... Figaro... Panurge* — Célimène este aristocrata cochetă din *Mizantropul* lui Molière; Figaro — bărbierul și valetul isteț și ingenios din *Bărbierul din Sevilla* și *Nunta lui Figaro* (comediile lui Beaumarchais); iar Panurge e studentul poznaș dar inteligent din romanul satiric al lui Rabelais, *Gargantua și Pantagruel*.

52 *Richelieu... părintele Joseph* — pentru cardinalul de Richelieu, ministrul lui Ludovic al XIII-lea și slujitorul consecvent al absolutismului regal, părintele Joseph (François Le Clerc de Tremblay) era, din umbră, un confident și un sfătuitor cu mare influență; de aceea i se spunea „eminența cenușie”.

53 *marea actriță Mars* — celebra *mademoiselle Mars* (Anne Routet) a ilustrat scena franceză, interpretînd roluri din piesele lui Molière, din cele ale lui Marivaux precum și din dramele romantice; a trăit între 1779 și 1847.

54 *Talleyrand... ducele de Enghien* — Talleyrand — care îl servea acum pe Napoleon, după ce servise regimurile anterioare (avea să le servească și pe cele următoare) — știa că, din ordinul lui Bonaparte, ducele de Enghien, fiul prințului de Condé, fusese adus la Paris și trebuia să fie împușcat la închisoarea din Vincennes (1804).

55 *Dupin... Berryer* — André Dupin, cel mai mare dintre frații Dupin (1783—1865), era un jurist cu faimă pe vremea lui Balzac, ca și, de altfel, avocatul Nicolas Berryer (1757—1841), apărătorul mareșalului Ney; nu e exclus, însă, ca Balzac să se refere aici la fiul lui Berryer, Antoine Berryer (1790—1868), și el avocat celebru, legitimist, în vîrstă de peste 35 de ani în momentul acțiunii romanului.

56 *scandal la Landernau* — așa se spune, în locuțiuni populare franceze, vorbind de un lucru care va face vîlvă: „O să se audă în Landernau!"; cum însă localitatea Landernau e foarte mică, locuțiunea este ironică și se referă la scandaluri care n-au mare importanță.

57 *unchiul dumneavoastră...* — este abatele de Sponde (v. *Fata bătrînă*, unde doamna du Croisier este încă domnișoara Cormon).

58 *un Caron, un Berton* — Augustin-Joseph Caron, fost ofițer al lui Napoleon I, a condus o conspirație bonapartistă în 1820 și a fost împușcat în 1822. Jean-Baptiste Berton, și el ofițer în armatele napoleoniene, s-a afiliat grupelor de *carbonari* împotriva Restaurației și a pregătit o mișcare insurecțională la Saumur; a fost arestat și decapitat în 1822.

59 *nouă thermidor* — 27 iulie, 1794, zi în care guvernămîntul consecvent revoluționar al lui Robespierre a fost răsturnat de partizanii unei politici de compromis.

60 *Cambacérès* — ducele de Cambacérès era „arhicancelar", șef suprem al justiției sub Napoleon I,

61 *fusesse consilier în Parlament* — adică în principala instituție judecătorească din Franța; „parlament“, „parlamentar“ au fost termeni legați de magistratură în timpul regimului feudal; sensul actual de „adunare de deputați“, „deputat“, este legat de dezvoltarea sistemului electoral.

62 *Paul și Virginia* — personaje din romanul cu același nume al lui Bernardin de St. Pierre (1787), întruchipînd idilic iubirea inocentă a doi adolescenți.

63 *omul care cîntărește aur al lui Gérard Dow* — tablou celebru al pictorului olandez Gérard Dow (1613—1675), realizator minuțios de scene de interior. Balzac îl prețuiește mult și îl citează des.

64 *Michu... familia de Cinq-Cygne* — Balzac a dezvoltat pe larg un episod din viața familiei de Cinq-Cygne și al relațiilor ei cu Michu în povestirea *O afacere tenebroasă*.

65 *care are nasul precum numele* — Chesnel pune în legătură numele lui Camusot cu cuvîntul francez *camus* = cîrn, și poate și cu expresia *avoir du nez* = a avea finețe.

66 *Măgărița lui Balaam* — Biblia povestește că profetul Balaam, mergînd călare pe o măgăriță, întîlni un înger cu sabia în mînă, pe care el nu-l vedea, dar îl vedea măgărița. Aceasta nu mai voi să înainteze, deși stăpînu-său o lovea, și căzu reproșîndu-i loviturile. În acel moment, văzu și Balaam îngerul.

67 *Ludovic al XIV-lea însurat cu văduva lui Scarron* — spre bătrînețe, Ludovic al XIV-lea s-a căsătorit în secret cu Françoise d'Aubigné, văduva scriitorului Scarron, care era educatoarea copiilor nelegitimi ai regelui și care a devenit marchiză de Maintenon.

68 *Franța nu mai are rege, nici pairi din tată în fiu* — pînă în 1830, demnitatea de *pair*, acordată de rege, era ereditară; ea n-a mai fost transmisibilă sub Ludovic-Filip, iar în 1848 a fost desființată; în 1830, fusese de asemenea desființată dinastia Bourbonilor.

69 *Marius pe ruinele Cartaginei* — general și consul roman, Marius fu gonit din Roma de rivalul său Sylla (88) și se refugie pe locurile unde se înălța odinioară Cartagina.

1 *precît și Ludovic al XIV-lea era un Bourbon* — de fapt, Ludovic al XIV-lea nu era Bourbon decît prin bunicul lui după tată, Henric al IV-lea. Mama acestuia fusese nepoata regelui Francisc I; ținea deci de casa de Valois.

2 *Marie Touchet* — Marie Touchet, din Belleville (1549—1638), a fost iubită de tînărul rege Carol al IX-lea și cîntată de poeții vremii. Ea apare și într-o nuvelă istorică a lui Balzac: *Taina Ruggierilor*.

3 *afacerea colierului* — scandal provocat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (1784—1786) prin cumpărarea unui colier foarte scump pentru regina Marie-Antoinette, de către cardinalul de Rohan, care voia să-i cîștige protecția. Totul fusese pus la cale de o intrigantă, contesa de Lamothe.

4 *mișcarea chouans-ilor* — mișcare reacționară a regalistilor care au antrenat pe unii țărani din vestul Franței, în ultimii ani ai revoluției din 1789—1794; ei s-au raliat la un moment dat mișcării de același fel a vandeenilor, dar au fost învinși de armatele republicane.

5 *curtea din Cythera* — Curtea lui Ludovic al XV-lea, așa numită de Balzac pentru că asemenea Cytherei, insulă din arhipelag unde se afla un templu măreț al zeiței Venus, era considerată ca un loc de desfătare, o țară a dragostei sau mai curînd a libertinajului.

6 *les Incroyables* — tineri din vremea Directoratului (1795—1799) care se îmbrăcau pretențios și vorbeau afectat, repetînd mereu că totul este „de necrezut” (*incroyable*); ei aparțineau opoziției regaliste.

7 *Fleury... Molé* — actori francezi din sec. XVIII-XIX; Molé (François-René), născut la Paris, a trăit între 1734—1802, iar Fleury (pseudonimul lui Abraham-Joseph Bénard), născut la Chartres (1750—1822).

8 *bunul secol... marele secol* — secolul al XVIII-lea, considerat ca secolul amabilității grațioase, față de secolul al XVII-lea, epocă de maiestate rigidă,

9 *glorioasele zile din iulie* — revoluția din ultimele zile ale lunii iulie 1830, cînd a fost răsturnat guvernul reacționar al lui Carol al X-lea și, prin aceasta, lichidată dinastia Bourbonilor.

10 *cincizeci de scuzi* — aproximativ una sută cincizeci franci.

11 *cavalerul de Gramont, baronul de Foeneste, marchizul de Moncade* — gentilomi cunoscuți pentru vioiciunea — cu sau fără efecte bune — a spiritului lor; Philibert de Gramont (1621—1707) a fost unul din cei mai spirituali curteni ai lui Ludovic al XIV-lea, baronul de Foeneste este protagonistul vorbăreț și iscusit în a arunca praf în ochi, din scrierea lui Agrippa d'Aubigné *Aventurile baronului de Foeneste* (1617—1630); iar Moncada (Francisco), generalisim al trupelor spaniole în Flandra (1586—1635), era foarte cultivat.

12 *Laïus a murit* — joc de cuvinte între: Laïus, tatăl lui Oedip și *laïus* = discurs (termen de argot școlăresc ocazionat de primul subiect de compunere dat la Politehnica din Paris, în 1804, asupra cuvîntării lui Laïus, tatăl lui Oedip).

13 *la revenirea Bourbonilor* — adică în 1815. În 1814, după înfrîngerile suferite de Napoleon, Bourbonii nu reocupaseră decît cîteva luni tronul, fiind răsturnați din nou, pentru o sută de zile, prin reîntoarcerea lui Napoleon. Înfrîngerea de la Waterloo a acestuia și coaliția guvernelor reacționare europene împotriva Franței i-au readus pentru 15 ani (1813—1830).

14 *două sute de pistoli* — moneda cu acest nume valora în Franța zece franci.

15 *Le Constitutionnel* — *Constituționalul*, ziar francez liberal, înființat în 1815. În coloanele lui s-a dus o campanie susținută împotriva politicii absolutiste a lui Carol al X-lea.

16 *Castéranii, d'Esgrignonii, Troisvillii* — nume de aristocrați, personaje din diverse romane ale lui Balzac.

17 *valeo* — în limba latină: sînt puternic.

18 *Concha Veneris* — scoica Venerei, specie de scoică rară.

19 *Sixt al cincilea* — Papă între 1585 și 1590, cunoscut pentru activitatea lui în domeniul reformelor religioase.

20 *anul 16* — se referă la 1816. Cavalerul de Valois vorbește astfel pentru a ridiculiza pe republicanii din vremea revoluției din 1789—94, care decretaseră o nouă numărătoare calendaristică.

21 *Longchamp* — loc de preumblare lângă Paris și pădurea Boulogne, devenit apoi câmp de curse.

22 *tocurile roșii* — sub monarhia absolută, numai aristocrații aveau dreptul să poarte încălțăminte cu tocuri roșii.

23 *Cavaleria Errantă* — cavalerii rătăcitori din Evul Mediu se distingeau prin acțiunile lor locale de reparare a nedreptăților și de ajutorare a oropsiților. Don Quijote este parodia unui asemenea cavalier.

24 *faimoasa Duthé* — Rosalie Duthé (1752—1820) a fost o curtezană celebră, printre ai cărei admiratori s-a numărat și contele d'Artois (viitorul rege Carol al X-lea).

25 *dômnul de Sartines* — șef al poliției franceze în secolul al XVIII-lea. Gabriel de Sartine sau Sartines a trăit între 1729—1801.

26 *Sophie Arnould* — cântăreață a Operei din Paris, cunoscută pentru frumusețea și inteligența ei (1744—1802).

27 *Iezuiții, flibustierii... oțcupcii* — Balzac apropie aceste categorii de atotputernici din trecut, nu fără ironie. Iezuiții, ordin religios înființat în 1534 pentru a ajuta ofensiva reacționară, au avut mare influență sub Ludovic al XIV-lea. Flibustierii erau, în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, pirați ai mărilor americane, temuți de vasele spaniole. Oțcupcii (traitants) — cei care luau cu arendă dreptul de a încasa impozitele — se îmbogățiseră peste măsură în secolul al XVIII-lea.

28 *Jupiter la Alcmena* — pentru a se putea apropia de Alcmena, care-și iubea soțul, pe Amphytrion, Jupiter — spune legenda mitologică — a trebuit să ia chipul acestuia.

29 *Berthier* (Louis-Alexandre) — mareșal al Franței sub Napoleon I, care-l prețuia în mod deosebit (1753—1815).

30 *faimosul Ouvrard* — Gabriel-Julien Ouvrard (1770—1846), financiar fără scrupule, s-a îmbogățit pe socoteala armatelor republicane și napoleonice pe care trebuia să le aprovizioneze.

31 *o viață de Cincinatus* — simplă și austeră, ca cea care l-a făcut celebru pe consulul și apoi dictatorul roman Cincinatus (sec. V. î. e. n.).

32 *Barras, Fouché, Bernadotte* — personaje istorice care au participat la revoluția din 1789—94, iar apoi au trădat-o; membru al Convenției, Paul Barras (1755—1829) a devenit apoi unul din membrii Directoratului; Fouché (Joseph) membru montagnard (v. mai jos) al Convenției, a ajuns ministrul poliției sub Napoleon I și și-a păstrat postul chiar la întoarcerea regiilor (Restaurație); Bernadotte (Charles) a participat ca mareșal al Franței la războaiele Revoluției și la cele napoleoniene, — apoi s-a raliat Contrarevoluției și a devenit rege al Suediei (1763—1844).

33 *Marengo... Kellermann... Desaix* — la Marengo, în Italia, armatele lui Bonaparte i-au învins pe austrieci la 14 iunie, 1800; în această bătălie a pierit tinărul general francez Desaix căruia i se datora victoria; Kellermann (François-Christophe), mareșal al Franței, a contribuit la succes printr-o șarjă celebră. Victoria de la Marengo a fost decisivă pentru cariera dictatorială și imperială a lui Napoleon, care a putut să se substituie guvernului republican.

34 *sistemul Montagnard* — partidul cu ideile cele mai revoluționare în timpul revoluției din 1789—1794; extrema stîngă.

35 *Mélas* — general austriac, învins de Napoleon Bonaparte la Marengo.

36 *Hercule Farnese* — statuie antică impozantă, personificînd forța fizică unită cu siguranța morală.

37 *Tortoni* — cafenea din Paris, deschisă de un italian la începutul secolului al XIX-lea; aici se întâlneau oamenii politici și scriitorii de seamă ai vremii; a existat pînă pe la 1887.

38 *Suta de zile* — noua perioadă de domnie a lui Napoleon I, întors din insula Elba, de la 20 martie 1815 pînă în momentul abdicării (22 iunie 1815, în urma înfrîngerii de la Waterloo). În acest timp, regele „restaurat” (Ludovic al XVIII-lea) fugise din Franța.

39 *Jocrisse* — personaj întruchipînd, în vechile farse franceze, credulitatea și nătîngia.

40 *Charta* — în 1814, Ludovic al XVIII-lea, revenit pe tronul Franței, a fost obligat să recunoască în parte cuceririle politice ale burgheziei și a dat o „Chartă Constituțională”, pe care guvernele Restaurației au căutat s-o nesocotească.

41 *Chérubin... Marcelina... Beaumarchais* — în *Nunta lui Figaro*, celebra comedie a lui Beaumarchais (1732—1799), pajul Chérubin e atât de însetat de dragoste, încît îi plac toate femeile, pînă și coapta guvernantă Marcelina, care se va dovedi a fi propria mamă a lui Figaro.

42 *Rodhope... Imperia... Ninon* — curtezane celebre din trecut. Imperia a fost o celebră curtezană italiană, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cunoscută pentru frumusețea și inteligența ei; Ninon (de Lenclos) a fost celebră și ea atât pentru frumusețea cît și pentru spiritul ei (1620—1705).

43 *Statele generale* — adunări ale celor trei „stări” (nobilime, cler și „starea a treia”) convocate din cînd în cînd de regii Franței, mai ales cînd era vorba de obținut bani. Cele din 1789, la care se referă Balzac, au fost ultimele. O dată cu revoluția, ele s-au transformat în Adunare națională constituantă.

44 *Maria de Medici* — regină a Franței, soție a lui Henric al IV-lea, a domnit singură, ca regentă, după moartea acestuia și pînă la domnia efectivă a lui Ludovic al XIII-lea (1610—1617).

45 *Sedaine* (Michel-Jean) — autor dramatic patetic din secolul al XVIII-lea (1719—1797). *Dezertorul*, operă comică în trei acte (muzica de Monsigny), a fost reprezentat la Paris la 1769.

46 *Rigaud... La Tour* — portretiști francezi celebri din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. Rigaud (1659—1743) a lăsat, printre altele, un impozant portret în ulei a lui Ludovic al XIV-lea. La Tour (Maurice Quentin de) a lucrat în pastel portrete pline de viață (1704—1788).

47 *singura pardosită cu lemn* — în trecut, locuințele din Franța erau pardosite mai ales cu mici lespezi de țiglă sau de piatră care se vopseau și se lustruiau (*carreaux*).

48 *vieux-perse* — culoare ștersă, pastelată, între verde și albastru,

49 *e tutti quanti* — în limba italiană : și ceilalți.

50 *tournure* — capitonaj din vată, care se pune sub fustă, pe vremea rochiilor care cereau șolduri pline.

51 *Agnès a lui Molière* — personaj feminin din celebra comedie a lui Molière *Școala femeilor* (1662). Considerată ca naivă, ba chiar prostuță, de Arnolphe care a crescut-o departe de lume pentru a avea o nevastă credincioasă, Agnès, mult mai tânără decât „protectorul” ei, devine ingenioasă pentru a-l înșela și a-și urma glasul inimii.

52 *La journée du Chrétien... La Quinzaine de Pâques* — cărți catolice de rugăciune: *Ziua Creștinului, Săptămânile Paștelui*; ultima cuprinde slujbele celor două săptămâni care încep la Florii.

53 *Francisc de Sales* — teolog și predicator catolic francez (1567—1622). S-a ocupat de convertirea hughenotilor. A fost sanctificat în secolul al XVII-lea. A lăsat scrieri teologice, predici și scrisori îngrijit scrise.

54 *ad omnipotentem* — în limba latină : la atotputernicul.

55 *Cheverus* (Jean-Louis-Madeleine Lefebvre de) — cardinal francez (1768—1836); a trăit în Anglia și în America în timpul Revoluției franceze, devenind episcop al Bostonului; întors în Franța, a ajuns arhiepiscop al Bordeaux-ului; era cunoscut pentru spiritul său conciliator.

56 *politicienii „ultra” pe lângă Ludovic al XVIII-lea* — *ultra-regaliștii* — sau, mai pe scurt *les ultras* — erau partizanii monarhiei absolute.

57 *Seizii lui du Bousquier nu-și cunoșteau Mohametul* — partizanii lui devotați și supuși (v. nota 9 de la *Liturghia unui ateu*).

58 *Joseph Prudhomme* — tip al micului burghez îngimfat și ignorant, creat de Henry Monnier în *Scènes populaires* (1830) și *Mémoires de Joseph Prudhomme* (1857).

59 *un domn Gigogne celibatar* — tată a mulți copii; expresia e parodiată după *mère Gigogne* din basmele franceze, (*cigogne* = barză), mamă cu foarte mulți copii.

60 *La du Barry* — favorită a lui Ludovic al XV-lea, ridicată de el la rangul de contesă, Jeanne Bécu, contesă du Barry, a trăit pînă la Revoluție, cînd a fost decapitată (1793).

61 *Addison* (Joseph) — scriitor englez, poet și cronicar (1672—1719); partizan al partidului *whig*, a devenit — pentru scurtă vreme — secretar de stat; celebritatea i-au adus-o mai ales articolele din revista *Spectatorul* și tragedia *Cato*.

62 *Între Austerlitz și Waterloo* — între o victorie sau o înfrîngere; la Austerlitz, în decembrie 1805, Napoleon I a reputat cea mai strălucită victorie din cariera lui militară (împotriva armatelor țarului și ale împăratului Austriei); la Waterloo, a suferit înfrîngerea decisivă din partea englezilor și a prusienilor (18 iunie 1815).

63 *Lauzun intrînd în palatul regal, la Mademoiselle* — ducele de Lauzun, curtean abil, a reușit să cîștige cu vorbe meșteșugite pe propria verișoară a lui Ludovic al XIV-lea — așa-nunțata *grande Mademoiselle* — și să se căsătorească cu ea, deși avea un rang nobiliar mult mai modest.

64 *zilele nefaste din 1814 și 1815* — zile în care Franța a fost cotropită de armatele coaliției europene reacționare, în urma înfrîngerilor suferite de Napoleon I.

65 *Ivanhoe* — personaj din romanul istoric cu același nume (1820) al scriitorului scoțian Walter Scott, roman în care sînt evocate luptele dintre saxoni și normanzi, după cucerirea Angliei. Ivanhoe este fiul saxonului Cedric, care e nemulțumit de pactizarea fiului său cu normanzii.

66 *De profundis* — primele cuvinte („din adîncuri”) dintr-un psalm de înmormîntare, la catolici.

67 *nuntă à la Gamache* — cu mîncare multă, după numele țăranului bogat la nunta căruia asistă Don Quijote și scutierul său Sancho Panza, în romanul lui Cervantes.

68 *Nérestan* — adică: *nez restant* = nas rămas în urmă, neîngrijit.

69 *Saint-Germain-ul din Alençon* — cartierul „distins”, locuit de nobili, din orașul Alençon — după numele celui din Paris.

70 *cei 221* — deputații care au votat, la 15 martie 1830, adresa împotriva guvernării regelui Carol al X-lea, adresă care a însemnat prologul revoluției din iulie.

71 *...singura putere adevărată, Regalitatea* — după cum se știe, Balzac a lăsat opinii regaliste, dezgustat fiind de aspectele politicianismului burghez și neputînd avea perspectiva misiunii istorice a clasei muncitoare, încă puțin numeroase și neorganizate (v., în vol. I, studiu introductiv).

72 *Jeanie Deans* — personaj feminin din romanul lui Walter Scott *The heart of Midlothian*, Inima (închisorii) din Midlothian (1818), care se desfășoară în ambianța unei revolte populare din 1730.

73 *Potius mori quam foedari* — în limba latină: mai bine moartea decît înținarea.

74 *Își valorifica și el capitalurile la Keller* — frații Keller apar ca bancheri speculanți în mai multe romane ale lui Balzac — mai ales în *César Birotteau*.

75 *congregația* — asociație catolică din vremea Restaurației, care a avut o mare influență politică.

76 *Journal des Débats, ...domnul de Chateaubriand împotriva tronului* — *Jurnalul Dezbatelor*, fondat la 29 august 1789 de către tipograful Adunării Naționale, a devenit ulterior un jurnal politic și literar și a avut o viață lungă; el a apărut regimul parlamentar în vremea Restaurației; iar cînd Chateaubriand, a intrat în conflict cu Carol al X-lea, a găsit, desigur, aici o bună primire.

77 *Ariosto* (Ludovico) — poet italian din vremea Renașterii (1474—1533), autorul epopeii eroi-comice *Orlando furioso* precum și a multor elegii, sonete, ode și satire, pline de grație și spirit.

78 *Ballanche* (Pierre-Simon) — scriitor francez mistic (1776—1847), inspirator al lui Chateaubriand cu scrierea: *Despre sentiment considerat în legătură cu literatura*.

CONTRACTUL DE CĂSĂTORIE

1 *Mareșalul de Richelieu* — Armand, duce de Richelieu, mareșal al Franței (1696—1788) a jucat, înainte de a deveni guvernatorul Guianei, un rol important la Curtea lui Ludovic al XV-lea, de care-l apropia și moralitatea lui aproximativă.

2 *Colegiul din Vendôme* — colegiu condus de preoți, unde a cunoscut și Balzac o severitate lipsită de orice înțelegere (v. romanul *Louis Lambert*, în care e descrisă viața la acest colegiu); faptul că Paul de Manerville a studiat acolo explică și el, în oarecare măsură, lipsa lui de voință.

3 *acest faubourg Saint-Germain din Bordeaux* — cartier locuit de aristocrați.

4 *satira lui Boileau împotriva femeilor* — e vorba de satira a X-a în care în cadrul unei discuții în contradictoriu, cuvântul hotărîtor îl are detractorul căsătoriei; el ridiculizează anumite trăsături ale femeilor din sec. XVII: cochetăria, pedantismul, avariția, bigotismul etc. Satirele lui Boileau au fost scrise între 1660 și 1705.

5 *un majorat* — proprietate inalienabilă a fiului celui mai mare, transmisibilă ca atare în familiile care purtau un titlu de nobețe.

6 *un adevărat Waterloo* — o înfrîngere dezastruoasă, ca cea suferită de Napoleon I la Waterloo, din partea englezilor și prusienilor, la 18 iunie 1815.

7 *multiplicamini* — în limba latină: înmulțiți-vă.

8 *politicoși... ca mareșalul de Saxa cu englezii la Fontenoy* — se zice că, la bătălia de la Fontenoy (11 mai, 1745) dintre englezi și olandezi pe de-o parte și, pe de altă, francezii conduși de mareșalul de Saxa, aceștia din urmă ar fi avut curtoazia să-i lase pe dușmani să tragă întii, ceea ce, de altfel, i-a costat prima linie. La această bătălie se referă fraza: „După dumneavoastră, domnilor englezi!” Se pare, însă, că această politețe a fost mai curînd o tactică, deoarece puștile din vremea aceea se încărcau greu, așa încît francezii, cînd le-a venit rîndul, au putut ochi pe îndelete. De altfel, ei au și cîștigat bătălia.

9 *un Brummel bordelez* — un elegant din Bordeaux ; englezul George Brummel (1778—1840) era un *dandy* supranumit „regele modei“.

10 *mănuși pécarî* — de porc sălbatic din America de Sud.

11 *odiata e aspettata* — urăște și așteaptă (în limba italiană)

12 *jettatura* — cuvînt napolitan avînd sensul de : blestem, deochi.

13 *știința lui Lavater și al lui Gall* — acești doi savanți ai vremii sînt foarte des citați de Balzac, care îi consideră utili psihologului, deci scriitorului. Gall (1758—1828), medic german, este inventatorul frenologiei, care pretinde să cunoască firea omului după cînfirmația craniului. Lavater, filozof elvețian (1771—1801), se ocupa cu fiziogonomia, cu studiul caracterului după trăsăturile feței.

14 *ducele de Alba* — Ferdinand Alvarez de Toledo, duce de Alba (1508—1582), a fost conducătorul trupelor spaniole în vremea lui Carol al V-lea și Filip al II-lea ; a rămas de tristă memorie în istorie pentru cruzimea sîngeroasă cu care a reprimat revoltele din Țările de Jos, instituind faimosul „Consiliu al tulburărilor“.

15 *Cujas și Barthole* — jurisconșulți celebri ; Barthole era italian, din ducatul Urbino (1313—1357), iar Cujas (Jacques) era francez, născut la Toulouse (1522—1590). Cujas este cunoscut pentru a fi dat dreptului roman o interpretare legată de societatea în care s-a dezvoltat acest drept.

16 *fideicomisele* — donații testamentare transmise prin intermediul unei persoane de încredere în numele căreia e făcut testamentul.

Balzac este foarte familiarizat cu termenii și activitatea juridică deoarece, după cum se știe, a urmat dreptul și a făcut practică în birouri de notariat.

17 *Item* — în limba latină : în plus ; termen de inventar, socoteli, bilanțuri etc.

18 *Ahile cu Nestor* — Nestor, cel mai în vîrstă și mai înțelept dintre grecii care asediau Troia, era sfătuitorul acestora (v. *Iliada* și *Odiseea*). El reprezenta experiența maturității, iar Ahile bravura tinerească.

19 *Hic et nunc* — în limba latină : aici și acum, pe loc.

20 *Eureka!* — în limba greacă : am găsit ! — exclamație rămasă de la Arhimede (sec. III î. e. n.), care a pronunțat-o când, în baie fiind, a descoperit legea fizică a greutății specifice a corpurilor, a determinării densității lor în funcție de apă.

21 *cuvintele ei, pair al Franței, se ridicaseră înaintea lui ca o torță...* — *pairii* sînt — între 1815 și 1848 — deputați ai Camerei aristocratice, numiți de rege ; a fi *pair* era o ambiție pe care o aveau mulți tineri și familiile lor aristocratice ; dar titlul era legat de o anumită avere în pămînturi ; de aceea Mathias crede că a găsit soluția, propunînd înființarea unui majorat, care avea să asigure în același timp stabilitatea unei părți din avere.

22 *questa coda non e di questo gatto* — în limba italiană : coada asta nu-i a aceleiași mițe.

23 *cvadruplu* — monedă spaniolă, valorînd 20—25 franci ; cea emisă în Franța, pe vremea lui Ludoviç al XIII-lea, valora treizeci de franci.

24 *cum făcuse Célimène cu Arsinoé* — într-o scenă celebră din *Mizantropul* de Molière (actul III, sc. 4), Célimène răspunde săgeților lui Arsinoé, care îi relatează discuțiile din saloane despre cochetăria ei, cu relatări la fel de înțepătoare, privind bigotismul și ipocrizia bunei „prietene”.

25 *parcele mitologice* — cele trei divinități din Infern, despre care se spunea că torc firele vieților omenești, că hotărăsc destinele oamenilor.

26 *Summum jus, summa injuria* — în limba latină : prea multă justiție duce la injustiție (aplicarea prea riguroasă a legii te poate face să comiți nedreptăți) ; dicton juridic citat de Cicero.

27 *consiliul canonical din Colonia* — Colonia era sediul unuia din cei trei electori ecleziaști care, împreună cu patru electori laici, alegeau pe împărații Germaniei. Aici, cu sensul de „cercul nobiliar”.

28 *marele Sully* — Maximilien de Béthune, duce de Sully (1559—1641), a fost un ministru capabil al lui Henric al IV-lea, cunoscut pentru a fi preconizat economia în finanțe și pentru a fi protejat agricultura.

29 *tata Gobseck* — tip de cămătar realizat de Balzac în nuvela *Gobseck*; numele lui revine și în alte scrieri balzaciene.

30 *Mascarille* — tip de valet intrigant și hoț din comediile secolului al XVII-lea și al XVIII-lea.

31 *Laban* — patriarh biblic, socrul lui Iacob, pe care l-a înșelat de mai multe ori, invidiindu-i bogățiile.

32 *Nelson* (Horace) — amiral englez (1758—1805), învingător în bătălia de la Abukir și în cea de la Trafalgar, unde și-a pierdut viața; iubirea lui pentru lady Hamilton a inspirat mulți scriitori și artiști.

33 *Wurmser* (Dagobert-Sigismond) — general alsacian (1727—1797); a servit întâi în armata franceză, apoi în cea austriacă, unde a ajuns mareșal; Napoleon Bonaparte l-a înfruntat de mai multe ori.

34 *Roland* — e vorba de Roland furios (*Orlando furioso*), devenit nebun din gelozie; v. și nota 44 (*Médor... Angelica*).

35 *minele de la Potosi* — datorită minelor sale de argint și cositor, Potosi — sau Potosi — a fost, în secolul al XVIII-lea, orașul cel mai important din America de Sud (Bolivia).

36 *o sută de scuzi* — trei sute de franci.

37 *Ezzelin* — familie germano-italiană, care a jucat un rol important în luptele dintre imperiu și papalitate (sec. XII-XIII). Familia Ezzelinilor a fost masacrată în 1260. O legendă a familiei spunea că toți bărbații ei sînt blestemați să ucidă pe femeile care-i iubesc (v. drama lui V. Hugo *Angelo, tiran din Padua*).

38 *Medora* — o Medoră e, în poemul *Corsarul* al lui lord Byron, femeia devotată bărbatului stăpîn; ea moare de durere aflînd de moartea lui Conrad.

39 *Jacques Collin* — șef de bandă din romanele lui Balzac (v. *Splendoarea și mizeria curtezanelor*); apare și sub numele de Vautrin (v. *Moș Goriot*) și sub cel de Carlos Herrera (v. *Iluzii pierdute*, v. II).

40 *Constituționalul* — v. nota 15 la *Fata bătrînă*.

41 *pină la alianța cu La Fayette, cu orleaniștii...* — La Fayette (Marie-Joseph, marchiz de), care participase la războiul de independență american, era un regalist liberal; iar

orleaniștii erau strânși în jurul lui Ludovic-Filip de Orléans, care a devenit „rege burghez” după revoluția din 1830.

42 *Sfînta Arcă* — chivotul în care evreii păstrau Tablele Legii.

43 *my dear love* — în limba engleză : scumpa mea iubire.

44 *Médor... Angelica* — personaje din *Orlando furioso*, celebra epopee eroi-comică a lui Ariosto ; fiică de rege, Angelica se îndrăgostește de tînărul maur Médor, spre disperarea lui Roland (Orlando), care devine nebun furios din această pricină.

45 *pudding* — prăjitură englezească, un fel de budincă cu stafide.

FACINO CANE

1 *mahalaua mea* — „pepinieră... a revoluțiilor” — cartierul Saint-Antoine, în apropierea Bastiliei, cartier locuit de mici meseriași, a fost, într-adevăr, din cele mai vechi timpuri, centrul mișcărilor populare. O dată cu creșterea proletariatului, acest cartier a devenit o „pepinieră a revoluțiilor”.

2 *azilul Quinze-Vingts* — vechi azil pentru orbi, înființat la Paris de către Ludovic al IX-lea în 1260 ; adăpostea 300 de orbi, de unde și numele lui, după numărătoarea timpului.

3 *E vero* — în limba italiană : *e adevărat, așa e*.

4 *condottieri* — (v. nota 43 la *Punerea sub interdicție*).

5 *sposo* — în limba italiană : soț.

6 *Proveditor* — înalt funcționar din vechea republică venețiană.

7 *doamna du Barry* — v. nota 60 la *Fata bătrînă*.

8 *Gil Blas* — eroul romanului lui Lesage (publicat între 1715 și 1735) : *Istoria lui Gil Blas de Santillane*. După o serie de aventuri și de peripeții, care amintesc pe cele din romanele picarești spaniole, Gil Blas se retrage într-un castel și-și scrie memoriile.

9 *revoluția noastră* — Revoluția franceză, din 1789—1794.

10 *Marii Zece* — consiliu aristocratic înființat în secolul al XIV-lea și prezidat de doge. La început consiliul lua măsuri împotriva conspiratorilor, iar apoi, trecînd această funcție in-chizitorilor, a devenit singura putere executivă a Republicii venețiene.

11 *super flumina Babylonis* — în limba latină: *pe fluviile Babilonului* — sînt primele cuvinte ale unui psalm referitor la captivitatea evreilor în Babilonia: „Stînd pe țărmurile fluviului Babilon, am vărsat lacrimi gîndindu-ne la Sion...”

CONTRACTUL DE CASATORIE	413
FACINO CANE	569
<i>Note</i>	589

Responsabil de carte: M. Scarlat
Tehnoredactor: I. Horga
Corector: M. Sufaru

*Dat la cules 25.03.58. Bun de tipar 21.06.58. Tiraj
35 150 ex. Hirtie semi velină mată de 65 gr. m.p.
Ft. 540x840/16. Coli ed. 32,28. Coli de tipar 39,25.
Ediția I. Comanda 1815. A. nr. 0406. Pentru biblio-
tecile mici indicele de clasificare 8 A-32=R.*

Tiparul executat sub com. nr. 80159 la Combinatul
Poligrafic Casa Scinteli „I. V. STALIN”,
București — R.P.R.

